

An aerial photograph of a lush forest with a river winding through it. In the center, a small white building sits on a grassy clearing. The text is overlaid on a dark, semi-transparent banner at the top.

Memorialul Ipotești –
Centrul Național de Studii
„Mihai Eminescu”

GLOSE

AN IV/ NR. 1-2 (7-8)/ 2022

Revistă de Studii Românești

GLOSE

An IV/nr. 1-2 (7-8)/2022

Revistă de Studii Românești

- ◆ AVANTEXT
- ◆ DIASPORA & TRANSNATIONAL STUDIES
- ◆ EMINESCU – 172
- ◆ PREMIUL NAȚIONAL PENTRU PROMOVAREA
OPEREI EMINESCIENE –
CHRISTINA ZARIFOPOL-ILLIAS
- ◆ *IN HONOREM*
D. POPOVICI – IOANA EM. PETRESCU
- ◆ LITERATURA MEMORIEI –
MEMORIA LITERATURII
- ◆ NARAȚIUNI IDENTITARE, AZI
- ◆ TRADUCERI
- ◆ RECENZII

Editor: Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”

Consiliul director: Iulian Costache, Mircea A. Diaconu, Ala Sainenco

Secretar general de redacție: Lucia Țurcanu

Redactor: Mihaela Anițului

Traduceri (engleză) pentru rezumatul articolelor: Cristiana Voicu

Prezentare grafică: Liliana Grecu

Foto copertă: Ovidiu Ilisie, 2022

Consiliul onorific:

Klaus BOCHMANN, academician, Academia Saxonă de Științe din Leipzig;
profesor emerit, Universitatea din Leipzig; director, Institutul „Moldova” din
Leipzig (Germania)

Ilina GREGORI, dr. phil., docent, Universitatea Liberă Berlin (Germania)

Christina ZARIFOPOL-ILLIAS, profesor emerit, Universitatea Indiana din
Bloomington (SUA)

Consiliul științific:

Ioana BOT (Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca)

Al. CISTELECAN (Universitatea „Petru Maior” din Târgu Mureș)

Bogdan CREȚU (Institutul de Filologie Română „A. Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași)

Otilia HEDEȘAN (Universitatea de Vest din Timișoara)

Maria ȘLEAHTIȚCHI (Muzeul Național al Literaturii Române, „Mihail Kogălniceanu”,
Republica Moldova)

Revistă inclusă în planul anual de editare al Memorialului Ipotești –
Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”

ISSN 1583-932X

Adresa redacției:

Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”,
717253, Ipotești, str. Mihai Eminescu, nr. 15-19, com. Mihai Eminescu,
jud. Botoșani, România / www.eminescuipotesti.ro

E-mail: glosememipotesti@gmail.com

Tel: 0371020346

Revista *GLOSE* admite ambele ortografii ale limbii române, cu *î* sau *â*, conform
dorinței autorilor.

Opiniile exprimate în articole aparțin autorilor și nu coincid neapărat cu punctul
de vedere al redacției Revistei *GLOSE*

CUPRINS

AVANTEXT	■ Redacția revistei „Glose”	5
DIASPORA & TRANSNATIONAL STUDIES	■ Conferința internațională <i>Diplomația publică și mediile cultural-academice ale diasporei: identități culturale, dialog intercultural, rețele de cooperare științifică</i>	9
EMINESCU – 172	■ Cornel UNGUREANU <i>Poetul și subconștientul imperial</i>	97
	■ Ala SAINENCO <i>Prieteni cu Eminescu: Miron Pompiliu</i>	107
PREMIUL NAȚIONAL PENTRU PROMOVAREA OPEREI EMINESCIENE – CHRISTINA ZARIFOPOL-ILLIAS	■ Iulian COSTACHE <i>Laudatio</i>	125
	■ Masă rotundă <i>Christina Zarifopol-Illias și studiile românești în străinătate</i>	133
<i>IN HONOREM</i> D. POPOVICI – IOANA EM. PETRESCU	■ Mircea A. DIACONU <i>D. Popovici. Fapte, ipoteze, interpretări</i>	145
	■ Iulian COSTACHE <i>D. Popovici și vârsta aurorală a istoriei eminescologiei</i>	166
	■ Corina CROITORU <i>D. Popovici, ironistul</i>	183
	■ Mihai ZAMFIR <i>D. Popovici și Ion Heliade Rădulescu</i>	193
	■ Lucia ȚURCANU <i>Eminescu și momentul literar: poeți din lista lui D. Popovici</i>	198
	■ Al. CISTELECAN <i>Ioana Em. Petrescu, schiță de portret</i>	220
	■ Iulian BOLDEA <i>Ioana Em. Petrescu și dialogul epistemelor</i>	225
	■ Ion POP <i>Ioana Em. Petrescu, despre mutațiile poeziei românești după Eminescu</i>	230
	■ Florin OPRESCU <i>Privind înapoi, postmodernismul. Ioana Em. Petrescu și critica post-conceptuală</i>	238
	■ Marius POPA <i>Repere teoretice franceze în „Configurațiile” Ioanei Em. Petrescu</i>	251
	■ Robert-Donat FABIAN <i>Fondul Popovici-Petrescu în colecția Bibliotecii Județene „Octavian Goga” Cluj</i>	258

	<p>■ Ioana BOT <i>Studierea arhivei Popovici-Petrescu. Note de șantier</i> ..... 274</p>
LITERATURA MEMORIEI – MEMORIA LITERATURII	<p>■ Alexandra OLTEANU <i>De la „memoria” folclorului la arhetip cultural și mit național în romanul haiducesc</i> ..... 293</p>
	<p>■ Mihai-Cătălin POPA <i>De la istorie la ficțiune. Memoria în scrierile autoficționale</i> ..... 305</p>
	<p>■ Andra GĂLAN <i>Ficțiunea ca loc al memoriei. Cartografierea memoriei în proza Lilianei Corobca și a lui Dan Lungu</i> ..... 311</p>
	<p>■ Andreea-Alina ȚICAL <i>Intertextul ca loc al memoriei</i> ..... 323</p>
NARAȚIUNI IDENTITARE, AZI	<p>■ Iulian COSTACHE <i>Patrimoniul cultural european: valori cultural-identitare</i> ..... 331</p>
	<p>■ Alexandru CORDUNEANU <i>Chișinăul interbelicului românesc</i> ..... 339</p>
	<p>■ Mircea A. DIACONU <i>Despre patrimoniu, aproape un manifest</i> ..... 355</p>
	<p>■ Adela KOVÁCS <i>Cameea romană cu reprezentarea Gorgonei Medusa: o piesă de unicat din patrimoniul Muzeului Județean Botoșani</i> ..... 361</p>
	<p>■ Ala SAINENCO <i>Din patrimoniul Memorialului Ipotești: documente cu referire la Samson Bodnărescu</i> ..... 373</p>
TRADUCERI	<p>■ Cătălin PAVEL <i>Mihai Eminescu, Influența austriacă asupra românilor din principate</i> ..... 395</p>
	<p>■ ĐuraMIOČINOVIĆ <i>Sărmanul Dionis (fragment)</i> ..... 415</p>
	<p>■ Eliza Claudia FILIMON <i>Glossă (spaniolă, olandeză, engleză)</i> ..... 429 <i>Odă (în metru antic) (spaniolă, olandeză, engleză)</i> ..... 434</p>
RECENZII	<p>■ Georgiana-Adriana TITULEAC Ioana Bot, Adrian Tudurachi (coord.), <i>Dumitru Popovici</i>, colecția „Personalități ale Universității Babeș-Bolyai”, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2022 ..... 437</p>
	<p>■ Roxana Gina TITULEAC Mihai Eminescu, <i>Proza literară</i>, selecție, prefață și note de Ioana Bot, cronologie de Cătălin Cioabă, Editura Humanitas, București, 2022 ..... 440</p>

AVANTEXT

Cel de-al patrulea an al *Revistei de Studii Românești „Glose”*, editată de Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”, a confirmat și consolidat profilul unei publicații academice, conectate la debaterile de idei și poziționată ca un contributor activ la construirea unei platforme de cooperare în rețea atât în plan național, cât și internațional.

Oportunitatea exersată a unor colocvii sau manifestări culturale derulate în regim hibrid, care ne-a devenit tuturor tot mai familiară în ultimul timp, a adus o nouă dinamică, care a favorizat Memorialului Ipotești multiplicarea parteneriatelor și construirea unor evenimente cu un spectru larg de contributory. Astfel, inclusiv aderarea Consiliului Județean și a Memorialului Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu” la *Inițiativa dedicată diasporei academice*, lansată în spațiul german, a contribuit la dezvoltarea unor noi evenimente, deschizând o interesantă constelație de parteneriate.

Continuând demersul inițiat în 2021, prin lansarea dezbaterii *Diaspora academică – 150: atunci și acum*, ce pleca de la evocarea primului *Congres al studenților români din străinătate*, organizat la Putna de Mihai Eminescu, Ion Slavici, A.D. Xenopol și alți fruntași ai grupării *România Jună* de la Viena, actualul volum se deschide cu prezentarea evenimentului *Diaspora & Transnational Studies Conference*, organizat în 2022, care a constituit o prelungire firească a colocviului din anul anterior, deplasând accentul, de astă dată, pe *acum*.

Sesiunile acestei conferințe internaționale au acoperit un evantai tematic larg, pornind de la analizele lui Daniel David dedicate psihologiei poporului român și de la *Enciclopedia imaginariilor din România*, proiect coordonat de Corin Braga, trecând printr-un dialog *out of the box* între Liviu Papadima și Călin-Andrei Mihăilescu, până la prezentarea unei perspective a studiilor culturale asupra literaturii diasporei. Cadrul de analiză a fost completat prin revelarea cercetărilor comparative de tip *Diaspora Studies*, realizate de universitari români din străinătate, precum și prin prezentarea unor abordări din alte zone cu expertiză de top (științe medicale sau tehnice), potrivit paradigmei holiste, ce stă la baza abordării studiilor românești în mediul universitar internațional, fundamentând analiza interacțiunilor dintre cultură, științe și tehnologie.

Dezbaterea a reunit în cadrul aceluiași spațiu de dialog reprezentanți ai mediului diplomatic și ai mediului academic din țară și din străinătate, precum și reprezentanți ai instituțiilor guvernamentale, care au salutat inițiativa acestei platforme de dialog, mai ales pentru oportunitatea valorificării unei analize interdisciplinare asupra unei teme ce acoperă o realitate transnațională.

Secțiunea rezervată celebrării a 172 de ani de la nașterea lui Mihai Eminescu este deschisă cu studiul *Poetul și subconștienul imperial*, oferit de profesorul timișorean Cornel Ungureanu, care surprinde o serie de elemente de consubstanțialitate ale imageriei literare eminesciene cu imaginarul societal al imperiului în care tânărul Eminescu și-a făcut studiile universitare. Aceeași secțiune ne relevă elemente mai puțin cunoscute și deosebit de semnificative ale prieteniei dintre Mihai Eminescu și Miron Pompiliu, sub semnătura Alei Sainenco.

Omagiind personalitățile majore ale culturii române care au contribuit la reîmprospătarea percepției și la aprofundarea analizei creației eminesciene, revista *Glose* prezintă în acest volum și ocazia plină de grațitudine a decernării, în 2022, a *Premiului Național pentru Promovarea Operei Eminesciene*, ce a fost acordat, *in memoriam*, Christinei Zarifopol-Illias, cea care a dăruit culturii române, în anul 2000, revelația unei bogate corespondențe Eminescu – Veronica Micle. O masă rotundă, dedicată studiilor românești din mediul internațional și contribuției speciale pe care Christina Zarifopol-Illias a avut-o la dezvoltarea programului de profil în cadrul Universității Indiana, Bloomington – S.U.A., completează tabloul acestei

secțiuni, consemnând participarea unor distinse personalități culturale, precum: Mihai Zamfir, Sever Voinescu, Dragoș Aligică, Florin Oprescu, Mircea A. Diaconu și Iulian Costache.

În aceeași direcție a omagierii contribuțiilor majore din domeniul eminescologiei și a istoriei literaturii române se înscriu și studiile prezentate în cadrul *Colocviului de exegeză*, ajuns la ediția a VI-a și desfășurat sub genericul *In honorem D. Popovici – Ioana Em. Petrescu*. Celebrarea a 120 de ani de la nașterea profesorului clujean Dumitru Popovici, alături de comemorarea personalității Ioanei Em. Petrescu, fiica reputatului istoric literar, a ocazionat organizarea simpozionului inter-universitar, cu participarea unei serii largi de universitari și cercetători, care au pus în lumină activitatea celor doi eminenți intelectuali din spațiul academic clujean. Între numele de referință participante, pot fi menționați Mihai Zamfir, Ion Pop, Ioana Bot, Al. Cistelecan, Iulian Boldea, Mircea A. Diaconu, Florin Oprescu, Lucia Țurcanu, Iulian Costache ș.a.

Dintre manifestările culturale organizate de Memorialul Ipotești au fost reținute pentru prezentarea în revistă cea de-a patra ediție a Școlii doctorale de vară, organizată în cadrul unui parteneriat tradițional cu Centrul de Cercetare în Filologie Modernă al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Tema abordată în 2022 a fost *Literatura memoriei. Memoria literaturii – patrimoniu, biblioteci, arhive*.

Un alt eveniment prezentat în paginile revistei este masa rotundă *Narațiuni identitare, azi*, organizată în contextul *Zilelor europene ale patrimoniului*, o inițiativă a Consiliului Europei și a Uniunii Europene, la care România este parte din 1992. Lucrările acestei dezbateri oferă o introducere conceptuală în spectrul larg al expresiei patrimoniului cultural, precum și aspecte concrete ce țin de gestionarea și punerea în valoare a bunurilor patrimoniului tangibil ori intangibil.

Rubrica rezervată traducerilor aduce cu sine o transpunere în engleză din publicistica eminesciană făcută de Cătălin Pavel, în timp ce Țura Miočinović și Eliza Claudia Filimon ne propun o serie de traduceri din proza și poezia lui Eminescu. Nu în ultimul rând, o rubrică nouă, dedicată recenziilor de carte, semnalează apariții editoriale de prim interes pentru eminescologi și istorici ai literaturii române.

Dar pentru că o introducere în materia consistentă a noului volum al *Glozelor* nu trebuie să răpească bucuria cititorilor de a identifica și alte

surprize în cuprinsul acestei reviste, ne oprim aici, adresându-vă calda invitație de a vă construi propriul traseu de lectură prin, așa cum spunea Umberto Eco, „pădurea narativă” a peisajului cultural deschis între copertele prezentului anuar.

Vă mulțumim pentru interesul cu care urmăriți proiectul *Revistei de Studii Românești „Glose”*, precum și activitățile Memorialului Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”.

Vă așteptăm alături de noi!

Redacția Revistei de Studii Românești „Glose”

DIASPORA & TRANSNATIONAL STUDIES

***Conferință Internațională dedicată
Studiilor Diasporice și Transnaționale***

**Diplomația publică și mediile
cultural-academice ale diasporei:
identități culturale, dialog intercultural,
rețele de cooperare științifică**

(25-26 noiembrie 2022)

Preambul

În atmosfera pregătirilor pentru întâmpinarea Zilei Naționale a României, Ambasadele României de la Berlin și Viena, sub conducerea doamnei Ambasador Adriana Stănescu, respectiv, a domnului Ambasador Emil Hurezeanu, alături de membrii *Inițiativei dedicate diasporei academice și de excelență*, împreună cu partenerii lor tradiționali din diaspora și din România, au organizat, în data de 25 și 26 noiembrie 2022, o conferință dedicată studiilor diasporice și transnaționale, având ca temă *Diplomația publică și mediile cultural-academice ale diasporei: identități culturale, dialog intercultural, rețele de cooperare științifică*.

Conferința a reunit reprezentanți ai diplomației și ai mediului instituțional românesc, alături de membri ai mediilor academice din țară și din diaspora, bucurându-se de participarea domnului prof. univ. dr. Sorin Costreie, Consilier de Stat pentru educație și cercetare al Prim-Ministrului României, a doamnei Janina Sitaru și a domnului Andrei Novac, Secretari de Stat în cadrul Ministerului Afacerilor Externe.

Între partenerii conferinței s-au numărat Institutele Culturale Române din Berlin și Viena, Universitatea din București și Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, precum și Universitățile de Medicină și Farmacie din Iași, Târgu Mureș și Timișoara. Totodată, organizarea evenimentului a fost susținută de partenerii tradiționali ai *Inițiativei dedicate*

diasporei academice și de excelență, respectiv consorțiul de suport *Tandem RO*, inițiat de Mitropolia Germaniei, Europei Centrale și de Nord, alături de Asociația de IT „Citizen Next”, cu participarea cutumiară a Memorialului Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”.

Organizarea conferinței a beneficiat, dincolo de alternarea panelurilor și a meselor rotunde, și de o serie de piese sau fragmente muzicale din opera *Carmina Burana*, de Carl Orff, în interpretarea Orchestrei Simfonice a Radiodifuziunii din Köln, sub bagheta Maestrului Cristian Măcelaru, respectivele secvențe muzicale fiind prezentate grație înregistrărilor realizate de doamna Gabriela Dumbravă-Gröken, senior jurnalist TV, cu ocazia repetițiilor pentru pregătirea concertului aniversar al orchestrei germane (28 oct. 2022). O altă serie de momente muzicale a fost oferită prin gentilețea Maestrului Sorin Creciun, compozitor și pianist, membru al diasporei culturale din Germania.

La dezbaterea acestei Conferințe și-au anunțat și alte instituții dorința de participare, însă, din pricina unor urgențe de ultim moment, acest lucru nu a mai fost posibil. Menținând interesul pentru sprijinirea demersurilor lansate cu ocazia acestui eveniment, au fost transmise organizatorilor mesajele acestor parteneri instituționali, cuprinzând punctele de interes și de convergență pentru susținerea continuării acestei inițiative, pe care le veți putea regăsi în prezentarea ce urmează. Mulțumim, așadar, conducătorilor Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, precum și Institutului Diplomatic Român pentru solidaritatea tonică acordată și pentru posibilitatea de a construi în continuare împreună.

Continuând demersul inițiat în 2021, prin lansarea dezbaterii *Diaspora academică – 150: atunci și acum*, ce pleca de la evocarea primului *Congres al studenților români din străinătate*, organizat la Putna, de Mihai Eminescu, Ion Slavici, A.D. Xenopol și alți fruntași ai grupării *România Jună*, de la Viena¹, conferința organizată în 2022 a constituit o prelungire firească a colocviului din anul anterior, deplasând atenția, de astă dată, pe *acum*. Astfel, în cadrul dialogului din 2022, accentul a fost pus pe reliefaarea țesutului de relații al diasporei cu țara, în propria noastră contemporaneitate, în vederea căutării unor răspunsuri și soluții cât mai pertinente și adecvate contextului cultural-istoric, epistemologic și de sensibilitate actual.

Premisele temei

Inițiativa conferinței a pornit de la observația că *tema diasporei* reprezintă un subiect major și o preocupare nu doar pentru opinia publică, în genere, și pentru discursul mass-media, ori cel al mediului politic, ci și pentru unele segmente profesionale mai silențioase, cum sunt mediul diplomatic și mediul academic. Pornind de la evaluarea acestui context, atât expertiza diplomatică, cât și cea academică au dovedit că sunt direct interesate să susțină o cunoaștere mai intimă și mai bine calibrată a realității polimorfe a diasporei, promovând totodată o înțelegere și un dialog public mai nuanțat, care să evidențieze relieful și palierele existente la nivelul comunităților române de peste hotare, inclusiv din perspectiva unei analize istorice sau comparative cu fenomenul diasporelor altor țări.

În mod evident, subiectele despre diaspora consacrate la nivelul discursului public sunt departe de a epuiza cunoașterea realității acestui segment al societății civile române aflate în mediul internațional, ba chiar mai mult, prin caracterul reductiv al repertoriului tematic abordat, riscă să propage o cunoaștere fatalmente simplificatoare, dacă nu chiar distorsionată, pe alocuri.

Astfel, între subiectele care fac rating în mediile discursului public se află, în primul rând, amploarea diasporei române (cu cca. 5,7 mil. de persoane în afara țării, este a cincea cea mai numeroasă diasporă din lume, raportat la numărul total al populației, potrivit unui studiu al OECD, publicat în 2019). Într-un registru similar, se alătură o serie de preocupări pentru subiecte de sensibilitate publică precum: copiii din țară cu părinți migranți,

---

¹ Vezi secțiunea rezervată dezbaterii *Diaspora academică – 150: atunci și acum*, în Revista de Studii Românești *Glose*, nr. 5-6/ 2021, Ipotești.

absența medicilor din țară, *brain drain*-ul, dimensiunea remitențelor, organizarea proceselor electorale, norma de reprezentare politică în spațiile diasporei ș.a.

Însă dincolo de vizibilitatea publică ce focalizează anumite subiecte, în funcție de sezonalitatea calendarului public și de interacțiunile diferiților actori societali sau instituționali, diaspora este o temă și o preocupare majoră, abordată într-un regim mult mai silențios, tehnic, de către profesioniștii unor domenii ce împărtășesc un interes și o firească co-responsabilitate pe termen lung față de problematica diasporei.

Este vorba, așadar, pe de o parte, despre mediul diplomatic, cu profesioniști și practicieni ce angajează nemijlocit relația României cu comunitățile românești din străinătate și care susțin totodată un cadru instituțional și o viziune ce stimulează punerea în operă a demersurilor de diplomatie publică, culturală, științifică sau economică, realizate adesea cu implicarea partenerială a mediilor diasporei academice.

Pe de altă parte, diaspora reprezintă un subiect major și pentru mediul academic, segmentul românesc al analizelor de tip *Diaspora Studies* dobândind o bună vizibilitate atât pe versantul din țară, cât și pe cel din străinătate, unde aceste cercetări au evidențiat o dezvoltare interesantă, mai cu seamă în ultimii ani, prin abordarea subiectului de către academicii proveniți din rândul diasporei române. Subliniem în chip deosebit abordarea problematicilor diasporei potrivit unui spectru multi-disciplinar de analiză, de la sociologia migrației, statistică și modelare matematică sau antropologie culturală, până la istoria exilului, studii economice și demografice ș.a.

Ca atare, proiectul acestei conferințe a plecat de la obiectivul reunitii expertizei din mediul diplomatic și a expertizei academice din țară și din străinătate, în cadrul unei platforme colaborative, aducând la aceeași masă de dialog partenerii majori direct interesați în menținerea temei diasporei în spațiul geometric al unei neutralități politice. Mizele unei astfel de platforme de cooperare ar fi orientate către: înțelegerea complexității provocărilor actuale, promovarea de bune practici, inițierea de politici publice și construirea de instrumente pertinente de intervenție, calibrate adecvat în raport cu necesitățile de expresie și realitățile societale emergente din mediul internațional.

Tot astfel, pentru valorificarea superioară a potențialului evidențiat de resursele profesionale ale diasporei academice, continuă dezvoltarea în cadrul acestei platforme colaborative a unui parteneriat activ cu mediile de

afaceri și reprezentanții bisericilor din străinătate, dar și un dialog consolidat cu membrii mass-media și ai mediilor administrative, instituționale sau politice, potrivit principiului neutralității politice și al solidarității valorilor de excelență, exprimate atât în plan profesional, cât și uman.

O reflecție care să permită o viziune asupra rolului pe care l-ar putea juca *astăzi* membrii diasporei academice și de excelență în depășirea spectrului celor *două Români*, una – a celor de *acasă* și cealaltă – *a celor din străinătate*, rămâne în continuare necesară. Dezbaterea și-a propus să sprijine identificarea și rafinarea formelor și instrumentelor de solidaritate, de conectare și cooperare între cei de *acasă* și cei din *diaspora*, pentru a sprijini construirea unei constelații coezive a românilor în epoca globalității, plecând de la un patrimoniu comun de cunoaștere, cultură, creativitate și sensibilitate.

Inițiatorii și partenerii acestei Conferințe, reuniți în cadrul *Platformei dedicate susținerii cooperărilor diasporei academice cu mediile profesionale și instituționale din România*, pledează pentru edificarea unui spațiu de cooperare care să reunească mediile academice ale diasporei și cele din țară, alături de reprezentanții mediului diplomatic, ai mediului de afaceri și ai bisericilor din străinătate, în strânsă consultare cu mass-media și parteneri din mediile administrative, instituționale sau politice. Consolidarea unui astfel de spațiu colaborativ reprezintă o opțiune și un demers cu valoare strategică, menit a sprijini consacrarea unui *road map* al implicării principalilor actori societali, ce asumă o responsabilitate față de *tema diasporei*, în cadrul unei agende neutre politic, pe termen lung.

*

Pornind de la aceste premise, ce au permis reunirea interesului mai multor parteneri instituționali în jurul unei problematice comune, arhitectura tematică a conferinței a fost configurată, în urma consultărilor, pe baza următoarelor secțiuni:

I. Panel inaugural: O viziune a instituțiilor partenere și a organizatorilor

II. Panel: Emigrația, identități fluide. Între identitate și adaptare culturală

III. Academic Diaspora Talks: *Pe dinafară*

IV. Masă rotundă: Diaspora academică medicală – oportunități de cooperare pe linie de educație și cercetare

V. Masă rotundă: *Diaspora Studies* – cercetări și studii despre diaspora, realizate de universitari români din străinătate

VI. Panel: Diaspora română – o viziune a studiilor culturale

VII. Masă rotundă: Diaspora academică – resurse parteneriale, vectori de cooperare

Conținutul dezbaterilor din cadrul panelurilor și meselor rotunde este prezentat în cele ce urmează.

*

I. Panel inaugural: O viziune a instituțiilor partenerie și a organizatorilor

Panelul de deschidere al conferinței *Diplomația publică și mediile cultural-academice ale diasporei: identități culturale, dialog intercultural, rețele de cooperare științifică* a fost rezervat intervențiilor instituțiilor partenerie și ale inițiatorilor acestui eveniment, care au prezentat viziunea, mesajele și contribuțiile specifice ale fiecărui domeniu de activitate cu privire la tema lansată în dezbateri.

Păstrând axul organizatoric construit pe baza tandemului Berlin – Viena, moderatorii panelului au fost dr. Iulian Costache, ministru consilier în cadrul Ambasadei României la Berlin, cu afiliere academică la Universitatea din București, alături de P.D. dr. Florin Oprescu, din partea Universității din Viena, în cadrul căreia susține activitatea lectoratului de română.

Prezentăm, în cele ce urmează, contribuțiile partenerilor instituționali ai conferinței, alături de mesajele inițiatorilor acestei dezbateri, ce a reunit reprezentanți ai mediului diplomatic și academic, din țară și din străinătate, precum și alți parteneri din medii instituționale sau profesionale și membri ai diasporei române.

❖ Doamna Adriana Stănescu, Ambasadorul României la Berlin

Stimate Doamne și Stimați Domni,

Este o bucurie pentru mine să mă aflu alături de dumneavoastră astăzi, când ne mai despart doar câteva zile de sărbătorirea Zilei Naționale a României, context în care ne-am reunit pentru a deschide împreună această Conferință dedicată implicării diasporei culturale și științifice în inițiative de promovare

a identității și dialogului intercultural, dar și de cooperare în materie de cercetare și inovare, inițiative menite să apropie România mai consistent și mai repede de propriul viitor.

Anul acesta, care se apropie de final, a fost și este unul special, stând – din perspectiva Ambasadei României de la Berlin – sub semnul *Parteneriatului româno-german*. Este un an în care am sărbătorit 30 de ani de la semnarea *Tratatului între România și Republica Federală Germania privind cooperarea prietenească și parteneriatul în Europa*. Astfel, genericul acestui parteneriat a oferit atât Ambasadei, cât și colaboratorilor din întregul spațiu german ocazia de a pune în valoare ceea ce unește cele două țări și de a valoriza resursele de europenitate ale românilor, generozitatea și implicarea lor în construcția proiectului european.

Sub semnul acestui parteneriat european, în sensul său cel mai larg și cuprinzător, stă și inițiativa conferinței din aceste două zile, care reprezintă un semnal puternic de participare creativă și determinare pentru dezvoltarea cooperărilor profesionale în plan bilateral și multilateral, prin implicarea mediilor cultural-academice ale diasporei române.

Libertatea de mișcare pentru cetățenii români, în special în spațiul european, a atras în Germania, dar și în Austria și în alte țări europene, o diasporă română de înaltă calificare profesională, stimulate, în primul rând, de oportunitățile de carieră profesională acordate de țările în care au venit, dar și de ofertele superioare de valorificare a cunoștințelor și expertizei dobândite în mediile de formare din România.

Această creștere pregnantă a prezenței diasporei profesionale înalt calificate reprezintă o realitate socială și profesională complexă, pe care suntem datori să o înțelegem și să căutăm să o valorificăm cât mai bine, pentru a construi *vectori de cooperare* în beneficiul atât al românilor din țară, cât și al celor aflați în străinătate și care doresc să mențină legăturile cu țara. Aici văd un rol important al misiunilor diplomatice și consulare ale României, pentru semnalarea, stimularea și susținerea acestor posibilități de interconectare.

În acest sens, Ambasada României la Berlin a inițiat cu mai mulți ani în urmă, după cum se știe, prin implicarea domnului Ambasador Emil Hurezeanu și prin efortul domnului Iulian Costache, critic și istoric literar, precum și diplomat, căruia îi mulțumesc, cu sprijinul membrilor diasporei academice și de excelență profesională și cu susținerea oferită de Mitropolia Germaniei, Europei Centrale și de Nord, alături de Asociația de IT „Citizen

Next”, un proiect generos, cel al platformei rețelelor profesionale de excelență. Mă bucur să constat că această platformă continuă să funcționeze și își multiplică permanent atât contributorii, cât și direcțiile de lucru și vă asigur în continuare de interesul meu și al Ambasadei de la Berlin de a sprijini dezvoltarea cooperărilor în acest format.

Rememorând dezvoltările din ultimul an, cel puțin din perspectiva Ambasadei de la Berlin, aș dori să amintesc și recenta întâlnire de consultare pe care doamna Janina Sitaru, Secretar de Stat în cadrul Ministerului Afacerilor Externe, responsabil pentru promovarea diplomației științifice și a cooperărilor în domeniu, a avut-o la Berlin cu membri ai diasporei academice și ai rețelelor profesionale construite în Germania.

Faptul că în Germania a fost dezvoltat acest model de implicare a diasporei științifice în proiecte de cooperare cu mediile profesionale și instituționale din România face ca această inițiativă să slujească astăzi ca un exemplu de bune practici, ceea ce ne bucură foarte mult. În acest context, doresc să menționez și invitația adresată cu prilejul evocat de către doamna Secretar de Stat Janina Sitaru membrilor platformei dedicate diasporei academice și de excelență de a colabora și contribui la un proiect de diplomație științifică, prin implicarea energiilor de cooperare ale diasporei academice.

Totodată, aș dori să subliniez și *funcția de model* pe care o instituie *valorile de excelență* ale diasporei, prin *rolul lor inspirațional* atât în cadrul comunității, cât și în raport cu România. În acest sens, aș menționa și faptul că am avut bucuria și onoarea de a organiza, în ultima perioadă, o serie de ceremonii de decorare a unor mari personalități culturale din cadrul diasporei române, așa cum sunt dirijorul Cristian Măcelaru, pictorul Radu-Anton Maier, actorul Ovidiu Schumacher și scriitoarea și traducătoarea Ana Mureșanu.

Desigur, sunt doar câteva nume pe care le-am evocat, dar, pentru mine, evenimentele respective au reprezentat ocazii importante pentru a mă întâlni atât cu personalitățile care au fost onorate prin acordarea unor distincții, cât și cu membrii diasporei române. Aș spune, prin urmare, inclusiv din perspectiva propriei experiențe, că aducerea în prim plan și exprimarea aprecierii față de valorile recunoscute ale culturii și științei aflate în rândul diasporei române reprezintă un important gest de încurajare și speranță pentru toți românii, oriunde aceștia s-ar afla și în orice activități ar fi implicați, atunci când nu sunt în țară, ci lucrează în străinătate.

Pentru toți acești români, faptul că România este pusă în evidență de o asemenea manieră, așa cum a fost evenimentul de la Köln, dedicat dirijorului Cristian Măcelaru, în contextul împlinirii a 75 de ani de existență ai Orchestrei Simfonice WDR din Köln, când prestigiosul artist român a fost remarcat atât în fața publicului german, cât și a celui din România, arată că astfel de personalități simbolice – și acest fapt este valabil pentru membrii diasporei academice și științifice – au potențialul de a construi o imagine demnă a diasporei române și a membrilor acesteia. Iar un astfel de eveniment este un important semnal de încurajare pentru toți românii.

În acest context, ne propunem să sprijinim și în continuare implicarea mediilor diasporei pentru intensificarea dialogului intercultural și a cooperărilor științifice, atât în relațiile dintre instituțiile din țară și cele din străinătate, cât și pentru a ajuta la promovarea unei mai bune cunoașteri a României în mediile din străinătate. Un proiect de interes despre care am discutat cu domnul Iulian Costache în ultima perioadă și la care v-aș invita să reflectăm, să gândim împreună cum ar putea fi pus în practică, ar fi înființarea unui Institut sau a unui Centru de Studii Românești în Germania. Ne gândim la o astfel de inițiativă ca la un cadru instituțional care să mențină conexiuni active între spațiile universitare și de cercetare din România și Germania și care, în același timp, să promoveze cunoașterea legată de teme românești din diverse domenii socio-umane.

În încheiere, permiteți-mi să mulțumesc în chip deosebit domnului profesor Sorin Costreie, Consilier de Stat pentru educație și cercetare al Prim-Ministrului României, pentru sprijinul acordat Ambasadei noastre în proiectele derulate, precum și celor doi Secretari de Stat din Ministerul Afacerilor Externe prezenți astăzi alături de noi, doamnei Janina Sitaru, care răspunde de relațiile interinstituționale, și, respectiv, domnului Andrei Novac, responsabil pentru relația cu Institutul Cultural Român și strategia promovării culturale.

De asemenea, îmi face plăcere să adresăm calde mulțumiri domnului Rector Daniel David și echipei Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, precum și Universității din București, reprezentată la această deschidere prin domnul Vicerector Bogdan Murgescu, pentru parteneriatul de tradiție acordat dezvoltării acestei inițiative.

Doresc, totodată, să remarc și să transmit mulțumiri călduroase pentru deschiderea de cooperare Universităților de Medicină și Farmacie din România, fiind bucuroși că între partenerii dezbaterilor din aceste două zile

vom avea alături de noi reprezentanții conducătorilor UMF Târgu Mureș, Iași și Timișoara.

Nu voi uita mulțumirile speciale pe care dorim să le transmitem doamnei Acad. prof. dr. Anca Ligia Grosu și tuturor celor prezenți, pentru implicarea în rețelele de solidaritate profesională și umană, ce au fost construite în ultimii ani.

Între mulțumirile de suflet, ne bucurăm să ne adresăm cu toată inima Înaltpreasfinției Sale, Părintelui Mitropolit dr. Serafim Joantă, care slujește comunitatea română nu doar de la altar, ci și prin implicarea în susținerea coeziunii românilor din străinătate cu cei de acasă.

Și pentru că avem în fața noastră un program amplu și intens, de două zile de dialog, structurat în paneluri și mese rotunde, doresc mult succes dezbaterilor acestei Conferințe, fiind încredințați că vor fi deopotrivă provocatoare și deschizătoare de oportunități de cooperare.

Vă mulțumesc.

❖ **Domnul Emil Hurezeanu,**
Ambasadorul României la Viena

Îmi face o deosebită plăcere să îi salut pe distinșii participanți și organizatori ai Conferinței cu tema *Diplomația publică și mediile cultural-academice ale diasporei*, ce reunește într-un spațiu de dialog și cooperare reprezentanți ai mediilor diplomatice și academice din țară și din afara României, această întâlnire venind în prelungirea unei dezbateri precedente, derulată tot spre sfârșit de an, în 2021, sub genericul *Diaspora academică – 150 atunci și acum*.

Colocviul de anul trecut propunea o punere în ecuație a relațiilor diasporei academice cu România, plecând de la comemorarea primului Congres al studenților români din străinătate, organizat în 1871, la Putna, prin implicarea studenților Mihai Eminescu și Ioan Slavici, aflați atunci la Viena, și a lui A.D. Xenopol, la Berlin, alături de alți fruntași ai grupării *România Jună*, de la Viena.

Evocând un astfel de context, colocviul de anul trecut lansa o analiză a modului în care înțelegeau *atunci* tinerii academici din străinătate construirea unui suport în favoarea „cauzei României”. În oglindă, erau proiectate însă interogațiile academicilor de peste hotare de *astăzi*: ce forme și instrumente de solidaritate, de conectare și conlucrare ar putea fi imaginate

între cei de *acasă* și cei din *diaspora*, pentru a depăși spectrul celor „două Români”?

Ce abordări și ce instrumente ar putea să susțină în chip adecvat *astăzi* construirea unei constelații coezive a românilor în epoca globalității, plecând de la un patrimoniu comun de cunoaștere, cultură, creativitate și sensibilitate, exprimat deopotrivă pe versantul germinativ al spațiului românesc, dar și în mediul de expresie internațional? Cu ce provocări se confruntă și ce parteneri de drum își poate găsi diaspora academică pentru construirea unui *road map* al implicării sale?

Puse în discuție în contextul întâlnirii de anul trecut, aceste întrebări nu și-au epuizat energiile catalitice, rămânând în continuare pe agenda reflecției acestei comunități, ca semn că astfel de interogații sunt dintre cele ce își dovedesc fertilitatea prin răspunsurile conjugate oferite și prin însăși solidaritatea pe care aceste preocupări o generează.

Îmi face plăcere să mulțumesc doamnei Ambasador Adriana Stănescu pentru continuitatea parteneriatului tonic pe care îl avem, precum și pentru propria sa investiție în dezvoltarea proiectului dedicat diasporei academice, pe care l-a susținut încă din perioada în care a fost prim-colaborator atât al domnului Ambasador Lazăr Comănescu, cât și alături de mine. Voi fi bucuros să dezvoltăm în continuare împreună astfel de proiecte, cum este conferința din aceste zile.

Avem, de asemenea, a-i mulțumi domnului profesor Sorin Costreie, Consilier de Stat pentru educație și cercetare al Prim-Ministrului României, pentru cunoașterea intimă și susținerea acordată acestui proiect, dezvoltat la Berlin și pe care ne bucurăm să îl susținem și la Viena, precum și conducerii Ministerului Afacerilor Externe, care, prin participarea doamnei Secretar de Stat Janina Sitaru și a domnului Secretar de Stat Andrei Novac, oferă o apreciere specială acestei inițiative, care a dovedit creativitatea și capacitatea de a genera modele de bune practici.

Ne bucurăm că formatul dezbaterii de anul trecut, ce pleca de la tandemul diplomatic al Ambasadelor de la Berlin și Viena, alături de membrii *Inițiativei dedicate diasporei academice și de excelență*, cu suportul oferit de Memorialul Ipotești și consorțiul Mitropoliei Germaniei, Europei Centrale și de Nord, împreună cu Asociația de IT „Citizen Next”, a fost consolidat în cadrul conferinței din acest an.

Astfel, salutăm cu căldură implicarea în organizarea acestei conferințe a unor parteneri universitari tradiționali și de mare prestigiu ai

misiunilor noastre diplomatice, precum Universitatea „Babeş-Bolyai” din Cluj-Napoca, reprezentată prin domnul Rector Daniel David și domnul Vicerector Corin Braga, alături de Universitatea din București, reprezentată prin domnul Vicerector Bogdan Murgescu, cu suportul oferit prin implicarea doamnei Decan Cristina Bogdan.

De asemenea, ne bucură și salutăm în chip special construirea unor parteneriate noi, cu Universități de Medicină și Farmacie de înaltă reputație, precum cele din Iași, Târgu Mureș și Timișoara, cu care ne vom bucura să colaborăm strâns și să dezvoltăm în continuare acest proiect de cooperare interacademică.

Dezbaterile din acest an aduc și o altă premieră, cea a unei vizibilități sporite conferite studiilor realizate în cadrul diasporei academice cu privire la migrația română, prin participarea unor distinși universitari și cercetători din Franța, Marea Britanie, Italia, Belgia ș.a. Și, pentru că avem atât de mulți invitați din spațiul academic din țară și de peste hotare, doresc să folosesc această ocazie pentru a mulțumi universitarilor din București, Cluj, Iași ori Timișoara, care, alături de colegii din Berlin și Viena, Freiburg, München ori Paris, Roma, Londra sau Bruxelles, au transmis cu toții un *vibe* special de solidaritate pentru realizarea acestei Conferințe.

Prin subtitlul *identități culturale, dialog intercultural, rețele de cooperare științifică*, conferința din acest an adresează și un apel la o cunoaștere mult mai atentă și mai bine calibrată a aspectelor fenomenului diasporei. Astfel, în întâlnirile conferinței urmează a fi abordate atât subiecte referitoare la construirea și negocierea identității culturale, în contextul unui intens dialog intercultural manifestat în câmpul global al culturii, cât și aspecte ce țin de perspectivele unei *diplomații a conectorilor*.

În acest sens, aș dori să subliniez potențialul major al expertizei de top din mediile academice, de cercetare sau culturale ale diasporei, ce poate fi activat prin poziționarea membrilor săi în chip de *conectori* în cadrul rețelelor locale sau internaționale de profil. Membrii diasporei științifice și culturale sprijină activ transferul de expertiză sau accesul la echipe ori la o infrastructură de cercetare de vârf, precum și transferul de valori ale culturii profesionale, profilându-se ca un jucător de prim rang în dezvoltarea cooperărilor bilaterale și multilaterale ale României.

Personalități românești de mare renume s-au format în mediile profesionale din străinătate, fiind apoi active în spațiul românesc sau menținând o legătură vie, de o natură europeană, cu mediile profesionale sau

instituționale din țară. La Viena, spre exemplu, s-au format Guvernatorul Principatului Transilvaniei, Samuel von Brukenthal, cinci foști Prim-Ministri: Theodor Rosetti, Titu Maiorescu, Alexandru Vaida-Voevod, Iuliu Maniu, Octavian Goga, unul dintre cei mai cunoscuți istorici români, Dimitrie Onciul, trei dintre cei mai renumiți filosofi și poeți români: Mihai Eminescu, Lucian Blaga și Tudor Vianu.

În Germania, trăiesc astăzi singurii doi laureați Nobel originari din România, care sunt activi și în plină putere de creație – profesorul Ștefan Hell și scriitoarea Herta Müller. Alături de aceștia, se disting deopotrivă Acad. Anca-Ligia Grosu și o pleiadă de corifei ai medicinei, având printre ei pe prof. dr. Firu Opri și prof. dr. Pompiliu Piso. Nu îi putem uita pe celebra actriță Alexandra Maria Lara, copreședinta Academiei Germane de Film, cantautorul Peter Maffay, remarcabilul dirijor Cristian Măcelaru, precum și excepționalii violonceliști Andrei Ioniță și Valentin Răduțiu, alături de curatorul Marius Babias și mulți alți profesioniști remarcabili.

Am vorbit despre personalități din mediile cultural-academice din Austria și Germania, dar ne aducem aminte că, în 2018, cea mai căutată carte la Târgul Internațional de Carte de la Paris era *Români din Paris*, volum realizat de profesorul Basarab Nicolescu, membru de onoare al Academiei Române, împreună cu artistul fotograf Louis Monier, care prezintă aproape 50 de scriitori români care s-au format în atmosfera pariziană. Pe de altă parte, rolul de constructor de comunitate în diaspora al profesorului Basarab Nicolescu este pus în evidență inclusiv de donația excepțională a unui fond documentar, ce a dus la constituirea, la Craiova, a Muzeului Cărții și Exilului Românesc.

În Germania, există un alt fond documentar unic al exilului românesc, cel al Bibliotecii Române de la Freiburg, instituție a diasporei oblăduită de distinsul dr. Mihai Neagu-Basarab, care a fost consultat inclusiv de regretatul profesor Florin Manolescu, în vederea realizării *Enciclopediei exilului literar românesc*. Aceste modele de excelență culturală și profesională, din diversele spații ale diasporei, ne arată că puterea de creație a patrimoniului cultural românesc a fost și este în continuare activă nu doar acasă, ci și în mediile comunităților românești din străinătate.

Tot astfel cum, astăzi, cel mai important dramaturg român contemporan, scriitorul Matei Vișniec, trăiește și creează la Paris, este foarte posibil ca un nou mare artist sau om de știință al României să se ridice dintre tinerii aflați într-una din țările cu diasporă română. Într-o Europă ce mizează

pe consubstanțialitatea sa, aceste valori de excelență profesională ale diasporei cu rol de *conectori* și de *constructori de punți* între națiuni și culturi reprezintă, în fapt, tentația ubicuității unui patrimoniu de creație, exprimat în contextul unui câmp cultural global.

De aceea, ni se pare cu atât mai importantă și mai adecvată perspectiva de analiză transnațională a patrimoniului unei culturi. Mă bucur cu atât mai mult că în conferințele din aceste zile vom avea prezentări și ale unor autori emblematici pentru stilul și creația lor, precum Călin-Andrei Mihăilescu, din Canada, sau Andrei Codrescu, din SUA, puși în discuție de Ruxandra Cesereanu. Mă bucur, de asemenea, să îi regăsim alături de noi, la această conferință, într-un dialog trans-atlantic, pe Călin-Andrei Mihăilescu și pe prietenul nostru vechi, Liviu Papadima, care a avut el însuși un lectorat strălucit la Viena. Și pentru că toți acești *conectori* din străinătate, fie că sunt personalități culturale sau științifice, fie că sunt lectorate, edituri sau reviste, ori cenacluri și fonduri documentare, lasă *urme* importante în memoria interacțiunilor culturale și societale bilaterale, ne reamintim cu prețuire de volumele Academicianului Virgil Cândea, *Mărturii românești de peste hotare*, care a realizat o cartografiere simbolică a acestei extensii a patrimoniului românesc construit în afara României.

Cred însă că diplomația are nevoie și ar beneficia foarte mult de pe urma unui proiect sistematic de cercetare și documentare, derulat în parteneriat cu mediul academic, care să evidențieze memoria cooperărilor și conexiunilor cultural-sociale ale României în relație, în primul rând, cu țările care au avut o pondere importantă în procesul de europenizare a Țărilor Române, mai cu seamă începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea. Este și acesta unul din motivele care mă fac să cred și să susțin inițiativa unei platforme comune de lucru, a unui *hub* colaborativ, pe tematici de tip *Diaspora Studies*, cu coparticiparea mediului diplomatic și a celui academic, din țară și din străinătate.

Și pentru că avem în fața noastră două zile intense de dezbateri, vă mulțumesc tuturor pentru participarea la această conferință, dorindu-vă să aveți un dialog rodnic, care să ne inspire pentru continuarea acestui proiect.

Vă mulțumesc.

❖ **Domnul conf. univ. dr.**
Sorin COSTREIE, Consilier de Stat pentru
educație și cercetare al Prim-Ministrului
României

Vreau să o salut, în primul rând, pe Excelența Sa, doamna Ambasador Adriana Stănescu și să-i mulțumesc personal pentru implicarea și susținerea deosebită pe care o acordă menținerii unei legături academice și științifice deosebit de active între România și partenerii din spațiul german. Doresc să îl salut, totodată, pe Excelența Sa, domnul Ambasador Emil Hurezeanu, mulțumindu-i pentru inițierea platformei dedicate diasporei academice și cooperărilor cu partenerii profesionali și mediile instituționale din România. Cunoaștem aceste eforturi pe care le-au făcut, împreună cu domnul profesor Iulian Costache, demersuri care au început acum câțiva ani și pe care ne-am bucurat să le sprijinim și noi, la București, inclusiv prin implicarea echipei Prim-Ministrului României și a Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, precum și a universităților, alături de institutele de cercetare din domeniu. Ne bucurăm pentru faptul că dezvoltările din ultimii ani ai acestei inițiative din spațiul german ne permit acum să culegem roadele.

De asemenea, mă bucur să îi salut pe doamna Secretar de Stat Janina Sitaru și pe domnul Secretar de Stat Andrei Novac din cadrul Ministerului Afacerilor Externe, mulțumindu-le pentru susținerea acestui proiect inițiat în spațiul german și dezvoltat în continuare pe axa Berlin – Viena. Îmi face, de asemenea, plăcere să îi salut pe domnul Rector Daniel David, pe domnul Prorector Bogdan Murgescu, pe Părintele Mitropolit dr. Serafim Joantă, dimpreună cu Părintele Profesor Daniel Benga.

Dezbaterile Conferinței care începe astăzi stau sub semnul conjuncției a două concepte, și anume: rețele și diaspora. În cazul de față, în spațiul german, ambele concepte sunt cruciale. De ce? Pentru că în spațiul german diaspora română în genere, dar și mai cu seamă cea academică are o pondere mult mai consistentă. În acest spațiu există o diasporă română mai veche decât în Italia sau Spania, având, inclusiv științific, o prezență mai bine marcată.

Ne amintim de Hermann Oberth, considerat între părinții fondatori ai rachetelor și astronauticii, sau de profesorul oftalmolog Petre Vancea, el însuși membru al Academiei „Leopoldina” de la Halle și un deschizător de

drum în această instituție de mare reputație științifică, în care astăzi ne bucurăm că sunt membri prof. dr. Ștefan Hell, laureatul Nobel pentru chimie, alături de prof. dr. Anca-Ligia Grosu, un medic și cercetător de marcă. Având aceste modele de înalt prestigiu profesional, foarte mulți tineri din România au ales șansa mobilităților oferite de rețeaua Institutelor de cercetare de mare prestigiu: Max Plank, Fraunhofer, Helmholtz și Leibniz, formând o diasporă științifică recentă în spațiul german.

Doresc să subliniez că accesul pe care l-au avut și îl au acești academici români la o infrastructură de cercetare de înaltă performanță, precum și la expertiza câștigată în cadrul echipelor de top din domeniu poate fi deosebit de interesant și motivant pentru a gândi dezvoltarea unor proiecte și programe de *twining* instituțional cu parteneri români. Ba chiar, ne dorim să gândim împreună soluții pentru dezvoltarea unor instrumente care să permită deschiderea unor poziții de decizie managerială în institute sau departamente din România, care să permită întoarcerea, chiar și în sistem de „navetă”, a expertizei de top din rândul membrilor diasporei academice.

Din acest punct de vedere, suntem deosebit de interesați să sprijinim dezvoltarea capacităților de cooperare cu mediul academic și științific din spațiul german, care reprezintă pentru România un partener strategic în zona europeană și nu doar. Germania ocupă în *ranking*-urile internaționale de cercetare, pe anul 2022, poziția numărul 1 în UE și locul 5 la nivel global, în timp ce România, cu toate eforturile pe care le realizăm, este pe poziția 17 în UE și 46 la nivel global, această poziționare fiind rezultatul unei ameliorări obținute în ultimii ani.

Tot astfel, în topul celor mai inovatoare țări din lume, Germania ocupa, în 2021, locul 5 în Europa, și 8 global, în timp ce România se află pe locul 29 în Europa și 49 global, surclasând, între țările din regiune, doar Serbia, Republica Moldova, Ucraina, Muntenegru, Macedonia de Nord, Bosnia și Herțegovina, Belarus, Albania.

Totodată, nu trebuie să uităm nici modelul integrat în care operează mediul de cercetare și mediul de afaceri în Germania, în virtutea căruia universitățile și centrele de cercetare funcționează în același timp și ca *hub*-uri pentru inițierea de *start-up*-uri, ceea ce generează o dinamică specială a ecosistemului de cercetare. Am fi, de aceea, interesați să preluăm acest model și în mediul românesc, cu atât mai mult cu cât avem în România și parteneri economici importanți, care au făcut ca, în domeniul relațiilor

economice, Germania să fie partenerul comercial numărul 1 al României, la nivelul întregului ultim deceniu.

Este, ca atare, de prim interes să putem dezvolta un parteneriat cât mai strâns cu mediile științifice și de cercetare din Germania, iar experții de top ai diasporei academice române pot juca un rol fundamental, în calitate de conectori, pentru a putea facilita transferul de expertiză și cultură profesională din mediul german, alături de facilitarea accesului la echipe și o infrastructură de înalt nivel.

Cealaltă perspectivă de interes pentru întâlnirea noastră vine din direcția rețelelor academice. Din acest punct de vedere, este bine să fim atenți și conectați la următoarele dezvoltări din spațiul european, pentru că, după dezvoltarea Programului Erasmus și Procesul Bologna, acum asistăm la al treilea mare val de schimbare academică în Europa. Mă refer la *European Universities Initiative*, fiind vorba despre inițiativa de constituire a acelor rețele de universități europene – denumite de Comisie și „universitățile viitorului” – care sunt centrale în strategia Comisiei Europene.

În România, avem douăsprezece universități participante în această inițiativă a rețelelor universitare europene, reprezentând aproape jumătate din numărul total al studenților din România. Lucrul acesta este mai mult decât notabil și cred că trebuie să-i ajutăm pe toți cei care doresc și pot să se integreze în astfel de rețele, pentru că acesta este, în fapt, *road map*-ul integrării și consolidării poziției noastre academice în Europa. Este o adâncire a cooperării în spațiul european, este o țintă pe care o urmărim în desfășurare. Așa cum politic și administrativ suntem în spațiul european, dar integrarea este un proces care continuă, tot astfel și în spațiul academic evoluăm spre o cooperare intensificată, exprimată prin configurarea acestor rețele universitare europene.

Din acest punct de vedere, rețelele universitare europene din cadrul *European Universities Initiative* și rețelele de expertiză academice de tipul celor dezvoltate în cadrul proiectului construit în Germania au ceva în comun: este vorba despre filosofia și flexibilitatea dată de asumarea democrației și a construcției participative. Ambele tipuri de rețele sunt construcții bazate pe implicare, determinare, pe coeziunea dată de valori comune și pe dorința actorilor respectivi de a se defini drept contributori ai edificării unui proiect comun. Asta fac rețelele în genere: construiesc coeziune în jurul unei viziuni și al unui proiect, pe care îl dezvoltăm împreună. Iar aceste proiecte

nu sunt definite și construite de sus în jos, ci sunt stimulate să se dezvolte organic, *bottom-up*.

Pentru toate aceste argumente, prezentate aici succint, este foarte important pentru România să sprijinim membrii inițiativei dedicate diasporei academice să construiască un nod de rețea puternic, bine structurat, care să funcționeze ca *un hub local și regional al expertizei academice din diaspora*, care să fie anturat inclusiv cu parteneri din mediile de afaceri și din celelalte medii ale comunităților românești din străinătate, pentru a sprijini activ cooperările cu mediile profesionale și instituționale din România. Avem încredințarea că membrii diasporei academice pot juca un rol major în modelarea relațiilor bilaterale româno-germane, dar și a celor la nivel multilateral, mai cu seamă în spațiul european.

Vă dorim să aveți mult succes în proiectarea de noi cooperări și aveți toată susținerea Guvernului pentru astfel de inițiative și proiecte.

Vă mulțumesc.

❖ **Domnul Sebastian Burduja,
Ministrul Cercetării, Inovării și
Digitalizării**

Pe 24 ianuarie sărbătorim Unirea Principatelor Române, o realizare a națiunii pe cât de extraordinară, pe atât de improbabilă. Oameni precum Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, C.A. Rosetti și Vasile Alecsandri, care erau pregătiți la marile școli europene, vorbeau multiple limbi străine și aveau relații puternice în marile capitale, au luptat neconștient pentru cauza românească, timp de un deceniu după 1848.

De fapt, aceștia trăiau în străinătate, fiind exilați. Odată ce exilul s-a încheiat, pașoptiștii au venit acasă și au pus temelii instituționale și culturale ale statului român, aducând modele din străinătate, pe care le-au adaptat locului și le-au îmbunătățit.

Implicarea românilor din străinătate în construirea viitorului României rămâne în continuare fundamentală, iar această conferință este un semnal puternic în acest sens.

Trebuie să implicăm românii de pretutindeni prin toate mijloacele de care statul, mediul academic și societatea dispun. Și, totodată, trebuie să le dăm românilor din străinătate sentimentul de apartenență și garanția că țara este mereu alături de ei. Pentru aceasta, trebuie să îmbunătățim perfor-

manța statului și a instituțiilor românești în protejarea și promovarea cetățenilor români din diaspora, și, în același timp, să îi asigurăm pe aceștia că, oricând vor vrea să se întoarcă, au posibilitatea reală de a o face.

Unul dintre marile avantaje ale României este calitatea oamenilor, oriunde s-ar afla aceștia. Avem peste 4 milioane de români, care își fac treaba cu cinste în diferite domenii, în toate colțurile lumii. În ceea ce privește știința, tehnologia și inovarea, avem români de elită în marile laboratoare de cercetare ale lumii, în universități și în companii private de vârf.

România are o prioritate strategică: conectarea cu comunitatea românilor străluciți și dornici să dea ceva înapoi țării, recunoașterea excelenței acestora și punerea lor în valoare. De asemenea, trebuie să facem toate eforturile pentru a oferi motive convingătoare românilor performanți să se întoarcă acasă, în special în sectoarele de interes strategic precum tehnologia, știința și inovarea.

Ce facem în acest sens la Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării? Aș vrea să subliniez trei dintre prioritățile noastre.

Unul dintre demersurile importante este înființarea Oficiilor Române de Știință și Tehnologie în SUA, Coreea, Japonia și Israel. Acestea vor coagula comunitățile de cercetători și antreprenori din cele mai importante centre de inovare ale lumii, îi vor conecta cu țara și vor contribui la transferul de noi modele de afaceri și tehnologii în România.

Mai mult, ne-am inspirat din exemplul altor state care privesc spre viitor și am înființat Consiliului Onorific pentru Știință, Inovare și Tehnologie. Consiliul selectează cei mai performanți români din cercetare-inovare, cu rezultate recunoscute la nivel mondial, din domenii precum matematică, fizică și astronomie, bioeconomie, tehnologii informaționale și de comunicații, spațiu și securitate, energie și mediu, nanotehnologii și materiale avansate, sănătate etc., pentru a răspunde unor întrebări precum: Care sunt tendințele majore și ce urmează în tehnologie? Cum poate România să ardă etape și să se poziționeze drept vârf de lance al schimbării? Care sunt nișele strategice unde putem fi cei mai competitivi?

Un alt element foarte important este faptul că am lansat prin PNRR cel mai mare program de aducere în țară a cercetătorilor străluciți din străinătate. Vor fi alocate 160 de milioane de euro, în granturi de câte 1,4 milioane euro, pe trei ani, pentru finanțarea unor activități de cercetare la cel mai înalt nivel. Aceasta înseamnă circa 120 de beneficiari ai acestor granturi, români talentați care pot alege să se întoarcă acasă.

Nu în ultimul rând, pe 31 ianuarie, la ora 17, organizăm la Ateneul Român, în prezența Prim-Ministrului României, prima ediție a Galei Cercetării Românești. Pornim astfel o tradiție de recunoaștere a celor mai buni cercetători români din întreaga lume.

România are nevoie de românii din străinătate, iar românii din străinătate au nevoie de România. Această legătura este sacră și indisolubilă.

În final, felicit organizatorii pentru acest demers important și necesar. Felicit, de asemenea, contributorii pentru lucrările lor, care îmbogățesc cunoașterea și înțelegerea noastră despre modalitățile prin care putem întări comuniunea dintre România de aici și România de peste granițe.

Vă mulțumesc.

❖ **Doamna Janina Sitaru, Secretar de Stat pentru relații interinstituționale în Ministerul Afacerilor Externe**

Sunt bucuroasă și onorată să fiu în seara aceasta alături de dumneavoastră, să fiu împreună cu dumneavoastră, cu atât mai mult cu cât am avut recent o vizită la Berlin, în cadrul căreia am avut plăcerea să o întâlnesc pe doamna Ambasador Adriana Stănescu și să discut cu o bună parte dintre membrii *Inițiativei dedicate diasporei academice* din Germania.

Voi începe prin a spune că, în pofida unei metafore mult prea des folosite, eu nu cred în existența a „două Români”, cea din țară și cea din afara granițelor. Până la urmă, formăm toți aceeași națiune, unită prin apartenența la o limbă și la o cultură comună. Aici, la București, ori „acasă” la dumneavoastră – la Berlin sau la Viena – ori la alte mii de kilometri distanță, apărăm și cultivăm aceleași valori culturale. România este a tuturor celor ce se consideră români, indiferent de etnie, credință, locul unde trăiesc, studiază sau muncesc.

Obiectivul nostru pe termen lung este să construim o relație puternică a societății românești și a statului român cu diaspora, benefică în ambele direcții. În acest sens, este firesc ca promovarea obiectivelor României, inclusiv a celor de politică externă, să se poată sprijini inclusiv pe contribuția adusă de oamenii de valoare aflați în afara României și pe performanțele acestora, mai ales pentru că există domenii precum cercetarea, educația, inovarea, cultura, știința, în care avem reprezentanți de seamă oriunde în

Europa și oriunde în lume. Din fericire, sunt mulți cercetători, profesori, oameni de știință, artiști de origine română, care, în ultimele decenii și nu numai, contribuie semnificativ, peste tot în lume, la evoluțiile din domeniile în care sunt activi, de la științe sociale la medicină sau cibernetică.

Trebuie să recunoaștem: comunitatea de români din Germania se situează de mai mulți ani în avangarda acestui efort, având ca element pivot crearea unor rețele profesionale ale diasporei academice și de excelență, conectate partenerial cu mediile profesionale și instituționale din România, fapt pentru care îi mulțumim domnului Ambasador Emil Hurezeanu, pentru că a fost inițiatorul și promotorul acestui concept.

Totodată, îi mulțumim doamnei Ambasador Adriana Stănescu, pentru că sprijină și dezvoltă în continuare acest demers. Șansa frumoasă a proiectului pilot dezvoltat în spațiul german este, între altele, și aceea de a beneficia de o „ștafetă” construită pe o coeziune de viziune și empatie a relației cu mediile științifice și culturale ale diasporei.

De multe ori, este important să inițiem, dar este la fel de important să menținem viu, să dezvoltăm un demers. De aceea, doresc să subliniez rolul benefic al acestei continuități.

Pentru comunitățile românești de peste hotare, limba este elementul principal de păstrare și consolidare a identității naționale, precum și un important factor de coeziune, iar în acest sens Ministerul Afacerilor Externe numără printre prioritățile sale facilitarea studiului limbii române în cadrul comunităților românești și în mediile academice de peste hotare.

Începând din acest an – trebuie să ne lăudăm –, avem în curs de implementare și în Germania un proiect pilot pentru cursuri de limbă română dedicat copiilor din diaspora, care se derulează în această fază inițială în landul Baden-Württemberg. Am reușit și vrem să mergem și mai departe, atât în alte landuri din Germania – dar de ce nu, cum vorbeam cu doamna Ambasador Stănescu – și în Austria? Deocamdată avem astfel de cursuri care se derulează în Belgia, Italia, Franța, Irlanda, Portugalia și Spania. Dar în Europa există comunități ale diasporei române și în alte țări, astfel încât avem o perspectivă deschisă pentru dezvoltarea în continuare a acestui proiect.

Pentru a ne păstra identitatea, trebuie să ne cunoaștem limba. Acest lucru este important și pentru copiii noștri, și pentru cei care vor veni să construiască după noi, iar din perspectiva Ministerului Afacerilor Externe acest lucru este o prioritate. Sperăm ca în curând de aceste cursuri să bene-

ficize și copiii din Marea Britanie, care, din cauza Brexitului, după cum bine știți, au rămas fără această facilitate.

Dar, așa cum am vorbit când ne-am întâlnit la Berlin, o altă prioritate pe care urmărim să o dezvoltăm se referă la componenta cooperărilor educaționale și științifice, pe care o menținem constant în atenția noastră.

Noi, demnitarii, suntem vremelnici aici, având misiunea de a stimula, de a ajuta sau de a construi împreună cu dumneavoastră pârgii și instrumente de cooperare, de care să beneficieze specialiștii din diverse domenii de activitate, cum sunteți dumneavoastră. Este important să creăm un cadru partenerial de cooperare. Decidenții, ce au privilegiul de a inspira și construi politici publice, nu au întotdeauna o continuitate de activitate foarte mare. Tocmai de aceea este important să construim o agendă de cooperare științifică pe termen lung și să oferim instrumentele și politicile, pârgiile necesare pe care să le aveți la dispoziție pentru a iniția și dezvolta proiecte și programe de cooperare cu colegii dumneavoastră din țară.

De aceea, când m-am întors în țară, primul lucru pe care l-am făcut a fost să am o întâlnire cu domnul Adrian Curaj, care coordonează Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării. Am discutat despre semnarea unui acord, iar printre obiectivele principale ale acestui acord se numără dezvoltarea platformelor privind acordarea de burse de către România. Vom face cunoscută atât oferta universitară din România, cât și oferta universitară a profesorilor români care predau „afară”. Am mai vorbit și despre ideea unei comunități a cercetătorilor, inovatorilor și antreprenorilor. Ea există în formatul unei baze de date, unde sunt înscrși peste cincizeci de mii de specialiști români din țară și din diaspora, pe care vom încerca să o formalizăm ca o platformă unde toți specialiștii români să se poată întâlni, să poată colabora și să dezvolte proiecte comune.

De asemenea, am convingerea că, lucrând împreună, putem să contribuim la o mai bună promovare a valorilor noastre în lume. Ieri, m-am întors de la Paris, unde România, la sediul UNESCO, a prezentat cămașa cu altă, pe care sperăm să o avem înscrisă în patrimoniul mondial începând cu 1 decembrie, după ce, pe 30 noiembrie, se va discuta dosarul României. Da, România are valori care trebuie înscrise în patrimoniul mondial și o putem face împreună cu dumneavoastră.

Doresc să reiterez, în finalul intervenției mele, disponibilitatea Ministerului Afacerilor Externe de a participa cu inițiative concrete la sprijini-

nirea românilor aflați peste hotare, precum și de a contribui la demersurile de reconstruire a unui mediu instituțional modern, eficient și dinamic, adaptat nevoilor actuale, care să reprezinte un puternic argument pentru revenirea dumneavoastră acasă. Și, așa cum am spus și mai devreme, doresc să creăm împreună cu dumneavoastră o agendă comună de cooperare, susținută cu instrumente flexibile și comprehensive pentru punerea în operă a proiectelor parteneriale dezvoltate cu mediile profesionale și instituționale din România, de care să poată beneficia toți românii, indiferent de cine se află la un moment dat la conducerea unei instituții din România.

Vă mulțumesc, vă felicit încă o dată pentru ceea ce ați realizat deja și vă doresc mult succes în dezbaterile pe care le veți avea în continuare.

❖ **Domnul dr. Andrei Novac, Secretar de Stat pentru relația cu Institutul Cultural Român și politici culturale – Ministerul Afacerilor Externe**

Diaspora culturală românească este cu siguranță unul dintre factorii cei mai importanți în ceea ce privește promovarea și conservarea imaginii culturale a României în străinătate.

România, așa cum de multe ori o afirm, nu a avut neapărat parte de o literatură „mare” și, când abordez acest capitol, mă gândesc exclusiv la întinderea în timp a literaturii române de azi, la opere care au avut limbă literară scrisă. Odată cu apariția *Daciei literare*, putem să vorbim despre acest lucru. Cu siguranță însă, România culturală, România artistică, diaspora artistică a României stau cumva sub semnul lui Constantin Brâncuși.

Constantin Brâncuși, din perspectiva mea, este, probabil, cea mai importantă realizare a demersurilor unui stat, definind, într-un fel sau altul, cultura proprie. Cu toate acestea, Constantin Brâncuși vine la Paris și începe să conteze în istoria universală a artei și în istoria culturală a lumii fără ca România să fi avut un demers coagulat în ceea ce îl privește. Constantin Brâncuși este definiția tuturor valorilor substanțiale pe care cultura română le are și le caracterizează în diverse forme. Constantin Brâncuși apare de nicăieri și reprezintă, astăzi, în toate modurile posibile, reperul pe care cultura română îl dă în cadrul culturii universale.

Indiferent cum am putea să definim aceste lucruri, România are, și în ceea ce privește literatura, foarte mulți scriitori care contează în poziții-

onarea lor în diverse contexte culturale. E foarte important să ținem cont, atunci când vorbim inclusiv despre diaspora culturală și despre rolul pe care ea îl are în ceea ce privește imaginea României, din punct de vedere cultural, social, politic ș.a.m.d.

L-am luat ca exemplu pe Constantin Brâncuși pentru felul în care reușește să definească arta sa și pentru modul în care aceasta înglobează valorile culturale esențiale ale poporului român. Ansamblul Constantin Brâncuși de la Târgu Jiu, numit Ansamblul monumental „Calea Eroilor”, este opera fundamentală a lui Constantin Brâncuși, dar raportându-ne la diaspora culturală, Brâncuși devine la fel de reprezentativ, tocmai pentru că majoritatea operelor sale se află în străinătate, mai cu seamă pe continentul american. Totuși, expunerea lor nu a fost atât de simplă precum pare la prima vedere. Este foarte cunoscut momentul de la finalul anilor '20, în care Constantin Brâncuși a dorit să expună o parte dintre lucrări în America și a avut probleme cu introducerea lor în țară.

Așadar, nu sunt doar problemele de conținut și de context cu care România se confrunta în perioada respectivă, acestea fiind, evident, câteva repere esențiale și dinaintea erei comuniste. Mai este și faptul că, înainte de plecarea sa la Paris, Brâncuși întâmpină foarte mari dificultăți în a-și recupera banii pe lucrarea care îl reprezenta pe Carol Davila, după preluarea acesteia de către comisia de recepție.

Lucrurile se schimbă fundamental și devin foarte dureroase în momentul în care România comunistă refuză să primească o eventuală donație a operelor lui Constantin Brâncuși, după moartea acestuia. Apare astfel acel context în care Brâncuși devine cetățean francez și după moartea sa operele devin proprietatea statului francez.

Atelierul său este reconstituit prima dată lângă Palais de Tokyo, iar astăzi se află lângă Centrul „George Pompidou”, fiind parte a acestuia. Avantajul României este că atelierul lui Brâncuși (care e definit aproape la fel ca forma pe care o avea, mai puțin exteriorul, în momentul în care Brâncuși părăsea această lume) e un reper pentru modul de aranjare a unei gospodării tradiționale românești. Practic, din foarte multe puncte de vedere, numeroase repere fundamentale ale culturii tradiționale românești se regăsesc în esența lucrurilor pe care Brâncuși le face.

Mă raportez la această tradiție pe care România a avut-o în Franța, deoarece diaspora culturală românească și artistică și-a păstrat foarte adânc rădăcinile în spațiul francez. Chiar dacă diaspora artistică nu mai este la fel

de numeroasă cum era, să spunem, acum cincizeci-șaizeci de ani, lucrurile au rămas sub o constanță permanentă. Astfel, cred că raportarea noastră la cultura universală trece prin ceea ce a însemnat diaspora românească de la Paris și nu numai. Avem repere foarte importante, precum Ion Luca Caragiale. Sigur, îmi este greu să fac o distincție între ceea ce ar însemna un scriitor valoros, atunci când mă refer la Constantin Brâncuși, fiindcă produsele pe care le-a oferit culturii universale sunt viabile la nivel universal. Brâncuși este, prin definiție, unul dintre cei mai vânduți artiști români, și aici ne referim la cotele pe piață pe care le are un artist care a plecat din România.

Dar partea cea mai interesantă vizavi de diaspora artistică este că diaspora culturală românească nu constă doar în faptul că operele lui Constantin Brâncuși se vând. Cultura română devine în mod real apreciazabilă, arată că are rădăcini în istoria culturală universală, devine cu adevărat însemnată, pentru că sunt culturi esențiale, culturi mari, universale să spunem, care nu se pot lăuda cu o personalitate complexă ca aceea a lui Constantin Brâncuși. Lucrurile rămân relativ la fel în această zonă a artelor plastice pentru că, din perspectiva mea, în acest moment, există nume importante în arta plastică românească care s-au remarcat și care au o prezență constantă în ceea ce privește spațiile culturale universale. Și aici mă refer atât la spațiul german, cât și la cel francez.

Diaspora artistică românească este cu adevărat importantă pentru că, până la urmă, ne întoarcem la sistemul educațional, care este cu adevărat esențial în ceea ce privește o evoluție culturală. Această educație este dată cu siguranță și de mediul academic românesc din străinătate, de lectoratele pe care România le-a avut și trebuie să le aibă în continuare, pentru că ele definesc tot ceea ce înseamnă spațiul cultural românesc. Prin intermediul lor, putem să conservăm și să îmbunătățim numărul de traducători nativi care să poată să traducă literatura română și s-o introducă în mediul universal. Asta se și întâmplă de foarte mulți ani prin intermediul celor două programe de finanțare a traducerilor autorilor români, și nu numai, în străinătate – programe finanțate și derulate prin intermediul Institutului Cultural Român și al Centrului Național al Cărții.

Toate aceste lucruri vin să îmbunătățească situația existentă. De exemplu, în spațiul spaniol există o prezență constantă a scriitorilor români. Traducerea de carte românească s-a îmbunătățit mult în ultimii zece ani, iar

acest lucru este extraordinar deoarece limba spaniolă este universal valabilă, având în vedere suprafața de pe glob pe care o acoperă.

Prin intermediul acestor programe de traduceri, scriitorii români contemporani devin cu adevărat importanți în spațiul universal.

În încheiere, aș adăuga că politicile diplomatice, politica publică și politica culturală ale statului român înglobează și sprijină, așa cum nu aveau cum să o facă acum o sută de ani, toată prezența românească în spațiile culturale internaționale. Și lucrul acesta poate da sens evoluțiilor ulterioare a ceea ce înseamnă, cel puțin din punctul de vedere al Europei, o Europă unită, în unitate și diversitate.

❖ **Doamna prof. univ. dr.**

**Liliana Popescu-Bîrlan, director general
al Institutului Diplomatic Român**

Suntem foarte onorați să primim din partea Ambasadei României la Berlin invitația de a participa la conferința *Diplomația publică și mediile culturale-academice ale diasporei: identități culturale, dialog intercultural, rețele de cooperare științifică*. Evenimentul face parte dintr-un program de anvergură excepțională, dedicat românilor „de dincolo de țară”, fiind conceput în spiritul unei tradiții istorice, a cărei piatră de temelie a fost așezată, acum mai bine de 150 de ani, de către *junii* temerari și vizionari, formați în marile universități europene, între care: Nicolae Teclu (Viena), A.D. Xenopol (Berlin, Giessen), Ioan Slavici (Viena), Gh. Dem Teodorescu (Paris), Mihai Eminescu (Viena, Berlin), Ciprian Porumbescu (Viena) și mulți, mulți alții. În vara anului 1871, ei au organizat, la Putna, primul *Congres al studenților români de pretutindeni*, în cadrul căruia strălucita lor generație și-a exprimat idealurile, încercând ca împreună, folosindu-și cunoștințele și experiența dobândite în străinătate, să construiască ceea ce astăzi s-ar numi un „proiect de țară”.

În această descendență nobilă se înscrie inițiativa Ambasadei României la Berlin, concepută pentru a sprijini și a pune în valoare diaspora noastră intelectuală, pentru a promova la nivel internațional performanța românească, oferind-o ca model celor aproape șase milioane de concetățeni ce trăiesc acum în străinătate. Demersul pornit din spațiul de expresie germană (demers datorat misiunilor noastre diplomatice de la Berlin și Viena) se amplifică de la un eveniment la altul, cooptând instituții de elită (minis-

tere, universități, institute de cercetare) și personalități prestigioase dinlăuntrul și din afara țării. Ambasadorii Emil Hurezeanu și Adriana Stănescu (în ordinea cronologică a implicării lor în acest proiect), precum și ministrul consilier Iulian Costache (autorul unui volum important despre „imaginea” lui Mihai Eminescu), au reușit să construiască, de la Berlin, o rețea impresi-onantă a excelenței românești în lume, un solid edificiu al valorii, capabil să reprezinte țara la cel mai înalt nivel. Salutară este atenția deosebită acordată tinerilor, deoarece ei sunt beneficiarii privilegiați ai acestei platforme a dias-porei academice.

Dat fiind contextul marcat simbolic, cu puternice rezonanțe isto-ricе – inclusiv din perioada comunistă, când, datorită postului de radio *Europa Liberă*, erau apărate și de la München, cu riscuri enorme, valorile ro-mânești de „acasă” și de „afară” –, considerăm o datorie de onoare implicarea Institutului Diplomatic Român în acest proiect major. *Coloniile studențești ale românilor în Germania în secolul al XIX-lea* (subiect de care s-a ocupat distinsa cercetătoare Anneli Ute Gabanyi); vizitele în comunitățile românești din străinătate pe care le efectua, la începutul veacului trecut, ilustrul istoric Nicolae Iorga, tocmai pentru a menține legătura strânsă cu Țara; exilul și emigrația, specifice epocii comuniste; migrația masivă de după revoluția din 1989 reprezintă momente cruciale asupra cărora suntem datori să reflectăm. Institutul Diplomatic Român (IDR) a prezentat, în ultimul număr al publi-cației sale, *România occidentală* (nr. 2/2022), articole dedicate situației aparte a românilor din Ucraina – minoritățile noastre din vechile provincii istorice fiind, de asemenea, un capitol major pe care trebuie să-l privim cu toată atenția. Condiția de astăzi a diasporei române nu poate fi înțeleasă fără cu-noașterea temeinică a acestor repere fundamentale.

De aceea, acceptăm cu mult entuziasm implicarea Institutului Diplomatic Român în proiectul dedicat diasporei academice, oferindu-ne să contribuim la organizarea unor evenimente de diplomație menite a sprijini și a promova imaginea excelenței românești în lume.

❖ **Domnul prof. univ. dr. Daniel David,**
Rector al Universității „Babeș-Bolyai” din
Cluj-Napoca

Îmi face plăcere să îi salut pe doamna Amba-sador Adriana Stănescu și pe domnul Ambasador Emil Hurezeanu, care sunt principalii inițiatori și

promotori ai acestei Conferinței, la care Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca s-a alăturat, atât ca partener al proiectului dedicat diasporei academice construit la Berlin și apoi Viena, în ultimii ani, cât și în calitate de coorganizator din mediul academic românesc. La fel, mă bucur să salut prezența alături de noi a domnului Sorin Costreie, Consilierul pentru cercetare și educație al Prim-Ministrului României, precum și a doamnei Janina Sitaru și a domnului Andrei Novac, Secretari de Stat în cadrul Ministerului Afacerilor Externe. Nu în ultimul rând, mă bucur să îl salut pe domnul Prorector Bogdan Murgescu, de la Universitatea din București, partenerul nostru academic împreună cu care această Conferință a fost proiectată.

Mă bucur să fiu aici, mă bucur să facem parte dintre cei care sunt implicați în organizarea acestui eveniment, care conectează mediile academice din străinătate și cele din țară, pe de o parte, și mediul diplomatic, pe de cealaltă parte. Mediul academic și cel diplomatic reprezintă cei doi parteneri esențiali care, împărțășind condiția neutralității politice, asumă totodată o preocupare și o responsabilitate majoră pe termen lung față de tema diasporei.

Aș puncta încă de la început că diaspora – sau, după argumentele pe care le voi expune ulterior, în cadrul dezbaterilor din panel, poate ar fi mai potrivit să vorbim utilizând pluralul: diasporele – a fost abordată multi-nivellar: politic, cultural și științific. Dar eu cred că suntem în faza în care știința trebuie folosită altfel, știința trebuind să fie parte mai puternică a culturii, deoarece nu există cultură fără știință.

Trebuie observat însă că abordările de până acum din domeniul științific au fost mai curând de tip exploratoriu, bazate pe studii de caz, pe eșantioane mici etc. Eu cred însă că, în perioada în care trăim, perioada *big data*, *artificial intelligence*, trebuie să avem un diagnostic foarte serios a ceea ce se întâmplă în diaspora română. Multe dintre rețelele existente la nivelul diasporei despre care vorbim aici pot fi descrise sau stabilite mult mai bine prin noile tehnologii, dar pentru acest lucru este nevoie de o cercetare mai amplă, de date mult mai bine culese. Iar eu sper ca, treptat, politicile noastre față de diaspora să devină politici de tip *evidence based*, ceea ce înseamnă că și impactul va putea fi mult mai puternic.

Voi vorbi mai mult despre aceste lucruri în cadrul dezbaterilor din panel, dar doresc să accentuez aici faptul că tema diasporei are nevoie să fie tratată ca o temă de studiu, ca un subiect de cunoaștere și cercetare, care să poată fi supus unor unghiuri de analiză cât mai diverse, bazate pe informații

ample și bine documentate. Este motivul pentru care noi pledăm, alături de partenerii din cadrul acestei inițiative lansate de Ambasadele de la Berlin și Viena, ca tema diasporei să fie consacrată ca subiect de analiză de prim rang pe agenda comună a unui grup de lucru format din experți ai mediului academic românesc, fie aceștia din țară sau din străinătate, și a practicienilor și analiștilor relațiilor cu diaspora din cadrul Ministerului Afacerilor Externe, alături, bineînțeles, de expertiza din alte medii instituționale cu interes pe acest domeniu.

Nu în ultimul rând, doresc să îmi exprim bucuria de a ne afla împreună la acest eveniment și vă asigur de suportul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca pentru demersurile viitoare ale acestui proiect.

Vă mulțumesc.

❖ **Domnul prof. univ. dr.
Bogdan Murgescu, Prorector al
Universității din București**

Salut în mod deosebit pe organizatori, pe doamna Ambasador Adriana Stănescu și pe domnul Ambasador Emil Hurezeanu, alături de doamna Secretar de Stat Janina Sitaru și domnul Secretar de Stat Andrei Novac, din cadrul Ministerului Afacerilor Externe, principalul partener instituțional al acestei Conferințe, precum și pe toți colegii care participă la această reuniune. Doresc, totodată, să-mi exprim aprecierea pentru inițiativa de a pune în centrul acestei conferințe și a lucrărilor ei problema diasporei și problema relațiilor transnaționale în lumea de astăzi.

Sigur, ca istoric, pot să vă spun că diaspora nu este un fenomen nou. Au existat diaspore de diverse feluri încă din Antichitate și fenomenul a continuat să fie prezent, să se diversifice și să se amplifice și în lumea medievală și modernă. Dar, în mod evident, fenomenul diasporei a câștigat în anvergură în perioada de după Al Doilea Război Mondial și, cu atât mai mult, în perioada de după prăbușirea Zidului Berlinului și după încetarea diviziunii Europei în lagăre ostile unul altuia. Este un fenomen foarte important, care a contribuit cu putere la atenuarea unor dezechilibre socio-economice și care, dincolo de unele critici și reacții ostile, a contribuit substanțial la bunăstarea societăților sursă și destinație. Totodată, pentru mulți dintre colegii mei de generație, ca și pentru unii dintre studenții cărora le-am fost profesor și, în general, pentru mulți dintre absolvenții străluciți ai univer-

sitații noastre, a pleca să studieze mai departe, și, mai ales, să cerceteze sau să predea în alte universități, a fost o cale importantă de realizare personală și profesională.

Una dintre caracteristicile esențiale ale mobilității transnaționale și ale diasporei contemporane este faptul că, spre deosebire de „fuga” sau plecările negociate din timpul regimului comunist, acum este posibilă menținerea facilă a legăturilor cu „cei de acasă”. Aceasta înseamnă că fiecare dintre cei care au optat să locuiască și să se realizeze în altă țară poate, relativ ușor, să decidă asupra duratei acestei opțiuni, dacă ea este permanentă sau doar o etapă existențială. În acest context, din punctul meu de vedere, dar și din punctul de vedere al celorlalți colegi de la Universitatea din București, este important ca noi să creăm condiții care să îi atragă înapoi pe unii dintre cei care au plecat temporar sau măcar să le deschidem porțile pentru colaborări în continuare. Și aici vreau să vă spun că există o deschidere importantă, că încercăm să folosim diversele pârghii pe care le avem pentru a îmbunătăți relațiile existente și pentru a clădi altele noi, pentru a forja colaborări mutual folositoare. Și mă bucur să constat că avem și cazuri, inclusiv dintre participanții la această reuniune, de colege sau de colegi care, după ce s-au împlinit în diverse instituții din Germania, ca și din alte țări, s-au întors să preia posturi în cadrul Universității din București. Ca prorector responsabil cu resursele umane, vă asigur că relațiile cu colegii din diaspora sunt o prioritate și pentru mine, și pentru ansamblul echipei de conducere actuale a Universității din București.

Nu în ultimul rând, doresc să exprim aprecierea mea pentru programul extrem de incitant al acestei conferințe și bucuria că am avut prilejul să reprezint Universitatea din București la această deschidere. Felicitări! Mult succes în continuare.

❖ **Doamna Acad. prof. dr. Anca-Ligia Grosu, șefa Clinicii din Freiburg și membru supleant în boardul Academiei Naționale de Științe „Leopoldina”**

Este pentru mine o plăcere deosebită să mă pot adresa dumneavoastră, atât în calitate de profesor al Universității din Freiburg, unde coordonez activitatea Departamentului de Radio-oncologie al Clinicii de Medicină Universitară, dar și ca cercetător și membru supleant în boardul Academiei „Leopoldina”.

Nu în ultimul rând, mă bucur să fiu și unul din inițiatorii și susținătorii *Inițiativei dedicate diasporei academice din Germania*, în cadrul căreia m-am bucurat să particip, în 2018, la lansarea rețelei medicilor români din Germania, potrivit îndemnului cald al domnului Ambasador Emil Hurezeanu. Mă bucur, așadar, să le adresăm calde mulțumiri din partea comunității acestui proiect atât doamnei Ambasador Adriana Stănescu, pentru susținerea acordată acestei inițiative, încă din perioada în care a fost Prim-Colaborator, alături de domnul Ambasador Emil Hurezeanu, cât și domnului Ambasador Hurezeanu, care a dezvoltat acest proiect în Germania, iar acum colaborăm inclusiv pentru dezvoltarea sa în Austria, alături de diaspora academică română din spațiul respectiv.

Formarea mea profesională se datorează Universității de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu”, din Cluj-Napoca și am fost mândră să afirm întotdeauna acest lucru, indiferent dacă activitatea mea profesională a fost orientată ulterior către spații educaționale și centre de avangardă în cercetarea medicală din Germania și Europa, apoi din SUA și, din nou, din Germania.

Având o experiență profesională derulată majoritar în străinătate, dar cunoscând foarte bine, mai ales în ultimii ani, expertiza de top a colegilor din mediile culturale, academice și de cercetare ale diasporei, mă bucur să vă vorbesc astăzi și din partea *Inițiativei dedicate diasporei academice și de excelență*, care este inițiator și coorganizator al conferinței pe care o prefațăm astăzi.

Vorbind despre *diaspora academică*, aș dori să v-o prezint ca pe o *resursă de expertiză*, un *capital de disponibilitate partenerială* și o *vocație coezivă* față de ceea ce numim viziunea unei „singure României”, a unei Românie ce îi face să se simtă aparținători ai aceleiași comunități atât pe cei *de acasă*, cât și pe cei *din străinătate*. O Românie ce își sărbătorește *valorile, diferențele și solidaritatea*.

Ne derulăm activitatea în alte țări, în contexte culturale și societale diferite, dar am păstrat întotdeauna un capital de energie și disponibilitate pentru colegii și instituțiile din România. Avem nevoie, uneori, de înțelegerea colegilor de acasă în legătură cu specificul profesional al țărilor în care lucrăm și trăim, dar ne dorim, mai cu seamă, un parteneriat de drum lung, având drept miză construirea unui *road map* pentru dezvoltarea României.

Acesta este motivul pentru care am considerat că un parteneriat cu mediul academic din România, precum și cu Ministerul Afacerilor Externe

este de o importanță primordială, având în vedere neutralitatea corpului diplomatic și poziția sa de prim punct de contact cu diaspora. Vom fi bucuroși ca Ambasadele și Ministerul de Externe să sprijine inițiativele noastre parteneriale, inclusiv printr-o mediere persuasivă în raport cu celelalte instituții „de acasă”. Vom fi bucuroși ca Ministerul de Externe să conteze pe expertiza de top a diasporei academice, pentru a relansa diplomația științifică și culturală a României. Vom fi bucuroși să continuăm să construim împreună.

Ce dorim să propunem? Dorim să propunem implementarea modelului german de valorificare a expertizei de vârf din cadrul diasporei academice germane.

Astfel:

- chiar dacă Germania reprezintă jucătorul numărul 1 pe piața europeană și cel de-al 4-lea jucător pe piața globală a cercetării și inovării;
- chiar dacă Germania are o infrastructură cu totul specială a Institutelor de cercetare, ce sunt grupate în cadrul unor Societăți de mare prestigiu, precum: Max Plank, Fraunhofer, Helmholtz și Leibniz;
- chiar dacă Germania are o Academie Națională, Academia „Leopoldina”, alături de o puternică rețea federală a Academiiilor de științe: Berlin-Brandenburg, Düsseldorf, Göttingen, Leipzig, Mainz, Hamburg, Heidelberg, München;
- chiar dacă Germania și-a construit un parteneriat deosebit de eficient între mediul academic și mediul de afaceri, în virtutea căruia universitățile funcționează adesea ca platforme de construire de *start-up-uri*,

cu toate acestea, Germania nu a ignorat expertiza de top a propriei diaspore academice, cea din SUA, unde se află cercetători ce lucrează în centre de avangardă.

Astfel, diaspora germană din SUA a inițiat rețeaua GAIN (*German Academic International Network*), o rețea globală a expertizei germane „de pretutindeni”, care susține cooperările expaților germani cu Germania, iar astăzi are o rețea internațională, care acoperă zonele diasporei germane din SUA până în Singapore.

Expertiza de top a diasporei academice din Germania poate juca acest rol de „pivot” în construirea cooperărilor internaționale ale României, mai ales în plan european, și se poate profila ca un actor major al susținerii

diplomației științifice și a diplomației publice a României. În acest sens, un parteneriat tripartit între membrii diasporei academice, mediile academice și țară și Ministerul de Externe are potențialul unei opțiuni strategice. De aceea, vom fi bucuroși să continuăm să construim împreună.

Aș mai adăuga o sugestie, care vine din experiența germană: este vorba despre *modelul de consiliere științifică pe care Academia „Leopoldina” îl susține pe lângă Guvernul Federal al Germaniei*, pe bază de recomandări fundamentate în cadrul unor grupuri de lucru largi, cu format interdisciplinar.

Astfel, având în vedere necesitatea stringentă a unei fundamentări riguroase a deciziilor publice în contextul actualei pandemii, Academia „Leopoldina” a constituit un format interdisciplinar de expertiză, pe bază de grupuri de lucru, implicând deopotrivă un segment al specializărilor medicale (epidemiologie, infecțiologie, virusologie, imunologie ș.a., alături de zona managerială a sistemului sanitar), precum și un segment de discipline conexe: psihologie, educație, sociologie, teologie, modelare statistică, economie și sustenabilitate.

Astăzi, putem spune că o parte însemnată din gestionarea eficientă a pandemiei a avut ca punct de plecare consilierea științifică oferită de expertiza reunită în jurul Academiei „Leopoldina”. *Mai mult chiar, observând acest model de interacțiuni între instituții, și alte țări au preluat acest model de cooperare, iar unele au introdus în circuitul de consultare chiar și expertiza de profil din cadrul propriilor diaspore științifice.*

Nu voi uita să omagiez aici competența specială a profesorului Ștefan Hell, pe care cu toții îl cunoaștem ca fiind laureat al Premiului Nobel, alături de doamna Herta Müller, deținătoare și ea a Premiului Nobel pentru literatură.

În fine, am lăsat *pour la bonne bouche* pledoaria pe care o datorăm activității creative a colegilor și prietenilor noștri din mediile cultural-artistice ale diasporei.

Aș dori să omagiez în fața dumneavoastră succesul excepțional și empatia culturală pe care o construiesc pentru patrimoniul cultural și de sensibilitate românească artiști excepționali precum:

- actrița Alexandra Maria Lara, copreședintă a Academiei Germane de Film,
- maestrul Cristian Măcelaru, dirijor principal al Orchestrei Simfonice de Radio a Germaniei de Vest (Köln) și director muzical al

Orchestrai Naționale a Franței, dar și director artistic al Festivalului „G. Enescu”,

- reputatul violoncelist Andrei Ioniță, câștigător al multor premii și distincții internaționale,

- cantautorul Peter Maffay, care are o celebritate greu de egalat în Germania,

- traducători precum Ernest Wichner sau Georg Aeschel,

- curatorul de artă Marius Babias ori artiști plastici precum Adrian Ghenie și Victor Man,

- fără a uita de mai discreta, dar plină de valori unice: *Biblioteca Românească de la Freiburg*, menținută în viață de dr. Mihai Neagu Basarab,

- ori de *Cenaclul și Revista Apozitia*, care „a scris istorie” în istoria literaturii române contemporane, alături de colectivul inegalabil al Radioului Europa Liberă, care a rămas o instituție reper, cu un important rol cultural și politic în istoria noastră contemporană.

Fără a uita de ceilalți creatori români din străinătate, din Germania sau din alte spații ale diasporei, care duc mai departe creația pornită din miezul patrimoniului cultural din spațiul românesc, mă opresc aici din această enumerare, pentru a o putea continua cu o viitoare ocazie.

Vă mulțumesc.

❖ IPS dr. Serafim Joantă, Mitropolit al Germaniei, Europei Centrale și de Nord

Sunt bucuros și onorat să mă pot alătura acestei Conferințe care abordează tema implicării personalităților culturale și științifice ale diasporei în promovarea identității culturale, a imaginii României și, nu în ultimul rând, a stimulării cooperărilor științifice cu profesioniștii de marcă din România sau din alte spații ale diasporei.

Scopul final este de a sprijini dezvoltarea României, pe baza amplificării oportunităților carierei profesionale atât pentru profesioniștii din România, cât și pentru cei din diaspora, întărind încrederea României în propriile forțe creatoare și în coeziunea pe care o aduce respectarea valorilor fundamentale.

Fiind în preajma Zilei Naționale, mă bucur să salut o dată în plus pe toți cei care, cu multă abnegație, s-au implicat voluntar în organizarea

acestei Conferințe, care a primit multe semnale de interes, ce ar face necesară inclusiv continuarea sa în cadrul unor ediții viitoare. Salutăm cu căldură și vom sprijini în continuare parteneriatul Ambasadelor cu membrii diasporei academice și cu reprezentanții Bisericii noastre.

Mitropoliile Ortodoxe Române din exteriorul României susțin în chip intim păstrarea identității culturale și participarea la dialogul intercultural, inclusiv prin dialogul interconfesional. Însă, totodată, Biserica noastră susține și coeziunea socială pe linie profesională.

Este, în genere, cunoscut, însă merită poate subliniat faptul că preoții din diasporă sunt oameni ai Bisericii la vreme de week-end și sărbătoare, dar în timpul săptămânii sunt oameni ai Cetății: ei lucrează în societate ca profesori sau, câteodată, în asistență socială, dar uneori și ca IT-iști, cercetători sau medici. Îmi aduc aminte că domnul Ambasador Hurezeanu a fost alături de noi, la Berlin, la hirotonisirea unui preot care, în timpul săptămânii, profesează ca medic, câteodată este solicitat ca jurist (având studii și calificări în acest sens), iar sâmbăta și duminica este dedicat Bisericii și comunității. Iată de ce am avut un parteneriat foarte strâns cu Ambasada de la Berlin și, acum, continuăm, deopotrivă, cu Berlinul și Viena, pentru această inițiativă dedicată rețelelor profesionale ale diasporei române.

În fapt, această direcție de acțiune s-a coagulat mai puternic în 2018, Anul Centenarului României Moderne, când au fost acordate, în Germania, Premiile pentru Centenar, și tot atunci, am coorganizat și am lansat împreună cu Ambasada de la Berlin, rețeaua medicilor români din Germania. Atunci am realizat o întâlnire cu medicii din Sudul Germaniei, la sediul Mitropoliei de la Nürnberg, precum și o întâlnire cu medicii din Nordul Germaniei, la Ambasada de la Berlin.

Îmi aduc aminte cu bucurie de acel moment în care, fiind împreună cu doamna Acad. Anca-Ligia Grosu, cu Alexandra Maria Lara și regretatul domn Valentin Plătăreanu, cu Laurențiu Dincă, de la *Berliner Philharmoniker*, cu profesorii Firu Opri, Horia Sîrbu, Pompiliu Piso, Șerban-Dan Costa și foarte multe alte personalități remarcabile, a început coagularea acestui proiect partenerial al Ambasadei și Mitropoliei.

Am susținut, ulterior, și am pledat împreună cu domnul Ambasador Hurezeanu și cu doamna Ambasador Adriana Stănescu în favoarea unei structurări superioare a acestei inițiative, astfel încât – pentru a avea o consistență suplimentară – am format un Consorțiu între Mitropolie și Asociația de IT „Citizen Next”, pentru sprijinirea acestui proiect.

Astfel, secretariatul inițiativei este susținut prin acest Consorțiu, care a sprijinit și organizarea acestei Conferințe. Doresc să adresez un cald îndemn ca, alături de nucleul de personalități reunite în momentul de grație al Centenarului din 2018, să vină alături de noi toți cei care își doresc să sprijine într-un chip mai intens și mai determinat aceste activități și să putem sprijini inițiativele din cadrul comunității diasporei academice printr-un secretariat mai consistent și mai eficace, în beneficiul comunității diasporei și a cooperărilor cu România.

Mulțumesc tuturor distinșilor invitați care au onorat această primă ediție a Conferinței dedicate diasporei culturale și științifice, precum și tuturor partenerilor și echipei de organizare, asigurându-vă de tot sprijinul și solidaritatea noastră.

Îl rog pe bunul Dumnezeu să binecuvânteze România și diaspora română de pretutindeni.

Vă mulțumesc foarte mult.

*

II. Panel: Emigrația, identități fluide: între identitate și adaptare culturală

Primul panel al dezbaterilor academice a fost structurat plecând de la necesitatea identificării unor instrumente de analiză pentru înțelegerea dimensiunii și a provocărilor cultural-identitare ce survin pe linia relației și a interacțiunilor între profilul cultural al comunității „de acasă”, structurate în jurul unui patrimoniu de reprezentări culturale și al unor habititudini ori cutume locale, pe de o parte, și, pe de altă parte, diversele medii ale spațiilor culturale în care diaspora română este prezentă, cu tot ceea ce înseamnă imersiunea în cadrul unei alte culturi, ce devine un nou „acasă”. O astfel de cercetare întreprinsă în mediile cultural-academice ale diasporei române recomandă în chip suplimentar personalitățile din diaspora ca protagoniști ai proceselor de transfer cultural și de sprijin al dialogului intercultural, context în care o înțelegere mai nuanțată a reflexelor de antropologie culturală ar putea oferi șansa unei abordări mai deschise a problematicilor diasporei.

Panelul *Emigrația, identități fluide: între identitate și adaptare culturală* a fost configurat pornind de la două zone de expertiză de vârf propuse de Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, una referitoare la studiile privind modul de articulare a psihologiei poporului român, coordonate de

profesorul Daniel David, care este și Rectorul universității clujene, cealaltă zonă de analiză vizând patrimoniul imaginarului colectiv din spațiul românesc, evidențiat prin proiectul *Enciclopediei imaginariilor din România*, coordonat de profesorul Corin Braga, Prorector al aceleiași universități, care a asigurat și moderarea dezbaterilor din cadrul panelului respectiv.

Prima intervenție i-a aparținut profesorului **Daniel David** care a abordat *Experiența exilului* din perspectivă psihologică. Mai exact, în explicațiile asociate exilului se pleacă de la definirea preliminară a conceptului de „acasă”, ce reprezintă un spațiu fizic sau imaginar, ce generează o serie de răspunsuri psihologice la nivel emoțional, cele mai importante fiind emoțiile pozitive asociate cu siguranța și confortul. La nivel cognitiv –, însă, spațiul devine o parte din identitatea personală, iar la nivel comportamental se activează un comportament de atracție și de regenerare – „să reproduci «acasă» acolo unde ai ajuns când ești departe de «acasă»”. Or, în cadrul exilului, apar o serie de situații noi, neprevăzute, care funcționează ca un factor stresant, față de care răspunsurile, așa cum ne arată psihologia cognitivă, sunt diferite.

Se întâmplă ca atunci când se rup de „acasă”, unii oameni să nu reacționeze diferit ca funcționare psiho-socială: aceștia sunt „neafecțați” de noul mediu. Alții evoluează într-o direcție ascendentă (pentru ei, exilul funcționează ca un factor declanșator al creativității și al evoluției pe scară profesională și personală). Pentru cei mai mulți –, însă, în prima fază apare o scădere în funcționarea psiho-socială, în cadrul căreia pot fi distinse mai multe sub-tipuri, în funcție de răspunsul personalizat: (a) o revenire rapidă la nivelul anterior, (b) o revenire urmată de o dezvoltare post-traumatică, (c) o revenire care nu mai asigură niciodată atingerea nivelului anterior de dezvoltare, sau, în alte cazuri, (d) lipsa acestei reveniri, încât afectarea psiho-socială devine din ce în ce mai complexă și capătă valențe negative.

În acest punct, întrebarea care apare este următoarea: *de ce există aceste răspunsuri atât de diferite?* Factorii țin, în linii mari, de nivelul de educație și de tipul de gândire, dar mai ales de factorul psiho-cultural. Din acest punct de vedere, așa cum știm din psihologia interculturală, indiferent de tipul de analiză, România dezvoltă un profil specific, cu două valori-cheie. Acestea sunt, pe de o parte, stilul colectivist, în opoziție cu stilul individului autonom, și, pe de altă parte, modelul de concentrare a puterii, în opoziție cu descentralizarea ei (pentru detalii se poate consulta modelul psihologului olandez G.H. Hofstede).

În stilul colectivist, grupurile sunt organizate în logica unei familii extinse. Odată constituite, interesele grupurilor trec în primplan, în vreme ce interesele individualităților care îl constituie trec adesea în plan secund (mai ales atunci când apare un conflict între individ și grup). De partea cealaltă, în prezentarea grupurilor sub forma unor comunități trece în prim-plan individul autonom. Într-un astfel de context, în eventualitatea unor conflicte între individ și grup, interesul grupului nu trece însă în prim plan, grupul având funcția de a susține dezvoltarea individului autonom și emancipat.

În ce privește distribuția sistemelor de reglare a puterii, în anumite culturi aceasta este concentrată („puțini ajung să îi conducă pe cei mulți”), iar în altele e distribuită în mai multe zone, astfel încât nimeni nu o poate concentra și zonele se coagulează, de fapt, unele pe altele. Din acest punct de vedere, așa cum arată analizele experților angajați de psihologul Hofstede și măsurătorile directe ale colectivului de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, România se află, încă, sub dezideratul colectivismului și al concentrării puterii. Spațiul vestic se situează, însă, de partea individului autonom și a descentralizării puterii, ceea ce influențează felul în care se comportă românii în acest areal. Acești factori psiho-culturali, arată Daniel David, au rol de moderator/mediator între situația exilului și răspunsurile noastre psihologice. Analiza lor ne ajută să descoperim cum să intervenim, ce politici să adoptăm, cum să-i pregătim pe cei care pleacă, astfel încât experiența exilului să fie, la scară largă, una de factură pozitivă pentru România.

În finalul intervenției, Daniel David propune distincția dintre „diaspora” și „diaspore”, între termenul de factură abstractă și concretizarea lui în diferite spații geografice, cu toate nuanțele specifice de dezvoltare ale fiecărei comunități române în mediul societal local. Totodată, el pledează ca România să investească în construirea de „poduri” către românii de peste hotare, pentru ca aceștia să ajute România de acolo de unde sunt, iar România să îi ajute să se dezvolte atât acolo unde sunt, cât și în raport cu mediile profesionale și societale din spațiul de „acasă”. Nu în ultimul rând, se recomandă ca tema diasporei să devină un subiect de cunoaștere și analiză pe o agendă comună de lucru a mediului academic cu cel diplomatic, alături de alți parteneri interesați de o înțelegere de substanță a fenomenelor diasporei.

În continuare, a urmat comunicarea intitulată *Statul și diaspora română în Germania – premise, probleme, perspective*, susținută de **Anneli Ute Gabanyi** de la Institutul German pentru Afaceri Internaționale și de Securitate. Aceasta pleacă de la diferența dintre „exil” și „diaspora”. Primul

termen este plasat în contextul plecărilor din țară în timpul regimului comunist, când nu exista nicidecum șansa întoarcerii, în timp ce al doilea termen aduce laolaltă comunitățile de români din spații geografice diverse, care pleacă acum din rațiuni diferite (în primul rând economice) și care se pot întoarce (din punctul de vedere al siguranței personale) oricând. Există, de asemenea, în accepțiunea sa, trei diaspore deosebite – cea academică, cea economică și cea a studenților.

Un alt aspect de avut în vedere este relația exilului din Germania cu statul român în timpul regimului comunist. Până la reluarea relațiilor diplomatice între România și Republica Federală Germană (în 1967), cei care plecaseră (sau fuseseră obligați să plece) în exil nu aveau niciun fel de încredere în statul român. După 1967, contactele artiștilor și ale oamenilor de știință din România cu omologii lor din Germania s-au amplificat. Statul român s-a implicat nu numai încercând să ajute publicarea unor traduceri de literatură română, dar a impulsionat și înființarea mai multor lectorate de limba română în cadrul universităților germane, în cadrul cărora s-a creat un flux de transmitere a valorilor și de cultivare a limbii române. După căderea comunismului, legăturile academice nu au mai fost la fel de strânse, multe din lectorate, nemaifiind susținute de către statul român, s-au redus până la a fi în majoritate desființate. În acest sens, Anneli Ute Gabanyi conchide observând necesitatea unei implicări superioare a statului român în implementarea unei diplomații academice și culturale active. Atitudinea clasei politice și a „intelectualității oficiale” ar putea oferi o încredere mai mare în valorile patrimoniului național: „Nu trebuie să fii naționalist pentru a susține valorile naționale românești. Toate statele din Europa – în afară, poate, de Germania, unde situația este una specială –, Franța, Italia, Spania, se disting prin afirmarea și propagarea culturii lor naționale”.

În continuare, profesorul **Corin Braga** a adus în discuție conceptul de „imaginar” și „imaginarii”, ce a stat la baza unei lucrări de referință, *Enciclopedia imaginariilor din România*, realizată în cinci volume și publicată la Editura Polirom, de către un colectiv coordonat de profesorul clujean. În intervenția propusă sub titlul *Imaginarii sociale și identități culturale*, Corin Braga a pornit de la încadrarea temei emigrației în fenomenul globalizării, etapă în mijlocul căreia ne aflăm. Practica acesteia din urmă aduce însă cu sine neajunsul masificării. Astfel, pentru a contracara acest deficit conceptual, în studiile culturale a fost introdus termenul de „planetaritate”, care pleacă de la opoziția planetă-glob, unde primul conservă specificitățile lo-

cale, în timp ce al doilea este o abstracție ce reduce diferențele. Aceste specificități implică diverse dimensiuni, ce sunt conferite de factorii etnici, economici, lingvistici, dar și culturali. Pentru analiza factorilor culturali care prezervă specificitățile în contextul unei viziuni planetare și a interacțiunilor globale, Corin Braga propune cercetarea imaginarului culturilor locale.

Pentru o înțelegere mai nuanțată a „imaginarului”, Corin Braga a oferit o videoprezentare, în care a realizat o trecere în revista a istoriei acestui concept, pornind de la analizele lui Gaston Bachelard și Gilbert Durand, care delimitau „imaginarul” de ideea mai veche a „imaginației”. Aceasta din urmă a fost multă vreme considerată responsabilă pentru generarea de imagini false prin combinarea unor imagini preexistente, proces adesea incontrollabil, ce risca să alimenteze lumea „himerelor”. „Imaginarul” pune însă accentul pe generarea și consacrarea unei gândiri simbolice active atât în raport cu perceperea realității și în modalitățile de cunoaștere a acesteia, cât și în exprimarea unor intuiții și sentimente profunde ale indivizilor. Astfel, constelațiile de imagini și simboluri fac posibilă construirea de universuri imaginare sau de lumi posibile. Un alt concept util este cel de „bazine semantice”, creat de Gilbert Durand, care permite evidențierea unei dinamici a imaginilor în cadrul imaginarului individual sau colectiv. În concluzie, imaginarul este un concept antropologic, regăsindu-se deopotrivă în artă și religie, în istorie geografie, mitologie sau ideologie, precum și în viața socială sau politică, o societate putând avea diverse domenii și niveluri la care construiește constelații de universuri și simboluri.

Această constatare stă la baza celor cinci volumele ale *Enciclopediei imaginariilor din România*, dedicate unor diverse dimensiuni ale imaginarului românesc, prezentate în finalul intervenției. Astfel, *imaginarul literar* face obiectul primului volum, în cadrul căruia istoria literaturii române este analizată din perspectiva bazinelor semantice, în timp ce volumul al doilea este dedicat *imaginarului lingvistic*, care este privit din unghiul bazinelor etno-lingvistice și socio-lingvistice, care au concurat la configurarea limbii române. Volumul dedicat *imaginarului istoric* a fost structurat pornind de la reprezentările și miturile istorice, care au influențat comportamentul istoric al românilor, iar *imaginarul religios* a fost perspectivat plecând de la imaginarul geto-dacic, trecând prin formele de expresie paleocreștine, până la formele creștine canonice actuale. Volumul al cincilea a fost rezervat *imaginarului artistic*, unde au fost abordate artele vizuale, discursul muzical și artele spectacolului.

Dezbaterile au continuat cu intervenția **Laurei T. Ilea**, profesor de literatură comparată la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj. Intervenția sa a avut titlul *Polimorfisme. Diaspora francofonă și tentația transatlantică*, în cadrul ei fiind tratată problema *specificității*, a cărei sursă este pusă în relație cu descendența și adaptarea unor filiații diverse. Aceste filiații și tradiții nu impun includerea lor în universul personal într-un mod artificial, ci integrarea lor în urma unei negocieri, manifestarea și crearea unui teritoriu comun. Este un exercițiu de defamiliarizare – a afirmat Laura T. Ilea – pe care „trebuie să-l facem atunci când ne gândim la această negociere (posibil) culturală într-un spațiu planetar, așa cum îl amintea colegul meu, Corin Braga. Complexul de inferioritate se poate restrânge în urma adaptării acestor filiații situate la intersecția dintre general și specific. Trebuie să acceptăm această defamiliarizare, pentru că face parte dintr-o problemă largă a zilelor noastre, în care informația circulă atât de rapid, încât nu mai putem spune că nu suntem la curent cu ea”. Nu mai putem nega (decât la nivel superficial) aceste realități, consideră Laura T. Ilea.

Făcând referințe cu valențe simbolice multiple, de la romanul *Ulise* la *Ignoranța* lui Kundera, vorbitoarea a formulat invitația de a privi către un imaginar mai mare decât cel național. Printre altele, o strategie propusă de Laura T. Ilea pentru a încuraja acest tip de discurs asupra exilului este crearea unor premii ca „strategii inefabile sau «investiri culturale» care să poată descentra acest discurs prin care avem nevoie să fim legitimați doar de ceea ce este central sau să ne demonstrăm de fiecare dată identitatea”. Profesoara clujeană și-a exprimat încrederea că, „prin această defamiliarizare, prin aceste «linii de fugă» pe care le-am putea imagina, e probabil să participăm într-un mod planetar, și nu global, la o cultură a viitorului în care deja ne aflăm”.

Dr. Cora Saurer a vorbit în continuarea panelului despre fenomenul *Brain-drain și brain-gain în strategii educaționale. O viziune contradictorie sau compatibilă cu educația românească în și pentru diaspora*. Doamna Saurer a plecat de la premisa că un răspuns la „stresorul” pe care-l menționa Daniel David în legătură cu acomodarea în exil este educația. Întrebarea, aici, este ce educăm, cum educăm oamenii din România sau din diaspora, fie pentru emigrare, fie pentru reîntoarcere. „Văd acest lucru ca două acțiuni paralele, deloc contradictorii, care, bineînțeles, fac onoarea straturilor de emigrare românească care au fost evocate aici, reputația emigrației românești și a excelenței românești în diaspora”, a afirmat Cora Saurer, punctând

conceptul de „exelență”, care nu e doar de natură academică. Așadar, există un tip de „exelență” care este recunoscut abia dincolo, în zona alteritară, după emigrare. Dacă privim –, însă –, înapoi pe axa temporală, ca un element deosebit de important apare cel al pregătirii pentru emigrare, realizat înaintea plecării. Constatarea Corei Saurer este că tendința este să mergem, de cele mai multe ori, acolo unde cunoaștem limba și cultura locului, unde ne-ar fi mai ușor să ne adaptăm. Cu toate acestea, simpla cunoaștere a limbii nu garantează o integrare socială și culturală potrivită.

În ce privește întoarcerea celor plecați, accentul este pus, aici, pe modul în care se pregătește o astfel de acțiune, cu ce sunt întâmpinați cei care se întorc, care sunt oportunitățile de „acasă”. Cum și la ce nivel pot ei contribui, astfel încât cunoștințele și experiența acumulate să fie utile instituțiilor și societății de acasă în ansamblul lor? Din păcate, constată doamna Saurer, această „drenare” a populației nu a cunoscut încă nicio acțiune concretă în acest sens. România are nevoie de competențele celor din diaspora. „Formăm copii și tineri pentru a fi cetățeni ai lumii, cu deschidere spre limbi și culturi străine, dar nu le dăm suficiente instrumente personale pentru a se descurca într-o lume nouă care nu este întotdeauna în afara granițelor”. Ea subliniază, de asemenea, importanța predării limbii române în străinătate, un tip de predare de factură neacademică. De asemenea, întrebările capătă și mai mult sens în contextul pandemiei din ultimii ani: rămân întrebările despre „întoarceri”, despre când și cum putem cere ajutor, despre ajustarea cunoștințelor dobândite în afară.

Ultima intervenție din cadrul acestui panel i-a aparținut **Ruxandrei Cesereanu**, profesoară de literatură universală și comparată la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, scriitoare ale cărei volume au fost traduse în italiană, engleză, franceză, bulgară, maghiară. Intervenția sa, *Diaspora anarhetipală prin doi scriitori: Andrei Codrescu și Călin-Andrei Mihăilescu*, este o punere în oglindă a doi scriitori români contemporani, cu trasee diferite, care au răspuns –, însă –, din multe puncte de vedere, în mod similar experienței exilului. O lămurire preliminară: termenul „anarhetip” aparține lui Corin Braga, așa cum este prezentat în volumul *De la arhetip la anarhetip* (Editura Polirom, 2006), în care este evidențiat modul în care omul postmodern își asumă ipostaza de subiect multiplu, iar arhetipul e înlocuit, astfel, de un anarhetip descentrat, pulverizat. În acest tip de structură nu există continuitate, ci devertebrare și poli-direcționare. Acesta poate fi alcătuit din resturi de arhetipuri și simboluri care nu mai sunt –, însă –, dominante, încât anarhetipul

devine coagulantul lor. El este definit, din punct de vedere artistic, ca un mecanism de creație a cărui structură se reassemblează, explorând un tip de poliedrism cultural.

Andrei Codrescu și Călin-Andrei Mihăilescu sunt, în opinia Ruxandrei Cesereanu, scriitori anarhetipali, întrucât sunt fascinați de des-centrare, din care încearcă să propună o structură creatoare, influențată adesea de tehnicile avangardei. Amândoi sunt preocupați de ideea de joc, de anarhie, preluată de la avangardă și nu numai, iar scriitura lor este plasată auctorial, între postmodernism și post-postmodernism. Majoritatea textelor lor de eseu sunt mai ales criti-ficțiuni, construite tocmai pe tehnica norului sau a prafului galactic. Fiecare dintre cei doi a fost apoi portretizat de Ruxandra Cesereanu prin intermediul prezentării unei cărți.

Literatura lui Andrei Codrescu poartă substratul central-european al Sibiului, orașul său natal, la care se adaugă stratul cultural american. De asemenea, din volumele sale se întrevăd predilecția pentru viață înțeleasă ca agent social de ferment poetic, tipul carnavalescului baroc postmodern, dar și participarea la creația unui etos american contemporan, la care scriitorul a adăugat dimensiunea balcanică originară, spiritul unei libertăți de a gândi și de a scrie, ce respinge orice înseamnă coerciție culturală, cenzură sau limită. De asemenea, o componentă importantă, în acest sens, o reprezintă umorul, ludicul și absurdul ca atitudine spirituală.

În *Visul diacritic*, cea mai recentă carte de poezie a sa apărută în limba română (Editura Nemira, 2021) se vedește, în opinia Ruxandrei Cesereanu, etapizarea liricii sale în limba română, dublată de comentariul istoriografic al autorului prin intermediul jurnalului. Volumul constituie, astfel, o antologie unică din punctul de vedere al structurii, pentru că formulează și o istorie a exilului românesc din 1966 până azi. De asemenea, transpar aici și temele sale abordate ca eseist. În *Dispariția lui afară: un manifest al evadării*, de pildă, este desfășurată o adevărată suită de „intrări și ieșiri psihologice, culturale, politice (într-un) eseu despre o sumedenie de uși, ferestre, ziduri, odăi, case, despre orice fel de spațialitate care creează și distruge, în același timp, convenția între «afară» și «înăuntru»”.

În ceea ce îl privește pe Călin Andrei-Mihăilescu, cu un parcurs asemănător pentru modul de integrare a exilului, este adus în discuție *Deunamor*, volum apărut, în noiembrie 2022, la Editura Muzeului Literaturii Române. În carte, a arătat Ruxandra Cesereanu, autorul pornește de la tipologia clasică, greacă, a celor 3 iubiri – *eros, philia și agape*, pentru a ajunge la

ținuturile lingvistice românești – amor, iubire, dragoste. Este –, însă –, un sentiment care nu trebuie definit sau cântărit, căci e mai mult întâmplare liberă de dogme și definiții, decât unul de factură realistă, direct cuantificabil. El evoluează descentrat, dar nu ca să fie demitizat, ci pentru a fi eliberat de constrângerile definițiilor. Același lucru se poate spune, potrivit Ruxandrei Cesereanu, și despre însuși scrisul lui Călin-Andrei Mihăilescu: „E greu să-l imiți, dar îl poți continua și ramifica dacă intri în dialog ludic cu el”.

Primul panel s-a încheiat, așadar, cu o lucrare care a adus laolaltă conceptele de „exil”, „emigrare”, „adaptare”, „răspuns la exil”, privite și oglinzite în cele mai noi apariții din limba română a celor doi autori.

Intervențiile prezentate în cadrul panelului au propus diverse concepte și instrumente de analiză, căutând căi de îmbogățire a cadrului teoretic, pentru a evita locurile comune în dezbaterile ce privesc experiența exilului și articularea unei identități polimorfe a diasporei, acomodată fiecare la specificul culturii locale. Discuțiile au avansat subliniind, așadar, caracterul multifacțat al diasporelor române prezente în diferitele spații și contexte geografice sau culturale, precum și contribuția acestora la configurarea unei dimensiuni transnaționale a patrimoniului cultural român, diaspora fiind nu doar un „consumator” sau un „reproducător” de valori simbolice și identitare, ci și un creator al unui patrimoniu plasat, de astă dată, în mediul internațional.

*

III. Academic Diaspora Talks: *Pe dinafară*

În dialog: prof. univ. dr. Liviu Papadima (Universitatea din București) – prof. univ. dr. Călin-Andrei Mihăilescu (Western University Canada)

Programul Conferinței a continuat cu o întâlnire atipică, un dialog neconvențional între **prof. univ. dr. Liviu Papadima** (Universitatea din București) și **prof. univ. dr. Călin-Andrei Mihăilescu** (University of Western Ontario, Canada/Universitatea din București). Tema diasporei a fost abordată dintr-o altă perspectivă, cea a dialogului dintre doi foști colegi de facultate și buni prieteni, care au devenit, ulterior, „actori” ai spațiului academic: unul – în România, celălalt – în diaspora.

Prof. univ. dr. Călin-Andrei Mihăilescu, membru al diasporei academice, este profesor de literatură comparată, teorie critică și studii hispanice la Western University din Canada, profesor la Universitatea din

București și scriitor. Pe lângă publicațiile sale academice, scrie proză, poezie, povești pentru copii, fiind autor al multor volume și texte în română, engleză, franceză și spaniolă.

Prof. univ. dr. Liviu Papadima este profesor la Facultatea de Litere, Universitatea din București. De asemenea, a fost lector invitat de limba și literatura română la Institutul de Limbi Romanice al Universității din Viena, lector invitat de limba și literatura română la Facultatea de Litere, Universitatea din Amsterdam, profesor invitat de limba și literatura română la Institutul de Limbi Romanice al Universității din Viena. A fost decan al Facultății de Litere, Universitatea din București, precum și Prorector al Universității din București. A susținut parteneriatul academic pentru organizarea de simpozioane și pentru construirea rețelei specialiștilor în studii românești din Germania, înființând, totodată, în cadrul Universității din București un Centrul de Studii Românești, care organizează evenimente de profil alături de facultățile din domeniu din cadrul Consorțiului Universitaria.

*

Liviu Papadima: Am fost implicat în multe inițiative în legătură cu diaspora și există un paradox aici: rețelele informale sunt foarte vii, le știm cu toții, însă când se încearcă un model de multiplicare a lor, lucrurile nu mai sunt atât de firești, de vii, de spontane și de convingătoare. Mi-am adus aminte cu ocazia asta de o conferință cu un subiect special, a unui excelent lingvist britanic, David Crystal, despre moartea limbilor – chestiune care se situează, oarecum, în aceeași sferă de preocupări, pentru că problema diasporei este una identitară și, evident, nu ne dorim ca identitatea aceasta să se piardă pe parcurs, la fel cum mulți nu își doresc ca anumite limbi să dispară prin neutilizare.

În cadrul sesiunii Q&A, David Crystal a povestit despre cum se pot construi politici de revigorare a uzului lingvistic în cazul unor limbi rare, marginalizate, cum ar fi limba galeză. Au fost încercate tot felul de „rețete”, susținerea în educație prin cursuri speciale, în mass-media prin cote de utilizare etc. Însă măsurile *top-down* nu au funcționat; ceea ce a funcționat a fost inițiativa unui grup de prieteni care a început să comunice în galeză, informal, în mediul digital. Lucru care a avut un succes teribil, care apoi s-a multiplicat. „Morală”, aici, ar fi aceea că problemele identitare sunt legate întotdeauna de dorințele foarte concrete ale oamenilor. Diaspora nu poate fi

niciodată, zic eu, văzută ca o abstracțiune, ea are paradoxuri cât-cuprinde. Și între noi fie vorba, Călin: tu ești plecat de multă vreme și, în mod paradoxal, ai publicat mai mult în română. Eu am rămas în țară, dar am publicat desul de mult în alte limbi: în engleză sau germană, de pildă, dar nu pentru că mi-am propus, ci în mod conjunctural. Astfel, există un tip de *crossing-over* care ne ține „în priză”. Fratele meu a fost matematician, iar matematicienii sunt un tip de cercetători internaționalizați, nu-și scriu aproape niciodată contribuțiile individual, ci în micro-echipe. Majoritatea coechipierilor erau de origine română, din Boston, Japonia, Sydney etc. Ce îi făcea să rămână împreună? Este o întrebare foarte interesantă – o anumită afinitate din tinerețe, probabil, altminteri putând oricare dintre ei să „comute” către alte grupuri, poate mai avantajoase din punct de vedere profesional. În evoluția unor atari conjuncturi intră emoții, intelect și multă întâmplare – aceasta din urmă fiind, probabil, factorul cel mai greu de luat în calcul de politicile publice, chiar dacă este unul fundamental.

Călin-Andrei Mihăilescu: Fratele tău a fost mare matematician, Liviu. Eu nu am avut frați, necum matematicieni. Dar tu mai ai și o mare responsabilitate în ce privește întoarcerea mea la scrisul în română, pentru că, după 1990, timp în care făcusem mai ales jurnalism și multă presă de diaspora, timp de șapte ani și ceva nu am mai scris nimic în română, deoarece România de după primele mineriade era mult mai isterică decât mine. Țin minte că eram la un congres la Amsterdam și nu mai aveam loc pe balcon de câte sticle goale de bere se strânseseră; atunci mi-ai spus că pornești un supliment literar al *Dilemei*, numit *Vineri*, și mi-ai cerut să-ți dau un ceva scris. În același timp, pentru că orice dar este și o otravă, tot atunci, acuzând eu o durere de cap teribilă, mi-ai dat o aspirină (de-aia românească, netamponată) și, din cauza unui ulcer pe care îl aveam de mulți ani, m-am simțit foarte rău, am oftat, iar tu ai luat acest oftat ca pe un răspuns afirmativ. După aceea ți-am promis că voi scrie. După ce mi-a trecut aspirinata criză de ulcer, ți-am trimis un text, care a declanșat un șir sau poate o pădure de texte și nu m-am mai putut opri, am început să scriu într-o română în care nu mai scrisesem înainte – era o altă limbă, complet îmbogățită și alienată în experiența mea față de ce avusesem înainte, pe de o parte, pentru că scrisesem foarte mult în celelalte trei limbi cu care m-au dăruit viața și școlile, dar marea majoritate era scris academic, eseu, erau monografii, articole, recenzii, toată bucătăria academică, însă scriam poezie în engleză, iar cum sunt eu, cameleon, când eram în spațiul francez, la Montréal sau la Paris, scriam în

franceză, când eram în Madrid sau la Mexico City, scriam în spaniolă. Cum e românul, imparțial!

Dar după, am început să scriu cu o plăcere nemaipomenită în română și ani de zile după, discutând acest caz cam ciudat cu Anamaria Beligan, ea m-a întrebat: „Câți ani aveau copiii tăi (când ai început să scrii în română – n.red.)?” Ei, vreo șase-șapte ani. „Probabil acolo e influența cea mai mare”, a zis ea, ca să vorbim despre întâmplări „dirijate” la un moment dat, ceea ce nu înseamnă că trebuie să devii paranoic și să vorbești despre destin sau despre faptul că nu există întâmplare. Aici sunt de acord cu Liviu. Cam asta este povestea mea. Ce voiam să spun este că am vorbit cu Liviu, înainte de această întâlnire, să spunem câte ceva despre expresia *pe dinafară*. Ce înseamnă *pe dinafară* în română? Înseamnă mai multe lucruri, dar voiam să pornesc, de fapt, de la o traducere greșită a sintagmei; în engleză, a ști ceva *pe dinafară*, de pildă o poezie, se spune *to know by heart*, care este o calchiere a francezului *par cœur*, unde *cœur* înseamnă „inimă”. Asta este –, însă –, o grafie greșită, căci *par cœur* ar trebui scris cu „h” – *par chœur* – adică învățat în cor, nu prin inimă, care este una din tacticile pedagogiei medievale. Ce înseamnă să înveți „în cor”? Nu mă duc până la *chorus*-ul grecesc, ci la faptul că puiții, care, în stabilimentele medievale, evident religioase, învățau de toate – gramatică, logică, matematică – în cor, în repetiție, de unde și preceptul *Repetitio mater studiorum est* (lat.). Iată, această chestie pe care o avem de acasă, și care înseamnă un fond aproape automat al științei noastre (îl știm pe *dinafară* pe Coșbuc, „Luceafărul” etc.).

Acest *pe dinafară*, care constituie aproape un tip de substanță adăugată, o a doua natură a noastră, ne devine „casă” oriunde ne-am duce. Sunt lucruri care pe mine m-au șocat, de exemplu, când am început să-mi aduc masteranzi și doctoranzi din România în Canada, și făceam câte o aluzie la un vers de Arghezi sau de Ion Barbu, la care aceia nu reacționau în vreun fel. Atunci mi-am dat seama că acești copii, care sunt născuți pe la 1980 și după, au fost pregătiți pentru export; rezonau mult mai bine la un poem de Edgar Poe sau Baudelaire decât la unul de Arghezi, de pildă. Erau mult mai apropiați de un poem de Wallace Stevens decât de unul de Nichita Stănescu. Pentru că acel *par chœur*, acel *pe dinafară* era „scos în afara literaturii române”. Și literatura română, din acest punct de vedere, se sinucidea, pentru că acei studenți erau dintre cei mai buni. Ideea aceasta a diasporizării tânărilor mi se pare un lucru fundamental pentru România ultimelor trei decenii.

Și mai e ceva – România e un stat slab, pentru că nu-și separă puterile, cum o fac democrațiile funcționale. România este constituită de „uniunea slăbiciunilor” din stat, astfel încât fiecare instituție e una care se rupe, se sparge și trăiește într-un conflict continuu (cum e Securitatea, cum sunt legăturile dintre Ministerul Învățământului și Universități, de exemplu), iar această opoziție este rezolvată întotdeauna personal, prin „personalizare”. Când a plecat Horia-Roman Patapievici, acum 10 ani, de la ICR, a venit Andrei Marga și a introdus caloriferele, care au rupt complet legătura cu ICR-ul vechi, cu toate eforturile făcute anterior. Această discontinuitate instituțională este legată strâns de faptul că populația nu are încredere în instituții, că România e o țară a politiciansimului etc. Însă ceea ce vreau să spun este că există o endemică ruptură în instituționalitatea românească, care se întâmplă pentru că nu există dialog, schimbul de idei este aproape inexistent. Sunt de acord cu ideea de a avea o știință a diasporei, măcar un „apropo” științific al diasporei ar fi binevenit, însă nu știu ce ar rezolva, adică ce tip de putere ar da o asemenea cunoaștere, în care statistica se leagă de o anumită psihologie socială, ocupațională, adică în ce măsură o astfel de cunoștință nu intră în „trivia”, în ce măsură această masă foarte mare de oameni, din care să spunem, sunt 6 milioane de „diasporezi” români, din care mai mult de o treime încă sunt legați de România într-un fel sau altul. Aceste două milioane de oameni nu ar trebui să fie o masă de oameni care aduc bani în România sau care dau șpagi, care fac daruri etc., ci ar trebui să fie, în principiu, niște oameni integrați, așa cum vedem la alte diaspore – poloneză, maghiară și la altele, pe care le înțelegem mai puțin –, și vieții din țările de origine.

Prin comparație, românii sunt dez-uniți și în România, și în diaspora. Iar ce spune Liviu e minunat, că între noi nu e vorba doar de o prietenie intelectuală, ci de un soi de dragoste fraternă, care tot crește, după atâta amar de vreme, oriunde am trăi și orice am face. Nu pot să dau prietenia noastră ca model: ar fi utopic (da, sigur că Renașterea a fost realizată de vreo 40 de oameni care-și scriau scrisori unii altora și unii despre alții; foarte puțini – 2 echipe de fotbal, practic, cu tot cu rezerve, nu mai mulți). Din cauza impactului sau din aceeași cauză, când, în municipiul Jena, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, se întâmpla să fie în aceeași casă Fichte, Hegel, frații Schlegel, să treacă pe acolo Hölderlin și alții; acela e un moment norocos, care a explodat în modele care aveau să influențeze considerabil istoria ulterioară (și nu doar cea intelectuală).

Dacă încercăm să vedem o asemenea situație în România, o asemenea legătură cu oamenii din România, trebuie să ne întoarcem în interbelic, să vedem ce se întâmplă cu avangardiștii – Victor Brauner, Gherasim Luca –, în genere evrei români care se duceau la Paris, se întorceau de la Paris, se duceau iar, după care au rămas acolo. Acela este un moment de circulație și de excepție în istoria României, mai ales că exista și magia Parisului de atunci, magie azi pierdută. Ideea de „diasporă” este esențial menținută de felul în care ea e văzută în România. Nu numai că nu există o singură diasporă, dar noi vorbim, cel puțin eu vorbesc, despre un omonim al diasporei, care mă duce la etimologia cuvântului. „Dia” ca în „dialogos”, este o mișcare de la unul la altul, un dialog, una fluidă, o devenire, în timp ce „spora” e o „răspândire”, o diseminare, o explozie, sau poate fi o mișcare controlată de excludere.

Legătura mea diasporică cu mine însumi e una continuă de emigrare – încerc să emigrez din mine de fiecare dată când am o idee care nu mai e interesantă. Mi-e mai ușor să mă rup de trecutul meu decât de prieteni; dar asta e povestea mea. Ca diasporez, pot să spun că niciodată nu m-am simțit exilat, cu o singură excepție – acum 15 ani, am mers la 2 Mai, și mi-am băgat capul ca struțul în nisipul fierbinte al plajei copilăriei mele, pentru că nu am recunoscut nimic din ce fusese acel loc, nu mai era lumea bună, nu mă mai atrăgea nimic. Și să te simți, totuși, exilat în centrul amintirii tale a fost pentru mine un moment exploziv. Acela este momentul în care nu mai ai loc. Pentru că altfel, gândim „diaspora” în sens spațial (ce e înăuntru, ce e „pe dinafară”), și nu în sens temporal, ceea ce este o greșeală de bază. Am o teorie, apropo de asta, dar mă opresc, pentru că Liviu poate să vorbească mai repede decât mine!

Liviu Papadima: Sigur? Uite, mi-ai trezit niște amintiri: mai întâi colaborarea la *Vineri*. De acolo vine titlul volumului tău, *Țară europsită*. A fost o excelentă „tabletă” pentru *Vineri*, pentru că aveai și implicarea sufletească foarte puternică, darul cuvântului, dar și o anumită distanță, pe care noi nu mai eram în stare să o păstrăm. Îmi aduc aminte de un prieten, Traian Ungureanu, care la începutul anilor '90 era colaborator BBC. Am asistat o dată la modul în care își realiza transmisiunile. Era sub impactul momentului și acela era exact momentul în care putea transmite. De acolo, din colțul străzii, transmitea lucrurile mult mai bine decât am fi putut să o facem noi. În ce privește diaspora, e clar, în diaspora e vorba de timp, asta e evident, miezul ei e timpul, este istoria, nu este spațiul. Flexibilitatea noastră a

devenit atât de mare, încât ne putem acorda în multe spații, deodată sau succesiv. Am citit la un moment dat o statistică – până la Al Doilea Război Mondial, 80% din oamenii din Europa mureau acolo unde s-au născut, acum e invers.

Călin-Andrei Mihăilescu: Nu mai mor niciodată acum!

Liviu Papadima: (*râde*) În schimb, ceea ce nu putem disloca spațial, cum putem disloca foarte simplu cu un bilet de avion, sunt propriile noastre istorii – asta e esența diasporei, din punctul meu de vedere; mai puțin înstrăinarea în alte culturi, cât ce produce o astfel de îndepărtare. Sunt oameni care au rămas la fel oriunde s-au așezat, alții care au trecut prin transformări absolut dramatice ca să se acomodeze locului unde și-au fixat, mai mult sau mai puțin, pentru totdeauna, reședința, și înțeleg că s-a discutat mai pe larg despre sensul extrem de evaziv al termenului de „emigrație”, al întregii pleiade terminologice legate de emigrație, diaspora etc.

De pildă, în perioada de care mă ocup cu precădere, a mijlocului de secol al XIX-lea, există acel celebru jurnal al lui Ion Codru-Drăgușanu, despre care se spune cu îndreptățire că ar fi fost „primul călător modern” din istoria românească, în sensul că el nu mai are un centru de care să depindă, dar noi îl prezentăm în continuare, pentru că așa am primit moștenire imaginea lui, ca pe a unui călător, ca pe cineva care pleacă dintr-un anumit loc pentru a reveni, după o vreme, de unde a plecat. Or el călătorește neîntrerupt vreme de 13 ani. Ce soi de călător mai e, după atâta timp? E clar că și el devine un migrant, unul nestatornic, care nu-și găsește locul și care până la urmă se întoarce, după 13 ani. Putea foarte bine să se întoarcă după 26, sau după 39, ori niciodată. Importantă aici e dinamica.

Nu știu dacă e cazul să generalizez, dar există o eroziune evidentă a relațiilor interumane ale românilor în afara spațiului lor nativ. O spun cu toată franchețea și cu toată jena: când am plecat, în '90, la Viena, să predau acolo, am avut un an, doi, în care, când auzeam vorbindu-se românește pe stradă, treceam pe trotuarul celălalt, pentru că dacă vorbeam și eu română, eram imediat interpelat: „A, ești din București? Din ce sector? Îl cunoști pe Vasile?” – un familiarism deplasat, de care nu prea ai chef. Dar acum lucrurile s-au așezat. Dacă mergi la Viena acum, găsești diaspora românească pe Graben, o găsești la Opera din Viena etc. Domnule Daniel David, semnalez paradoxala îngemănare despre care vorbeați, pe de o parte, românii mefienți, lipsa de încredere, pe de altă parte, vestita ospitalitate. Eu am pus, la un moment dat, această ospitalitate, nu știu dacă veți considera oportun, pe seama

modului de funcționare a societăților închise. Știți, la slujba de Paște Ortodox, se spune să ne rugăm Domnului pentru tot felul de categorii dezavantajate, expuse la risc, între care și pentru cei care călătoresc „pe mare și pe uscat”, pentru că ei sunt considerați mereu în primejdie, ei au nevoie de ajutor. Și asta e ceva ce am trăit de multe ori, mai ales în anii '80, când, în creierii munților, dădeai de ciobani care erau oricând dispuși să-ți pună pe masă o mămăligă, o brânză. Acum, îți vând sandviciuri, doze de Cola. E normal, am intrat în circuit, călătorul nu mai reprezintă o excentricitate, un om căruia să-i sari în ajutor pentru că se află la nevoie.

Călin-Andrei Mihăilescu: Da, ospitalitatea este o formă de prudență, dar în același timp este criminală, mai ales pentru oamenii care suferă de vreo boală de inimă (să fii întâmpinat cu pâine și sare este o provocare mortală). Voiam să spun altceva: noțiunile noastre, chiar dacă sunt variate, se restrâng la un set de presupoziii, cel puțin terminologice. Apropo de diaspora, întotdeauna există un centru numit „acasă”, „țară”, în funcție de cum vrei să articulezi – nație, popor, limbă, pământ etc. Încerc să mă înțeleg pe mine, sunt egoist aici, mă întreb ce s-a întâmplat cu mine în toți aniiăștia, când am umblat peste tot în lume, în afară de Kazahstan. Ce înseamnă faptul că eu sunt „diasporatic”, cum pot eu să înțeleg această „diaspora”? De fiecare dată când intru în ea, este un fel de semi-exil, trebuie să fie elegiac, trebuie să(-ți) arăți că ai pierdut ceva, că la rădăcina lucrurilor e o traumă. Or, eu trăiesc într-o lume în care sunt înconjurat de victime, în care doar victimele sunt considerate reale. O lume în care primul lucru pe care-l prezinți e trauma personală sau etnică sau de gen, o lume în care ideea de „nu da, nene!” devine sacră. Această epocă, dominată agresiv de *postpoliticalcorrectness*, trece printr-o accelerată și radicalizată denaturalizare. Se denaturalizează mai totul – și individul, și instinctul, și plăcerea, și natura – în folosul tehnologizării lumii. Și stau și mă gândesc cum pot înțelege eu condiția diasporadică în condițiile astea. Noțiunile vechi, de cetățean, de „subiect”, nu mai funcționează ca altădată: ele au ajuns aproape niște „carcase de semne”. Ce înseamnă „poporul”, „poporul canadian”, „poporul român”?

Cu toate astea, nu mă dau înapoi când vine vorba de înțelegerea intelectualului diasporic. *Intelectus* vine din *inter legere*, care poate fi interpretat în mai multe feluri, dar înseamnă, de fapt, să citești printre rânduri. Asta face intelectualul, care, critic, nu se lasă înregimentat în șiruri militare, în cozi la cine știe ce produs ideologic sau în harababura mentalității de turmă. Când rândurile devin capcane sau tranșee, actul de a citi, deci de a

înțelege, devine un act polemic, războinic (în sens heraclitian). În momentul în care încerc să înțeleg cele două tranșee (țara și starea diasporatică, în acest caz – țara mea și țara de renaștere) –, polemizez, că ambele tranșee sunt reale. Polemica îți face inamicul real, atunci ești într-un război intern, iar lucrurile pot deveni interesante. Atunci, toată teoria subadiacentă noțiunii de „diaspora”, care în gândirea comună derivă din noțiunea hegeliană de „stat”, însemnând „ce este exclus din stat”, îmi devine obiect polemic. Deși Hegel a conceput „societatea civilă”, nu i-a dat niciodată o importanță covârșitoare în filosofia statului. Deși Hegel este un mare filosof, e unul al mediilor; conceptele lui fundamentale sunt ambigue și mediatore în același timp, iar asta o moștenim indirect de la el atunci când propunem o știință a diasporei. O asemenea știință pare benefică la prima, imediata, comuna vedere. Dar ea nu-mi pare a rezolva nimic, pentru că un sistem de mediere conceptuală ratează și fenomenalitatea vieții de zi cu zi a imigrației, și ceea ce ne atrage magnetic înspre libertate: emigrarea. Or, pentru mine, o activitate intelectuală adevărată, dacă este, cum ziceam, polemică și își consideră ambii poli reali în aceeași măsură, trebuie să elimine orice element de mediere, orice conceptualitate, care este un mecanism de exercitare a puterii, bazat pe marginalizarea și chiar anularea diferențelor. Pentru mine, a înțelege diaspora înseamnă a trăi într-o stare intelectuală, între fenomen și idee, fără medierea conceptuală care, de regulă foarte repede, devine birocratică. Adică a trăi într-o stare de ebuliție continuă, în care nu îmi permit un fel de „lene a gândirii”. Pentru mine, în ce privește lucrurile relevante pe care le am auzit aici... sunt în dezacord cu toate. Și cu Hegel.

Liviu Papadima: Mulțumesc mult. Pentru mine, lucrul cel mai important e că acest concept, această fantasmă începe să se de-dramatizeze, iar aceasta este esența „înțeleptirii” românilor, diminuarea apetitului separării, al lăsării în afară, al trasării în permanență de granițe iluzorii. Lucrurile par a-și intra în fire.

Călin-Andrei Mihăilescu: Este, în același timp, o neutralizare a individului, care era, până acum, fie înăuntru, fie în afară, fie în pendulare. Sunt oameni prea puțin intenși, aceștia.

Liviu Papadima: Apropo de *pe dinafară ca par chœur*, ca fiind despre cor și nu despre inimă, avem și noi o zicere frumoasă – *pe de rost*, care nu are de-a face cu rostul, cu „sensul” a ceva, ci cu gura, cu un mesaj care transmis și memorat numai în formă orală. Și asta cred că are o mare importanță și în plasma diasporei – contactele verbale, orale. Am stat câteva

luni în Viena, în '89, și unul din lucrurile cele mai îngrozitoare era faptul că era foarte greu să obții o legătură telefonică cu cineva din România. Nu vă puteți imagina câtă frustrare și ce baraje putea să creeze chestia asta.

Avem în spate un trecut de neîncredere, de suspiciune. E foarte adevărat că încrederea se construiește greu, greu. Nu se construiește cu vorbe, ci cu o funcționare predictibilă a unei societăți.

La finalul dialogului, au continuat discuțiile, cu intervenții din partea doamnei Liliana Hoffman, a domnului Florin Oprescu și a domnului Iulian Costache, care i-a invitat pe cei doi participanți să emită un punct de vedere referitor la poziționarea lor în interiorul acestei geometrii cu multe variabile, cu multiple identități.

Călin-Andrei Mihăilescu: Dacă ai o problemă cu tine, atunci identitatea devine o problemă. Altfel, termenul nici nu ar trebui să existe. Cunoașterea, și în umanioare, și în științele sociale, care este obsedată de această sacralitate a identității, a individului, a instituției, nu a dus nicăieri la lucruri bune. Dimpotrivă: ea duce fie la formalismul unui centru (*à la* Eliade), fie la fanatism, astfel încât eu aș aboli cuvântul „identitate”, care poate fi scos ca un joker sau ca un jeton, atunci când într-adevăr ai o problemă identitară ca individ, dar nu e un termen care trebuie generalizat.

Liviu Papadima: Așa este. Și mie mi s-a întâmplat să propun să scoatem din dicționar singularul cuvântului „identitate”. Suntem posesorii unei identități multiple, cu toții (chiar și cei mai puri dintre noi...).

În chip de „concluzie”, indiferent de felul în care ne raportăm la termenul de „identitate”, fie că vorbim de o identitate culturală, academică sau individuală, pornim de la ideea pluralității acesteia, care deschide, iată, o sumedenie de discuții adiacente. Multe dintre acestea au avut loc în prima zi a conferinței și au fost potențate de dialogul neconvențional dintre Călin-Andrei Mihăilescu și Liviu Papadima, care au lansat o invitație sui-generis la un alt fel de gândire asupra temei diasporei, o reflecție atentă să păstreze vie, dincolo de recursul la concepte, spontaneitatea argumentului atipic. Proiectul platformei colaborative reunind în jurul temei diasporei expertiza mediului academic din țară sau din străinătate, alături de expertiza mediului diplomatic, va continua să promoveze atât direcțiile de îmbospătare a instrumentelor conceptuale, cât și modalitățile de stimulare ale gândirii *out of the box*.

IV. Masă rotundă: Diaspora academică medicală – oportunități de cooperare pe linie de educație și cercetare, inițiative de *twinning* instituțional și cooperări în cadrul unor proiecte cu finanțare comunitară

Interesul pentru organizarea unei mese rotunde dedicate consultărilor diasporei academice medicale din Germania cu reprezentanții conducătorilor Universităților de Medicină și Farmacie din România a plecat de la o serie de argumente, printre care:

- medicii originari din România reprezintă comunitatea de medici cu *background* migrant cea mai numeroasă din Germania;
- în 2018, a fost inițiată rețeaua medicilor români din Germania, în cadrul *Platformei dedicate diasporei academice și de excelență*, proiect derulat de Ambasada României la Berlin în parteneriat cu mediile profesionale ale diasporei;
- existența unui număr foarte mare de șefi de clinici și institute, lideri de echipe de cercetare originari din România

La dezbaterile ce au avut loc în cadrul acestei mesei rotunde au participat:

Acad. prof. dr. Anca-Ligia Grosu, profesor la Facultatea de Medicină a Universității Albert-Ludwigs Freiburg, Director al Clinicii de radio-oncologie din cadrul Centrului medical universitar din Freiburg, cercetător și membru supleant în Boardul Academiei Naționale de Științe „Leopoldina”. Merită menționat aici faptul că Academia „Leopoldina” are o cooperare foarte interesantă cu Guvernul Federal German, oferind acestuia consultanță științifică în contextul pandemiei, încât multe din deciziile publice, implicând responsabilitatea publică pentru gestionarea pandemiei, au fost realizate pe baza recomandărilor Academiei „Leopoldina”;

Prof. dr. Pompiliu Piso, profesor al Universității din Regensburg, Director al clinicii de chirurgie generală și viscerală din cadrul Spitalului Barmherzige Brueder Regensburg, Președinte al centrului oncologic visceral din aceeași instituție, Președinte al Asociației de Chirurgie Oncologică din Germania și Președinte al Societății Germane de Chirurgie Generală și Viscerală, Doctor *Honoris Causa* al Universității de Medicină și Farmacie „Victor Babeș” din Timișoara;

Prof. dr. Opri Firu, profesor emerit al Freie Universität, Director adjunct al Clinicii de Ginecologie, Oncologie, Obstetrică și Senologie din cadrul Clinicii Universitare „Benjamin Franklin” până în 2001 (clinică cunoscută astăzi sub numele Charité – Universitätsmedizin Berlin, una din cele mai mari clinici universitare din Europa, care, începând din 2003, a reunit facultățile de medicină ale Universității Humboldt din Berlin și Freie Universität);

Prof. dr. Șerban-Dan Costa, profesor emerit al Universității Otto von Guericke din Magdeburg, a cărei Clinică universitară de Ginecologie, Obstetrică și Medicină Reproductivă a condus-o până în 2021;

Prof. dr. Christian Rosenberger, specialist în medicină internă și nefrologie în cadrul clinicii cu același nume din Charité – Universitätsmedizin Berlin, Campus Mitte;

Prof. dr. Anca Dorhoi, profesor al Universității din Greifswald, Director al Institutului Federal de Imunologie Friedrich-Loeffler din Greifswald, anterior a desfășurat activități de cercetare fundamentală în cadrul Institutului Max-Planck pentru biologia infecției.

Din România au participat:

Prof. univ. dr. Leonard Azamfirei, Rector al Universității de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș (UMFST);

Prof. univ. dr. Mihai Gafencu, Director al Departamentului de Relații Internaționale și Coordonator ERASMUS al Universității de Medicină și Farmacie „Victor Babeș” din Timișoara, Director medical al Spitalului de copii „Louis Țurcanu” din Timișoara și Președinte al Asociației Salvați Copiii România, medic primar de nefrologie pediatrică;

Prof. univ. dr. Andrei Motoc, Prorector pentru studii postuniversitare și de rezidențiat al Universității de Medicină și Farmacie „Victor Babeș” din Timișoara;

Conf. univ. dr. Simona Mureșan, Decan al Facultății de medicină în limba engleză – Campus Hamburg din cadrul Universității de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgul Mureș (<https://edu.umch.de/>)

De asemenea, și-au anunțat participarea la dezbaterile din cadrul acestei mesei rotunde atât conducerea Universității de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu” din Cluj-Napoca, cât și cea a Universității de Medicină și Farmacie „Grigore T. Popa” din Iași. Din nefericire, unele urgențe de agendă

de ultim moment au împiedicat participarea, însă reprezentanții conducătorilor acestor universități au confirmat interesul pentru continuarea consultărilor în acest format de lucru.

Masa rotundă i-a avut ca moderatori pe:

Prof. dr. Cătălina Ștefănescu-Cuntze, Profesor specializat în managementul științei la European School of Management and Technology din Berlin, cu background în analitică și cercetări operaționale și o scurtă incursiune în biostatistică;

Priv. doz. dr. habil. Cătălina-Suzana Stângu, Director Interimar al Institutului de Microbiologie din Leipzig, cu background în microbiologie, absolventă a Universității de Medicină și Farmacie „Grigore T. Popa” Iași, care desfășoară activități de cercetare, educație și îngrijire a pacienților.

Consultările au început cu un tur de masă, în cadrul căruia participanții și-au prezentat traseul de carieră, experiența și specializările profesionale, și-au împărtășit punctele de interes, temele de cercetare și domeniile prioritare.

Consultările au fost inițiate de **Acad. prof. dr. Anca-Ligia Grosu**, care a propus tema posibilităților de sprijinire a centrelor oncologice din România.

Activitățile de cooperare cu România sunt o constantă pe agenda Acad. Anca-Ligia Grosu, iar proiectul cel mai nou și cel mai intensiv se referă la cooperarea demarată, în 2022, cu Institutul Oncologic „Ion Chiricuță” din Cluj-Napoca. Acest proiect a debutat cu un schimb de experiență, fiind organizată o vizită de lucru, în cadrul căreia un grup de 10 specialiști ai Institutului Oncologic „Ion Chiricuță” din Cluj au purtat discuții comprehensive cu reprezentanții centrului universitar din Freiburg atât în domeniul medical, cât și în cel de management.

Etapă următoare a acestei cooperări a constituit-o inițierea unor proiecte complexe de cercetare, care au potențialul de a determina o intensificare a activităților de cercetare din ambele centre universitare, constituind, totodată, un sprijin direct pentru Institutul Oncologic „Ion Chiricuță” din Cluj în procesul de dezvoltare și certificare ca Centru Oncologic Comprehensive, inclusiv prin publicarea de lucrări științifice în cadrul unor publicații consacrate la nivel internațional.

Prof. dr. Pompiliu Piso a abordat tema înființării în România a Centrelor Oncologice Comprehensive, pe baza modelului de succes practicat în spațiul german.

Având experiența de a conduce, de peste 10 ani, un centru oncologic ale cărui entități beneficiază de toate certificările necesare, și fiind implicat în multe activități ale Societății Germane de Oncologie, unul dintre proiectele cele mai importante ale prof. dr. Piso este acela de a crea o alianță româno-germană pentru înființarea în România a unei rețele de centre oncologice după modelul german.

Valorificând o experiență de peste 20 de ani a Societății Germane de Oncologie, modelul german de centre oncologice a consacrat o abordare de interdisciplinar, orientată foarte mult spre calitatea vieții pacientului, ajungând să reprezinte astăzi un standard în domeniu, astfel încât peste 99% din cazurile din Germania sunt tratate în astfel de centre.

Forumul de decizie din cadrul acestor centre este reprezentat de așa-numitul *Tumor Board*, care organizează conferințele unui grup de experți ce beneficiază atât de experiența medicală în diverse domenii, cât și de o vastă experiență de cercetare. În cadrul acestor grupuri de expertiză, se discută individual tratamentul optim pentru fiecare pacient, are loc documentarea tuturor datelor și evaluarea calității tratamentului. În modelul tradițional al tratamentului oncologic, pacientul era tratat de doctorul care l-a consultat întâia dată, fără a avea acces la un tratament calibrat în cadrul unei grup interdisciplinar de expertiză și fără a beneficia de un tratament personalizat. Un alt element important al proiectului îl constituie implementarea ghidurilor medicale de diagnostic, tratament și management și a procedurii unui audit extern la sfârșitul fiecărui an pentru verificarea calității tratamentului oncologic ca principiu al procesului de îmbunătățire continuă.

Prof. dr. Christian Rosenberger a extins discuția de la bolile oncologice la bolile rare și a evidențiat faptul că nici în Germania nu există în fiecare oraș universitar un centru de excelență și că sunt puține centrele care pot face toată gama de analize și examene de laborator. Un exemplu în acest sens îl reprezintă biopsiile renale ale spitalului universitar Charité din Berlin, ce sunt trimise prin curier la Erlangen. Primele rezultate sunt disponibile chiar a doua zi, urmând ca rezultatele finale să fie primite ulterior și discutate în cadrul unei video conferințe săptămânale.

Propunerea domnului prof. dr. Christian Rosenberger se referă la organizarea unei atari rețele, astfel încât un medic de oriunde din România să știe că are la dispoziție o adresă la care să poată trimite prin curier probele prelevate și apoi să poată discuta despre rezultate printr-o videoconferință.

Pe termen lung, acest sistem susține și dezvoltarea relațiilor de cercetare – cooperare între centre, iar pacienții sunt mult mai bine tratați.

Prof. dr. Pompiliu Piso consideră că rețelele pentru boli rare, de patologie specializată la care se referă prof. dr. Christian Rosenberger se pot institui în paralel, neexistând, practic, niciun fel de contradicție. Această etapă de colaborare între centre are însă o precondiție. Estimarea este că România ar putea să aibă nevoie de 20-30 de astfel de centre, pentru a se putea trece la etapa imediat următoare, respectiv la specializarea lor și la instituirea unor module de excelență, dedicate cancerului de intestin, cancerului de sân, cancerului de ficat etc., așa cum există și în Germania.

Pentru România, prioritatea ar putea să o constituie instituirea centrelor de oncologie capabile să ajute milioane de pacienți, iar în etapa imediat următoare ar putea să fie specializate așa numitele insule de excelență în oncologie, ce dezvoltă cercetarea la vârf.

Prof. dr. Opri Firu aduce o completare, evidențiind că centrele oncologice existente la acest moment în România sunt doar o picătură într-un ocean, dacă ne raportăm la necesitățile României, iar problemele legate de examenele anatomo-patologice din România sunt destul de greu de explicat. De aceea, prof. dr. Opri Firu, alături de Acad. prof. dr. Anca-Ligia Grosu, prof. dr. Pompiliu Piso, prof. dr. Șeban-Dan Costa, precum și alți reprezentanți ai expertizei medicale de top din Germania susțin identificarea unui format largit de consultare între reprezentanții comunității academice din diaspora și mediile profesionale, dar și instituționale din România, ceea ce ar putea crea un efect de multiplicare a vectorilor de dialog cu spectru decizional din România, pentru a genera investiții mai bine direcționale în domeniul sănătății.

În ceea ce privește rețeaua Centrelor Oncologice Comprehensive, în acest moment, practic, ar fi necesară implementarea elementelor de bază: un sistem de documentare al tuturor caracteristicilor pacienților, conectat la un sistem clinic operațional de zi cu zi, evaluarea la sfârșit de an și, cel mai important, instituirea unui *Tumor Board* în fiecare centru oncologic. Acest proces ar putea începe cu centrele mai mari în care sunt tratate bolile canceroase.

Primul pas în proiectul prezentat de **prof. dr. Pompiliu Piso** îl constituie, așadar, înființarea unui Centru Oncologic Comprehensiv la Timișoara, printr-o cooperare între Societatea Germană de Oncologie și partenerul acesteia, respectiv OnkoZert, pe de o parte, iar pe de cealaltă parte,

Universitatea de Medicină și Farmacie „Victor Babeș” din Timișoara, al cărei suport a fost bucuros să-l obțină în baza legăturilor strânse de colaborare derulate în timp.

Prof. univ. dr. Andrei Motoc, Prorector al Universității de Medicină și Farmacie „Victor Babeș” din Timișoara, prezent alături de prof. univ. dr. Mihai Gafencu, Director al departamentului de relații internaționale al universității respective, a confirmat deschiderea și interesul cu care echipa de conducere a universității urmărește să dezvolte colaborarea cu expertiza diasporei academice din Germania, așa cum s-a întâmplat deja de exemplu în cazul cooperărilor cu prof. dr. Pompiliu Piso și prof. dr. Șerban-Dan Costa.

Menționăm aici faptul că **prof. dr. Șerban-Dan Costa**, profesor emerit al Universității Otto von Guericke din Magdeburg, a reușit să implementeze și să instituționalizeze, împreună cu Universitatea de Medicină și Farmacie „Victor Babeș” din Timișoara, un schimb de studenți și medici între cele două universități, care s-a derulat pe parcursul a peste 12 ani.

Un alt demers de succes al Universității de Medicină și Farmacie „Victor Babeș” din Timișoara îl constituie câștigarea unui proiect de finanțare în valoare de 25 de milioane de euro, ceea ce îi va permite realizarea unui campus universitar nou, într-o locație situată într-un spațiu limitrof orașului Timișoara.

În ceea ce privește proiectul înființării unui Centrul Oncologic Comprehensiv, printr-o cooperare între Universitatea de Medicină și Farmacie „Victor Babeș” din Timișoara și OnkoZert, a fost inițiat un așa-numit pachet de start (*Starter Paket*), pe care îl oferă OnkoZert, pentru a permite derularea primilor pași, între care instituirea *Tumor Board*-ului și a sistemelor de documentare a tumorilor.

OnkoZert, partener al Societății Germane de Oncologie, este un organ executiv independent, care se ocupă de managementul și documentarea locală, de implementarea diferitelor etape, cum ar fi instituirea unui *Tumor Board*. În cadrul OnkoZert, proiectul se bucură și de susținerea doamnei Julia Ferencz, absolventă a Universității de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu” din Cluj, care sprijină activ implementarea sistemului în România, inclusiv din perspectiva *background*-ului său în IT și managementul bazelor de date medicale.

Procesul de certificare presupune însă parcurgerea a 3 etape complexe de certificare, iar pentru a putea asigura implementarea acestora ar fi necesară identificarea unor surse suplimentare de finanțare. Universitățile

finanțează astfel de proiecte din resurse proprii sau *sponsorship*, ideal însă, în opinia domnului prof. dr. Pompiliu Piso, ar fi ca acest lucru să fie realizat prin intermediul unui proiect cu finanțare europeană.

În acest sens, activitățile desfășurate la Bruxelles ca Președinte al Societății Europene de Chirurgie Oncologică, i-au evidențiat domnului prof. dr. Pompiliu Piso existența multor membri ai Parlamentului European activi în domeniul de sănătate și care provin din România.

În acest context, **prof. dr. Pompiliu Piso** subliniază necesitatea unor activități de lobby, derulate și cu sprijinul Ambasadei României, pentru a se încerca reunirea acestor europarlamentari aflați în poziții-cheie, și pentru a se iniția un *brainstorming*, poate nu direct cu ei, poate cu consilierii din echipele lor, pentru a identifica surse de finanțare, ceea ce ar fi de natură să asigure progrese mai rapide ale implementării în România a proiectelor, așa cum este și cazul rețelei de centre oncologice comprehensive.

Acestei pledoarii i s-a alăturat, prin intermediul unui mesaj video, și **prof. univ. dr. Leonard Azamfirei**, Rector al Universității de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș (UMFST), care are la Hamburg, începând din 2019, o extensie a Facultății de Medicină și Farmacie, proiect unic la nivelul Universităților de Medicină din România. Această experiență i-a revelat Rectorului Azamfirei faptul că, adesea, nu problemele financiare în sine sunt cauza unei lipse de progres, ci mai degrabă absența unor persoane-cheie în locuri de influență, care să realizeze în sensul cel mai constructiv o activitate de *lobby* academic, menită a iniția o comunicare, care ulterior se poate extinde și crește natural.

România, și implicit universitățile din România, beneficiază de fonduri europene importante pentru schimburi academice pentru studenți și profesori, mai ales în cadrul programelor de tip ERASMUS +. Suplimentar, grație unor fonduri europene semnificative, mai ales în domeniul cercetării fundamentale, multe universități au centre de cercetare dotate cu echipamente de ultimă generație, dar uneori sunt folosite sub capacitățile existente, din pricina lipsei de resurse umane înalt calificate. Rectorul Azamfirei a avut, astfel, ocazia de a observa situații în care cercetătorii din țări vestice au venit să lucreze pentru un timp în centre din România, având aici acces la tehnologii de ultimă generație. O cartografiere a respectivelor facilități și un mecanism de promovare a lor ar putea crește interesul științific pentru mediul universitar din România.

Acestea sunt numai câteva motive pentru care rectorul Leonard Azamfirei a salutat cu multă deschidere inițiativa Ambasadei României la Berlin de a cultiva un concept mai nou, așa-numita diplomatie academică, subliniindu-i potențialul pragmatic foarte consistent.

Spre deosebire de multe alte instituții publice din România, universitățile pot avea mobilitate și viteză de reacție, în baza autonomiei universitare, nefiind condiționate de diverse aprobări la nivel central, astfel încât procesul de inițiere și dezvoltare a relațiilor internaționale interinstituționale le așază într-o poziție privilegiată de acces către colaborări internaționale, în baza solidarității comunității științifice în jurul valorilor academice.

Există însă un potențial intelectual imens, un capital de influență foarte mare, pe care rectorul Leonard Azamfirei îl aduce în prim plan, și anume rețelele de *alumni* ai universităților, care în acest moment este subevaluat și implicit rămâne nevalorificat.

Organizarea de baze de date și dezvoltarea unei culturi instituționale a universităților, care să stimuleze reunirea absolvenților într-o comunitate de tipul rețelelor de *alumni*, ar permite trecerea de la nivelul unor acțiuni punctuale (bazate pe relații personale, cultivate în timp, care au generat uneori și proiecte, de regulă însă cu un impact local), la o abordare sistemică. Un astfel de demers ar putea fi susținut, în țările cu interes strategic pentru România, cum este Germania, prin articularea unei entități cu rol de conector, de liant, care ar putea să activeze ca un fel de „ambasadă” a mediului academic, precizează rectorul Leonard Azamfirei.

„Un ochi se bucură, dar altul plânge”, a mărturisit rectorul Leonard Azamfirei, privind la diaspora românească academică. Astfel, carierele profesionale și pozițiile pe care reprezentanții diasporei medicale și universitare le ocupă în Germania constituie un prilej de mândrie pentru orice român. Dar „ochiul care plânge” l-a făcut pe rectorul Leonard Azamfirei să se întrebe „dacă România poate exporta nu doar elita intelectuală sau tineri cu potențial remarcabil, ci și altceva, mult mai rentabil pentru țară și anume *know-how*, cunoștințe”. Așa a apărut la Hamburg proiectul îndrăzneț al unei facultăți, ce oferă un program complet de medicină, în limba engleză, dedicat pregătirii studenților internaționali, pe parcursul a 6 ani de studiu, într-un campus propriu, o extensie a UMFST Târgu Mureș.

Despre acest Campus din Hamburg a vorbit, în continuare, **conf. univ. dr. Simona Mureșan**, Decan al Facultății. El numără aproape 600 de studenți, care au ajuns deja în anul IV de studiu, având la dispoziție profesori

din România. După anul III de studiu, studenții efectuează stagii clinice în spitale din spațiul german, cu medici germani. Astfel, se ajunge la o soluție *win-win* pentru toți cei implicați: studenți, facultate, dar și pentru spitalele din Germania, care, dată fiind lipsa de cadre medicale cu care se confruntă, manifestă o determinare specială și derulează cu multă seriozitate această colaborare, ce le oferă șansa de a-și lărgi baza de recrutare. În acest sens, UMFST Târgu Mureș ar fi deosebit de interesată să poată extinde acest tip de colaborare prin parteneriate și cu institutele și clinicile pe care le coordonează membrii diasporei academice din Germania.

Prof. dr. Christian Rosenberger, care este implicat de peste 10 ani în activitățile de instruire a mai multor generații de studenți care și-au efectuat și finalizat stagiile de pregătire clinică în clinica universitară Charité din Berlin, consideră că împărtășirea învățămintelor înregistrate de Charité ar putea sprijini Campusul din Hamburg în poziționarea sa de perspectivă pe o piață, totuși, concurențială.

Prof. dr. Șerban-Dan Costa a evidențiat faptul că extensia UMFST Târgu Mureș pe teritoriul Germaniei aduce cu sine și avantaje competitive, ce ar putea fi valorificate în perspectivă. Astfel, existența Campusului din Hamburg are potențialul de a oferi în viitor studenților săi (sau cel puțin aceluia care doresc să lucreze după absolvire în Germania) opțiunea de a-și efectua lucrarea de licență în profil medical nu numai în România, ci și în Germania, ceea ce ar duce la eliminarea discrepanțelor dintre titlurile de dr. med. obținute la absolvire în România și în Germania. În acest scop trebuie –, însă –, întreprinși pași instituționali și administrativi importanți.

Dezbaterile mesei rotunde dedicate diasporei medicale au adus, din nou, în prim plan nevoia unei coagulări și a unei structurări superioare a diasporei academice, care să-i permită construirea unei infrastructuri comune de expresie și convocarea unor resurse și instrumente de suport menite să-i susțină demersurile, inclusiv pe cele de *lobby* sau *advocacy* atât în Germania, cât și în România.

Dialogurile purtate au evidențiat faptul că diaspora academică medicală din Germania are vocația unui partener de consultare, reprezentând un vector de cooperare științifică, profesională și de cercetare cu partenerii din România, precum și un vector de diplomatie publică, profilându-se ca un partener relevant al construirii relațiilor bilaterale.

Dincolo de toate acestea, comunitatea academică medicală din Germania a asumat, mai cu seamă în ultimii ani, și rolul important al unui

partener de suport pentru orientarea și tratarea pacienților cu diagnostice dificile din România sau chiar din diaspora. Astfel, a fost oferit un exemplu deosebit de semnificativ de solidaritate umană, ce întruchipează unul din dezideratele *Platformei dedicate diasporei academice* și anume acela de a acorda o înaltă recunoaștere, în regim simultan, valorilor de excelență profesională și valorilor umane.

*

V. Masă rotundă: *Diaspora Studies* – cercetări și studii despre diaspora, realizate de universitari români din străinătate

Inițiativa de a organiza o masă rotundă cu tema *Diaspora Studies: cercetări și studii despre diaspora, realizate de universitari români din străinătate* a pornit de la sesizarea necesității de a consacra tema diasporei ca un subiect specific de analiză în cadrul unei platforme colaborative susținute deopotrivă prin expertiza mediului diplomatic și a celui academic atât din țară, cât și din străinătate.

Ministerul Afacerilor Externe și Institutul Diplomatic Român, alături de alte ministere sau actori instituționali, sunt principalii destinatari ai rezultatelor acestor expertize, având posibilitatea de a valorifica aceste cercetări și de a proiecta instrumente și politici publice în domeniu. Configurarea unui astfel de format de cooperare rămâne deschisă participării și altor medii profesionale sau instituționale (guvernamentale sau locale) interesate în promovarea unei abordări care să ofere date, informații și analize cât mai bine structurate, pentru a sprijini o cunoaștere bine calibrată a întregului spectru al problematicilor diasporei, cât și un suport cât mai adecvat pentru abordarea acestui domeniu.

În acest sens, pornind de la experiența inițierii de către Ambasada României la Berlin a unei platforme dedicate diasporei academice și rețelelor expertizei profesionale din diverse domenii, conferința a dorit să inițieze o nouă rețea, „o nouă petală” în cadrul acestui *hub* al diasporei academice, care să reunească expertiza diasporei academice și a mediului academic „de acasă” pe tema diasporei, abordată din mai multe unghiuri de analiză: sociologia migrației, antropologie culturală, economie, științe politice, teologie etc. Ca atare, secțiunea a reunit universitari și cercetători români din Franța, Germania, Italia și Marea Britanie, care au realizat cercetări și au publicat studii de specialitate cu privire la diaspora română. Grupul de expertiză al

persoanelor care au confirmat participarea la proiect este mai larg și cuprinde mai multe țări, chiar dacă nu au putut participa cu toții la dezbaterile din cadru conferinței.

Nu în ultimul rând, în contextul în care România a devenit una din țările cu o diasporă deosebit de numeroasă în raport cu propria populație, acest demers își propune să sprijine inclusiv promovarea introducerii în *curricula* universitară a unor cursuri de *Diaspora Studies*, pentru a favoriza o înțelegere mai adecvată a fenomenului și pentru a putea imagina și instrumentele necesare pentru a face ca dezavantajele să fie răscumpărate prin maximizarea avantajelor ce decurg din acest fapt.

Masa rotundă a fost moderată de prof. univ. dr. habil. Alexandra Crăciun, director al Departamentului de Științe ale Comunicării de la Universitatea din București și dr. Iulian Costache, ministru consilier în cadrul Ambasadei României la Berlin, cu afiliere academică în cadrul Universității din București. Ținând cont de dimensiunea gnoseologică a oricărei călătorii, întâlnirea dintre cercetători din cadrul acestui eveniment a fost apreciată de către Alexandra Crăciun ca fiind una care „schimbă vieți”, amintind termenul de „cuminecare”, pe care C. Noica îl considera mai apropiat de ceea ce reprezintă comunicarea umană cu adevărat, integrând astfel și componenta simbolică în procesul ce o însoțește (Noica 1970).

În deschiderea mesei rotunde, a luat cuvântul și conf. univ. dr. Cristina Bogdan, de la Universitatea din București, decan al Facultății de Litere. Aceasta și-a manifestat, la rândul său, bucuria de a participa la întâlnire, reliefând importanța inițiativei în contextul deschiderii din ce în ce mai mari a Universității din București către Occident, prin rețeaua alianței universitare CIVIS și a interesului de a coopta universitari din străinătate, apreciind importanța accesării „intelighenției românești” de peste hotare, colegii români plecați de multă vreme prezentând un capital simbolic și academic valoros.

În continuare, Iulian Costache a prefațat intervenția doamnei **dr. Dana Diminescu**, prezentând-o nu doar ca sociolog, deschizător de drumuri în studiile despre diaspora, ci și ca fiind omul de suflet, care și-a pus energiile, alături de o echipa din cadrul Ministerului Afacerilor Externe, într-un proiect cu o valoare simbolică deosebită, inițiat în 2005 – constituirea, la Paris, a „Memorialului Ierunca-Lovinescu” și inițierea burselor de studiu „Ierunca-Lovinescu”. Era vorba despre inițiativa unui proiect ce propunea valorizarea și integrarea memoriei marilor personalități ale diasporei

române în cadrul patrimoniului cultural românesc, căutând să vindece urmele unui trecut dureros, din perioada istoriei comuniste, din perspectiva reînțoarcerii României în familia democrațiilor occidentale, și să reîntregească memorialul cultural-identitar românesc, suspendând distincția artificială dintre valorile și formele sale de expresie din țară și cele de peste hotare.

Dana Diminescu, sociolog reputat în Franța, autoarea, printre altele, a unei cărți despre migrația română (*Visibles, mais peu nombreux*, 2003), are în centrul preocupărilor, încă din anul 1993, tema studiilor migrației. „Migrantul conectat”, concept pe care l-a teoretizat și care a făcut carieră, este un avatar contemporan al migrantului deșrădăcinat. Figura migrantului de astăzi dezvoltă noi forme de prezență în care categoriile *aici* și *acolo* sunt trăite simultan, iar calitatea conceptelor de prezență și absență este diferită (prezența fiind mult mai importantă decât absența). Cercetătoarea a creat un program, deschis la *Maison des Sciences de l'Homme* de la Paris și care continuă la *Grande École*, unde în prezent își desfășoară activitatea, pentru a realiza cercetări privind teoria „migrantului conectat”. În acest sens, în contextul accelerării comunicațiilor prin dezvoltarea noilor tehnologii, Dana Diminescu a introdus instrumente teoretice pentru definirea termenilor specifici și a creat metodele digitale de analiză (colectare de date, vizualizare, interpretare – a se vedea www.e-diasporas.fr). Cercetările sale continuă în zona diasporei, iar recent a editat o revistă, care face parte din colecția permanentă a muzeului „Cité de l'Immigration”, ce abordează subiectul amintit.

Mulțumindu-i pentru intervenție, Iulian Costache a menționat că inițiativa platformei dedicate rețelelor diasporei academice a plecat de la consultările avute, cu mai mulți ani în urmă, cu Acad. prof. dr. Basarab Niculescu și Dana Diminescu, și de la organizarea, în România, în 2006, a primului panel dedicat rețelelor profesionale din cadrul diasporei, în contextul *Primei Conferinței a Comunităților Românești din Europa*, eveniment de consultare publică organizat de Ministerul Afacerilor Externe.

În continuarea mesei rotunde, **dr. Alina Dolea** este prezentată de Alexandra Crăciun ca fiind autoarea mai multor lucrări despre brandingul de țară, preocupată mai ales de modul în care construcția imaginii de țară se face în perioade turbulente. În intervenția sa, Alina Dolea a amintit de un grant de cercetare obținut la Institutul de Sociologie al Academiei Române, grație căruia a avut posibilitatea să studieze diaspora ca actor în diplomația publică, în contextul brandingului de țară. Alina Dolea își încadrează cer-

cetările la intersecția dintre diplomație, studii media și comunicare, fiind interesată de modul în care diaspora devine un actor statal non-guvernamental în promovarea țării, dar și de modalitatea în care aceasta funcționează disruptiv. Studiile pe care le desfășoară în prezent au ca temă *Diaspora Diplomacy*, iar abordarea sa este una critică. Diaspora este astfel partener, instrument, prelungire a rolului statului în diplomația publică.

Elementul de noutate în cercetările sale privind diaspora îl reprezintă analiza din perspectiva psihologiei politice, identificarea rolului emoțiilor în situații de angajament sau de contestare. Abordând problema migrației din perspectiva traumei, Alina Dolea urmărește în studiile sale consecințele acesteia asupra identității individului.

Înainte de a o prezenta pe următoarea invitată, Alexandra Crăciun evocă un studiu în legătură cu subiectul dezbătut, referitor la conceptul de *country of origin*, noțiune cheie în contextul brandingului de țară. Acest studiu, realizat în cadrul Universității din București sub coordonarea moderatoarei, pune în evidență modul în care spațiul de apartenență își pune amprenta asupra reprezentărilor realității. Rezultate studiului, publicate în volumul *Călători și călătorii. Palimpsest pe harta reprezentării* (Editura Universității din București, 2017) demonstrează faptul că percepțiile legate de gustul unui anumit produs (cazul în speță – gustul laptelui) pot fi modificate în funcție de țara sa de origine.

Cu multe puncte comune în cercetare cu cele ale Alinei Dolea, următoarea participantă la masa rotundă, **dr. Raluca Moise**, este în prezent profesoară la Facultatea de Arte din Londra. Interesată de rolul organizațiilor non-formale, informale, dar și al organizațiilor din societatea civilă, care se autodefinesc drept instituții diasporice, a scris, între altele, despre *sms*-ul adolescenților. Continuând direcția de cercetare a Relațiilor Publice începută la București, Raluca Moise și-a extins activitatea pe mai multe planuri, fiind membru în trei centre de cercetare, printre care într-un *hub* destinat *Digital Cultures and Economies Research*, ce are ca obiect de studiu media digitală și identitățile transnaționale. Tocmai acest ultim subiect este relevant pentru tema în discuție. Cercetarea sa a început de la analiza rolului actorilor non-guvernamentali în diplomația publică, urmărind intersecțiile dintre media, unele practici de marginalizare ș.a., o etapă exploratorie în studiile diasporice. Relevant a fost faptul că s-a axat pe rolul organizațiilor non-formale din societatea civilă, pe medierea între audiențe, pe rolul beneficiarilor diferitelor organizații, instituțiile societății-gazdă, media etc. Recent a publicat un

studiu despre cazul diasporei românești din Marea Britanie, axându-se pe momentul de agregare a diverșilor actori (instituționali și neinstituționali) implicați în dezvoltarea unei conștiințe politice. Cercetarea pornește de la relevarea trăsăturilor distinctive ale diasporei românești din Marea Britanie, Raluca Moise fiind interesată de practicile de comunicare (un concept emergent – *PR informal*) ale actorilor diasporei românești de acolo, care nu au, de regulă, un expert în comunicare, dar practică o formă de comunicare strategică, au relații cu mass-media într-un mod informal. Raluca Moise a studiat comunicarea strategică practică între diverse tipuri de actori; au rezultat trei analize particulare a modalităților în care românii din Marea Britanie au reacționat față de o situație locală de rasism și, mai departe, de modul în care se construiește conștiința politică a diasporei românești. Rezultatul a fost grăitor, în sensul în care diaspora românească este un actor polarizat, cu multiple identități. Exprimând dorința de a continua aceeași linie de cercetare, Raluca Moise afirmă importanța comunicării între cercetători, membri ai diasporei românești.

Dr. Alina Elena Romașcu este cea care a continuat seria de intervenții din cadrul acestei mese rotunde. Ea s-a apropiat recent, în propriile sale cercetări, de tema în discuție. În urma unei colaborări cu colegi de la Universitatea de Vest din Timișoara, Alina Elena Romașcu a inițiat un proiect despre practicile de comunicare ale diasporei românești. Are, de asemenea, colaborări cu studenți din România (de la Facultatea de Jurnalism din București), care vin regulat la Universitatea din Corsica. Temele de cercetare pe care își construiește studiile de caz sunt: analiza practicilor socio-culturale, practicile identitare culturale ale românilor din diaspora, urmărirea modului în care acestea s-au schimbat, au evoluat. Metodologia sa este atât cantitativă, cât și calitativă, constând în interviuri semi-directive. Ulterior, va stabili ce direcție va da cercetării sale.

În intervenția sa, **dr. Sorina Cristina Soare** a propus o abordare a diasporei din perspectiva științelor politice, ca urmare a identificării interesului manifestat de actualele partide politice în perioada alegerilor în diaspora. Astfel, una dintre problemele pe care le ridică cercetarea pe care o desfășoară este în legătură cu relevanța politică crescândă a diasporei și rolul activ al acesteia în domeniul politic. Au fost evidențiate filiere interesante: spre exemplu, faptul că partide din România colaborau cu partide din străinătate. S-a observat și o deficiență a gestionării situațiilor diverse de către stat, care nu cunoaște cum sunt răspândiți românii în diverse țări, deoarece

nu este prezent acolo prin instituții. A fost, de asemenea, interesant de observat, cum partide care nu sunt *mainstream* au fost prezente în diaspora. Sorina Cristina Soare a apreciat că diaspora dă un suflu nou partidelor politice, construind strategii la nivel local. În sprijinul acestei afirmații, a adus drept exemplu campania de strângere de medicamente pentru boli legate de tiroidă în pandemie. În acest context, Iulian Costache remarcă direcția discursului mass-media, care consacră un rol de contestatar al diasporei, nu și pe acela care are la bază o atitudine evidentă de cooperare.

Urmează intervenția înregistrată a **prof. dr. Hans-Christian Maner**, profesor de istorie la Universitatea din Mainz. În comunicarea sa, Hans-Christian Maner stabilește câteva delimitări conceptuale, amintind că „diaspora” este un termen cu istorie milenară, privind atât grupuri religioase, cât și nereligioase din afara țării natale. Începând cu secolul XX, termenul a servit pentru o mare varietate de migrații. Cercetătorul a punctat faptul că *diaspora*, *migrația* și *exilul* sunt concepte strâns legate între ele, desemnând experiențe ale pierderii și deșrădăcinării. Asemenea, dubletul *diaspora/exil*, două concepte cu semnificații apropiate, deșrădăcinarea geografică implicând stări emoționale care influențează identitatea personală, de grup, colectivă. Experiențele sunt determinate de dispersarea membrilor, de viața în străinătate, de sentimentul de pierdere, de marginalizare, de dorul de casă. Diaspora și exilul descriu o strămutare geografică, o deșrădăcinare a oamenilor, identităților și culturilor. Păstrarea identității culturale în condițiile exilului/diasporei sau dobândirea unei noi identități constituie mari provocări și, prin urmare, este necesară o înțelegere nuanțată a fenomenului istoric și actual al exilului/diasporei.

În cadrul segmentului rezervat schimbului de opinii între participanții la masa rotundă, Iulian Costache propune reflectarea asupra unui aspect ce implică diplomația publică: coresponsabilitatea – o modalitate de împărțire a parte din responsabilitate între actorii guvernamentali și cei din zona societății civile. Între aceste medii, diaspora academică – considerat a fi un segment al societății civile poziționat în mediul internațional – are potențialul de a deveni un actor major de diplomație publică. În acest sens, ar putea fi realizată o redimensionare a diplomației publice prin implicarea și consacrarea unor vectori din rândul mediilor cultural-academice. În context, au fost evocate exemple de personalități culturale și științifice ale diasporei, care se implică activ în construirea de proiecte de cooperare cu parteneri din România, care oferă o vizibilitate specială relației bilaterale româno – ger-

mane. Din această perspectivă, potențialul diplomației publice merită a fi reevaluat, prin stimularea implicării diasporei academice și de excelență profesională și prin acordarea unor instrumente care să permită punerea în operă a unor programe de cooperare cu mediile cultural-științifice ale diasporei.

Alexandra Crăciun îl evocă pe Academicianul Dan Horia Mazilu, cel care a avut o contribuție fundamentală la înființarea Institutului Limbii Române, sprijinind crearea acestei instituții dedicate difuziunii culturii române în mediile academice din străinătate. Iulian Costache a prezentat modelul de consultanță științifică oferit de Academia „Leopoldina” în beneficiul Guvernului Federal German, care în contextul pandemiei de Covid-19 a creat grupuri de lucru în format interdisciplinar, oferind recomandări de abordare a politicilor publice. Această consultanță științifică a avut efecte pozitive asupra gestionării pandemiei în Germania, constituind, totodată, un model de consultare academică, ce a fost preluat și de alte țări, precum Polonia sau Serbia. Mai mult decât atât, unele țări au introdus și propria lor diasporă științifică în acest exercițiu de consultare (ex. Polonia, Serbia, Irlanda ș.a.). Pornind de la acest exemplu, ar fi de dorit ca diaspora academică română să își crească nivelul de implicare și recunoaștere pe linia colaborărilor și consultărilor cu mediile profesionale și instituționale din România.

A urmat o serie de propuneri de dezvoltare a domeniului dedicat *Diaspora Studies*. Alina Dolea observă că o formulă care a funcționat este cea a unei întâlniri regulate între românii din mediul academic din Marea Britanie, asociații ce activează în interiorul comunității românești și reprezentanți ai Ambasadei și Consulatelor. Propune, așadar, organizarea unor *workshop*-uri regulate între acești actori, întrucât cercetătorii se pot cunoaște și pot veni cu perspective complementare asupra realității.

Raluca Moise consideră că o conferință care să conecteze cercetători români din țări diferite ar fi utilă în viitorul apropiat, pornind de la faptul că și întâlnirea prilejuită cu ocazia acestei mese rotunde este deja foarte utilă. Ideea unei platforme comune a diasporei academice este binevenită, în vederea dobândirii unei conștiințe a integralității domeniului și a perspectivelor de analiză, așa cum afirmă Iulian Costache, care apreciază ca fiind eficientă vizibilitatea studiilor, pentru a exista o înțelegere mai profundă a actualelor direcții de cercetare. Platforma care se creionează reprezintă o „petală” a *Platformei dedicate diasporei academice și de excelență*, urmând a fi conectată cu Ministerul Afacerilor Externe, Institutul Diplomatic Român, Ministerul Educației, Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării,

alături de ceilalți parteneri academici din proiect și de Consorțiul Tandem RO.

Dana Diminescu accentuează importanța unui astfel de demers pentru diaspora academică, care să o însuflețească, eventual prin organizarea unor evenimente de tipul conferințelor, cu participare *on site*. În acest context, Iulian Costache a evocat experiența inițierii de către Ambasada României la Berlin a proiectului dedicat diasporei academice, derulat în parteneriat cu membrii acestei comunități, care a presupus un proces *bottom-up*, derulat pe durata mai multor ani, prilejuind construirea încrederii între membrii acestei comunități și a unei relații de consonanță, bazată pe respectul valorilor profesionale și umane, cu mediul diplomatic.

Preia cuvântul Cristina Bogdan, Decanul Facultății de Litere, Universitatea din București, care anunță Colocviul aniversar, cu ocazia împlinirii a 160 de ani de la înființarea Facultății de Litere a Universității din București, care se va desfășura în perioada 2-4 noiembrie 2023. Colocviul va urmări trei segmente distincte: unul – dedicat istoriei Facultății de Litere, al doilea – marilor personalități care au activat și au alcătuit Școala de la București, iar al treilea va fi consacrat domeniilor de cercetare viitoare, pe care fiecare dintre departamentele Facultății de Litere și le asumă. Va exista o secțiune dedicată diasporei științifice românești și marilor profesori care au activat atât la Facultatea de Litere, cât și în afara țării, ori celor care au plecat și au făcut parte din „intelligenția” românească de peste hotare. Este un proiect de re poziționare a Facultății de Litere, după un parcurs deja îndelungat în istoria instituțiilor de învățământ din România, care deschide drumul unui viitor colocviu de sine stătător, dedicat exclusiv studiilor legate de diaspora.

Iulian Costache subliniază faptul că platforma dedicată diasporei academice, inclusiv inițiativa pentru comunitatea științifică a studiilor despre diaspora, s-a dezvoltat în cadrul unui parteneriat activ și stimulativ cu universitățile din cadrul Consorțiul Universitaria, Universitatea din București jucând un rolul determinant în promovarea și sprijinirea acestui proiect. În acest sens, sunt în curs de derulare consultări cu privire la constituirea unui secretariat al platformei pentru stimularea cooperărilor diasporei academice cu partenerii profesionali și instituționali din România, având drept scop susținerea atât a unei colaborări curente cu Ambasada de la Berlin și inițiatorii proiectului din spațiul german, cât și pentru a sprijini relaționarea cu mediile instituționale din România. Dana Diminescu apreciază schimbarea evidentă în modul de a gândi diaspora de-a lungul timpului în România și își

împărtășește bucuria prilejuită de întâlnirea cu colegii români din alte spații, în cadrul acestui eveniment. Participanții au exprimat determinarea de a continua demersurile inițiate, pledând pentru organizarea unui eveniment similar în 2023, pentru a deveni o manifestare de tradiție.

*

VI. Panel: Diaspora română – o viziune a studiilor culturale

În completarea secțiunilor anterioare, care au așezat la masa discuțiilor practicienii, panelul care prezintă viziunea studiilor culturale asupra temei diasporei române vine să întregască „desenul din covor”, care deja se conturează în cadrul conferinței, printr-o perspectivă a teoreticienilor, prin comunicările susținute de către reprezentanți ai Universității din București și ai Academiei Române. Încă de la început, este reluată ideea necesității înființării platformei comune dedicate *Diaspora Studies*, iar moderatoarea, conf. univ. dr. Cristina Bogdan, Decan al Facultății de Litere, Universitatea din București, accentuează importanța îmbinării în cercetare a celor două dimensiuni: teoretică și aplicată.

În contextul discuțiilor preliminare despre *identitatea culturală* și, încadrând diaspora în patrimoniul imaterial, sunt menționate nume valoroase ale patrimoniului cultural național, între care este amintită de către Cristina Bogdan contribuția Acad. Virgil Cândea, „omul orchestră”, cu volumele de referință ale lucrării *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate* (1991). La rândul său, Iulian Costache amintește de o contribuție, în cheie literară, a lui Mircea Nedelciu, menționând proza *Probleme cu identitatea*, din volumul *Și ieri va fi o zi* (1989), ce abordează problema identității persoanei, plecând de la postura unui june artist, în devenire – Murivale, rămas fără acte de indentitate și care se vede nevoit să ofere, în fața organelor de miliție, dovezi cu privire la identitatea profesională, preocupările și identitatea civilă, pentru a evita suspiciunea de parazitism social sau, mai grav, de potențial delincvent (narațiunea evocă un context sugestiv pentru anul 1983).

Panelul reunește mai multe direcții de cercetare, ce pot fi integrate în zona studiilor culturale: teorie literară, științe ale comunicării, literatură comparată, istorie. Aceste perspective diferite pot fi întâlnite în cadrul discursului despre ceea ce reprezintă diaspora.

Lect. univ. dr. Andrei Novac (Secretar de Stat pentru relația cu ICR și politici culturale, MAE) a deschis panelul printr-un mesaj video, în care descrie în detaliu modalitatea în care diaspora artistică românească este un pion important în ceea ce privește promovarea culturală a României în străinătate. În acest context, România, așa cum adesea menționează Andrei Novac, nu a avut parte de o literatură mare, din perspectiva întinderii în timp a ceea ce înseamnă literatura de astăzi. Diaspora românească stă sub semnul lui Constantin Brâncuși, care este expresia cea mai clară a definirii propriei noastre culturi în lume. Acesta înfățișează valorile culturii române, constituind un reper în mediul cultural universal. Desigur, diaspora nu poate fi separată de contextul social și politic, iar arta lui Constantin Brâncuși înglobează valorile esențiale ale poporului român.

Andrei Novac a atins, de asemenea, problema reprezentării fizice în spațiile diasporei, vorbind, pe de o parte, despre circuitul operelor de artă, iar, pe de altă parte, amintind importanța unei forme de locuire a spațiilor culturale importante, precum cel german sau cel francez, emblematic pentru o mai bună înțelegere a diasporei românești, accentuând importanța spațiului specific limbii spaniole. Această formă de integrare în spațiul extern a fost facilitată de pregătirea traducătorilor nativi, în cadrul programelor finanțate și derulate de Institutul Cultural Român și de Centrului Național al Cărții. Prin intermediul acestor traduceri, scriitorii români devin cunoscuți în spațiul universal, programele amintite având ca principal obiectiv sprijinirea apariției, traducerii și promovării literaturii române în lume. În încheierea comunicării, Andrei Novac menționează că politicile publice și politica culturală românești înglobează și sprijină, așa cum nu era posibil înainte, tot ceea ce înseamnă prezență românească în spațiile internaționale.

Prof. univ. dr. habil. Alexandra Crăciun (Universitatea din București) continuă, în mod firesc, seria de comunicări, cu o intervenție despre delocalizare și apartenență, ea însăși trecând prin această experiență a delocalizării, în cadrul unui stagiu de predare la Universitatea din Regensburg, unde a înființat Departamentul de Studii Interdisciplinare Românești. Cu un *background* în problemele privind identitatea și reprezentarea, dar atingând și subiecte precum *brandingul de țară*, *brandingul de loc*, Alexandra Crăciun expune o serie de gânduri, ca urmare a unei reflecții subiective generate de experiența proprie.

Amintind personalitatea scriitorului și criticului de teatru, prof. George Banu, membru de onoare al Academiei Române, care a trăit la Paris,

Alexandra Crăciun aduce în discuție un fragment din capitolul „În vis”, aflat la începutul cărții semnate de acesta, *Ușa, o geografie intimă* (2017). Metafora ușii încuiate poate fi privită ca mărturie despre margine, despre graniță, despre un exil interiorizat, ca o confesiune despre apartenență, despre *înăuntru*, în același timp, iar sentimentul pe care adesea îl provoacă o astfel de ușă este cel de teamă. Întregul text poate fi citit în cheia unei anamneze terapeutice, în sensul redesenării unei diafragme mentale, care separă interiorul de exterior, înăuntru de afară, termenul de *diafragmă* fiind relevant, deoarece este înrudit cu cel de *ușă*.

Alexandra Crăciun aduce în discuție, ulterior, două concepte fundamentale pentru orice încercare de înțelegere profundă a domeniului de studii despre diaspora, respectiv *Fatherland* și *Heimat*. Ambele definesc conceptul de „acasă”, însă există o diferență specifică importantă: dacă *Fatherland* este deictic, implicând ideea de genealogie, *Heimat* este mai abstract, poate fi o rezidență universală, este o stare de spirit, o emoție, un spațiu în care te simți acasă. În completarea ideilor legate de sentimentul de nelocuire, emise în comunicările anterioare, și care se referă la persoanele care au trăit în străinătate pentru o perioadă mai lungă de timp, Alexandra Crăciun introduce în discuție și conceptul de *Unheimlich*, un fel de „neacasă”, pe care, utilizând terminologia lui Freud, l-a definit drept o stranietate neliniștitoare, ceva ascuns, constrâns deodată să se arate, un element refutat, dar care la un moment dat se va întoarce. Se observă că antinomiile deschid registrul emoțiilor negative.

Nuanțările conceptelor sunt deosebite, iar pentru o înțelegere aprofundată este necesară aplecarea asupra unei alte discipline, *etnopsihiatria*, fundamentată de psihoterapeutul Georges Devereux (1908-1985), născut la Lugoj și emigrat la Paris. Această disciplină, care este o disciplină a delocalizării, poate explica o serie de patologii generate de pierderea contactului cu locul de proveniență, de pierderea contactului cu spațiul, atât în termenii de *Fatherland*, cât și de *Heimat*.

În lumina informațiilor prezentate, termenul *diaspora* poate fi citit într-o cheie diferită, ca termen al intervalului, deoarece implică relația cu un orizont circumscris, traversarea acestuia. Ca și diafragma, *diaspora* include această transversalitate, adică o călătorie a cărei dinamică ar putea fi încadrată în două mari categorii specifice diasporei: tip cruciadă și tip transhumanță. Caracterul de diafragmă al localizării, respectiv ușa, permeabilitatea hotarului face diferența între cele două tipuri de călătorii. În acest context,

Alexandra Crăciun punctează observația lui C. Noica din *Cuvânt împreună despre rostirea românească* (1987), care arată legătura dintre ideea de „hotar” și verbul „a hotărî”, densitatea hotarului este în conexiune cu modul în care acesta este hotărât. Astfel, diaspora este prezentată ca fiind orizontală, fluctuantă, o reevaluare permanentă a sentimentului de apartenență, care trimite emigrantul într-un spațiu nedefinit.

Comunicarea subliniază, prin toate referințele invocate, că morfologia ideii de diaspora s-a modificat, fapt ce conduce la rescrierea identităților într-o lume a delocalizărilor, la posibilitatea radicalizării exilului, la apariția unei noi forme de migrație, care ar putea fi aceea a proiecției propriului avatar în *metavers*.

Conf. univ. dr. habil. Alexandra Vrânceanu (Universitatea din București) vorbește, în cadrul acestui panel, despre o identitate în elipsă. Își împărtășește propria experiență a delocalizării, care constă în faptul că a trăit patru ani în Franța și opt ani în Italia, și militează pentru folosirea termenului *identitate* la singular, spre deosebire de colegii care au pledat în comunicările anterioare pentru folosirea termenului defectiv de singular. Alexandra Vrânceanu consideră că scopul final al tuturor, mai ales al scriitorilor, este de a se apropia, pe cât posibil, de o singură identitate. Figura de stil „elipsă” din titlul comunicării a fost introdusă pentru a indica identitatea de formă eliptică a scriitorilor care au creat literatură de exil, de migrație și transnațională, conturând o teorie a exilului rafinată, raportată la propriul exil.

Comunicarea ajută la fixarea a trei repere teoretice în domeniul studiilor literare privitoare la exil, corespunzătoare anilor 1970, 1990 și 2007, cel de al treilea reper constând în manifestul scriitorilor francofoni, care au obiectat împotriva conceptului de francofonie, propunându-l pe acela de „le monde en français”.

Sistemul național de prezentare a istoriei literare s-a modificat și, prin urmare, scriitorii nu ar trebui să mai fie prezentați în funcție de locul nașterii. Comunicarea Alexandrei Vrânceanu a reunit trei studii de caz despre autori din diferite generații: Emil Cioran, Dumitru Țepeneag și Marius Daniel Popescu.

În continuare, fiind relevantă această rescriere a identității în contextul temei diasporei și argumentând totodată relevanța autorilor selectați pentru subiectul în discuție, Alexandra Vrânceanu identifică aspectele esențiale ale acestor figuri literare. La Emil Cioran era important faptul că era un

scriitor naționalist și este situat în rândul scriitorilor cosmopoliți de către cunoscuta specialistă în domeniul criticii literare, Pascale Casanova, în *Republica Mondială a Literelor* (2007), pentru care, cei mai mari scriitori sunt cei exilați. Prof. John Neubauer, în articolul „Voices from Exile” (2009), din volumul colectiv *Literature for Europe*, face distincția între scriitorul exilat și cel care scrie „literature for Europe”. Dumitru Țepeneag, un alt nume de referință în literatura de exil, apatridul fără voie, este nevoit să se reinventeze atunci când îi este retrasă cetățenia română. Pentru el, exilul nu contează. *Le mot sablier* (1985) este cartea în care limbile română și franceză se succed, în ritm egal, pentru ca, spre final, limba franceză să primeze. Cazul său este deosebit de interesant, pentru că, după căderea comunismului, revenit în țară, Dumitru Țepeneag se întoarce la limba nativă.

Marius Daniel Popescu emigreză în Elveția, îndrăgostit fiind, unde începe să scrie în limba franceză. Cele două autoficțiuni, *Simfonia lupului* (2007) și *Culorile rândunicii* (2014), arată faptul că identitatea autorului se reconstruiește în funcție de reprezentările istoriei. Această corelare a identității cu istoria este o temă care se reia în cadrul acestui panel și, sub diferite forme, necesită un studiu mai aprofundat, o aplecare sistematică asupra diferitelor conexiuni stabilite de-a lungul timpului între cei care au plecat și locurile în care au ajuns, cele pe care le-au lăsat în urmă, în context social și istoric specific.

Distingem, așadar, trei moduri în care scriitorul își construiește identitatea, raportându-se la propriul exil, pe de o parte, și la contextul istoric și la limba română, pe de altă parte; al treilea mod de definire a identității este în raport cu alteritatea. Aceste observații sunt importante, deoarece reflectă o realitate și reprezintă un model de analiză din perspectiva *Diaspora Studies*. Concluziile comunicării arată că există cu siguranță o istorie literară mai lungă a celor care au scris în limbi diferite de limba română, chiar dacă istoria noastră literară este scurtă. De asemenea, Alexandra Vrâncianu subliniază vizibilitatea de care s-au bucurat din partea criticilor cei care au scris în alte limbi decât româna. În final, sugerează ideea includerii acestor scriitori în istoria literară națională.

Conf. univ. dr. Romanița Constantinescu (Universitatea din Heidelberg, Universitatea din București), în următoarea intervenție, abordează subiectul privind delimitarea conceptuală a terminologiei folosite în prezent în domeniul studiilor despre diaspora. Romanița Constantinescu a abordat în scrierile sale teme precum transculturalitatea, multiculturalitatea,

identitatea de frontieră. În această comunicare, trasează câteva trăsături particulare, pentru a ilustra conceptele de „transculturalism”, „multiculturalism”, „transnaționalism”, folosite adesea, în discursul public și nu numai, ca sinonime. În ultima vreme, așa cum s-a putut vedea și din comunicările anterioare, „transcultural” este termenul cel mai des întâlnit în comunicările din domeniul studiilor culturale. Conceptul de „multiculturalism” a pierdut în fața celui de „transculturalism”. Wolfgang Welsh este cel care propune acest termen, arătând că multiculturalismul tranșează problema identității imigrantului în favoarea identității de origine, adică a celei autentice, care trebuie apărată de tentativele de asimilare forțată. Este generată astfel o presiune, care se exercită asupra minorităților interne, asupra dizidențelor silite la o conformare, la o imagine simplificată. Rezultatul unui astfel de demers constă în dislocarea imigrantului din viața cotidiană. Vorbitoarea a oferit, în acest context, și o explicație pentru interesul de care se bucură literatura migrantilor, deoarece omul contemporan se regăsește cel mai bine în figura călătorului, a lui Peer Gynt. Un aspect important este că transculturalismul focalizează mai bine asupra identității interioare. Deși termenul de „transcultural” este mai nou, și el este criticat și înlocuit în acest moment de cel de „transnațional”.

Reluând ideea emisă de Edward Said, conform căreia toate culturile sunt hibride și permeabile, „transcultural” se înfățișează ca termen care descrie evidențele. Ceea ce diferențiază conceptul de „transnațional” de toate celelalte concepte folosite în această zonă de studii este faptul că pune în valoare un alt potențial, conflictul pe care oamenii de cultură îl au cu statul. De aceea este și foarte important de reținut în contextul temei acestei conferințe, deoarece descrie o situație reală, tangibilă, la care ne putem raporta cu toții, iar toți cei implicați trebuie să înțeleagă și să stăpânească terminologia specifică. De aceea, intervenția Romaniței Constantinescu, prin toate clarificările și delimitările conceptuale pe care le prezintă, este deosebit de valoroasă.

Lect. univ. dr. Roxana Eichel (Universitatea din București), accentuând importanța aspectului identitar în orice încercare de înțelegere a exilului, continuă ideea prof. Laura T. Ilea, care vorbea într-o comunicare anterioară despre imaginile exilului dincolo de traumă, despre importanța de a ne configura identitatea exilatului. Apoi, cu trimitere către dialogul dintre Călin-Andrei Mihăilescu și Liviu Papadima, Roxana Eichel arată, în propria prezentare, acest spirit al dialogului, al prieteniei, dincolo de migrație și de

exil, care caracterizează cei trei teoreticieni și critici literari pe care își va construi studiul de caz: Virgil Nemoianu, Toma Pavel și Matei Călinescu. Este, în aceste scrieri confesive, un unghi de abordare al exilului, care relevă două dimensiuni ale sale, amintind o distincție pe care o făcea prof. Claudia Guillet în eseul *The Sun and the Self* (1990); prima atitudine se desprinde în direcția contemplării soarelui și a cerurilor, continuând în direcția universalului, iar cea de a doua implica introspecția, amprenta definitivă a diferenței care este înscrisă în cel care trăiește exilul. Scrierile celor trei pot fi privite în lumina unor metafore ale îndepărtării, ale distanțării. Este important de menționat, de asemenea, că în toate cele trei cazuri este vorba despre părăsirea țării cu ajutorul burselor doctorale, expatrierea definitivă nefiind o opțiune pentru vreunul dintre ei la început. Toposul exilului apare rareori explicit în discursul lor, dar poate fi interpretat ca îmbrăcând forme mai subtile despre distanță și despre memorie. Este de notat atitudinea rezervată a autorilor față de prezentul românesc, în contextul evaluării raportului exilatului cu limba română, un exemplu adus în discuție fiind cel al lui Virgil Nemoianu, care a declarat, la momentul traducerii tuturor operelor lui, că se simte înstrăinat de propria limbă și, mai ales, de noua generație tânără. Matei Călinescu mărturisea aceeași nostalgie și contactul slăbit cu realitățile românești. Problematika pe care o ridică opera celor trei teoreticieni este una a defazării, pe care o percep și ei înșiși și pe care o percepe și cititorul, între operele lor cele mai importante și momentul traducerii lor în limba română.

Roxana Eichel arată importanța unei direcții care trebuie explorată, fiind deosebit de utilă: cea a memoriilor de cercetare academică, momentul revenirii prin operă a intelectualilor de peste ocean. Identitatea exilatului este un punct de interes în contextul unei deschideri academice către studierea unei teme a unei conjuncții fericite, cea a statutului profesional cu cel personal, statut relevant în contextul literaturii comparate din America în a doua jumătate a secolului XX. O altă pistă de analiză ar putea fi, în contextul celor arătate, amprenta puternică de dislocare, de teritorializare a acestui domeniu. Raportul dintre *world literature* și *comparative literature* a deschis calea unor noi întrebări referitoare la circulația textelor, la semnificațiile traducerilor și ale lecturii originalului. De asemenea, Roxana Eichel subliniază, amintind studiul lui Mihai Spăriosu (1994) privind evoluția exilului și a literaturii comparate, că literatura comparată poate fi citită și în cheia exilului comparativ, găsind o forță paradoxală în dislocare, vânată permanent de alteritate.

Lect. univ. dr. Filip-Lucian Iorga (Universitatea din București, Institutul Cultural Român) abordează subiectul genealogiei, ca știință auxiliară a istoriei. În comunicarea sa, privind importanța acestei discipline în relația dintre România și comunitățile de români din afara țării, Filip-Lucian Iorga arată cum un asemenea tip de cercetare ridică o serie de probleme referitoare la existența în timp a diasporei. Necesitatea unui discurs prin care să fie arătată importanța pe care diaspora academică o are pentru România în diverse domenii este ideea de la care pornește arhitectura comunicării lui Filip-Lucian Iorga, care arată o serie de deschideri de cercetare și interpretare deosebit de valoroase. Este accentuată nevoia unei întâlniri între diaspora academică românească și celelalte tipuri de diaspora, în vederea punerii în comun a unor idei între specialiști, care pot genera alte idei concrete pentru diaspora și ansamblul ei. Ne aflăm într-un moment în care se ridică problema existenței în timp a diasporei românești, a comunităților istorice românești, situație ce impune luarea unor măsuri urgente în favoarea studierii genealogiei românești ca știință, accentuând ideea nevoii de transfer cultural, axul central al întregii conferințe.

Genealogia românească s-a dezvoltat inițial ca genealogie romantică, ulterior evoluând spre o genealogie științifică, preocupată însă de familiile boierești, domnitoare. Dintre reprezentanții genealogiei în diaspora academică, Filip-Lucian Iorga amintește două nume de referință: cel al lui Neagu Djuvara, care a publicat în limba franceză și, respectiv, al lui Mihai Dimitrie Sturza, care a publicat, tot în limba franceză, o amplă lucrare dedicată familiilor grecești din diverse zone geografice.

Rolul pe care diaspora academică românească îl poate avea este indiscutabil, iar consolidarea dialogului dintre genealogia românească și cea din alte spații este important și necesar, mai ales în ceea ce privește importul de bune practici în acest domeniu, segment deficitar în România. În susținerea celor de mai sus, urmează o pledoarie împotriva uitării, accentuând necesitatea cunoașterii strămoșilor de către copiii născuți în afara granițelor românești. Astfel, arată Filip-Lucian Iorga, copilul român crescut în străinătate, care are părinți cu rădăcini genealogice diferite, le poate exploata și se poate hrăni din ambele, înainte de a decide de care dintre acestea se simte cel mai conectat. Întregul demers trebuie însă susținut prin creșterea interesului pentru genealogie ca disciplină de studiu. Dintre soluțiile concrete care ar putea facilita acest lucru menționează înființarea lectoratelor, a parohiilor sau a unor cluburi dedicate genealogiei, care pot da naștere ulterior

unei arhive. Cercetarea s-ar putea extinde către mediul universitar românesc, dar și către Arhivele Naționale. O astfel de colaborare ar putea oferi anumite cadre care să faciliteze viitoarele cercetări în domeniul diaspora studies.

Panelul se încheie cu prezentarea propusă de dr. cercetător grad III **Viorella Manolache** (Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I.C. Brătianu” al Academiei Române), care a relevat câteva idei care au stat la baza alcătuirii *Enciclopediei românilor de pretutindeni* (2018), care își validează demersul axat pe reconstruirea unor hărți ilustrative a spiritului românesc de-a lungul timpului, reprezentat de personalități științifice, politice, cultural-artistice și sportive. Sintagma „românii de pretutindeni” definește o realitate conform căreia destinul neamului românesc nu este conceput ca un dat. Prin evidențierea unor nuclee românești active în afara ariei carpatice se urmărește reconfigurarea profilului actual al spiritului național, prezentându-l ca reactiv istoric. Este necesară, astfel, forarea în adâncimea straturilor care (re)compun structura spiritului creator național și valențele puterii de creație. Ca un argument al necesității continuării demersurilor de cercetare în această direcție, comunitățile românești exemplare de peste hotare demonstrează capacitatea românilor de a-și renegocia statutul în perspectiva noilor realități istorice.

Panelul a întrunit mai multe propuneri de cercetare în zona *Diaspora Studies*, fiecare în funcție de ariile de interes academic – teorie literară, genealogie, istorie, sociologie, antropologie –, în care implicarea instituțiilor statului este necesară, de la instituțiile de învățământ superior, instituțiile din mediul diplomatic, Institutele Culturale din România și de dincolo de graniță, până la Arhivele Naționale, în vederea realizării transferului cultural, a reunirii expertizei practicienilor din mediul diplomatic și academic din țară și din străinătate.

*

VII. Masă rotundă: Diaspora academică – resurse partenieriale, vectori de cooperare

Organizarea mesei rotunde cu tema *Diaspora academică – resurse partenieriale, vectori de cooperare* și-a propus să evidențieze o serie de resurse de solidaritate și disponibilitate partenierială existente la nivelul mediilor cultural-academice și de excelență profesională ale diasporei, prezentând

unele inițiative, demersuri sau proiecte ce ar putea constitui puncte de plecare sau de inspirație pentru o discuție despre o posibilă agendă a acțiunilor viitoare de cooperare între membrii diasporei și potențiali parteneri din România.

În acest sens, masa rotundă a beneficiat de prezența unor specialiști din diferite domenii de activitate, care au prezentat diverse idei și experiențe personale, în cadrul unui *brainstorming* transdisciplinar. Discuțiile au debutat cu o video-prezentare transmisă de **prof. dr. Ana-Nicoleta Bondar**, profesor în cadrul Facultății de Fizică a Universității din București și *visiting scientist* al Centrului de Cercetare în Biomedicină Computațională Jülich din Germania (Computational Biomedicine Forschungszentrum Jülich). Materialul video prezentat a oferit o serie de detalii referitoare la vizita de lucru realizată în octombrie 2022, la București, de prof. dr. Paolo Carloni, Director al Centrului de Cercetare în Biomedicină Computațională Jülich, împreună cu prof. dr. Ana-Nicoleta Bondar, în vederea prospectării unor oportunități de cooperare cu mediile de cercetare din România. Acest demers a fost realizat în contextul recente aprobări de către Inițiativa Comună Europeană pentru Calcul de Înaltă Performanță (EuroHPC JU) a cinci noi locații din UE (Germania, Grecia, Ungaria, Irlanda și Polonia) pentru a găzdui și opera următoarea generație de supercomputere Euro HPC, Centrul de Cercetare Jülich fiind desemnat pentru a opera primul supercalculator european de ultimă generație. Acest *exascale supercomputer cluster* își va dovedi utilitatea în domenii precum schimbările climatice, combaterea pandemiilor și dezvoltarea energiei sustenabile. Vizita a fost organizată prin *Platforma dedicată diasporei academic și de excelență*, proiect derulat de Ambasada României la Berlin, în parteneriat cu reprezentanții expertizei academice din Germania, cu sprijinul conf. univ. dr. Sorin Costreie, Consilier de Stat al Prim-Ministrului României, și al dr. Iulian Costache, ministru consilier în cadrul misiunii diplomatice de la Berlin.

Agenda vizitei a cuprins consultări orientate spre identificarea posibilităților direcții de interes comun în domeniul cercetării și educației, facilitând primii pași în cooperarea științifică. Programul vizitei a inclus întâlniri la Palatul Victoria, urmate de întrevederi cu Sebastian Burduja, Ministrul Cercetării, Inovării și Digitalizării, și Andrei Luca, Director al Direcției Diplomatie Culturală, Educațională și Științifică din Ministerul Afacerilor Externe. De asemenea, au avut loc consultări de specialitate cu oficialii

Facultății de Fizică și ai Facultății de Biologie din cadrul Universității din București, ai Universității Politehnice București, ai Institutului Național pentru Cercetare – Dezvoltare pentru Științe Biologice și ai Institutului de Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei”. Organizarea acestei vizite a evidențiat necesitatea cercetătorilor din România de a beneficia de acces la infrastructura de *supercomputing* deținută de Centrul de Cercetare Jülich, oportunitățile deschise prin derularea de cercetări asistate de supercomputer, alături de rolul pe care membrii diasporei academice îl pot juca în dinamizarea cooperărilor bilaterale româno-germane. În acest sens, poate fi remarcată și activitatea prof. dr. Ana-Nicoleta Bondar ca Ambasador pe lângă Societatea de Biofizică (Biophysical Society, SUA), calitate în care activează pentru crearea de oportunități pentru tinerii cercetători din România, prin sprijinirea realizării de contacte în interiorul comunității științifice internaționale și stabilirea unei rețele de mentori.

Prof. dr. Anca Dorhoi, Director al Institutului Federal de Imunologie Friedrich-Löffler din Greifswald, și, totodată, profesor al Universității din Greifswald, s-a arătat deosebit de interesată de posibilitatea unor colaborări precum cele inițiate de prof. dr. Ana-Nicoleta Bondar. Prof. dr. Anca Dorhoi conduce Institutul Federal pentru sănătatea animalelor din Germania, care, din punct de vedere al cercetării, este orientat nu numai asupra bolilor la animale, ci și către zoonoze. La ora actuală, Institutul desfășoară activități în domeniul *One Health*, ce acoperă diverse zoonoze, plecând de la noul coronavirus SARS-CoV-2 și continuând cu alte boli virale și bacteriene. În prezent, Institutul are legături de colaborare cu diverse organisme ale Uniunii Europene, iar la nivel bilateral cu Agenția Națională Sanitar-Veterinară și pentru Siguranța Alimentelor din România, dar există, așa cum a evidențiat prof. dr. Anca Dorhoi, un imens potențial de intensificare a cooperărilor în domeniul cercetării fundamentale și a cercetării aplicative ce ar putea fi fructificat prin instituirea unor acorduri și programe anuale bilaterale româno-germane, la nivel guvernamental, cu sprijinul diasporei academice din Germania, alături de cel al Ambasadei României la Berlin.

Având în vedere interesul cercetătorilor din cadrul diasporei pentru a sprijini dezvoltarea de cooperări științifice cu parteneri din România, dr. Iulian Costache a evidențiat faptul că proiectul *Platformei dedicate diasporei academice și de excelență*, derulat de Ambasada României la Berlin în parte-

neriat cu reprezentanții expertizei academice din Germania, a intrat în atenția mediilor instituționale din România. Astfel, a fost subliniată întâlnirea avută de doamna Janina Sitaru, Secretar de Stat din Ministerul Afacerilor Externe, cu membrii diasporei academice din Germania (oct. 2022), în cadrul căreia a apreciat activitățile derulate în spațiul german pe linia diplomației științifice, realizate prin implicarea expertizei din cadrul acestei comunități, confirmând susținerea acordată de Ministerul Afacerilor Externe acestui proiect pilot din cadrul spațiului european.

Dr. Anneli Ute Gabanyi, cercetător cu activitate derulată în cadrul Institutului German pentru Afaceri Internaționale și de Securitate, a ținut să remarce că maniera în care Institutele Culturale Române funcționează acum pare să fie una „demodată”, întrucât nu ține cont de capitalul de prestigiu și resursele parteneriale ale diasporei științifice, continuând să opereze cu instrumente de promovare sau de suport ce nu au mai ținut pasul cu noile realități determinate de amploarea și diversitatea expertizei diasporei. Cercetătoarea a subliniat faptul că, în viziunea sa, lipsește un Centru Român de Cercetare și Promovare a cooperărilor academice, care însă ar necesita o importantă expertiză managerială, pentru a asigura sustenabilitatea unei astfel de inițiative. Consultările care au avut loc în cadrul Conferinței au arătat că există o concordanță de idei și inițiative la nivelul mediilor academice din diaspora și din țară, dr. Anneli Ute Gabanyi fiind plăcut surprinsă de coeziunea de viziune evidențiată, menită a șterge granița dintre cele două Românii: „nici nu se mai simte cine este din țară și cine este din afară”.

Prof. dr. Opri Firu, profesor emerit, Director adjunct al Clinicii de Ginecologie, Oncologie, Obstetrică și Senologie din cadrul Clinicii Universitare Charité – Campus „Benjamin Franklin”, care desfășoară o intensă activitate în Berlin începând din 1965, a subliniat colaborările și sprijinul constant oferit prin dezvoltarea de programe de schimburi de experiență și cooperare interuniversitară cu aproape toate clinicile mari din România, începând cu cele din București, Târgu Mureș, Cluj, Iași, inclusiv Universitatea de Medicină și Farmacie Craiova, aflată pe meleagurile sale natale. A evocat, între altele, inclusiv activitatea de sprijinire a studenților români în cadrul unor clinici din Germania, unii dintre ei, precum prof. dr. Pompiliu Piso și prof. dr. Șerban-Dan Costa, devenind nume de referință în lumea medicală germană.

Împreună cu prof. dr. Șerban-Dan Costa și prof. dr. Michael Untch, alături de Clinica Universitară din Heidelberg, au inițiat, la un moment dat, formarea unei Societăți româno-germane pentru ginecologie-oncologie și obstetrică. Au fost demarate mai multe schimburi de experiență cu profesori universitari din România, însă, din nefericire, programul lansat nu a putut construi o infrastructură de cooperare pe termen lung. Una dintre colaborările importante ale Universității de Medicină și Farmacie „Carol Davila” din București cu Clinica Universitară Charité, pe probleme de oncologie, de cancer ovarian, este susținută actualmente de prof. univ. dr. Gheorghe Peltecu, cu care a colaborat încă din țară, în cadrul școlii reunite în jurul Clinicii Filantropia.

Totodată, prof. dr. Opri Firu s-a implicat cu o deosebită generozitate în oferirea de suport pentru orientarea și tratarea pacienților cu diagnostice dificile din România sau chiar din diaspora în cadrul clinicilor din Germania, datorită prestigiului personal și conexiunilor profesionale avute în mediile de înaltă reputație medicală din Germania. Recunoașterea implicării neobosite în susținerea pacienților originari din România și a cooperărilor profesionale pe linie medicală a condus la decorarea profesorului Opri Firu de către Președintele României cu Ordinul Național „Serviciul Credincios”, în grad de Comandor, iar în toamna lui 2022 a fost editat volumul autobiografic *Între lumi și secole, la Berlin*, cu o prefață semnată de domnul Ambasador Emil Hurezeanu. Într-un context de împliniri profesionale remarcabile, prof. dr. Opri Firu nu doar că a fost unul dintre inițiatorii rețelei medicilor români din Germania, în cadrul *Platformei dedicate diasporei academice și de excelență*, dar este unul dintre susținătorii cei mai implicați ai demersurilor de promovare a cooperărilor profesionale cu instituții partenere din România, dorind să ofere în continuare sprijinul său în favoarea acestor inițiative și proiecte.

Dr. Raimar Heber, Art Director al departamentului de infografică al agenției de presă dpa – Deutsche Presse-Agentur, a ținut să sublinieze că, în cazul său, nu se poate vorbi nicidecum despre non-apartenență, el bucurându-se să trăiască și să fie activ atât în spațiul german, cât și în cel românesc. Fiind un om al vizualului și inspirat de istoria orașului Berlin, și-a prezentat grafic ideea de parteneriat, pornind de la metafora zidului. Desenul său evidențiază o câmpie, în mijlocul căreia un zid desparte doar aparent România de Germania. Foraje de profunzime, executate simetric de o parte și

de alta a zidului, evidențiază faptul că, dincolo de primele straturi de suprafață, o pânză freatică unește și alimentează ambele spații. Dr. Raimar Heber a subliniat faptul că, având experiența predării designului grafic și în Germania, și la Universitatea din Timișoara, a observat că nu se poate vorbi doar despre diferențe în ceea ce privește studenții din cele două țări, ci și despre note comune generate de un anumit tip de cultură și de un orizont de așteptare comun. De aici a provenit și inspirația de a organiza, în viitor, o expoziție româno-germană, în care să reunească lucrări ale studenților săi din Germania și România, pe o temă comună, invitând pe alți colegi experți din cadrul diasporei sau din România, pentru a le interpreta și comenta, cu scopul de a evidenția liniile de continuitate sau de discontinuitate între imaginarul cultural și grafic al studenților din cele două țări.

Un exemplu de inițiativă vizând promovarea literaturii române a fost oferit de **Traian Pop**, scriitor al generației '80, care a emigrat în Germania, unde și-a continuat activitatea literară proprie, adăugând profilului cultural personal o importantă dimensiune editorială, deosebit de relevantă. Activitatea Editurii Pop s-a remarcat repede printr-un impresionant portofoliu de autori români majori (peste 120 de titluri de autori români editați, dintr-un portofoliu total de cca. 5.000 de volume publicate), dar și prin organizarea și participarea constantă cu standuri bogat reprezentate în cadrul Târgurilor Internaționale de Carte de la Leipzig și Frankfurt, ori prin lansarea de inițiative și organizarea de evenimente culturale în beneficiul promovării autorilor români și a culturii române. Traian Pop a inițiat și coordonează o largă serie de colecții editoriale, inclusiv Revistele MATRIX și BAWÜLON, iar în 2020 i s-a decernat prestigiosul Premiu Andreas-Gryphius, prin care i-a fost recunoscută contribuția deosebită la susținerea activității de transfer și dialog intercultural. Scriitorul român a evocat o serie de dificultăți ale activității editoriale dedicate autorilor români, subliniind necesitatea unui cadru mai flexibil de finanțare a traducerilor și a publicațiilor pentru piața externă. Au fost evocate, din nefericire, situații în care onorarea publicațiilor întârzie foarte mult sau, uneori, riscă să nu mai fie realizată, ceea ce aduce dificultăți extrem de mari în menținerea activității. Totodată, a prezentat și unele dificultăți ale unui membru al Uniunii Scriitorilor, aflat în străinătate, cu privire la drepturile celor ajunși la vârsta de pensionare.

Luca Garabet, manager de top, membru al Asociației Alumni INSEAD, care a sprijinit inclusiv construirea asociației de profil din România,

a mărturisit că ceea ce îl întristează cel mai mult este că în mediile germane –, despre România nu se prea vorbește. Iar când se întâmplă, totuși, să se vorbească, pot fi auzite mai degrabă lucruri negative: „Nu se vorbește că în Germania sunt aproape un milion de români, dintre care o mare majoritate de o înaltă calitate intelectuală”, mai ales în domenii ca medicina sau ingineria. În acest sens, pentru a facilita o percepție mai autentică și scutită de clișee de reprezentare a României, a inițiat și a organizat în ultimi șase-șapte ani o serie de vizite ale unor colegi din zona de top management a marilor companii multinaționale, care au avut întâlniri atât în mediile instituționale de înaltă reprezentare, cât și la nivel local, pentru a cunoaște viața concretă și valorile de patrimoniu cultural din spațiul românesc. Experiența de cunoaștere directă și calitatea întâlnirilor din zona instituțională au făcut ca acest grup de înaltă expertiză managerială să fie fascinat de România, încât intenționează să revină pentru a patra oară în România. Buna colaborare cu misiunea diplomatică de la Berlin, care a sprijinit acest proiect prin medierea unor contacte atât pe linie instituțională, cât și pentru facilitarea accesului la unele obiective de patrimoniu cultural, a oferit o experiență ce a dovedit că un astfel de proiect merită să fie dezvoltat pe o bază de continuitate. Totodată, Luca Garabet a semnalat faptul că se întâmplă să existe și contexte ce ar putea contribui la construirea unei imagini puternic favorabile a României în afară, însă acestea ar trebui exploatate mai eficient. În context, a oferit exemplul vizitei realizate în România, în mai 2022, de către Regele Charles al III-lea (la acel moment fiind încă Prinț), ocazie cu care a fost oferit și un mesaj video ce era puțin spus favorabil despre România și la fel de puțin vizibil în spațiul german (discursul poate fi urmărit la link-ul: <https://youtu.be/QHxF7f8dZ3o>). Luca Garabet consideră că este nevoie de o implicare mai susținută a diasporei române din Germania, în special a elitei profesionale, indiferent de domeniu, pentru construirea unei platforme de comunicare, care să pună reflectorul pe acele teme ale României ce sunt deosebit de valoroase, dar riscă să fie uitate.

Peter von Kapri, în prezent Senior Consultant la SES Bonn (Senior Experten Service Bonn), a fost, de-a lungul carierei, activ în domeniul financiar în țări ca Germania, Franța, și SUA, iar ca voluntar al organizației respective a desfășurat activități atât în România, cât și în Republica Moldova. Peter von Kapri consideră deosebit de valoroasă expertiza acumulată de specialiștii din diverse domenii ajunși la momentul pensionării și propune ca

experții seniori ai diasporei din Germania să-și împărtășească experiența de bune practici cu parteneri din România, după modelul de succes al SES, care a reușit să mobilizeze 12.000 de astfel de experți germani ce participă ca voluntari în proiecte de dezvoltare în diferite alte țări. În acest sens, a semnalat că, în baza expertizei sale din domeniul financiar, urmează să țină o prelegere pentru Asociația Plătitorilor de Impozite din Germania, referitoare la dezvoltarea unui plan de afaceri. Această prezentare, ce este adresată în principal întreprinderilor mici și mijlocii, ar putea fi realizată și în limba română, pentru a sprijini încă un grup de persoane posibil interesate. Acesta ar putea constitui un prim pas de la care se poate iniția un proces de transfer de cunoștințe și bune practici, ce poate fi dezvoltat ulterior în funcție de nevoile specifice ale celor ce beneficiază de această consultanță. Un alt factor pe care îl consideră demn de evidențiat se referă la mentalitatea deschisă a comunității experților din diaspora, care are puterea de a genera încredere, transparență și coeziune între oameni și între echipe, ceea ce, în opinia sa, oferă sustenabilitate proceselor de implementare a proiectelor și generează creșteri pe termen lung.

Masa rotundă dedicată prospectării resurselor de solidaritate și parteneriale din cadrul diverselor medii ale diasporei române a evidențiat multiple direcții și vectori de interes pentru implicarea în susținerea unor inițiative, demersuri sau proiecte, care să conecteze diaspora cu partenerii profesionali sau mediile instituționale din România.

Proiectul *Platformei dedicate diasporei academice și de excelență*, inițiat și derulat de Ambasada de la Berlin în parteneriat cu *Consortiul Tandem RO* și membrii diasporei profesionale din spațiul german, a sprijinit apariția unei comunități în cadrul căreia cooperările științifice și culturale sunt în centrul atenției. Organizarea *Diaspora & Transnational Conference* de către Ambasadele României la Berlin și Viena, cu implicarea partenerială a unor instituții precum: Cancelaria Prim-Ministrului României, Ministerul Afacerilor Externe, Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării și Institutul Diplomatic Român, alături de partenerii academici tradiționali, precum Universitățile din București și Cluj-Napoca, sau cei care s-au alăturat formatului de lucru la acest eveniment, precum Universitățile de Medicină și Farmacie din Iași, Târgu Mureș și Timișoara, a dovedit existența unui interes consistent pentru cunoașterea problematicilor diasporei și pentru continuarea procesului de stimulare a cooperărilor cultural-științifice, în vederea

sprijinirii, acolo unde această intenție există, a reîntoarcerii în țară, sau a unui *brain-regain*, bazat pe transferul de expertiză și utilizarea mai creativă și mai bine capacitată a resurselor de cooperare. Având în vedere semnalele pozitive primite cu ocazia realizării acestui eveniment de consultare și cooperare, organizatorii se simt responsabilizați pentru a gândi deja o viitoare ediție a acestui eveniment.

Mulțumirile comunității reunite în cadrul acestui eveniment se îndreaptă, totodată, către Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu” și Consiliul Județean Botoșani, care sunt parteneri ai *Platformei dedicate cooperărilor diasporei academice cu mediile profesionale și instituționale din România*, sprijinind organizarea și reflectarea demersurilor din cadrul acestei inițiative.

*

Calde mulțumiri tuturor colaboratorilor care au asigurat realizarea prezentării *Diaspora & Transnational Conference*, ediția 25-26 noiembrie 2022.

Recenzii realizate de: lect. univ. dr. Gina Puică, asist. univ. dr. Emil Bucur, drd. Ruxandra Georgescu, drd. Alexandra Oprescu, drd. Alina Cosma.

Coordonare și revizie: prof. univ. dr. Corin Braga, prof. univ. dr. habil. Alexandra Crăciun, prof. univ. dr. Liviu Papadima, prof. univ. dr. Călin-Andrei Mihăilescu, conf. univ. dr. Ala Sainenco, dr. Lucia Țurcanu, dr. Iulian Costache, drd. Alina Cosma.

EMINESCU – 172

EMINESCU ȘI SUBCONȘTIENȚUL IMPERIAL

Cornel UNGUREANU

Prof. univ. dr.,
Universitatea de Vest, Timișoara

Între postumele lui Eminescu, un loc aparte îl ocupă: *Demonism*, *Miradoniz*, *Odin și poetul*, *Memento mori*, *Povestea magului călător în stele* (1872); *Care-i amorul meu în astă lume*, *Privesc orașul – furnicar*, *O arfă pe-un mormânt*, *Dumnezeu și om* (1873); *Pustnicul*, *Cum negustorii din Constantinopol*, *În căutarea Șeherezadei*, *Preot și filosof*, *O, adevăr sublim* (1874). Câteva dintre aceste poeme trec din faza de proiect. *Povestea magului călător în stele* rămâne însă fragmentară. Poetul trage substanța lui în alte poeme, dar nu *Faust*, ci *Luceafărul* va fi poemul care va capta energiile majore ale lui Eminescu. În proiectele poetului exista, prin urmare, și tentația unui Faust. Ne aflăm în zona de foc a gândului eminescian, care își propune să cuprindă ceea ce are mai profund devenirea sufletească. Eroii poemelor sunt ființe înzestrate cu puteri absolute. Magul „se pare cum că este al mării Dumnezeu”. Într-un proiect dramatizat al acestui poem, dialogul dintre Mag și Prinț, asemănător celui dintre Faust și Wagner, ia următoarea formă: „*Mag (de după scenă): Omul cu gânduri înțelepte/ Nainte de toate învață să aștepte./ Tu n-ai deprins-o încă. Dar iată-mă-n sfârșit... Prinț: Eu văd cifrele-mi toate din lecția de azi/ Deși a le pricepe nu pot. Te rog dă-mi cheia/ La cele ce privesc acuma ca să străvăd ideea*”.

Cheia celor privitye – dezlegarea enigmei. Încercarea de dramatizare a poemului *Povestea magului călător în stele* a fost abandonată și, odată cu ea, ideea unui Faust. Este abandonată fiindcă poetul încearcă să descopere

mesajele Răsăritului: problema lui Faust e a civilizației apusene. Opoziția dintre Occident și Orient ține de un fel de a accepta, a elogia, a iubi lumea veche: lumea imperială a vechii Dacii. Opțiunile pentru Orient sunt formulate cu fermitatea cu care sunt respinse valorile apusene: „În furnicării din Apus ei toată/ Viața-și fac doruri vane, nebune,/ Nu știu că-n lume nu-i ceea ce cată.// Ei caut adevăr – găsesc minciune./ Neam vine și neam trece – toți se-nșală./ Eu adevăr nu cat – ci-nțelepciune.// Căci mintea cea de-nțelepciune goală/ Oricât de multe adevăruri știre-ar,/ Izvor de-amărăciune-i și de boală.// În ladă aur oricât grămădire-ar –/ Cu aur nu se stinge-n veci amarul/ Și Pace numa-n inimă găsi-re” (*În căutarea Șeherezadei*).

Nu mintea, ci inima, nu raționalul, ci sensibilul. Cunoscătorii „civilizațiilor tradiționale” susțin că „simbolismul ne apare în mod special adaptat exigențelor naturii umane, care nu este o natură pur intelectuală și care are nevoie de o bază sensibilă”, pentru a se ridica la înțelegerea lumii. Limbajul e discursiv, imaginea e sintetică. Aceste idei vechi pot fi regăsite și în *Dumnezeu și om*: „Era vremi acelea, Doamne, când gravura grosolană/ Ajuta numai al minții zbor de foc cutezător.../ Pe când mâna-ncă copilă pe-ochiul sânt și arzător/ Nu putea să-l înțeleagă...”. Cărțile vechi sunt cele pline de adevăr, fiindcă înlesnesc cunoașterea simbolică. În ele, „Tu, Christoase, – o ieroglifă stai cu fruntea amărâtă,/ Tu, Mario, stai tăcută, țeapănă cu ochii reci!”

Un loc aparte ar trebui rezervat poemei *Preot și filosof*: „Nu ne muștrați! Noi suntem de cei cu-auzul fin/ Și pricepurăm șoapta misterului divin”. Pe de o parte, preoții care transmit adevărul prin „idoli, pietre, lemn”, deci prin simboluri apte a-l face sensibil, pe de alta, poezii care, conform tradițiilor vechi, dețin adevărul. Sau, cum arată René Guénon: „...și, de altfel, la origine, poezia nu era deloc această vană literatură care a devenit ea prin degenerarea care explică mersul coborâtor al ciclului omenesc: ea avea un caracter sacru”. Aici ar trebui așezat capitolul, foarte important pentru înțelegerea armoniei eminesciene, al inițierii prin auz pe care ni-l propune Dan C. Mihăilescu.

Foarte puțini dintre scriitorii români pot fi subordonați conceptului de geografie spirituală ca Mihai Eminescu. O geografie ...care își descoperă mereu exegeți, cercetători, autori capabili să descopere că Eminescu a rămas o zi sau două la Arad sau la Făgăraș, la Comloș sau la Băile Herculane.

Geografia eminesciană este mereu legată de treceri și de așezări imprevizibile, de căutări și de descoperiri pe care imaginarul colectiv le sporește cu o fericită generozitate.

Itinerariile bătute de Slavici sunt întotdeauna acoperite de diplome, sunt fructificate în pagini utile cititorului. Niciun drum nu este întâmplător, nu există nicio risipă. Slavici știe de ce vine la Arad, de ce pleacă la Timișoara sau la Budapesta, sau la Viena. Slavici e rațional, Eminescu – am putea spune repede – e pasional. Îl inflamează o carte, un eveniment, o iubire, o amintire, ruinele unei cetăți. Se supune somației. Este mereu supusul unui mesaj mai adânc, invizibil pentru cei care trăiesc freneziile cotidianului, impactul imediatului.

Pentru tânărul Eminescu, spațiul real devine mereu unul simbolic. E copleșit de istorie – de eroi de demult, de posibilități ale devenirii: de șanse și de neșanse. Geografia eminesciană e, mai degrabă, una simbolică. Muntele, dealul, marea, insula (ș.a.m.d.) pot fi desigur căutate sau recunoscute într-o geografie fidelă fiecăruia dintre noi – dar trăiesc, în același timp, un efect al îndepărtării. Un ciudat *Verfremdungseffekt*. Fac parte dintr-un pasaj, dintr-un loc de trecere, dintr-un spațiu în care valorile lui *Dincolo* devin palpabile. Călătoria îl poartă într-un loc de unde poate vedea mai bine dincolo. Din locul unde a ajuns, poate recunoaște pagina citită în bibliotecă. Poate să o recunoască – să o valideze. Descoperim un Eminescu care călătorește, dar își asumă călătoria cu orgoliul tânărului care este, în fiecare moment al itinerarului său, acasă. E acasă la Blaj, la Timișoara sau la Viena. Dar tot la Blaj, la Viena sau la Timișoara e în străinătate. E *Dincolo*.

Primul articol pe care Eminescu îl scrie¹ este unul polemic. Este, paradoxal, antimaiorescian. Maiorescu atacase, cu știuta lui energie polemică, limba publicațiilor românești din Ungaria², D. Petrino prelungește disputa și scrie un articol împotriva lui Aron Pumnul (Petrino 1869), iar tânărul de douăzeci de ani explodează. E posibilă o asemenea infamie? Maiorescu e într-adevăr o personalitate importantă, gestul său fusese decisiv în așezarea valorilor, dar urmașii săi ce ne fac? Sunt mai degrabă caricaturi: „După

¹ M. Eminescu, „O scriere critică”, în *Albina*, V: nr. 3, 7/19 ianuarie 1870, p. 2-3; nr. 4, 9/21 ianuarie 1870, p. 3-4.

² Titu Maiorescu, „Limba română în jurnalele din Austria”, în *Convorbiri literare*, II: nr. 7, 1 iunie 1868, p. 1-9; nr. 8, 15 iunie 1868, p. 1-6; nr. 9, 1 iulie 1868, p. 1-13; nr. 14, 15 septembrie 1868, p. 9-15.

faimoasele *Critice*, **în sine bine scrise** (s.n., C.U.), ale dlui Maiorescu, trebuia neapărat să iasă la lumină o școală a sa de partizani care, minus spiritul de o fineță feminină și minus stilul bun și limpede al dsale, să aibă și ea aceeași ridicare la nivelul secolului 19, același aer de civilizațiune și gravitate cari, din nenorocire sunt numai o mască ce ascunde adeseori numai foarte rău tendința cea adevărată și ambițiunea personală” (Eminescu 1870a: 2). E, poate spune istoricul literar, începutul războiului cu Petrino. Editorii volumului al IX-lea al *Operele* presupun că primul articol al lui Eminescu e scris din însărcinarea studenților vienezi (Societatea România a studenților din Viena ține ședință pe data de 9 noiembrie 1869 și hotărăște să-i răspundă lui Petrino) și fără îndoială că așa este. Eminescu îi răspunde lui D. Petrino, lovind direct și fără menajamente în autorul broșurii anticioniste. El, Petrino, nu-i altceva decât caricatura unui aristocrat, titlul său de baron nu-i dă îndreptățirea unui lider. Mai rău e că aceste caricaturi au titluri de noblețe. Autoritatea lor nu se desfășoară sub semnul adevărilor scrise, ci sub semnul titlului nobiliar: „Aceste extreme, scrie Eminescu (latinismul cu excesele sale – n.n., C.U.) au fost condiționate de însăși natura lucrului, nu poți defige mijlocul unei linii până când nu vei fi aflat punctele ei extreme” (Eminescu 1870b: 3).

Judecata lui Eminescu pune, așadar, sub semnul întrebării nu doar broșura lui Petrino, ci și judecata maioresciană. Alecsandri, Maiorescu, juni-miștii sunt dincolo de graniță. Condiția celui care trăia dincoace era legată de urgențele unui spațiu. Ei, latiniștii, aparțineau unui Imperiu care trebuia să-i exprime și pe ei. Nu se depărtau de popor, ei încercau să redea poporului valorile uitate, abandonate sau amenințate de contextele momentului. Nu Maiorescu este aliatul, ci Aron Pumnul, latiniștii, studenții de la Viena care îi sunt devotați maestrului lor. Maiorescu este în altă țară, în care urgențele sunt altele.

Să nu uităm că în articolele din 1870 și 1871 Eminescu este lider de opinie. El exprimă un grup, o societate care are un program al ei.

Care program? Alt articol important este *Să facem un congres*, publicat de Eminescu în „Federațiunea”³. Este un articol care are în centrul lui problema dualismului. Românii trec, prin decizia din 20 iunie 1867 a Împăratului, de sub stăpânire imperială sub stăpânire maghiară – Transilvania și Banatul devin părți ale Ungariei. În decembrie 1868, Dieta sancționează legi

³ „Federațiunea”, nr. 33-365, 5/17 aprilie 1870, p.1-2. Semnat: Varro.

care decretează că în Ungaria există o singură națiune, unică și indivizibilă. Românii, sârbii, croații, slovacii nu mai există. „Federațiunea” este (așa cum arată notele de la pagina 521 a *Operelor*, vol. IX) organul de presă al românilor din Imperiu care luptă pentru federalizarea popoarelor de sub stăpânirea austro-ungară: „Să ne grăbim dar a ne declara solidari cu națiunile nemulțumite ale Austriei să pășim la o activitate comună cu ele, căci mâni va fi chiar prea târziu, mâni chiar se vor bucura numai aceia de fructele răsturnării constituțiunii care vor fi ajutat a o răsturna, mâni nu va vrea nimene să primească mâna de înfrățire a unui popor fără energie... Românii au nenorocirea de a nu avea încredere în puterile lor proprii, noi nu ne-am convins încă cum că puterea și mântuirea noastră în noi este!” (Eminescu 1980: 521).

Profetismul eminescian nu alterează liniștile demonstrații – el subliniază doar calitatea unui program politic. Un articol mai amplu, apărut în „Federațiunea”⁴, ar merita un comentariu mai desfășurat. Articolul poate fi taxat, la prima vedere, de un antimaghiarism visceral. Ce se întâmplase – ce stârnise reacțiile lui Eminescu?

O simplă retrospectivă istorică ne poate întoarce la anul 1848, când românii, popor *extra muros* în Transilvania, mizaseră pe Împărat. Națiune de agricultori, tradițională în sensul adânc al cuvântului, românii legau ideea imperială de devenirea sacră a lumii. Acvila și crucea erau una, puterea pământescă și cerească se exprimau prin același om. Emanciparea maghiară – și eroii naționali maghiari, sancționați ca atare de revoluția de a 1848 – deveneau, pentru români, divinități rele. Eroii naționali ai românilor din Transilvania luptaseră, se sacrificaseră pentru Împărat. Împăratul era Austria, iar Austria era patria lor. Ei trăiau în imperiul lor.

Ceea se întâmplă la 20 iunie 1867 e nu numai o trădare, e o umilire. Românii nu mai fac parte dintr-un imperiu, ei devin supușii unui popor cu care avuseseră relații de adversitate. Pierd, fără luptă, bătăliile de la 1848. Aliatul de atunci îi dă pe mâna dușmanului. Cât de îndreptățiti sunt unгурii, se întrebă Eminescu, să ia în stăpânirea lor Transilvania?

Ecuilibrul are multe sublinieri pamfletare, născute dintr-un program de luptător. Pentru o bună lectură, poate că articolul ar trebui citit de la finalul lui:

⁴ „Ecuilibrul”, în *Federațiunea*: nr. 38-370, 22 aprilie/4 mai 1870, p. 1-2; nr. 39-371, 29 aprilie/11 mai 1870, p. 1-2. Semnat: Varro.

„Să-i lăsăm dar de o parte pe acești oprimători ai autonomiei Transilvaniei, cu scandaloasele lor stări excepționale, cu torturele lor ca în evul-mediu, cu jurămintele sacrilege... Ei nu sunt competenți ca să ne dea nimica și de ne-ar da, e datoria noastră ca de la ei să nu primim noi nimica. Să apelăm cu toată vigoarea de care dispunem la instanța adevărată «la tron».

Toate națiunile trebuiesc aduse la valoarea lor proprie, și când vom avea din ele factori reali, neiluzorii, atuncea se va putea continua cu înlesnire calculul cel mare și secular ce se numește Istoria Austriei!

În reconstrucțiunea Austriei trebuie ca sancțiunea popoarelor ca atari să premeargă sancțiunei suveranului.

Toate popoarele sunt setoase de viață proprie, și numai din egala îndreptățire a tuturor se va naște echilibrul. Atuncea numele de «Austria» va fi sinonim cu «pacea»” (Eminescu 1870e: 1-2).

Importantă este, pentru înțelegerea vremurilor, și *Notiță asupra proiectatei întruniri la mormântul lui Ștefan cel Mare la Putna*⁵. De ce, prin urmare, tinerii sunt nevoiți să amâne această întâlnire? Eminescu arată că războiul la care „participează” cu spiritul toată lumea civilizată a creat un curent al zilei care anulează orice mișcare cu curent mai pacific. Ce s-ar fi putut întâmpla?

Articolelor din 1870 ar mai trebui adăugată scrisoarea către Dimitrie Brătianu din 15 august 1871⁶. Textul lui Dimitrie Brătianu, publicat în „Românul” din 23 iulie, saluta Serbarea de la Putna. Răspunsul lui Eminescu a devenit celebru prin judecata generală:

„Cum la zidirea piramidelor, acelor piedici contra pasurilor vremii, fundamentele cele largi și întinse purtau deja în ele intențiunea unei zidiri monumentale care e menită d-a ajunge la o culme, astfel în viața unui popor murea generațiunilor trecute, cari pun fundamentul, conține deja în ea ideea întregului. Este ascuns în fiecare secol din viața unui popor complexul de cugetări care formează idealul lui, cum în sâmburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg. Și oamenii cei mari ai României nu-i vedem urmărind cu toții, cu mai multă sau mai puțină claritate, un vis al lor de aur, în esință același la toți și în toți timpii? Crepusculul unui trecut apus aruncă prin întunericul secolilor razele lui cele mai frumoase și noi, arginții unei lumi viitoare-

⁵ „Convorbiri literare”, IV: nr. 14, 15 septembrie 1870, p. 17-18. Semnat: E.

⁶ „Românul”, 3/15 august 1871. Semnat: *Pentru comitet: Mihaiu Eminescu și Pamfil Dan.*

re, nu suntem decât reflexul său. De aceea, dacă serbarea în memoria lui Ștefan va avea însemnătate, aceea va fi o dovadă mai mult cum că ea a fost cuprinsă în sufletul poporului românesc și s-a realizat pentru c-a trebuit să se realizeze... E o axiomă a istoriei că tot ce e bine e un rezultat al cugetării generale și tot ce e rău e produsul celei individuale” (Eminescu 1871).

Dezvrăjirea lumii. Serbarea de la Putna ține de exercițiile vieneze de individualizare. Viena este la doi pași de casă, Imperiul, cu toate stările conflictuale, rămâne totuși o patrie. Toți exegeții observă, subliniază Iliana Gregori (Gregori 2002), că Eminescu se simte stingher. E citată această scrisoare către Maiorescu: „Cum să fug din Berlin? În privința acestui scump oraș din Sfântul Imperiu Roman de națiune germană nu am făcut decât greșeli: în primul rând, că am venit aici, în al doilea că nu am plecat deja de mult, iar la punctul trei citez tot felul de et caetera-uri – și sunt multe, unele de nerostit”.

Nici G. Călinescu nu evocase perioada berlineză a lui Eminescu cu încântare: „Dacă în privința studiilor se poate vorbi de multă aplicare, în existența poetului se observă o iritațiune, o nemulțumire veșnică de tot și de toate, o neîncredere bolnăvicioasă în sine și chiar oarecare răutate față de oameni, în sfârșit, o nevorză cu caracter abulic, a cărei manifestare este tristețea hotărârilor și a renunțărilor brusce, iraționale. Caracterul morocănos, bănuielnic, retractil și exaltat al poetului de mai târziu începe a primi primii colți de pe acum” (Călinescu 1998: 182).

Iliana Gregori mai citează dintr-o scrisoare a lui Eminescu, încercând să demonstreze că Berlinul nu reprezintă o discontinuitate, ci o continuitate. Iar tema care ar ilustra această continuitate ar fi inconștientul: „Kant mi-a ajuns târziu în mâini, Schopenhauer – de asemenea. E adevărat că îl am în mine, dar renașterea intuitivă a ideilor lor în sinea mea, cu aroma specifică a firii mele, nu s-a încheiat încă. La Viena m-am aflat sub influența nefericită a filozofiei de tip herbartian care chiar prin natura ei se dispensează de studiul lui Kant. În acea prelucrare a noțiunilor, intelectul meu a fost și el prelucrat ca o noțiune herbartiană, până la destrămare. Când însă, după luni și luni de sfârșieri și răsuciri, Zimmermann a ajuns la concluzia că ar exista un suflet, dar el ar fi un atom, am dat naibii, deznădăjduit, caietul de note și nu m-am mai dus la cursuri... Am fost victima imaginii mele exagerate despre un profesor universitar”.

Un lucru poate fi evident pentru toți eminescologii: că momentul berlinez este unul de derută fiindcă el este echivalent exilului; la Viena era acasă – într-un Imperiu care păstra imaginile sale familiare. Viena împlinea o operațiune integratoare. Era înconjurat de prieteni, de colegi care își propuneau să afirme aceleași adevăruri. Putea să se întoarcă în lumea lui cu sprijinul lui Budha sau a lui Schopenhauer. La Viena, Eminescu trăia încă într-o lume a lui, acasă – sub puterea solidarității. La Berlin, el trebuie să trăiască *Entzauberung der Welt*, iar dezvrăjirea lumii în *Privesc orașul – furnicar* nu-i decât o etapă a aceluși *Entzauberung der Welt* berlinez. Dar gândirea nu este în impas. Importante sunt observațiile Ilinei Gregori: dacă Viena a putut să-i atragă atenția asupra lui Hartmann, timpul berlinez a putut să-l lege de interiorul său. De ecourile interioare. De câinii inconștientului. Nimic nu atrage atenția asupra omului singur ca exilul. La Berlin era în exil, într-o singurătate pe care o descoperă cu mânie.

Rămâne a fi studiată și altă carte a „exilului” eminescian, *Eminescu și abisul ontologic* de Svetlana Paleologu-Matta (Paleologu-Matta 1988). Cât de importante sunt aceste texte pentru statutul creator al nebuniei putem înțelege dacă studiem creativitatea lui Hölderlin, Nietzsche, autori fundamentali ai secolului al XIX-lea. Nebunia nu-l introduce pe autor într-un un viers al infamiei, al impotenței creatoare, ci dimpotrivă: stimulează creativitatea limitei. Nietzsche, ca și Hölderlin (de pildă) presimt apropierea dezastrului și trăiesc, încercând să împiedece căderea, o hiperluciditate – o „iluminare”. Eminescu scrie în anul 1883 cele mai importante poeme ale sale, fiindcă apropierea subteranei devenea din ce în ce mai palpabilă. Dar și în alte momente ale creației sale pre-simțirea căderii stimula un tip de discurs poetic, greu de înțeles pentru autorii masivelor volume închinat „conspirației”.

Bibliografie

- Călinescu 1998: G. Călinescu, *Viața lui Eminescu*, Chișinău, Litera.
 Eminescu 1870a: M. Eminescu, „O scriere critică”, în *Albina*, V, nr. 3, 7/19 ianuarie 1870, p. 2-3.
 Eminescu 1870b: M. Eminescu, „O scriere critică” (continuare), în *Albina*, V, nr. 4, 9/21 ianuarie 1870, p. 3-4.
 Eminescu 1870c: Mihai Eminescu, „Să facem un congres”, în *Federațiunea*, nr. 33-365, 5/17 aprilie 1870, p. 1-2.

- Eminescu 1870d: Mihai Eminescu, „Ecuilibrul”, în *Federațiunea*, nr. 38-370, 22 aprilie/4 mai 1870, p. 1-2.
- Eminescu 1870e: Mihai Eminescu, „Ecuilibrul” (continuare), în *Federațiunea*, nr. 39-371, 29 aprilie/11 mai 1870, p. 1-2.
- Eminescu 1870f: Mihai Eminescu, „Notiță asupra proiectatei întruniri la mormântul lui Ștefan cel Mare la Putna”, în *Convorbiri literare*, Anul IV, nr. 14, 15 septembrie 1870, p. 17-18.
- Eminescu 1871: Mihai Eminescu, „Domnului Dumitru Brătianu...”, în *Românul*, 3/15 august 1871.
- Eminescu 1980: M. Eminescu, *Opere, IX. Publicistica*, București, Editura Academiei.
- Gregori 2002: Iliana Gregori, *Studii literare. Eminescu la Berlin, Mircea Eliade: trei analize*, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Maiorescu 1868a: Titu Maiorescu, „Limba română în jurnalele din Austria”, în *Convorbiri literare*, Anul II, nr. 7, 1 iunie 1868, p. 1-9.
- Maiorescu 1868b: Titu Maiorescu, „Limba română în jurnalele din Austria. Urmare”, în *Convorbiri literare*, Anul II, nr. 8, 15 iunie 1868, p. 1-6.
- Maiorescu 1868c: Titu Maiorescu, „Limba română în jurnalele din Austria. II”, în *Convorbiri literare*, Anul II, nr. 9, 1 iulie 1868, p. 1-13.
- Maiorescu 1868d: Titu Maiorescu, „Limba română în jurnalele din Austria. Finitu”, în *Convorbiri literare*, Anul II, nr. 14, 15 septembrie 1868, p. 9-15.
- Paleologu-Matta 1988: Svetlana Paleologu-Matta, *Eminescu și abisul ontologic*, pref. de N. Steinhardt, Aarhus.
- Petrino 1869: D. Petrino, *Puține cuvinte despre coruperea limbii române în Bucovina*, Cernăuți, Tiparul lui Bukoviecki și Comp.

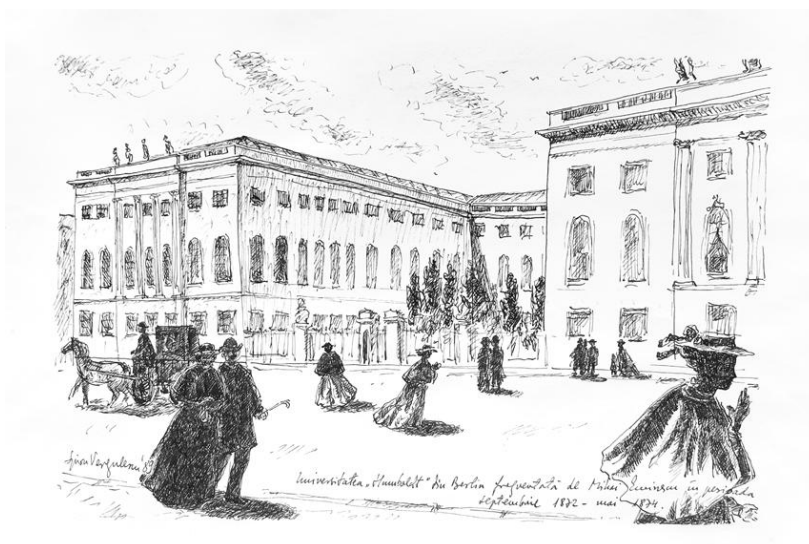
Rezumat: În articolul *Eminescu și subconștientul imperial* sunt analizate câteva postume (din perioada 1872-1874) și primele articole (publicate în 1870-1871) ale lui Mihai Eminescu, în care capătă un contur mai pronunțat geografia spirituală a poetului. Opoziția dintre Occident și Orient, prezentă cu precădere în postume, ține de un fel de a accepta, a elogia, a iubi lumea veche: lumea imperială a vechii Dacii, opțiunile pentru Orient fiind formulate cu fermitatea cu care sunt respinse valorile apusene. În primele sale texte publicistice, Eminescu polemizează cu T. Maiorescu și D. Petrino, combătând criticile acestora la adresa lui Aron Pumnul și a latiniștilor, în al căror demers poetul vede o încercare de a reda poporului valorile uitate, abandonate sau amenințate de contextele momentului. E un gest de solidaritate cu lumea românească din Imperiu. Afecțiunea pentru această lume și apropierea de imperiu sunt dezvăluite și de momente concrete din biografia lui Eminescu: mo-

mentul berlinez este unul de singurătate și derută, fiindcă el este echivalent exilului; la Viena poetul era acasă, deoarece se afla într-un Imperiu care păstra imaginile sale familiare.

Cuvinte-cheie: Mihai Eminescu, imperiu, istorie, Occident, Orient, postumă, publicistică.

Abstract: The article *Eminescu and the imperial subconscious* analyzes several posthumous (published between 1972-1974) and early press articles (published between 1870-1871) of Mihai Eminescu in which the spiritual geography of the poet gets a more distinct outline. The opposition between West and East, present mainly in the posthumous period, is related to a way of accepting, praising, loving the old world: the imperial world of ancient Dacia, the options for the East being presented as firmly as the way in which Western values are rejected. In his first journalistic texts, Eminescu enters into debates with T. Maiorescu and D. Petrino, fighting against their criticism levelled at Aron Pumnul and Latin scholars; the poet considers their approach to be an attempt to restore to the people the values forgotten, abandoned or threatened by the contexts of the moment. It is a gesture of solidarity with the Romanian world within the Empire. The affection for this world and the closeness to the Empire are also revealed by concrete moments in Eminescu's biography: the Berlin moment is one of loneliness and confusion, as it is equivalent to exile; in Vienna, the poet was „at home”, as he was in an Empire which used to preserve his familiar images.

Keywords: Mihai Eminescu, empire, history, East, West, posthumous, journalistic texts.

Desen în tuș – Spiru Vergulescu

PRIETENI CU EMINESCU: MIRON POMPILIU

Ala SAINENCO

Conf. univ. dr., Memorialul Ipotești –
Centrul Național de Studii
„Mihai Eminescu”

De la Moise Popoviciu la Miron Pompiliu. În 1866, în paginile revistei „Familia”, se întâlneau, probabil pentru prima oară, Miron Pompiliu și Mihai Eminescu. În numărul 2 din 15/27 ianuarie, Iosif Vulcan publica poezia „Gâcitura”, semnată M.P. Popiliu, iar în numărul 18, din 25 iunie/7 iulie – „Ecouri de suspine”, remarcând într-o notă de subsol: „Atragemu atențiunea on. publicu asupra acestui talentu frumosu, carele acuma pasiesce antâia-óra în publicitate”. În numărul 6 din 25 februarie/9 martie, Iosif Vulcan îl publica pe Eminescu cu „De-aș avea”, schimbându-i, cum bine se știe, numele Eminovici și notând la subsol: „Cu bucuria deschidemu colónele fóiiei nóstre acestui june numai de 16 ani, care cu primele sale încercări poetice transmise noue ne-a surprinsu plăcutu”.

Miron Pompiliu – care va mai semna M.P., Popiliu, M. Popiliu, Mirone Popiliu, Popiliu, Moise Popiliu (Pavel 1930) – avea 19 ani. Era al doilea fecior al preotului Nicolae Popoviciu și al Anei Popa din Șteiu (Beiuș), născut în 1847 și având numele de botez Moise Popoviciu.

După școala primară, pe care o începuse în Ștei și o continuase în Băița-Bihării, face, fără întrerupere, clasele I-V la Beiuș și clasele VI-VII la Oradea-Mare. Revine la Liceul din Beiuș pentru anul școlar 1865-1866 și dă examenul de bacalaureat, ca particular, evidențiat „cum prima eminentia” (Pavel 1930: 10), alături de colegii săi S.Fl. Marian, Coriolan Brediceanu, Ioan Pop Pociovești (Brad 1956: 135), obținând diploma pe 14 iulie (Convorbiri literare 1875: 1184).

Nu continuă tradiția preoțească a familiei – tatăl său fusese preot; mama era fiică de preot; fratele mai mare, Gheorghe, preot în Luncă; sora sa, Dilinca, căsătorită cu Teodor Teaha, preot în Câmp –, înscriindu-se, pentru studii de drept, în 1866, la Universitatea din Budapesta. În același an, este

ales membru onorific al „Societății de Lectură a junimei Romane studioase la Academia de drepturi și Achigimnaziul din Oradea-Mare” (înființată în 1852 de Iosif Pop-Sălăjanul, Aleandru Roman și Dimitrie Ionescu).

În 1868, student fiind, refuză să se înroleze în armata ungară și e nevoit să se refugieze în Regat: mai întâi, la București, unde lucrează la revista „Albina Pindului”, fondată de Grigore Granda, apoi – la Iași.

În septembrie 1868 și Eminescu revine la București, împreună cu trupa lui M. Pascaly, fiind angajat ca al doilea sufleur și copist la Teatrul Național.

Aici, probabil, l-a întâlnit Eminescu pe Miron Pompiliu, în cadrul Cercului literar „Orientul”, format pe 1 aprilie 1869 (patronat de D. Bolintineanu, președinte – Grigore Haralamb Granda, secretari – V. Gherman Pop și I.S. Bădescu), sau în Societatea „Românismul”, inaugurată pe 24 ianuarie¹ 1869 (președinte – I.A. Brătescu, urmat de B.P. Hasdeu, vicepreședinți – I.C. Tacitu, C. Fortunatu; secretari – G. Dem. Teodorescu și G. Comșa). Miron Pompiliu se număra printre membrii activi ai Societății „Românismul” din perioada preînființării ei: procesul-verbal nr. 1 din 12 ianuarie 1869 consemna propunerea făcută de el: „b) D-l Pompiliu a propus, ca să se înființeze o societate de literatură poporală; c) D-l Fortunatu unindu-se cu propunerea d-lui Pompiliu mai adaugă aceasta ca societatea să se ocupe și cu acele părți ale istoriei care pînă acum au fost puțin cunoscute” (Păunescu 2009: 69-70).

În tabelul nominal de prezență pe lunile februarie și martie 1869 figurează atât numele lui Eminescu, cât și al lui Pompiliu. Eminescu participase la două ședințe în februarie și la șase în martie. Iar la una dintre ședințe (la cea din 3 martie), Eminescu „cerea să se introducă următorul alineat «Comitetul se va ocupa cu deosebire de formarea subcomitetelor prevăzute prin statute». Pusă la vot, propunerea sa este însă respinsă” (Păunescu 2009: 71-72).

În Societatea „Orientul”, Miron Pompiliu avusese câteva conferințe, la care, posibil, a asistat și de Eminescu. Un fragment reprodus în „Cosânzeana” din „Albina Pindului” de G. Bogdan-Duică reține numele lui Miron Pompiliu la rubrica „Critici”:

---

¹ Deși adunarea aprobă pe 23 februarie declarația de constituire, „Societatea a considerat data înființării ei 24 ianuarie, zi care marca zece ani de la Unirea Principatelor” (Păunescu 2009: 69).

„Dl Miron Pompiliu: Poezia d-lui Al. Negroni intitulată *Harpa*, și, cu această ocazie, asupra idealismului în poezie.

Dl Miron Pompiliu: Poezia d-lui Iliescu intitulată *Filomela*.

Dl Gr. H. Granda: Poeziile d-lui Miron Pompiliu intitulate *Dorul și Româna ardeleană*”.

Iar în ședința din 29 iunie 1869 a Cercului, când sunt numite comisiile pentru a culege, în lunile iulie și august, folclor, lui Miron Pompiliu (alături de I.S. Bădescu și N. Droc-Barcianu) i se rezervă Ardealul, iar pe Eminescu (împreună cu V. Dimitrescu) îl regăsim în comisia pentru Moldova (Bogdan-Duică 1925: 307).

În darea de seamă pe anul 1870 a Cercului „Românismul”, numele lui Eminescu este printre membrii demisionați – articolul XV al Statutului prevedea: „Membrul care nu-și va achita cotizatiunea în decurs de trei luni succesive, după trei invitațiuni din partea casierului se va considera ca demisionat” –, alături de Al. Candiano Popescu, Ștefan Cacoveanu, Daniel Rațiu, I.S. Bădescu și alții (Păunescu 2009: 69). Demisia sa era, de bună seamă, motivată prin plecarea la studii la Viena. Tot atunci, Eminescu părăsise și „Orientul”.

„...numele s-a strecurat împreună cu omul dincolo de Carpați”.

Miron Pompiliu se mută în Moldova, înscriindu-se în anul III la universitatea ieșeană, solicitând și obținând, în anul de studii 1869-1870, o bursă din Fondul primăriei. În anul de studii 1870-1871 este bursier al Comitetului permanent al județului Iași, alături de N. Panu, V. Marcian, Vespasian Moroneanu și Ioan Nicolescu. În același an de studii, este numit în comisiile pentru examenele de semestru la școlile secundare de stat și particulare din orașul Iași, alături de N. Culianu, I. Pop Florentin, Ioan Melik, N. Quintescu, N. Istrati, Petru Poni, Șt. Emilian, A. Vizanti, Miltiade Tzoni, Zaharia Columb, Ioan Ciurea, G.A. Urechea, D. Brandză, I. Caragiani, G. Roșiu etc., semnând și un raport împreună cu Z. Columb, M. Tzoni, A. Vizanti, D. Brandză, I. Pop Florentin, Al. B. Brandia, N. Culianu, V. Challiol, Samson Bodnărescu.

Este bursier al Comitetului permanent al Județului Iași în anii 1871-1872, 1872-1873 și obține titlul de licență în litere și filosofie pe 9 iunie 1873 (Convorbiri literare 1875: 1184).

În același an, este avansat la gradul de impegat în cadrul cancelariei Universității din Iași, la propunerea făcută de rectorul Ștefan Micle minis-

trului Maiorescu. În această calitate, redactează rapoarte către ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice privind acordarea de burse.

Începând cu semestrele anului de studiu 1874-1875 este numit, prin ordinul ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice Maiorescu, profesor de limba română la Școala centrală de fete din Iași, odată cu Ioan Nădejde (profesor de franceză) la Gimnaziul „Alexandru cel Bun”, Dumitru Ionescu (profesor de muzică vocală) la Institutul „Vasile Lupu”, Th. Filipescu și dr. Criste Buicliu – la catedra de Fiziologie, zoologie și botanică a Universității din Iași.

În 1875-1876 face parte din comisia pentru examenele semestriale de la Gimnaziul „Ștefan cel Mare”, alături de V. Burlă, P. Poni, Al. B. Brandia, C. Aronovici, Mihail Gheorghiu și în comisia examinatorie la Externatul secundar de fete, împreună cu George Bou, I.P. Florentin, dr. N. Istrati și dr. St. Georgescu.

Miron Pompiliu este destituit, în 1876, odată cu demiterea lui Titu Maiorescu din funcția de ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice.

Din perioada respectivă datează scrisoarea lui Eminescu către I. Negruzzi în care e amintit și M. Pompiliu:

„[Iași, 3 aprilie 1876]

Domnule Negruzzi,

În oraș circulează zgomotul că Ministeriul ar fi căzut. Acest zgomot ne neliniștește atît pe mine cît și pe Bodnărescu... Dacă știți ceva pozitiv, vă rog să ni spuneți și nouă cît și despre vo nouă combinație de care s-ar fi vorbind.

Pompiliu ș-a pregătit geamantanele și vrea să fugă la Magyar orszag. Panu se primblă cu neliniște prin Copou, deși omătul e pân'la brîu. Lambrior șede tăcut în cafenea la Max și pe cîți intră în cafenea îi întrebă ce s-aude.

Al d-voastre

M. Eminescu”

(Eminescu 1989: 158)

După demitere, funcționează, alături de Lambrior, Xenopol și alți profesori la Pensionatul Normal de domnișoare, deschis de soții Humpel în Iași în 1872.

În perioada 1875-1879 e pe lista profesorilor care trebuie să asiste la examenele de la școlile statului din orașul Iași. Îi regăsim, pe aceste liste, în diferiți ani, și pe I. Caragiani, C. Leonardescu, Șt. Vîrgolici, V. Burlă, P. Poni,

G.A. Urechea, I.P. Florentin, P. Rășcanu, A. Xenopol, A. Fătu, V. Adamachi, D. Gusti, N. Culianu, Șt. Emilian, Gr. Cobălcescu, Z. Kolumb, A. Vizanti, Miltiade Tzoni, I. Praja, Gh. Apostolescu, A. Naum, Toma Săvescu, S. Bodnărescu, D. Pangrati, Mihai Eminescu, Ag. Scriban, V. Georgian, G. Vîrgolici, M. Slătineanu, T. Codrescu, C. Meissner, M. Gheorghiu, G. Rojnită, Ion Creangă, G. Ciolan, D. Cernătescu ș.a.

În 1877-1878 numele său figurează pe lista celor care solicită aula Universității din Iași pentru prelecțiunile populare ale „Junimii”, la care își dau concursul V. Conta, Șt. Vîrgolici, G. Vîrnav-Liteanu, A.D. Xenopol, E. Filipescu și P. Verussi.

În 1883 face parte din comitetul de organizare, format din George Șumuleanu, M. Tzoni și G.D. Buțureanu, pentru Subscripțiile publice în vedere instalării unei pietre funerare la mormântul lui Ștefan Micle, numele său figurând și în lista lungă a donatorilor.

Prin 1886, numele său îl descoperim pe rapoartele comisiilor de examinare trimise la Minister ca profesor care a asistat la examenele finale de la școlile ieșene, alături de cele ale lui Șt. Emilian, A. Buznea, Gh. Davidescu, Dimitrie Stoica, C. Grigorescu, A. Naum, T. Săvescu, dr. Bogdan, Ioan Praja, D. Haralamb, State C. Văleanu, M. Ianculescu.

„Suflet din sufletul așa de complex și de felurit al Societății literare, care s'a numit «Junimea»”. Din 1869, Miron Pompiliu este nepilipit și la ședințele Junimii: „Acest literat poet, filolog și folclorist – scrie C. Săteanu – [...] a adus avântul și însuflețirea unei tinereți entuziaste și toată dragostea pentru limba și literatura, spiritul și etica popor[ului] transilvănean” (Săteanu 1936: 28).

În scurta notă biografică din „Amintiri din Junimea”, I. Negruzzi consemna: „Născ. în Ștei (Crișana), în 20 iunie 1840. În Junimea de la 1869. Odinioară Pompiliu Moise, acum Miron. Profesor de fete, culegător de poezii populare, autor de povești și de critice. Vestit din cauza insomniilor sale și a metodei intuitive pentru care este în vecinică luptă cu Lambrior. La aniversări trimite scieri și poezii anonime, grozav de corosive. Altfel bun băiat” (Negruzzi 2011: 305).

Numele îi apare și la câteva rubrici din Dicționarul Junimii, dintre care și la „Poesii private” – „o specie de poezii ale lui Bodnărescu pe care nu prea voia să le cetească în Junimea, sub cuvânt că ar fi private. Junimea a

isbutit a le declara publice și a le ceti în adunările sale. Autori noi de poezii private sunt: Miron Pompiliu și Volenti” (Negruzzi 2011: 304).

De la o vreme, în „Junimea”, Miron Pompiliu (poreclit și Keșkekemet sau Mirune) devenise „prezident statornic pentru toate timpurile” (Negruzzi 2011: 160) al Caracudei, cu toate că profilul său făcea notă discordantă cu trăsăturile pe care le atribuia acestei „structuri” junimiste G. Panu: „Cei care nu luau parte niciodată la discuție și nu aveau nici o însemnătate literară, intrau cu denumirea de caracudă. Președintele caracudei era Miron Pompiliu; din ea făcea parte: Beldiceanu, Pavel Paicu, câțiva pedagogi de la Institutele-Unite, etc. Aceștia se așezau totdeauna prin fundul sălei, nu deschideau de cât foarte rar gura, în genere se mulțumeau să râdă de glumele celorlalți” (Panu 1942: 60).

La Junimea, Miron Pompiliu – „de altfel fire melancolică și reținută” – întreținea buna dispoziție istorisind, pe șleau, snoave populare și corosive, tot așa cum la banchetele anuale improviza versuri „nude care roșiau obrazul pudicilor Naum, Culianu, Melik...” (Săteanu 1936: 31). Îl înlocuia însă și pe „secretarul perpetuu” Iacob Negruzzi, când acesta lipsea din Iași.

G. Panu îi recunoaștea „cultura limbei latine” (Panu 1942: 58), considerându-l „partizantul ascuns al limbei lui Cipariu, Laurian, Maxim” (Panu 1942: 175), și calitatea de povestitor și culegător de povești – alături de Slavici, chiar dacă critica „limba, de multe ori orășenească” (Panu 1942: 142) – sau de poezie pentru Transilvania (Panu 1942: 199), amintindu-l printre cei care au adus „curentul literaturii populare”, printre care și Xenopol, Lambrior, Slavici, Creangă (Panu 1942: 197).

Pe Miron Pompiliu, scrie G. Panu, căzuse și vina pentru farsa făcută de Hasdeu: „Când d. Maiorescu prin scrisoarea sa, ca răspuns farsei d-lui Hașdău, *Eu și Ea*, se leapădă de *Convorbirile literare*, arăta un egoism regretabil. Dealtmintrelea, aceasta a fost în acele momente sentimentul de lepădare generală: toți membrii, dela cel mai mic, făcură ca d. Maiorescu, aruncară toată vina pe *Convorbiri* și în special pe Miron Pompiliu, fără să voiască măcar să-și amintească că poezia *Eu și Ea* fusese citată la *Junimea* și, dacă nu fusese aprobată formal, nu fusese nici desaprobată, așa că bietul Miron Pompiliu se crezuse în drept sa o dea publicității” (Panu 1942: 366). Și tocmai Miron Pompiliu se număra printre contributorii cei mai prețioși la ziarul „Traian” (16.04.1869 – 14.02.1870), editat de B.P. Hasdeu, semnând deja cu numele Pompiliu și publicând poezii culese în Crișana și Sibiu și „versuri

originale reușite, în formă populară: *Oltul, Românca din Ardeal* și (mai slab) *Isvorul Tisei*” (Bogdan-Duică 1933: 67).

În Dicționarul Junimii, Iacob Negruzzi scrie însă că publicarea acestei poezii „a rămas de-a pururea un mister, cu toate cercetările scrupuloase ce s-au făcut. Burlă, care înlocuia pe redactor, o aruncă în spatele lui Luchi, casier al tipografiei; acesta asupra lui Burlă, câțiva asupra lui I. Scipione Bădescu, toți asupra zețarului, iar acesta nu știe decât că i s-a dat s-o zețu-iască!” (Negruzzi 2011: 286).

Prin urmare, din această farsă Miron Pompiliu este – așa cum se exprima G. Săteanu – oficial scos, „și nu se putea altfel, știut fiind că era perfect cunoscător al literaturii germane, și nu cunoștea nici un poet Gablitz” (Săteanu 1936: 29).

Și o altă situație consemnată de I. Negruzzi pare să fie infirmată de activitatea lui Miron Pompiliu. „După îndemnul lui Maiorescu când era ministru de Instrucție publică – scrie I. Negruzzi –, Junimea hotărâse de a lucra în comun o carte de lectură pentru școlile secundare. Mai întâi ea fu botezată carte de lepturi, apoi se începu lucrul, care merse cum merse câtăva vreme, mulțumită mai ales activității lui Miron Pompiliu (...). După căderea lui Maiorescu, treaba rămase baltă. Lucrul e foarte ciudat, știut fiind că altfel toate lucrările comune ale Junimii au ieșit la bun sfârșit” (Negruzzi 2011: 271). Miron Pompiliu avea să ducă la bun sfârșit și această lucrare, chiar în ultimul său an de viață, în colaborare cu amicul său, profesorul I. Paul.

„**Eminescu cu al cărui suflet se înrudia**”. Venit în Iași în 1874, Eminescu „deveni în curând prieten intim cu mai mulți membri ai Junimii, Miron Pompiliu, Bodnărescu, Creangă, și mai pe urmă reînnoi prietenia cu Slavici, care și el veni la Iași urmând invitării mele”, scrie I. Negruzzi (Negruzzi 2011: 230). Și Slavici consemnează în *Amintiri*: „Serile le petreceam adeseori cu Miron Pompiliu și cu Samson Bodnărescu făcând lectură ori discuțiuni literare la Doamna Burlă, azi Doamna Poni, câteodată, de tot rar, la Doamna Micle, pe care Eminescu o știa încă din timpul petrecut la Viena” (Slavici 1924: 23). Această apropiere o datorau, în mod special, lui Samson Bodnărescu, care îi adăpostise pe toți în curtea bisericii Trei Sfetitele (Săteanu 1931: 37).

Mai mulți biografi se opresc asupra prieteniei dintre Eminescu și Miron Pompiliu. C. Săteanu, spre exemplu, în *Figuri din „Junimea*”, scrie: „Cunoștințele sale vaste, romantismul său specific și toată cultura ființei sale,

l-a apropiat tot mai mult de Eminescu cu al cărui suflet se înrudia. Poetul l-a iubit și el, s-ar putea spune în aceeași măsură în care a iubit pe Creangă, pentru că găsisese și întrânsul o nemărginită dragoste de popor și de trecutul istoric. [...] Cu drag și interes asculta Eminescu cântecele și baladele populare spuse de Pompiliu, care dese ori îi vorbea despre estetica originală a acestei literaturi populare” (Săteanu 1931: 280-281).

Afirmațiile vin pe urma unor relatări ale lui Ion Paul, consemnate de Const. Pavel, în *Miron Pompiliu. 1847-1897. Viața și opera lui*: „Îmi vorbea cu ochi înlăcrimați de admirația și sollicitudinea de prieten, frate și adevărat părinte, pe care o avea Miron Pompiliu pentru Eminescu. Ani de zile au locuit împreună la Iași și de aici se explică contribuțiunile bihoreanului nostru la forma cântecelor lui Eminescu. [...]

Eminescu, tolănit pe pat ori pe o sofă, citia cu fața aprinsă, întrebind din când în când pe «Mirune», care de obicei se plimba prin cameră, dacă merge.

– Mihai, asta nu merge; o cam împedici. Voi fi năzărind eu ce vrei să spui, dar vezi, nu ese drept.

Și Eminescu se supăra și începea a-l miruniza din greu, nu fără oașeri aluzii la ardelenii cei greoi. Nu odată ajungeau la ceartă în legea. Dar nici Mirune nu-l slăbea și îl căznia mai departe.

– Mihai, un cântec ce trebuie parafrasat, nu-i cântec. Gânduri noi, originale, adânci și atât de omenești, de ce le strâmbi, de ce le închircești, lasă-le, Mihai să cază calde pe inimă” (Pavel 1930: 25).

Eminescu și Miron Pompiliu alcătuiseră, în colaborare, „Cântecul Caracudesc”, în care era vizat Maiorescu și direcția nouă, din care reproducem un fragment:

„Ș-atunci când mare Tit era,

Slăvita caracudă

La Trei-Sfetite conăcea

Lipsită de orice trudă.

Sărmana Caracud' acum

Cu traista calicește-n drum” (Săteanu 1931: 160).

Cu Pompiliu, Eminescu petrecu mai multe zile și în 1883: „Într-o notiță ce am publicat în Convorbiri literare cu ocaziunea morții lui Eminescu, am vorbit despre venirea sa la Iași în luna iunie 1883, când s-a ținut acolo o mare serbare pentru inaugurarea statuii lui Ștefan cel Mare ce se ridicase pe

piața Curții domnești. Eminescu își regăsi atunci prietenii săi intimi, pe Creangă, pe Miron Pompiliu, pe ceilalți, cu care petrecu vreo zece zile”, consemna I. Negruzzi (Negruzzi 2011: 236-237). Iar în 1884, când e numit subbibliotecar, Eminescu „este așezat la M. Pompiliu” (Pavel 1930: 22).

Numele lui Miron Pompiliu e amintit frecvent și în corespondența Veronica Micle – Mihai Eminescu sau Henrietta Eminovici – Cornelia Emilian.

În scrisoarea din 19 octombrie 1879, Veronica Micle îl anunță pe Eminescu că l-a întâlnit pe Miron Pompiliu în gară, acesta amintindu-i de volumul lui Anton Pann: „Il m’a dit: «Să nu umbli șahăr-mahăr și să-i trimeți pe Anton Pann»” (Eminescu 1989: 623). Eminescu avea să-i răspundă pe 23 octombrie: „Pe Anton Pann nu-l pot trimite până nu mă voi muta, căci colecția e-n locuința cea veche grămadită și ascunsă în neorânduiala proverbială, în care autorii lirici își țin bibliotecile” (*Dulcea mea Doamnă* 2000: 31). Miron Pompiliu se pare că îi împrumutase „lui Eminescu scrierile lui Anton Pann, probabil *Povestea vorbei*, și ținea să-i fie restituită” (Eminescu 1989: 808).

Pe 2 februarie 1882, Veronica Micle îl înștiințează pe Eminescu printr-o telegramă: „Grecul și Miron fost la mine, toți acasă, n-am putut nu primi” (Eminescu 1989: 633). Vestea îl supără pe Eminescu, care îi scrie pe 31 martie 1882: „Tu ai destul bun simț ca să-nțelegi că nu-mi putea fi indiferent dacă acel om pleacă la Iași de paști, el care are familia aici și asemenea vei găsi natural dacă eu, predispus din natură a admite totdeauna eventualitatea cea mai rea din toate, a trebuit să te țin de rău că l-ai primit. Împrejurările în care l-ai primit sunt în adevăr alarmante, o recunosc, și văz că onor. Miron Pompiliu e aci mai de vină decât tine” (*Dulcea mea Doamnă* 2000: 257).

Pe 23 februarie 1882, Veronica Micle îi scrie lui Eminescu că l-a întâlnit pe Miron Pompiliu în stradă.

Henrietta, în scrisorile sale, îl numea întotdeauna reverențios, „Domnul Pompiliu”, iar frecvența numelui în corespondența ei indică și ea o relație apropiată cu Eminescu: „Domnul Pompiliu îmi scrie să vă trimet o chitanță de primirea banilor” (12/24 mai 1887); „ear ceea ce privește că v-am trimis chitanța, cum mi-a scris Domnul Pompiliu, nu strică nimica” (19/31 mai 1887); „Mi-a scris Domnu Pompiliu să vin cu Mihai la Iași să-l pui în salce” (23 iunie/5 iulie 1887); „Eu voi scrie lui d-nu Savul și Pompiliu să cate o

căsuță cu chirie în Iași” (12/24 septembrie 1887); „Mihai singur va scrie mulțumiri lui d-nul Savul și Pompiliu” (14 octombrie 1887); „Domnul Pompiliu mi-a scris joi 19 mai și i-am răspuns” (21 mai 1888); „Domnișoara Andreiu, mi-a spus o tristă veste, că d-nu Pompiliu este foarte bolnav” (26/14 mai 1888) (Torouțiu 1933: 190-249 251-269).

Dintre toți prietenii lui Eminescu, „nici unul nu i-a fost atât de bun și devotat și atât de sufletește legat de toate visurile, năzuințele, decepțiile și suferințele sale și mai cu seamă nici unul nu i-a purtat atâta grija permanentă ca Miron Pompiliu”, scrie C. Săteanu (Săteanu 1936: 26). Disperat de starea prietenului său, Miron Pompiliu îi scria pe 14 mai 1886 lui Titu Maiorescu:

„Domnule Maiorescu,

De Paști, aflându-mă la București, mi-a părut foarte rău că nu v-am putut întâlni pentru ca să ne înțelegem ce s-ar mai putea face în interesul lui Eminescu. Am vorbit cu Doamna și mi-a promis că, îndată ce aveți să vă întoarceți, are să se înțeleagă cu d-voastră. Am vorbit cu dl Nica și în mai multe rânduri cu d-nii Gane și Negruzzi și cu alții, și cu toții mi-au spus că vor stăruii să i se voteze de cameră o pensiune viageră sau o recompensă națională. Dar până azi nu văd nici un semn că se vede ceva.

Dați-mi voie să vă arăt în următoarele rânduri, că trebuie numai decât luate măsuri pentru a veni în ajutorul [lui] Eminescu, dacă nu voiam ca să-l vedem iarăși în starea nenorocită în care a fost sau în starea celui mai decăzut și mai ticălos om din lume.

De un timp încoace, deși nu mai prăpădește nopțile pe la cafenelele chantante, deși nu-l mai stăpânește patima băuturii ca mai înainte, a contractat alte apucături nu mai puțin înjositoare. Așa, de pildă, cere cu stăruință parale nu numai de la prieteni, dar și de la persoane pe care le-a văzut o dată sau de două ori; mai departe, ca un om care și-a pierdut bunul simț și buna cuviință ce se cere de la fiecare între oameni, pe ulițele pe unde trece lovește cu bățul în zăplazuri și ziduri. Mai zilele trecute spărgând niște oale de pe un zid, feciorii de la casă împreună cu un sergent l-au adus la comisie, de unde se înțelege, recunoscându-se cine e, i s-a dat îndată drumul. Într-o seară fiind la teatru la parter, după un interval de timp s-a culcat pe bancă, spre cea mai mare surprindere a publicului.

De asemenea, nu mai știe nimic de respect și de rușine. Damele i-au luat frica, încât de departe îl înconjură când îl văd pe stradă, căci nu mai e chip să treacă în liniște și nesupărate de dânsul.

Nu mai puțin a pierdut conștiința de împlinirea datoriei și simțul de onestitate. În timpul ce-și face serviciul la bibliotecă, iese în oraș, lăsând ușile deschise și cărțile în voia întâmplării; liberează cărți fără să le noteze în registre și, mai presus de toate aceste, cheltuiește toate depozitele de bani ce i se lasă pentru cărți. La muștrările ce-i fac uneori în această privință, răspunde că nu-i adevărat. Și dacă n-are încotro în fața dovezilor ce-i aduc, întreabă: S-a plâns cineva că nu i-am dat paralele înapoi?

Într-un cuvânt, e de tot prăpădit, nu numai în privința intelectuală și a îngrijirii de sine, dar și în privința morală. Când după boală, a venit la Iași, era melancolic, dezgustat de trai și veșnic tânguitor. Aceste însușiri îl făceau foarte simpatic, acum, comportarea sa se face pe zi ce merge mai nesuferit.

Judecând doar atât starea sa sufletească cât și lipsa de mijloace îndestulătoare e groază minții omenești în ce hal și la ce soartă poate să ajungă cu timpul.

Deci vă rog pe d-voastră cu toată stăruința să închipuiți vrun mijloc ca să fie trimis într-un stabiliment de cură, într-un stabiliment unde să fie liber dar privegheat de aproape de medic și supus unui regim de cură potrivit cu relele de care suferă.

În speranța că veți face cele cu putință, rămân al d-voastră stimător,
Miron Pompiliu” (reprodus după: Torouțiu 1933: 188-189).

„...mai cunoscut între Moldovenii cu cari și-a petrecut maturitatea, decât între Ardelenii copilăriei și adolescenței lui.” Plecat în regat din 1868 din cauza conflictului cu autoritățile ungurești, Miron Pompiliu revine în Ardeal în 1886, abătându-se și pe la Ștei. „Pretorele din Vașcău – scrie C. Pavel – îl urmărește și reține. Miron Pompiliu stete vreo două săptămâni în închisoare, de unde, la intervenția și stăruințele Românilor din Beiuș, în sfârșit scăpă” (Pavel 1930: 55). Nu știm exact dacă la aceeași perioadă se referă I. Paul, care evocă o călătorie „prin Bihor, pe la Beiuș și Stâna de Vale” cu Miron Pompiliu, „profesor la Iași”. Invitați de episcopul Pavel, după liturghie, „în cerdacul casei de alături, la rachiul bun și un corn de prescură”, mai cu seamă Miron Pompiliu pornea discuții cu „câțiva profesori dela Beiuș, cunoscuți și prieteni de ai lui. Discuțiile se făceau cu deosebire asupra școlii românești în general și a gimnaziului din Beiuș în particular”. Miron Pompiliu era „cam rău de gură și cam călca pe coadă pe colegii dela Beiuș chiar în fața patronului”, însă episcopul îi dădea dreptate: „bine spune d-l Pompiliu, [...] ați putea vorbi mai creștinește, ca să prindă și copiii din părțile

noastre o limbă mai românească, măcar ca cea țărănească, dacă nu vă stricați capul cu scrieri românești, ca să vorbiți și voi ca d-l Pompiliu, cum se vorbește la București”. Era și „un mare optimist” – la o replică a lui I. Paul îi răspunde acestuia: „Să n’ ai nici o grije [...], că doar bogată e episcopia din Orade, și ce n’ a putut împlini bătrânul, vor mai face și ceice vor urma, că doar n’ au să mănânce banii cu lingura, nici n’ au să stea cu burta la soare” (Paul 1910: 284-286).

Pe la 1888 – amintește Henrietta în scrisoarea sa – Pompiliu era „foarte bolnav”. Fusese în îngrijirea doctorului Sebastian Kneipp din Iași, cunoscut ca „doctorul în apă” pentru tratamentul cu băi reci, spălări, dușuri și fricționări, pe care îl aplica pacienților. Însă boala de nervi care îi provoca insomniile cronice se agravase, probabil, în timp.

Până în vara anului 1897, Miron Pompiliu „a fost pe deplin sănătos” – scria „Gazeta Transilvaniei” –, dar starea i s- ar fi înrăutățit în urma efortului pe care l- a făcut redactând „Cartea de citire”. „Fiind cam bolnav, luase concediu dela liceul internat de vr’ o câte- va săptămâni, și [...] nefericitul profesor ședea mai mult acasă și numai din când în când eșia prin oraș”, ducând- o „într- o boală continuă, cu insomniile mari” (Gazeta Transilvaniei 1897: 2).

Iar dacă datele biografice privind viața lui Miron Pompiliu sunt destul de sumare, cronică morții sale e detaliată pe ore:

„Vineri ziua, d- l Pompiliu a fost prin oraș și pe la orele 4 a venit acasă. – La ora 7, după ce stătu la masă cu soția și prietenii și trecu în altă cameră. După zece minute dela eșirea din camera unde stătuse cu soția și persoanele ce venise la [el], d- l Pompiliu ia un revolver și- și trage un glonț în tâmpla dreaptă. La detunătura revolverului persoanele din camera de alături alergând îndată văzură întins pe pat svârcolindu- se în dureri teribile pe d- l Pompiliu cu fața plină de sânge. Un servitor fu trimis în grabă după un medic. După zece minute sosesc d- nii d- ri C. Botez și Rojniță” (Gazeta Transilvaniei 1897: 2).

Pe 1 decembrie 1897, „Tribuna poporului” încă îi dorea însănătoșire grabnică: „Aseară profesorul Miron Pompiliu, dela liceul- internat, și- a tras un foc de revolver în cap; profesorul trăiește încă. [...] Dorim eminentului profesor o grabnică însănătoșare urmată de un mai mare atașament pentru vieța” (Tribuna poporului 1897-220: 1161). După câteva zile de agonie, Miron

Pompiliu se stinge și este înmormântat, pe 2 decembrie 1897, în cimitirul „Eternitatea” din Iași.

În numărul din 5 decembrie, „Tribuna poporului” anunța, tardiv: „Miron Pompiliu. Nefericitul profesor dela liceul-internat din Iași, care își trăsesse mai multe focuri asuprași, după cum ni se scrie, a încetat din viață” („Tribuna poporului” 1897-223: 1177).

„S'a dus sârmanul amărît de suferințe trupești și sufletești, să-și ia eterna liniște, pe cînd atîtea simpatii și multe merite îl reclamau să rămîna în viață și să continua a fi omul simpatic și bun, literatul distins și talentat, profesorul eminent și conștiincios, cum l-am prețuit cu toții, care l-am cunoscut”, se consemna în Necrologul publicat în „Convorbiri Literare” (Convorbiri Literare 1875: 1184). Din partea junimiștilor, la înmormântare vorbise A.C. Cuza:

„Ce a fost Pompiliu pentru școală, o mărturisesc elevii care-l înconjoară astăzi, cu-inima cernită și colegii îndurerați, cari nu-l vor uita niciodată.

Ce a fost Miron Pompiliu pentru Societatea literară «Junimea»?

Un membru devotat, care nu s'a abătut un singur moment din calea aceeași direcții în tot decursul vieții lui?

Un talent, care a contribuit, cu raze luminoase, la strălucirea acelui corp, îmbogățind literatura patriei?

Un critic cu judecata luminată și sigură, care a lucrat la îndrumarea noastră pe calea cea dreaptă a adevărului?

Și membru devotat. Și talent, care a dat roade. Și critic, care a contribuit la stabilirea unei direcții sănătoase în literatură.

Dar mai mult decît atît.

Miron Pompiliu a fost suflet din sufletul așa de complex și de felurit al Societății literare, care s'a numit «Junimea».” (Convorbiri Literare 1875: 1184-1185).

La 26 de ani de la moartea sa, comuna Șteiu *se achita* „de o sfântă datorință față de memoria lui Miron Pompiliu, însemnându-i casa, unde s'a născut [...], prin o tablă, comemorativă”, în prezența unui numeros public, din care făceau parte: prof. universitar I. Paul, prieten și coleg cu Miron Pompiliu, protopopii Petru E. Papp și dr. Vaier Hetcou, prof. Moise Popoviciu, Al. Gera, dir. domeniului episcopesc, delegația școlilor secundare din Beiuș, delegațiile Liceului de fete (cu directorul A. Selegean), Școalele normale de fete (cu directorul Constantinescu), Corul maestrului Hubie, de-

legația studențimii universitare din Beiuș (profesori, medici, învățători), delegația comunei Sudrigiu (cu preotul adm. George Papp). S-a ținut „un parastas pentru odihna sufletului lui Miron Pompiliu de cătră protopopii Petru E. Papp și Moise Popovicu în prezența satului întreg, în fața casei unde s'a născut Miron Pompiliu”. Studențimea universitară „în semn de recunoștință față de memoria lui Miron Pompiliu” a înființat „«Biblioteca populară Miron Pompiliu» donând în acest scop 65 vol. cărți populare” (Vestul României 1923: 2).

Comuna Șteiu a devenit orașul Ștei. Căminul cultural, o stradă și o școală îi poartă numele. De curând primăria municipiului a aprobat achiziționarea Casei memoriale „Miron Pompiliu”.

Posteritatea literară. Titu Maiorescu constata în „Poeți și critici”: „Sunt de-abia 14 ani (acum [1908] sunt 36), de când prin câteva articole sub numele «Direcția nouă în poezie și proză» ne-am încercat să arătăm ce trebuie să se ceară de la o mișcare sănătoasă a literaturii *române*.”

Acele articole erau purtate de oarecare speranță, dar de mai puțină încredere. [...]

Dacă privim astăzi la literatura din ultimii ani, timida speranță de atunci se poate schimba într-o încredere sigură pentru direcția sănătoasă a lucrărilor intelectuale în România. Nu doară că toți cei salutați la 1872 au împlinit ceea ce se aștepta de la ei; dar unii au întrecut așteptările și relativ mulți alții și-au adăos puterile pentru a da acelei mișcări un avânt – dacă nu destul de general, dar cel puțin destul de puternic pentru a ne face să simțim un adevărat progres în anul prezent, comparat cu anul 1872”. Numele lui Miron Pompiliu era trecut printre culegătorii de poezii și povești populare, alături de ale lui Jarnik-Bârseanu, Ispirescu, G. Dem. Teodorescu, T. Burada. La acea vreme, Miron Pompiliu publicase, la Tipografia Societății Junimea, „Balade populare române, adunate de Miron Pompiliu” (Iași, 1870), pe care o închina „pe altarul nației, ca cea mai dreaptă zestre a ei moștenită dela strămoși”. Între 1871 și 1876, „Convorbirile literare” îi publica seria „Cântece populare de peste Carpați”: *Cerceii și mărgelele, Feciorul fermecat, Omul drag și omul urât, Jalea înstrăinării, Nevasta sburdalnică, Blestămul mândriei* ș.a. (Pavel 1930: 39).

Mai ales în această calitate, de culegător de folclor, a fost apreciat Miron Pompiliu. „Culegerea sa din 1870, apărută sub patronajul *Junimii*, este, în ordine cronologică, a treia din Ardeal și a patra din România. Acoperind o

largă arie tematică, baladele culese de el au deschis drum unei întregi serii de poezii populare în «Convorbiri literare». În această intensă activitate era călăuzit de ideea valorii documentare a folclorului, pe care îl socotea capabil să ofere date despre originea și istoria poporului, asigurând drumul progresiv al acestuia prin relevarea tradițiilor naționale [...]. Pentru a păstra valoarea documentară a folclorului, P. a recurs la transcrierea fidelă a textelor, pe care nu le-a modificat în nici un fel, păstrând neatinse lexicul, formele morfologice, ritmul, rimele și, pe cât s-a putut, pronunția; pentru a facilita înțelegerea, le-a însoțit de numeroase adnotări. În unele cazuri, are grijă să înregistreze nu numai localitatea, unde a efectuat culegerea, ci și numele informatorului. Spre a întregi imaginea vieții românilor din Bihor, el a scris un studiu etnografic și un altul despre graiul din această regiune (printre primele în lingvistica românească)” (Dicționarul 1979: 689).

După modelele folclorice, Miron Pompiliu produce creații proprii, deschizând „seria literaturii populare la *Convorbiri*, urmat îndată de *Slavici*” și publicând: „Ileana Cosânzeana”, „Codreana Sânzeana”, „Păcălă și amăgeala”. Basmul său – apreciază G. Călinescu – „aduce, cu toată lipsa savoarei verbale, o nostalgie romantică în coloritul lui Tieck” (Călinescu 1986: 439). Se credea că tocmai „basmul reprodus întocmai sau literalizat cu un admirabil simț uman și al limbei este opera prin care bihoreanul va rămâne”, consemna „Societatea de Mâine” (Societatea de mâine 1930: 307).

Dacă în epocă versurile sale erau apreciate ca reușite (Bogdan-Duică 1933: 67), având „un caracter profund popular, atât prin conținut, cât și printr-o limbă inspirată din cele mai frumoase producții ale geniului popular ardelean” (Brad 1956: 134), G. Călinescu le consideră neinteresante (Călinescu 1986: 439).

Profesor, pasionat de problemele școlii, la inițiativa lui T. Maiorescu, Miron Pompiliu avea să dea și o „Antologie română, pentru usul școalelor secundare, de M. Pompiliu” (Iași, Editura Tipo-Litografiei H. Goldner, 1885), care a avut câteva ediții. În colaborare cu I. Paul a tipărit „Carte de Cetire, pentru Licee, Gimnazii, Școale Normale și Militare, Seminarii, Externate de fete și alte școale Secundare, de M. Pompiliu și I. Paul”. Partea I. Clasa I și II (Iași, Edit. Tip. Dacia, 1897), având și aceasta mai multe ediții. A îngrijit și volumul Conachi, C. *Poesii* (Iași, 1887).

Miron Pompiliu a tradus din Uhland, Heine, Lenau, Platon, Goethe, Ruckert, Gerbel, Lamartine, Vorosmarty, Arany.

Bibliografie

- Bogdan-Duică 1925: G. Bogdan-Duică, „Eminescu în Societatea *Oriental*”, în: *Cosânzeana*, 30 noiembrie, p. 307-308.
- Bogdan-Duică 1933: G. Bogdan-Duică, „Un cuib dacoromân”, în *Hyperion*, nr. 3, martie, p. 67.
- Brad 1956: I. Brad, „Un prieten al lui Eminescu: scriitorul bihorean Miron Pompiliu”, în *Țara Crișurilor*, nr. 1, p. 133-139.
- Călinescu 1986: G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva.
- Convorbiri literare 1875: Convorbiri Literare, anul XXXII, 1 decembrie, p. 1184-1186.
- Dicționarul 1979: *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei.
- Dulcea mea Doamnă 2000: Dulcea mea Doamnă/Eminul meu iubit*. Corespondență inedită Mihai Eminescu – Veronica Micle, București, Polirom.
- Eminescu 1989: M. Eminescu, *Opere*. Vol. XVI, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Gazeta Transilvaniei 1897: *Gazeta Transilvaniei*, 20 noiembrie/2 decembrie, p. 2.
- Negruzzi 2011: I. Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, București, Polirom.
- Panu 1942: G. Panu, *Amintiri dela „Junimea” din Iași*, Vol. I, București, Editura „Remus Cioflec”.
- Paul 1910: I. Paul, „Amintiri despre Bunea”, în *Luceafărul*, nr. 11-12, p. 284-286.
- Pavel 1930: Const. Pavel, *Miron Pompiliu. 1847-1897. Viața și oprea lui*, Beiuș, „Doina” Tipografie și Librărie.
- Păunescu 2009: A.-C. Păunescu, „Românismul – o societate culturală și patriotică”, în: *Carpica*, XII, p. 67-79.
- Săteanu 1931: C. Săteanu, *Figuri din „Junimea”*, București, Editura Bucovina.
- Săteanu 1936: C. Săteanu, „Un poet bihorean la Junimea. Scriitorul Miron Pompiliu”, în *Luceafărul. Revistă culturală, literară și artistică*, anul II, nr. 1, ianuarie, p. 28-31.
- Slavici 1924: I. Slavici, *Amintiri*, București, Editura pentru Literatură.
- Societatea 1930: „Societatea de Măine”, 1930, anul VII, nr. 15-16, 11-15 august, p. 307.

Torouțiu 1933: I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare, Vol. IV, „Junimea”*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”.

Tribuna poporului 1897-220: *Tribuna poporului*, 1 decembrie, p. 1161.

Tribuna poporului 1897-223: *Tribuna poporului*, 5 decembrie, p. 1177.

Vestul României 1923: *Vestul României*, 13 iulie, p. 2.

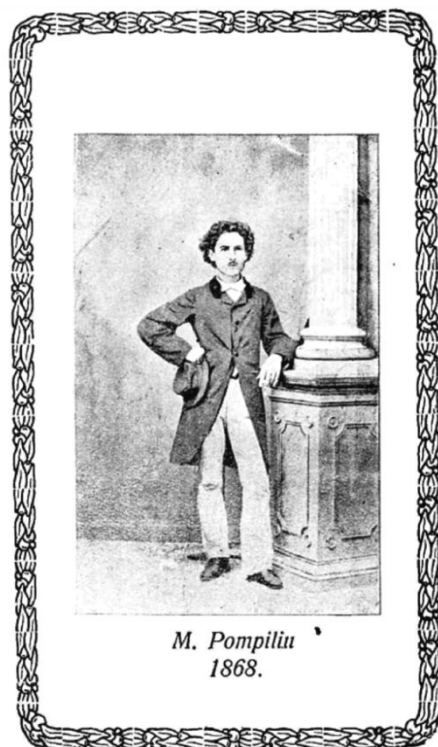
Rezumat: Articolul *Prieteni cu Eminescu: Miron Pompiliu* creionează personalitatea unuia dintre prietenii apropiați ai lui Eminescu, a cărui biografie abia se lasă întrezărită. Autoarea reconstituie personalitatea acestuia din presa vremii, documente de arhivă, articole consacrate operei autorului. Miron Pompiliu, el însuși autor, culegător de folclor, profesor, este cunoscut mai ales prin prietenia pe care i-a purtat-o lui Eminescu, manifestând față de acesta o continuă grijă.

Cuvinte-cheie: Eminescu, Miron Pompiliu, Ștei, folclor, Junimea.

Abstract: The article *Friends with Eminescu: Miron Pompiliu* portrays the personality of one of Eminescu's close friends, whose biography is barely glimpsed. The author reconstructs his personality according to the press of the time, archives, articles dedicated to his work. Miron Pompiliu, himself an author, folklore collector, teacher, is best known for the friendship he had with Eminescu, showing a constant concern for him.

Cuvinte-cheie engl.: Eminescu, Miron Pompiliu, Ștei, folklore, Junimea.

Miron Pompiliu

**PREMIUL
NAȚIONAL PENTRU
PROMOVAREA OPEREI EMINESCIENE:
CHRISTINA ZARIFOPOL-ILLIAS**

**LAUDATIO
CHRISTINA
ZARIFOPOL-ILLIAS**

Iulian COSTACHE

Lect. univ. dr.,
Universitatea din București

Onorată asistență,

Este o bucurie să vă adresez calde salutări de la Berlin, unul din orașele cu efervescentă academică și culturală deosebită, atât în vremea studenției lui Eminescu, cât și astăzi. Oraș care, în tandem cu Viena, a jucat rolul unui adevărat – așa spune – *accelerator de destin*, inspirând proiectele frenetice ale tânărului Eminescu, dilatând orizontul preocupărilor și incitând senzorii cunoașterii eminesciene, căreia i-a deschis noi pârții de explorare.

Avea dreptate Constantin Noica să spună că spiritul creator eminescian, așa cum aveam să-l cunoaștem noi mai târziu, cu dezvoltările fantastice ale unei imagerii de tip *Hight Romanticism*, nu putea fi gândit și nici înțeles fără baia de cultură și fermentul mediului academic din spațiul vienez sau berlinez.

În urma consultării și a deciziei juriului pentru decernarea *Premiului Național pentru Promovarea Operei Eminesciene*, lansate încă de anul trecut și reconfirmate în primele luni ale acestui an, mi-a revenit misiunea de a duce la împlinire, în fața domniilor voastre, un gest de caldă prețuire și recunoștință pe care o purtăm cu toții profesorului Christina Zarifopol-Illias,

una din Marile Doamne ale culturii române, a cărei generozitate rămâne pentru noi toți un reper și un model exemplar.

Profesorul Christina Zarifopol-Illias avea nonșalanța de a oferi cadourile cele mai mari cu aerul cel mai firesc. Iar dacă cineva o întreba cum poate să facă toate aceste lucruri fără să ezite, fără să obosească și fără să se întrebe dacă tot efortul său investit, ani după ani, în lupta cu tot felul de „mori de vânt”, ea răspundea foarte simplu: „Nu pot altfel!”

Christina Zarifopol-Illias nu doar că a oferit României, prin activitățile Catedrei de română de la Indiana University Bloomington, Statele Unite ale Americii, o excelentă platformă de dialog al culturii și a societății române contemporane cu mediile academice și politice americane de elită, un adevărat centru de lobby academic al României;

Nu doar că și-a deschis sufletul și casa pentru absolut toate personalitățile culturii române, care au venit și au conferențiat la Indiana University, construind un puternic cerc de convivalitate românesc, din care nu lipseau nume de referință de la soprana Virginia Zeani la specialistul în științe economice Nicolas Spulber, ori de la matematicianul Ciprian Foias și comparatistul Matei Călinescu la politologul Vladimîr Tismăneanu ș.a.;

Nu doar că a infuzat studenților săi un incredibil entuziasm pentru cultura, istoria sau analiza politică a spațiului românesc, fapt pentru care a fost distinsă cu nenumărate premii academice, menite să valorizeze știința de a câștiga în SUA un loc sub lumina reflectorului pentru o țară din Europa de Est, care și-a câștigat libertățile fundamentale în 1989, cu prețul sângelui vărsat de tineri, o țară ce are o populație mai mica decât un oraș precum New York și cu doar puțin mai mult decât Los Angeles.

Dar Christina Zarifopol-Illias a recuperat și a oferit culturii române, în anul 2000, așadar la împlinirea a 111 ani de la trecerea în eternitate atât a lui Eminescu, cât și a Veronicăi Micle, un cadou de o generozitate aparte și de o valoare excepțională: un amplu și inedit dialog epistolar al celor doi scriitori, autori ce au rămas consacrați în imaginarul colectiv românesc, dacă vreți, în chip de nedespărțit, chiar și în eternitate, asemeni lui Tristan și Isolda.

Revelația acestei corespondențe a fost uriașă și aș spune că nici nu și-a consumat încă toate consecințele sale profunde. Dialogul epistolar al celor doi eroi este de natură să ofere un sprijin excepțional pentru remodelarea înțelegerii relațiilor celor doi protagoniști, atât din perspectiva

rolului lor de scriitori, cât și sub aspectul necesității rescrierii palimpsestului de intersecțiilor biografice ale celor doi eroi ai unui mare roman de dragoste.

Cum a fost cu putință să se ajungă la o astfel de revelație în cultura română? Urmând căile intricate ale unei genealogii culturale și de familie, ce s-au împletit întotdeauna în mediile publice ale Moldovei de Sus, în secolul al XIX-lea, dar și ulterior, Maria Economu, mama Christinei Zarifopol-Illias, a mediat obținerea acordului din partea descendentelor Veronicăi Micle, pentru a face publice aceste scrisori.

Trebuie reamintit că în intarsiile heraldice ale acestor familii sunt topite ramuri ale familiilor Zarifopolilor, Ulienilor, Sturzeștilor ș.a.m.d., inclusiv ale fiicelor Veronicăi Micle, Valérie și Verginie. Într-un fel, se cam adeverește vorba criticului și profesorului Mircea Mihăieș, spusă la un moment dat Christinei Zarifopol, poate în șagă cumva: „Dragă Cristina, păi să știi tu bine că, după toate genealogiile astea, tu ajungi să fii rudă – fie directă, fie prin alianță – mai cu toată cultura română, iar cei care nu-ți sunt rude îți sunt cam toți vecini”.

Era de înțeles că dificila decizie de a oferi un destin public acestor scrisori, de a obține acordul pentru a trece aceste scrisori din mediul privat în mediul public, avea nevoie nu doar de o persoană care să aibă simpla șansă de a fi la locul și la timpul potrivit. Era nevoie de un *insider* al universului acestor familii, de o persoană care descindea din universul acestor familii ce aveau memoria culturii române la purtător; pentru a face o pledoarie sensibilă și convingătoare totodată, dar din interior, nu din exteriorul acestei viziuni.

Cum am putea înțelege însă astăzi magnitudinea surprizei editoriale oferite, în anul 2000, prin publicarea acestei corespondențe inedite dintre Eminescu și Veronica Micle? Poate că este cazul să ne stimulăm intuiția puțin recurgând la cifre. Volumul îngrijit de Christina Zarifopol-Illias și publicat la 111 ani de la trecerea în eternitate a lui Eminescu aducea culturii române 108 scrisori inedite – 93 ale lui Eminescu și 15 ale Veronicăi Micle. Aceste 108 scrisori se adăugau unui corpus de scrisori publicate până atunci și care erau doar 62 de scrisori: 14 ale lui Eminescu, 48 ale Veronicăi, potrivit volumului XVI al ediției publicate de Editura Academiei, în 1989.

Astfel, dacă este să ne referim la cifre, volumul *Dulcea mea doamnă, Eminul meu iubit*, publicat în 2000, la Editura Polirom, prin grija domnului Silviu Lupescu, aducea un corpus de scrisori care reprezentau 63%

din fondul epistolar cunoscut astăzi, ceea ce înseamnă o creștere de 2,7 ori a patrimoniului epistolar cunoscut până în anul 2000.

De ce revelația acestei corespondențe are un aer excepțional? Un prim răspuns l-a oferit profesorul Nicolae Manolescu, în anul 2000, când spunea la apariția acestui volum: „După părerea mea, de la publicarea postumelor, care au fost revelate în 1902 prin donația lui Titu Maiorescu și apoi apărute în spațiul public prin edițiile succesive, nu a mai apărut nimic de o asemenea amploare și însemnătate în bibliografia eminesciană”.

Stupefacția acestei revelații editoriale, survenită la o distanță de 111 ani de la dispariția eroilor săi (adică atunci când practic sunt extrem de puține șanse să mai apară chiar și un mic document inedit), ar putea fi înțeleasă poate mai bine prin analogie: ce ar fi dacă ar veni astăzi cineva să ne spună că e gata să ne ofere, spre exemplu, schimbul de scrisori dintre Shakespeare și „doamna brună” din Sonete? Sau, schimbând ce e de schimbat, dacă cineva s-ar oferi să ne pună la dispoziție corespondența rămasă secretă până de curând între Goethe și Charlotte Kestner, cea care a inspirat romanul *Suferințele tânărului Werther*?

Și, totuși, pentru că această *insolită apariție editorială* pare a fi departe de a-și fi consumat energiile și consecințele sale. Astfel, fără să ne lăsăm intimidati de captivitatea stilistică a acestei corespondențe (în care apelativele cu care se gratulează protagoniștii aparțin de recuzita romantismului minor de tip *Biedermeier*: *mițule, îngeraș, tropoțel, micuțule, momoțel*, în conformitate cu retorica amoroasă a epocii), putem să ne dăm ușor seama că, în ciuda acestei retorici amoroase, povestea amorului celor doi eroi rescrie, de fapt, în palimpsest, istoria unui roman de dragoste din specia *Hight Romanticism*, a romantismului înalt, inspirat de viziuni cosmice, deplin lucid și tragic deopotrivă, pentru că așa cum știm, Veronica Micle dispăre și ea, trece și ea în eternitate, la câteva luni după moartea lui Eminescu, în luna august a aceluiași an, în urma unei renunțări la viață.

Este și aceasta dovada faptului că respectivele scrisori, deplin semnificative, pot inspira în continuare o redimensionare a studiului operei și biografiei eminesciene. Aș adăuga, totuși, că această restituire are și ceva din generozitatea, din cultul prieteniei pe care l-a nutrit întotdeauna Christina Zarifopol-Illias.

Continuăm să ne întrebăm: de ce gestul acestei epifanii editoriale este însoțit de o măreție specială? Christina Zarifopol-Illias nu venea la în-

tâlnirea cu Eminescu de *nicăieri* și nici de *oriunde*. Christina Zarifopol-Illias venea din patrimoniul limbilor clasice, fiind profesor de limbi clasice și de limbă și cultură română la Universitatea Indiana din Bloomington, Statele Unite ale Americii, unde a făcut un intens lobby academic pentru cultura română, pentru România în acest spațiu.

Dar nu trebuie să uităm că ea venea din această școală a studiilor clasice, dintr-o castă a profesorilor de latină și greacă veche, care a creat un adevărat humus pentru cultura română, cu nume importante ale culturii române, din rândul cărora nu au lipsit Alexandru Graur, Dionisie Poppidi, Dan Slușanschi, Iancu Fischer, dar și Petru Creția, distinsul profesor de studii clasice, care a fost atât de apropiat și a contribuit în mod fundamental la renașterea Ipoteștiului.

Christina Zarifopol venea dintr-o școală de cultură înaltă, fără improvizații ocazionale și giumbușlucării gratuite. Orice ar fi făcut, nu putea să facă decât serios, temeinic și cu un anume simț al datoriei – cum zice Dragoș Aligică –, care nu te lasă să faci altfel. Întâlnirea Christinei cu misiunea primită de a restitui editorial această corepondență nu a găsit-o nepregătită, pentru că venea dintr-o cultură serioasă, solidă.

Dar mai trebuie spus ceva: Cristina Zarifopol venea și dintr-o familie, cu ascendenți nebănuiți în lumea familiilor mari, de mare tradiție din Moldova. Am vorbit puțin despre linia de familie a Zarifopolilor, dar – la fel de spectaculos – este și faptul că soțul Christinei, Lukey (transliterare englezească după Nicolae), un arhitect excepțional, este el însuși descendent al bădiței Vasile a Illoaei, dascălul bisericii din Humulești, cel evocat de Creangă în *Amintiri din copilărie*.

Și pentru ca această buclă narativă să se încheie frumos, să mai amintim că Andrei, fiul Christinei și al lui Lukey, a fost botezat în Biserica „Precupeții Noi” din București de nimeni altul decât de Părintele Nicolae Cosma, el însuși nepot al lui Ion Creangă. Asta spune, totuși, ceva despre un univers plin de generozitate în care a trăit și despre cultul prieteniei pe care l-a nutrit Christina. Sever Voinescu spunea despre Christina Zarifopol că avea darul de a naște prieteni, de a cultiva prietenii. Discernământul și generozitatea sa au ajutat-o pe Christina să nutrească și să ducă la înflorire aceste prietenii bazate pe respectul aprioric al valorii, decență și coerența solidarității, mai ales pentru promovarea valorilor profunde ale culturii române.

Ca profesor de limbi clasice și de limbă și cultură română a Universității Indiana din Bloomington, SUA, a însuflețit cu o generozitate infatigabilă și la fel de neostentativă, o adevărată platformă de dialog al culturii și societății române contemporane cu mediile academice și politice americane de elită. A făcut, cu adevărat, operă de *lobby* academic pentru România.

A fost întotdeauna sufletul cald și vectorul discret al unui cerc de convivialitate intelectuală ce a reunit în jurul conferințelor și a evenimentelor culturale de la Indiana University personalități de marcă, din rândul cărora nu au lipsit: Matei Călinescu, Nicholas Spulber, Ciprian Foiaș, Ilinca Zarifopol-Johnston (sora sa), Virginia Zeani, Vladimir Tismăneanu, Dragoș Paul Aligică, Aurelian Crăiuțu, Maria Bucur ș.a., alături de partenerii și prietenii americani ai României.

Christina Zarifopol-Illias a și tradus din literatura română. Traducerile sale au fost încununuate cu premii, în Statele Unite, multe dintre ele se regăsesc în reviste de prestigiu în spațiul american: Mississippi Review, Massachusetts Review, Paper Street, The Literary Review și Beacons. Traducerea sa, realizată împreună cu Adam J. Sorkin, a poemelor semnate de Marta Petreu a obținut, în 1999, premiul Kenneth Rexroth Memorial Translation.

Christina Zarifopol-Illias avea o chimie formidabilă cu studenții. Studenții săi, fie cei din SUA, fie studenții cu care se întâlnea în fiecare vară, la Universitatea din București, o iubeau foarte mult. A răspândit un entuziasm magnific în Statele Unite, printre studenții săi: a primit nenumărate distincții universitare, de recunoștință – vestitele Teaching Excellence Awards, pentru anii 1998, 1999, 2000, 2002 și așa mai departe.

Eleganța ei neostentativă, umorul și onestitatea inechivocă, rigoaarea de clasicist și stilistica deosebit de colorată, combinând registrele neologice și teoretice cu vocabula arhaică și, câteodată, chiar cu graiul moldovenesc genuin, o făceau foarte prețuită și respectată. Sfaturile ei aveau întotdeauna simplitatea bunului-simț scutit de alterări, alături de onestitatea omului trecut prin toate bibliografiile.

Volumul dedicat corespondenței lui Eminescu cu Veronica Micle, publicat în anul 2000, îngrijit de Christina Zarifopol-Illias, a fost întâmpinat cu mare entuziasm și o largă recunoștință din partea mediilor culturale din România.

Recunoașterea publică a fost deosebit de promptă, Christinei Zarifopol-Illias fiindu-i decernată o decorație din partea statului român, de către domnul Emil Constantinescu, Președintele României, în anul 2000, care i-a conferit Ordinul Național Serviciul Credincios, în grad de Ofițer, în semn de apreciere pentru activitatea depusă în vederea mai buneii cunoașteri a civilizației și literaturii române în Statele Unite ale Americii.

Și, totuși, stupefacția imensă stârnită de restituirea acestei neașteptat de bogate corespondențe Eminescu – Veronica Micle, a avut și un efect de anestezie, aproape generală, asupra forurilor culturale, care au primit cu entuziasm și cu brațele deschise cadoul oferit, au trăit o surpriză bibliografică ce întrece orice așteptări și, poate, au uitat să ofere un semn de recunoștință, care nu ar fi schimbat, oricum, cu nimic peisajul actual.

Spre onoarea sa, Memorialul Ipotești i-a acordat, în 2005, Christinei Zarifopol-Illias titlul de „Cetățean de Onoare” al Ipoteștiului pentru excepționala contribuție la relansarea interesului pentru Eminescu. Christina Zarifopol-Illias a avut o relație foarte tandră cu Ipoteștiul și a lăsat aici amintiri de neșters, iar titlul de Cetățean de Onoare al Ipoteștiului l-a evocat în chip public întotdeauna cu multă prețuire și mândrie.

Vorbind de relația specială pe care Christina Zarifopol-Illias a avut-o cu Ipoteștiul, nu putem să uităm susținerea entuziastă pe care a acordat-o Anuarului de Studii Românești „Glose”, editat de Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”, din al cărui Colegiu Onorific a acceptat să facă parte, sprijinind intens activitatea echipei revistei.

Și pentru că toate acestea trebuiau să primească un Premiu de excelență și de recunoștință, iată că Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”, susținut de oficialitățile județului Botoșani, alături de un juriu format din universitari pe care altădată i-am fi numit tineri, parteneri însă cu o exigență culturală dincolo de orice tăgadă – și vă rog să-mi permiteți să-i invoc aici pe Mircea A. Diaconu și Andrei Terian, fiind desemnat eu însumi să prezint acest Laudatio – împlinesc în numele tuturor datorii de recunoștință să anunț faptul că, în acest iunie 2022, primul iunie în care Christina Zarifopol-Illias, din nefericire, ne privește dintre stele, au luat decizia de a decerna *In memoriam* – „Premiul Național pentru Promovarea Operei Eminesciene” – doamnei profesor Christina Zarifopol-Illias.

Pentru toate bucuriile și frumusețile pe care ni le-ați dăruit cu mare generozitate, dragă Doamnă Profesor Christina Zarifopol-Illias, gândul nostru rămâne etern în sărbătoare și nedespărțit de dumneavoastră!

Ne gândim că ar fi potrivit să păstrăm, dacă îngăduiți, un moment de aducere aminte, de aducere în prezent a gândurilor Christinei Zarifopol-Illias, care rămân în continuare cu noi.

Vă mulțumim.

MASĂ ROTUNDĂ: Christina Zarifopol-Illias și studiile românești din străinătate

Numele Christinei Zarifopol-Illias este bine cunoscut publicului larg din țară, mai cu seamă pentru culegerea inedită de scrisori dintre Eminescu și Veronica Micle, pe care a publicat-o în anul 2000, într-o ediție de lux a acestei corespondențe monumentale pentru literatura română. Totodată, mediile culturale din România au cunoscut la fel de bine activitatea excepțională derulată de Christina Zarifopol-Illias ca profesor și promotor al programului de studii românești de la Indiana University, Bloomington, din Statele Unite ale Americii.

Originile cursurilor de română de la Universitatea Indiana datează din anii '70, când Ilinca Zarifopol-Johnson, sora Christinei, începuse să predea ore de română în cadrul acestei universități. În aceeași perioadă, în prestigioasa universitate americană se conturase deja un grup de universitari originari din România deosebit de valoroși și respectați. Astfel, Matei Călinescu începuse o colaborare cu Universitatea Indiana, mai întâi, ca *visiting professor*, perioadă în care a avut o bursă Fulbright, devenind mai apoi profesor asociat și, din 1978, profesor plin de literatură comparată. Tot la Universitatea Indiana, era profesor de științe economice Nicolas Spulber, care după cel de Al Doilea Război Mondial, plecase din România în Franța,

emigrând în cele din urmă în SUA, unde după ce a ocupat unele poziții în cercetare, s-a alăturat, în 1954, colectivului de profesori de la aceeași prestigioasă universitate. Merită amintit că profesorul Spulber a devenit una din legendele vii ale universității, acesta însuși fiind deosebit de implicat în activitatea academică, inclusiv după retragerea la pensie, când în următoarea perioadă a vieții, mai mult de două decenii, obișnuia să vină zilnic la universitate, până cu un an înainte de moarte. La rândul său, matematicianul Ciprian Foaiaș s-a alăturat Universității Indiana începând cu 1983, dezvoltând un traseu profesional cu mari realizări la nivel internațional. În aceeași perioadă, după o carieră impresionantă pe marile scene și înconjurată de o notorietate excepțională în lumea muzicală, celebra soprană Virginia Zeani se alătură și ea, în anul 1980, ca profesor al aceleiași universități, unde a fost activă până în 2004, când s-a retras de la universitate, continuând o activitate pedagogică de înaltă ținută în regim privat.

Într-un astfel de mediu, se stabilea Christina Zarifopol-Illias la Bloomington, în 1980. În context american, numele Illias reprezenta nu altceva decât o transliterație a numelui de familie Ilioaia, excepționalul său soț, un arhitect cu totul deosebit, Lukey (anglicizare de la Nicolae), fiind, în fapt, descendent al bădiței Vasile a Ilioaiei, cel evocat cu tandrețe de Creangă în *Amintiri din copilărie*. Fără a lăsa în urmă poveștile din România ale unor familii moldovene încărcate de noblețe, Christina și-a obținut doctoratul în studii clasice, cu o teză despre epistolele lui Pliniu, editată apoi și în România, la Editura Polirom, în engleză, cu titlul *Portrait of A Pragmatic Hero. Narrative strategies of self-presentation in Pliny's Letters*. Devenind supervisor al programului de limbă latină, pentru anul întâi de studiu, a preluat orele de română pe care le ținuse până atunci sora sa, Ilinca Zarifopol-Johnson, și a extins programul de limba română cu o energie impresionantă. Prin entuziasmul pe care îl transmitea celor cu care lucra, a atras foarte mulți studenți la cursurile de română, a făcut *fund rising* pentru conferințe pe teme românești susținute de nenumărate personalități culturale și politice din România, a organizat simpozioane și seri românești. A obținut burse pentru studenți americani care doreau să studieze limba și cultura română, iar mulți dintre ei au devenit experți în problemele spațiului românesc și ale celui Est-European, activând în cadrul unor celebre centre de analiză politică americană. Într-un astfel de context și prin eforturile sale, făcute cu un aer firesc și multă naturalețe, cercul de convivia-

litate reunit în jurul programului de studii românești s-a completat cu nume deosebit de importante, precum Dragoș Aligică, Maria Bucur, Aurelian Crăiuțu, alături de profesorul Vladimir Tismăneanu, de la Universitatea Maryland, cu care au rămas într-un neîntrerupt contact.

Experiența Christinei Zarifopol-Illias în privința unei poziționări a temelor românești într-un context cu o vizibilitate deosebită în cadrul dialogului intercultural este extrem de sugestivă, permițând a sublinia, o dată în plus, faptul că centrele de studii românești din străinătate, expertiza pe spațiul cultural-societal românesc din mediile academice și de cercetare de peste hotare sunt deosebit de importante pentru construirea unui climat empatic, cu impact asupra percepției publice referitoare la în-săși poziționarea României în context internațional. Merită de aceea reamintit faptul că mediile cultural-academice ale diasporei române reprezintă o resursă deosebit de valoroasă pentru promovarea culturii române și construirea unui mediu internațional favorabil inițiativelor românești, exemplul Christinei Zarifopol-Illias reamintind faptul că, dincolo de rețeaua celor puțin peste 50 de lectorate coordonată de Institutul Limbii Române, există și aceste centre de românică susținute de universitățile sau centrele de cercetare din străinătate, a căror activitate merită din plin apreciată, anturată și sprijinită cu instrumente adecvate. Oricum, izbânda repurtată la Universitatea Indiana prin eforturile personale ale Christinei Zarifopol-Illias rămâne un caz cu valoare de paradigmă, mai cu seamă că activitatea acestui centru de românică a fost întotdeauna susținut de pe poziția unui profesor care avea, în fond, jumătate de normă la limbi clasice, iar o altă jumătate de normă era construită pentru studiile românești prin abnegația Christinei și lupta mereu reînnoită pentru a găsi soluții de evitare a desființării programului respectiv.

Astfel, neputând separa misiunea de profesor de limbă română în S.U.A. de darul făcut eminescologiei și patrimoniului cultural național prin publicarea scrisorilor, masa rotundă ce a avut loc în continuarea ceremoniei de decernare a Premiului Național pentru Promovarea Operei Eminesciене, acordat Christinei Zarifopol-Illias, a pornit de la evocarea personalității acesteia, urmărind aceste complementarități.

Derulată sub genericul *Christina Zarifopol-Illias și studiile românești în străinătate*, masa rotundă organizată pe 15 iunie 2022, i-a reunit pe Dragoș Paul Aligică, Florin Oprescu, Sever Voinescu și Mihai Zamfir, ală-

turi de Iulian Costache și de Mircea A. Diaconu, care au comoderat întâlnirea respectivă. Plecând de la evocarea personalității Christinei Zarifopol-Illias, dezbaterea a urmărit mai ales implicarea Profesoarei de la Universitatea Indiana în promovarea culturii române prin studiile românești din străinătate, subliniind importanța și provocările ce stau în fața centrelor de studii românești din afara României.

Discuțiile din cadrul mesei rotunde au fost inițiate de criticul literar Mircea A. Diaconu, pornind de la detalii de ordin biografic. Fiind strănepoata fratelui renumitului istoric literar Paul Zarifopol, important exeget al operei lui Caragiale, la rândul său căsătorit cu fiica lui C.D. Gherea, genealogia Christinei Zarifopol-Illias și a familiei sale înglobează legături personale și relații de familie ce par uitate, dar care ies la iveală, întocmai precum în situația scrisorilor pe care le-a recuperat dintr-un circuit personal și le-a oferit circuitului public al culturii române, context ce descoperă ca dintr-odată conștiința genuină a unei misiuni de asumat. Mircea A. Diaconu a subliniat că dialogul epistolar inedit publicat de Christina Zarifopol-Illias scoate la iveală un Eminescu –, care se prezintă ca un continent ce fusese pierdut și se cere a fi redescoperit. Detaliile și situațiile evocate în cadrul scrisorilor, ce puteau fi doar bănuite sau intuite până la publicarea volumului, cu mai multă sau mai puțină inspirație, oferă noi căi de acces spre înțelegerea, spre redescoperirea și spre o posibilă reconfigurare a imaginii lui Mihai Eminescu. Reteritorializând traseele de lectură ale acestui nou continent Eminescu, oferit prin publicarea corespondenței Eminescu – Veronica Micle, ni se oferă prilejul unei recitiri atât a vieții, cât și a operei scriitorului. Cea mai importantă contribuție a publicării acestor scrisori la evoluția istoriografiei literare – consideră Mircea A. Diaconu – este dovada pe care această corespondență o aduce că Eminescu nu este doar un monument sau o instituție intangibilă, ci, totodată, a fost un scriitor care a trăit și a avut interacțiuni revelatorii. Ipostazierea dimensiunii umane a lui Eminescu, care ne dă întâlnire cu ființa și biografia sa vie, vine în prelungirea observațiilor lui Caragiale, care atrăgea atenția că acest om a trăit printre contemporanii săi, polemizând cu perspectiva lui Titu Maiorescu, care îl înțelegea ca pe un geniu decuplat și neinteresat de contingent.

Mircea A. Diaconu a evidențiat că realitatea scrisorilor nu lezează imaginea scriitorului Eminescu, arătând dimpotrivă că, în ciuda unei biografii ce era marcată, spre exemplu, de munca asiduă de la „Timpul”, scri-

itorul a creat opera literată ce a fost consecventă cu un plan referențial diferit. Astfel, Eminescu poate fi privit din perspective diferite, ca om cu o biografie impresionantă, ca om al cetății, deplin angajat și cu o atenție trează pentru înțelegerea problemelor epocii și, totodată, ca scriitor, însă toate fațetele care se descoperă ar trebui – a subliniat criticul Mircea A. Diaconu – plasate și judecate în context, nu pentru a-l judeca prin ele pe Eminescu, ci pentru a-l înțelege.

Ștafeta dezbaterii a fost preluată de istoricul literar Iulian Costache, care, reținând metafora descoperirii continentelor pierdute, avansată de Mircea A. Diaconu, a comparat publicarea de către Christina Zarifopol-Illias a scrisorilor dintre Eminescu și Veronica Micle cu momentul marilor descoperiri geografice, care a condus nu doar la o recartografiere a lumii, ci la ceva mai profund: la o schimbare de paradigmă în privința înțelegerii lumii și a unei noi geografii simbolice asupra acesteia. Într-un astfel de context, a fost adusă în discuție întrebarea dacă nu cumva modalitățile de construire a unui narativ al istoriei literaturii române ar trebui înțelese inclusiv din perspectiva necesității de a adecva prezentarea canonului cultural românesc la spațiul cultural (spațiile culturale) din străinătate, plecând de la orizontul de așteptare și sensibilitățile culturale locale. Probabil că surpriza excepțională a publicării corespondenței Eminescu – Veronica Micle se poate metaboliza narativ într-un anumit fel în interiorul culturii române, în timp ce, în diferite spații, ar putea să fie nevoie de o perspectivare acomodată la interacțiunile preexistente ale culturii române cu ambientul cultural local. În acest sens, Iulian Costache a remarcat că introducerea în spațiul dialogului intercultural a unor elemente ce țin de canonul identitar al unei alte culturi nu poate funcționa pe o bază unificată, cu o strategie de abordare globală, ci trebuie să țină cont de așteptările publicului local și de posibilitatea angajării unei diplomații a conectorilor culturali în spațiul respectiv.

Tocmai pentru a putea percepe în dimensiunea sa concretă interacțiunile dialogului intercultural, moderatorul l-a introdus în dezbateră pe scriitorul Sever Voinescu, fost consul general al României la Chicago, care, mărturisind o apropiată prietenie cu Christina Zarifopol-Illias, a evocat nu numai volumul corespondenței evocate, ci și organizarea unei importante receptivități pentru cultura română în Statele Unite ale Americii prin activitatea pe care profesoara de la Universitatea Indiana și-a asumat-o.

Sever Voinescu a amintit situația (eufemistic vorbind) mai puțin fericită a arondării, în genere, a programelor de studii românești din cadrul universităților din străinătate în arealul studiilor ruse și est-europene. Aceasta era și situația de la Universitatea Indiana, unde contextul a obligat-o pe Christina la un efort intens pentru a crește vizibilitatea studiilor românești și pentru a construi o strategie de diferențiere a acestora. Însă, în virtutea inerției istoriei, chiar și după marile schimbări ale hărților politice ale lumii, care au debutat la sfârșitul anului 1989, studiile românești se află, din nefericire, în continuare poziționate în proximitatea interesului pentru zona rusă, a celei balcanice, într-un areal est-european masificat și indistinct, care prelungește anumite clișee de percepție. Tocmai de aceea se face simțită nevoia unui *lobby* cultural academic și cultural mult mai puternic, iar experiența Christinei Zarifopol-Illias a arătat din plin că se poate, ba chiar se poate face cu multă eleganță și stil, care nu exclud sensul unui patriotism, de care Christina nu se ferea, ci îl practica fără emfază și cu multă rectitudine.

În cadrul demersurilor pe care le-a asumat pe lângă programul de română și dincolo de relația deosebit de apropiată pe care o avea ca profesor cu studenții, Christina Zarifopol-Illias a făcut ca intelectuali români să fie prezenți în spațiul dezbaterilor academice, transformând profesoratul său într-o adevărată misiune de ambasador cultural și lobbyist academic. Ca parte a construirii acestor contexte favorabile de prezentare a României, Sever Voinescu a evocat și organizarea unei lansări de carte pentru volumul corespondenței inedite dintre Eminescu și Veronica Micle la Universitatea Indiana.

În pregătirea acelei lansări a cărții, și-a amintit Sever Voinescu, s-a iscat întrebarea: cum se poate vorbi despre Eminescu unui public care nu cunoaște subiectul? Cu atât mai dificilă apărea misiunea de a explica importanța publicării unei corespondențe inedite unui public care nu știe, nici măcar la nivel elementar, cine a fost Eminescu, ceea ce constituia o adevărată provocare. Or, în ciuda pregătirilor pentru acomodarea culturală a informațiilor despre cultura română, despre Eminescu, în pofida pregătirilor pentru un demers de istorie culturală sau perspectivă teoretică, ceea ce s-a întâmplat a fost că nu elementele de conectare ale reperelor culturale au contat, pentru că altceva a străbătut până la publicul american: povestea iubirii imposibile dintre protagoniștii dialogului epistolar, cu contorsio-

nările și aspectele sale dramatice, a fost aceea care a emoționat audiența amfiteatrului universitar american. S-a văzut astfel că interesul formidabil a fost stârnit nu prin construcții pe bază de argumente, ci pur și simplu prin povestea de dragoste în sine, care a comunicat o emoție vie, constituind, în fond, un numitor comun mai curând reperabil.

Totodată, au fost evocate cu multă tandrețe gesturile de implicare ale tuturor universitarilor români de la Universitatea Indiana și a invitațiilor lor, care au acompaniat cu entuziasm întâlnirea respectivă, oferind inclusiv un spontan recitativ în engleză după versuri de Eminescu. Această poveste exemplară a prezentării corespondenței lui Eminescu într-un amfiteatru al unei universități celebre din S.U.A. arată că ambreiorul empatiei pentru o cultură străină și declanșatorul curiozității pentru cunoașterea altei culturi, a altei țări se pot ivi în contexte neașteptate, încât trebuie să fim continuu deschiși pentru a înțelege logica și viziunea alterității culturale pe care o avem în față.

În continuarea dezbaterilor pe tema studiilor românești din străinătate, a fost invitat să intervină profesorul și istoricul literar Mihai Zamfir, inclusiv din perspectiva activității sale bogate puse în slujba promovării României și a culturii române, în calitate ambasador în Portugalia și Brazilia. În prezentarea punctului său de vedere, plecând de la activitatea Christinei Zarifopol-Illias ca profesor în Statele Unite ale Americii, Mihai Zamfir a ridicat tema discuției la un nivel de generalitate, referindu-se la condiția promovării în spațiul global al culturii a oricărei literaturi, cu atât mai mult la dificultățile culturilor bazate pe o limbă cu o putere de circulație mică sau medie. Constatarea de la care a pornit profesorul Mihai Zamfir a fost aceea că cineva care promovează o cultură în străinătate face politică fără să vrea. Nuanța afirmației lui Mihai Zamfir nu trebuie să scape însă și ea se referă la faptul că intrarea unei culturi pe piața bunurilor culturale și a dezbaterilor de idei dintr-o altă țară implică – întocmai precum orice demers politic – resurse financiare, construirea unei arhitecturi de influențe și prezența unor personalități extraordinare, care să poată capta și să stimuleze publicul din țara respectivă pentru o altă cultură.

Într-un astfel de context, nucleul unor personalități culturale și academice originare din România, format în jurul unei persoane care a investit creativitate, timp, resurse de lobby la Universitatea Indiana, se vâdește a fi exemplar, la fel cum situația amintită anterior de Sever Voinescu,

în care publicul american a fost atras de povestea iubirii a doi scriitori români de secol XIX și s-a părut lui Mihai Zamfir cu atât mai interesantă. În opoziție însă cu aceste exemple, profesorul Mihai Zamfir a făcut observația că, în timp ce resursele financiare sau cercurile de influență mai pot fi ameliorate, promovarea culturii române în străinătate nu a strălucit, decât prin excepție, prin personalități care să susțină o promovare deosebită a României în străinătate.

În cadrul procesului de impunere a culturii române pe plan internațional, în opinia lui Mihai Zamfir, ne aflăm încă abia la început, iar optimismul acestuia este stimulat de faptul că, pe perioade mai lungi de timp, chiar și clișeele fixate asupra culturilor și asupra popoarelor se schimbă. De aceea, misiunile ICR și ale lectoratelor de limbă română se arată ca o speranță, fără a reprezenta o perspectivă deșartă. Revenind la personalitatea Christinei Zarifopol-Illias, profesorul Mihai Zamfir consideră că ceea ce a contribuit decisiv ca demersurile sale de promovare a culturii române să constituie un exemplu de excelență a fost faptul că a știut cu ce receptori să discute și cum să dialogheze pentru ca misiunea ei pentru cultura română să se îndeplinească, construind un microclimat academic deschis față de ideea cunoașterii unei culturi deosebite scrise însă într-o limbă de o mai mică circulație.

Masa rotundă a continuat cu intervenția lui Florin Oprescu, profesor de română în cadrul lectoratului susținut de Institutul Limbii Române la Universitatea din Viena. Acesta a precizat că situația sa este relativ similară cu cea exemplificată de activitatea Christinei Zarifopol-Illias, așa cum a fost evocată și de vorbitorii anteriori, dar cu unele nuanțe locale. Din fericire, poziționarea instituțională a lectoratului de română în Universitatea din Viena este diferită, limba română fiind studiată ca limbă romanică, în cadrul unui Institut de Romanistică. Pe de altă parte, aici situația este diferită, pentru că poziția acestui lector este susținută de către Institutul Limbii Române, în cadrul rețelei proprii de lectori cu misiune în cadrul universităților din străinătate.

Punctul de vedere al lui Florin Oprescu este acela că lectorul extern dintr-o universitate este cel mai bun cunoscător al situației promovării limbii și culturii respective pe plan local, cunoscând atât nivelul de interes, cât și reușitele și neajunsurile, avantajele sau dezavantajele acestei misiuni ce se aseamănă – metaforic vorbind – cu un transplant de ADN

cultural într-un corp străin: „grefa culturală” poate fi acceptată sau poate fi respinsă de alteritatea culturală căreia îi este prezentată. De aceea, Florin Oprescu consideră că instituția lectoratului este ipostaziată de însuși lectorul respectiv, care se identifică cu misiunea lectoratului, își îndeplinește menirea și trăiește într-un mediu alogen. De aceea, cheia succesului misiunii unui lector se află într-o relație cât mai apropiată cu studenții, așa cum și Christina Zarifopol-Illias a menținut o deschidere de o intensă căldură față de studenți. Totodată, profilul identitar al lectorului, după cum a mărturisit Florin Oprescu, ajunge să se confunde cu activitatea pe care și-o asumă, nu doar prin legătura profesională și apropierea cu studenții, ci și prin *lobby*-ul universitar, cu toate greutățile întâmpinate, amintind aici de strădania de *lobby* exercitată de Christina Zarifopol-Illias pentru inițierea în Statele Unite ale Americii a unei burse pentru studii românești.

Concluzia lui Florin Oprescu a luat forma unei mărturisiri entuziaste, referitoare la importanța prieteniei fertile dintre profesor și studenți, pe de o parte, dar și dintre profesor și intelectualitatea de marcă a țării de origine și cea a țării gazdă, pe de altă parte. Această fertilă prietenie pe care Christina Zarifopol-Illias a știut să o dezvolte, având – așa cum a menționat și Sever Voinescu – vocația de a naște prietenii, este cea care a făcut posibilă ca imaginea profesoarei de la Universitatea Indiana să fie atât de viu evocată și atât de bine reprezentată în cadrul discuțiilor de față.

Dezbaterea s-a încheiat cu o intervenție a prof. univ. dr. Dragoș Paul Aligică, dublu afiliat la Universitatea Indiana și Universitatea din București, al cărui mesaj scris a fost citit de Mircea A. Diaconu, prilejuind o evocare a personalității Christinei Zarifopol-Illias și a demersurilor sale pentru susținerea culturii române, din perspectiva unuia dintre membrii comunității universitare din cadrul Universității Indiana. În contextul evidențierii gestului deosebit de important al publicării corespondenței Eminescu – Veronica Micle, precum și al eforturilor de identificare a resurselor de suport pentru programul de studii românești, a fost subliniată, cu o tușă deosebit de fină și discretă, ideea de datorie care a constituit motorul acțiunilor Christinei. Or, filiația acestui simț al îndatoririi personale față de punerea în valoare a culturii române venea la Christina, pe de o parte, ca o obligație primită prin moștenirea de familie, pe linia genealogiilor culturale din familia sa, incluzând, în deplină solidaritate, și tradiția de familie a lui Lukey, soțul său, iar pe de altă parte, din cultul prieteniei, care a vascula-

rizat un întreg destin, dăruit revelării bucuriilor patrimoniului cultural românesc.

Masa rotundă *Christina Zarifopol-Illias și studiile românești din străinătate* a arătat că misiunea de a releva publicului străin valorile unui patrimoniu cultural, de cunoaștere și sensibilitate precum cel din spațiul românesc conduce, în cele din urmă, la o inevitabilă identificare a destinului personal cu domeniul respectiv, pe care îl ajunge să îl ipostazieze în fața culturii locale din țara gazdă. Christina Zarifopol-Illias a ilustrat cu prisosință, prin exemplul programului de română dezvoltat la Universitatea Indiana, Bloomington, un nivel de excelență al acestei nobile misiuni, care i-a devenit stil de viață și destin deplin asumat. Prin puterea de a construi un climat academic deosebit de empatic și deschis pentru temele culturii române, reunind un club larg de personalități cu mare relevanță pentru mediile societății locale, Christina Zarifopol-Illias a personalizat, totodată, un model exemplar al diplomației române în mediile cultural-academice internaționale, cu o forță de energizare rară, pentru care nu vom obosi să îi mulțumim și să îi arătăm recunoștința noastră. Stilul său de abordare a acestui domeniu este un exemplu inspirațional pentru întreaga comunitate a studiilor românești din mediul internațional.

Emanuel ULUBEANU

Asist. univ. dr., Universitatea din București

IN HONOREM
D. POPOVICI –
IOANA EM. PETRESCU

În perioada 16-17 iunie 2022, Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii *Mihai Eminescu*, în parteneriat cu Biblioteca Centrală Universitară *Mihai Eminescu* Iași, Centrul de cercetare în filologie modernă al Facultății de Litere a Universității *Babeș-Bolyai* Cluj, Biblioteca Județeană *Octavian Goga* Cluj, a organizat a VI-a ediție a Colocviului de exegeză literară. Dacă edițiile anterioare au fost dedicate vieții și operei lui Dumitru Irimia, Petru Creția, Ion Negoitescu, Laurențiu Ulici, Perpessicius, ediția a VI-a s-a desfășurat sub genericul *In honorem Dumitru Popovici – Ioana Em. Petrescu*, omagiu adus celor două figuri majore ale studiilor literare românești și, deopotrivă, ale eminescologiei.

Cu studii la Paris, lector de limba română la Sorbona și la Școala de Limbi Orientale, Dumitru Popovici (25.X.1902 – 6.XII.1952) devine profesor universitar la Universitatea din Cluj în 1936. Atras de comparativism, proiecta, în fapt, o istorie a literaturii române, neterminată, dar în cadrele căreia se înscriu studiile și cursurile sale despre Cezar Bolliac, Heliade Rădulescu, iluminism, cele despre receptarea lui Eminescu și despre poezia lui Eminescu. Cum precizează Ioana Em. Petrescu, „structural, Dumitru Popovici nu este un critic, ci un istoric literar, preocupat de procesul devenirii interioare a fenomenului literar”. Rămasă în bună măsură în manuscris, opera avea să-i fie editată, parțial, între 1972 și 1989, de Ioana Em. Petrescu, fiica sa.

Dedicată total universității clujene, gândind literatura în termeni de epistemă, Ioana Em. Petrescu (28.XII.1941 – 1.X.1990) debutează cu un volum despre Ion Budai-Deleanu, pentru a se consacra prin studiile despre Eminescu (*Eminescu, poet tragic*, respectiv *Eminescu și mutațiile poeziei românești*). Predând literatură română la Universitatea din Cluj, a creat acolo o școală de eminescologie. Studiile publicate postum au întregit profilul unui intelectual de primă mărime, pentru care critica e un angajament moral, iar literatura e văzută în termeni de ființă.

Se pot, oare, identifica relații între structura de adâncime a celor doi intelectuali, între tată și fiică? De la ultimul curs major ținut de Dumitru Popovici la Universitatea din Cluj în 1947-1948, despre Eminescu, până la *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică sau Eminescu și mutațiile poeziei românești*, și de la *Literatura română în Epoca Luminilor* până la *Ion Budai-Deleanu și eposul comic* se configurează traiectorii analitice care, cu toate afinitățile posibile, par operele unor intelectuali profund diferiți. Și totuși, tată și fiică, la distanța câtorva decenii și în contexte total diferite, participă la același efort constructiv, în care literatura angajează valori umane esențiale. Prin existența lor intelectuală și prin opera lor, Dumitru Popovici și Ioana Em. Petrescu oferă un teren de dezbatere pentru interogații majore care privesc deopotrivă contribuția lor pe terenul idelor din spațiul cultural și literar românesc, dar și identitatea literaturii române în context românesc și european. Colocviul de exegeză literară care le-a fost dedicat și-a propus să fie prilejul unor exegeze și mese rotunde pe aceste teme.

Mircea A. DIACONU

Notă: Fotografiile din această secțiune a revistei sunt imagini din Casa Memorială „Liviu și Ioana Emanuela Petrescu” și reproduc documente din Fondul Petrescu-Popovici, Compartimentul Colecții speciale, memorie și cunoaștere locală al Bibliotecii Județene „Octavian Goga” Cluj.

D. POPOVICI. FAPTE, IPOTEZE, INTERPRETĂRI

Mircea A. DIACONU

Prof. univ. dr., Universitatea
„Ștefan cel Mare” din Suceava,
Memorialul Ipotești – Centrul
Național de Studii „Mihai Eminescu”

Textul de față, o încercare de contextualizare și definire a personalității lui D. Popovici, își propune nu atât să dea răspunsuri (ele se plasează mai degrabă pe terenul ipoteticului, decât pe acela al certitudinilor), cât să formuleze, implicit sau explicit, câteva întrebări. Premisa de la care pornesc este că nu poți înțelege corect natura ideilor lui D. Popovici fără a investiga relația sa cu membrii Cercului Literar de la Sibiu. Sau nu poți reconstitui sistematica lui fără a problematiza și înțelege ce anume explică opțiunile lui în materie de metodă și de axiologie literară și critică. Percepuți ca niște rebeli, se vor fi format tinerii scriitori, studenți încă la Universitatea clujeană mutată la Sibiu și avându-l pe D. Popovici profesor, și sub impactul personalității lui? Vor fi avut tinerii aceștia și adeziunea profesorului, de la distanță măcar, sau complicitatea lui, fie și tacită? Fără îndoială că arhiva Popovici – Petrescu poate oferi date noi și, poate, surprize în acest sens. Deocamdată, putem face doar supoziții pornind de la ceea ce există.

Ce știm cu certitudine este că pe 6 decembrie 1952, chiar în ziua înmormântării profesorului, I. Negoșescu îi scria lui Radu Stanca: „Și, ca în *Concertul bengescian*, toată lumea, plus Blaga etc. până la Regman – azi, la înmormântarea bietului Dumitru Popovici, surpat brusc. M-am înțeles extraordinar de bine cu el și ne-ar fi fost – academic – de mare folos” (Negoșescu, Stanca 2021: 403). De altfel, Negoșescu chiar vorbise la mormântul profesorului, iar în orația funebră îi construisese un profil din care cităm: „I se citea pe față și în gest o rețineră înaltă, care venea din caracterul său statuar, din linia dreaptă a vieții lui interioare și toate acestea dădeau colaborării cu el un farmec rar și o importanță care îți impunea chiar și în domeniul personal de activitate” (*apud* Croitoru 2022: 61). Cu toate acestea și cu toate că este atât de bogat în idei și în anecdotică intelectuală, romanul epistolar

I. Negoïtescu – Radu Stanca nu conține alte invocări ale profesorului. Doar într-o scrisoare din 14 decembrie 1951, Negoïtescu mărturisește: „D. Popovici (directorul meu) mi-a dat să-i citesc o piesă de teatru *Regele din Propontide*, scrisă anul trecut” (Negoïtescu, Stanca 2022: 372). La Biblioteca Academiei din Cluj lucra acum și Blaga, cel pe care, pe lângă Lovinescu, cerchiștii și-l asumaseră ca mentor.

După toate aceste secvențe, ce putem deduce cu certitudine este că între cerchiști și D. Popovici o ruptură n-a existat. Sau nu una la vedere. Totuși, în bogata corespondență dintre Negoïtescu și Radu Stanca, care pune în discuție deopotrivă idei și date biografice, numele profesorului e abia invocat. Firește, ne putem întreba: ce se va fi întâmplat cu piesa lui D. Popovici? Va fi primit ea girul tânărului rebel Negoïtescu? Opinia lui conta, se pare. Relevant e însă și altceva. Deși îl apreciau – unii, cazul lui Eugen Todoran, de exemplu, fuseseră puși de el să scrie despre anumite cărți –, cerchiștii nu-l iubeau. În câteva pagini de jurnal, din vremea studenției sibiene, Cornel Regman îi făcea următorul portret: „Mutră slăbuță de ofticos, f. serios vorbește, nu surâde niciodată, cu ochii în catedră și abia îndrăznind să se uite în sală. Gesturi de manechin. Introducere amplă, cunoștințe vaste. Vorbește frumos, cursiv, ca un veritabil conferențiar” (*apud* Lircă-Moldovan 2018: 66). Sunt reacțiile de după prima întâlnire cu profesorul. Firește că, pe lângă impactul primului curs, e ceva și din spiritul lui Regman în acest portret, așa cum în cel făcut de Negoïtescu se va fi simțind Negoïtescu însuși; fiecare se descoperă și se relevă pe sine însuși în magistru. În același timp, reconstituiriile au toate sămburele lor de adevăr. Nu întâmplător, după cele spuse de Regman, înțelegem de ce nu a avut D. Popovici discipoli. În același timp, la Sibiu, predau și Liviu Rusu, Lucian Blaga, Sextil Pușcariu, D.D. Roșca, Henri Jacquier, Victor Iancu etc., iar în măsura în care erau atrași de „magia” lui Blaga, tinerii aderau – o știm – și la ideile lui Liviu Rusu. Așa încât, dacă rămânem o clipă la suprafața lucrurilor, poate că între cerchiști și D. Popovici ar fi trebuit să existe, deși deocamdată dovezi în acest sens nu sunt, mai degrabă disensiuni. În fond, E. Lovinescu, mentorul cerchiștilor, e plasat cu duritate de D. Popovici în categoria *Așa nu*. Ce-i drept, în 1943, când tinerii studenți de la Sibiu își declară public adeziunea față de promotorul modernismului, D. Popovici poate că nu-și exprimase încă poziția față de Lovinescu; puțin probabil însă ca viziunea să nu-i fi fost clară încă de atunci. Iar studiile despre Maiorescu și despre generațiile de critici post-maiorescieni nu-l salvează în ochii lui Popovici, chiar dacă, de la mare distanță privind lucrurile,

între *Eminescu în critica și istoria literară română și Generații critice post-maiorosciene* un aer comun poate că există. Nu-i vorbă, așa cum e făcută, execuția lui Lovinescu pare perfect justificată; nimic nu-l poate salva pe criticul devenit un impostor, din moment ce mistifică dovezi. Pe D. Popovici nu-l interesează sistematica lui Lovinescu, nu-l preocupă să reconstituie cauzele și motivațiile anumitor opțiuni, nici plasarea literaturii sub semnul unei angajări ideologice pro-europene. Așa cum o gândește Lovinescu, autonomia esteticului este, în fond, pașaportul cu care literatura română angajează principiile lumii liberale, adică ale civilizației vestice. În fine, nicio clemență față de mentorul cerchiștilor. Lucrurile sunt cu atât mai relevante sau și mai relevante când înțelegem că viziunea lui despre Lovinescu e fundamentată și formulată nu numai după moartea acestuia, ci și, mai ales, după ce adeziunea studenților săi se manifestase clar. În fond, manifestul tinerilor scriitori din „Ardealul estetic” e din 13 mai 1943; execuția lui D. Popovici este din cursul ținut în 1946/1947. Iar Lovinescu murise pe 16 iulie 1943.

De ce este desființat Lovinescu? Pentru critica sa de natură impresionistă și mai ales pentru felul cum se concretizează ea. Prin urmare, în cauză este chiar miezul teoriei lovinesciene, iar lucrul reiese clar din următoarea afirmație: „În baza unui material incomplet, Eminescu este prezentat ca unul dintre spiritele cele mai caracteristice ale reacțiunii contra occidentalizării României, angajat într-o luptă fără răgaz împotriva timpului său și continuat în mișcările extremiste din acea vreme” (Popovici 1989: 97). Și după ce precizează că anumite idei vor fi discutate „cu toată atenția” la seminar, D. Popovici afirmă nu numai că „unele caracterizări depășesc în mod regretabil realitatea”, ci și că, „dacă mișcările extremiste din ultimul timp s-au întemeiat, în parte, pe idei desprinse din lupta politică a lui Eminescu, se impune să se observe în același timp că mistica națională raportată în mod predilect la Eminescu cunoaște și alți promotori mult mai apropiați de noi și că ea s-a configurat definitiv sub influența unor mișcări politice străine de dată recentă” (Popovici 1989: 97-98). În fapt, D. Popovici pune sub semnul îndoielii continuitatea dintre mișcările de extremă dreaptă care se revendicau de la Eminescu și Eminescu. Or, în lupta împotriva acestor mișcări, Lovinescu le plasa rădăcinile (așa cum o făceau ele însele, de altfel) în reacționarismul eminescian. Dar marele păcat al lui Lovinescu este „lipsa de probitate intelectuală” specifică, conchide D. Popovici, impresionismului. De fapt, cu metoda se luptă D. Popovici. De aici, concluzia: „Inițiat sub aceste zodii, impresionismul român ajungea de la început un fabricat cu

marcă proprie. Îl vom urmări în continuare, în zbaterea lui epileptică în jurul aceleiași probleme” (Popovici 1989: 101). Tonul nu mai e, ca altădată, ironic, ci, demn de un pamflet, vitriolant. În paranteză fie zis, „zbaterea epileptică” a impresionismului va fi ilustrată, în paginile imediat următoare, de exegeza călinesciană. Așa cum vom vedea ceva mai încolo, chiar și concluziile la secvența despre Călinescu sunt neiertătoare, deși, cu altă ocazie, D. Popovici, cumva poate chiar împotriva voinței sale (e, totuși, un raționalist), recunoaște că studiile lui Călinescu despre Eminescu sunt printre cele câteva cu adevărat relevante. De asemenea, în paranteză, să precizăm că, așa cum au evoluat lucrurile, critica literară românească s-a manifestat o bună bucată de vreme sub semnul lui Lovinescu sau al lui Călinescu. Lecția lui D. Popovici, cu rădăcinile în Caracostea, n-a fost metabolizată de critica românească. Ar fi putut fi? Am fi arătat altfel astăzi dacă lucrul acesta s-ar fi întâmplat? Întrebări care nu merg până acolo încât să sugereze istorii contrafactice.

Cert este că cerchiștii nu sunt lezați de „atacurile” lui D. Popovici asupra mentorului lor, care vizează, finalmente, principiile pe care și le asuma ei înșiși. Vor fi ajuns și la urechile lor opiniile lui D. Popovici? Vor fi citit și ei cursul litografiat al fostului lor profesor? Se va fi exprimat într-un fel sau altul poziția lui și în vremea în care viitorii cerchiști îi erau studenți? Așa cum am văzut din puținele cuvinte rămase de la Negoșescu, D. Popovici impunea și era măcar respectat, dacă nu admirat. Nu-i imposibil ca în programul său să fi existat totuși ceva care să-i fi atras pe cerchiști. În *Prefața* volumului I din *Studii literare*, revistă a *Seminarului de Istoria literaturii române moderne*¹, D. Popovici preciza: „Studiile pe care le-am reținut pentru discuție sunt publicate în 1940 și 1941. Am pornit în mod intenționat de la această dată, când Universitatea noastră a primit cea mai dureroasă lovitură. Apariția revistei «Studii literare» este o dovadă că, departe de a ne prăbuși sub durere, noi ne continuăm activitatea îndrumată de aceleași preocupări: socotim astfel că unei propagande *forense*, subtilizând în retortele sale adevărul și umanitatea, nu i se poate răspunde decât subliniind cu toată tăria demnitatea adevărului și demnitatea umanității” (Popovici 1942: VII). De asemenea: „Obiectul de studiu pe care ni-l propunem este Literatura română modernă, privită atât în dezvoltarea internă a valorilor ei artistice și ideologice, cât și în raporturile sale cu literaturile străine. Va fi deci o revistă

¹ Va fi existând în acest titlu un dialog la distanță cu Lovinescu, care scrisese *Istoria literaturii române moderne*?

de Istorie literară națională și Literatură comparată pe bază românească. Se va acorda în același timp toată atenția problemelor referitoare la metodele de cercetare și se va înfățișa, în lumină critică, întreaga mișcare științifică de specialitate” (Popovici 1942: VII). Evident că poziția lui Popovici angajează în mod explicit naționalul. De altfel, numărul e realizat „în amintirea lui Gh. Bogdan-Duică și N. Drăganu, cei dintâi profesori de Literatură Română de la Universitatea Românească a Clujului”. În vreme ce tinerii care defineau „Ardealul estetic” raportându-se la Maiorescu excludeau orice angajare de context, D. Popovici vorbește despre „Istorie literară națională”, de „Literatură comparată pe bază românească”, de „Universitatea Românească a Clujului”. Mai mult chiar, Eugen Todoran, viitor cerchist, student încă, scrie, cu siguranță la sugestia profesorului său, o recenzie la ediția din 1941 realizată de Ion Crețu, Mihai Eminescu, *Opera politică*. E un tip de militantism aici de care, așa cum apar lucrurile în celebrul manifest, cerchiștii se deziceau, pe care îl condamnau chiar.

Dar, dincolo de faptul că nu există vreun semn al confundării criteriilor, D. Popovici vizează clar plasarea studiilor românești în context european. „Raporturile cu literaturile străine” trimit spre o metodă de cercetare pe care Popovici o exersase deja și căreia la noi îi lipsea fundamentarea teoretică; mai mult chiar, revista își propunea înregistrarea și evaluarea „mișcării științifice de specialitate”. Pentru el, studiile literare sunt știință. În continuarea afirmațiilor citate anterior, D. Popovici precizează: „Faptul acesta ne apare cu atât mai indicat astăzi, când cercetarea simte trebuința unei orientări nouă și când, smulsă din congelarea pozitivistă, Istoria noastră literară este aruncată din nou pe apele dulci ale impresionismului, pe care ea a mai plutit pe vremuri” (Popovici 1942: VII). Între timp, ce-i drept, sub semnătura lui G. Călinescu apăruse *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (1941)². Or, iată-l pe D. Popovici militând pentru plasarea literaturii române

² Călinescu este supus unei rezumări în negativ. Cele patruzeci de pagini care îi sunt dedicate supun scrierile lui Călinescu unei analize din care nu lipsește persiflarea, ironia etc. De la început, D. Popovici precizează: „Ceea ce caracterizează în primul rând pe Călinescu este o tulburătoare necesitate sufletească de a-și defini poziția în univers” (Popovici 1989: 101). I se reproșează orgoliul, incompetența, amatorismul etc., etc. Altfel, „cu tot aspectul de locuitori ai grotelor preistorice sub care ne apar în studiul lui Călinescu, nici Creangă, nici Eminescu nu se pot plânge că au fost tratați prea aspru de critic: evacuându-i în preistorie, domnia sa îi reține totuși în cadrele umanității, ceea ce este un mare act de clemență și de omagiu” (Popovici 1989: 106).

în context european, pentru sincronizarea cu cercetările europene în domeniu, depășind dilema etic – estetic pe care își fundamentase Lovinescu programul și, pe urmele lui, în prima lor etapă, de tinerețe, și cerchiștii. Pentru D. Popovici, disocierea care fundamentează narațiunea lui Lovinescu asupra criticii literare, intrată cumva în conștiința publică, prezentă și azi ca o capcană de care mentalul românesc nu se poate desprinde, era proiectat de D. Popovici în superfluitate. Toate acestea vor fi avut impactul lor asupra tinerilor discipoli declarați ai lui Lovinescu. De altfel, adeziunea implicită la programul lui D. Popovici (semn al unei fracturi de logică, s-ar spune: cum să-l aprecieze pe cel care le desființase mentorul?) e cu atât mai posibilă cu cât, în măsura în care aderă la programul lui Lovinescu, sunt în același timp admiratorii lui Blaga, plasat el însuși în orbite ideologice diferite de ale teoreticianului modernismului. Paradoxurile sunt expresia tocmai a vitalității unei culturi. Iată-l, de exemplu, pe Negoitescu, un lovinescian prin ideologie care visează la rafinamentul călinescian, atras în mod natural de comparativism, militant foarte devreme pentru literatura de angajare morală. Pe Blaga, mentorul lor, avea să-l acuze de neputința de a fi tragic.

Semnificativ pentru relația posibilă a lui D. Popovici cu cerchiștii este, cred, și textul prefeței de la volumul al III-lea al revistei, apărut în 1944. Spune D. Popovici: „Rândurile acestea, scrise în ziua eliberării Clujului, au mai presus de orice misiunea de a vesti încheierea primului ciclu din existența *Studiilor literare*, acela al apariției pe pământ de exil. Volumele următoare, pe care le dorim cât mai numeroase, vor apărea la Cluj. În pragul noii

---

Mergând pe linia aceasta, Popovici conchide că, în interpretarea lui Călinescu, „armăsarul va apăra tradiția, iar somnambulul va scrie poeziile” (Popovici 1989: 107). Nici măcar concluziile nu sunt mai blânde. Studiul lui Călinescu, spune D. Popovici, „dă impresia unui stufăriș, din care se pot extrage cu oarecare greutate ideile conducătoare” (Popovici 1989: 143). Și dacă îi concede valoarea, D. Popovici o face prin comparație cu Lovinescu, în interiorul criticii impresioniste, pe care oricum o condamnă fără drept de apel. Chiar ultimul paragraf e elocvent în acest sens. „Marea calitate a studiului este însă străină științei: Călinescu este înzestrat cu însușiri superioare de scriitor și opera sa, obositoare adeseori prin repetiții, printr-o atitudine marcat ostilă față de poeziile definitive ale lui Eminescu și față de criticii anteriori care au avut nefericirea să se ocupe de poet, atrage prin farmecul expresiei”. Și împotriva inconsistenței care se degajă de aici, o recunoaște Popovici, „ea te ajută uneori să pătrunzi în tainele acestui palat fermecat care este poezia lui Eminescu” (Popovici 1989: 144).

sale existențe, revista își propune să păstreze aceeași atitudine obiectivă, punând mai presus de pasiunile trecătoare, devotamentul auster pentru ideile permanente” (Popovici 1944: V). Nu ne interesează acum că tăvălugul istoriei va pune capăt revistei proiectate de D. Popovici după doar încă un număr. Pe lângă deschiderea către literaturile lumii pe care au practicat-o în moduri diferite aproape toți cerchiștii (un alt mod de a face comparativism; o viziune, totuși, tangență metodei lui D. Popovici), să fie metamorfoza propusă de Negoïtescu constând în abandonarea „esteticului” în favoarea ideilor tari, a *euphorionismului*, și consecința contactului cu acel Popovici care avea în vedere „devotamentul auster pentru ideile permanente”? Primul număr din „Revista Cercului Literar” avea să apară în ianuarie 1945. În „Perspectivă”, textul programatic publicat aici, I. Negoïtescu susține că, definit ca „o reintegrare a generației tinere în românitătea de perspectivă universală”, manifestul ar fi vrut „să afirme, peste vicisitudini și aberații, continuitatea faclei valorilor eterne” (Negoïtescu 1945: 3), pentru a preciza mai departe: „După zguduirea din 1940, așadar, și în plină efervescență patriotardă, care zadarnic voia să injecteze deprimarea conștiinței publice, optimismul nostru tânăr, venit dintr-un colț de țară înjunghiată, părea atunci pentru unii naivi o trădare atât a neamului, cât și a Ardealului robit” (Negoïtescu 1945: 4). Precizări inutile, căci pentru acuzația de estetism, nu numai că Negoïtescu va face închisoare în România comunistă, dar și opera lui critică, inclusiv *Istoria*, din 1990, va avea o receptare inadecvată. I s-a pus lui Negoïtescu, ca un stigmat, pecetea de *estetic* și nu s-a mai putut elibera de ea, chiar dacă precizări explicite în acest sens făcea, iată, încă din primul număr al „Revistei Cercului Literar”. Dar precizarea aceasta arată în ce măsură tinerii scriitori ai Cercului și D. Popovici respiră același aer: ca reacție la „zguduirea din 1940”, militează pentru înscrierea literaturii române în coordonate europene, atenți la „ideile permanente” (D. Popovici), la „valorile eterne” (Negoïtescu).

Pentru a înțelege ceva din relația lui D. Popovici cu cerchiștii și finalmente poate chiar din laboratorul lui de creație, provocator va fi fiind nu doar „dialogul” lui D. Popovici cu Lovinescu, ci și cu celălalt mentor al cerchiștilor, cu Blaga. Vor fi existând, fără doar și poate, suficiente date care să fundamenteze o analiză detaliată. Ce ne interesează aici e doar un detaliu, care îl aduce în prim plan pe Alexandru Grama, teologul blăjean născut în același an cu Eminescu, cu un doctorat obținut la Viena în 1877, rector chiar, din 1892, al Academiei Greco-Catolice de la Blaj și care tipărise, în 1891, întâi

în foiletonul revistei „Unirea” („Foaie bisericească-politică”), apoi în volum, excursul său prin opera eminesciană, numit *Mihai Eminescu. Studiu critic*. De fapt, Grama fusese hirotonit în 1873 ca preot celibat; anterior, în 1871-1872, studiasse filosofia la Viena, devenind astfel profesor de fizică. Să-l fi întâlnit pe Eminescu la Blaj? Să se fi intersectat drumurile lor măcar prin Viena, în 1871? Vehemența tonului lui Grama, la doi ani după moartea poetului, angajează nu doar poziția sa de teolog; la mijloc pare să fie o frustrare aproape personală. Grama se întreabă nu numai „cari sunt idealurile acelea morale, de cari se poate însufleți tinerimea română din poeziile lui Eminescu?” (Grama 2014: 138), ci și „Ce poate fi demn de imitat în viața unui aventurier, care nicicând n-a făcut niciun studiu serios și sistematic?”, iar seria definirilor continuă: „Care, corupt și stricat în suflet și în inimă încă din tinerețe, era deja blazat și ostenit de lume și, pentru aceea, lipsit de orice idealism; care, gol de alte simțiri nobile, nu numai a cântat, ci a și practicat erotismul animalic, până când, lovit de săgețile lui chiar în «obositul creier», mintea i s-a dus în «Nirvana» lui Schopenhauer și a indianilor, iară trupul i s-a mai târât câțiva ani, până ce, în floarea vieții, s-a dus și el tot acolo; ce poate fi, mai zicem o dată, demn de imitat în viața unui atare om?” (Grama 2014: 241). În floarea vieții s-a stins și Grama (moare în 1896).

Ei, bine, lui Al. Grama, D. Popovici îi dedică patru lecții în cursul din 1946 (îl vom numi în continuare cursul 1) și câteva secvențe în cursul litografiat în 1947, susținut în 1946/1947 (îl vom numi cursul 2)³. Ce ne interesează aici sunt lecțiile dedicate lui Grama. Poate că notele din cursul 1, tocmai pentru că sunt schematice, sunt și deformatoare. Să nu uităm, de aseme-

³ Referitor la cursul 1, Ioana Em. Petrescu, îngrijitoarea ediției, precizează: „Deși redactate cu abrevieri, lecțiile I-VII se păstrează într-o formă publicabilă. Începând cu lecția a opta, notițele devin însă rezumativ-schematice, făcând imposibilă publicarea întregului curs. Am optat pentru soluția de a reproduce, în Anexele acestui volum, lecțiile I (în fapt, I și II) și IV-VII, care prezintă un interes documentar sporit, comentând lucrările – acum greu accesibile – ale lui Petru Grădișteanu, Gr. Gellianu și Al. Grama” (*Notă asupra ediției*, în Popovici 1989: 5). De asemenea, într-o notă de subsol, Ioana Em. Petrescu precizează: „În lecțiile VI-VII schematismul textului devine pe alocuri stânjenitor. În cazul de față e de presupus un comentariu al lui D. Popovici la «comentariul remarcabil» al lui Grama (acesta din urmă axat de fapt pe un vers din Platen). După cum spuneam în Nota asupra ediției, am reproduș – în ciuda caracterului lor schematic și abreviat – aceste câteva cursuri, considerându-le interesante sub raport documentar. Repunerea în discuție a cazului Grama are un caracter pilduitor, pentru că el reprezintă o atitudine față de cultură niciodată eliminată definitiv sau depășită cu certitudine” (Popovici 1989: 241-242).

nea, că problemele cursului erau dezbătute, cum am aflat deja dintr-o precizare invocată anterior, la seminar. Spun toate acestea, pentru că, simplificând noi înșine, Grama se bucură din partea lui D. Popovici de o veritabilă recuperare. Iar în prezentarea pe care i-o face, D. Popovici expune în detaliu analizele lui Grama fără să-i amendeze explicit opiniile, intervenind când și când cu judecăți de valoare mai degrabă favorabile, rareori explicit de relativizare.

Pentru exemplificare, selectăm câteva afirmații cu caracter sintetic: „canonicul de la Blaj dă dovadă de o cultură remarcabilă. Cunoștea literaturile vechi și moderne. Era orientat în marile probleme literare și știa ce înseamnă o valoare literară” (Popovici 1989: 229), citim undeva, sau, în altă parte: „Cultul pentru Eminescu este marea primejdie. Grama e un pedagog, un moralist îngrijat de educarea generației noi” (Popovici 1989: 230). Într-un loc, D. Popovici spune: „Deși a trăit puțin – ca Byron și Pascal –, ca și aceștia ar fi avut timp să-și arate genialitatea, dacă ar fi avut ce arăta. Logica lui Grama cunoaște aici subtilități deosebite. Dacă Eminescu ar fi fost un geniu, ar fi fost prețuit cât trăia, ca Alecsandri și Mureșanu” (Popovici 1989: 231). Altundeva, invocând tipurile de pesimism stabilite de Grama, D. Popovici precizează că „definiția avea să fie reluată mai târziu de alți cercetători (Caracostea). De altfel, în ceea ce face Grama nu e o vedere personală deosebit de adâncă. Faptul că definește pesimismul ca fiind izvorât din neconcordanța ofertei cu năzuința, se datorește influenței epocii. Pentru aceasta e destul să ne raportăm la Lord Byron, despre care John Buchan scrie în a sa *A History of English Literature*, London, 1927, subliniind diferența între năzuințele unui suflet romantic și ceea ce găsește în lumea înconjurătoare” (Popovici 1989: 232). De asemenea: „Într-un capitol, am zice de literatură comparată, Grama întreprinde o cercetare destul de adâncă a operelor lui Leopardi, Byron, Lenau. Pesimismul lui Leopardi este îndreptățit. Era provocat de infirmitățile sale fizice, de condițiile sociale în care se afla, de starea țării sale. Nu un pesimism dedus din cărți, ci dezinteresat, idealist și chiar prin aceasta simpatice. Pesimismul lui Eminescu e de condamnat, căci fiorul poetic nu e făcut să vibreze materialul filosofic” (Popovici 1989: 233), sau: „Îi revine lui Grama meritul de-a fi raportat *Mortua est* la poezia lui Lenau *An der Bahre der Gelibten (La mormântul iubitei)*” (Popovici 1989: 235), sau: „În ce privește analiza directă a operei lui Eminescu, întâia constatare e că este un mare plagiator și Grama fără să-și pună mai îndeaproape problema originalității aduce câteva indicații importante privind izvoarele” (Popovici 1989:

237). Într-un loc, spunând că „În *Veneția*, (Eminescu, n.n.) strică prin copiere un sonet al lui Platen din *Sonette aus Venedig*, unul din produsele cele mai perfecte ale literaturii germane”, D. Popovici apreciază că Grama „face un comentariu remarcabil” (Popovici 1989: 237).

În totul, unele afirmații sugerează dezacordul lui D. Popovici cu analizele și verdicturile lui Grama, dar cel mai adesea rezumatul e neutru, fără niciun fel de comentariu. Un exemplu: „În legătură cu sentimentul erotic la Eminescu, Grama amintește pe Chateaubriand care, vorbind despre iubirea erotică, arată că ea nu apare la antici așa cum se prezintă la creștini, fiindcă creștinismul a purificat inima, a reușit să «spiritualizeze simțurile»” (Popovici 1989: 231). Și după ce citează din Grama ce înseamnă sentiment nobil față de femeie, Popovici rezumă: „Pe Eminescu îl interesa numai femeia din punct de vedere material, unde ea nu are niciun merit. Lui Eminescu îi trebuie numai calități trupești, carnale ca în haremurile mahomedanilor, încât poți să crezi că este «un emisar al haremului spre a aduna printre români femei frumoase pentru magnații desfrânați ai Orientului». Plăcerile pe care ți le oferă femeia constau în îmbrățișări, sărutări, cuprinderi peste mijloc, încât din alt punct de vedere poeziile sale sunt «un adevărat lupanar literar». Și ca să arate unde duce «iubirea oarbă, erotică, lipsită de orice considerațiuni», Grama amintește de opera lui Grillparzer, *Das goldene Fliess*, unde Iason nu iubește carnal, ci dorește ce este înalt, moral, estetic. Dar Grillparzer era un clasic german, pe când Eminescu «un pigmeu căruia i s-a urât de lume». Sufletul lui Eminescu nu s-a putut însufleți de iubirea de patrie, națiune, libertate. Iubirea sexuală, pesimismul lui Schopenhauer i-a acoperit toate celelalte simțuri. În *Mortua est* «iubirea sexuală rabiată și pesimismul cel sălbatic fac grimase ca niște marionete compuse din schelete omenești». Să nu ne mire faptul că erotismul lui Eminescu este sălbatic; pesimismul este din fire dușman al idealismului. Sub acest raport Eminescu este un fel de discipol al lui Schopenhauer, care a dus o viață desfrânată și care nu căuta în femei decât carnea, tăgăduindu-le orice calități sufletești. Spre deosebire de Schopenhauer, Eminescu aduce ceva nou: erotica lui nu este numai carnală și sălbatică, ci și trivială și obscenă. Este drept, și alți poeți au înfățișat amorul ca Eminescu: Ovidiu (*Ars amandi*), Goethe (*Werther*, *Die Wahlverwandtschaften*), Boccaccio (*Decameron*) și Wieland (*Oberon*), dar aceștia au mari calități artistice: stil elegant, limbă fluidă, expunere fermecător de frumoasă, la unii versuri armonioase. Apoi unii – Goethe, Ovidiu – au și scrieri serioase, în care defectele erotice lipsesc. Eminescu însă nu răscumpără cu nimic obscenitățile sale ero-

tice” (Popovici 1989: 231-232). Este aici partea ultimă a primei lecții despre receptarea lui Grama și, lăsată fără niciun comentariu, prezentarea, probabil, va fi descumpănit, cu atât mai mult cu cât textul lui Grama era cvasi inaccesibil. Dar rezervele lui D. Popovici nu lipsesc cu totul. Într-un loc citim: „În ce privește logica poeziilor care, după laudele care i s-au adus, ar trebui să fie clasică, Grama nu poate constata decât o mulțime de contradicții. (...) Grama nu știe că trebuie să pleci de la totalitatea poeziei și să vezi dacă are acea unitate logică, și nu să analizezi fragmentar și vers cu vers” (Popovici 1989: 238). Altundeva citim: „Oglindită în concepția strămtă a unui moralist cum este A. Grama, atitudinea pesimistă a lui Eminescu pare lipsită de orice valoare” (Popovici 1989: 235). Sau: „Se pune apoi problema raportului dintre morală și artă. S-a spus de către partizanii esteticii realiste care separă arta de morală că poezia se judecă după legile estetice nu morale, dar Grama se întreabă: imoralul poate fi frumos? Răul imoral nu poate fi scop, ci numai mijloc în artă” (Popovici 1989: 236) și analiza continuă fără ca D. Popovici să emită un punct propriu de vedere.

Înainte concluziilor propriu-zise referitoare la Grama, D. Popovici reia explicația acestuia că „studiul a fost atât de lung pentru a semnala tinerimii primejdia erotismului animalic și a pesimismului și încheie spunând că românii au purtat multe juguri: feudali, calvini, fanarioți. Nici unul însă n-a fost așa de rușinos ca jugul lui Eminescu” (Popovici 1989: 240). De ce va fi timpul dedicat de D. Popovici lui Grama atât de lung? În fond, îi dedică patru lecții. În tot cazul, concluziile sunt explicite și ele pornesc de la întrebarea „Ce rămâne din violenta diatribă a lui Grama?”: „Peste manifestările de genul acesta (iată, deci, judecata aspră, n.n.), opera de artă trece fără să-și întineze strălucirea ei. Eminescu n-a avut nimic de suferit, dar explicarea operei sale a câștigat câteva date. Pentru că din cele mai modeste manifestări se pot scoate și lucruri bune. Vom semnala în primul rând anumite indicații de izvor care se impun să fie reținute nu spre a arăta micimea poetului român față de poezii străini, ci ca o contribuție în sensul înțelegerii mai adânci a operei eminesciene. Vom nota în același timp definiția personalității lui Eminescu așa cum se desprinde din critica sa: un om care a cerut mult de la viață, care a căpătat foarte puțin de la ea și care a ajuns în acest temei sufletesc la negația totală, la pesimism. Dincolo de datele acestea însă, opera lui Grama ni se pare caracteristică pentru un anumit gen de critică literară, practicat vreme îndelungată la noi, dar și aiurea. Interesul nu se concentrează asupra operei sau scriitorului cu intenția de-a pătrunde în adân-

cimile lor, ci asupra unor date externe, în cazul de față asupra valorilor morale. Cazul Grama – Eminescu să nu vi se pară ceva excepțional și caracteristic numai unei epoci îndepărtate” (Popovici 1989: 240).

Semnificativ pentru poziția lui D. Popovici față de Grama poate fi și altceva. Din cele patru lecții dedicate lui Al. Grama în cursul din 1946, D. Popovici nu reține nimic pentru cursul litografiat, din 1947. Să tragem concluzia că se va fi produs o schimbare radicală? Mai degrabă credem că D. Popovici apelează la o altă sistematizare și vizează aducerea problemei până în prezent. În anii următori, e posibil ca prezentarea lui Grama să se fi redus la imaginea sintetică din secvența inițială, introductivă, a cursului litografiat. Dacă n-am bănui așa ceva, am putea insista pe poziționarea atât de disproporționată a lui D. Popovici între Grama, pe de o parte, și critica impresionistă (Lovinescu și Călinescu), pe de alta. Dar la mijloc va fi fiind și o rațiune de felul următor: trecutul trebuie recuperat, prezentul, judecat. Mai mult: dacă ceea ce se află, metodologic vorbind, la rădăcinile propriei opțiuni trebuie pus în lumină, ceea ce e în contradicție cu ea trebuie exclus.

În fine, iată poziția față de Grama formulată în cursul 2, din 1947, litografiat: Grama „este un pedagog și un moralist, și ceea ce îl interesează în primul rând este valoarea morală a unei opere poetice. Natural, în domeniul acesta el aduce vederile globale ale unui spirit pe care nu l-au rafinat speculațiile filosofice și nici un contact îndelung cu lumea artei înalte. Pentru el, Eminescu este un exemplu de valorificare în cadrul unei confrerii literare, care caută să impună vederile sale unui popor întreg. Și poporul acesta își avea încă de mai înainte stabilite valorile literare: un Alecsandri spre exemplu, un Bolintineanu și mai cu seamă Andrei Mureșanu, a căror artă satisfăcea exigențele în materie de artă ale multora. Corupt el însuși prin influența filosofiei lui Schopenhauer, Eminescu însemna o mare primejdie pentru literatura română” (Popovici 1989: 10). Și D. Popovici rezumă ideile lui Grama despre pesimismul și poezia erotică a lui Eminescu, pentru a continua: „Partea cea mai interesantă din lungul său studiu este aceea în care el stabilește micimea lui Eminescu în comparație cu marii pesimiști ai lumii: Leopardi, Byron, Lenau. Grama recurge de data aceasta la o metodă care avea să dea rezultate remarcabile în definiția poetului român, aceea a comparației. Natural, pentru ca rezultatele acestea să fie cât mai apropiate de realitatea studiată, era nevoie de alt spirit cercetător. Mânuită de Grama, metoda comparativă ne face să ne gândim la adevărul proverbului japonez: felcerul nățărău te omoară cu instrumentele cele mai bune. Și totuși, cu toate deficiențele ce îl caracteri-

zează, aprigul călugăr de la Blaj izbutește să stabilească termenii uneia dintre cele mai adecvate definiții a spiritului eminescian: un spirit dominat de năzuința către absolut, un spirit care a cerut vieții prea mult, și care a fost dezamăgit din pricină că viața nu i-a dat decât puțin” (Popovici 1989: 120-121). Dincolo de alte comentarii, cred că tocmai definiția spiritului eminescian e marea problemă a studiului lui Grama. Căci tot ceea ce face Eminescu ar fi să se situeze, deliberat, deci artificial, în descendența pesimismului lui Schopenhauer. Un *pesimist-papagal*, în termenii lui Gherea, invocat și el în secvența introductivă a cursului 2 și neanalizat în cursul 1, care consideră însă că pesimismul lui Eminescu are cauze sociale. Să-și fi dat seama D. Popovici că prezentarea făcută în cursul 1 e riscantă, neeficientă și creatoare poate de confuzii și să fi făcut saltul la cursul 2, în care receptarea e sistematiză pe direcții critice? Să fi avut în vedere în cursul 1 doar receptarea negativă a lui Eminescu? Cert este că în prezentarea tocmai citată accentul se pune pe metoda lui Grama, oricât de prost ar fi fost ea aplicată. Așadar, comparativismul – cu potențialul său uriaș – împotriva impresionismului. Iată unul din motivele insistenței asupra lui Grama. Și totuși, D. Popovici trece sub tăcere tonul analizei, vehemența acestui ton și ridicolul generat de o situație inadecvată.

Dar tabla de valori propusă de D. Popovici e dincolo de aceste analize din moment ce într-un loc precizează: „Cele mai prețioase studii închinete poetului sunt, în afară de cunoscutul articol al lui Maiorescu, cele datorite lui Ibrăileanu, Vianu, Călinescu și Caracostea. Ibrăileanu inițiază critica formalistă a poeziei eminesciene, Călinescu duce la cea mai înaltă expresia a lui impresionismul critic, iar Caracostea ne dă singurul studiu consecvent al configurației operei lui Eminescu” (Popovici 1989: 213). Cu toate acestea, Grama rămâne cumva fixat în zona rădăcinilor exegezei eminesciene. Pe aceeași pagină, gândindu-se la viziunea lui asupra lui Eminescu, D. Popovici conchide: „Sunt anumite probleme care s-au impus interesului fiecărui cercetător. Una dintre acestea este problema personalității. Existentă în studiile socialiștilor, ea îl interesează de aproape pe Titu Maiorescu, constituie preocuparea esențială a lui Dragomirescu și capătă soluția cea mai potrivită în studiile lui Caracostea, care degajează toate concluziile din unele afirmații anterioare, datorite lui Grama și Densusianu” (Popovici 1989: 213). D. Popovici își pregătește astfel propria interpretare asupra creației eminesciene, având în centru ideea titanismului. Se întrebă pe pagina imediat următoare: „Dar ce este titanismul? Este o temă literară sau este o stare de spirit? Sau este și

una și alta: o stare de spirit care adoptă o anumită temă literară sau care ridică materialul liric la o înaltă tensiune, proiectându-l într-un timp și spațiu de dimensiuni imense?” (Popovici 1989: 214). Întrebare esențială pentru metoda lui D. Popovici care căuta un echilibru între surse și starea de spirit, adică personalitatea concretă a poetului. Pentru Grama, totul era temă literară, adică imitație, și trebuia explorat cu mijloacele comparativismului. În paranteză fie zis, D.R. Popescu invoca la un moment dat rețeaua de scriitori, filosofi etc. în care Grama îl plasează pe Eminescu. Citim: „Ca să-l pună în genunchi pe Eminescu, Grama și-a luat în ajutor Biblia și toată teologia; ca să-l poată umili pe poet, poetofagul i-a chemat în sprijin pe Anacreon, Auguste Comte (filosofu francesu urzitorului filosofiei positive), Boccaccio, Calderon, Cervantes de Saavedra (celu mai celebru romanțieru alu tuturor timpurilor), Cicero, Eschilu (tragicu grecescu din seculu alu 4-lea a. Chr.), Galilei, Goethe, Hegel, Heine (poetu germanu, judeu de origine), Homeru (celebru epicu elinu de prin seculu al 9-lea a. Chr.), Kant, Lord Byron, Lenau, Leopardi, Lucretiu, Milton, Molière, Ovidiu, Pascal, Pindar, Racine, Shakespeare, Sophocle (tragicu elinu, a trăit în seculu alu 4-lea a. Chr.), Spinoza (filosofu jidovu de origine, nasce în Amsterdam), Voltaire, având certitudinea că doar rațiunea lui poate să-i conducă pe oameni spre adevăr...” (Popescu 1984: 28). Nu e o listă completă. Un indice al numelor străine de la sfârșitul volumului publicat de Grama îi cuprinde și pe „Alfieri”, Büchner, Bürger, Chirsip, Ciril Alesandrinu, Crantor, Fra Angelico da Fiesole, Fick, Gregoriu Nazianzenul, Hugo, Maleshott, Newton etc. Spirit iluminist, Grama era o enciclopedie, dar una inutilă. Și defectă.

Au toate acestea vreo legătură cu Blaga, mentorul cerchiștilor? Să facem înainte de toate o mică paranteză. Grama e invocat cu o anume periodicitate în cultura română, de obicei, în ipostaza de arhetip al detractorului. În 1939, Șerban Cioculescu publica un text intitulat *De la d-l Grama la câțiva agramați de azi*⁴. În 1984, într-un volum numit chiar *Galaxia Grama* (București, Editura Cartea Românească, 1984)⁵, Dumitru Radu Popescu publică și textul intitulat *Galaxia Grama sau jugul lui Eminescu* (Popescu 1984: 22-34). Mai nou, acuzând o „campanie furibundă împotriva transdisciplina-

⁴ Textul e reproduș în volumul *Aspecte literare contemporane* (1932-1937), Editura Minerva, București, 1972, p. 593-595.

⁵ Este un titlu provocator, dar abuziv și irelevant, căci nu conține *in nuce* nimic din problematica eseurilor și intervențiilor din volum.

rității” și punând în discuție comentariile din forumurile online, Basarab Nicolescu se întreabă „de ce este nevoită cultura română să repete la infinit cazul popa Grama?” („Convorbiri literare”, nr. 5/2015). Ceea ce aș numi *complexul Grama* e formulat de D.R. Popescu în termenii conspirației antiromânești, atunci când vorbește despre „un veac de orbire de când cărturărași mai mult sau mai puțin imberbi sau granzi joacă în mână cu Grama întru ponegrirea literelor române” (Popescu 1984: 25). Dar bătăliile sunt cel mai adesea individuale. Când cineva se consideră discreditat pe nedrept, îl invocă, pentru a se apăra, pe Grama, plasându-se pe sine, implicit, în postura lui Eminescu. Complexul Grama ia forma unui contraatac, în urma căruia cineva nu poate ieși decât definitiv compromis, în vreme ce altcineva crede că se salvează definitiv. Intrat cumva în conștiința publică drept detractorul prin excelență, Grama e un scut de apărare imbatabil, folosit, prin schematizare, de oricine⁶. Solidarizarea cu victima vine la pachet cu blamul definitiv acordat celui asociat cu Grama.

Ei, bine, în acest cor de blamare a lui Grama a intrat și Blaga (invocat, de altfel, de Basarab Nicolescu în textul abia amintit). În polemică cu Nichifor Crainic și cu Dumitru Stăniloae, care-l acuzau că nu se înscrie în dogmele ortodoxiei, el publică în „Saeculum”, semnat L.B., pamfletul *De la cazul Grama la tipul Grama*. Iată secvențe din pamfletul lui Blaga:

„Popa Grama, care în modurile sale cotidiene avea o înfățișare înăcrită de consumator de mere pădurețe, se văzuse în revelatorul vis, înalt și mândru cu chip de Sfântul Gheorghe, se văzuse reverendisimul călare pe un cal alb, pornit din strada Mitropoliei săucidă balaurul cuibărit de câțva timp prin preajma catedralei. Fatalul

⁶ Problema nu face obiectul acestor pagini, dar câteva lucruri pot fi aduse în discuție. Recenzând *Detractorii lui Eminescu*, volum realizat de Al. Dobrescu, N. Manolescu precizează în „România literară”: „Este evident că nu orice critic, oricât de drastic sau de neînțelegător, trebuie considerat detractor”. Și continuă: „Detractorul este de recredință și își face din negare un scop precis. El pornește de la ideea că scriitorul la care se referă trebuie să fie contestat. Nu ajunge la ea, în urma unei demonstrații. Ideea e așadar preconcepută. Apoi, el are în vedere reputația, nu numai de cât valoarea acestuia” (Manolescu 2003). În același context, de invocat opinia lui Cosmin Ciotloș, care, comentând reeditarea din 2014 a volumului scris de Al. Grama, conchide: „Cu toată lipsa ei de dreptate, cartea aceasta de la 1891 e mai pasionantă intelectual decât multe, foarte multe din comentariile pioase și lipsite de idee care i-au urmat” (Ciotloș 2014: 7). Pentru Nicolae Manolescu, Grama e un detractor; pentru Ciotloș, nu. Discuția rămâne deschisă.

vis îi fusese ce-i drept prilejuit de-o foarte incomodă balonare sub diafragmă, ce nu-și găsea soluția, dar dascălul superstițios, odată treaz și l-a tălmăcit după toate regulile sistemului său de idei și mai ales după criteriile arhaice, ce și le însușise, cât privește posibilitatea miracolului în ordinea naturală a lucrurilor. Evident, el fusese ales în acea noapte pentru o faptă excepțională. Cine putea să fie bălaurul, adică primejdia națională, dacă nu Eminescu, cea mai recentă glorie a literelor române?

Și îmboldit de-un pic de boală de rinichi, de-o feroce ambiție, de-o oarecare incultură și de-o considerabilă doză de invidie, s-apucă Popa Grama să publice broșuri de defăimare, de caricaturizare, de «denunțare» a operei marelui poet și gânditor. În acțiunea, odată pornită, nu s-a sfiit Popa Grama să deformeze fără scrupul și să răstălmăcească cu rea credință textele eminesciene, să le trunchieze după bunul său plac, să atribuie scriitorului intenții, gânduri și fraze, pe care acesta niciodată nu le-a avut și nu le-a scris. Când nu mai avea la îndemână nici argumente de natura aceasta, derivare exclusiv din păcătoșenia sa, Popa Grama, pentru a scoate totuși lucrurile la liman, se deda la acte și mai grave, căci așa este de obicei mersul pe povârniș. În lipsă de argumente, el alunecă spre expresia trivială, în lipsă de expresii, el s-apucă să pocească, așa cum se pricepea, opac și prostește, ideile lui Eminescu, după metoda țiganilor, care fură, în colindările lor, copii frumoși din curțile oamenilor, și-i ologesc că să-i folosească la cerșit” (Blaga 1943: 92).

Cu siguranță că pamfletul lui Blaga va fi stârnit discuții aprinse în lumea universitarilor și studenților clujeni aflați la Sibiu. Dacă peste câțiva ani, în cursul său, D. Popovici îi dedică lui Grama patru lecții, faptul se va fi datorat și acestui ecou. Să fi intuit oare Ioana Em. Petrescu acest lucru atunci când, într-o notă de subsol la cursul litografiat din 1947, preciza: „Figura «popei Grama» e reactivată ca emblemă a obtuzității agresive, de L. Blaga, în cursul polemicii cu D. Stăniloiaie (v. *De la Grama la tipul Grama*, în *Ceasornicul de nisip*, ed. Mircea Popa, Cluj, Dacia, 1973, p. 268-272)” (*apud* Popovici 1989: 15)? În tot cazul, D. Popovici nu vorbise niciodată de obtuzitatea agresivă a lui Grama. Cert este că până la D. Popovici (și mult după aceea), nimeni n-a trecut dincolo de această obtuzitate pentru a vedea ce e de recuperat din studiul critic scris de canonicul blăjean. Sigur este că sub impactul

demonizării lui Grama, sugestiile comparatiste din studiul lui Grama nu și le-a asumat, cu excepția lui D. Popovici, nimeni.

În fapt, chit că dialogul cu Blaga nu poate fi scos din discuție, în cauză e metoda de lucru a lui D. Popovici și viziunea lui asupra studiilor literare. Iar lucrul este important pentru că relevă felul lui D. Popovici de a se raporta la precursori. Cu contemporanii e într-un fel sau altul în război, cu precursorii, nu. Precizările de metodă sunt de găsit în primele două pagini ale textului introductiv din cursul litografiat în 1947. Aici, D. Popovici explică înainte de toate de ce a simțit nevoia unui astfel de „studiu care să arate cum s-a dezvoltat cronologic și cum s-a colorat interesul pentru opera marelui poet” (Popovici 1989: 7). Model îi fusese un volum despre cronologia romantismului, publicat de René Bray în 1932. Explorarea receptării și înțelegerii diacronice a unui fenomen ajută, de fapt, la înțelegerea lui. Dar pentru ca o astfel de înțelegere să se petreacă cu adevărat e nevoie, precizează D. Popovici, de două „condițiuni esențiale”: „Cea dintâi este ca expunerea diferitelor păreri să păstreze un caracter cât mai obiectiv, să caute să redea cât mai fidel gândirea celui ce a scris studiul; în afară de aceasta însă – și aici este piatra de încercare – expunerea trebuie să oglindească totodată și propriul fel de a privi în problemă” (Popovici 1989: 7). Așadar, a fi cât mai obiectiv și a reconstitui cât mai fidel o viziune înseamnă a supune totul unui numitor comun care este propria viziune asupra lucrurilor. E un fel de a spune că reconstituirea e absolut necesară, dar că fidelitatea e doar o iluzie din moment ce în centrul ei se află propriul subiect. Reconstituirea trebuie să releve coerența unei perspective. Așadar, cum să găsești un echilibru între cele două condiții? Cert este că reconstituirile lui D. Popovici ni-l relevă înainte de toate pe el însuși, iar angajarea lui este inevitabil polemică. De altfel, afirmația imediat următoare e destul de elocventă în acest sens. Căci atunci când spune că „istoria literară nu mai poate fi o concentrare de date biografice și bibliografice într-o expunere agrementată de anecdotic”, D. Popovici deja face un pas mai departe sancționând istoria lui G. Călinescu. Cert este că o istorie viza și el, iar textele publicate în scurta sa viață sunt secvențe dintr-un astfel de proiect. Îl va fi realizat vreodată? În fond, Călinescu își publicase *Istoria* la 33 de ani. Ceea ce ne interesează însă este schimbarea de paradigmă pe care D. Popovici o propune: „Ea (istoria literară, n.n.) trebuie să fie interpretarea unei opere pe baza datelor istorice a căror invocare se va face numai în măsura în care ele sunt necesare. De faptul acesta vom

ține seama îndeosebi atunci când vom schița viața poetului: întreaga expunere a biografiei se va limita la indicarea trăsăturilor proprii caracterului și la indicarea limitelor culturii sale” (Popovici 1989: 7). D. Popovici nu ne spune și cum va arăta, din perspectiva aceasta, interpretarea operei. Sunt lucruri pe care le putem deduce din punerea sub lupă a celorlalte scrieri ale sale, inclusiv a analizei propuse pentru opera eminesciană. Cert este că el acordă o importanță majoră ideilor dintr-o operă și circulației lor, ceea ce implică rigoare analitică, sistematizare bazată pe „document” și deschiderea spre comparativism.

Pe lângă această primă motivație a incursiunii sale, D. Popovici invocă și „curiozitatea firească de a vedea în ce măsură istoria se repetă sau nu, în ce măsură anumite caracterizări ale operei, juste sau interesante, au făcut carieră în știința românească” (Popovici 1989: 7). În adevărata sa anvergură, un astfel de obiect de cercetare, care ar trebui structurat de ideile despre Eminescu în cronologia lor internă, și nu de cronologia autorilor care au scris despre Eminescu, rămâne încă un deziderat. Dar D. Popovici are dreptate în motivația unui astfel de obiectiv, căci „unele idei ajung cu vremea să fie descoperite de fiecare generație de critici și că fiecare dintre acestea nutrește convingerea mândră că descoperirea îi aparține în mod exclusiv” (Popovici 1989: 7). Un ultim argument ar consta în faptul că „Eminescu este, fără îndoială, una din marile probleme ale culturii române și el se impune cercetării independent de modele literare sau politice prin care și peste care cultura aceasta a trecut și va mai trece. Ancorat puternic în istoria spirituală a neamului, el este punctul de convergență al unor forțe ce se manifestaseră disparat încă de mult, dar a căror conjuncțiune și a căror expresie ultimă o realizează poetul”, precizând finalmente că „discuțiile îndelungate pe care le-a pricinuit opera poetului au fost de natură să sublinieze funcțiunea catalizatoare pe care ea a săvârșit-o în linie morală” (Popovici 1989: 8).

O completare a motivațiilor e de găsit în notițele de curs anterioare. Aici, din prima lecție, Popovici invocă studiul lui Jean Cassou, *Panorama de la littérature espagnole contemporaine*, apărută la Paris în 1931, care pornea de la premisa că „Cervantes constituie pentru literatura spaniolă o mare problemă – poate cea mai mare problemă a acestei literaturi” (Popovici 1989: 223). „Studii comparate, articole docte și notițe doctissime subliniază interesul cald de care Cervantes continuă să se bucure în țara sa. S-a dezbătut pe larg sensul alegoric al operei sale, s-au delimitat simbolurile, s-a definit esența metaforelor, s-a studiat calitatea ironiei și umorului său, amploarea senti-

mentelor sale umanitare și s-a insistat în mod stăruitor asupra formei literare. Această îndrumare exclusivă către trecutul literar strălucit nu este numai traducerea unei necesități de ordin științific a sufletului contemporan, și nici numai expresia unei pietăți romantice; acuitatea exegezei măsoară în cazul de față puterile analitice ale spiritului spaniol contemporan prin raportare la forța sintetică și creatoare a veacului lui Cervantes” (Popovici 1989: 223). Ce e semnificativ este că, translând problema în mediul românesc, D. Popovici sancționează ironic fervoarea exegezei eminesciene. În fapt, dacă analiza pe care o face diferitor forme pe care le-a căpătat în timp această exegeză este una neutră, obiectivă, cea a formelor din contemporaneitate e contestară, neadmirativă. Nici Vianu, nici Caracostea nu sunt cu totul acceptabili.

În tot cazul, posibilei puneri în paralel a lui Eminescu cu Cervantes îi urmează diferența uriașă la nivel exegetic. În viziunea lui D. Popovici, exegeza eminesciană, dacă nu cea de până la el, cel puțin cea contemporană, e compromisă la modul absolut. Să se fi simțit cumva la el, psihanalizabilă, în fond, nevoia de a sancționa numele glorioase ale epocii sale?! Să fie la mijloc reacția contestată a unui marginal, a unui nou-venit? „În literatura științifică română, spune el, Eminescu a devenit subiectul care se impune automat oricărui cercetător, oricât de puțin consistente ar fi aderențele sale la marile probleme ale literaturii și chiar la fenomenul primar al inteligenței artistice. Condițiile atmosferice n-au fost favorabile spre a crea un nou Eminescu, dar ele s-au arătat propice pentru producerea în serie a eminescologilor. Îi întâlnim în presă, unde nenumărate articole trâmbițează competența literară a ziaristului român; îi întâlnim în rândurile luptătorilor politici și ale economiștilor, printre filologi, printre filosofi, mai pe urmă printre esteticienii mai mult sau mai puțin puri și integrali; îi întâlnim în cele din urmă printre istoricii literari precum și în acea zonă incertă ce se întinde între istoria literaturii și estetica literară, unde germinează abundent sufletele eroice ale celor înspăimântați de idei și de sisteme, și unde hotărâtor al tonului este capriciul impresiunii personale și trecătoare. // A nu te ocupa de Eminescu este, pentru spiritele timpului, un certificat de incapacitate integrală; mai mult chiar, dovada peremptorie a celei mai desăvârșite inutilități în economia cosmosului” (Popovici 1989: 223). Acestor rânduri de pamflet, îndreptate finalmente împotriva criticii impresioniste (Lovinescu și Călinescu fac obiectul predilect al execuțiilor sale), D. Popovici le adaugă câteva note de autoironie superioară: „În împrejurările acestea veți înțelege cât de justificată este tentativa mea de-a mă sustrage primejdiei ce mă pândește; dar cum omul nu

se poate sustrage nici deprinderilor învechite, îmi veți îngădui ca, înainte de a mă ocupa cu Eminescu, să mă ocup puțin de cei care s-au ocupat de Eminescu” (Popovici 1989: 223-224). Firește, n-ar trebui să scăpăm din vedere că rândurile acestea fac parte din strategia de seducție a studenților. Ele exprimă totuși poziția lui D. Popovici. Dar în cursul litografiat, secvența aceasta va lipsi cu totul. La fel cum vor lipsi și lecțiile din cursul început în 24 ianuarie 1946.

Bibliografie

- Blaga 1943: L.B., „De la cazul Grama la tipul Grama”, în *Saeculum*, An I, nr. 3, mai-iunie, p. 91-92.
- Ciotloș 2014: Cosmin Ciotloș, „Paiul și bârna”, în *România literară*, nr. 30, p. 7.
- Croitoru 2022: Corina Croitoru, „D. Popovici, ironistul”, în *Dumitru Popovici*, volum coordonat de Ioana Bot și Adrian Tudurachi, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.
- Grama 2014: Alexandru Grama, *Mihai Eminescu. Studiu critic*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Cluj-Napoca, Napoca Star.
- Lircă-Moldovan 2018: Florina Lircă-Moldovan, *Cornel Regman. A fi critic literar*, cuvânt-înainte de Al. Cistelean, București, Muzeul Literaturii Române.
- Manolescu 2003: Nicolae Manolescu, „Critici și detractori”, în *România literară*, nr. 10, p. 1.
- Negoîțescu 1945: I. Negoîțescu, „Perspectivă”, în *Revista Cercului Literar*, Anul I, nr. 1, ianuarie, p. 3-5.
- Negoîțescu, Stanca 2021: I. Negoîțescu, Radu Stanca, *Un roman epistolar*, ediție integrală, coordonare, note și postfață de Ion Vartic, ediție îngrijită de Ioan Cristescu și Ion Vartic, București, Muzeul Literaturii Române.
- Popescu 1984: Dumitru Radu Popescu, *Galaxia Grama*, București, Cartea Românească.
- Popovici 1988: D. Popovici, *Studii literare, V. Poezia lui Eminescu*, ediție îngrijită de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia.
- Popovici 1989: D. Popovici, *Studii literare, VI. Eminescu în critica și istoria literară română*, ediție îngrijită, note și bibliografie de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia.

Popovici 1942: D. Popovici, „Prefață”, în *Studii literare*, vol. I, Sibiu, Tipografia „Cartea Românească din Cluj”, p. VII-VIII.

Popovici 1944: D. Popovici, „Prefață”, în *Studii literare*, vol. III, Sibiu, Tipografia „Cartea Românească din Cluj”, p. V-VI.

Rezumat: Studiul *D. Popovici. Fapte, ipoteze, interpretări* își propune să problematizeze ideile și sistematica lui D. Popovici pornind de la relația lui cu membrii Cercului literar de la Sibiu, care îi erau/îi fuseseră studenți, prin intermediul felului în care el se raportează la mentorii acestora, E. Lovinescu și L. Blaga. Căci, deși între D. Popovici și I. Negoïtescu, de exemplu, relațiile par cel puțin cordiale, Lovinescu este desființat pentru felul de a practica critica impresionistă, iar Blaga, care scrisese un pamflet la adresa lui Dumitru Stăniloiaie, pare să se afle la sursa recuperării lui Alexandru Grama. Ulterior, studiul supune analizei lectura pe care D. Popovici o face textului lui Grama despre Eminescu, punând în discuție relevanța acestei lecturi pentru sistematica lui D. Popovici, reconstituită și prin intermediul câtorva afirmații cu caracter programatic făcute în diferite contexte.

Cuvinte-cheie: Alexandru Grama, Cercul Literar de la Sibiu, comparativism, D. Popovici.

Abstract: The study *D. Popovici. Facts, hypotheses, interpretations* aims to problematize the ideas and system analyses of D. Popovici starting from his relationship with the members of the Sibiu Literary Circle, who have/had been his students, through the way in which he relates to their mentors, E. Lovinescu and L. Blaga. Because, although between D. Popovici and I. Negoïtescu, for example, the relationships seem cordial, to say the least, Lovinescu is abolished for his use of impressionist criticism, and Blaga, who had written a pamphlet addressed to Dumitru Stăniloiaie, seems to be the source of Alexandru Grama's recovery. Afterwards, the study analyzes D. Popovici's reading of Grama's text on Eminescu, questioning the relevance of this reading for D. Popovici's system analyses, also reconstructed through several programmatic statements made in different contexts.

Keywords: Alexandru Grama, Sibiu Literary Circle, comparativism, D. Popovici.

D. POPOVICI ȘI VÂRSTA AURORALĂ A ISTORIEI EMINESCOLOGIEI

Iulian COSTACHE

Lect. univ. dr., Universitatea din București

Intervenția de față își propune să sublinieze contribuția și poziționarea specială a lui D. Popovici, în contextul unui efort auroral de structurare a discursului despre istoria receptării lui Eminescu, profesorul clujean fiind un arhitect de „primă oră” al istoriei eminescologiei. Este vorba, așadar, despre propunerea unui unghi de lectură menit a ne ajuta să înțelegem articulațiile unui demers din cadrul culturii române, orientat spre inițierea unei panorame comprehensive a istoriei eminescologiei.

Care au fost resorturile ce au condus la această viziune privind structurarea diferitelor paradigme de interpretare critică a operei eminesciene? Ce premise au contribuit la configurarea strategiei unui meta-discurs critic cu alură fondatoare despre discursurile eminescologiei? Care este raportul dintre continuitate și discontinuitate în istoria receptării unui scriitor devenit canonic precum Eminescu și cum arată procesul de articulare a unei conștiințe de sine a acestui domeniu de analiză?

Plasat în intersecția unor asemenea întrebări, cursul *Eminescu în critica și istoria literară română* (Popovici 1989), susținut de profesorul D. Popovici la Universitatea din Cluj, în perioada 1945-1947, revelă vocația unui gest fondator extrem de important, prin inițierea unui cadru de ordonare a unei varietăți debordante de reacții și interpretări critice, precum și prin lansarea unui exercițiu de autorefecție menit să ofere o calibrare adecvată a discursului eminescologiei, în condițiile unei pledoarii pentru păstrarea unei hermeneutici deschise a operei eminesciene.

Din nefericire, un astfel de gest critic fondator, dotat cu o subtilă capacitate de decantare și o puternică propensiune pentru ordonarea epistemologică a spațiului reflecției critice despre opera eminesciană, care avea toate datele pentru a imprima o anumită tradiție în cadrul acestui domeniu de analiză critică, a fost frânt de intrarea în scenă a unei perioade cu

puternice determinări social-ideologice, imediat după cel de-al Doilea Război Mondial. Astfel, s-a întâmplat ca un text cu vocație întemeietoare, construit în deceniul cinci al secolului trecut, în anii 1945-1947, să fie publicat cu o întârziere de mai mult de patru decenii, în 1989, fără ca gestul „auroral” respectiv să fi putut juca un rol consistent și determinant în configurarea unei arhitecturi a istoriei eminescologiei, în ciuda tuturor premiselor conținute.

Studiul lui D. Popovici era echipat cu tot ce ar fi fost necesar pentru a juca un rol hotărâtor în imprimarea unei direcții comprehensive în cadrul discursului analitic privind istoria receptării operei eminesciene și în articularea unei conștiințe de sine lucide și echilibrate a eminescologiei. Dar premisele culturale atent construite nu au mai avut niciun cuvânt de spus în fața istoriei, care, la un moment dat, și-a schimbat în chip radical traiectoria.

Un exercițiu critic deschizător de drum, precum cel evocat, ar fi putut juca un rol deosebit de benefic în contextul culturii române, sprijinind structurarea unei viziuni sistematice, lucide și analitice în privința resorturilor și a rosturilor eminescologiei, domeniu ce a fost pândit, pe traseul evoluției sale, nu de puține ori, de derapaje în procesul înțelegerii propriei istoricități și a formării conștiinței de sine. Nu în ultimul rând, ar fi putut influența semnificativ participarea la configurarea canonului literar al modernității românești, pentru care studiile sale de ansamblu au lăsat contribuții ce păstrează în continuare o relevanță specială.

În opoziție cu o traiectorie a interpretărilor operei eminesciene ce avea se devină, nu rareori, sinuoasă și complicată, gestul inaugural al profesorului D. Popovici ar fi putut să dobândească, în multe contexte de evoluție, o valoare „terapeutică”, ca un valoros precursor, ce poate constitui un punct de reper pentru recalibrarea discursului de admirare în fața operei eminesciene.

Îmi face plăcere să amintesc aici, cu o caldă recunoștință, un gest din vremea studenției noastre când, la Cluj-Napoca fiind, cu ocazia unuia din multele simpozioane universitare, profesorul Mircea Borcilă mi-a oferit spre lectură o dactilogramă a cursului lui D. Popovici. Țin minte impresia frapantă pe care mi-a făcut-o parcurgerea rapidă a temelor generale și lectura câtorva pagini. Surpriza întâlnirii cu studiul lui D. Popovici am trăit-o atunci, însă revelația acestui demers am avut-o abia în 1989, când am putut

citi, în sfârșit, cu toții textul integral al cursului respectiv publicat prin grija Editurii Dacia.

Parcurgând din nou, astăzi, demersul lui D. Popovici, la o distanță de șapte decenii de la prezentarea acestuia în fața studenților clujeni și trecând în revistă „bătăliile” interpretative ce au configurat, între timp, un anumit canon al receptării critice a lui Eminescu, înțelegem că ceea ce avem în fața noastră este, de fapt, premisa unei „tradiții pierdute”, mai cu seamă în contextul în care arhitectura canonului literar avea să fie ulterior modelată, cel puțin până la un punct, sub presiunea *pattern*-ului călinescian sau al celui lovinescian.

Ce am pierdut cu această „tradiție” a istoriei eminescologiei inaugurată de D. Popovici, dar căreia istoria i-a refuzat ocazia de a avea „urmași”, de a genera dezvoltări și un impact în viața reală a unei culturi? Am pierdut șansa unei anumite secvențe de ADN cultural, bazat pe comparatism și luciditate, care ar fi putut juca un rol mai însemnat în promovarea unei paradigme alternative în raport cu direcția „criticii impresioniste”, care a jucat multă vreme un rol proeminent în spațiul cultural românesc. Astăzi, când citim acest studiu, nu putem decât să îl admirăm în sine, observându-i construcția argumentativă și savurând observațiile deosebit de pertinente. Dar o astfel de analiză ar fi avut puterea să influențeze, să determine o serie de preferințe și valorizări, inclusiv la nivelul structurării discursului istoriei literaturii în genere, precum și în cel specific al istoriei eminescologiei. Modelul său de analiză ar fi putut să inspire o paradigmă a cărei prezență ar fi putut fi mai consistentă în câmpul cultural românesc. Analiza practică de istoricul clujean privilegia abordarea rațională, argumentată a discursului critic, obiectul literar fiind analizat cu minuție atât în sine, cât și în raport cu ideologiile prezente în context, pe baza unei viziuni comparatiste, fundamentate pe o cunoaștere structurală a spațiului de joc literar românesc, dar și a principalelor referințe culturale occidentale ale momentului, cu accent pe cultura franceză.

De ce potențialul acestui rol de stimulare și influențare a dezvoltării câmpului literar românesc nu a ajuns să fie jucat în mod plinar? Pentru simplul motiv că, în condițiile în care Europa răsăriteană se pregătea, în chiar anii imediat următori susținerii cursului respectiv al lui D. Popovici, să schimbe ecartamentul ideologic pe care urma să ruleze, acest studiu s-a văzut pus la „izolator”, alături de alte serii culturale, într-o buclă a istoriei, construind o „tradiție ecranată”. Din nefericire, acest studiu nu și-a putut culege

roadele tradiției pe care o inaugura, lansând construirea unei dimensiuni sistematice a eminescologiei, de care cultura română ar fi avut atâta nevoie pentru a-și dobândi un instrument echilibrat și lucid de autoreflexie, care să ne scutească de gratuite iluzii culturale.

Chiar dacă mefiența față de tentațiile istoriei contrafactice ne ajută să păstrăm liniile unei analize raționale și nonspeculative, nu putem să nu cedăm, totuși, ispitei de a ne întreba cum ar fi arătat canonul actual al recepției lui Eminescu și distribuția accentelor admirative în eminescologia română, dacă studiul lui D. Popovici, ar fi fost integrat unei dezvoltări organice a culturii române și ar fi avut urmași ori continuatori direcți?

Pentru a ne imagina o astfel de ipoteză, demnă de scenariul unei istorii alternative, ar fi suficient de sugestiv să revedem, spre exemplu, atitudinile non-encomiastice ale profesorului clujean din capitolul *Critica impresionistă*, în care analizează proiectul eminescian așa cum apare actualizat în versiunile propuse de G. Călinescu sau E. Lovinescu (Popovici 1989: 93-146). Dacă un astfel de reflex critic în față marilor nume ale eminescologiei ar fi avut ocazia de a institui o „școală”, o „direcție” de lectură în istoria eminescologiei, este cel mai probabil că metabolizarea unei astfel de viziuni ne-ar fi scutit, în multe alte momente, de riscul de a ne lăsa îmbătați cu apă rece sau, cel puțin, ar fi contribuit la câștigarea unei „imunități” față de tentația de a colecționa, cu dezinvoltură, diverse „complexe culturale”.

Totodată, vocația de întemeietor al istoriei eminescologiei era probată și în registrul analizelor rezervate numelor mici din istoria eminescologiei, ce sunt rareori tratate cu o înțelegere atât de nuanțată, capabilă să dezvolte resorturile nerostite ale unor reacții și evaluări critice, scutindu-ne de gesturile impulsive ale unei tratări superficiale ori chiar gratuit depreciatoare ale acestui peisaj vast al recepției eminesciene. Or, tocmai această capacitate de diferențiere simultană, atât în cadrul exercițiului hermeneutic rezervat palierului marilor repere ale criticii sau istoriei literaturii, cât și palierului personajelor considerate secundare ori minore, ce țin de climatul cultural al unei epoci, ar fi putut să ofere o șansă importantă pentru influențarea traseelor de evoluție a spiritului critic în cultura spațiului românesc.

*

De regulă, atunci când o analiză își propune să sublinieze actualitatea sau relevanța unui discurs critic în fața probei trecerii timpului, se recurge la o argumentație ce pune accent pe importanța metodei critice,

siguranța gustului și a verdictului critic, ori pe o reevaluare a traseelor hermeneutice în lumina schimbărilor survenite la nivelul orizontului de așteptare al publicului.

Aș dori să vă propun însă un alt unghi de lectură, un alt unghi de înțelegere asupra pertinentei discursului lui D. Popovici și a actualității analizei sale în raport cu tabieturile interpretative ale cititorului de astăzi. Astfel, mă voi referi la un act de creație plasat în chiar miezul discursului critic: *construirea unui anumit tip de narator al istoriei eminescologiei*. De ce aș dori să vă propun o astfel de temă? Pentru că tipul de narator pe care se bazează arhitectura argumentativă a analizelor critice oferite de profesorul clujean comunică o viziune pe care o resimțim în mod firesc ca fiindu-ne „contemporană”.

Astfel, naratorul studiului *Eminescu în critica și istoria literară română* (Popovici 1989) este atent să ofere o verosimilitate a vocii critice, în chip simultan, atât pe versantul poveștii despre „marea eminescologie”, cât și pe versantul despre „mica eminescologie”. Ca atare, observăm că narațiunea își păstrează condiția de credibilitate a analizei, atât prin punerea în paranteză a evlaviei apriorice față de contribuțiile majore ale unor protagoniști precum: T. Maiorescu, C.-D. Gherea, T. Vianu, N. Iorga, G. Ibrăileanu, D. Caracostea G. Călinescu, E. Lovinescu etc., cât și prin evitarea unei abordări angrosiste, ce ar trata la pachet și nediferențiat, cu un reflex condescendent, personajele presupus nesemnificative de pe versantul „miciei eminescologii”, de genul: Pantazi Ghica, Petre Grădișteanu, Anghel Demetrescu, Gr. H. Granda, Bonifaciu Florescu, Aron Densușianu, N. Petrașcu, Al. Grama, Raicu Ionescu-Rion etc.

Ceea ce putem nota în legătură cu tipul de narator propus de D. Popovici atunci când este angajat în povestirea „faptelor de arme” ale marii eminescologii (v. cazurile G. Călinescu, E. Lovinescu etc.) este o analiză lucidă a virtuților studiilor evocate, în tradiția demersului comparatist, fără a ceda tentației „impresioniste” și nici reflexului ditirambic față de marile nume ale eminescologiei, ocolind totodată prezumarea unei genialități a operei eminesciene, anterioară actului propriu-zis al lecturii critice.

Pe de altă parte, același narator arată o deschidere egal comprehensivă nu doar față de „generalii”, cât și față de „soldații” eminescologiei, oferind o atenție trează deopotrivă față de numele canonice ale eminescologiei, cât și în fața numelor slab semnificative ale peisajului critic, dar care,

întocmai precum organismele unicelulare, au construit o masă compactă, generând, la rândul lor, paradigme interpretative.

Evitarea unei erori de poziționare a perspectivei narative, ce ar fi putut surveni prin adoptarea unei atitudini aprioric depreciative față de personaje ce astăzi par insignifiante, este însă menită a potența efectul de surpriză pe care îl oferă o relatare despre istoria eminescologiei, realizată însă prin adecvarea la o perspectivă sincronă cu derularea evenimentelor de pe „câmpul de luptă” al receptării eminesciene. Astfel, prin restituirea proporției personajelor prin raportare la contextul cultural inițial și prin evitarea „tasării” prestigiului simbolic al unor personaje, doar ca efect al trecerii timpului, discursul critic al profesorului Popovici a salvat o serie de resurse de insolitare narativă, de evitare a predictibilității și plictisului narativ, care altfel nu ar fi izbutit decât să piardă atenția unui public obosit, hrănit cel mai adesea cu clișee polarizate, în regim encomiastic ori denigrator.

Totodată, observăm că naratorul propus de D. Popovici este abilitat să povestească o istorie a eminescologiei, oferind o analiză critică deplin capabilă să evite atât, pe de o parte, riscul exaltării *receptării pozitive* a operei eminesciene (i.e. opiniile critice favorabile unei argumentări a genialității lui Eminescu), cât și, pe de altă parte, riscul de a trata superior, superficial și în registru incriminator *receptarea negativă* (i.e. reacții critice orientate spre negarea valorii sau a rolului creației eminesciene), evitând astfel riscul unor represalii critice decise aprioric în fața gesturilor unei receptări atipice.

Argumentarea genialității este întotdeauna însoțită, în analiza istoricului clujean, de un exercițiu rațional, scutit de gesturi extatice și fără a implica o genialitate prezumată teleologic, în timp ce narațiunea despre segmentul exotic al receptării negative caută să explice că până și situațiile „aberațiilor” interpretative (i.e. a „detractorilor”) nu sunt „arbitrare”, ci pot avea „motivații” specifice (v. cazurile Petre Grădișteanu, Anghel Demetrescu. Al Grama. B.P. Hasdeu etc.), chiar dacă naratorul însuși este posibil să nu achieseze la argumentele personajelor respective. Totodată, narațiunea despre „detractori” nu este orientată spre o „rezolvare” a acestor ipostaze critice în cadrul unui pachet de „cazuri” considerat omogen. Naratorul nu adoptă reflexele unui improvizat hermeneut angrosist, nu prezumă o „galaxie Grama”, cum aveau să facă alte voci mai târziu, ci rămâne fidel înțelegerii individuale a spețelor critice, printr-un exercițiu comparatist neobosit, supus rigorii și onestității epistemologice.

Desigur, câmpul metodologic de care dispunea D. Popovici, la 1947, era departe de a anticipa metodele critice noi și, cu toate acestea, judecățile, abordările, unghiurile sale de lectură rămân, cel mai adesea, perfect valabile și astăzi. Perspectiva lui este departe de a anticipa estetica receptării ce urma să fie consacrată de Școala de la Konstanz (cu studii celebre oferite de H-R. Jauss, W. Iser, S. Fisch etc.), analiza jocului literar din perspectiva teoriei matematice a jocurilor (John von Neumann, Oskar Morgenstern, John Nash etc.), istoria mentalităților (Fernand Braudel, Georges Duby, Jacques Le Goff ș.a.), care se poate învecina cu analiza pe baza prelucrării statistice a datelor din câmpul literar (Franco Moretti, Ted Underwood, Matthew L. Jockers, Christof Schöch, Ryan Heuser, Long Le-Khac etc.) ori alte discipline ce au furnizat, în toate aceste decenii, energia necesară pentru un *refresh* periodic al epistemologiei critice.

Și, totuși, analizele lui Popovici nu doar că stau în picioare și își păstrează intactă plauzibilitatea, dar ne transmit că sentimentul de „securitate” pe care îl avem față de ele derivă, în fond, dintr-o viziune foarte apropiată, dacă nu cumva chiar comună cu cea a cititorului de astăzi. Întrebarea care apare ar fi tocmai aceasta: de unde vine acest tip de familiaritate, acest aer de consonanță cu sensibilitatea cititorului de astăzi? Cel mai probabil este că această concordanță de viziune între proiectul de lectură al istoriei eminescologiei lansat de D. Popovici și orizontul de lectură al publicului de astăzi vine din crearea unui anumit tip de narator, dotat cu o anumită sensibilitate epistemică și cu care receptivitatea cititorului de astăzi se identifică în mare măsură.

*

Dacă ne-am dori să înțelegem puțin mai intim tipologia naratorului istoriei eminescologiei, așa cum apare construită la D. Popovici, am putea recurge la câteva mostre de conduită naratorială, ce ar putea să fie deosebit de elocvente, explicându-ne astfel de ce cititorul de astăzi se simte în confort și simte că ar putea să împărtășească, în fond, o serie largă de complicități de atitudine și gândire cu un astfel de narator.

Un lucru este cert, încă de la început: naratorul acestui studiu nu gustă abordările „criticii impresioniste” și nu este sedus nici de gândirea și argumentația paradoxală a discursului călinescian. Preferă, în schimb, traseele raționale ale argumentației și demonstrațiile coerente, urmărind o dezvoltare riguroasă și fără fractură a ideilor, pornind de la lectura nivelului lingvistic al textului până la punerea operei în contextul creațiilor similare

sau al ideologiilor din același spațiu literar, ori din alte literaturi, alături de verificarea compatibilității referințelor de ordin teoretic.

Spiritul spectaculos și imprezvizibil, cu accente paradoxale, al demonstrațiilor călinesciene, ce face deliciul publicului larg, nu găsește un admirator necondiționat în D. Popovici. Spiritul cartezian al istoricului clujean simte nevoia să ia o distanță de gardă: „Am spune că facultatea dominantă a lui Călinescu este spiritul de contradicție. Faptul acesta îl duce să lupte nu numai împotriva celor afirmate anterior, de alți cercetători, asupra unui subiect; uneori simte trebuința să lupte împotriva propriilor păreri, când acestea au fost însușite de unul sau de altul. Rezultatul este semnificativ: nici unui alt om de știință român nu i-a fost dat să sfărâme atâtea erezii și să creeze în locul lor altele” (Popovici 1989: 102).

Acest narator cu „nas fin” în detectarea inconsecvențelor de argumentație nu se poate lăsa amețit de verbiajul călinescian și de vertijul referințelor culturale aruncate în luptă. Prin urmare, pentru un narator cu astfel de exigențe, orice comparație lansată ar fi de preferat să reziste până la capăt. Dar asta nu se întâmplă de fiecare dată, pentru că, spre exemplu, în viziunea lui Călinescu, „Eminescu este așadar un panteist spiritualist în genul lui Spinoza, cu observația că în timp ce pentru Spinoza lumea dimensionară este un atribut al substanței, pentru Eminescu este numai o reprezentare. Deosebirea dintre Spinoza și poetul român ar fi deci una singură, dar o deosebire de esență: ceea ce pentru unul are o existență obiectivă, pentru celălalt are numai o existență subiectivă, sau, spre a transpune ecuația în alți termeni: Eminescu este un adept al lui Spinoza, cu rezerva ca este un adversar al acestuia” (Popovici 1989: 111). Dar după comparația cu Spinoza, seria aproximărilor comparatiste continuă cu Fichte: „Poetul român se apropie în același timp și de idealismul lui Fichte; dar el îl depășește pe acesta prin accentuarea individualismului și atașarea de ideile platoniciene, ceea ce înseamnă că este un adept al lui Fichte, și totuși, nu este un adept al lui Fichte, fiind mai apropiat de Platon și de Schopenhauer” (Popovici 1989: 112). Pentru a nu crede că D. Popovici vede doar în negru scrierile lui Călinescu despre Eminescu, naratorul său revine însă curând, pentru a marca și punctele de convergență: „Studiul nu conține însă numai idei care se anulează pe măsură ce se desfășoară, ci și idei care se impun prin justetea lor” (Popovici 1989: 112), dar asta nu înseamnă că atenția critică va intra în amorțire.

Nici anecdotică călinesciană și efectul de fascinație al acesteia nu are trecere în fața unor exigențe critice orientate într-o altă direcție: „Viața poetului, gândirea lui speculativă, gândirea lui practică, delineația culturii sale alcătuiesc în fond diversele sectoare ale biografiei poetului. Călinescu vede însă lucrurile sub alt aspect: pentru dânsul, biografia se limitează la viața materială a personajului (...) Concursul între anecdotică și ideologie s-a soluționat pentru critic cu prevalența anecdoticului” (Popovici 1989: 114).

Analiza lui D. Popovici nu poate evita evidența importanței analizei călinesciene asupra operei lui Eminescu, care valorifică în chip majoritar textele din manuscrisele eminesciene. Așadar, impresia de monumentalitate a demersului critic nu poate fi ocolită, dar poate ocaziona și un unghi diferit de apreciere: „Privit în întregul lui, studiul lui Călinescu este un studiu de bogată documentare. El dă însă impresia unui stufăriș, din care se pot extrage cu oarecare greutate ideile conducătoare, dar care afirmă cu toată energia atitudinea criticului față de poezia lui Eminescu” (Popovici 1989: 143).

Și textul continuă: „Analiza pune în lumină însă faptul că sentimentul acesta de masivitate este creat în parte de o remarcabilă lipsă de conciziune. Nu este singura rezervă. Deseori ne găsim în prezența unei lipse de sistem și de urmare în gândire, dar dacă în întregul ei lucrarea este încărcată de contradicții, ea se valorifică în mod superior atunci când o privești fragmentar, când te limitezi la pasaje izolate.

Lipsa de plan este o altă trăsătură caracteristică lucrării; ea a crescut an de an și capitol de capitol, asemenea arborilor care adaugă strat după strat în dezvoltarea trunchiului lor. Acestei trăsături negative i se adaugă altele, îndeosebi lipsa unor instrumente potrivite de cercetare a tehnicii eminesciene”. Dar textul revine imediat, pentru a sublinia meritele analizei călinesciene, ce constituie în viziunea istoricului clujean piesa de rezistență a acestei lucrări: „Ele sunt însă compensate în parte prin anumite contribuții pozitive; prin subtilitatea analizei uneori, prin semnalarea unor opere inedite într-adevăr frumoase altelei” (Popovici 1989: 142).

Asimetriile de viziune nu vin doar din faptul că G. Călinescu apăsă în demonstrația sa pe analiza poeziilor eminesciene extrase dintre manuscrisele nefinalizate ale poetului, pe care le consideră superioare textelor „definitive” și îndelung finisate ale antumelor, în timp ce D. Popovici nu poate fi convins să accepte o desconsiderare în bloc a antumelor și o valorizare superioară și nediferențiată a tuturor postumelor. Disonanțele privind concepțiile celor doi istorici ai literaturii sunt mai largi și cuprind inclusiv

raportarea la instrumentarul de analiză. Călinescu miza pe valoarea estetică a operelor și pe vocația judecății de gust a criticului, pe lectura „impresionistă”, în timp ce D. Popovici caută serialități în istoria literaturii, fiind interesat nu doar de interpretarea textului, ci și de contextele ideologice, ceea ce îl face să fie deziluzionat când remarcă faptul că analiza călinesciană a vieții lui Eminescu escamota orice dimensiune ideologică în beneficiul cultivării unei dimensiuni anecdotice a biografiei eminesciene.

Dar aceste asimetrii de viziune între cei doi istorici trădează și un contur de model cultural, care ține de însăși alegerea mizelor și modalitatea de construcție a unui demers. D. Popovici este adeptul unei demonstrații fundamentate pe o argumentație clasică, rațională și riguroasă, ușor lizibilă ca intenție și cu o desfășurare ce poate fi urmărită în chip inechivoc, în timp ce Călinescu își construiește demonstrațiile în chip „arborescent”. Unul este ferm ancorat în tradiția studiului de vocație cartezian occidentală, pe când celălalt glisează spre linia unui studiu deschis barocului oriental.

Iată ce notează în acest sens D. Popovici despre analiza practică de Călinescu asupra poeziei eminesciene: „Descrierea operei duce după sine un prim inconvenient: criticul este nevoit să reia aceeași poezie în diversele capitole ale studiului, făcând-o așadar să defileze de mai multe ori în fața cititorului. Studiul său este un studiu arborescent, cu rămurișul încâlcit, cu reveniri și insistențe (...)”, iar în continuare adaugă: „Domnia sa crede de altfel că pentru nevoile culturii noastre de azi s-ar potrivi mai puțin o monografie de ținută occidentală și cu mult mai mult un studiu oriental” (Popovici 1989: 110).

Nu vom insista asupra delimitărilor critice ori tipologice pe care D. Popovici le înregistrează față de studiile eminesciene ale lui G. Călinescu, dar nu puteam nici să le trecem sub tăcere, mai cu seamă pentru valoarea lor de stimulare a ceea ce astăzi se numește gândire critică, punând accentul pe verificarea și filtrarea argumentelor primite. Ne vine să credem însă că, după o prea intensă cutumă a admirării reperelor canonice din bibliografia critică, o astfel de lectură ce atestă și o distanță de gardă față de obiectul admirat poate constitui și ea un reper demn de reținut.

Și dacă ne întrebăm cumva ce rămâne în urma unei astfel de lecturi, iată și concluzia lui Popovici: „Dacă acum ne punem întrebarea ce aduce dezvoltata descriere a operei lui Eminescu, așa cum o face Călinescu, vom răspunde: aduce din toate câte ceva și nimic definitiv.

Aduce o stabilire a temelor poetice, dar operația nu este dusă la capăt nici ca sondaj al materialului, nici ca definire a temelor;

aduce reconstituirea unor proiecte de opere, dar nu toate proiectele sînt urmărite și nici toate reconstituirile admisibile;

aduce o încadrare ideologică a operei, dar cele mai adeseori operația este un prilej binevenit pentru vînturarea grandilocventă a erudiției proprii;

aduce unele stabiliri de izvoare și propensiuni comparatiste, pe care le minează însă adeseori cultul coincidențelor;

aduce unele aprecieri critice;

aduce afară de unele lecțiuni acceptabile ale textului, anumite lecturi corupte, izvorîte dintr-un spirit de bravadă a eticului și

aduce unele emendațiuni inimaginabile ale textului eminescian” (Popovici 1989: 122).

Dar alergia lui D. Popovici față de abordările „impresioniste” ale criticii nu îl ocolește nici pe Lovinescu, surprins și el cu tentații demne de alți autori: „Ceea ce se cere în primul rînd unui om de știință este buna-credință. Buna-credință îi lipsește bunăoară lui Octav Minar, care născocoște tot soiul de documente și le atribuie marilor noștri scriitori. Faptul acesta face ca Minar să nu poată fi un om de știință, ci un primejdios falsificator. Unei industriei asemănătoare l-a supus pe Eminescu și Eugen Lovinescu. În volumul I de Critice, în ediția din 1909, dînsul inventează și atribuie lui Eminescu un manuscris, pe care criticul l-ar fi găsit la un prieten al său din Iași. Manuscrisul cuprinde reflecțiile poetului asupra romanului său *Geniu pustiu*. Spre a da o garanție mai mare despre autenticitatea manuscrisului, Lovinescu făgăduiește că-l va depune la Academie, unde va fi laolaltă cu celelalte manuscrise ale poetului. O zîină rea a îndemnat pe critic să publice din nou acest document în ediția definitivă a criticelor sale, în volumul II, apărut în 1926. De data aceasta textul eminescian este radical diferit de cel anterior, – o dată cu definitivarea propriei opere criticul a definitivat și opera lui Eminescu” (Popovici 1989: 99).

*

Dar naratorul lui D. Popovici, dotat cu un cult al raționalismului și al lucidității critice, are alergie nu doar la mistificări și la mistificțiuni, ci și la orice reflex cultural ce privește construirea unei imagini idilice despre sine sau despre nobila moștenire a patrimoniului cultural.

Pentru a permite o punere în scenă a secvenței narative pe care dorim să o propunem spre atenție, trebuie spus că avem în vedere un context cultural specific pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, în care procesul major era cel al structurării genurilor și speciilor în literatura română. Este vorba, așadar, despre un context dominat de inițiativele „oamenilor începutului de drum” (Cornea 1974), cum spunea profesorul Paul Cornea, perioadă ale cărei cadre de mentalitate au fost prezentate de profesorul Mihai Zamfir în volumul *Din secolul romantic* (Zamfir 1989).

Pe un astfel de fundal, apare o frenezie a scriitorilor, a generației fondatorilor literaturii române, o competiție uluitoare pentru completarea căsuțelor rămase libere într-un sinopsis imaginar al genurilor și speciilor literare din cultura română. Acest gest al „bifării” căsuțelor rămase încă nemarcate într-un tabel „mendeleevian” al literaturii române apare consemnat și la Ion Budai Deleanu, care, în *Prologul la Țiganiada*, spunea: „am izvodit această poetică alcătuire, sau mai bine zicând jucăreauă, vrând a forma și-a introduce un gust nou de poezie românească, apoi și ca, prin acest feliu mai ușoare înainte deprinderi, să învețe tinerii cei de limbă iubitori a cerca și cele mai rădicate și mai ascunse desișuri a Parnasului, unde lăcuiesc musele lui Omer și a lui Virghil!” (Budai-Deleanu 2018: 4). Altfel spus: am biruit de am izvodit o alcătuire ce se numește epopăe, iată, așadar, că a fost bifată pătrățica epopeilor, acum trebuie să ne grăbim să completăm și restul sinopsisului, pentru a putea intra și noi liniștiți în rândul lumii civilizate, în rândul literaturilor ce au un sistem complet de genuri și specii literare.

Într-un astfel de context, ce ne este deplin familiar pentru retorica emfatică a encomionului didactic la adresa autorilor din „dimineața” literaturii române, cititorul se poate întâlni și cu gesticulația lui Gh. Asachi, care, își amintea cu adâncă tristețe faptul că, la o numărătoare a operelor sale, nu putea să iasă bine la raport, întrucât destinul mașter a făcut ca o epopăe, *Ștefanoida*, să se fi pierdut într-un incendiu ce i-a devastat una din case. Fără îndoială, cazul lui Asachi rămâne deosebit de interesant, fiind vorba despre un scriitor prolific, din generația fondatorilor literaturii române, cu merite culturale definitorii, autor între altele și de epopăe, începute, dar rămase ne terminate, din care unele răpite și de vreun incendiu hrăpăreț.

Ce spune naratorul lui D. Popovici despre Asachi și despre situația sa disperată, în care ajunsese să se plângă de faptul că dintr-o amplă epopăe, încărcată de o bogată istorie, nu i-a mai rămas decât un mic fragment? Comentariul este scurt și sec. Zice: „Sufocat de asemenea de docu-

ment se arată Asachi și în scurtul fragment ce ne-a parvenit din epopeea sa *Ștefanoida*, pe care incendiul milostiv din 1827 a distrus-o pe cât se pare”. Și aici simți că cititorul sare pur și simplu intrigat din fotoliu: cum poate un critic și un istoric literar extrem de auster, care are o cunoaștere sistematică a culturii secolului al XIX-lea, să zică cu nonșalanță, cu cinism chiar, că un „incendiu milostiv” a binevoit să distrugă o bunătate de epopee? Unde mai pui prejudiciul literaturii române, care a rămas privată de ocazia de a-și fi bifat mai curând, ca un școlar silitor, pătrățica epopeii în tabelul general al genurilor și speciilor literare?

Se poate justifica, oare, în vreun fel o astfel de atitudine cinică? Poate că unii cititori, indignați și ei, ar fi gata să întrebe dacă nu cumva, printr-un astfel de gest, se riscă chiar încurajarea arderii, incendierii unor opere în piața publică? Nu este, desigur, cazul, dar rămâne totuși o întrebare: cum (se) justifică această remarcă total irreverențioasă lansată de (narratorul lui) D. Popovici?

Explicația vine într-un chip neașteptat de simplu: în fond, a vorbi despre un „incendiu milostiv” nu înseamnă că cineva nu regretă necazul pricinuit de un astfel de cataclism, mai ales când în joc este nu doar moștenirea lăsată de un autor, ci însăși zestrea literaturii române. Dar, pe de altă parte, trebuie să și recunoaștem că nici nu suntem foarte siguri că avem de ce să ne lansăm cu abnegație într-un lamento dedicat greiei pierderi a unei epopei, din moment ce D. Popovici ar fi dorit să aducă imediat și unele lămuriri suplimentare: „Spun: pe cât se pare, deoarece incendiul acesta a fost o binecuvântare pentru Asachi (...)”. Ei, bine, paroxismul unui astfel de cinism nu mai poate scăpa de eticheta infamiei, căci nu poți găsi un istoric literar serios, care să scrie, fără ezitare, că incendiul care arde o epopee este o „binecuvântare”. Și, totuși, curiozitatea atinge nivel maxim de incandescență: cum ar putea D. Popovici să justifice apologia făcută unui foc distrugător, evitând acuza directă de proferare a unei infamii?

Dacă tot suntem curioși, să ascultăm până la capăt ce spune textul istoricului clujean: „Spun: pe cât se pare, deoarece incendiul acesta a fost o binecuvântare pentru Asachi, căruia îi dă prilejul să afirme, la date diverse, lucruri diverse. Fragmentul care ni s-a păstrat își are unitatea lui, nu trădează prin nimic faptul că ar fi trebuit să se încadreze unei opere de mai mari proporții” (Popovici 1969: 135 - 136).

O astfel de argumentație, ce pare să ne arate un narator „răutăcios”, ne atrage însă atenția că, dincolo de poveștile cu „incendii” ce lan-

sează câte un *breaking news* din dorința de a „apărea la televizor”, se ascunde totuși o dorință mult mai puternică: aceea de a nu-și lăsa cititorii să se îmbete cu apă rece, preluând pe nemestecate informații fără a le verifica riguros. Acest narator își dorește cu ardoare să aibă de partea sa un cititor care să nu se lase ușor păcălit de strategiile discursului literar sau critic, al oricui ar fi acesta. Indicația didascalică pe care dorește să i-o ofere cititorului s-ar rezuma la un învățământ fundamental: dacă vrei să te ferești de dezi-luzii, nu trebuie să îți faci iluzii. Așadar, fii întotdeauna atent, fii precaut! Păstrează-ți întotdeauna o distanță de gardă, o rezervă de luciditate. Partenerul ideal al unui astfel de narator este, în fond, un cititor cu un discernământ antrenat, lucid, capabil să opună rezistență trucurilor naratoriale. Or, astfel de gesturi discursive ce lansează cititorului un pact pentru cultivarea lucidității sunt dintre cele care îl apropie foarte mult pe naratorul propus de studiile lui D. Popovici de așteptările cititorului de astăzi.

Tot astfel, în chip simetric, dar în cadrul unui alt tip de discurs, cel al teatrului, venind în răspărul convenției dominante stanislavskiene, Bertold Brecht, cu care D. Popovici era contemporan, propunea formula unui „teatru epic”, care nu își dorea să reprezinte un mimesis al realității, ci să permită actorilor și publicului să înțeleagă lucrurile dincolo de ceea ce este reprezentat pe scenă. Recursul la „efectul de distanțare” avea menirea de a suspenda identificarea spectatorului cu personajul, privitorul fiind stimulat să nu se implice emoțional, ci să-și păstreze luciditatea pentru a putea înțelege și analiza într-un mod cât mai obiectiv ceea ce se prezintă pe scenă (Brecht 1977).

Dar am mai putea reliefa și o altă sursă de legitimitate a perspectivei nonșalante de lectură oferite de D. Popovici. Dacă ne uităm la istoria literaturii române din prima jumătate a secolului al XIX-lea, observăm că, de fapt, incendiile și inundațiile care prejudiciază literatura română se cam țin lanț. Și toată această defilare de incendii și inundații se derulează într-un mod extrem de suspect, de parcă ar fi vorba de un adevărat „festival” al incendiilor. De îndată însă ce se trece în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, depășind, așadar, etapa de instituționalizare a literaturii, nu știm cum se face, dar incendiile dispar subit din discursul istoriei literaturii. Asta nu înseamnă însă că incendiile nu au mai avut loc și au dispărut din realitatea nemijlocită, ci doar că tema incendiilor — care justifică pierderile a tot felul de capodopere — intră în evanescență. Cum explicăm, așadar, faptul că, pe de o parte, pe versantul procesului de instituționalizare a literaturii române,

„incendiul” riscă să devină un personaj central, iar după aceea dispare cu totul din narațiunea istoriei literaturii? Asta ne arată că, de fapt, incendiul nu era doar ceea ce ar fi părut să fie: un simplu incendiu, un foc ce se ivește, eventual, de la o cutie de chibrituri, ci era mai curând o *formă mentală*. O formă mentală, ce venea să scuze o „absență”, o „lacună”, un „prejudiciu” adus tabelului „mendeleevian” al genurilor și speciilor literare, care reprezintă mai curând harta unui potențial cultural.

Putem înțelege, de aceea, că sistemul genurilor și speciilor literare reprezenta, mai curând, o structură virtuală, ce urma să fie completată din mers. Schimbând ce este de schimbat, tot astfel vom relua acest raționament și în compania *Direcției noi*, ce avea să fie lansată de Titu Maiorescu, în serial, în 1871- 1872, nefiind nici ea atât o certitudine literară, cât mai ales un „vector” ce descria o dezvoltare potențială. Nu era vorba, așadar, atât despre un tablou descriptiv al „direcției noi”, cât mai curând o „structură virtuală”, ce urma să fie actualizată, pe măsura evoluției literaturii.

Din acest punct de vedere, este foarte interesantă și lectura pe care D. Popovici o face asupra generării procesului de instituționalizare a istoriei eminescologiei, iar eu însumi pot mărturisii că m-a ajutat foarte mult această lecție de „distanțare” a profesorului clujean, mai cu seamă în legătură cu lectura recepției negative a lui Eminescu, prezentă în mod esențial în prima epocă a receptării, acolo unde istoria literară lucrează cu o viziune angrosistă, în care i-a luat la pachet și nediferențiat pe Petre Grădișteanu, Anghel Demetrescu, Al. Grama, B. P. Hașdeu etc., tratându-i drept „detractori”, fără a se apleca o clipă măcar, pentru a identifica filtrul prin care fiecare dintre acești „denigratori” citeau opera lui Eminescu. De exemplu, este evident faptul că lectura lui Al. Grama nu era realizată printr-o lentilă estetică, ci prin una moralistă, pentru că interpretul textelor eminesciene era, în fapt, un preot, impunând o grilă morală de lectură pentru texte ce aveau însă o finalitate literară.

Din acest punct de vedere, am putea spune că naratorul pe care îl propune D. Popovici este unul cu care avem un grad de afinitate și compatibilitate foarte mare, pentru că propune un model de reacție pe baza unei analize raționale, comprehensive, antrenată în buna tradiție a gândirii critice. Din punct de vedere temperamental și epistemologic, acest narator propus de istoricul clujean este contemporanul sensibilității noastre. Acest narator refuză deopotrivă rolul naratorului „indignat”, care este oripilat a priori de gesturile oricăror așa-zisi „detractori” (din istorie sau din propria con-

temporaneitate), dar și pe cel al apologetului de serviciu, fundamentat pe o prezumată genialitate, ce se poate dispensa de exercițiul oricărei (re)lecturi.

Chiar dacă D. Popovici nu a avut șansa să întemeieze o tradiție cu o continuitate firească, iar contextul istoric i-a impus o lungă perioadă de ecranare, studiile sale evidențiază un pionierat remarcabil, a cărui ștafetă o putem regăsi inclusiv în rândurile criticilor și a istoricilor literari din propria noastră contemporaneitate.

Bibliografie selectivă:

- Brecht 1977: Bertold Brecht, *Scriseri despre teatru*, Editura Univers, București.
- Budai-Deleanu 2018: Ion Budai Deleanu, *Țiganiada sau Tabăra țiganilor*, Editura Minerva, București.
- Călinescu 2016: G. Călinescu, *Opera lui Eminescu*, Opere, Vol. 1-3, Editura Fundația Națională pentru Știință și Artă, București.
- Călinescu 1975: G. Călinescu, *Viața lui Eminescu*, Editura Eminescu, București.
- Călinescu 1982: G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la începuturi până azi*, Editura Minerva, București.
- Cornea 1974: Paul Cornea, *Oamenii începutului de drum*, Editura Cartea Românească, București.
- Lovinescu 1971: E. Lovinescu, *Mite; Bălăuca*, Editura Eminescu, București.
- Popovici 1989: D. Popovici, *Studii literare*, VI, Ediție îngrijită, note și bibliografie de Ioana Em. Petrescu, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Popovici 1969: D. Popovici, *Romantismul românesc*, Editura Tineretului.
- Zamfir 1989: Mihai Zamfir, *Din secolul romantic*, Editura Cartea Românească, București

Rezumat: Articolul prezintă studiul lui D. Popovici *Eminescu în critica și istoria literară română*, publicat, în anul 1989, la Editura Dacia, bazat pe notele cursului susținut de istoricul clujean, în anii 1945 – 1947, la Universitatea din Cluj. Conceput ca o introducere în istoria receptării lui Eminescu, studiul a intrat târziu în spațiul bibliografiei eminesciene, revelând o conștiință analitică și comparatistă ce ar fi putut influența structurarea istoriei eminescologiei. În ciuda trecerii a peste șapte decenii de la prezentarea cursului respectiv, analizele își păstrează în mare parte actualitatea demonstrației, în timp ce publicul actual constată cu surprindere contemporaneitatea lecturii oferite de profesorul Popovici.

Cuvinte-cheie: Mihai Eminescu, D. Popovici, romantismul românesc, istoria receptării, istoria eminescologiei, meta-discurs critic.

Abstract: The article presents the study by D. Popovici *Eminescu in Romanian criticism and literary history*, published in 1989 by Dacia Publishing House, based on the notes of the course given by the literary historian from Cluj, in 1945-1947, at the University of Cluj. Conceived as an introduction to the history of Eminescu's reception, the study later became part of Eminescu's bibliography, revealing an analytical and comparative approach that could have influenced the structuring of the history of eminescology. Despite more than seven decades since the presentation of this course, the analyses largely demonstrate the timeliness of the demonstration, while today's audience notes with surprise the contemporaneity of the reading offered by Professor Popovici.

Keywords: Mihai Eminescu, D. Popovici, Romanian Romanticism, history of reception, history of eminescology, critical meta-discourse.

Imagine din Casa Memorială „Liviu și Ioana Emanuela Petrescu”

**D. POPOVICI,
IRONISTUL¹**

Corina CROITORU

Lector univ. dr., Universitatea
„Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Figură tutelară a istoriei literare și a eminescologiei clujene, Dumitru Popovici (1902-1952) a absolvit Facultatea de Litere din București (1927), unde a fost asistentul onorific al lui D. Caracostea, devenind în 1936, după lărgirea orizonturilor academice și experiența unui lectorat la Paris, profesor universitar al Facultății de Litere din Cluj. Prețuit pentru activitatea sa didactică – încheiată, din nefericire, de un deces prematur, la numai 50 de ani –, D. Popovici este, totodată, cunoscut ca autor al unor studii monumentale consacrate literaturii române moderne, pe care fiica sa, reputata Ioana Em. Petrescu, le-a reeditat în seria de *Studii literare*, la Editura Dacia, în deceniile opt și nouă ale secolului trecut: *I. Literatura română în epoca „Luminilor”* (1972), *II. Romantismul românesc* (1974), *III. Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu* (1978), *IV. „Santa cetate”. Între utopie și poezie* (1980), *V. Poezia lui Mihai Eminescu* (1988), respectiv *VI. Eminescu în critica și istoria literară română* (1989). Fie că este vorba de lucrări desprinse din atelierul cercetării doctorale dedicate operei heliadești sau de lucrări ce constituie, la bază, cursurile sale universitare, cărțile semnate de istoricul D. Popovici se definesc pe aceeași coordonată a documentării bibliografice vaste, a metodologiei riguroase și a demonstrațiilor fondate pe argumente solide, dublate de exemple pertinente. Plasarea sa în aripa științifică a abordării fenomenului literar, în opoziție cu direcția impresionistă

---

¹ Acest articol a fost publicat prima oară în volumul „Personalități ale Universității Babeș-Bolyai, vol. 11 – Dumitru Popovici”, coord. Ioana Both, Adrian Tudurachi, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2022, pp. 59-68. Referințele bibliografice și rezumatul în limba română au fost redactate conform criteriilor de editare ale revistei *GLOSE*.

dezvoltată în interbelic, a fost explicată atât pe fondul formării intelectuale în proximitatea mentorului său, D. Caracostea, cât și pe cel al unei predispoziții temperamentale spre obiectivitate și acuratețe, aproape străinii, în viziunea Sorinei Sorescu, în lumea universitară epurată, pe criteriile ideologice, imediat după instaurarea regimului comunist în România:

„În acest interval, atât de nefericit în plan existențial, asistăm, aproape neverosimil, la întemeierea, în condiții de deplină libertate a spiritului, unei școli de eminescologie – școala de la Cluj, prin transplantul, de către D. Popovici, în spațiul universitar ardelean a modelului Caracostea (olteni, la origine, amândoi). Pe lângă o anumită coloratură temperamentală care a marcat gestul fondator (erau la mijloc mari dispute procedurale, iscate între perspectivele exegetice cele mai proeminente din anii treizeci și care produsese, între timp, divizarea taberelor în cercetarea lui Eminescu între susținătorii originalității interpretative și cei ai analizelor întemeiate științific), școala de la Cluj a avut, de la început, o componentă metacritică” (Panea ș.a. 2014: 51).

În această perspectivă, activitatea științifică a lui D. Popovici dobândește chiar o aură temerară, dată fiind idiosincrazia sistemului totalitar în raport cu orice formă de manifestare a spiritului critic care ar fi putut eluda ghidajul oficial. Istoria literară practică de Popovici la confluența literaturii comparate cu critica literară, atentă la biografia intelectuală a scriitorilor și la componenta genetică a operelor, echilibrând, altfel spus, formule metodologice diverse în aspirația ei spre obiectivitate, apare, astfel, drept o disciplină „periculoasă” într-o epocă a falsificărilor, în care istoricul literar poate deveni oricând un element „dușmănos”, ajungând după gratii, așa cum se întâmplă, de pildă, cu D. Caracostea, care, deși septuagenar în 1950, e întemnițat de comuniști.

O componentă stilistică interesantă a acestui spirit critic indeniabil cu care D. Popovici e înzestrat și care îi animă cercetările este fina sa ironie, observabilă atât în dialogul cu literatura pe care o abordează, cât, mai ales, în acela cu modelele exegetice contemporane lui. Strategie discursivă oblică, înzestrată cu o latură logică, ce permite transmiterea unui sens contrar celui exprimat, ironia are și o componentă axiologică, constând în evaluarea obiectului ironizat, în emiterea subiacentă a unor judecăți de valoare care structurează tacit viziunea ironistului despre lume și viață. Astfel, din perspectiva pragmatică a Lindei Hutcheon, „ironia e un

mod «cântărit» de discurs” (Hutcheon 1994: 37)², ce implică ierarhizări și relații de putere, imposibile fără participarea interpretativă a alterității. Pe de altă parte, sub aspect sociologic, ironia e percepută ca atitudine deferență, ca formă de politețe, întrucât „îi dă vorbitorului șansa de a fi agresiv într-un mod aparent neagresiv” (Barbe 1995: 89). Sintetizând aceste două definiții ale conceptului – în detrimentul tuturor celorlalte perspective (filosofică, lingvistică, psihanalitică etc.) din care a fost circumscris conceptul, mai puțin relevante pentru prezentul demers –, ironia istoricului literar D. Popovici poate fi înțeleasă ca manieră politicoasă de evaluare a calităților unor opere și a performanțelor unor autori, cu mize ideologice, în sensul instituirii și legitimării unor ierarhii valorice.

Tendința lui D. Popovici de a face scurte popasuri ironice atât în textele de critică și de istorie literară, cât și în cele de critica criticii trebuie înțeleasă, însă, mai mult în contextul activității sale didactice, cele mai ironice dintre observații întâlnindu-se tocmai în cursurile universitare. Ironia sa are, cu alte cuvinte, o dimensiune pedagogică, profesorul transformându-și studenții filologi în complici ai actului critic. Practica e încântătoare, cu atât mai mult cu cât se construiește în regim de excepție, ca o abatere voluntară de la norma sobrietății care l-a caracterizat întotdeauna pe D. Popovici în viața profesională, așa cum o subliniază și Ion Negoitescu atunci când evocă, în orația funebră, personalitatea istoricului care îi fusese director la Biblioteca Academiei din Cluj: „I se citea pe față și în gest o reținere înaltă, care venea din caracterul său statuar, din linia dreaptă a vieții lui interioare și toate acestea dădeau colaborării cu el un farmec rar și o importanță care îi impunea chiar și în domeniul personal de activitate” (Negoitescu 1952). Comentariile ironice din studiile lui D. Popovici trebuie citite, așadar, în linia acestei rețineri înalte, întrucât, deși survin ca secvențe de ecart de la solemnitatea discursului academic, ele nu frizează niciodată batjocura, ci rămân în zona dezacordului condescendent. Ironia lui D. Popovici este, deci, expresia unei atitudini elitiste, și nu mobilul unor vendete zeflemitoare. De altfel, ea se construiește de cele mai multe ori în regim adversativ sau concesiv, ca și cum istoricul s-ar simți jenat de digresiunea ironică pe care tocmai a făcut-o, întorcându-se grăbit la tonul serios al analizei.

---

² Traducerea textelor în română îmi aparține (C.C.).

Spre exemplu, discutând, în *Romantismul românesc*, profilul biografic al lui Anton Pann, Popovici insistă asupra instinctului nomad al acestuia și afirmă: „ajung să bănuiesc că, dacă poetul ar fi trăit pe vremea lui Vlad Țepeș, ar fi fost unul dintre cei care disputau pe Romica lui Parpanghel. Dar [s.m.s.n. C.C.] ceea ce ne interesează nu este originea etnică a scriitorului, ci funcțiunea lui socială” (Popovici 1974: 94). Dacă, în cazul remarcilor ironice făcute pe marginea biografiei autorilor, D. Popovici vedește reflexul autocenzurii, în ceea ce privește analiza propriu-zisă a operelor, ironia e nestăvilă, după cum o arată considerațiile sale despre câteva proiecte nereușite ale pașoptiștilor. Unul dintre acestea e drama istorică, în legătură cu care punctează: „Între versurile colțuroase ale lui Asachi și acelea moi, cu carne de moluscă, ale lui Bolintineanu, lui Ștefan nu-i mai rămânea într-adevăr nimic altceva de făcut decât să se ducă din nou la luptă, în speranța că va găsi acolo «vânta» sau mai ales moartea, care să-l scape de poezi” (Popovici 1974: 134), iar un altul îl constituie epopăea, despre care istoricul declară amuzat că:

„Epopăea fusese visul generației Asachi-Heliade, dar o zână rea o împiedicase să apară: *Ștefaniada* lui Asachi fusese distrusă, se spune, de focul din 1827; *Ștefaniada* lui Negruzzi dispăruse de asemenea în chip misterios, iar avântul epic al lui Heliade fusese sugrumat de aflarea unui document inoportun, care făcea ca *Mihaida* să fie părăsită abia începută. Mai puțin îndreptățită decât toate acestea să existe, niciun cataclism nu s-a abătut totuși asupra *Traianidei* și n-a distrus-o” (Popovici 1974: 309-310).

Surâsul ironic al lui D. Popovici din *Romantismul românesc* se schițează, de asemenea, în *Ideologia literară a lui I. Heliade-Rădulescu*, la origine, teza sa de doctorat, mai precis, în capitolul dedicat scriitorilor minori, admiratori ai maestrului Heliade. Astfel, C.D. Aricescu, pentru care Heliade e un „Tasso”, „Franklin al României” sau „al nostru Lamartine”, devine imediat ținta persiflării savuroase a profesorului clujean: „Dar admirația tânărului poet capătă proporții ce-l fac să treacă dincolo de granițele țării sale. [...] Și admirația depășea frontierele limbii române” (Popovici 1977: 255). Derapajele patetice sunt sancționate similar și în cazul altor autori.

Totuși, ironia lui D. Popovici își găsește terenul cel mai fertil de dezvoltare în discursul metacritic din *Eminescu în critica și istoria literară română*, curs universitar ținut în 1946-1947 și publicat postum de Ioana Em. Petrescu, dar, din păcate, tardiv pentru a mai stârni largi ecouri. Acestui

curs care deschide seria studiilor de eminescologie ale lui Popovici – la care se vor adăuga *Poezia lui Mihai Eminescu și Romantismul românesc* – i-a fost recunoscut meritul de a fi reprezentat „singura noastră sinteză dintr-un capitol plin și încheiat de eminescologie” (Munteanu 2020), care propune „nu doar un inventar al studiilor eminescologice [...], ci instituie o dinamică a ideilor, în înțelesul unei istorii literare interne a fenomenului. Este, mai degrabă, o critică a ideilor în eminescologie, din care extrage punctual inovațiile, tipul de critică, metodele și instrumentarul critic” (Munteanu 2020). Ambițios și amplu, demersul lui Popovici inventariază toate modelele exegetice ale eminescologiei românești, de la originile sale și până în deceniul cinci al secolului trecut, trecând prin critica sociologică, estetică, sămănătoristă și impresionistă, cu o miză personală, care nu a rămas neremarcată: „Trebuie spus de la început că *Eminescu în critica și istoria literară română* are o teză de demonstrat: superioritatea tratatului de stilistică eminesciană al lui D. Caracostea (profesorul și modelul lui D. Popovici) față de tot ce s-a scris despre marele poet” (Panea ș.a. 2014: 54). Probabil și pe fondul acestei legitimări a criticii stilistice, D. Popovici expune nu doar metodele de lucru ale reprezentanților fiecărei școli critice, ci și slăbiciunile acestora, și constată că, la modul general, „unele idei ajung cu vremea să fie descoperite de fiecare generație de critici și că fiecare dintre acestea nutrește convingerea mândră că descoperirea îi aparține în mod exclusiv” (Popovici 1989: 7).

Ironizând acest miraj etern al exploratorului eminescolog, D. Popovici reface meticolos traseul exegezilor dedicate operei eminesciene, interesat fiind de dinamica ideilor critice cărora le reconstituie circuitul și filiațiile. Printre primele ținte ale ironiei lui Popovici se numără, astfel, cronologic, detractorii lui Eminescu, îndeosebi Alexandru Grama, despre a cărui metodă profesorul observă: „Mânuită de Grama, metoda comparativă ne face să ne gândim la adevărul proverbului japonez: felcerul nătărașu te omoară cu instrumentele cele mai bune” (Popovici 1989: 10). Dar Popovici continuă cu: „Și totuși [s.m.s.n. C.C.], cu toate deficiențele ce îl caracterizează, aprigul călugăr de la Blaj izbutește să stabilească termenii uneia dintre cele mai adecvate definiții a spiritului eminescian: un spirit dominat de năzuința spre absolut” (Popovici 1989: 11), construind încă o dată, în regim concesiv, o ieșire din registrul ironic, pentru a sublinia, în cheie serioasă, și meritele studiului comentat. Alteori, efectul ironic e obținut prin simpla citare a opiniilor criticului adus în discuție, așa cum se întâmplă în cazul lui Nicolae Petrașcu și al notelor sale despre Veronica Micle: „Petrașcu întreprinde un

portret idealizat al ei, în cuprinsul căruia întâlnim și constatarea, de natură să stabilească o nouă categorie în registrul stării civile, că poeta era «măritată, dar măritată atât de puțin» (Popovici 1989: 25).

De privirea ironică a lui D. Popovici nu sunt iertați nici criticii consacrați, indiferent de orientarea lor metodologică. De pildă, critica estetică a lui Mihail Dragomirescu e amendată pentru transformarea ei în „spiterie” din cauza maniei clasificărilor, în vreme ce critica sămănătoristă a lui Nicolae Iorga e sancționată pentru obsesia panromânismului și a speculațiilor contrafactice pe tema biografiei poetului: „Fără Maiorescu și fără teoriile acestuia, Eminescu s-ar fi căsătorit cu Veronica Micle și, crede Iorga cu toată bună-credința lui de om cinstit, ar fi ajuns să aibă un cămin fericit” (Popovici 1989: 87). De departe cea mai ironizată școală critică e, însă, cea a impresioniștilor, începând cu Eugen Lovinescu, pe care Popovici îl consideră „lipsit de cunoașterea literaturilor germane, structural inapt să pătrundă în substanța gândirii filosofice și lingvistice” (Popovici 1989: 94) și îl judecă aspru sub acuzația de contrafacere a unor manuscrise eminesciene, conchizând: „Inițiat sub aceste zodii, impresionismul românesc ajunge de la început fabricat cu marcă proprie. Îl vom urmări în continuare, în zbaterea lui epileptică în jurul aceleiași probleme” (Popovici 1989: 101).

Cu aceasta, D. Popovici ajunge la ținta privilegiată a ironiilor sale, și anume la modelul călinescian, pe care nu va ezita să-l conteste nici în *Poezia lui Mihai Eminescu*, unde va reitera, chiar în introducere, faptul că G. Călinescu „este dominat de pasiuni și lucrează sub impulsul fobiilor. Iconoclast, dânsul se ridică împotriva a tot ce s-a lucrat anterior în domeniul acesta al cercetărilor, dar nu are arii să se întâmplă să se ridice și împotriva propriilor păreri” (Popovici 1988: 10). Rechizitoriul ironic e mult mai amplu în cursul de istoria eminescologiei, cu toate că D. Popovici îi dă cezarului ceea ce i se cuvine, recunoscându-i cunoștințele de literatură europeană, orientarea în filozofie și receptivitatea în domeniul poeziei. În ciuda tuturor acestor calități, Popovici nu poate accepta spiritul egocentric și contestatar al criticii călinesciene:

„Ceea ce caracterizează în primul rând pe Călinescu este o tulburătoare necesitate sufletească de a-și defini poziția în univers. Afirmăția aceasta nu este un paradox. În orice domeniu s-ar manifesta, oricât de puțin familiarizat ar fi cu cerințele prime ale unei discipline oarecare, dânsul ține să sublinieze atitudinea pro-

prie, rezultată în mod statornic din opoziția față de părerile consacrate” (Popovici 1989: 101).

De asemenea, Popovici îi reproșează lui Călinescu inconsecvența în poziționarea sa față de obiectul de studiu și îi ironizează căderile repetate în capcana contradicției: „facultatea dominantă a lui Călinescu este spiritul de contradicție. Faptul acesta îl duce să lupte nu numai împotriva celor afirmate anterior, de alți cercetători, asupra unui subiect; uneori simte trebuința să lupte împotriva propriilor păreri, când acestea au fost însușite de unul sau de altul” (Popovici 1989: 102). Călinescu îi apare, așadar, lui Popovici, drept un creator de erezii științifice, din pricina efectului inhibitor pe care vocația impresionismului o are asupra competențelor sale de analiză structurală a fenomenului literar: „Structuralul este asasinat de impresionist” (Popovici 1989: 104).

Ironia lui D. Popovici atinge apogeul odată cu aducerea în discuție a *Vieții lui Mihai Eminescu* (Călinescu 1932), pe care nu o consideră nici roman, nici biografie romanțată, ci, mai degrabă, o operă stridentă a unui critic „dublât de un romancier cu calități remarcabile” (Popovici 1989: 108). Fără a-i recunoaște, din acest motiv, pretențiile de științificitate, D. Popovici recurge la comentariul prin parafrază al studiului călinescian, lăsând practic textul să-și dezvăluie singur enormitățile. În acest sens, secvența dedicată lui Eminescu și lui Creangă reține atenția în mod deosebit:

„Autorul *Amintirilor* se simțea în larg numai când deprinderile lui de «bivol sănătos» nu erau contrariate: inundat de sudori diluviene și scărpinându-și spinarea, pe locurile unde nu ajungea cu unghia, cu ajutorul unei lopeți mici de lemn crestă, ca o vită care se freacă mugind de cumpăna fântânii. Eminescu depășea cu mult, ca aspect, pe prietenul său: murdar, nebărbierit, păros și cu unghiile negre, el avea o înfățișare fizică cu totul respingătoare pentru cineva cu simțurile evoluate” (Popovici 1989: 105).

Pentru a-și întări demonstrația, Popovici extinde seria parafrazelor din opera lui Călinescu și accentuează amuzant observațiile despre „piciorul organic” și „încălțăminte inorganică” ale lui Eminescu sau despre „piciorul sufletesc”, „mare” și „cu opinci” al poetului. După aceste volute umoristice ale itinerarului său metacritic, concluzia se configurează spumos printr-o ironie eclatantă, finisată retoric:

„Călinescu vede masiv și global, pentru el regnurile naturii se întrepătrund și un om se poate fragmenta și repartiza în stra-

turi minerale, vegetale și animale. Cu tot aspectul lor de locuitori ai grotelor preistorice sub care ne apar în studiul lui Călinescu, nici Creangă nici Eminescu nu se pot plânde că au fost tratați prea aspru de critic: evacuându-i în preistorie, domnia sa îi reține totuși în cadrele umanității, ceea ce este un mare act de clemență și de omagiu. Este drept, spiritul general al lucrării ar motiva întrebarea cine iese dezavantajat din această comparație: omul sau animalul” (Popovici 1989: 105-106).

Tonalitatea ironică a lui D. Popovici se menține și în ceea ce privește modul tratării idealului feminin eminescian, însă reproșul recurent pe care istoricul clujean i-l aduce lui G. Călinescu are în vedere încadrarea poetului național în paradigma modernității, în condițiile proiectării lui permanente într-o dimensiune preistorică: „Călinescu ne impune o ultimă întrebare: dacă Eminescu a fost așa cum ni l-a înfățișat și dacă el era totuși chemat să exprime sentimentele moderne, ce însemnează oare «modern» pentru domnia sa?” (Popovici 1989: 107-108). Cu rezerve mărturisite viza-vi de abaterile lui G. Călinescu de la disciplina filologică (cronologie corectă, filiația manuscriselor etc.), dar și de competențele sale lingvistice, D. Popovici nu-și încheie, totuși, capitolul consacrat criticii impresioniste cu ostilitate, ci, surprinzător, apreciativ:

„Călinescu e înzestrat cu însușiri superioare de scriitor și opera sa, obositoare adeseori prin repetiții, printr-o atitudine marcat ostilă față de [...] criticii anteriori care au avut nefericirea să se ocupe de poet, atrage prin farmecul expresiei. Criticul însuși a dat cea mai potrivită definiție a ei, atunci când a prezentat-o ca un studiu oriental. Cel mai adeseori întrevezi în zarea ei, dispersată în lumină și depărtare, imaginea poetului, care-ți joacă inconsistentă în față ca un miraj de fata morgana într-o pustie arabă. Dar ea te ajută uneori să pătrunzi în tainele acestui palat fermecat care este poezia lui Eminescu. Prin aceste trăsături ale sale, lucrarea lui Călinescu devine una dintre cele mai prețioase lucrări închinată lui Eminescu și, incontestabil, cea mai de seamă manifestare a criticii impresioniste în literatura română” (Popovici 1989: 144).

În ultimă instanță, cu toată ironia la adresa școlilor critice cu care nu rezonază, portretul istoricului D. Popovici se conturează, el însuși, pentru cercetătorul de astăzi, ca un miraj de *fata morgana* într-o pustie arabă, aproape neverosimil prin echilibrul afirmațiilor și probitatea demersu-

lui critic. De aceea, dacă, așa cum notează Vladimir Jankélévitch, „ironia este faptul de a ști că insulele nu sunt continente, nici lacurile oceane” (Jankélévitch 1994: 24), atunci D. Popovici este, cu siguranță, un ironist înzestrat cu un deosebit simț al măsurii, care și-a adus contribuția, în paginile încă actuale ale studiilor sale, la respectarea justei proporții la masa valorilor literaturii și ale criticii literare românești.

Bibliografie

- Barbe 1995: Katharina Barbe, *Irony in Context*, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Călinescu 1932: G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, București, Cultura Națională.
- Hutcheon 1994: Linda Hutcheon, *Irony's Edge. The theory and politics of irony*, London – New York, Routledge.
- Jankélévitch 1994: Vladimir Jankélévitch, *Ironia*, traducere din limba franceză de Florica Drăgan și Vasile Fanache, Cluj-Napoca, Dacia.
- Munteanu 2002: Cornel Munteanu, „Centenar Dimitrie Popovici – Receptarea lui Eminescu”, în *România literară*, nr. 43, <http://www.cormunteanu.ro/documents/RL432002.pdf> (ultima consultare: 2 septembrie 2020).
- Negoïtescu 1952: Ion Negoïtescu, *La moartea directorului D. Popovici, orație funebră din 8 decembrie 1952*, din arhiva Fondului „D. Popovici” al Bibliotecii Județene „Octavian Goga” din Cluj.
- Panea ș.a. 2014: Nicolae Panea, Sorina Sorescu, Melitta Szathmary (coord.), *Actele conferinței internaționale de științe umaniste și sociale „Creativitate. Imaginar. Limbaj”*, Craiova, Aius.
- Popovici 1974: D. Popovici, *Studii literare*, vol. II: *Romantismul românesc*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia.
- Popovici 1977: D. Popovici, *Studii literare*, vol. III: *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia.
- Popovici 1988, D. Popovici, *Studii literare*, vol. V: *Poezia lui Mihai Eminescu*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia.
- Popovici 1989: D. Popovici, *Studii literare*, vol. VI: *Eminescu în critica și istoria literară română*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia.

Rezumat: Articolul se axează asupra ironiei văzute drept trăsătură a stilului critic al istoricului literar român D. Popovici (1902-1952), propunându-și să recitească studiile acestuia asupra literaturii și criticii literare române cu scopul de a descoperi când și cum scriitorii și creațiile lor devin ținte ale unui discurs ironic al cărui scop este o sistematizare axiologică. Din această perspectivă, ironia lui D. Popovici, profesor apreciat pentru atitudinea sobră și condescendentă, i-a fost utilă pentru a derula o polemică elegantă cu câteva dintre modelele critice afirmate în cultura română în prima jumătate a secolului XX.

Cuvinte-cheie: D. Popovici, ironie, stil, critică literară, istorie literară, eminescologie.

Résumé: L'article s'intéresse à l'ironie en tant que dimension du style critique de l'historien littéraire roumain D. Popovici (1902-1952) et se propose de revisiter ses études dédiées à la littérature et à la critique littéraire roumaines, afin de voir quand et comment les écrivains et leurs ouvrages deviennent les cibles d'un discours ironique qui a comme but une systématisation axiologique. De ce point de vue, l'ironie de D. Popovici, professeur apprécié pour son attitude sobre et condescendante, servirait à entretenir une polémique élégante avec certains modèles critiques affirmés dans la culture roumaine jusqu'à la moitié du XXème siècle.

Mots-clés: D. Popovici, ironie, style, critique littéraire, histoire littéraire, eminescologie.

Imagine din Casa Memorială „Liviu și Ioana Emanuela Petrescu”

D. POPOVICI ȘI ION HELIADE RĂDULESCU

Mihai ZAMFIR

Prof. univ. dr.,
Universitatea din București

Figură ciudată și, aș spune eu, complet neromânească, D. Popovici, prin viața lui, prin modul lui de comportare, prin prezența lui la Universitatea din Cluj, marca un tip de profesor universitar nu foarte obișnuit pentru România. În general, de la început, s-a fixat ca o figură ieșită din comun. Asta face referire la personalitatea lui, despre care, atunci când eram eu student și puțin după aceea, când m-am ocupat în mod special de pașoptism, nu se prea vorbea. Nu că ar fi fost pus la index, nu era interzis, dar nu era în acord cu normele de istorie literară în acel moment. Voi arăta de ce nu a fost foarte legat, în niciun fel chiar, de regimul care se instalase la noi în țară după război.

D. Popovici provenea dintr-o familie foarte modestă, a câștigat totul printr-o muncă asiduă, nu a avut relații și a ajuns în punctul cel mai înalt al Universității numai prin știință. Între persoane din lumea culturală, apar relații ciudate: sunt istorici literari care și-au legat numele de un anumit autor; relația dintre un autor și cel mai interesant, mai profund și mai sistematic cercetător se stabilește oarecum natural. Sunt convins că așa a fost relația dintre D. Popovici și Heliade Rădulescu. Dovada că Popovici și Rădulescu sunt legați pentru totdeauna e următoarea: de la lucrările lui Popovici despre Heliade Rădulescu a trecut aproape un secol, și totuși descoperirile lui despre Heliade nu s-au învechit aproape deloc, sunt la fel de interesante și la fel de universale cum erau la momentul când au fost publicate. Aceasta se întâmplă rar. Între timp, a apărut o altă metodologie, au apărut alte personalități, nume întregi s-au consacrat cu Heliade. Totuși descoperirile făcute de Popovici în legătură cu Rădulescu au rămas neclintite. Foarte ciudat! Neclintite și perfect utilizabile, la cam 90 de ani de când au fost enunțate. Sigur, și până la D. Popovici au fost autori care s-au ocupat de Heliade. Dar diferența

dintre felul cum l-a tratat Popovici pe Heliade și cei care l-au precedat pe Popovici este de la cer la pământ.

Comparatismul s-a introdus la noi odată cu D. Popovici. Până la el, comparatismul în legătură cu Heliade nu prea acționase în exegeza românească. Chiar Iorga a pronunțat câteva nume, apropo de Heliade, dar nimic sistematic, nimic de neclintit. Și, dintr-odată, apare D. Popovici, în 1929, cu primul lui studiu fundamental. D. Popovici a reușit să scrie un studiu consistent de zeci de pagini despre poezia lui Cezar Bolliac (Popovici 1929). Pentru prima oară, ieșea din umbră acest autor aproape uitat al pașoptismului, și mai ales ieșea deoarece conexiunile stabilite de D. Popovici între Bolliac și școala franceză erau neașteptate. Deodată, cu acest studiu, apărea un altfel de comparatism, acela al școlii franceze, evident.

Toată lumea cunoaște principalele contribuții ale lui D. Popovici: marea lui lucrare de doctorat, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, apărută în anul 1935, la care a lucrat, probabil, din mers, în cei patru ani cât a stat la Paris (Popovici 1935a); teza lui complementară, care se cheamă „*Santa cetate*” între utopie și poezie (Popovici 1935b); și, bineînțeles, extraordinara ediție critică *Heliade Rădulescu* (Popovici 1939). De ce se deosebește complet modul în care l-a tratat pe Heliade Popovici de modul cum l-au tratat cei de dinaintea lui? Popovici avea o erudiție în materie de secolul XIX ieșită din comun, iar metoda sa se plia exact pe specificul lui Heliade Rădulescu. D. Popovici lua textul și-l secționa în felii foarte subțiri, pândea care sunt numele proprii importante, vedea în ce măsură Heliade a fost interesat de acele nume și apoi trecea la operațiunea cea mai dificilă, și anume: urmărirea reflexului românesc al gânditorului, al poetului, al prozatorului francez respectiv. În felul acesta, Heliade a apărut sub o lumină pe care nu numai contemporanii lui Heliade, dar nici cei imediat de după Heliade nu au perceput-o. S-a văzut că Rădulescu era un fel de burete ce absorbise, cu mare sete, cu mare forță, dar și foarte dezordonat, cultura franceză din secolul XVII – începutul secolului XIX. Trebuia o minte ca a lui Popovici ca să distingă proveniența frazelor la Heliade: până la el, nimeni nu știa de unde proveneau. Demonstrațiile lui Popovici sunt demonstrații de natură erudită, de natura științei perfecte a literaturii și a culturii franceze. Mai mult decât atât, el a desprins ideile lui Heliade nu numai din operele, să le spunem așa, teoretice, adică articole și studii despre poezie, ci și din literatura acestuia. Ediția Heliade, extraordinară, mai erudită decât ediția Hasdeu, care apăruse cu puțin înainte (Hasdeu 1937), ne arată, de asemenea, că acolo se înma-

gazinează o erudiție franceză incomparabilă. Nu se știa, noi românii nu știam, de unde vin ideile acelea. Unele erau originale, dar cea mai mare parte aveau o sursă aproape imposibil de detectat. D. Popovici vede de unde provin frazele lui Heliade, referirile culturale ale lui Heliade, până la urmă gândirea lui, căci despre asta e vorba: ideologia literară.

Un alt argument cu privire la ciudata alegere a lui Popovici e următorul: nimeni dintre cei care s-au ocupat ulterior de Heliade nu a pus niciodată în discuție cuceririle documentare și demonstrative ale savantului Popovici. Destul de mulți au scris ulterior despre Heliade, dar nu au adăugat la informațiile lui Popovici aproape nimic. Le-au preluat, le-au rafinat, dar ele au rămas aceleași. Acum câțiva ani, a apărut o carte foarte interesantă: Mircea Anghelescu, *Echilibrul între antiteze* (Anghelescu 2001). Nici această carte, scrisă de un autor care obișnuia să meargă la surse, la manuscrise, la ediții rare și în biblioteci, nu a trecut cu vreun pas de D. Popovici. De fapt, nu mai trebuie să săpăm acolo unde a săpat D. Popovici. Repet afirmația de la începutul prezentării mele: istoria literară progresează continuu, continuu apar noi argumente, noi metodologii, continuu apar noi cercetători, rar se întâmplă ca ceea ce a fost fixat acum aproape 100 de ani să rămână intact. Normal ar fi fost ca acele documente să fie reformulate, eventual anulate. Tocmai de aceea spun că, ocupându-se de miezul pașoptismului, adică de Heliade Rădulescu, D. Popovici a aruncat o privire asupra întregului pașoptism. Cine citește studiile lui despre Heliade sau Bolintineanu, își dă seama că luminile aduse de Popovici sunt niște lumini ce nu se sting; el ne-a făcut să vedem altfel, exact, pașoptismul românesc. Cele câteva studii care vorbesc despre opera altor pașoptiști deodată îi trag pe toți în „câmpul Heliade”.

Din păcate, a urmat – și pentru D. Popovici, și pentru România – o perioadă nefastă. Autorul voia să compună o istorie a literaturii române mai extinsă, în genul monografiei franceze, dar evident că n-a mai fost posibil, din cauza regimului instalat în țară. Popovici n-a mai apucat să vadă modul dezastruos, din anii '50-'60, în care s-a făcut istorie literară. N-a apucat să mai vadă acele cumplite volume de istoria literaturii române, scoase de academicieni: erau un fel de circ, unde fiecare venea cu câte o idee. Era o istorie literară opusă celei imaginate de D. Popovici. Din păcate, el s-a stins la o vârstă foarte tânără pentru un cercetător literar, dar a avut șansa ca Ioana Em. Petrescu, în momentul în care a fost din nou voie – să zic așa – să prezinte metodologia lui Popovici, fără să fie considerată ca ceva nefast, să scoată acele remarcabile studii literare comentate și care îl reactualizau pe tatăl

ei. Din păcate, și fata lui s-a stins destul de tânără. Asta nu înseamnă însă că n-a existat în cultura noastră de specialitate un „moment Popovici”. Și atunci, dacă reușim să configurăm acest moment și să încercăm să-l definim, deja facem un act de justiție postumă. Pentru că despre Popovici încă nu se vorbește așa cum ar trebui. Modul în care a privit el literatura poate părea limitativ, dar este singurul real. Literatura provine din altă literatură, gânditorul provine din alt gânditor, o carte s-a scris, pentru că înaintea ei s-au scris alte cărți. Dacă dăm explicații de natură socială, politică, economică, ne pierdem întotdeauna vremea și, de obicei, eșuăm. Metoda sigură și cea mai grea din lume este aceea că o carte are ca origine alte cărți, când e vorba de istorie literară. Această metodă ar trebui aplicată tot timpul. Din păcate, e foarte greu de aplicat.

Bibliografie

- Anghelescu 2001: Mircea Anghelescu, *Echilibrul între antiteze. Heliade – o biografie*, București, Univers enciclopedic.
- Hasdeu 1937: Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice*, tom I-II, ediție critică cu note și variante de Mircea Eliade, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.
- Heliade Rădulescu 1939: I. Heliade Rădulescu, *Opere*, tom I-II, ediție critică cu introducere, note și variante de D. Popovici, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, tom 1-1939, tom 2-1943.
- Popovici 1929: D. Popovici, „Poezia lui Cezar Bolliac”, în *Viața Românească*, nr. 11-12/1929.
- Popovici 1935a: D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, Cartea Românească.
- Popovici 1935b: D. Popovici, „*Santa cetate*” între utopie și poezie, București, Editura Institutului de Istorie Literară și Folclor.

Rezumat: În articolul *D. Popovici și Ion Heliade Rădulescu* este evidențiată și comentată originalitatea, unicitatea și actualitatea scrierilor despre opera autorului pașoptist Ion Heliade Rădulescu publicate de D. Popovici în perioada 1935-1943. D. Popovici a practicat, în interpretarea creației lui Heliade, metoda comparatistă: pornind de la principiul că literatura provine din altă literatură, gânditorul provine din alt gânditor, o carte s-a scris, pentru că înainte ei s-au scris alte cărți, descoperă originile franceze ale frazelor lui Heliade, referirile culturale ale acestuia.

Cuvinte-cheie: comparatism, D. Popovici, ideologie literară, Ion Heliade Rădulescu, istorie literară.

Abstract: The article *D. Popovici and Ion Heliade Rădulescu* highlights and comments on the originality, uniqueness and topicality of the studies published by D. Popovici during 1935-1943, on the work of Ion Heliade Rădulescu, as an author belonging to the 1848 generation. D. Popovici used, in the interpretation of Heliade's work, the comparative method: assuming that literature arises out of other literature, the thinker arises out of other thinker, a book has been written because other books had been written before it, he discovers the French origins of Heliade's phrases, his cultural references.

Keywords: comparative literature, D. Popovici, literary ideology, Ion Heliade Rădulescu, literary history.

Dumitru Popovici prin anii 1930 (fotografie nedată) /
D. Popovici la vârsta de 29 ani. Fotografie din decembrie 1931

EMINESCU ȘI MOMENTUL LITERAR: POEȚI DIN LISTA LUI D. POPOVICI

Lucia ȚURCANU

Cercet. șt. II, dr.,
Memorialul Ipotești – Centrul
Național de Studii „Mihai Eminescu”

Într-o notă la capitolul *Universul paradisiac* din volumul *Eminescu, poet tragic*, Ioana Em. Petrescu amintește cartea lui D. Popovici *Poezia lui Eminescu* printre studiile în care opera lui Mihai Eminescu este interpretată prin raportare la momentul literar: „Pentru relațiile lui Eminescu cu precursorii și, mai apoi, cu poeții postpașoptiști contemporani, v. P.V. Haneș, *M. Eminescu începător*, în *Prietenii istoriei literare*; Radu I. Paul, *Izvoarele de inspirație a câtorva poezii ale lui Eminescu*, Cluj, 1934; D. Popovici, *Poezia lui Eminescu*, Buc., Ed. tiner., 1969; Paul Cornea, *Eminescu și predecesorii*, în *De la Alecsandri la Eminescu*, Buc., E.P.L., 1966; Id., *Lirica pașoptistă și Eminescu*, în *ibid.*; I.M. Rașcu, *Eminescu și cultura franceză*, Buc., Minerva, 1976” (Petrescu 2001: 36). Sintagma „relațiile lui Eminescu cu precursorii și, mai apoi, cu poeții postpașoptiști contemporani” oferă o perspectivă interesantă de abordare a studiilor de eminescologie semnate D. Popovici și, în același timp, trimite la noi surse pentru o cercetare sub genericul *Poeți contemporani cu Eminescu*.

Interesul lui D. Popovici pentru contextualizare (și, respectiv, pentru comparativism) este comentat pe larg în mai multe lucrări. În prefața la *Romantismul românesc*, Dan Simonescu remarcă perspectiva comparativistă asupra istoriei literaturii române pe care o adoptă cercetătorul clujean: „La datele obișnuite ale istoriografului literar se adaugă privirea de ansamblu a epocii, probleme de geneza creației, analiza operei în contextul literaturii universale, indicarea specificului individual creator. Metoda comparatistă, insistență în studiile lui Popovici, se aplică nu numai între scriitorii români și semenii lor străini, dar și între scriitorii români ei înșiși. De ex., comparația dintre Heliade și Kogălniceanu” (Popovici 1969: 13). Ioana Em. Petrescu își construiește prefața la *Poezia lui Eminescu* pe ideea că D. Popovici se ma-

nifestă, în majoritatea cercetărilor sale, drept adept al metodei comparatiste în studiul literaturii: „Lucrările anterioare ale lui D. Popovici îl definesc, în primul rând, ca pe un spirit analitic, caracterizat prin nevoia organică «de a cerceta totul». O asemenea configurație intelectuală, accentuată prin formația sa de comparativist, îl va duce spre o concepție istorică, explicativă a fenomenului literar. Căci, pentru D. Popovici, istoria literară e o disciplină științifică. Este aceasta o afirmație fundamentală, prezentă în toate incidentalele expuneri metodologice, prezentă deopotrivă în subtextul constantelor sale luări de poziție împotriva manifestărilor impresionismului în critica română” (Popovici 1972: VII). Într-un articol recent, Călin Teuțișan se referă la istorism ca metodă a istoriei literare practică de D. Popovici, insistând asupra tendinței de comentare a fenomenului literar prin contextualizare (Teuțișan 2022: 30-31).

Pentru a prezenta „personalitatea creatoare” Eminescu, D. Popovici sintetizează pozițiile comparativismului, ale școlii istorice și ale criticii estetice, stabilind raporturi între personalitate și operă, pe de o parte, și între personalitate și epocă, pe de altă parte¹. Astfel este urmărit ceea ce Ioana Em. Petrescu numea „procesul devenirii interioare a fenomenului literar”. În studiul *Poezia lui Mihai Eminescu*, D. Popovici examinează integrarea poetului în momentul literar, sau în context (adică prin raportare la contemporani), pe de o parte, și, pe de altă parte, procesul de individualizare a acestuia, prin raportarea la „precursorii imediați”.

Metoda de investigație aleasă depinde, de fapt, de tipul de personalitate asupra căreia își fixează atenția istoricul literar. Ioana Em. Petrescu întreprinde, în *Prefața* citată, o trecere în revistă a celor trei tipuri de „personalități” care trebuie să intre în sfera cercetării istoricului literar (și la care raportează D. Popovici opera lui Eminescu): personalități reprezentative, precursori, personalități creatoare excepționale (Popovici 1972: XX-XXI).

---

¹ Ioana Em. Petrescu punctează în acest sens: „Problema cea mai disputată în critica vremii rămâne însă aceea a personalității creatoare. Este posibilă stabilirea de raporturi între personalitate și operă pe de o parte, între personalitate și epoca sa pe de altă parte? Are vreo importanță studiul personalității în interpretarea operei de artă? Cu ce mijloace trebuie să abordeze istoria literară studiul personalității? Trebuie să se arate preocupată ea de scriitorii minori, așa cum, teoretic chiar, susținea Daniel Mornet în numele școlii istorice, sau trebuie să-și fixeze atenția, așa cum critica estetică o cerea, numai asupra marilor momente de artă? Fără a-și fixa teoretic pozițiile, D. Popovici dă problemei, în lucrările sale, o soluție care sintetizează pozițiile școlii istorice și ale criticii estetice” (Popovici 1972: XIX-XX).

Poeții români care, după D. Popovici, l-au influențat pe Eminescu și au reliefat contextul în care s-a format această „personalitate creatoare excepțională”, manifestându-și unicitatea, ar putea fi grupați convențional în trei categorii (în funcție și de clasificarea pe care o făcea Ioana Em. Petrescu):

- precursorii imediați;
- poeții de mare circulație ai zilei;
- minorii zilei.

În capitolul *Biografia*, urmărind formarea spirituală a lui Eminescu, istoricul amintește de Biblioteca de la Cernăuți, „în care se concentrase o mare parte din ceea ce se publicase până atunci în românește” (Popovici 1972: 41), citându-l, la rândul său, pe Aurel Vasiliu, cu un articol publicat în volumul colectiv *Eminescu și Bucovina*, pentru a enumera sursele bibliografice la care a avut acces tânărul poet: „Foarte bogat trebuie să fi fost însă capitolul de literatură română sau tradusă în limba română. Alecsandri figura cu poeziile sale originale, cu teatrul și cu culegerea de poezie poporană. Alături de el întâlnim pe Gr. Alexandrescu, Bolintineanu, Heliade, Iancu Văcărescu, Mureșanu, Boliac, Negruzzi, Tăutu, Sion Baronzi, Anton Pann, Ion Barac, Vasile Aaron, Aricescu, Bumbac, Dimitrie Petrino, Radu Ionescu și numeroși alții” (Popovici 1972: 43). Această bibliotecă, în care intraseră atât predecesorii, cât și contemporanii, la care se adaugă și *Lepturariul* lui Aron Pumnul l-au ajutat pe Eminescu să-și facă, din adolescență, o „imagine precisă asupra literaturii române din acea vreme” (Popovici 1972: 44).

Poezia din începuturi a lui Eminescu se încadrează, după D. Popovici, „prin teme, prin ton, prin procedee tehnice în poezia română a timpului. El se resimte de influența poezilor de mare circulație ai zilei, a unui Alecsandri, a unui Alexandrescu sau Bolintineanu; aduce unele puncte de contact cu poezia unui George Baronzi și, în aspectele preromantice ale operei sale, aduce un aer ce-i este familiar cu numeroși preromantici români ai zilei” (Popovici 1972: 106). Contextualizarea, în acest caz, se realizează prin mențiuni laconice. Iată o mostră de abordare istorică a devenirii unui fenomen literar. Referințele sunt exacte, geografia se remarcă prin larghețe, tendința de ierarhizare este implicită: „Voi aminti în cele din urmă meditația provocată de moartea ființei iubite, temă larg cultivată de poezia anterioară lui Eminescu și pe care poetul însuși va trata-o într-una din primele sale poezii de mare răsunet, *Mortua est*. După cum vom avea prilejul să vedem mai târziu, Alecsandri însuși pornise de la această temă: una dintre primele sale poezii,

La jeune fille, era o elegie scrisă în amintirea domnișoarei Cot, fiica unuia dintre profesorii săi de la Paris, pe care moartea o răpise de timpuriu. Destinul tragic al Elisei Mercoeur, poetă franceză moartă în tinerețe, inspirase o elegie de aceeași natură doamnei Adèle Nommaire de Hell, elegie publicată în aceeași revistă ieșeană în care se publica și poezia lui Alecsandri, *Le Glaneur Moldo-Valaque*. Este cunoscută apoi elegia lui Bolintineanu, *O fată tânără pe patul morții*, poezie care nu se încadrează propriu-zis temei, dar care crește în aceeași atmosferă. Și tema este cu atât mai mult cultivată cu cât ne apropiem de epoca poetului. La ceea ce putea fi influență a lui Lamartine, a lui Millevoye sau a lui Chénier, se adaugă acum influența precisă a lui Musset, a cărui Lucie întinerește motivul poetic și-l smulge din banalizare. În literatura română ce precede pe Eminescu, el este reluat uneori parțial, ca în Baronzi, alături în pașișeri ale lui Bolintineanu, ca în *O copilă pe patul morții* a lui Costiescu (*Cântecele Aurorei*, 1856); alături iarăși în transpuneri prolixă ale elegiei lui Musset, ca în *Amelia* lui Radu Ionescu (*Cânturi intime*). Dar poetul care ne interesează mai aproape sub acest raport este Vasile Alecsandri, care revine în repetate rânduri asupra temei: în *Dri-Dri*, poezie admirată de Eminescu; în *Emmi*, elegie pe care Eminescu o transpune în dramă; în *La o mamă*, poezie apărută în *Foaia Societății din Cernăuți* din 1865 și pe care cercetători de talia lui Iorga și Călinescu o atribuie nu lui Alecsandri, ci lui Eminescu” (Popovici 1972: 100-101). Alte mențiuni a ceea ce s-a scris pe o temă sau alta, într-o formulă sau alta, în vederea contextualizării: „Poezia lui Eminescu ne aduce aminte de poezia nocturnă a lui Gr. Alexandrescu, a cărui operă a influențat de asemenea începuturile poetului. Ca ritm și ca lexic, *O călărire în zori* ne duce către Bolintineanu” (Popovici 1972: 110) – despre *Mortua est!*; „*Sila* lui Cezar Bolliac o precede, *Nebuna* lui Gheorghe Coșbuc o urmează” (Popovici 1972: 220) – despre poezia *Viața*.

Așadar care sunt poeții, predecesori sau contemporani, care alcătuiesc „momentul literar” (Popovici 1972: 86-105) și „intră în sfera interesului lui Eminescu” (Popovici 1972: 96), amintiți de D. Popovici în studiile sale?

Precursorii imediați. Autori care mai erau în viață în anii debutului lui Eminescu, dar care, la acel moment, aveau publicate deja cele mai multe dintre lucrările lor semnificative și în a căror literatură „se resimte încă puternic de adâncă frământare a anului 1848” (Popovici 1972: 93).

Lui **Cezar Bolliac**, D. Popovici îi atribuie statutul de precursor al lui Eminescu în articolul *Poezia lui Cezar Bolliac*, debutul său critic pro-

priu-zis, publicat în „Viața Românească”: „În vremea lui și după el s-a trecut cu mult peste nivelul poetic al operei sale; dar fondul ei a fost un generator puternic de idealuri, care au luminat multora zarea viitorului. Ea însemnează unul dintre punctele cele mai ridicate din istoria socialismului român și, în același timp, deschide larg perspectiva asupra unor ținuturi neexploatate, încă, decât în mod incidental. Mulți scriitori se vor îndrepta, în urma lui, în direcția aceasta. În mijlocul lor se fixează Eminescu: cu dimensiuni de artă superioară, dar și cu temeinice restricțiuni. Și, prin aceasta, Bolliac este un precursor” (Popovici 1929: 161). Cezar Bolliac și-a scris aproape toată opera poetică până la vârsta de cincizeci de ani, iar în anul debutului lui Mihai Eminescu avea publicate câteva cărți de poezie (de fapt, după 1866 nu a mai editat culegeri de versuri², „Bolliac cânta iobagul ș-a lui lanțuri de aramă”, astfel îl evocă Mihai Eminescu în poemul *Epigonii*, punându-i în valoare poezia socială, pe care a cunoscut-o, probabil, mai întâi datorită *Lepturariului* lui Aron Pumnul. În comentariile la *Epigonii*, Dumitru Murărașu, observă: „În *Lepturariu*, vol. I, se reproduc din Bolliac *Îndreptăciunea copilului leneș*, *Floarea și moartea*, iar în vol. IV, partea I, *O dimineață pe Caraiman*, *Pruncul*, *Sila*, care în strofa a VIII-a cuprinde cuvintele: «că-i rău în iobăgie», iar la sfârșit ia accent de implorare: «O, Doamne, fie-ți milă/ De rob și de clăcaș». În ed. *Poezii*, 1847, este și *Muncitorul*. Menționez că Bolliac este caracterizat după *Sila* și *Muncitorul*, care sunt prelucrate după Lamennais, *Paroles d'un croyant*, XXV, și *Un voix de prison*, III. Nici Eminescu și nici contemporanii lui nu știau că Bolliac a folosit, ca izvor, pe acest scriitor francez” (Eminescu 1982a: 321).

Pe bună dreptate, poetul pașoptist era un excelent cunoscător al poeziei latine, italiene, franceze și engleze. Secvențe din corespondență ne dovedesc că avea lecturi dintre cele mai diverse, care nu puteau să nu-i influențeze propria creație. În textele sale poetice, Bolliac dezvoltă teme preromantice, impunând motive lirice pe care ulterior Eminescu le va valorifica din plin. Eugen Simion observă afinitățile dintre poezia *Eremitul* a lui Cezar Bolliac și *Povestea magului călător în stele*: „*Eremitul* lui Bolliac este o schiță a *Magului* din poemele cu substrat metafizic ale lui Eminescu. /.../ Această panoramă a singurătății și măreției geologice alpine apare în volumul din 1843 sub titlul *Pusnicul*, schimbat în *Eremitul* în *Colecțiunea* din 1857. Nu-i

² Cezar Bolliac – 1813-1881; scrieri poetice: *Operile lui Cesar Boliak. Meditații* (1835); *Din poeziile lui Kesar Boliak* (1843); *Poezii nouă* (1847); *Colecțiune de poezii vechi și nouă* (1857); *Poesii umanitare* (culese de Ion Porianu, 1866).

unica dovadă că Bolliac are, cu câteva decenii înaintea lui Eminescu, simțul naturii grandioase și își construiește un spațiu imaginar (un spațiu de securitate), populat, cum s-a observat, de stânci mai înalte decât norii, de râuri muginde și de brazi în formă de piramide. Gândul lui liric este și mai cuterător: vrea să surprindă imaginea «caosului universal», cum se poate vedea în alte poeme din această familie mitologică (*Un vis în Carpați, O dimineață pe Caraiman*), în care se târăsc «monstruri legioane» și stau, în ruină, «palaturi milioane». Altădată, pe aici trecea umbra lui Zamolx și pășeau uriașii Daciei. O temă, iarăși, pe care o va cultiva și Eminescu, ca și panoramele cu turnuri gotice și stânci sure și găurite pe care încearcă să le deseneze acum” (Lungu 2017a: 15-16). La fel, se pare că Eminescu cunoștea *Epistolele* lui Cezar Bolliac atunci când scria *Junii corupți* („junii posadnici”, îi numește Bolliac în 1854) sau *Scrisorile*.

Inclus în categoria autorilor de „poezie mărunță”, sau a „poetilor minori”, Cezar Bolliac a avut, de fapt, un rol anticipator în ceea ce privește marea poezie romantică română, mai exact, poezia lui Eminescu. El a încercat „formele și miturile fundamentale ale poeziei și, fără a străluci estetic, anunță cu o oră mai devreme ceea ce vor schimba și impune în poezie marii lirici” (Lungu 2017a: 28).

Referindu-se la începuturile poetice ale lui Eminescu, D. Popovici observă și afinitățile cu poezia lui **Grigore Alexandrescu**: „Ceea ce vom semnala însă de pe acum este faptul că prin unele elemente ale ei – prin formele ritmice, prin anumite repetiții și printr-o anumită cadență a sentimentului, poezia lui Eminescu ne aduce aminte de poezia nocturnă a lui Gr. Alexandrescu, a cărui operă a influențat de asemenea începuturile poetului” (Popovici 1972: 109-110). În 1870, când Mihai Eminescu îl evoca în *Epigonii*, făcând trimitere la poemul *Anul 1840* („Și ca Byron, treaz de vântul cel sălbatic al durerii,/ Palid stinge-Alexandrescu sânta candel-a sperării,/ Descifrând eternitatea din ruina unui an”), Grigore Alexandrescu își încheiase de câțiva ani cariera literară³ și, retras din viața publică din cauza unei boli mintale, „se clătina, ca Hölderlin, între eroare și luciditate (se credea domnitorul României), murind destul de bătrân la 25 noiembrie 1885” (G. Călinescu). Viața acestui „poet emblematic al pașoptismului”, observă

³ **Grigore Alexandrescu** – 1810-1885; scrieri poetice: *Poezii* (1832); *Fabule* (1832); *Meditații* (1835); *Poezii* (1838); *Fabule* (1838); *Poezii* (1839); *Memorial* (1842); *Poezii* (1842); *Suvenire și impresii, epistole și fabule* (1847); *Meditații, elegii, epistole, satire și fabule* (1863).

Mihai Zamfir în *Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române*, „acoperă o bună parte a secolului al XIX-lea (născut cândva în jurul lui 1810, s-a sfârșit în plină *belle époque*, în anii domniei regelui Carol I); prin datele personalității sale a fost însă mai degrabă om al secolului al XVIII-lea, al epocii Luminilor și al literaturii înțelese ca lux social. /.../ El a cultivat toată viața o literatură a amenității, care exaltă virtuțile socialului și ale dialogului. Cele mai originale poezii ale lui Alexandrescu aparțin genului numit cândva «didactic»: epistole închinată personalităților momentului și prietenilor, nenumărate poezii ocazionale, abundente dedicații pe albume, fabule (specie bazată la fabulistul nostru mai ales pe dialog), *Satiră. Duhului meu*, mica bijuterie-autoportret – toate atestă spiritul persistent al veacului Luminilor transpus în plin romantism” (Zamfir 2008: 129-130).

În ce privește relația dintre poezia lui Mihai Eminescu și opera lui Grigore Alexandrescu, ar putea fi remarcate câteva elemente care îi apropie pe cei doi poeți. În lirica de meditație patriotică (poemul *Umbra lui Mircea. La Cozia* ș.a.), Grigore Alexandrescu practică versul pe care-l va prelua ulterior Eminescu în *Scrisori* (trohaic de 15/16 silabe cu cezura mediană). Meditațiile pe temă personală (*Candela, Reveria*) anticipă gravitatea elegiacă din marile poeme eminesciene. Poemele erotice, precum *Prieteșugul și amorul, Mângâierea*, amintesc de unele idile și egloge ale lui Eminescu. Realizând paralelismul între cei doi autori, Nicolae Manolescu observă că „nici un alt poet român nu este mai eminescian *avant la lettre* în acest mod esențial în care a izbutit să fie Alexandrescu” (Manolescu 2008: 194).

Printre „precursorii” care au intrat în „sfera de interes” a lui Eminescu, D. Popovici îl menționează pe **Dimitrie Bolintineanu**⁴ în mai multe rânduri, fie că amintește de Antichitatea care-i ispitește pe scriitorii români ai timpului („Pentru Bolintineanu, care vizitase Egiptul, piramidele și băile Cleopatrei ajung teme poetice. Bolintineanu deschide în felul acesta calea pe care, puțin mai târziu, avea să se îndrumeze Eminescu în vasta lui poemă închinată evoluției omenirii, *Memento mori*”, Popovici 1972: 97-98), fie că, atunci când comentează elegia *Mortua est!*, se referă la „literatura cu

⁴ **Dimitrie Bolintineanu** – 1819-1872; scrieri poetice: *Colecție din poeziile domnului D. Bolintineanu* (1847); *Poesii vechi și nouă* (1855); *Legende sau basme naționale în versuri* (1858); *Legende noi* (1861); *Poesii de D. Bolintineanu atât cunoscute cât și inedite*: vol. I: *Florile Bosforului. Legende istorice. Basme*; vol. II: *Macedonele. Reverii. Diverse* (1865); *Menadele* (1870).

schelete”, pe care Eminescu „o putea cunoaște din romantismul sau preromantismul european, dar pe care o putea cunoaște în primul rând din poezia lui Dimitrie Bolintineanu” (Popovici 1972: 150) sau, dimpotrivă, atenționează asupra diferențelor dintre cei doi poeți: „Poezia liliială a lui Bolintineanu se îneca în convențional și sucomba sub greutatea contradicțiilor interne. În altă ordine de idei, am văzut că ea nu exprima propriu-zis durerea pe care o încearcă iubitul la moartea iubitei sale, ci durerea unei tinere fete ce se găsește în pragul morții. În felul acesta, apropierea făcută între poezia lui Bolintineanu și aceea a lui Eminescu ignorează un fapt esențial: că, în ultimă analiză, cei doi poeți nu tratează aceeași temă” (Popovici 1972: 136-137). Poemul de debut al lui Bolintineanu, *O fată tânără pe patul morții*, publicat în 1842 în „Curierul de ambe sexe”, era însoțit de o notă laudativă semnată de Ion Heliade Rădulescu: „Câți cunosc frumusețile poeziei, acea legănată și lină cadențare, acel repaos regulat al semistihului, acele espresii și asemănări răpitoare ce întineresc inima, câți, pe lângă acestea, după dreptate, mai cer și o limbă, de la poet, pot judica versurile d-lui Bolintineanu, acestui june necunoscut încă, ca floricela împresurată în mijlocul unei lese, îi salută talentul și a aștepta de la dânsul opere vrednice de un veac mai ferice”. Este primul text critic în care se pune accentul pe melodicitatea versurilor lui Bolintineanu, aspect asupra căruia se vor apleca ulterior majoritatea istoricilor literari. Poezia *O fată tânără pe patul morții* va fi invocată în *Epigonii* („Pe-un pat alb ca un lițoliu zace lebăda murindă,/ Zace palida vergină cu lungi gene, voce blândă –/ Viața-i fu o primăvară, moartea-o părere de rău;/ Iar poetul ei cel tânăr o privea cu îmbătare,/ Și din liră curgeau note și din ochi lacrimi amare/ Și astfel Bolintineanu începu cântecul său”), deși, în mod sigur, lui Mihai Eminescu nu-i erau străine nici alte poeme ale lui Bolintineanu, primele dintre care le-a putut citi încă în *Lepturariul* lui Aron Pumnul, unde acesta era inclus, în tomul IV, partea 1, din 1864, cu poeziile: *Ce noapte la morminte*, *Cea din urmă noapte a lui Mihai cel mare*, *Proscrisul*, *Ferentarul*, *Mircea cel Mare și solii*, *Călătorul și sufletul*, *Ceaușul de vânători*.

Dimitrie Bolintineanu este pașoptistul care se apropie cel mai mult de Eminescu mai ales prin interesul deosebit pentru sonoritatea textelor. Totodată, în poemele de proporții anticipe retorica eminesciană din *Memento mori*. În „romanul în versuri” *Conrad*, susține Mihai Zamfir, „ca și la Eminescu, suita pitorească de peisaje culturale, desfășurată în versuri ample, e acompaniată cu muzica de fond a unei filosofii funciar pesimiste” (Zamfir 2012: 146). Aceeași retorică eminesciană, determinată de interesul pentru timpul

preistoric idealizat, va fi descoperită de Ion Negoieșcu în poemul *Edessa*: „Dar dacă ruinele Târgoviștei îl inspirau pe linia lui Cârlova și a lui Grigore Alexandrescu, tot ruinele unui timp exotic îl atrag mai cu aprindere – și la *Edessa* anunță retorica lui Eminescu, în idealizarea trecutului” (Negoieșcu 1991: 75). În capitolul pe care îl dedică lui Bolintineanu în volumul *Scriitori moderni* (intitulat grăitor *Bolintineanu și sonurile poeziei moderne*), Ion Negoieșcu descoperă în poemele pașoptistului, urmărind așa-numita influență inversă, sonorități ale poeziei lui Macedonski, Arghezi, Adrian Maniu, Ion Barbu (Negoieșcu 1966).

Poeții de mare circulație ai zilei. De impactul lui **Ion Heliade-Rădulescu**⁵ asupra lui Eminescu, D. Popovici amintește în *Poezia lui Eminescu*: „...bogata literatură românească, din care amintim numai pe Alecsandri, a cărui operă îi era cunoscută în amănunt, și pe Heliade Rădulescu, a cărui *Tandalida* făcea deliciile sale pe vremea când era funcționar la Botoșani. De altfel, admirația pentru marele animator al literaturii române din prima jumătate a secolului precedent mergea atât de departe, încât el ajunge la un moment dat să adopte chiar ortografia sa italianistă, ceea ce, vom conveni cu toții, era un act de mare îndrăzneală și independență din partea unui elev al lui Pumnul. Vom semnala în același timp sectorul preromantic din lecturile sale, în cuprinsul căruia opera lui Radu Ionescu servește numai de indicator de zonă” (Popovici 1972: 44-45).

„Eliad zidea din visuri și din basme seculare/
Delta biblicelor sante,
profețiilor amare,
Adevăr scaldat în mite, sfinx pătrunsă de-nțeleș;
Munte cu capul de piatră de furtune deturnată,
Stă și azi în fața lumii o enigmă nesplicată/
Și vegheaz-o stâncă arsă dintre nouri de eres”, astfel îl evoca tânărul Eminescu, în 1870. Peste doi ani, Ion Heliade-Rădulescu se stinge din viață. Mihai Eminescu însă va reveni la „răposatul părinte al literaturii noastre” în câteva articole, punând în discuție problema instalării unei statui. În *Monumente*, publicat în „Curierul de Iași” din 11 martie 1877, Eminescu evidențiază meritele lui Heliade de la începutul activității lui ca om de cultură: „Eliad se vede a fi fost în tinerețe un om foarte inteligent. Prin gramatica sa eliminează din ortografia română toate semnele prisositoare, prin cărțile sale didactice au dat ființă limbei științifice, din tipografia sa au ieșit la lumină

⁵ **Ion Heliade-Rădulescu** – 1802-1872; scrieri poetice: *Adio la anul 1832* (1836); *O noapte pe ruinele Târgoviștii* (1836); *Zburătorul* (1844); *Sânta cetate (Terța rima)* (1856); *Adio la patrie* (1868); *Anatolida sau Omul și forțele* (1870).

între anii 1830 și 1845 aproape tot ce s-au tradus mai bine în românește” (Eminescu 2018: 144). Contribuția majoră pe care a avut-o Heliade la modernizarea limbii române este subliniată și în *Mâne are a se descoperi...* („Timpul”, 21 noiembrie 1881): „El scria cum se vorbește; viul grai a fost dascălul lui de stil. Prin el limba s-a dezbrăcat de formele convenționale de scriere ale Evului Mediu și ale cărților ecleziastice, a devenit o unealtă sigură pentru mânuirea oricărei idei moderne. Din acest punct de vedere Eliad a fost cel întâi scriitor modern al românilor și părintele acelei limbi literare pe care o întrebuițăm astăzi” (Eminescu 2018: 467). Iar în *Statua lui Eliad...* („Timpul”, 21 iunie 1881), Eminescu amintește de rolul de reformator al „bărbatului” care, „de la 1825 începând, a inaugurat atât reforma limbei literare de azi, pe care i-o datorim în mare parte lui, precum și reforma socială. Ca literat și politic, dacă n-a creat opere nemuritoare, desigur au fost promotorul cel mai arzător al tuturor mișcărilor generoase și au avut, ca nealtul, o influență dominantă asupra caracterului culturii române” (Eminescu 1982: 427).

Poetul, pe care îl citise mai întâi, probabil, în *Lepturariul rumânesc* al lui Aron Pumnul (în tomul II, partea I, 1863, la capitolul *Poesii*, Ioan Eliade este prezent cu *Rugăciunea pruncului*, iar în tomul IV, partea 1, 1864, cu un grupaj de texte: *Cânturile I și II din Mihaida; Rugăciunea de seară; La moartea lui Cârlova; Serafimul și Heruvimul; Jocul călușarilor*) și cu care a fost contemporan timp de 22 de ani, rămâne, după Mihai Eminescu, în cultura română, în primul rând, prin acțiunile sale novatoare, merit remarcat ulterior de criticii și istoricii literari: „Figură aurorală a pașoptismului, Heliade este cel dintâi scriitor român care a avut ideea apartenenței la o «generație a începutului» al cărei șef să fie el însuși. Psihologia inaugurării, a lansării unui plan pentru dezvoltarea ulterioară a culturii naționale îl definește pe acest scriitor și îi explică substanța ultimă” (Zamfir 2012: 109). Prin opera sa poetică, Ion Heliade Rădulescu se încadrează perfect în prima generație romantică din literatura română. În unele poeme, luând de la poetul francez Lamartine „obiceiul de a evoca trecutul (mod de a deplânge trecerea vremii) și o intimitate erotică inexistentă la poeții dinainte, el descoperă deodată o expresie oximoronică foarte intensă a sentimentului” (Manolescu 2008: 170). În alte texte (cele mai cunoscute, de altfel, cum ar fi *O noapte pe ruinele Târgoviștii* sau *Zburătorul*), de o mare intensitate romantică, Heliade „îmbină fericit pretextul național cu o viziune proprie asupra cosmosului” (Zamfir 2012: 111-112). Adevăratul Heliade trebuie căutat însă, după Nicolae Manolescu, în versurile în care „planul terestru al lucrurilor este părăsit, poetul îndreptându-se spre

planul celest”, „în această perspectivă nepământească, divină, care face din el, alături doar de Eminescu, un mare cântăreț al cerului, cu astrele lui reci și sclipitoare, și totodată ca loc al empireului” (Manolescu 2008: 170). Această înclinare către celest este extrem de pronunțată în epopeea neterminată *Anatolida sau Omul și forțele* (1870), unde „celestul, divinul, extazele sau angelismul sunt convocate împreună cu infernalul, apocalipticul și demonicul, într-o unitate a contrariilor rareori atinsă în lirica noastră” (Manolescu 2008: 170). Probabil, numai Eminescu a reușit să-l devanseze.

Vasile Alecsandri⁶ este poetul de mare circulație al zilei „care avea să-l îndrumeze” pe Eminescu „către poezia efuziunilor ușoare, de fericire, cu înfiorări reduse” (spre deosebire de Byron, „sub influența căruia poetul își amplifică sentimentele și le adâncește prin asocierea durerii”) (Popovici 1972: 129). D. Popovici se oprește mai mult la relația Eminescu-Alecsandri în secvența dedicată poemului *Mortua est!*, raportându-se și la alți critici care au semnalat afinitățile dintre cei doi poeți: „Am amintit mai înainte că unul dintre punctele de articulație ale elegiei lui Eminescu este elegia preromantică. Lucrul acesta a fost urmărit de aproape de profesorul Caracostea și eu vă rog să urmăriți totul în studiile sale. Dar în legătură cu aceeași poezie am amintit mai înainte și poezia *La o mamă* a lui Alecsandri, apărută în *Foaia Societății* de la Cernăuți din anul 1865. Apropierile între cele două opere sunt atât de izbitoare, încât unii cercetători – Iorga în primul rând și Călinescu după aceea – s-au simțit îndreptățiți să afirme că *La o mamă* nu aparține lui Alecsandri, ci lui Eminescu. Alecsandri este prezent într-adevăr în preocupările autorului elegiei *Mortua est*, dar nu poezia amintită aici a reținut în mod special atenția lui. Unul din cei mai minuțioși cercetători ai raporturilor literare dintre Alecsandri și Eminescu, I.M. Rașcu, stabilește că răsunetele cele mai puternice ale lui Alecsandri în *Mortua est* nu vin din poezia publicată în *Foaia de la Cernăuți*, ci din alte opere în care era vorba însă de același fapt: moartea iubitei. În această situație se află poezia *Dri-Dri*, amintită în *Epigonii*, în care Alecsandri plânge moartea unei artiste pariziene, ale cărei grații el avusese prilejul fericit să le cunoască de aproape și să le prețuiască. El se simte atras însă într-un mod cu totul deosebit de o altă poezie a lui

⁶ **Vasile Alecsandri** – 1821-1890; scrieri poetice: *Poezii populare. Balade [Cântice bătrânești] adunate și îndreptate de Vasile Alecsandri, Volumul I* (1852); *Poezii populare. Balade [Cântice bătrânești] adunate și îndreptate de Vasile Alecsandri, Volumul II* (1853); *Doine și lacrimioare, 1842-1852* (1853); *Poezii populare ale românilor adunate și întocmite de Vasile Alecsandri* (1866); *Pasteluri* (1867-1869); *Legende* (1872-1875).

Alecsandri, *Emmi*, în care era vorba de asemenea de moartea unei tinere fete. Ceea ce a putut determina pe Eminescu să aibă într-o stimă deosebită această poezie n-a fost numai tema, ci și rezonanța înrudită a numelui fetei deplânse. Emmi este prezentă în mintea lui Toma Nour, eroul din *Geniu pustiu*; ea servește drept temă pentru încercarea dramatică eminesciană, intitulată *Amor pierdut – viață pierdută*, în care, fapt semnificativ, imaginea Italiei cu cer senin, cu mare albastră, cu alei de naramze, se plimbă așa cum se plimbă și în versurile lui Alecsandri; dar în care, fapt tot atât de semnificativ, chemarea Italiei este contrabalansată de chemarea Bucovinei cu castele în ruină și cu luna galbenă fugind printre norii negri. În afară de aceste poezii, *Dedicația* amintită mai înainte a fost de asemenea prezentă în mintea poetului, care se resimte de o ușoară influență din partea ei, care transcrie în manuscrisele sale unele versuri sau strofe izolate dintr-înșea. Se știe – se știa de asemenea și pe vremea lui Eminescu – că poezia lui Alecsandri era dedicată unei Elene, Elenei Negri; și s-a emis ipoteza că faptul acesta a determinat pe Eminescu să intituleze elegia sa, în prima ei formă, *Elena*. Acesta este într-adevăr titlul sub care figurează varianta primă a ei, în ms. 2259 al Academiei Române. Natural, aceasta rămâne o simplă ipoteză. Poezia lui Eminescu izvorăște în primul rând dintr-o experiență personală și s-ar putea ca titlul ei să fie în funcție de această experiență” (Popovici 1972: 137-138).

Considerat de Titu Maiorescu, în *Direcția nouă în poezia și proza română* (1872), „cap al poeziei noastre literare în generația trecută”, în perioada în care tânărul Eminescu își publica primele poeme în „Familia”, Vasile Alecsandri începea să se îndepărteze de retorica pașoptistă, „în favoarea Junimii, grupare de care se atașează spontan și căreia îi va rămâne fidel până la sfârșitul vieții. Din pașoptist ajunge «convorbirist»” (Zamfir 2012: 206). Prin *Pasteluri, Legende și Legende nouă*, Alecsandri se apropie de „clasicitatea romantică”, sincronizându-se oarecum, ca formulă, cu Mihai Eminescu. „Se întâmplă ceva benefic și surprinzător cu stilul lui Alecsandri din ultimii săi ani, observă Mihai Zamfir. Fără să fie vorba de vreo influență – imposibil de presupus, din rațiuni strict materiale –, poeticitatea sa se apropie pe nesimțite de cea eminesciană din marile poeme epice postume, care vor ajunge la cunoștința publicului doar multe decenii mai târziu. Același romantism fantastic, somnoros, aceeași cadență calmă a versului amplu, destinat să descrie un univers tot mai detașat de recognoscibil, tot mai depărtat de lunca Siretului. Dacă adăugăm încărcătura lor legendară, ultimele versuri ale lui Alecsandri sună ca fragmente încă nefiniate din *Povestea magului călător în*

*stele ori din Memento mori. /.../ În aproximativ aceiași ani, fără să știe unul de altul, doi poeți moldoveni – unul aflat în expansiune genială, celălalt la apusul operei – dădeau romantismului crepuscular și profund, romantism deja stins în Europa, o întruchipare verbală nouă și asemănătoare” (Zamfir 2012: 209). Și Ion Negoïtescu descoperă peisajul liric romantic eminescian în poezia lui Vasile Alecsandri de la etapa maturității: „Adăugându-i unele versuri provenind încă din 1855, găsim în poezia lui Alecsandri dintre anii 1869-1876 peisajul liric romantic al lui Eminescu, ce se desfășoară coplesitor de la *Memento mori* la *Călin* (1872-1876); de o apropiere cvasi placentară în timp și imaginație, între cei doi autori, deși seninătatea maturității, în cazul celui dintâi, și amara vrajă a tinereții, în cazul celui de al doilea, îi deosebesc profund, priveliștile lor lăuntrice vădesc o uimitoare continuitate în sânul literaturii noastre; continuitate explicabilă prin înrădăcinatul simț al naturii, propriu poporului român, mefient față de civilizația urbană, în vreme ce identitatea lirică parțială a celor doi poeți s-ar putea datora, în ciuda diferențelor de vârstă și atitudine spirituală, momentului unic ce-l trăiesc împreună, pe o anumită arie, în evoluția sensibilității autohtone, sub cupola unui romantism integrator” (Negoïtescu 1986: 57). În acest sens, *Legenda ciocârliei*, *Legenda lacrimioarei*, *Răzbunarea lui Statu-Palmă*, *Toamna țesătoare* sunt câteva dintre cele mai „eminesciene” texte scrise de Vasile Alecsandri.*

Minorii zilei. Dintre minorii timpului care ar fi intrat în „sfera de interes” a lui Eminescu, D. Popovici îi amintește pe Mihail Zamfirescu (în dicționare și istoriile literare îl vom găsi ortografiat, de obicei, Zamphirescu, așa cum apărea în publicațiile din epocă), Radu Ionescu, Haralambie Granda, George Crețeanu, George Baronzi, ultimii trei, manifestând „o admirație nelimitată față de Byron” (Popovici 1972: 96), fapt care, probabil, îl apropie cel mai mult pe Eminescu de creațiile lor.

În studiul *Eminescu în critica și istoria literară*, din 1947, D. Popovici îl consideră pe **Mihail Zamphirescu**⁷ un autor din care își extrage Eminescu unele idei, dezvoltate în lirica filosofică: „*Viața nouă*, revista noului curent simbolist, apare în 1905 sub conducerea acestuia [a lui Ovid Densusianu]. În paginile noii publicații Eminescu ocupă un loc destul de modest. Densusianu își definise atitudinea însă de mai înainte, în articolul *Critica literară. Poezia română în secolul al XIX-lea*, publicat în *Noua Revistă Română* din 1901. Liris-

⁷ **Mihail Zamphirescu** – 1838/1840-1878; scrieri poetice: *Aurora I* (1858); *Cântece și plângeri* (1874).

mului filosofic al lui Eminescu i se descopăr precedente în poezia modestă a unui Barbu Paris Momuleanu sau Grigore Alexandrescu, care erau însă departe de a fi atins adâncimea autorului *Luceafărului*. Eminescu nu îmbogățește literatura cu idei noi: unele din ideile din poezia sa le întâlnim la scriitori contemporani, la un Mihail Zamfirescu, bunăoară. Nou însă, neegalat de niciunul dintre poeții români, este el în expresiunea acestor idei. Pesimismul său, care cunoaște puncte de sprijin în filosofia lui Schopenhauer, este în primul rând temperamental. Pe latura aceasta el era sortit să creeze o școală poetică și să justifice anumite condamnări, deoarece pesimismul rămâne o filozofie bolnavă” (Popovici 1989: 147).

În satira *Muza de la Borta Rece* (1873), Mihail Zamfirescu își îndreaptă săgețile acide spre membrii reprezentativi ai Junimii. „Numele personajelor, comentează Eugen Lungu în *Antologia poezilor minori din epoca Alecsandri & Bolintineanu*, sunt transparente: „MINORESCU MAGNUS – Maiorescu, NEGUȚĂ – Iacob Negruzzi, MINUNESCU e, evident, Eminescu (care, în replică, va include în poemul *Antropomorfism* acest nume inventat de Zamfirescu – *n.m., L.T.*), BRUTNĂRESCU – Bodnărescu ș.a.m.d. Numele muzei e TEREZA, sub care trebuie să citim un alt nume străin – MATILDA, evident Cugler, în căsătorie Poni, autoarea de «poezii frumusele», cum preciza redactorul *Convorbirilor...*” (Lungu 2017b: 316). Junimiștii, „care făcuseră ordine în ortografie” (Lungu 2017b: 317), sunt învinuiți de incultură lingvistică. În *Amintiri din Junimea*, Iacob Negruzzi va comenta cu seninătate avântul atijunimist al lui Zamfirescu, transformând momentul în anecdotă: „«Borta-rece», în satira, de altminteri plină de spirit, a lui Zamfirescu, era locul unde «Junimea» se aduna și se îmbăta. Iar Muza trebuie să fi reprezentat, pe cât credem, pe domnișoara Matilda Cugler, acum d-na Poni, autoarea unui volum de poezii lirice foarte frumusele, publicate în *Convorbiri*. Mi s-a spus că mai târziu câțiva bucureșteni, venind din întâmplare în Iași, se dușeră de curiozitate să viziteze «Borta-rece», crezând că în adevăr membrii «Junimii» se îmbată acolo, și avură o mare decepție neîntâlnind niciun junimist beat în acel local cu totul ordinar și primitiv. Poate că tocmai satira lui Zamfirescu a atras băgarea de seamă a «Junimii» asupra «Borții-rci», și că numai îndemnați de recomandarea poetului de la București, Creangă și Eminescu se deprinseră mai târziu să viziteze din vreme în vreme acea cârciumă, în care, după cât ne ziceau ei, se găsea un adevărat vin vechi de Cotnar admirabil de bun” (Negruzzi 1992: 159).

Spiritul satiric acut nu l-a ajutat însă pe Mihail Zamfirescu să facă o carieră literară. Cele două plachete ale sale reunesc „versuri de factură diferită: cântece și romane, balade, legende, meditații, sonete. Domină poeziile de iubire, în tonul elegiac și sentimental al timpului, de o armonie capabilă să le asigure o receptivitate imediată printre contemporani. Unele versuri sună foarte aproape de V. Alecsandri și D. Bolintineanu. Rareori apare câte un accent particular. Motive romantice revin cu insistență – vegherea, toamna, luna, noaptea –, fără a dobândi vreunul individualitate. Poetul își însușește de la romanticii apuseni tonalitatea pesimistă a confesiunii, învăluită uneori în melodia romanței sau în țesătura baladei” (Dicționarul 1979: 932). Descoperim aici și o poezie a ruinelor și a stafiiilor, fapt care îl face pe G. Călinescu să-l considere pe Mihail Zamfirescu „un poet sumbru, cultivator al macabruului și sarcasmului, în versuri prelungi și cavernoase”, criticul subliniind că „maestrii săi români sunt Eliade și Bolintineanu, cei străini Byron și Musset, nefiindu-i necunoscuți nici romanticii germani, Schiller, Uhland, Heine. Zamfirescu intră în formula «epigonilor» lui Eminescu, a simțirilor reci și îmbătrânite care nu mai cred în nimic” (Călinescu 1982: 329).

Radu Ionescu⁸ a fost, după D. Popovici, unul dintre poezii bine cunoscuți de Eminescu, de care-l apropie, cu precădere, influența youngiană: „Dintre scriitorii români ce preced pe Eminescu și care se resimt de influența lui Young amintesc aici numai pe un Radu Ionescu, bine cunoscut poetului ale cărui *Cânturi intime*, publicate în 1854, trădează influența poetului englez în poezii ca *Geniul abisului* sau *Vocea unei umbre*, dar care nu sunt străine nici de poezia cu strigoi și cimitire” (Popovici 1972: 100). Sau, continuă criticul, *Odă la România* a lui Radu Ionescu, publicată la Paris în 1859, „prin suflul ei eroic”, amintește de Eminescu începătorul (Popovici 1972: 102).

Aproape necunoscut ca poet, apreciat de istoricii literari mai mult pentru studiul său *Principiile criticii* (1861), Radu Ionescu este unul dintre contemporanii lui Eminescu care au anticipat cel mai pregnant unele tendințe ale liricii românești de la începutul secolului al XX-lea. „Bucureșteanului Radu Ionescu”, scrie G. Călinescu, „bolintinianizant și el până la un punct, îi datorăm niște remarcabile uneori *Cânturi intime* (1854) de un romantism negru delirant /.../ Precursor, fără să știe, al lui Bacovia, Radu Ionescu introduce primul în elegiile sale clavirul răsunător, la care cântă fecioara în delir,

⁸ **Radu Ionescu** – 1834-1872; scrieri poetice: *Cânturi intime* (1854); *Odă la România* (1859).

invocând umbra iubitului mort” (Călinescu 1982: 336). În afară de Bacovia, descoperim în versurile lui Radu Ionescu „prefigurări din lirica florală a lui Dimitrie Anghel” sau „unele întrebări aruncate divinității ca-n *Psalmii* arghezieni”. Cele mai mari prefigurări însă, constată Dumitru Bălăeț, „privesc lirica eminesciană, mergând de la tematică până la ritmul somnolent și ezitant al meditației nocturne” (apud Lungu 2017b: 269). Este un poet „din zodia intimilor, alături de George Crețeanu (*Melodii intime*, 1854) și de Alexandru Z. Sihleanu (*Armonii intime*, 1857). Căci volumul său de debut se intitula cumva pe aceeași undă a particularului confidențial: *Cânturi intime*, 1854” (Lungu 2017b: 215). Având, cu precădere, caracter meditativ (Eugen Simion îl numește pe Radu Ionescu „poet de reflecție”), versurile sale sunt pline de suferință, geniul abisului este unul dintre laitmotivele versurilor sale, existența e văzută ca un chin lung, „deziluzia neagră a creatorului-poet acoperind, schopenhauerian, totul” (Lungu 2017b: 219).

Dintre cei trei byronieni care, după D. Popovici, „intră în sfera interesului lui Eminescu”, **Haralambie Granda**⁹ pare să fie cel mai vocal în declararea afinităților cu poetul englez. Mai mult, el „merge atât de departe cu admirația față de Byron, încât nu se sfiește să presupună unele infidelități conjugale bunicii sale, grație cărora el, poetul, ar fi fost nepotul marelui romantic englez” (Popovici 1972: 96).

Haralambie Granda, „căruia îi datorăm și câteva poezii superioare” (Popovici 1972: 96), poet „inegal, dar remarcabil în refacerea atmosferei byroniene” (Popovici 1972: 103), a putut să-l intereseze pe Eminescu, probabil, prin partea de exotism, demonism și macabru a liricii sale. Deși debuta promițător, fiind apreciat de D. Bolintineanu, Gh. Sion și G. Crețeanu, Granda nu a reușit să evite grandilocvența și dulcegăriile, rămânând mai curând un „aspirant la poezie”, care „își dramatizează soarta, expunându-și pe un ton grandilocvent, catastrofic, accidentele biografice”, dar pierde în comparația cu poezii care au abordat anterior aceleași teme (Scarlat 1982: 398-399).

D. Popovici mai remarcă afinități între poemele lui Eminescu și unele poezii ale lui **George Crețeanu**¹⁰, combătând totodată unele comparații preexistente: „Cretzeanu este, după cum se știe, unul dintre poezii care au preocupat de aproape pe Eminescu. Dar în poezia închinată *Veneției*, ma-

⁹ **Haralambie Granda** – 1843-1897; scrieri poetice: *Preludele* (1862); *Miosotis* (1865); *Poezii noue* (1873); *Nostaligia* (1885).

¹⁰ **George Crețeanu** – 1829-1887; scrieri poetice: *Melodii intime* (1854); *Patrie și libertate* (1879).

rele liric nu urmează pe autorul *Triumfului morții* [*Triumful morții sau o noapte la Veneția* – n.m., L.Ț.] și nici modelele franceze sau engleze ale acestuia. Sonetul său *Veneția*, al cărui izvor a fost identificat într-o poezie a unui minuscul poet german de origine italiană, Gaetano Cerri, este în același timp o poezie a ruinelor și a singurătății și prin această trăsătură a sa se găsește la intersecția formei franco-engleze a motivului cu forma wagnerină sau nietzscheeană a ei” (Popovici 1972: 98-99). Mai târziu, D. Murărașu va stabili alte afinități în ce privește relația Eminescu-Crețeanu: „Poezia *Junii corupți* poate fi pusă în legătură cu unele producții poetice ale epocii. Revolta împotriva prezentului în decădere o avem și-n *La Patrie* de Granda, apărută în *Revista Carpaților*, din 1861. Eminescu a cunoscut însă de-aproape /.../ poezia lui Crețeanu *La junimea română*, cu aceasta asemănându-se în felul de tratare a temei, în unele cuvinte și chiar în unele rime” (Eminescu 1982a: 292-293).

Relația poeziei eminesciene cu versurile lui George Crețeanu a fost remarcată de mai mulți cercetători interesați de epocă. Eugen Lungu, bunăoară, enumeră, în *Antologia poeziilor minori din epoca Alecsandri & Bolintineanu*, câteva dintre „eminescianismele” lui Crețeanu: „Se pare că poetul minor inventează noi spații poetice pentru viitorii artiști, cărora ulterior Eminescu le va da vastitate, profunzime și le va umple cu stele adevărate, nu de mucava. Așa se întâmplă că unele fragmente din poemele lui Crețeanu par ciorne din manuscrisele pe care Noica se zbătea să le xeroxeze: «Precum vedea nainte-i o mistică femeie/ Când zugrăvea madona divinul Rafael». /.../ Expresia metaforică «Al omenirii car să-l împingă/ Către mărețul său viitor» (*Chemarea poetului*) se regăsește, ușor modificată, dar păstrându-i-se topica inversă, în mult disputatul vers din *Împărat și proletar*: «A statelor greoaie cară trebuie împinse»” (Lungu 2017a: 329). Aceste influențe sunt, probabil, efecte ale circulației în epocă a unui grup de motive și teme literare, valorificate, într-o măsură mai mare sau mai mică, de toți contemporanii lui Eminescu. Ar mai fi însă vorba și de unele afinități de sensibilitate datorită cărora autorul celebrelor poeme *Venere și madonă*, *Junii corupți*, *Împărat și proletar* se apropie de pașoptistul Crețeanu, care împărtășea idealurile romantismului. În *Istoria literaturii românești din veacul al XIX-lea*, Nicolae Iorga îi făcea un portret foarte sugestiv lui George Crețeanu, raportându-l la contemporani și, totodată, relevând aspectele inedite ale creației sale: „Acel poet trebuia să fie tânăr, curat, străin de intrigile urâte, de marile ambiții pătimase, de amintirea amară a puterii prea rapide pierdută, trebuia să aibă în

el simțul de neam bun, să fi primit o creștere aleasă și să lucreze harnic între străini pentru a o desăvârși. Față de Alecsandri, alintat ușor de popularitatea care îl scutea de muncă, de Bolintineanu, anemiât cu totul prin exploatarea aceleiași fond propriu, sărac de la început încă, față de Bolliac, versificatorul articolelor de fond pe care le mai putea scrie, el are însușiri de noutate, de credință, de entuziasm, lămurit și luminat prin cultură, care fac pe istoricul literar să-i dea un loc la care nu s-ar fi gândit contemporanii, care nu l-au cunoscut decât târziu” (Iorga 1909: 42-43).

Un caz aparte îl reprezintă **George Baronzi**¹¹. Prin spațiul pe care-l acordă acestui poet în *Poezia lui Mihai Eminescu*, D. Popovici atrage de fapt atenția asupra necesității unor revizui/reconsiderări ale canonului: „Baronzi este un talent remarcabil, nesuștinut din nenorocire integral, dar cu momente de artă superioare contemporanilor. Talentele de circulație ale zilei sunt altele: un Alecsandri care se îndrumează tot mai mult către arta poporană; un Bolintineanu, poet al saloanelor, care-și datorează într-o mare măsură gloria facilității feminine a artei sale. Și alături de ei Sihleanu, al cărui romantism sumbru călărește pe cele mai țipătoare antiteze și care nu se dă înapoi nici din fața temelor bahice; Alexandru Depărățeanu, poet de colori exotice și de ținută adeseori socialistă, sau Haralambie Grandea, el însuși inegal, dar remarcabil în refacerea atmosferei byroniene. Peste toți se ridică însă Baronzi. Prin bogăția și preciziunea limbii, prin concepția viguroasă, prin amploarea sentimentelor, prin spontaneitate, el deschide calea poeziei eminesciene. Și dacă o frână autocritică ar fi intervenit la timp, învățându-l arta conciziunii și făcându-l să renunțe la anumite inovațiuni verbale, el ar fi dat literaturii române ceea ce epoca, înecată în propagandă politică și jurnalism versificat, nu-i putea da: poezia, adevărata poezie” (Popovici 1972: 103).

George Baronzi este autorul poeziei *Cățelul pământului* (publicată în „Revista Carpaților”, vol. I, 1861, p. 255), preluată de Eminescu, fără a indica numele autorului, drept motto pentru partea a doua a poemului *Strigoii* („În numele sfântului!/ Taci, s-auzi cum latră/ Cățelul pământului/ Sub crucea de piatră”). D. Murărașu subliniază că fragmentul este din poezia *Cățelul pământului*, scrisă de George Baronzi: „Mottoul de la începutul părții II este din G. Baronzi, *Cățelul pământului*, poezie apărută în *Revista Carpaților*, vol. I, 1861, p. 255 /.../ I. Jura /.../ exprimă părerea că Eminescu n-ar fi plecat de la

¹¹ **George Baronzi** – 1828-1896; scrieri poetice: *Nopturne*, 1853; *Orele dalbe*, 1864; *Satire*, 1867

poezia lui Baronzi, ci de la o culegere populară, pe care și Baronzi ar fi utilizat-o. Pentru aceasta nu ni se dă nicio dovadă” (Eminescu 1982b: 353). Relația dintre poemul eminescian și versurile lui Baronzi era, de fapt, confirmată (stabilind și ierarhii valorice) de Ion Luca Caragiale în necrologul pe care îl publica în „Epoca literară” pe 3 iunie 1896: „G. Baronzi n-a fost unul dintre marii eroi ai republicii literelor române, e adevărat; ci unul dintre neobosiții legionari, și poate nu unul dintre cei mai puțin îndrăzneți; o dovadă e poezia de mai la vale, *Cățelul pământului*, al cărei refren îl pune mai târziu, ca motto, Eminescu la ciudata sa poemă *Strigoii* – e ca un pompon pierdut de un legionar obscur în luptă și ridicat în treacăt de un erou mare, pentru a-l înfige în strălucita-i cască”. D. Popovici stabilește afinități și între alte texte ale celor doi poeți: „*Viziunea* lui Baronzi, publicată în volumul *Orele dalbe* (1864), aduce o viziune grotescă și fabuloasă în genul *Mitologialelor* lui Eminescu” (Popovici 1972: 103-104).

Cu toată aprecierea ce vine din partea lui D. Popovici, George Baronzi a rămas în istoria literaturii române drept un scriitor „productiv ca o uzină” (Călinescu 1982: 330) sau „autor ambițios, dar fără har”, a cărui prolificitate anormală „i-a diluat poezia în așa măsură, încât epitaful pe care și l-a compus alintându-se i se potrivește, vai, de minune: «Mic m-am născut,/ Necunoscut: / Mic am trăit,/ Mic am murit»” (Scarlat 1982: 391). Abia Eugen Lungu, în *Antologia poezilor minori din epoca Alecsandri & Bolintineanu*, observă „genul de poezie intelectualistă” practicat de Baronzi, stabilind, pe de o parte, anticipări ale unor motive eminesciene și, pe de altă parte, elementele decadente din poezia sfârșitului de secol: „Poetul *Viziunii* ar putea fi primul care pune, în același context, cuvintele *luceafăr* și *geniu*, vocabule emblematice pentru secolul al XIX-lea românesc. /.../ Inspirata expresie «Orele, larve fără de formă» poate concura liber cu imaginea eminesciană «Timpul mort și-ntinde trupul», o extraordinară materializare a purei abstracțiuni ce desemnează categoria filosofică *timp*” (Lungu 2017a: 244-245). Nici în poezia intimă, nici în textele satirice sau patriotice, G. Baronzi nu a reușit să exceleze sau măcar să se sincronizeze cu tendințele estetice ale epocii și doar uneori în versurile lui „țâșnesc note reușite, ce anticipează parcă poezia bună a finalului de secol” (Lungu 2017a: 245), ca în aceste versuri din poemul *Doamnele*: „Umbrele s-adună,/ Frunzele suspină,/ Pe tăria brună/ Soarele-și declină/ Discul de coral.// Steaua nopții dalbă/ Saltă de pe munte,/ Ca o lampă albă,/ Bălăioara-i frunte/ Pe un cer senin”.

În concluzie, comparațiile și contextualizările pe care le face D. Popovici în studiile sale, pe de o parte, oferă deschidere pentru înțelegerea factorilor care au determinat apariția valorii artistice unice a „personalității creatoare excepționale” Mihai Eminescu și, pe de altă parte, servesc drept imbold și sursă prețioasă pentru rescrierea unui capitol amplu din istoria poeziei române, din perspectiva circulației temelor și motivelor poetice și – de ce nu? – a unor revizuri canonice.

Bibliografie

- Călinescu 1982: G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Ediție și prefață de Al. Piru, București, Minerva.
- Dicționarul 1979: *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Eminescu 1982a: M. Eminescu, *Poezii*, vol. I. Ediție critică de D. Murărașu, în 3 vol., București, Minerva.
- Eminescu 1982b: M. Eminescu, *Poezii*, vol. II. Ediție critică de D. Murărașu, în 3 vol., București, Minerva.
- Eminescu 2018: Eminescu, *Publicistică literară*. Selecție, note și prefață de Cătălin Cioabă și Ioan Milică, București, Humanitas.
- Iorga 1909: N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, volumul III, Vălenii de Munte, Editura tipografiei „Neamul românesc”.
- Lungu 2017a: *Antologia poezilor minori din epoca Alecsandri & Bolintineanu*, 2 vol. Antologie, comentarii critice, adnotări, referințe critice de Eugen Lungu; prefață de Eugen Simion, vol. 1, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române.
- Lungu 2017b: *Antologia poezilor minori din epoca Alecsandri & Bolintineanu*, 2 vol. Antologie, comentarii critice, adnotări, referințe critice de Eugen Lungu; prefață de Eugen Simion, vol. 2, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române.
- Manolescu 2008: Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Paralela 45.
- Negoîtescu 1966: I. Negoîtescu, *Scriitori moderni*, București, Editura pentru Literatură.

- Negoîţescu 1986: I. Negoîţescu, *Analize și sinteze*, Bucureşti, Albatros.
- Negoîţescu 1991: I. Negoîţescu, *Istoria literaturii române*. Volumul I (1800-1945), Bucureşti, Minerva.
- Negruzzi 1992: Iacob Negruzzi, *Scrieri alese*, în 2 vol. Volumul 2, Chişinău, Ştiinţa.
- Petrescu 1994: Ioana Em. Petrescu, *Mihai Eminescu, poet tragic*. Ediție îngrijită de Ioana Bot, Iași, Junimea.
- Petrescu 2001: Ioana Em. Petrescu, *Mihai Eminescu, poet tragic*, ediția a II-a, Iași, Junimea.
- Popovici 1929: D. Popovici, „Poezia lui Cezar Bolliac”, în *Viața Românească*, an XXI, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1929, p. 128-161.
- Popovici 1969: D. Popovici, *Romantismul românesc. Partea I-a: prima perioadă romantică (1829-1840), scriitori de la „Dacia literară”*. Cuvânt-înainte de Tudor Vianu; prefață de prof. univ. dr. docent Dan Simionescu; ediție îngrijită și note de Ioana Petrescu, Bucureşti, Editura Tineretului.
- Popovici 1972: D. Popovici, *Poezia lui Eminescu*. Prefață de Ioana Petrescu, Bucureşti, Albatros.
- Popovici 1980: D. Popovici, *Studii literare, vol. IV. „Santa Cetate”, între utopie și poezie*. Ediție îngrijită și note de I. Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia.
- Popovici 1989: D. Popovici, *Studii literare, vol. VI. Eminescu în critica și istoria literară română*. Ediție îngrijită, note și bibliografie de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia.
- Teuțișan 2022: Călin Teuțișan, „D. Popovici, între istorismul sociologic și critica ideilor”, în Ioana Bot, Adrian Tudurachi (coord.), *Dumitru Popovici, colecția Personalități ale Universității „Babeș-Bolyai”*, vol. XI, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.
- Scarlat 1982: Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*, în 4 vol. Volumul I, Bucureşti, Minerva.
- Zamfir 2012: Mihai Zamfir, *Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române*, în 2 vol. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, vol. I, Bucureşti-Iași, Cartea Românească-Polirom.

Rezumat: În articolul *Eminescu și momentul literar: poeți din lista lui D. Popovici*, sunt urmărite referințele la poezii din epoca lui Eminescu pe care D. Popovici le face în studiile sale pentru a analiza, prin metoda comparatismului și a contextualizării, integrarea poetului în momentul literar, sau în context, și procesul de individualizare a acestuia. Pentru a prezenta „personalitatea creatoare

excepțională” Eminescu, D. Popovici sintetizează pozițiile comparativismului, ale școlii istorice și ale criticii estetice, stabilind raporturi între personalitate și operă, pe de o parte, și între personalitate și epocă, pe de altă parte. Poeții români care, după D. Popovici, l-au influențat pe Eminescu și care au reliefat contextul în care s-a format acesta, manifestându-și unicitatea, ar putea fi grupați convențional în trei categorii: precursori imediați (Cezar Bolliac, Grigore Alexandrescu, Dimitrie Bolintineanu); poeții de mare circulație ai zilei (Ion Heliade-Rădulescu, Vasile Alecsandri); minorii zilei (Mihail Zamfirescu, Radu Ionescu, Haralambie Granda, George Crețeanu, George Baronzi).

Cuvinte-cheie: comparatism, contextualizare, D. Popovici, Mihai Eminescu, influență literară, moment literar, precursori, poet minor, poezie.

Abstract: The article *Eminescu and the literary moment: poets on the list of D. Popovici* shows the references to the poets of Eminescu's time that D. Popovici makes in his studies in order to analyze, through the comparative and contextualization method, the integration of Eminescu, as a poet, in the literary moment, or in the context, as well as the process of his individualization. To present Eminescu's "exceptional creative personality", D. Popovici synthesizes the positions of comparativism, the historical school and the aesthetic criticism, establishing relationships between personality and work, on the one hand, and between personality and the time, on the other hand. The Romanian poets who, according to D. Popovici, had influenced Eminescu and highlighted the context in which he developed himself, expressing his uniqueness, could be conventionally grouped into three categories: immediate precursors (Cezar Bolliac, Grigore Alexandrescu, Dimitrie Bolintineanu); poets popular at the time (Ion Heliade-Rădulescu, Vasile Alecsandri); minor poets of the time (Mihail Zamfirescu, Radu Ionescu, Haralambie Granda, George Crețeanu, George Baronzi).

Keywords: comparativism, contextualization, D. Popovici, Mihai Eminescu, literary influence, literary moment, precursors, minor poet, poetry.

IOANA EM. PETRESCU. SCHIȚĂ DE PORTRET

AI. CISTELECAN

Prof. univ. dr., Universitatea
„Petru Maior” din Târgu Mureș

Cu toate că nu a scris nicio carte de teorie literară propriu-zisă, Ioana Em. Petrescu ar trebui considerată, mai întâi, teoretician literar și abia apoi, exeget al fenomenului literar. Studiile sale, indiferent că abordează literatura română mai veche sau se apropie de cea contemporană (întotdeauna de vârful perioadei), pornesc, de fapt, de la o acută reflecție asupra condiției literaturii și a creatorului în genere. Treptat, Ioana Em. Petrescu elaborează nu doar un instrumentar investigativ cu totul original în spațiul cercetării românești, dar și un concept de literatură văzută ca factor emergent și integrat într-o anumită epistemă. Privirea cercetătorului scrutează mai întâi mișcările și mutațiile din planul mai transparent al epistemelor (filosofie, ideologie, știință, mișcarea de idei, în general) și le identifică apoi în nivelele infrastructurale ale discursului literar. Continuitățile aparente (de la nivel formal, stilistic sau chiar tematic) sînt astfel subminate de discontinuitățile din profunzimea discursului, Ioana Em. Petrescu stabilind astfel un grafic dialectic al mutațiilor de viziune literară pornind de la relațiile decisive din interiorul oricărei creații: cea a creatorului cu lumea și cu limbajul. Abia peste aceste exigențe, care stabilesc raporturile ontologice și gnoseologice ale creatorului, se așază fenomenalitatea strict literară, de la istoria formelor, genurilor și pînă la metamorfozele suferite de o instituție centrală a discursului literar, cum e metafora. Corelată cu modelele de cunoaștere profesate de știință și de filosofie, întotdeauna cristalizate într-un „model cosmologic”, literatura urmează și ea filmul acestor mutații epistemice, reflectîndu-l, de fapt, în aspectele lui cele mai intime și profunde. Firește că asemenea mutații sînt sesizabile – sau semnificative – cu deosebire în operele de „cotitură”, de sinteză. De aceea, Ioana Em. Petrescu urmează aproape premeditat cursul la vîrf al literaturii, dedicîndu-și exegeza strict momentelor de sinteză vizionară și ruptură epistemică, între care

e cuprinsă metamorfoza principiilor vizionare, urmărită și ea ca fenomen de continuitate și deviere prin glisare. Dar atracția centrală cade asupra momentelor dramatice, asupra operelor în care epistemele se înfruntă nu la nivelul ideii, ci la acela al corporalității limbajului și al infrarealității captate de acesta. Hermeneutica Ioanei Em. Petrescu pornește, așadar, din planul maximal, din contextul epistemic în care e prinsă literatura, și ajunge la planul limfatic al imaginarului și la cel capilar al operei. Tocmai de aceea interpretările sale dau impresia tonică de saturație a interpretării, de plenitudine a analizei.

Prima aplicație a acestui instrumentar și a acestui concept (ce-i drept, încă fără deschiderea spre filosofie care va urma în cărțile viitoare și fără elanul interdisciplinar propriu acestora) se petrece în cartea de debut, *Ion Budai-Deleanu și eposul comic*. Considerat o „raportare polemică sau ironică la universul valoric și la canoanele stilistice ale eposului eroic”, eposul comic e urmărit în metamorfoza sa, paralelă cu cea a eposului eroic, de la naștere, din Antichitate, până la moartea speciei, în preziua modernității, în post-iluminism. Elementele structurale ale modelului sînt văzute în continua lor metamorfoză și interacțiune, într-un larg arc comparatist ce închiude multe secole de literatură europeană. Abia după cercetarea „organică” a întregului fenomen european, Ioana Em. Petrescu deschide dosarul interpretativ al *Țiganiadei* (în ultimul capitol al cărții), putînd, astfel, raporta toate elementele acesteia la contextul istoric și european al eposului. „Epopée mixtă”, în care „eroicomicul fuzionează cu eroicul pur”, *Țiganiada* rezultă, tocmai datorită acestei simbioze între cele două nivele ale eroicului, o operă originală, „de început”, ce „remodelează structurile epice arhetipale”. Exegeza motivelor și a limbajului, a simbolurilor, caricaturate sau pure, coboară analiza pînă în interstițiile textului și pînă la pulsațiile imaginarului.

Mult mai sistematic e folosit acest arc hermeneutic în prima carte despre Eminescu, *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*. Ioana Em. Petrescu a fost unul din eminescologii decisivi, care a reîmprospătat interpretarea poeziei eminesciene, dar, mai ales, a regîndit funcția acesteia de motor al întregii poezii românești. Premisa de la care pornește e că poezia implică imperativ – ca imperativ central al viziunii – două coordonate, una vizînd situarea poetului în lume, cealaltă situarea lui în limbaj. Cea dintîi rezumă o condiție umană, dar și o condiție de cunoaștere, de proiectare și de configurare a universului, de cristalizare a lui în „modele”. Aceste modele își au diacronia lor, impusă de mutațiile din filosofie și știință, dar și o inefabilă

sincronie, întreținută mai ales de artă. Viziunea artistică e însă condiționată de mutațiile de epistemă – și le reproduce ea însăși. Poezia eminesciană e teatrul unor asemenea înfruntări epistemice, din care se desprind două tipuri de viziune. „Modelul cosmologic platonician” domină poezia de începuturi, în vreme ce modelul „kantian” e specific creațiilor de maturitate. O asemenea mutație de fundament are consecințe în toate straturile și planurile poeziei, iar exegeta urmărește cu acuitate reflectarea ei în cele mai delicate aspecte ale viziunii poetice, de la regimul atitudinilor pînă la cel al imaginii. Analiza – și mai cu seamă interpretarea – se mișcă simultan în plan infracompozițional, la nivelul particulelor simbolice și semnificative, și în plan macrovizionar, la nivelul condiției existențiale și artistice. Ioana Em. Petrescu realizează acum o simbioză eficientă între limbajul filosofic și cel analitic, fie ridicînd orice detaliu la semnificații maxime, fie coborînd orice generalitate în concretul textual cel mai delicat. Schimbarea „modelului cosmologic” dominant antrenează schimbări în toată ierarhia poetică eminesciană; de la sentimentul armoniei – sau „consubstanțialității” – inițiale, condiția umană trece la sentimentul angoasant al înstrăinării; iar această condiție angoasantă va împinge viziunea poetică spre crearea unor „universuri compensative” (iubirea, magia, trecutul istoric etc.). Dialectica aceasta, desfășurată în mai multe trepte, e justificată prin analiza motivelor și a metamorfozei lor semnificative, ca semn al coerenței interioare a viziunii.

Eminescu și mutațiile poeziei românești transpune principiul dialecticii de episteme în cadrul mai larg al întregii poezii românești. Cartea Ioanei Em. Petrescu e cea mai coerentă interpretare diacronică a poeziei românești, văzută ca înfruntare și succesiune de episteme (inclusiv aparatură vizionară). Prima configurare vizionar-epistemică e cea din poezia eminesciană, care are în centrul ei reactiv principiul contemplației, al privirii și disjungerii dintre subiect și obiect. O asemenea epistemă instaurează drama înstrăinării, pe care poezia eminesciană o rezolvă transformînd „vederea” în „viziune”, ca șansă pentru recuperarea „stării de totalitate” a ființei. Poezia post-eminesciană modernă, inclusiv marea poezie interbelică, doar colorează această epistemă instaurată de Eminescu, dar nu-i schimbă fundamentele. Mutația decisivă se produce odată cu poezia lui Ion Barbu și se desăvîrșește în poezia lui Nichita Stănescu. Noua epistemă vizionară se bizuie pe o cunoaștere erotică sau mistică, pe „încorporarea” obiectului în subiect, pe o nouă „extază” a contopirii. Aceste peripeții „epistemice” ale poeziei românești sînt urmări ale pre-eminescianism pînă în contemporaneitatea postbelică. Inter-

pretarea se focalizează asupra celor mai importante noduri simbolice ale procesului de mutație, dar și asupra refuncționalizării metaforei. Nu mai puțin ea e atentă la „ierarhia simțurilor” creative, urmărind trecerea de la „vedere” la „devorare” în planul devenirii moderne a poeziei românești. Vectorul limbajului, care suferă și el mutații radicale, e urmărit în paralel cu vectorul imaginativ și vizionar, într-un demers extrem de strâns. (*Cursul Eminescu*, restituit postum de Ioana Bot, conține, într-o dispunere mai didactică, toate problemele abordate în cele două cărți cu teme eminesciene).

Ideile directoare din *Eminescu și mutațiile...* au fost exprimate mai întâi sub forma unor eseuri adunate în *Configurații*, volum de studii de istorie literară în aparență, dar în fond pure eseuri de efervescență interpretativă. Seminariile ținute de Ioana Em. Petrescu într-o atmosferă de euforie intelectuală s-au concluzionat, toate, în câte un astfel de eseu, la care s-au adăugat câteva eseuri mai teoretice, de metodologie investigativă. Așa sînt, bunăoară, cele despre „configurarea imaginii” și despre nivelele configurative ale acesteia sau cele despre intertextualitate („Tehnica citatului”). Volumul dovedește deja grația teoretică, nu doar virtuozitatea, cu care se mișcă Ioana Em. Petrescu și familiaritatea ei cu întreaga literatură română, de la începuturi pînă la generația '60. Dintre volumele postume, cel de *Studii de literatură română și comparată* se apropie cel mai mult de structura *Configurațiilor*, deși materia lui e mult mai diversificată iar unele piese sînt simple recenzii. Amestec de studii, eseuri și recenzii, volumul dovedește, în primul rînd, deschiderea problematică – și istorică – a Ioanei Em. Petrescu, dar și constantele preocupărilor sale (în primul rînd, desigur, eminescologia).

Ion Barbu și poetica postmodernismului e ultima carte încheiată de autoare, deși apărută postum. Ea pornește de la „mutația” epistemică resimțită în poezia lui Barbu și de la „revoluționarea conceptului de *poeticitate*” realizat de acesta, dar nu înainte de a face „schița” mutației epistemice ca atare (cu incursiuni în știință, filosofie, arte). Pe firul acestei mutații, poezia lui Ion Barbu e urmată în etapele ei (la cele patru admise de critica tradițională ea adăugîndu-le o ultimă formulă barbiană, „parafraza”). Incitate toate de ceea ce Barbu însuși numea „un punct de criză”, poemele se organizează ca scenarii inițiatice, ca trasee de revelație; e structura pe care Ioana Em. Petrescu o identifică de-a lungul întregii creații barbiene și pe care analiza ei o descompune în puncte simbolice – și o reface în rețele dense de sensuri. Mistere incantate sau aclamate senzual, poeziile lui Barbu antrenează și limbajul într-o aventură muzicală și semnificanță originală, iar analizele desfac

întreg procesul acesta de muzicalizare, de extaziere a limbii. Ioana Bot a pus într-un volumaș aparte (*Modernism/Postmodernism. O ipoteză*) câteva studii care ar fi alcătuit nucleul unei noi cărți în care peripeția epistemică ar fi fost urmată pînă în postmodernism și deconstructivism. Ideile centrale par a fi cele deja folosite în cărțile anterioare; noutatea o aduc studiile despre deconstructiviști (Derrida) și despre noul concept de text care iese din atelierele lor.

Rezumat: În articolul *Ioana Em. Petrescu. Schiță de portret* se propune o prezentare biobibliografică a Ioanei Em. Petrescu, critic și istoric literar, eseist. Este analizată metoda de investigație literară pe care o practică Ioana Em Petrescu în studiile sale *Ion Budai-Deleanu și eposul comic, Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică, Eminescu și mutațiile poeziei românești, Ion Barbu și poetica postmodernismului* și în eseurile din volumul *Configurații*. Autorul articolului analizează conceptul de literatură văzută ca factor emergent și integrat într-o anumită epistemă, elaborat de Ioana Em. Petrescu, și comentează contribuția pe care eminescologul clujean a avut-o la reîmprospătarea interpretării poeziei eminesciene.

Cuvinte-cheie: discurs literar, eminescolog, epistemă, exeget, metamorfoză, model, mutație epistemică, Ioana Em. Petrescu, poezie, teoretician literar.

Abstract: The article *Ioana Em. Petrescu. Sketch of a portrait* puts forward a bio-bibliographical presentation of Ioana Em. Petrescu, as a book reviewer, literary historian and essayist. The focus is on the literary investigation method used by Ioana Em. Petrescu in her studies *Ion Budai-Deleanu și eposul comic, Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică, Eminescu și mutațiile poeziei românești, Ion Barbu și poetica postmodernismului*, as well as in the essays included in the volume *Configurații*. The author of the article analyzes the concept of literature developed by Ioana Em. Petrescu, seen as an emerging factor integrated into a certain episteme, and explains the contribution of the eminescologist living in Cluj-Napoca to refreshing the interpretation of the poetry of Eminescu.

Keywords: literary discourse, eminescologist, episteme, exegete, metamorphosis, model, epistemic mutation, Ioana Em. Petrescu, poetry, literary theorist.

IOANA EM. PETRESCU ȘI DIALOGUL EPISTEMELOR

Iulian BOLDEA

Prof.univ.dr., UMFST „G.E. Palade”
din Târgu Mureș

Destinul Ioanei Em. Petrescu a fost strâns legat de Universitatea „Babeș-Bolyai”. Născută la Sibiu, fiica lui Dimitrie Popovici a absolvit Facultatea de Filologie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, secția română (1959-1964), cu o teză de licență despre Aron Pumnul. Teza sa de doctorat, *Ion Budai-Deleanu și eposul comic*, a fost publicată în 1974. La 11 iulie 1964, Ioana s-a căsătorit cu Liviu Petrescu, iar apoi a urmat etapele carierei didactice universitare: preparator (1964-1969), asistent (1969-1976) și lector (1976-1990), devenind profesor universitar după 1990. Ioana Em. Petrescu a debutat cu un studiu de cercetare lingvistică (1966), a primit o bursă Fulbright la Los Angeles, fiind lector de limba română la UCLA în perioada 1981-1983. A colaborat la reviste de cultură importante („Tribuna”, „Steaua”, „Echinox”, „Revista de istorie și teorie literară”, „Manuscriptum”, „Familia”, „Vatra”, „Cronica”, „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai»”). În siajul activității critice a Ioanei Em. Petrescu s-a format noua școală clujeană de eminescologie. A publicat volumele *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică* (1978; distins cu premiul „B.P. Hasdeu” al Academiei Române), *Configurații* (1981), *Eminescu și mutațiile poeziei românești* (1989). Ioana Em. Petrescu a făcut parte din colectivul care a realizat *Dicționarul scriitorilor români*, în anul 1989 fiind distinsă cu premiul „Eminescu” al Uniunii Scriitorilor din România pentru activitatea sa de eminescolog. În 1991, Diana Adamek și Ioana Bot i-au dedicat volumul colectiv *Portret de grup cu Ioana Em. Petrescu*. Postum au fost publicate următoarele cărți: *Molestarea fluturilor interzisă. Scrisori americane (1981-1983)*, ediție alcătuită, postfață și note de Ioana Bot (1998); *Modernism/Postmodernism. O ipoteză*, ediție îngrijită, studiu introductiv și postfață în limba franceză de Ioana Bot (2003); *Studii de literatură română și comparată*, cuvânt-înainte de Ioana Bot, ediție îngrijită, note și bibliografie de Ioana Bot și Adrian Tudurachi (2005); *Jurnal* (1959-1990), ediție

îngrijită de Rozalia Borcilă și Elena Neagoe, cuvânt-înainte de Elena Neagoe, postfață de Carmen Mușat (2005); *Ion Barbu și poetica postmodernismului*, ediție îngrijită, addenda și notă asupra ediției de Ioana Bot și Ligia Tudurachi (2006); *Studii eminesciene*, cuvânt-înainte de Ioana Bot, ediție îngrijită, note și bibliografie de Ioana Bot și Adrian Tudurachi (2009); *Studii despre Ion Budai-Deleanu*, ediție îngrijită, note și bibliografie de Ioana Bot și Adrian Tudurachi (2011).

Deși oarecum ignorat de critică, spiritul teoretic este poate la fel de proeminent ca și demersul exegetic, pentru Ioana Em. Petrescu reflecția asupra literaturii fiind implicită, prin capacitate de conceptualizare și deschidere epistemică. Reflecția asupra mutațiilor epistemice urmărește metamorfozele discursului modern asupra literaturii, cu continuitățile și discontinuitățile sale, elocvent fiind dialogul scriitorilor cu lumea, cu propriul limbaj, cu dinamica hermeneuticii și a fenomenologiei. Pentru Ioana Em. Petrescu exegeza este revelatoare prin resursele epistemice pe care le exploatează, întrucât demersul hermeneutic pornește „din planul maxim, din contextul epistemic în care se înscrie literatura, și ajunge în planul limfatic al imaginarului și în planul capilar al operei. De aceea, interpretările sale dau impresia tonică de saturație a interpretării, de plenitudine a analizei” (Cistelean 2016).

Cartea de debut, *Ion Budai-Deleanu și eposul comic* analizează textul epopeii prin subtile interpretări conceptuale, Ioana Em. Petrescu subliniind modul în care eposul comic se transformă într-o „raportare polemică sau ironică la universul valorilor și la canoanele stilistice ale eposului eroic”, urmărind avatarurile structurale, arhitectura modelului literar, într-o explorare „organică” a fenomenului cultural european. Interpretarea *Țiganiadei* se bazează pe unele date ale contextului istoric și european al speciei, ca „epopee mixtă”, în care „eroicul se contopește cu eroicul pur”. *Țiganiada* exploatează, astfel, simbioza dintre cele două niveluri ale eroicului, fiind o operă originală, „de început”, prin care „se remodelează structuri epice arhetipale”. Interpretările temelor și figurilor de limbă și de stil, precum și exploatarea hermeneutică a simbolurilor, duc analiza „până în interstițiile textului și în pulsațiile imaginarului” (Cistelean 2016).

Fundamentală pentru domeniul criticii literare românești, cartea *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică* o impune pe Ioana Em. Petrescu în elita eminescologiei. Ediția a doua a cărții, îngrijită de Ioana Bot, a apărut în 1994 cu titlul *Eminescu, poet tragic*. Reevaluarea universului creator al lui Eminescu se realizează din perspectiva inervației simbolice a tex-

tului și a unei duble postulări vizionare a eului liric, în raport cu lumea și cu propriul limbaj, dar și din unghiul rolului pe care l-a avut Eminescu în reformularea universului liric românesc. În orizontul hermeneutic sunt plasate proiecții (modele) simbolice ontologice și gnoseologice, modele explorate într-o configurație duală, sincronică și diacronică, astfel încât imaginile poetice cristalizează mutațiile epistemice din domeniul culturii, dezvăluind dimensiunile a două configurații vizionare. Prima configurație este tutelată de un „model cosmologic platonice”, activ la începuturile creației, în timp ce a doua, atașată modelului „kantian”, este revelatoare pentru creațiile maturității. Opera lui Eminescu se află, așadar, sub spectrul acestor confruntări simbolice și epistemice, fapt revelator al predispozițiilor vizionare ale poetului. Ioana Em. Petrescu analizează modul în care această confruntare se reflectă în tectonica liricii (imagine, sens, atitudine, simbol). Interpretările, globale sau de detaliu, examinează structuri și teme, arhitecturi simbolice, descifrându-se înțelesuri simbolice ale textului, într-un dialog convingător între analiza textuală și ideea filosofică, între fragmentul simbolic și construcția vizionară, între concretețea microtextuală și generalitatea viziunii de ansamblu. Mutațiile „modelului cosmologic” aduc cu ele modificări de stil, de substanță și de viziune ale liricii eminesciene, fiind vizibilă trecerea de la armonia („consubstanțialitatea”) începuturilor la starea de alienare a poeziei mature, în care domină sentimentul agonice, angoasa, exasperarea ontică, stări care vor conduce la configurarea și consolidarea unor „universuri compensatorii” (eros, magie, trecut istoric, poezie etc.). Ioana Em. Petrescu relevă, în cartea sa, coerența integratoare a viziunii eminesciene, materializată în teme, motive și simboluri ce se regăsesc într-o continuă transformare imaginativă.

În *Eminescu și mutațiile poeziei românești* disputa epistemelor este examinată diacronic, pe întreg spectrul liricii noastre. O primă constelație epistemică se regăsește în poezia lui Eminescu, al cărei nucleu vizionar exprimă un principiu contemplativ al vizualității și al contrastului subiect/obiect. Între pericolul înstrăinării ontice și posibilitățile regenerative ale modalităților compensatorii (transmutarea vederii în viziune, ca modalitate de refacere a condiției integratoare a ființei poetice), poezia lui Eminescu și lirica românească a secolului XX se situează în mare măsură într-o anumită convergență, până la Ion Barbu, a cărui creație produce o mutație epistemică, dusă la extrem de Nichita. Interpretarea poeziei românești moderne are, astfel, aspectul unei performanțe a dialogului epistemelor, de la cunoaș-

terea erotică bazată pe încorporarea subiectului în obiect la fuziunea extatică, prin analiza conexiunilor simbolice și redimensionarea arhitecturii metaforice a textelor lirice, dar și prin asumarea unei ierarhii a sensurilor creatoare, cum ar fi trecerea de la „a vedea” la „a devora”. Ioana Em. Petrescu explorează astfel, cu acuitate analitică, dialectica relației dintre limbaj-imagi-viziune.

În *Configurații*, studiile de istorie literară și cele de hermeneutică sunt aduse laolaltă, teoria și verva analitică formând un peisaj complex al interpretării, de la eseurile despre „configurația imaginii” la cele dedicate intertextualității și „tehnicii citatului”. Publicată postum, *Ion Barbu și poetica postmodernismului* este ultima carte finalizată de Ioana Em. Petrescu, punctul de plecare fiind reprezentat de „mutația” epistemică pe care lirismul lui Ion Barbu o înregistrează prin „revoluționarea conceptului de poeticitate”. Accentul este plasat aici pe „parafrază”, pe scenariii inițiatice, analizate ca noduri și rețele simbolice care duc la muzicalitatea extatică a limbajului.

Ioana Em. Petrescu a fost o voce importantă a criticii literare românești, de elevată vocație teoretică și hermeneutică.

Bibliografie

- Boldea 2022: Iulian Boldea, „În oglinzi hermeneutice”, în *Vatra*, nr. 1-2/2022, p. 68-70.
- Cistelecan 2016: Al. Cistelecan, „Ioana Em. Petrescu”, în Iulian Boldea, Al. Cistelecan, Cornel Moraru (coord.), *Critici literari și esești români. Dicționar selectiv*, Târgu Mureș, Arhipelag XXI.
- Perian 2010: Gheorghe Perian, *Literatura în schimbare*, Cluj-Napoca, Limes.
- Petraș 2001: Irina Petraș, *Panorama criticii literare românești*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Pop 2001: Ion Pop, *Viață și texte*, Cluj-Napoca, Dacia.
- Simion 2006: Eugen Simion (coord. general), *Dicționarul general al literaturii române*, P-R, București, Univers Enciclopedic.
- Voj 2006: Elena Voj, *Contribuția Ioanei Em. Petrescu la studiul postmodernismului în teoria literară*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Zaciu et al. 2001: Mircea Zaciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (coord.), *Dicționarul scriitorilor români*, vol. III, București, Albatros.

Rezumat: În articolul *Ioana Em. Petrescu și dialogul epistemelor* sunt prezentate studiile de critică și istorie literară ale Ioanei Em. Petrescu din perspectiva reflecțiilor asupra mutațiilor epistemice. În *Ion Budai-Deleanu și eposul comic*, Ioana Em. Petrescu subliniază modul în care eposul comic se transformă într-o „raportare polemică sau ironică la universul valorilor și la canoanele stilistice ale eposului eroic”; în *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*, reevaluarea universului creator al lui Eminescu se realizează din perspectiva inervației simbolice a textului și a unei duble postulări vizionare a eului liric, în raport cu lumea și cu propriul limbaj, dar și din unghiul rolului pe care l-a avut Eminescu în reformularea universului liric românesc; în *Eminescu și mutațiile poeziei românești*, interpretarea poeziei românești moderne are aspectul unei performanțe a dialogului epistemelor, de la cunoașterea erotică bazată pe încorporarea subiectului în obiect la fuziunea extatică, prin analiza conexiunilor simbolice și redimensionarea arhitecturii metaforice a textelor lirice, dar și prin asumarea unei ierarhii a sensurilor creatoare; în *Configurații*, teoria și verva analitică formează un peisaj complex al interpretării, de la eseurile despre „configurația imaginii” la cele dedicate intertextualității și „tehnicii citatului”; în *Ion Barbu și poetica postmodernismului* este urmărită „mutația” epistemică pe care lirismul lui Ion Barbu o înregistrează prin „revoluționarea conceptului de poeticitate”.

Cuvinte-cheie: conceptualizare, epistemă, exegeză, fenomenologie, hermeneutică, Ioana Em. Petrescu, mutație, spirit critic.

Abstract: The article *Ioana Em. Petrescu and the dialogue of episteme* presents the criticism and literary history studies of Ioana Em. Petrescu, considering the reflections on epistemic mutations. In her study *Ion Budai-Deleanu și eposul comic*, Ioana Em. Petrescu emphasizes the way in which comic epic turns into a „polemical or ironic reference to the universe of values and to the stylistic canons of the heroic epos”; in *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*, the reevaluation of Eminescu's creative universe is carried out from the perspective of the symbolic innervation of the text and of a double visionary postulation of the lyrical ego, in relation to the world and to his own language, but also from the angle of the role that Eminescu had had in reformulating the Romanian lyrical universe; in *Eminescu și mutațiile poeziei românești*, the interpretation of modern Romanian poetry appears as a performance of the dialogue of epistemes, from erotic knowledge, based on the incorporation of the subject into the object, to the ecstatic fusion, passing through the analysis of symbolic connections and resizing the metaphorical architecture of lyrical texts, but also assuming a hierarchy of creative meanings; in *Configurații*, the analytical theory and verve form a complex landscape of interpretation, from the essays on „image configuration” to those addressing intertextuality and „quotation technique”; in *Ion Barbu și poetica postmodernismului*, the author highlights the epistemic „mutation” present in Ion Barbu's lyricism through „revolutionizing the concept of poeticity”.

Keywords: conceptualization, episteme, exegeses, phenomenology, hermeneutics, Ioana Em. Petrescu, mutation, critical thinking.

**IOANA EM. PETRESCU,
DESPRE MUTAȚIILE
POEZIEI ROMÂNEȘTI
DUPĂ EMINESCU**

Ion POP

Prof. univ. dr., Universitatea
„Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca

Despre cartea Ioanei Em. Petrescu *Eminescu și mutațiile poeziei românești* (Petrescu 1989) am scris încă de la apariție, în 1989, cu un an înainte de dispariția autoarei. Am scris cu mare emoție și cu un fel de entuziasm al lecturii, pentru că am fost tot timpul în fața unui text care oferea o viziune de ansamblu asupra preocupărilor Ioanei Em. Petrescu până în acel moment. Apăruse deja – dincolo de studiul dedicat lui Budai Deleanu (Petrescu 1974) – marea sa carte, cartea de referință despre Mihai Eminescu, *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică* (Petrescu 1978) (sau *Eminescu, poet tragic*, cum s-a dovedit că este de fapt – titlu sub care a fost reeditată ulterior, sub îngrijirea Ioanei Both [Petrescu 1994]). În volumul din 1989 vedem o continuare, o reluare a unor elemente din interpretarea poeziei lui Eminescu, plasate însă într-o istorie a atitudinilor, a raporturilor dintre *eul poetic* și *univers*, dacă folosim această formulă oarecum uzuală. Ce mi s-a părut frapant, original și neobișnuit în critica românească (încă de la 1989 și a rămas până astăzi – se verifică și la o relectură a acestei cărți) a fost faptul că Ioana Em. Petrescu a venit în fața cititorului cu un mare bagaj de cunoștințe de ordin științific, de ordinul epistemei, cum zice ea, deci al modului de raportare la tipul de cunoaștere pe care îl ilustrează diverși poeți, diverse vârste ale poeziei românești.

Formula cea mai importantă și cea mai sugestivă practică de Ioana Em. Petrescu este cea a trecerii, a evoluției dinspre *vedere* către *viziune*. Aici ea pune în discuție, angajează de fapt o perspectivă gnoseologică pe care o consideră perspectivă rațională de factură hegeliană clasică, în general, fiindcă poate porni încă de la anticii greci, care privilegiază ochiul, vederea, mimesisul. Tema vederii este dezvoltată și cunoaște transformări foarte semnificative în cursul evoluției poeziei românești. Aici este inserția

elementului de istorie literară care îl pune pe Eminescu în fața și în consecința unor experiențe poetice precedente, și anume cele legate de ilustrarea acestui principiu al *vederii*, care stă sub simbolistica ochiului, a distanței raționale față de, spre exemplu, peisaj.

Sigur că avem de-a face cu o trecere în revistă, foarte semnificativă și cu nume bine selectate, a unor poeți reprezentativi – de la Grigore Alexandrescu, Alecsadri și cei din jurul lor – dintr-o etapă a poeziei în care implicarea subiectivă – raportul *eu-univers* – încă nu era foarte accentuată în sensul participării. Ioana Em. Petrescu va vorbi punând în opoziție perspectiva raționalistă asupra lumii, făcând deci o diferență între această distanță contemplativă, propusă de ochiul intelectual, și ceea ce ea numește *metaforă alimentară a cunoașterii prin asimilare*, expresie pe care o deduce, o concentrează, având în vedere evoluția științelor moderne, pluriperspectivice și care desfășoară o viziune a raportului dintre *eu* și *lume* ce traversează individualul, pe de o parte, dar, pe de altă parte îl angajează într-o comunicare intimă, organică, sub semnul acesta al *metaforei alimentare și al cunoașterii prin asimilare* – lucru care se va ilustra în partea a doua, în capitolele ultime ale cărții, care, după părerea mea, sunt cele mai importante, cele mai profunde ca lectură critică, cele dedicate lui Nichita Stănescu și lui Ion Barbu (sau, mai degrabă, mai întâi Ion Barbu și apoi Nichita Stănescu).

Transformarea aceasta a *vederii* în *viziune* ține de implicarea romantică a *eului*, de ceea ce Eminescu numește „ochiul deschis lăuntric” – „ochiul închis afară înlăuntru se deșteaptă” –, formulă pe care Ioana Em. Petrescu o ilustrează printr-un studiu de factură tematistă, urmând câteva constelații ale imaginarului eminescian centrate în jurul marelui simbol al oglinzii sau spațiului simbolic al oglinzii; este vorba despre orbire deci, iar toate aceste lucruri sunt legate între ele în sensul în care are loc o interiorizare, o asimilare subiectivă a lumii exterioare.

În interpretarea lui Eminescu, Ioana Em. Petrescu susține că, deși poetul se situează într-o epocă în care intră deja într-un joc cu raționalismul de tip *kantian*, de data asta, el rămâne totuși la un model adoptiv, model al sfericității lumii, un model mitic, un model care vizează angajarea *eului* într-un cosmos văzut ca o totalitate. E o idee foarte importantă la care va reveni pe parcursul analizelor în succesiune. De exemplu, comentându-l pe Lucian Blaga, Ioana Em. Petrescu dă un capitol un pic mai sumar și centrat pe două imagini împrumutate universului imaginar; sunt două metafore importante pe care Blaga le pune în joc, și anume simbolul crinului și

al cenușii, pe de o parte, și, pe de altă parte, rana, poezia fiind interpretată ca o expresie a rănii lăuntrice.

În toate capitolele cărții este importantă densa substanță teoretică a comentariului. Și în cazul lui Blaga, există un preambul legat chiar de metaforă, în care se preia problema tocmai acestei treceri – ceea ce Blaga numea *metafora plasticizantă* și *metafora revelatorie*, metafora care caută abisul, depășirea plasticității, depășirea obiectului spre o viziune interiorizată și care ține de plusul adăugat, de adaosul subiectiv, imaginar, chiar oniric la unii poeți la ceea ce ne oferă realitatea. Aici, iarăși, aria de levitație a Ioanei Em. Petrescu este foarte largă. Sigur că este vorba, inevitabil, și de filozofia indiană, care are legătură cu Eminescu, în primul rând, cu trimitere la Sergiu Al-George, care a studiat aceste chestiuni, dar este vorba și de avansări teoretice către Hans-Georg Gadamer sau Paul Ricoeur, cu *metafora vie*, și, bineînțeles, ținându-se seama și de ceea ce scrie și gândește Blaga despre metaforă. Lucruri extrem de importante și care sunt un fel de anticameră, un fel de preambuli obligatorii, din punctul de vedere al Ioanei Em. Petrescu, pentru a intra în interpretarea propriu-zisă a temelor propuse – aceste fie fragmente, fie constelații de imaginar pe care le abordează, oarecum în stil tematist, cum de altfel s-a și remarcat (observam și eu în prima cronică din 1989), modelul fiind cel genevez: căutarea de elemente ale imaginarii care ilustrează raportul dintre *eu* și *univers*. Aceasta este metafora esențială care domină toată interpretarea Ioanei Em. Petrescu.

Ioana Bot a folosit o expresie pe care a reluat-o apoi și Adrian Tudurachi vorbind despre o *semantică ontologică*, adică o corelație de teme care ilustrează *relația semnului cu eul*. Este, de fapt, perspectiva existențială, s-ar putea spune chiar existențialistă (și cuvântul n-a fost evitat), iar, pentru Ioana Em. Petrescu, a fost foarte important – ca și pentru genevezi și pentru mulți critici români din ziua de astăzi care merg pe aceste urme – ca interpretarea poeziei, lectura poeziei să fie făcută în sensul reliefării acestor relații intime de dialog, de conflict, de tensiune între *eu* și *univers*.

În cazul lui Blaga, perspectiva este un pic mai restrânsă la aceste două motive, dar asta nu înseamnă că Ioana Em. Petrescu nu face un fel de mic circuit în universul imaginar blagian; aici ne și întâlnim pe alocuri, pentru că Ioana Em. Petrescu a avut generozitatea de a cita și câteva dintre interpretările mele din cartea despre Blaga (Pop 1981), cum va face și pentru Nichita Stănescu din cartea dedicată lui (Pop 1980). Important este că Ioana Em. Petrescu vorbește și despre Blaga în aceeași perspectivă care angajează

în chip fundamental raportul dintre *eu* și *univers*. Sigur că se raportează și ea la geografia mitologică blagiană, pentru că și Blaga este într-un fel un poet al tranziției spre noua epistemă care la ea este concretizată în ceea ce numeam eu pe vremuri o *psihodramă*, un *mit personal* care are mai multe etape în evoluția sa: de la eul angajat expresionist, și oarecum în perspectivă de filozofie indiană, într-un univers elementar în primele volume la poezia tristeții metafizice, la distanțarea și recuperarea din *Nebănuitele trepte* și din opera postumă.

În ceea ce-l privește pe Arghezi, Ioana Em. Petrescu notează și opinia lui Pompiliu Constantinescu despre un anumit eminescianism, o anumită retorică romantică ce se conservă la Arghezi. Pe de altă parte, ea atrage atenția asupra unui fapt important, anume că Arghezi este și un poet al limbajului, al unui limbaj adus la un nivel de concretizare, de materialitate absolut exemplară, în mod evident, cu exercițiul baudelairian și cu interesul pentru estetica urâtului, pentru laturile mai impure, spre acest nămol al tainelor pe care Arghezi încearcă să-l exploateze. Ioana Em. Petrescu analizează splendid câteva pasaje esențiale din Arghezi, poet care încearcă, în indeterminarea asta generală asupra perspectivei unei divinități care este mai degrabă absentă, este *Dumnezeul ascuns - Deus absconditus* -, să găsească singura posibilitate de a construi, în golul creat de divinitate, o divinitate mereu bănuită, niciodată atinsă.

În capitolul dedicat lui Ion Barbu, Ioana Em. Petrescu excelează în mai multe privințe. Aș începe chiar cu acele poeme numite de Tudor Vianu *parnasiano-vitaliste*. Ioana Em. Petrescu nu contrazice întru totul, dar nuanțează mult această formulă și mai ales ne introduce într-un circuit simbolic, într-un circuit al ritualului de inițiere în tradiția inițierilor eleusine din mitologia greacă, cu o desfășurare extraordinar de bogată și de sugestivă a tuturor elementelor care creează acest prim segment al operei barbiene.

Când se trece la poezia ermetică, Ioana Em. Petrescu are darul admirabil de a interpreta cele mai dificile pasaje din opera lui Ion Barbu, care deja își încifrează mesajul, își construiește un limbaj în care unitatea emoțională a cuvântului este, cum spune chiar poetul, depășită de unitatea fonetică a versului. Este aici o experiență importantă de laborator pe care a frecventat-o și Marian Papahagi (Papahagi 1976), și eu, când am scris, în 1985, despre jocul textului la Ion Barbu (Pop 1985); deci aici ne întâlnim și este o emoție specială, trebuie să vă mărturisesc, această întâlnire după atâta vreme, această consonanță de sensibilități critice în legătură cu poezia lui Ion

Barbu. Nu uit interpretările minunate pe care Ioana Em. Petrescu le dă ciclului balcanic, cu căutarea sublimului în grotesc, cu această latură de profunzime, aceste straturi de profunzime a viziunii în care, sub suprafețele impure sau ludice sau oarecum degradate ale lumii zise balcanice, descoperă o spiritualitate profundă, cu acel gest pe care îl știm cu toții, emblematic, al lui Hagi: „Sfânt trup și hrană sieși,/ Hagi rupea din el”.

Pe de altă parte, când ajungi la Nichita Stănescu, teritoriul este imens. Ioana Em. Petrescu, din nou, domină viziunea cu mare prestigiu interpretativ. Sigur că și aici ne întâlnim – și iarăși sunt bucuros să constat această întâlnire – între unele elemente pe care le-am citit și eu, le-a citit și ea, dar Ioana Em. Petrescu vine cu o perspectivă filozofică mult adâncită și mult lărgită față de ceea ce se putea spune cu mai mulți ani în urmă.

Aici e vorba de fapt – ca să reduc la o formulă pe care am folosit-o eu cu referire la poezia lui Nichita Stănescu – de o mare construcție a *poiesis*-ului, a facerii poeziei. În problematica aceasta a cuvântului, a felului în care eul poetic își caută expresia fragmentară pe care o cere depășită dincolo de cuvânt, într-un un fel de cuvânt totalizator, spre necuvânt, aici este spectacolul absolut impunător al interpretării Ioanei Em. Petrescu, începând cu elegiile și continuând până la ultimele opere, și îmi place să spun că Ioana Em. Petrescu aduce argumente foarte serioase, în sensul că ultimele volume – să zicem că *Operele imperfecte* sau *Epica magna*, mai ales – nu sunt atât de scăzute ca nivel estetic cum a pretins o parte, ca să mă exprim cu o formulă cunoscută și nu foarte agreabilă, a criticii românești. Ioana Em. Petrescu demonstrează, cu textele la îndemână și cu (inter)lecturi extrem de atente, toată această dramaturgie a eului poetic angajat tensionat în fața lumii și cu sine însuși. Este dureroasă această oscilație între certitudinea-incertitudinea capacității cuvântului de-a te exprima pe tine, de-a exprima lumea, foamea de cuvinte, greața de cuvinte, oscilația aceasta între contemplație și metamorfoză, sentimentul morții, trimiterea în final la *Odă (în metru antic)*, cu toate observațiile importantissime în ceea ce privește aplicarea principiului barbian după care nu cuvântul contează în poezie, ci sintaxa poemului, versul este cel care contează.

Ar mai fi enorm de multe lucruri de spus, important este însă că Ioana Em. Petrescu nu neglijează niciun aspect, vorbește și despre *Opere impersonale*, de exemplu, și, tocmai trecând de la *Opere impersonale* spre finalul operei lui Nichita Stănescu abordează dialogul poetului cu *Oda (în metru antic)*. Sunt pagini superbe care uzează și de ceea ce făcuse Ioana Em.

Petrescu ca exercițiu interpretativ în *Tehnica citatului* (Petrescu 1981). În *Configurații* sunt pagini foarte importante legate de modul în care, la Nichita Stănescu, citatul este adus într-un fel de dialog fertil cu propria viziune poetică. În acest caz, Eminescu oferă foarte multe exemple, pe care nu oricine le poate observa, dar Ioana Em. Petrescu le înregistrează, ajungând până la urmă la acest final, tot eminescian, cu *Noduri și semne*, unde are loc un fel de împăcare prin moarte cu tot ceea ce a fost trăit și nu mai poate fi trăit.

În ansamblu, aș spune că această carte despre *mutațiile poeziei românești după Eminescu* este centrul operei Ioanei Em. Petrescu. După aceea, după ce preia anumite lucruri despre ceea ce scrisese anterior despre Eminescu și le dezvoltă, exegeta va continua în mod spectaculos cartea despre Ion Barbu și postmodernism (Petrescu 1993), sigur, într-o interpretare foarte personală, pentru că ce știm noi, în general clișeistic, despre postmodernism are prea puțin a face cu felul în care Ioana Em. Petrescu, profitând de perspectiva noilor științe și de această cunoaștere subiectivă, spune despre Ion Barbu.

Toate adunate împreună dau imaginea unei opere substanțiale, a unei opere care s-a apropiat de poezie cu o conștiință teoretică majoră, foarte profundă, de mare rafinament intelectual, dar nerămânând nicio clipă la acest nivel al *sicității* intelectuale a interpretării, ci, dimpotrivă, realizând un fel de angajament existențial de-a dreptul impresionant.

Relectura acestei cărți mi-a întărit sentimentul că avem de-a face cu un fel de ritual elegiac al lecturii. Se simte în tot ce a scris Ioana Em. Petrescu propria dramă, propria tragedie. Este această nesiguranță, acest sentiment al fragilității, al precarității care se traduce peste tot și este căutat, cum se poate vedea și la Eminescu, și la Arghezi, în nelămuririle lui, și la Bлага, în *psihodrama* respectivă, și, bineînțeles, la Ion Barbu și, mai ales, la Nichita Stănescu. Prin urmare, este mult din viața și din trecerea Ioanei Em. Petrescu în această carte și asta îi dă și o calitate „poetică” – foarte angajantă, foarte atașantă emoțional –, care înscrie, de fapt, oficiul critic într-un cadru existențial, verificând întreaga obsesie a Ioanei Em. Petrescu legată de relația – care trebuie neapărat descoperită prin lectura critică – dintre *eu* și *univers*, în toate aspectele sale de comunicare, armonioasă, mai tensionată sau chiar tragică, cu lumea.

Bibliografie

- Papahagi 1982: Marian Papahagi, „Ion Barbu: mitopoetica integrării în unitate”, în *Exerciții de lectură*, Cluj-Napoca, Dacia.
- Petrescu 1974: Ioana Em. Petrescu, *Ion Budai Deleanu și eposul comic*, Cluj-Napoca, Dacia.
- Petrescu 1978: Ioana Em. Petrescu, *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*, București, Minerva.
- Petrescu 1981: Ioana Em. Petrescu, *Configurații*, Cluj-Napoca, Dacia.
- Petrescu 1989: Ioana Em. Petrescu, *Eminescu și mutațiile poeziei românești*, Cluj-Napoca, Dacia.
- Petrescu 1993: Ioana Em. Petrescu, *Ion Barbu și poetica postmodernismului*, București, Cartea Românească.
- Petrescu 1994: Ioana Em. Petrescu, *Eminescu, poet tragic*, ediție îngrijită de Ioana Both, Iași, Junimea.
- Pop 1980: Ion Pop, *Nichita Stănescu. Spațiul și măștile poeziei*, București, Albatros.
- Pop 1981: Ion Pop, *Lucian Blaga. Universul liric*, București, Cartea Românească.
- Pop 1985: Ion Pop, „Poezia ca «joc secund»”, în *Jocul poeziei*, București, Cartea Românească.

Rezumat: În articolul *Ioana Em. Petrescu, despre mutațiile poeziei românești după Eminescu* se propune o relectură a cărții *Eminescu și mutațiile poeziei românești* (1989) din perspectiva unei formule interpretative ce constă în urmărirea raporturilor dintre *eul poetic* și *univers*. În acest volum, Ioana Em. Petrescu reia unele elemente din interpretarea poeziei lui Mihai Eminescu, pentru a arăta felul în care modelul sfericității lumii, care vizează angajarea *eului* într-un cosmos văzut ca o totalitate, valorificat de Eminescu, este preluat apoi de alți mari poeți români: Lucian Blaga, Tudor Arghezi, Ion Barbu, Nichita Stănescu. Cartea *Eminescu și mutațiile poeziei românești* este prezentată ca centru al operei Ioanei Em. Petrescu, ca o elegie sau un ritual elegiac al lecturii, prin care oficiul critic se înscrie într-un cadru existențial, verificând întreaga obsesie a Ioanei Em. Petrescu legată de relația dintre *eu* și *univers*, în toate aspectele sale de comunicare, armonioasă, mai tensionată sau chiar tragică, cu lumea.

Cuvinte-cheie: cunoaștere, eu poetic, Ioana Em. Petrescu, Ion Barbu, Lucian Blaga, metaforă, Nichita Stănescu, poezie, Tudor Arghezi, vedere, univers, viziune.

Abstract: The article *Ioana Em. Petrescu, on the mutations of the Romanian poetry after Eminescu* proposes a re-reading of the book *Eminescu și mutațiile poeziei românești* (1989), from the perspective of an interpretive formula that consists in tracing the relationship between the *poetic self* and *the universe*. In this volume, Ioana Em. Petrescu takes up some elements from the interpretation of Mihai Eminescu's poetry, to show the way in which the model of the world sphericity, which aims to engage *the self* in a cosmos seen as a whole, valued by Eminescu, is then taken over by other great Romanian poets: Lucian Blaga, Tudor Arghezi, Ion Barbu, Nichita Stănescu. The book *Eminescu și mutațiile poeziei românești* is presented as the center of Ioana Em. Petrescu's work, as an elegy or an elegiac ritual of reading, through which the critical office is included in an existential framework, verifying the entire obsession of Ioana Em. Petrescu related to the relationship between *I* and the *universe*, from all the angles of communication, which is a harmonious, more tense or even tragic communication with the world.

Keywords: knowledge, poetic self, Ioana Em. Petrescu, Ion Barbu, Lucian Blaga, metaphor, Nichita Stănescu, poetry, Tudor Arghezi, view, universe, vision.

Imagine din Casa Memorială „Liviu și Ioana Emanuela Petrescu”

**PRIVIND ÎNAPOI,
POSTMODERNISMUL.
IOANA EM. PETRESCU
ȘI CRITICA
POST-CONCEPTUALĂ**

Florin OPREȘCU

Privat doz. dr., Institutul de
Romanistică, Universitatea din Viena

Post-modernism, post-conceptualism și rezistența la teorie

În „Introducerea” la cunoscuta sa carte *Privind înapoi, modernitatea*, Sorin Alexandrescu postula în privința metodei folosite în eseurile componente ale volumului că „postmodern ar fi, deci, actul distanțării de goana modernă după diverse metode în *același timp* însă cu un act de respect față de ele, cu ideea că ele pot fi oricând din nou folosite și că nimic nu justifică anatemizarea lor drept caduce” (Alexandrescu 1999: 15). Așadar, o metodologie postmodernă în studiile literare ar presupune o anumită relaxare și o flexibilizare a metodelor tabuizate de modernitate. Toate metodele devin utile, dar nu neapărat necesare, deci nu reprezintă o „hermeneutică suficientă”. Continuând însă ideea lui Sorin Alexandrescu, în direcția arheologiei cunoașterii postmoderne, ar fi probabil necesară o dublă analiză discursivă pentru a defini modul postmodern de raportare la conceptele tari ale modernității, adică atât o abordare genealogică, de stabilire a principiilor de funcționare ale paradigmei, cât și una arheologică, de identificare a istoriei sale conceptuale. Astfel, într-o primă etapă a înțelegerii modului de (re)construcție teoretică a poeziei postmoderne, așa cum apare aceasta în critica Ioanei Em. Petrescu, este necesar să întreprindem două acțiuni implicite: una de plasare în context a contribuției sale și alta de relaționare cu critica post-conceptuală și, implicit, de elucidare a titlului ales din perspectiva genealogiei.

În primul rând, pentru a delimita interesul pentru transformările poetice majore din a doua parte a secolului al XX-lea este necesară schițarea unei minime fișe bibliografice cu cercetările majore ale Ioanei Em. Petrescu privitoare la „paradoxiile” postmoderne, care să ateste, să explice și să con-

textualizeze viziunea sa sintetică asupra acestei poetici, în sincretism cu modernitatea, nicidecum separat. O astfel de privire demonstrează înțelegerea unui fenomen cultural în context mai larg, interdisciplinar și sincretic. Putem porni desigur de la articolul din „Steaua” (1988)¹, intitulat „Modernism, postmodernism – o ipoteză”, regăsit și în volumul cu titlul omonim, îngrijit de Ioana Bot și apărut în 2003 (Petrescu 2003). Ipoteza Ioanei Em. Petrescu nu pornește însă de aici decât într-o cronologie editorială, să-i spunem. Cronologic, așa cum preciza Ioana Bot² în nota asupra ediției la volumul citat, interesul asupra mutației paradigmei poetice din a doua parte a secolului al XX-lea datează din anii '80, un context generat de mediul american, ca urmare a bursei Fullbright (1981-1983), de la Universitatea din California. Revenind la același Sorin Alexandrescu și evaluând global studiile Ioanei Em. Petrescu, ni se confirmă faptul că interesul pentru această paradigmă flexibilă, instabilă, mobilă este o „problemă de cultură”, în sensul identificării genealogiei unei memorii culturale a prezentului său, dar și „un act de conștiință a identității proprii” (Alexandrescu 1999: 16).

Volumele *Eminescu și mutațiile poeziei românești*, din 1989 (Petrescu 1989), și, mai ales, în contextul analizat aici, *Ion Barbu și poetica postmodernismului*, din 1987 (Petrescu 1993)³, sunt relevante, inovatoare și în acord cu problematica postmodernismului și, anticipând, a de-conceptualizării. Faptul relevant este că cele două studii se completează reciproc tot într-o provocatoare relație sincretică și că structura de rezistență generică este poetica postmodernismului și, după cum o să încerc să dezvolt în articolul de față, o poeticitate sintetică și sincretică. Aceasta este în convergență și cu „rezistența la teorie” (De Man 1986), așa cum este ea înțeleasă în anii '80 de către Paul de Man, cu o anumită reticență la denominările sfârșitului de secol

¹ Așa cum citim în „Nota editoarelor” Diana Adamek și Ioana Bot, din volumul *Portret de grup cu Ioana Em. Petrescu*, Editura Dacia, Cluj, 1991, p. 167, în „Secțiunea a IV-a”, dedicată „Fragmentelor despre deconstructivism”, „o primă variantă a acestui text a apărut în *Steaua*, nr. 5/1988, p. 14-15. Ulterior, Ioana Em. Petrescu a revenit asupra textului cu completări pe care le-am marcat cu paranteze drepte. De asemenea, am renumerotat, tacit, notele”.

² Vezi precizarea Ioanei Bot în „Studiul introductiv” al volumului *Modernism/Postmodernism. O ipoteză*, ed. cit., p. 8, în privința „cronologiei” studiilor asupra postmodernismului ale Ioanei Em. Petrescu: „...ele sunt scrise pe durata unui deceniu, din 1981 (când o bursă Fullbright îi prilejuiește autoarei un contact direct cu noile deschideri ale criticii americane) până în 1990, anul morții sale”.

³ În prefața volumului, Ioana Bot explică faptul că acesta fusese predat editurii în 1987 și a apărut postum, în 1993.

postmodern și, mai precis, la fenomenul de- sau re-conceptualizării filologice, într-un context cultural extrem de instabil. Prin analiza înțelegerii teoriilor postmodernismului poetic și prin aplicarea la poetica eminesciană sau/și barbiană, tezele Ioanei Em. Petrescu anticipă și se armonizează cu tezele mai noi, post-conceptualiste, plasate în siajul renunțării la conceptele de-semantizate ale timpului.

În cunoscutul său studiu din 1986, Paul de Man admite că rezistența la introducerea terminologiei lingvistice în discursul despre literatură nu poate fi redusă la o chestiune pur istorică, de periodizare, fie modernă, post-modernă, post-clasică sau romantică, cu toate că, admite el, presiunea periodizării este o parte a acestei probleme. În consecință, pentru de Man, „The resistance to theory is a resistance to the use of language about language. It is therefore a resistance to language itself or to the possibility that language contains factors or functions that cannot be reduced to intuition” (De Man 1986: 12-13). Din acest punct de vedere, consideră de Man, modelul dualist aplicat în studiile literare, teoretic-raționalist vs. estetic-intuiționalist, va fi mereu expus acestei bătălii teoretice. În cele din urmă, concludiv este faptul că „Nothing can overcome the resistance to theory since theory is itself this resistance. The loftier the aims and the better the methods of literary theory, the less possible it becomes” (De Man 1986: 19). Putem așadar considera că nu doar artele suferă o mutație terminologică la sfârșit de veac, ci și teoria artelor, fiind pus sub semnul întrebării chiar meta-limbajul lor. Teoria este înțeleasă ca o formă de rezistență, ca o ruptură prin distanțare și abstractizare. Explicațiile lui Paul de Man sunt oarecum consonante cu înțelegerea indeciziei terminologice într-un context instabil mai general al paradigmei postmoderne, cât și cu tezele mai noi referitoare la fenomenul post-conceptualizării.

Termenul de *postconceptualizare* apare în studiile de specialitate psiho-socială, dar și în filosofia științei și, mai recent, în cercetarea istoriei, mai puțin în cazul studiilor literare. Termenul apare în meta-teorie, ca urmare a unui interes constant în ultimele decenii pentru reproblematicizarea marilor concepte ale științei, în vederea evitării exceselor terminologice, a transgresărilor inter-disciplinare și a retorizării științei prin transferuri terminologice forțate. Avem de-a face cu o reminiscență deconstructivistă, care revine asupra chestionării structuralismului conceptual, cel care a deschis extrem de larg și de curajos posibilitățile interdisciplinare. Revenind asupra explicațiilor Ioanei Em. Petrescu, am putea spune că un astfel de proiect „decon-

structiv” este similar cu cel întreprins de ea în anii '80: fie când susține că termenul postmodernism „...se află în căutarea propriei sale sfere conceptuale” (Petrescu 1993: 34), prin „indecizie conceptuală” (Petrescu 1993: 33), fie când solicită „modificarea conceptelor noastre fundamentale” (Petrescu 1993: 30) pentru a putea reveni la esența artei.

Cercetarea studiilor științifice actuale, care tratează problematica meta-lingajului în științele sociale, relevă din plin acest interes accentuat pentru chestiunea deconceptualizării și investigării referitor la utilizarea conceptelor. O simplă privire asupra cercetărilor mai recente în acest sens relevă serii ample de investigații, mai ales din sfera cercetărilor psiho-sociale și a filozofiei științei. Astfel de cercetări ar putea fi exemplificate prin studii precum: Eric Margolis, Stephen Laurence (Eds.), *Concepts. Core Readings* (Margolis, Laurence 1999); Julia Langkau, Christian Nimtz (Eds.), *New perspectives on concepts* (Langkau, Nimtz 2010); Edouard Machery, *Doing without concepts* (Machery 2011); Andy Blunden, *Concepts: a critical approach* (Blunden 2012); Eric Margolis, Stephen Laurence (Eds.), *The conceptual mind: new directions in the study of concepts* (Margolis, Laurence 2015); Håkon Leiulfsrud; Peter Sohlberg (Eds.), *Concepts in action: conceptual constructionism*, (Leiulfsrud, Sohlberg 2018); Marianna Bolognesi, Gerard J. Steen (Eds.), *Perspectives on abstract concepts: cognition, language and communication* (Bolognesi, Steen 2019). Constatăm, astfel, un interes recent constant pentru re-problematizarea conceptelor fundamentale în științe, mai ales în cele psiho-sociale și în filosofia științei, și o chestionare activă a limbajului fundamental de operare științifică. Deși este dificil de concluzionat, trebuie spus că printr-o astfel de listă parțială asupra naturii conceptuale în științele începutului de mileniu avem o imagine clară a unui neo-empirism. Acesta are rădăcini în deconstrucția secolului trecut, dar este mai radical în postulatul revenirii la intuiții, percepții, experimente senzoriale, chestionând în egală măsură chiar miezul disciplinelor științifice: abstracția și teoretizarea. Este o formă de empirism social aplicat științei. În fond, Paul de Man anticipase, pe bună dreptate, rezistența la teorie, care devine astfel o rezistență la generalizările și, implicit, la distanțările conceptuale.

În domeniul studiilor literare, interesul pentru re-problematizare este mai puțin pregnant. Și aici, cred că cercetările din anii '80 ale Ioanei Em. Petrescu au o funcție de pionierat, de avangardă științifică, ea intuind și anticipând problematizările mai recente în privința punctelor nodale dintre filosofia științei, precum sociologia cunoașterii (Kuhn) sau arheologia cunoaște-

rii (Foucault). În privința transferurilor terminologice științifice în studiile literare, am putea aminti că denunțarea acestei practici a făcut obiectul unui studiu „scandalos” din 1997, cunoscut mai degrabă prin ceea ce s-a numit „afacerea Bricmont-Sokal” (Sokal, Bricmont 1997). Chiar dacă folosesc parodia ca instrument de deconspirare a formelor goale terminologice, cei doi profesori de fizică demonstraseră și denunțaseră teatral excesul transferului terminologic din științele exacte în științele umaniste. Mai mult, și ei deconstruiesc un canon anglo-saxon al finalului de mileniu, denunțând misticismul științific al unor „vedete” ale noii științe umaniste, precum: Lacan, Irigaray, Latour, Baudrillard, Deleuze sau Guattari.

Totuși, din studiile mai puțin „scandaloase” invocate mai sus, ar merita invocate aici pentru reliefaarea fenomenului post-conceptualizării, concluziile studiului lui Edouard Machery, din *Doing without Concepts* (2011). „The research on concepts in psychology and neuropsychology has reached a point where drastic conceptual changes are required. The theoretical term *concept* should be eliminated from the vocabulary of contemporary psychology and should be replaced with terms that are more appropriate for fulfilling psychologists' goals, such as *prototype*, *exemplar*, and *theory*” (Machery 2011). Așadar, în studiul său, autorul contestă chiar folosirea și validitatea termenului propriu-zis de „concept” în studiile psiho-sociale, propunând înlocuirea sa din motive de generalizare și de incapacitate explicativă. „The current theories of concepts – prototype theories, exemplar theories, theory theories, and neo-empiricist theories – fail to explain all the known phenomena” (Machery 2011). Motivul pentru „a face psihologie fără concept” („doing psychology without the theoretical term *concept*”) este tocmai intensa abstractizare și distanțare de psihologia experimentală, deci un transfer indezirabil, care în loc să concretizeze, abstractizează, producând contrariul. Dacă studiul lui Machery se concentrează strict pe problematizarea terminologică a „conceptului”, o pleiadă de studii contemporane tratează utilizările variate ale terminologiei conceptuale în știință în genere. Spre exemplu, un volum precum cel coordonat de Marianna Bolognesi și Gerard J. Steen (Eds.), intitulat *Perspectives on abstract concepts: cognition, language and communication* (Bolognesi, Steen 2019), demonstrează cât de actuală și de complexă este această temă a abstractizării conceptuale și a utilizării instrumentelor de limbaj în științe, de la neuro-imagineri, la psiholingvistică, semantică lexicală, până la modelarea computațională. Rezistența conceptuală devine astfel o mediere, în sensul de adaptare a terminologiei la domeniile științifice variate.

Totuși, în cazul studiilor literare situația este diferită și mai complexă, așa cum am văzut deja prin studiul anticipativ al lui Paul de Man. Ioana Em. Petrescu, prin studiile sale teoretice și critice, are o poziție de avangardă în a trasa un drum ceva mai precis în ceea ce privește „criza conceptuală” a postmodernismului în știința textului literar, prin analiza exponențială practică a modelului poetic eminescian și a celui barbian. Poststructuralismul american, experimentat la Universitatea din California, îi prilejuește o ajustare a terminologiei și o aplicare a acesteia la două modele exemplare de poeticitate ale lirismului românesc.

Ion Barbu și poetica postmodernismului – o dinamică paradoxală

Modelul de lucru al Ioanei Em. Petrescu este deja de domeniul comun în sfera studiilor barbiene. Ea aplică o critică a mutațiilor în modul general al gândirii secolului al XX-lea, prin elucidarea ecuației modernism -postmodernism, iar post-conceptualismul este abordat, în primul rând, ca o consecință a abandonării „modelului cultural antropocentric și individualist al Renașterii, precum și a conceptului clasic de științificitate” (Petrescu 1993).

O astfel de analiză retro, care de fapt valorifică tezele poststructuraliste pentru a explica funcția anticipativă a literaturii, o va face mai târziu, în 2001, și Ioan Bogdan Lefter (Lefter 2001), care analiza lirica *Stanțelor* bacoviene, de această dată, din perspectiva anticipării optzecismului posmodernist. Câteva categorii ale postmodernismului optzecist sunt deja identificate în volumul din 1946 al lui George Bacovia, printre care „maxima lapidaritate”, „exprimarea prozaică”, „depășirea retoricii simboliste”, „stilul stenogramatic”, „scriitura directă, antimetaforică”. „Bacovia, notează Ion Bogdan Lefter, a parcurs traseul tranziției de la modernism către postmodernism, fixând astfel la noi un model de evoluție urmat instinctiv în jurul lui 1980 de un număr de autori care, după ce se afirmaseră ca voci poetice grațioase, orfice, ocupate cu înălțimea emoțiilor pure, au simțit mai apoi nevoia – chiar dacă nu și-au putut părăsi datele structurale inițiale – să coboare către versul mai direct și mai prozaic, nu o dată în sensul implicării morale” (Lefter 2001: 84)⁴. Așadar, traseul generației optzeciste, în a doua sa fază, ar fi anticipat de

---

⁴ Pentru mai multe exemple în acest sens se poate consulta și Florin Oprescu, „George Bacovia – un poet neoromantic eminescian?”, în *Concepte în mișcare*.

stilul direct și prozaic al lui Bacovia. Dar „primul” postmodernism, cel pe care Lefter îl numește „orfic”, înalt, pur, abstract până la idee, este anticipat deplin de lirica barbiană. Și acest fapt este demonstrat cu prisosință, deja din 1993, de Ioana Em. Petrescu, care se axează, în primul rând, pe relația post-conceptuală a cunoașterii poetice, ce denunță și depășește conceptul clasic de științificitate.

Prima precizare importantă este că Ioana Em. Petrescu intuiește și dezvoltă în jurul acestei teze, a „mutației” modelului antropocentric renașcentist, o adevărată teorie care este extrem de bine argumentată și de funcțională, și anume cea de „criză conceptuală”, dată de o incongruență între tiparul gândirii și cel al științei. Apelând la poezia barbiană și în genere la modelul barbian de cunoaștere poetică, expunerea Ioanei Em. Petrescu demonstrează că este, în fond, o criză între Subiect și Concept. Această analiză dialectală este mereu prezentă și în cercetarea liricii barbiene, pornind de la premisa că postmodernismul este „...un punct de interferență a unor direcții contradictorii” (Petrescu 1993: 16). Îi invocă pe Bachelard, Lupașcu sau Derrida, apropo de deconstrucție, operând frecvent cu ecuația de dialectizare a conceptelor și/ sau cu cea de reechilibrare a contrariilor. În acest context, Ioana Em. Petrescu abordează deconstruirea conceptului de subiect și definește post-modernismul, așa cum spuneam mai sus, în termenii unei relevante indecizii conceptuale. Acesta este și unul din punctele nodale ale legăturii, sau relației dintre post-conceptualismul în științele psiho-sociale, așa cum le-am observat și în critica Ioanei Em. Petrescu, aplicată modelului barbian de cunoaștere poetică. Așadar, postmodernismul este definit, în deplin spirit post-conceptual astfel: „În lipsă de alt termen, voi numi postmodernism modelul cultural care aspiră spre o nouă sinteză, integrând și depășind criza modernismului, într-o încercare de reabilitare (pe baze dinamice însă) a categoriei individualului” (Petrescu 1993: 15). Mai mult, ea înțelege deplin riscul transferului terminologic, în cazul dat între arhitectură și studiile literare, admitând că termenul de postmodernism „prezintă toate dezavantajele (dar și toate avantajele) unei atari indecizii conceptuale” (Petrescu 1993: 15). Indecizia conceptuală vine tocmai din complementaritatea contrariilor de care dispune sfârșitul de veac.

Deci, postmodernismul se afla, în viziunea Ioanei Em. Petrescu, și încă se mai află, în căutarea propriei sale sfere conceptuale. În articolul din 1988, Ioana Em. Petrescu explică extins traseul poetic spre Subiect și în măsura în care conceptele sunt utile, adică în măsura în care recompun Subiectul, după ce acesta va fi fost pulverizat de modernism. Dar cum se justifică argumentarea acestei dinamizări conceptuale prin alegerea modelului barbian de poezie? Așa cum o spune deja Ioana Bot în prefața volumului mai sus menționat, „poezia devine în consecință – în viziunea sa – o *vestire* a noii episteme” (Petrescu 2003: 7). Adică, așa adăuga, poezia devine formula post-conceptuală ideală prin excelență. Aplicația postmodernismului Ioanei Em. Petrescu asupra poezicii barbienne este ideală, pentru că, în cazul lui Barbu, nu este vorba despre „detalierea discursiv retorică a universului deja organizat în concepte”, ci despre o „explorare a unor nivele de realitate mai adânci, până la care conceptul nu ajunge încă, până la care conceptul va ajunge doar după ce vocația de perpetuu pionierat a limbajului poetic le va fi anexat și le va fi aproximat la nivelul logicii concrete a imaginarului” (Petrescu 1981: 9).

Iată că Barbu este un instrument extrem de util în acest fenomen al deconceptualizării, tocmai pentru că el explorează niveluri de realitate mai adânci, depășind denominările formale specifice epistemei moderniste. Ermetismul barbian, și în genere al poeziei moderne, așa cum demonstrează Ioana Em. Petrescu pe deplin în *Configurații*, exprimă o voință de a anexa cunoașterii umane noi teorii ale realului. Mutația constă în abandonarea modelului cultural antropocentric și individualist construit în Renaștere, precum și a „conceptului clasic de științificitate”. Așadar, nu este vorba, în primul rând, de o criză ontologică în științe, ci ea intuiește aici o criză conceptuală. Definirea conceptelor se face prin invocarea lui Bachelard, la care realitatea științifică reclamă modificarea conceptelor noastre fundamentale și dialectizarea lor. Atât Bachelard, cât și Derrida practică o anumită formulă a noii episteme, prin care „noul raționalism e definit și educat printr-o pedagogie a ambiguității (*Le nouvel esprit scientifique*)” (Petrescu 2003: 30), adică o expresie care explică și este în deplin acord cu ceea ce punctam mai sus, și anume, cu *indecizia conceptuală a postmodernismului*.

În acest context paradoxal, de reșezare conceptuală, în care modernismul presupune destructurarea categoriei individualului, iar postmodernismul – restructurarea sa, alegerea poezicii barbiene pare deplin justificată. „În acest proces, de destructurări și restructurări dinamice ale catego-

riei individualului, poetica lui Ion Barbu ocupă un loc privilegiat, pentru că, pe de-o parte, ea reprezintă cea mai radicală asumare a transindividualului modernist din literatura română, dar, pe de altă parte, ea tratează transindividualul nu ca expresie a crizei individualului, ci ca element constructiv, definitoriu pentru structura rațională a universului, pe care o întemeiază în termenii unui nou umanism matematic” (Petrescu 2003: 18). În cadrul acestei poetici transgresive, poezia non-mimetică, fără subiect, non-figurativă, anti-psihologică, „extazul pitagorician” sunt concepte care participă la transcenderea categoriei individualului. Această depășire este în spiritul poeziei trans-individuale și non-antropomorfe, pe care Barbu o explică în conferința despre Rimbaud, unde „nivele de realitate mai adânci” poartă numele de infrarealism. Pentru Barbu, precum pentru Rimbaud, obiectul ultim al artei este „increatul cosmic, adică existențele embrionare, germenii, peisajele nubile, limburile”. Arta lui Barbu, un permanent efort de replasare a individualului în contextul existenței universale, presupune astfel „o sinteză de arhăitate și modernitate”.

Barbu înțelege „noul umanism matematic” ca pe un sistem dinamic, în care „formațiunea matematică” aduce un anumit respect pentru o realitate creată în afară, deci non-antropomorfică, consubstanțială cu matematicile pure. Pentru a demonstra această formulă, Ioana Em. Petrescu recitește conferința barbiana despre „Direcții de cercetare în matematicile moderne”. Aici, „realitatea în matematicile pure o constituie lumea conceptelor. Deci tratarea realistă a acestei naturi secunde, cogitale, o constituie nu dezvoltările algoritmice (calculatoarele), ci combinarea logică a axiomelor. Tot ce se interpune între subiectul raționat și datum-ul noțiunilor tulbură oglindirea lor în spirit” (*apud* Petrescu 1993: 34). Deci nici poezia nu este una mimetică, a realului, ci a infrarealului, așadar post-conceptuală, căci terminologiile algoritmice nu pot decât să fixeze eul în real blocându-l. Acest efort este realizat pentru a atinge idealul suprem al artei, umanismul matematic, care asigură accesul la straturi/falduri mai adânci, unde conceptele algoritmice nu sunt suficiente. În studiul său despre faldurile poeziei barbiene, nu postmodernismul, cu indecizia sa conceptuală și terminologică, este obiectivul ultim, ci poezia însăși, privită drept concept în sine la care se ajunge prin diverse instrumente terminologice purificate de exces formal. Teoria Ioanei Em. Petrescu, născută în fond în siajul experiențelor de lectură și contactelor din spațiul american al anilor '70-'80, dar și în contact cu fenomenul post-structuralist al sfârșitului de secol XX, reușește să fie instrumentalizată

în favoarea unei deconstrucții a poeziei, în sensul de mutație elementară a conceptului modern de poezie petrecută în secolul trecut.

Finalul studiului despre poezia barbiană în contextul anticipării cunoașterii postmoderne este relevant și pentru această critică post-conceptuală. Ea concluzionează prin analiza parafrizei barbiene după Edgar Allan Poe, *Veghea lui Roderick Usher*, ca un apogeu al ermetismului și deci al poeziei non-mimetice, fără subiect, non-figurativă, anti-psihologică, al „extazului pitagorician”, care, în cele din urmă, transcende categoria individualului. Pentru această depășire, Ioana Em. Petrescu distinge trei etape necesare în traseul cunoașterii poetice, infrareale: a) prima treaptă este lacunară, a revelației, incomplet articulată de „lacul silabic” sau de „alfabetul alveolar al pietrelor”; b) cea de-a doua este dată de „șoaptele răpusei surori” din misterele Eleusine, de „vocea morții, silabele prăpăstii, vida enunțiație Nevermore” a Corbului. Vocea morții articulează aici primul „cuvânt complet” („nevermore”), cuvânt al ștergerii, al definitivei anulări – adică enunțiație a vidului, a ne-ființei. Această „vidă enunțiație” își pierde însă caracterul absolut în jocul eleusinic al morții-spre-renaștere. Cuvântul provizoriu e redus la dimensiuni de „interval” în acest joc; c) articularea cuvântului complet, prin însușirea primelor două, adică „prin alianța poeziei cu moartea” (Petrescu 1993: 200-201).

„Eliberată de componenta psihologică” și de individual (de limitările eului adică), „fascinată doar de natura și devenirea Ființei”, poezia lui Ion Barbu e reintegrativă, redându-ne lucid, detașat precum un mare orfic lumea închisă într-un cuvânt, în „cuvântul complet: DISCOVERY – adică DEZVĂLUIRE” (Petrescu 1993: 201). Acesta este în fond cuvântul de-conceptualizat, care relevă finalmente o realitate mai adâncă, pe care limbajul conceptual o învăluie, o ascunde, ca în final s-o facă inaccesibilă.

Concluzii la ipoteza Ioanei Em. Petrescu asupra postmodernismului

Ioana Em. Petrescu întreprinde un efort amplu, de avangardă, inovator, de reintegrare a conceptelor în studiile literare. Nu în sensul „unei poeticii a ambiguității”, cum spuneam mai sus, ci a utilitarismului științific, în eforturile de a actualiza impactul poeziei gnoseologice, indiferent de paradigma temporală. Revenind mereu asupra indeciziei conceptuale postmoderne, ea demonstrează că miza acestei poetici este „re-sintetizarea indivi-

dualului pulverizat de criza modernistă, depășind accepția tradițională a subiectului izolat și redefinind individualul în termeni relaționali, ca un nod adesea instabil, totuși extrem de important, pentru că numai prin el întregul primește existență și sens” (Petrescu 1993: 36).

Așadar, metoda nu presupune exclusiv deconstrucția conceptului de Subiect, precum în cazul filosofiei lui Derrida, ci un efort de reintegrare și reconstrucție a acestuia în/prin studiul poeziei. De la *Modernism/ postmodernism. O ipoteză*, la *Ion Barbu și poetica postmodernismului*, descifrăm un traseu complex al post-conceptualizării, pe harta instabilităților postmoderne. Insistența cercetătoarei asupra paradoxului dogmatic modernism-postmodernism probează interesul științific de identificare și de elucidare a terminologiilor apropiate și revelatoare, în favoarea reintegrării Subiectului în artă și în știința literaturii, adică un „nou umanism” conceptual în critica literară.

Bibliografie

- Adamek, Bot 1991: Diana Adamek, Ioana Bot (Ed.), *Portret de grup cu Ioana Em. Petrescu*, Cluj-Napoca, Dacia.
- Alexandrescu 1999: Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi, modernitatea*, București, Univers.
- Blunden 2012: Andy Blunden, *Concepts: a critical approach*, Leiden, Brill.
- Bolognesi, Steen 2019: Marianna Bolognesi, Gerard J. Steen (Eds.): *Perspectives on Abstract Concepts: Cognition, Language and Communication*, Amsterdam, John Benjamins.
- De Man 1986: Paul De Man, *The Resistance to Theory*, Foreword by Wlad Godzich, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Langkau, Nitz 2010: Julia Langkau, Christian Nitz (Eds.), *New perspectives on concepts*, Amsterdam, Rodopi.
- Lefter 2001: Ion Bogdan Lefter, *Bacovia – un model al tranziției*, Pitești, Paralela 45.
- Leiufrud, Sohlberg 2018: Håkon Leiufrud, Peter Sohlberg (Eds.), *Concepts in Action: Conceptual Constructionism*, Chicago, Haymarket Books.
- Machery 2011: Edouard Machery, *Doing without Concepts*, OUP, consultată la www.oxford.universitypressscholarship.com (ultima consultare: 4.12.2022).

- Margolis, Laurence 1999: Eric Margolis, Stephen Laurence (Eds.), *Concepts. Core Readings*, New York, MIT Press.
- Margolis, Laurence 2015: Eric Margolis, Stephen Laurence (Eds.), *The conceptual mind: new directions in the study of concepts*, New York, MIT Press.
- Opreescu 2010: Florin Opreescu, „George Bacovia – un poet neoromantic eminescian?”, în *Concepte în mișcare. Studii despre stadiul actual al criticii și istoriei literare românești*, prefață de Dan Mănuță, volum coordonat și îngrijit de Ofelia Ichim și Șerban Axinte, București, Editura Academiei Române, București.
- Petrescu 1981: Ioana Em. Petrescu, *Configurații*, Cluj-Napoca, Dacia.
- Petrescu 1989: Ioana Em. Petrescu, *Eminescu și mutațiile poeziei românești*, Cluj-Napoca, Dacia.
- Petrescu 1993: Ioana Em. Petrescu, *Ion Barbu și poetica postmodernismului*, București, Cartea Românească.
- Petrescu 2003: Ioana Em. Petrescu, *Modernism/Postmodernism. O ipoteză*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și postfață în limba franceză de Ioana Bot, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Sokal, Bricmont 1997: Alan Sokal, Jean Bricmont, *Impostures intellectuelles*, Paris, Jacob.

Rezumat: În articolul *Privind înapoi postmodernismul. Ioana Em. Petrescu și critica post-conceptuală* sunt comentate volumele *Eminescu și mutațiile poeziei românești* și *Ion Barbu și poetica postmodernismului*, prin care Ioana Em. Petrescu are o poziție de avangardă în a trasa un drum ceva mai precis în ceea ce privește „criza conceptuală” a postmodernismului în știința textului literar, prin analiza exponențială practică a modelului poetic eminescian și a celui barbian. Plasată în contextul teoriilor post-conceptualismului și relaționată cu critica post-conceptuală, contribuția Ioanei Em. Petrescu are o funcție de pionierat, de avangardă științifică în ce privește re-problematizarea conceptelor fundamentale în domeniul studiilor literare. Tezele sale anticipă și se armonizează cu tezele mai noi, post-conceptualiste, plasate în sînjul renunțării la conceptele de-semantizate ale timpului, prin aplicarea la poezia lui Mihai Eminescu și a lui Ion Barbu.

Cuvinte-cheie: concept, criză conceptuală, deconceptualizare, Ioana Em. Petrescu, Ion Barbu, indecizie conceptuală, modernism, post-conceptualism, postmodernism.

Abstract: The article *Looking back at postmodernism. Ioana Em. Petrescu and the post-conceptual criticism* is a commentary of the books *Eminescu și mutațiile poeziei românești* and *Ion Barbu și poetica postmodernismului*, where Ioana Em. Petrescu has an avant-garde position in marking a more precise way regarding the „conceptual crisis” of postmodernism within the science of literary text, through the practical exponential analysis of the poetic models specific to Eminescu and Barbu poetry. Placed in the context of post-conceptualist theories and linked to post-conceptual criticism, the contribution of Ioana Em. Petrescu has a pioneering function, a scientific avant-garde function regarding the re-problematization of fundamental concepts in the field of literary studies. Her theses anticipate and harmonize with the more recent, post-conceptualist theses, placed under the sign of abandonment of the de-semantized concepts of time, by applying them to the poetics of Mihai Eminescu and Ion Barbu.

Keywords: concept, conceptual crisis, deconceptualization, Ioana Em. Petrescu, Ion Barbu, conceptual indecision, modernism, post-conceptualism, postmodernism.

Imagine din Casa Memorială „Liviu și Ioana Emanuela Petrescu”

**REPERE TEORETICE
FRANCEZE ÎN
„CONFIGURAȚIILE”
IOANEI EM. PETRESCU**

Marius POPA

Asist. univ. dr.,
Facultatea de Litere, Universitatea
„Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Configurațiile (apărute, într-o primă ediție, în 1981) sunt „insolite”, în economia de ansamblu a criticii Ioanei Em. Petrescu, prin miza lor teoretică, după cum constată cu îndreptățire Ioana Bot în studiul introductiv al ediției publicate în 2015: „După un prim capitol, intitulat ca o declarație de principii (*Poezia ca formă de cunoaștere*), capitolul al doilea se ocupă de *Nivele configurative în construirea imaginii* și conține o reflecție teoretică asupra subiectului, pe care capitolele următoare o vor relua și o vor ilustra” (Petrescu 2015: 5). Or, tocmai această secvență conceptuală a volumului ne va reține atenția în cadrul lucrării de față: propunând un sistem explicativ original, menit să aprehendeze mecanismele succesive prin care ia naștere imaginea artistică, Ioana Em. Petrescu se angajează într-un dialog fertil – adesea polemic, dispus la revizuri și reconsiderări – cu câteva dintre figurile canonice ale filosofiei și teoriei franceze din secolul al XX-lea. Cartea nu s-a bucurat (nici la apariție, nici ulterior – în cadrul marilor dezbateri despre postmodernism din lumea literară postdecembristă) de atenția care i s-ar fi cuvenit. Foarte atentă la teoriile occidentale în vogă la acea dată, fără a ezita să le expună însă limitele și carențele, autoarea avansează o serie de ipoteze – legate de cristalizarea *formei* și a *conținutului* în opera literară – de o noutate pe care o putem considera, retrospectiv, cu totul atipică pentru începutul anilor '80 românești.

Poezia ca limbaj originar

Simptomatică este, întâi de toate, opțiunea Ioanei Em. Petrescu de a reveni la o teză recurentă a culturii europene, care asociază poezia unui limbaj originar – în concepția criticului clujean, chiar și epocile marcate de absolutismul rațiunii (cum e cazul secolului al XVII-lea francez) rămân per-

meabile la această idee a unei conexiuni ineluctabile între *originea armoniei sociale și poezie ca expresie a perfecțiunii începuturilor*. După o evocare a concepției lui Vico – potrivit căruia gândirea poetică se obiectivează, într-o cronologie evolutivă a umanității, ca primă etapă a dezvoltării filosofice a lumii¹ –, autoarea identifică, în acest sistem taxonomic al vârstelor omenirii, elemente care anticipează „«logica concretă» a mitului” în concepția lui Lévi-Strauss. Intuiția petresciană ni se pare interesantă, cu atât mai mult cu cât reperează, în această dimensiune vizionară a proiectului vichian, elemente care au fost ulterior asimilate și metabolizate de paradigma romantică. Exemplul pe care îl alege pentru a-și ilustra teza este semnificativ pentru etosul francez și pentru singularitatea identității romantismului în Franța secolului al XIX-lea: autoarea face referire la textul programatic al curentului (*Prefața* lui Hugo la drama sa *Cromwell*) și la maniera în care scriitorul național anticipează sistemul vichian: „Criteriul istoric, aplicat paralel societății și formelor gândirii umane, nu va mai urmări însă la Hugo succesiunea vichiană gândire poetică – gândire filosofică (reactualizată în filosofia romantică de Hegel), ci istoria interioară a poeziei, în cele trei forme succesive ale ei: *lirica* (*imnul* și *oda*, caracteristice societății primitive, având drept monument *Biblia* și drept impuls necesitatea de a exprima un triplu mister: divinitatea – sufletul – creațiunea); *epica* (*epopeea* – și *tragedia*, care nu e decât o epopee înscenată –, caracteristică societății antice, născută ca expresie a statutului de existență eroică a polis-ului și avându-l ca reprezentant pe Homer) și *drama* (combinație de liric și epic, născută din nevoia de a exprima sentimentul modern al antinomiilor existenței, marcată de dualitatea *grotesc-sublim*, și avându-i ca reprezentanți pe Dante și Shakespeare)” (Petrescu 2015: 26-27).

În această ordine de idei, subiectivitatea hugoliană nu se mai instituie ca o formă de egotism autonom – ca un refugiu al subiectului în sine însuși, negând alteritatea –, ci are, mai degrabă, conștiința apartenenței la

¹ „Poezii sunt, înaintea filosofilor, întâii înțelepți ai neamurilor, *poezia divină* (mai apoi, cea eroică) marchează primele etape ale evoluției sociale și intelectuale a umanității, iar *limbajul poetic*, cu tropii săi fundamentali (metafora, care e un «mit restrâns», metonimia ce «creează numeroase mici povești, în care cauzele sunt închipuite ca femei înveșmântate în efectele lor» și sinecdoca, prin care «trăsăturile particulare au fost ridicate la rangul de trăsături universale») reprezintă, înaintea limbajului abstract al rațiunii, prima formă, încă ancorată în concret, a conceptelor, înțelese (deocamdată) ca particular generalizat prin «caractere poetice» (Petrescu 2015: 25-26).

„unitatea cosmică” (Petrescu 2015: 27) – eul e prezent într-o zonă prerațională și contemplă tainele universului, în directă legătură cu divinitatea. Or, întreaga demonstrație vine să accentueze calitatea poeziei de limbaj original, al începuturilor, așa cum e descrisă în textele programatice ale romantismului francez, iar concluziile Ioanei Em. Petrescu vizează implicațiile axiologice directe ale unui asemenea crez: progresele civilizațiilor și momentul în care acestea ajung sub imperiul rațiunii conduc, insurmontabil, la o degradare estetică. Cea mai mare parte a filosofilor care invocă filonul original al poeziei mizează pe asemenea verdicte menite să conoteze peiorativ hegemonia rațiunii, odată cu înaintarea în istorie. Criticul clujean comentează însă cu circumspecție un astfel de clișeu și nuanțează felul particular în care poezia reacționează – subversiv – în asemenea circumstanțe culturale: „Poezia reînvie veșnic, reînvie chiar atunci când își teoretizează agonia, revine ca o modalitate umană originală de asumare a unui univers în raport cu care ne aflăm în perpetuă instabilitate” (Petrescu 2015: 28).

Această forță exemplară a poeziei de a conduce la progres gnoseologic și de a anexa noi teritorii ale realului îl îndreptățește pe M. Merleau-Ponty să așeze pe același pedestal filosofia și arta (Merleau-Ponty 1972: XVI) – în condițiile în care aceasta din urmă nu se transformă într-un vehicul al ideii filosofice (simplu artificiu discursiv menit să argumenteze, prin resorturi expresive, idei prefabricate –, ci își asumă, ca un ideal ultim, „o permanentă spargere a limitelor limbajului” (Petrescu 2015: 30), devenind ea însăși mecanism revelatoriu și soluție de sondare a realului dincolo de limitele impuse de rațiune.

Nivele configurative în construirea imaginii

În capitolul consacrat „Nivelurilor configurative în construirea imaginii”, Ioana Em. Petrescu își propune să explice polisemantismul textului literar – adică multiplicitatea lecturilor pe care le îngăduie opera de ficțiune – prin pluralitatea structurilor care o compun. După o incursiune în teoria lui Oskar Walzel – care identifică, în opera literară, o structură triadică: conținut, materie și configurație (Walzel 1976: 63-79) –, criticul clujean își orientează atenția spre modelul generativ propus de Greimas și François Rastier (Greimas 1975: 150-169). Autoarea aduce în discuție interesanta teză a itinerariului realizării sensului „de la imanență la manifestare”, considerând că acest itinerariu reeditează un vechi model din scolastică (acela al lui Duns Scotus), și amendează concepția teoreticienilor conform căreia primul nivel

de elaborare al imaginii ar avea deja o structură logică. Literatura nu respectă, în multe cazuri, legitățile rațiunii – „rădăcinile imaginii sunt prelogice, ceea ce nu însemnează că ele sunt antiraționale, ci doar că premerg gândirea conceptuală” (Petrescu 2015: 42). Un al doilea punct al teoriei Greimas-Rastier, în raport cu care criticul clujean își exprimă mefiența, ține de suprapunerea pe care această teorie o realizează între „modul fundamental de a fi” (o ontologie generalizată, întemeiată pe rațiune) și „modul de a fi al individului și al societății” – consecința imediată o reprezintă faptul că o asemenea explicație, reduționistă, nu ține cont de complexitatea nivelelor configurative pe care autoarea le prezintă ca parte a unui sistem propriu de înțelegere a genezei imaginii artistice.

Punctul de plecare ține de ceea ce Ioana Em. Petrescu numește „intuiția pură a formei” – care nu are de-a face cu o formă primară de logică, ci cu un dat al gândirii în genere, biologic, întrucât ființa umană are înclinația structurală de a geometriza realul. Cu alte cuvinte, această ordonare a lumii exterioare se produce prin *desen și ritm*: așa se explică nevoia individului de a-și însoți momentele cugetării, de înțelegere a realității, cu gesturi repetitive sau mecanice, „până se lămurește ideea” (Petrescu 2015: 43). Mircea Eliade, la rândul său, în *Comentariile la legenda Meșterului Manole* (Eliade 1943: 85), abordează simbolistica *mandalei* și se interoghează – pornind de la unele observații ale lui Jung – în legătură cu valoarea arhetipală a acestui desen oriental. Ioana Em. Petrescu își exprimă rezervele față de o astfel de interpretare, considerând că „nu virtuțile de arhetip intră aici în joc, ci virtuțile cosmote, organizatoare (deci constructoare de tipare formale care prefigurează inteligibilul) ale oricărui desen sau ritm regulat” (Petrescu 2015: 44-45).

În consecință, acest prim nivel al genezei imaginii artistice nu ține de conștient ori subconștient, ci de ritmurile naturii din care individul face parte în mod organic. Prin urmare, una dintre funcțiile imaginii este aceea de a obiectiva perfecțiunea spre care tinde natura, iar criticul clujean își sprijină ipoteza pe una dintre observațiile din *Eseurile despre imaginație* ale lui Roger Caillois: criticul francez avansează teoria conform căreia „există, la ființele vii, în general, o tendință spre a produce desene colorate” (Petrescu 2015: 46) – în alți termeni, natura are capacitatea de a produce forme de artă, prin resorturile sale elementare, teză pe care o regăsim și în *Estetica* lui Pius Servien (Servien 1925: 37). Viața se fundamentează, în procesualitatea sa, pe *ritm* (expresie a temporalității) și pe *desen* (ca obiectivare a spațialității), iar izotopiile care definesc cele două concepte sunt interesant explicate de Sartre

(Sartre 1966: 151). Prin urmare, în orice operă literară, „tiparele grafice și ritmice de profunzime transpar la nivelul ritmului și la nivelul modelului grafic al compoziției” (Petrescu 2015: 49): exemplele prin care autoarea își ilustrează ipoteza sunt furnizate, întâi de toate, de Eminescu, preocupat esențialmente – în atelierul *Odei* – de identificarea unei forme ritmice, pe marginea căreia va adăuga, ulterior, material lexical. Principiul este același și la Rebreanu: notoria căutare a ritmului în procesul de scriere a romanului vine să confirme, la rândul său, intuiția petresciană.

Abia după încheierea acestui prim nivel din geneza imaginii se produce elaborarea ei subconștientă. E vorba, în definitiv, despre „orizontul spațial și temporar al inconștientului” – cu alte cuvinte, individul întreține, cu timpul și spațiul în care ființează, relații subconștiente, care se extind și la nivelul tiparelor imaginației materiale – după cum argumentează Ioana Em. Petrescu pornind de la teoria bachelardiană (Petrescu 2015: 53) –, precum și la nivelul modelului cosmologic adoptiv, adică al relației pe care omul o întreține cu cosmosul, care a cunoscut, potrivit lui Jacques Merleau-Ponty, trei vârste majore în istoria europeană – cosmologia antică și medievală, newtoniană și posteinsteiniiană (Merleau-Ponty 1971). E foarte posibil însă, după cum constată cu îndreptățire autoarea, ca un creator să nu respecte modelul cosmologic dominant în propria epocă, așa cum este, de pildă, cazul scriitorilor romantici. Un ultim element care ține de această etapă a elaborării subconștiente a imaginii sunt arhetipurile mitice, acele „situații sau acțiuni fundamentale care pun în relație activă ființa umană cu lumea”, acei invariabili din comportamentul ființei care devin nuclee epice în opera de ficțiune: „întemeierea”, „drumul” etc. (Eliade 1968: 88).

Un alt nivel configurativ pe care criticul clujean îl aduce în discuție ține de „presiunea timpului *istoric* și a grupului *social* căruia autorul îi aparține” (Petrescu 2015: 55). Cu alte cuvinte, creatorul este sensibil la voga și ideologiile epocii din care face parte, motiv pentru care, bunăoară, spațiul francez a fost preocupat, încă din secolul al XIX-lea, de o exegeză deterministă a literaturii (așa cum s-a propus în teoriile formulate de Germaine de Staël, în „critica științifică” a lui Taine sau în structuralismul genetic al lui Lucien Goldmann). O consecință imediată a unei asemenea viziuni ar reprezenta-o, în fond, faptul că, „la nivelul inconștientului, creator este așadar nu individul, ci grupul social” (Petrescu 2015: 56). Totuși, pentru ca această conștiință colectivă să se poată materializa în operă, ea trebuie intermediată de individ, definit nu doar de un psihism propriu (cel care „va da tonalitatea

afectivă a operei” (Petrescu 2015: 56)), ci și de opțiuni ideologice și estetice particulare. Cel din urmă nivel configurativ este acela al „constrângerilor modelatoare impuse de coduri literare”, acele categorii generice (precum epicul, liricul, dramaticul) care condiționează arhitectura scriiturii și îl confruntă pe autor cu un anumit orizont de așteptare.

În loc de concluzie...

Între aceste nivele configurative pot surveni adesea tensiuni, care fac dificilă așezarea unui scriitor în categoriile reduționiste ale istoriei literare: de pildă, „aceste divergențe explică până la un punct îndelungatele polemici pe tema pesimismului sau optimismului eminescian; aceste divergențe se manifestă între structura temperamental clasică și opțiunea pentru estetica romantică a lui Alecsandri, sau între temperamentul romantic și estetica naturalistă profesată de Delavrancea” (Petrescu 2015: 57). Dacă tensiunile sunt prea accentuate, ele devin, în viziunea petresciană, simptomul unei scăzute calități estetice. Altminteri, multiplicitatea nivelelor configurative explică, potrivit autoarei, specializarea diferitelor tipuri de critică, de la cea deterministă la cea psihologică sau arhetipală. Fapt este că existența acestor nivele explică polisemantismul operei literare și imposibilitatea unei lecturi totale a acesteia, care să epuizeze toate semnificațiile posibile.

În acest preambul teoretic, Ioana Em. Petrescu se dovedește o bună cunoscătoare a teoriei franceze din epocă, pe care o instrumentalizează convingător în argumentarea propriului sistem explicativ cu privire la geneza imaginii artistice. Atentă la punctele nevralgice ale unor teorii pe care le „completează” și amendează, criticul clujean se angajează la un dialog fertil cu unele nume majore ale filosofiei și teoriei franceze din secolul al XX-lea, pentru a elucida – în fond – câteva dintre aporiile nașterii imaginii artistice și implicațiile lor directe asupra procesului de receptare a literaturii.

Bibliografie

- Eliade 1943: Mircea Eliade, *Comentarii la legenda Meșterului Manole*, București, Publicom.
- Greimas 1975: A.J. Greimas, François Rastier, *Despre sens. Eseuri semiotice*, traducere și prefață de Maria Carpov, București, Univers.
- Merleau-Ponty 1971: Jacques Merleau-Ponty, Bruno Morando, *Les Trois étapes de la cosmologie*, Paris, Laffont.

Merleau-Ponty 1972: Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, Paris, Gallimard.

Petrescu 2015: Ioana Em. Petrescu, *Configurații*, ediție îngrijită, prefață și note de Ioana Bot, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.

Sartre 1966: Jean-Paul Sartre, *L'imaginaire*, Paris, Gallimard.

Servien 1937: Pius Servien Coculesco, *Essai sur les rythmes toniques du français*, Paris, P.U.F.

Servien 1975: Pius Servien Coculesco, *Estetica*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Vico 1972: Giambattista Vico, *Știința nouă*, traducere și studiu introductiv de Nina Façon, București, Univers.

Walzel 1976: Oskar Walzel, *Conținut și formă în opera poetică*, traducere de Gherasim Pinteă, București, Univers.

Rezumat: Studiul *Repere teoretice franceze în „Configurațiile” Ioanei Em. Petrescu* își propune o analiză a manierei în care Ioana Em. Petrescu înțelege – în preambulul teoretic al volumului *Configurații* – poezia ca limbaj original, precum și succesiunea nivelelor configurative în elaborarea imaginii artistice. Autoarea recurge, tangențial, la un dialog fertil cu nume importante ale filosofiei și teoriei franceze din secolul al XX-lea, cărora le comentează, amendează și completează ipotezele în încercarea de a cristaliza un sistem explicativ propriu.

Cuvinte-cheie: imagine artistică, nivele configurative, teorie franceză, (post) structuralism.

Abstract: The *French Theoretical Landmarks in Ioana Em. Petrescu's "Configurations"* study proposes an analysis of the way in which Ioana Em. Petrescu understands – in the theoretical preamble of the volume *Configurations* – poetry as an original language, as well as the sequence of configurational levels in the elaboration of the artistic image. The author tangentially resorts to a fertile dialogue with important names of French philosophy and theory from the 20th century, to whom she comments, amends and completes the hypotheses in an attempt to crystallize an explanatory system of her own.

Keywords: artistic image, configurative levels, French theory, (post) structuralism.

**FONDUL
POPOVICI-PETRESCU ÎN
COLECȚIA BIBLIOTECII
JUDEȚENE „OCTAVIAN
GOGA” CLUJ**

Robert-D. FABIAN

Bibliotecar, Biblioteca Județeană
„Octavian Goga” Cluj

Portret de bibliotecă

Decesul prematur al profesorului universitar Liviu Petrescu, la 9 iulie 1999, lipsa unor moștenitori legali sau a unui testament prevesteau risipirea și dispariția moștenirii culturale (așa cum s-a întâmplat în numeroase cazuri cu biblioteca unor personalități marcante ale culturii românești) care se afla în apartamentul soților Petrescu din cartierul clujean Mănăștur. Aici erau adăpostite manuscrisele și biblioteca moștenită de Ioana Em. Petrescu de la tatăl său, profesorul universitar, istoricul și criticul literar Dumitru Popovici (25.10.1902 – 6.12.1952), dar și impresionanta bibliotecă și multitudinea de manuscrise, cursuri, dactilograme, notițe, fișe de lectură, adunate de criticii și profesorii de literatură română și comparată, Ioana Emanuela Petrescu (28.12.1941 – 1.10.1990) și Liviu Petrescu (17.12.1941 – 9.07.1999).

După decesul lui Liviu Petrescu, Societatea Culturală „Lucian Blaga” (fondată în noiembrie 1990 la Cluj, de un grup de 36 de oameni de cultură și scriitori clujeni, printre care și Liviu Petrescu), al cărui președinte fusese, a inițiat inventarierea fondului de carte și arhivă. Directorul de atunci al bibliotecii județene, Traian Brad, membru în consiliul de conducere al societății, a luat parte activă în procesul de inventariere. Membrii comisiei erau de la Facultatea de Litere din Cluj, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Casa Municipală de Cultură și Biblioteca Județeană „Octavian Goga”.

După un proces pentru stabilirea succesiunii moștenirii lui Liviu Petrescu de peste trei ani, Guvernul României, prin Hotărârea nr. 379 din 2 aprilie 2003, a dispus trecerea imobilului în domeniul public al județului Cluj, „în administrarea Consiliului Județean Cluj, în vederea organizării

Casei Memoriale «Liviu și Ioana Emanuela Petrescu» (MO, Partea I, nr. 252/11.IV.2003). Tot în același an, Consiliul Județean Cluj hotărăște ca apartamentul, cu întreg fondul de documente, să fie trecut în administrarea Bibliotecii Județene „Octavian Goga” Cluj. Apartamentul are trei camere, una este rezervată Fondului Dimitrie/Dumitru Popovici, o alta funcționează ca sală de lectură, iar restul spațiului este amenajat pentru păstrarea cărților din Fondul Petrescu, dar și a fondurilor de manuscrise și fotografii. Prin reamenajarea apartamentului, biblioteca a dorit să creeze un spațiu adecvat cercetării. Astfel, a fost păstrat, în sufragerie, mobilierul interbelic care îi aparținuse lui Dumitru Popovici și au fost montate rafturi în celelalte încăperi, fiind amenajată și o sală de studiu. Până în anul 2007 a fost inventariat, catalogat și aranjat la raft întregul fond de carte și de periodice, dar și cel de manuscrise. Magia Ghețu, bursieră Fulbright, a oferit un ajutor profesionist în catalogarea fondului de manuscrise al Ioanei Em. Petrescu și al lui Liviu Petrescu, care – în sfârșit – a fost urmat de fondul lui Dumitru Popovici.

Fondurile de la Casa Petrescu au fost incluse în *Compartimentul Colecții speciale, memorie și cunoaștere locală* al Bibliotecii Județene „Octavian Goga” Cluj, iar documentele se pot studia în regim special.

Pașaportul pentru străinătate, emis la 23 decembrie 1933, al lui D. Popovici

Portret de cărți

Întregul fond de documente de la Casa Petrescu este unul impresionant (aproape 9800 de documente), mai ales dacă ținem cont de perioada constituirii lui (interbelică și epoca comunistă), dar și de aria de interes a profesorilor clujeni. Cele peste 8325 de volume tip carte sunt însoțite de 803 publicații seriale, dar și de documente noncarte (afișe, semne de carte, fotografii, grafică sau manuscrise), acestea însumând peste 650 de numere de inventar.

Atât biblioteca, cât și arhiva lui Dumitru Popovici constituie azi un fond distinct în cadrul casei memoriale și componența lui poate alcătui subiectul unor cercetări separate (Vescan 2022: 177-178). Fondul conține moștenirea din casa părintească a Ioanei Em. Petrescu (fiica lui D. Popovici), incluzând nu doar cărțile și manuscrisele lui D. Popovici, dar și mobilierul executat în stil Art Nouveau (bibliotecă, dulap cu vitrină, birou cu scaun, fotolii, masă cu scaune), care împrumută apartamentului un aer interbelic, de eleganță. În total, 1632 de cărți și 368 de numere de publicații culturale, seriale alcătuiesc biblioteca lui Dumitru Popovici. Această bibliotecă înglobează câteva cărți vechi, o parte mică este constituită de cărțile din secolul XIX, iar cea mai mare parte o alcătuiesc cărțile de la începutul secolului al XX-lea: în mare măsură literatură franceză, germană, italiană și română, critică și istorie literară. Cele mai multe dintre cărțile franțuzești au fost cumpărate de D. Popovici în timpul cât a fost bursier la Paris și își pregătea teza de doctorat. O parte dintre volume sunt legate – după moda vremii, cu scopul de a conserva cărțile și de a le da un stil unitar – în coperti albastru-închis, iar pe cotor poartă inițialele proprietarului: D.P.

O cercetare a volumelor din bibliotecă demonstrează că avem de-a face cu un bibliofil, numeroasele cărți, dar și revistele culturale din acest fond fiind sursă de cercetare. În alte biblioteci (mai ales în cele publice), volume asemănătoare au suferit distrugerii de-a lungul celor două războaie mondiale sau – cele care au supraviețuit celor două conflagrații mondiale, dar au avut o tematică considerată antisistem – au devenit ținte ale cenzurii comuniste. D. Popovici nu doar că și-a susținut teza de doctorat în 1935 despre opera lui Ion Heliade Rădulescu (*Ideologia literară a lui Ion Heliade Rădulescu*), dar s-a dedicat și editării operei complete a scriitorului și filologului. Totodată, biblioteca lui D. Popovici cuprinde și o vastă colecție

de ediții princeps, de la scriitori de seamă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar și autori azi uitați sau lucrări tipărite cu alfabet de tranziție.

Profesorul D. Popovici la 26 mai 1939 /
D. Popovici cu soția Elvira Chiffa și fiica Ioana Emanuela

D. Popovici cu soția Elvira Chiffa și fiica Ioana Emanuela /
D. Popovici cu fiica Ioana Emanuela (Sibiu, 1942)

Literatura străină este prezentă prin marii clasici sau autorii contemporani criticului, prin cărți în limba franceză, engleză, spaniolă, italiană sau germană. Cărțile de critică și istorie literară, lucrările lui Ovid Densusianu, ale lui Nicolae Cartoian și Mihail Dragomirescu (profesorii lui D. Popovici la

București), ale lui D. Caracostea, Gheorghe Bogdan-Duică sau studiile lui Olimpiu Boitoș, Ion Breazu sau Onisifor Ghibu și-au găsit loc în biblioteca profesorului Popovici.

Dintre periodicele azi considerate rare, este important să menționăm colecția de „Convorbiri literare” sau „Revista Fundațiilor Regale”, intens cenzurată în perioada comunistă în bibliotecile publice.

Pentru exemplificarea modului de lucru al profesorului Popovici, trebuie să amintim și exemplarul uzat al monumentalei *Istoria literaturii române* de G. Călinescu, apărută în 1941. Autorul, acuzat de calomnie (pentru unele pasaje), este absolvit de vină în urma unui raport al profesorului Popovici, cerut de Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor. Multe adnotări, sublinieri, note sunt azi mărturia polemicii, dar și a modului în care profesorul Popovici citea o carte și își construia demonstrațiile critice (Mînecan 2009: 14-21).

D. Popovici nu obișnuia să facă adnotări pe cărți, de cele mai multe ori sublinia (mai ales cu creion roșu) pasajele considerate importante sau cele cu care intra în polemică. Pe lângă aceste sublinieri, vor apărea mai târziu observațiile Ioanei Em. Petrescu, un dialog literar interesant între fiică și tată, în timp, pe marginea unor cărți (Ioana avea 11 ani la moartea prematură a tatălui). După cum mărturisea într-un interviu din revista „Tribuna”, în 1989: „În mare măsură m-am format editându-l, adică, pe de o parte, urmărindu-i lucrările în cele mai intime articulații și, pe de altă parte, confruntându-le cu direcțiile metodologice dominante din ultima jumătate de veac și cu soluțiile critice pe care le oferă în ansamblu (pe problemele date) istoria literaturii române. Vreau să spun că, debutând ca editor, m-am pasionat de critica criticii, pe care o consider un foarte util exercițiu de disciplină și luciditate intelectuală” (Vescan 2016: 189).

Un vast studiu despre întreg fondul de cărți și de arhivă care i-au aparținut lui D. Popovici a fost publicat de Liana Vescan în recenta carte dedicată lui Dumitru Popovici, din seria „Personalități ale Universității Babeș-Bolyai” (Vescan 2022: 177-187).

Fondul de carte al soților Petrescu este păstrat separat de cel al lui D. Popovici. Acesta cuprinde 6693 de cărți și 435 de publicații seriale. Cea mai mare parte o constituie, desigur, literatura și critica literară, dar un valoros fond îl reprezintă și cărțile care au fost achiziționate între 1981 și 1983 de soții Petrescu, perioadă în care se aflau în SUA, unde Ioana Em. Petrescu a beneficiat de o bursă Fulbright. Pe de altă parte însă, putem observa cu ușu-

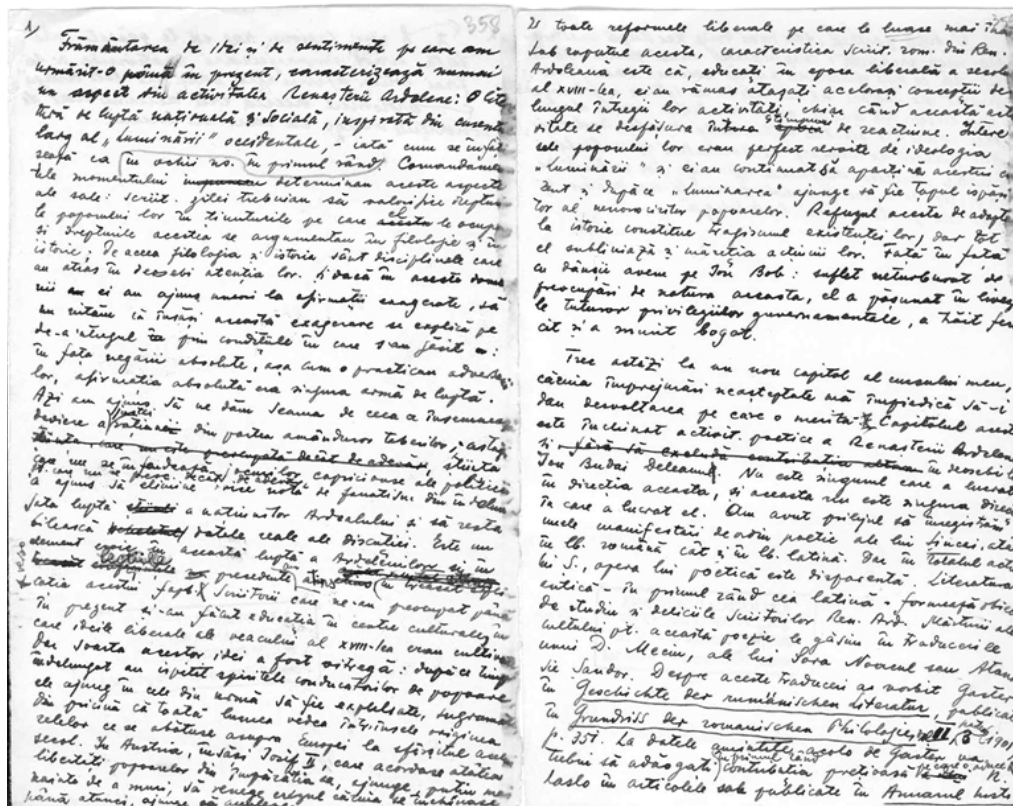

rință vastul interes al soților Petrescu pentru toate domeniile cunoașterii: nu doar literatura română, franceză, engleză, germană sau cea americană și-au găsit locul pe rafturile micului apartament, ci și literatura Orientului Îndepărtat sau cărți de istoria artei, de istorie, etnografie etc. Multe volume conțin adnotări și sublinieri care aparțin soților Petrescu, acestea devenind importante pentru posteritate, pentru a înțelege modul în care citeau cărțile cei doi critici literari și cum își pregăteau cursurile sau chiar unele cărți. Scrisul minuscul, ordonat al lui Liviu Petrescu se intersectează, de multe ori, cu expresivele schițe marginale ori cele de pe foaia de gardă ale cărților citite de Ioana Em. Petrescu. Cărțile soților Petrescu sunt mărturia vie a unei perioade greu încercate de cenzura comunistă, unele ediții rare, eliminate din bibliotecile publice ale vremii, regăsindu-se încă în apartamentul clujean. Per ansamblu, acestea sunt mărturia modului în care circulau ideile și, implicit, și cărțile, printre intelectualii vremii, ele fiind martorii formelor de supraviețuire intelectuală din perioada comunistă și imediat după aceea. De fapt, aceste cărți reflectă „istoria rezistenței prin lectură” (Bot 2017: 462-463).

Portret de arhive

Fondul de arhivă de la Casa Memorială „Liviu și Ioana Emanuela Petrescu” cuprinde 583 de numere de inventar de manuscrise, acestea însumând în total peste 103000 de file, peste 1400 de fotografii, și un redus număr de tablouri și de grafică. Toate au fost organizate în trei subfonduri separate: cel al arhivei lui D. Popovici, al Ioanei Em. Petrescu și cel aparținând lui Liviu Petrescu. Fiecare subfond cuprinde cinci serii: acte personale, activitate universitară, corespondență, scrieri (fișe de cercetare, note, articole de cercetare și manuscrise) și fotografii.

Seriile actelor personale cuprind documente personale și de familie referitoare la cei trei intelectuali și familiile lor. Peste un secol de istorie se poate reconstitui din paginile acestor documente: mozaicuri despre două familii din Vechiul Regat și Transilvania, care s-au intersectat la Cluj (D. Popovici s-a născut și a copilărit în com. Dăneasa, jud. Olt, iar originile lui Liviu Petrescu sunt din comuna Slobozia, cătunul Obrezița, județul Râmnicu Sărat). Aceste documente conturează realitățile sociale și culturale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea și, pe de altă parte, expun adaptarea la noul mediu, cel clujean, și ascensiunea intelectuală a acestor familii (Tomoiagă 2021: 220-225).

Instrumente de lucru, notițe pentru cursuri din anii 1939-1940 ale lui D. Popovici

Documentele care oglindesc activitatea universitară a celor trei profesori constituie o serie distinctă. Ele redau nu doar momente din activitatea de dascăl, ci și acte care au fost epurate din arhivele universității sau documente din care se pot reconstitui metodele de construire a cursurilor, prelegerilor, de elaborare a planurilor de învățământ sau de îndrumare a studenților.

Seria corespondențelor – pe lângă cea a manuscriselor – reprezintă pentru cercetători, fără îndoială, un obiect aparte al studiilor. Corespondența primită, și în unele cazuri și cea expediată, reprezintă un interes istoric, documentar și psiho-social, pentru că reflectă ideile, mentalitățile celor trei intelectuali (Tomoiagă 2012: 12). Cu cine corespondau? Care erau temele predilect abordate? Cum ocoleau cenzura vremii? – sunt câteva întrebări la care oferă un posibil răspuns aceste arhive, pentru că, dincolo de „banalități cotidiene”, intelectuali vremii scriu foarte mult despre impresii de lectură,

călătorii și lumea de dincolo de granițele comunismului, planuri universitare, intelectuale, cercetări, cărți, reviste.

Ioana Em. Petrescu a moștenit o mare parte din manuscrisele tatălui său, iar ea, împreună cu Liviu Petrescu sunt, cu desăvârșire, creatori de arhive: au ales să păstreze tot ce li se părea de valoare. Vasta serie a scrierilor cuprinde sute de fișe de cercetare, de lectură, articole de cercetare și manuscrise, unele editate, altele nu, proiectele unor cărți editate sau care nu au mai văzut lumina tiparului în forma din arhivă. Toate acestea stârnesc curiozitatea filologilor, iar pe baza lor pot fi reconstituite azi ediții noi, adnotate sau chiar redactate în forma inițială, nepermisă în comunism. Notele de lectură, ciornele sau chiar și cărțile (sau capitolele) copiate de mână, comentariile însoțitoare ilustrează felul în care se nășteau noile idei sau modul în care circulau ele dintr-o carte în alta (Bot 2017: 461-462).

Fotografiile din albumele familiale nu trebuie „citite” singure. Acestea redau câte un moment din viața celor trei intelectuali sau a familiilor lor, iar văzute în corelație cu actele personale sau cu documentele activității universitare întregesc imaginea celor trei intelectuali și a operei lor.

Portret de valorificare a colecțiilor

Încă din anul 2003, de când biblioteca a preluat administrarea fostului apartament al soților Petrescu, împreună cu valorosul fond de cărți și documente, a și început amenajarea. Procesul s-a sfârșit în anul 2007, când s-a deschis casa memorială pentru public, și tot de atunci Biblioteca Județeană s-a adresat Facultății de Litere a Universității „Babeș-Bolyai” în vederea valorificării fondului. Din partea facultății a răspuns afirmativ prof. univ. dr. Ioana Bican, fostă studentă a soților Petrescu și asistentă a Ioanei Em. Petrescu. S-a încheiat un protocol de parteneriat, iar de atunci fondul servește studenților masteranzi și doctoranzi în munca de cercetare. Fondul a devenit o sursă primară pentru elaborarea unor lucrări de licență, de disertație sau doctorat. În sprijinul surselor primare *in situ*, studenții găsesc și numeroase ediții de critică și teorie literară. Munca de cercetare este atent îndrumată de profesorii de la Facultatea de Litere, în special de prof. univ. dr. Ioana Bican, iar studenții pot deprinde tainele muncii în arhive, cele de editare a manuscriselor, importante și din prisma prezervării patrimoniului cultural.

II. a. ? Cum XVIII nu mai adus mari descoperiri în ordine geografică. Dar mari descoperiri în geografie umană: tot mai bogate lit. de călătorii, în care este omul este prezentat în particularitățile lui, în fundia de conștiințe fizice în care și este dat și în viață. Consecințe:

- ef. un puternic sentiment al relațiilor: nu omul general, al clasicii lor, accișii, ci un om diferentiat de un teritoriu geografic la altul, păstrând în fața năpăstii și purității, unidului sau în opoziție între poporul său;
- ef. gustul pentru exotice; dar:
  - relativul + exoticele, două lucruri date vechii concept literar classic, două piete angulare în construirea teoriei literare romantice.
- ef. Veacul XVIII, o nouă nădădire în geografie politică:
  - ef. Declinul Franței ca putere colonială (Canada și în Africa Angliei);
  - ef. Emanarea unor colonii (Statele Unite) care vor intra în jocul economic al lumii.

III. a. Al doilea factor important: dezvoltarea industriei. Vaporii Papiri > marca indus. > începe așezul autohtonă (economic)

b. Care este motivul pt. care Rev. și form. romane și spirit român? Anticele = cult. elină, mai strălucită decât cea lat.?

cu atât mai mult cu cât, la răsărit obișnuie: că lit. română lb. lat. care îndrumași mintile către Roma de poate contraargumenta:

biserica ortodoxă, lb. greacă și a putea îndrepta mint. la spre elada și elivida.

Singurul răspuns: în parte de cea succedată și p. p. b. b. b.

ef. donă Renașterii, cu una: Renașterea bizantină (IX-XII) care de cu epoca de mare înflorire eccl. a Biz. Ea, în spirit elin și lb. elin apoi Rev. Italiană și spirit latin lb. latin (sec. XIV) coincide cu epoca în care cat. itel. bogate (Veneția, Genova, Florența) înlocuiește Bizanțul pe piața economică. Persistența, în țara econ. și în țara ex. țara se extind, persistența și ele în caz sub stăp. unei puteri obscurantiste la timp. turcesc.

Instrumente de lucru aparținând lui D. Popovici, pentru cursul Literatura Luminilor, datat joi, 13.X.1949, și vineri, 14.X.1949

37

Zărafoaia-Pucioasa
Vila Prof. Chiriac
12 August, 1941.

Iubite Domnule Popovici,

Am primit cartea dăruită de postată. Vi răspund de aci, unde mai stau până la 21 August, când mă duc definitiv la București - până atunci sunt în București numai Mirreuca și Jorja. Sunt foarte bucurat să pot avea de la d. ta pentru toamnă: Poeziile lui Bolintineanu. Le împun imediat sub tipar și, la sfârșitul ambui aceste sarcini încușatul celui care vine, am avea volumul în "Clasicii români comentată". Volumul II din Istoria literaturii române vechi este de mult dat la Fundația - în Ianuarie trecut. Căci în toamnă va intra sub tipar. Acipun la punct vol. III.

Cu cele mai abse sentimente prietenești N. Cartoian

Din corespondența lui D. Popovici cu Nicolae Cartoian. Scrisoare din 12 august 1941

În urma cercetărilor au rezultat zeci de lucrări prin care se valorifică manuscrisele celor trei creatori de fonduri și s-au publicat mai multe articole în diferite reviste culturale. Sub îndrumarea doamnei profesor Ioana Bican (la unele ediții, cu colaborarea lui Adrian Tudurachi), pe baza manuscriselor, s-a editat opera profesoarei Ioana Em. Petrescu, într-o serie de autor la Editura Casa Cărții de Știință (din această serie fac parte volumele: *Studii de literatură română și comparată*, 2005; *Ion Barbu și poetica postmodernismului*, 2006; *Studii eminesciene*, 2009; *Studii despre Ion Budai-Deleanu*, 2011; *Configurații*, 2015), s-a început elaborarea unei serii de autor Dumitru Popovici și se prefigurează și o serie dedicată lui Liviu Petrescu. Din cercetarea corespondenței soților Petrescu s-a născut o lucrare de doctorat a Mirelei Tomoiagă (*O poetică a corespondenței intime în literatura română a secolului al XX-lea*, 2012) și volumul *Corespondența intimă Ioana Em. Petrescu – Liviu Petrescu (1961-1978)* (ediție îngrijită și studiu introductiv de Mirela Tomoiagă, prefață de Ioana Bot, Casa Cărții de Știință, 2012). Peste un an, pornind de la o disertație despre adnotările pe care Ioana Em. Petrescu le-a făcut pe cărțile din bibliotecă, Silviu Mihăilă a publicat volumul *Ioana Em. Petrescu, citindu-l pe Eminescu: note, arhive, documente* (volum publicat în 2013 și reapărut în 2016). Pe pagina web a bibliotecii (www.bjc.ro), pentru valorificarea la scară largă a fondului, s-a creat, împreună cu echipa de cercetare de la Facultatea de Litere, o pagină distinctă, care cuprinde o prezentare generală, date bibliografice despre cei trei profesori, catalogul fondurilor, un calendar de evenimente și o galerie de fotografii. O serie de documente (cărți manuscrise) sunt astăzi disponibile și în variantă electronică și pot fi accesate de la distanță, din catalogul bibliotecii (portal.bjc.qlto.ro/ro). Ele au fost descrise și digitizate prin proiectul *Contribuția românească la Biblioteca Digitală Europeană (Proiectul Europeana)*, la care a participat și Biblioteca Județeană „Octavian Goga” Cluj. Împreună cu Asociația Create. Act. Enjoy din Cluj-Napoca, a fost elaborat un proiect, intitulat *Case de poveste*, în cadrul căruia doritorii au avut parte de tururi ghidate în apartament, iar în anii pandemiei, tot prin acest parteneriat, s-a realizat și un tur virtual al apartamentului (accesabil din pagina bibliotecii). Casa memorială a fost tărâmul unor vizite colective, expoziții sau chiar colocvii despre școala de eminescologie clujeană. Ce se întâmplă cu biblioteca unui iubitor de cărți „după ce acesta dispare?” – se întreba în 2009, într-un articol despre acest fond, Ioana Pârvulescu (Pârvulescu 2009: 3). Moștenirea lui D. Popovici și a soților Petrescu este un caz fericit: aceasta este gestionată și pusă în valoare ca un

tot unitar, chiar în apartamentul în care au locuit soții Petrescu, astfel încât se oferă cercetătorului posibilitatea de a reconstitui atât orizontul intelectual din epoca interbelică și cea comunistă, cât și aceea de a contura portretele celor care au fost profesori de seamă ai universității clujene, iar parteneriatul bibliotecii județene cu Facultatea de Litere oferă condițiile unei valorificări la scară academică. Observația lui Tudor Vianu din 1957: „E astăzi imposibil să se obțină o viziune exactă a literaturii române în prima jumătate a secolului al XIX-lea, fără să se aibă în vedere îndrumările noi pe care opera lui D. Popovici le-a dat cercetării” (Fondul Popovici-Petrescu, Subfond D. Popovici, Seria Activitate universitară, dosar 1, plic 3, f.1), printr-o lărgire a orizontului, poate fi aplicată și operei Ioanei Em. Petrescu, dacă ne gândim la receptarea lui Eminescu astăzi, dar și sintezelor de istorie literară și activității de critică literară ale lui Liviu Petrescu.

Cântul II.

Furia uclina spre seară și aerul cel brun
 Simțea orice suflare pe-acut pământ aflată
 Din tăbăcitura muncă. Eu singur mi-ai adun

Puterile, spre lupta ce trebuia luptată
 Cu drumul în primăvă și mila cea adâncă
 Ce murea-mi crebucioasă va răfăia îndată!

O, geniu malt, o muză! voi ajutați-mi înșă;
 Tu, minte rare scris ai acelu ce-am zărit,
 Arată-ți de-astă dată țărâna ta de stăncă.

„Tu, care-mi năruși pasul”, atursi eu am grăit,
 „Poete, vezi virtutea-mi de e' nbeajus de tare,
 „Cât străunții trecut-oare tu nu m'ai dăruit.

„Tu spui că al lui Silvii părinte fu în stare,
 „Cu trupul și al simțirii vestimant locutor,
 „Să intre-alt' dată în lumea cea vecinică trăitoare.

„Dar dac' al răutății eterni învingător
 „Îl pînăni, cu gândul la ceea ce abată
 „Urșit va fi de-acela spre vecinică viitor,

„Nedrept nu e să crează un om cu judecată
 „C'ales a tot tîrbatul în cerul cel de sus
 „Imperiului să-i fie și sacrei Rome țără.

„Cu-adevărat el singur deolaltă a adus
 „Pe una și pe altul în locul sfînt pe care
 „Romanaul lui Său - Petru Maltu-i tron și-a pus.

Traduceri din lucrarea poetică *Infernul* (*Divina Comedie*) a lui Dante Alighieri (D. Popovici)

- Mînecan 2009: Romulus Mînecan, „Istoria... lui G. Călinescu, în anchetă ministerială”, în *Dilemateca*, Anul IV, nr. 40, septembrie 2009.
- Pârvulescu 2009: Ioana Pârvulescu, „Maimuță-om-biblioteca”, în *România literară*, nr. 47/27 noiembrie 2009, p. 3-5.
- Tomoiağă 2021: Ioan Tomoiağă, „Familia criticului literar Liviu Petrescu: exemplu de parcurs social în România secolelor XIX-XX”, în Gizela Cosma, Anca Ioana Docolin, Ioan Tomoiağă (ed.), *Biblioteca Județeană „Octavian Goga” Cluj. Două decenii de istorie 2000-2020, Patrimoniul Documentar al bibliotecii* (Vol. 2), Cluj-Napoca, Școala Ardeleană.
- Tomoiağă 2012: Mirela Tomoiağă, *O poetică a corespondenței intime în literatura română a secolului al XX-lea*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Vescan 2016: Liana Vescan, „In Memoriam Ioana Em. Petrescu (1941-1990)”, în *Biblioteca. Revistă de bibliologie și știința informării*, nr. 6/2016.
- Vescan 2022: Liana Vescan, „Fondul «Dimitrie Popovici» în Colecțiile speciale ale Bibliotecii Județene «Octavian Goga» Cluj”, în Ioana Bot, Adrian Tudurachi (coord.), *Dumitru Popovici, Personalități ale Universității „Babeș-Bolyai”*, XI, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.

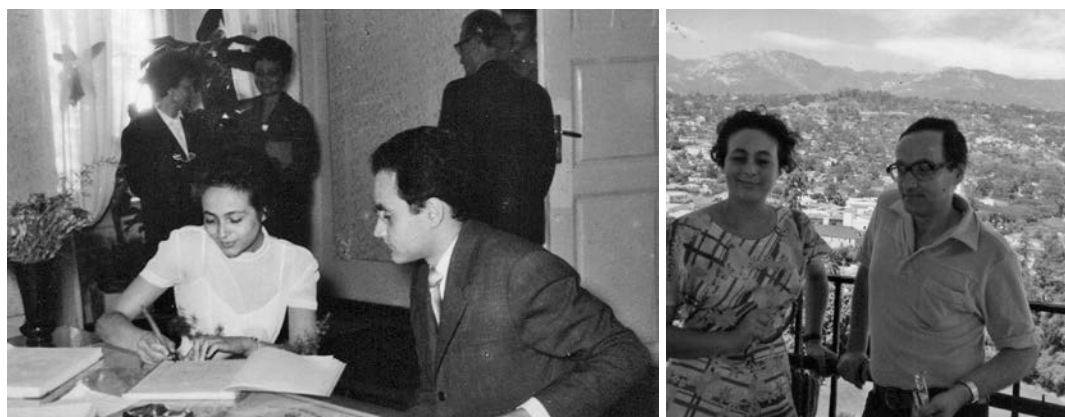
Rezumat: Articolul *Fondul Popovici-Petrescu în colecția Bibliotecii Județene „Octavian Goga” Cluj* își propune să ofere o imagine de ansamblu asupra fondului Popovici-Petrescu din colecțiile Bibliotecii Județene „Octavian Goga” Cluj. După decesul lui Liviu Petrescu, manuscrisele, biblioteca soților Petrescu, dar și cea a profesorului universitar D. Popovici au trecut în administrarea Bibliotecii Județene „Octavian Goga” Cluj. După munca de catalogare și inventariere a fondului a început – printr-un fructuos parteneriat cu Facultatea de Litere a Universității „Babeș-Bolyai” – cercetarea și punerea în valoare a fondurilor. Articolul își propune o trecere în revistă a istoricului arhivei, a modului de organizare și a conținutului fondurilor de documente și a acțiunilor întreprinse pentru valorificarea lor.

Cuvinte-cheie: arhive private, biblioteci private, cercetare literară, Dumitru Popovici, Ioana Em. Petrescu, istorie literară, Liviu Petrescu.

Abstract: The article *The Popovici-Petrescu Fund in the collection of the "Octavian Goga" County Library Cluj* aims to provide an overview of the Popovici-Petrescu Found in the collections of the "Octavian Goga" County Library Cluj. After the death of Liviu Petrescu, the manuscripts, the library of the Petrescu couple, as well as that of the university professor D. Popovici are now under the administration of the "Octavian Goga" County Library Cluj. After the cataloguing

and inventorying of the collection, a fruitful partnership with the Faculty of Letters of the "Babeş-Bolyai" University has started with the purpose of research and the enhancement of the collection. The article aims to present the history of the archive, the organization and content of the document collections and the actions undertaken for their valorization.

Keywords: Dumitru Popovici, History of Literature, Ioana Em. Petrescu, Literary Research, Liviu Petrescu, private archives, private libraries.

Ioana și Liviu Petrescu (imagine de la cununia civilă) /
Ioana și Liviu Petrescu în SUA (cu o bursă Fulbright, fotografie din 1983, Santa Barbara)

Ioana Em. Petrescu în 1984 (în tren, cu studenții) /
Ioana și Liviu Petrescu în 1985 la Gara din Cluj

STUDIAREA ARHIVEI POPOVICI – PETRESCU. NOTE DE ȘANTIER

Ioana BOT

Prof. univ. dr., Universitatea
„Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Am pus un asemenea subtitlu intervenției mele la acest colocviu, pentru că doresc să subliniez, de la început, faptul că voi prezenta câteva aspecte despre „lucrările în curs” pe care le coordonez, de mai bine de un deceniu, în arhiva familiei D. Popovici – Ioana Em. și Liviu Petrescu. Unele din aceste lucrări ies la lumină, rând pe rând, și mă bucur că pot aduce la Colocviul de la Ipotești o apariție editorială recentă, la Editura Presa Universitară Clujeană, cu a cărei prezentare aș vrea să încep, pentru a intra apoi, din paginile ei, în miile de pagini ale arhivei în chestiune. Este vorba despre volumul dedicat lui D. Popovici, coordonat de mine împreună cu Adrian Tudurachi (colegul meu în multe din proiectele editoriale bazate pe această arhivă, încă de la începuturi) și inclus de Presa Universitară Clujeană în seria „Personalități ale Universității Babeș-Bolyai” (Bot, Tudurachi 2022).

Volumul acesta, recent apărut, adună laolaltă studii consacrate istoricului literar și profesorului Dumitru Popovici, semnate de specialiști din diferite generații (aș saluta, în mod deosebit, prezența tinerilor critici literari – Marius Popa, Corina Croitoru, Adriana Stan, Jessica Andreoli, Christinne Schimdt –, pentru că ea este dovada vie a interesului pe care ideile lui Popovici îl suscită în dezbaterile de idei, astăzi). Totodată, volumul readuce în atenție și câteva articole mai vechi despre D. Popovici, răspândite, majoritatea, în publicații periodice din timpul comunismului, interesante pentru conturarea profilului autorului, dar și pentru restituirea unei recepții a acestuia. La loc de cinste se află, firește, articolul consacrat lui Popovici din *Dicționarul scriitorilor români* (cel coordonat de Mircea Zăciu, Marian Papahagi și Aurel Sasu), articol semnat de Ioana Petrescu. Este primul articol despre Popovici publicat într-un dicționar literar românesc și e semnat de fiica acestuia – ceea ce face din el, am considerat noi, mai mult decât o efigie. Așa cum se poate vedea, articolul conține numeroase accente polemice (față

de receptarea de care se bucurase Popovici până în anii '80 ai veacului trecut), precum și o serie de postulate, de asumări în interpretare foarte interesante. Din numeroase motive – unele mai evidente decât altele – felul în care Ioana Em. Petrescu face portretul „de idei literare” al tatălui său este demn de atenția noastră. Apoi, am reluat în sumar articolul lui Mircea Curticeanu (cadru didactic la universitatea clujeană în anii '50-'90 ai secolului trecut, el însuși fost student al lui Popovici) ce reconstituie concursul universitar în urma căruia D. Popovici a devenit profesor, în 1936, la Universitatea din Cluj; anticipând considerațiile pe care vreau să le fac despre munca în arhiva familiei Popovici-Petrescu și descoperirile noastre acolo, voi spune, acum, că, studiind această arhivă (extrem de bogată în documente universitare), ne putem da seama cum a fost scris acest articol restitativ al lui Mircea Curticeanu. În arhivă s-a păstrat, distinct, plicul A4 de documente al concursului; odată păstrat, probabil, de Popovici însuși și apoi reconstituit de Ioana Em. Petrescu, care a și scris pe plic, cu grafia ei în creion, rotundă și grăbită: „Pentru Curticeanu”. Și plicul așa s-a și întors, restituit de autorul articolului odată încheiat. Mircea Curticeanu era pasionat de istoria instituțiilor noastre culturale (reviste, edituri, de ce nu – universitatea?); ne putem imagina ușor că Ioana Em. Petrescu l-a invitat, colegial, să scrie acest articol pe care ea nu îl putea semna, din rațiuni evidente – Curticeanu nu adaugă nici un alt document, în articolul său, în plus față de ceea ce primise de la fiica profesorului Popovici. Dar, publicându-l, restituie credibil un episod aparte din istoria Catedrei de istoria literaturii române din universitatea românească clujeană interbelică și îl așază, totodată, pe Popovici în poziția de „fondator” pe care o merita. Și am mai adus în volum o lectură semnată de regretata noastră profesoară Georgeta Antonescu, despre reeditarea, în anii '70 ai secolului trecut, a volumului seminal al lui Popovici, consacrat literaturii române din „epoca luminilor” (*Literatura română în epoca luminilor*): mai mult decât o recenzie științifică și mai puțin decât un studiu, articolul acesta e semnificativ pentru impactul cercetărilor lui Popovici în bibliografia românească a domeniului, la aproape o jumătate de secol după prima lor publicare.

De asemenea, și acest volum, ca și volumul mai vechi din aceeași colecție pe care l-am editat și l-am dedicat Ioanei Em. Petrescu (Bot 2016), conține o contribuție a bibliotecarei cu care am lucrat în toți acești ani la arhive, Liana Vescan, care s-a pensionat anul acesta și care prezintă documentele de arhivă, cu același profesionalism cu care a însoțit cercetările noas-

tre acolo, timp de mai bine de un deceniu. În acest spirit, al buneii noastre colaborări cu Biblioteca Județeană „Octavian Goga” din Cluj, am insistat ca în programul colocviului de acum, de la Ipotești, să existe și o intervenție (ilustrată, sper, cu foarte, foarte multe clișee din arhiva D. Popovici), a bibliotecarului Robert Fabian, succesorul Lianeii Vescan, cu care lucrăm în prezent.

Acesta este, așadar, volumul dedicat lui D. Popovici, pe care mă bucur că îl pot aduce la Memorialul „Mihai Eminescu” de la Ipotești, cu ocazia colocviului de față. Este cea mai recentă concretizare a unei „descinderi în arhive” de lungă durată, în ce mă privește. Am început studiul acestor arhive în 2007. Îngăduiți-mi o mică introducere care să facă... ceea ce fac, de obicei, arhivele, când sunt cercetate: să așeze lucrurile la locul lor, între aceste lucruri numărându-se memoriile noastre, extensiile noastre de memorie, ceea ce ne amintim, ceea ce credem că știm, prejudecățile care ne alcătuiesc.

Desigur, și pentru mine, ca și pentru mulți dintre cei veniți acum, la acest colocviu, la Memorialul „Eminescu” de la Ipotești, Ioana Em. Petrescu, în primul rând (pentru unii și Liviu Petrescu, dar aceasta ar fi o altă discuție), este prezentă într-o mulțime de scene din memoria noastră. Am avut parte, alături de ea, datorită ei, de evenimente mai mult sau mai puțin importante în viețile noastre sau, poate, de evenimente care au devenit importante retroactiv, printr-un fel de „ricoșeu biografic”, inclusiv datorită dispariției foarte timpurii a Ioanei Em. Petrescu. Sunt evenimente pe care le teaurizăm, în amintirile fiecăruia din noi, pe care le evocăm, ridicându-le adesea la rang de metaforă. Pentru că... asta faci când evoci amintiri. În rădăcinezi în ele un sens. Și, evocându-le astfel, de multe ori, pe de o parte, le reconfigurăm (ele nu sunt niște „înregistrări obiective ale trecutului”), pe de altă parte, putem să devenim – cel puțin este ceea ce am trăit eu după moartea Ioanei Em. Petrescu, la 1 octombrie 1990 – foarte geloși cu amintirile noastre și să nu vrem să le facem publice, să considerăm că ele fac parte dintr-un bagaj foarte privat al unei relații profesor-student: în ce mă privește, a celei mai importante relații din devenirea mea intelectuală.

În comparație cu această „rescriere în amintiri personale”, cu această folclorizare care, de altminteri, cuprinde încet-încet un spațiu tot mai amplu, arhivele și documentele lor ne aduc cu picioarele pe pământ, ne obligă să măsurăm, să verificăm. Înainte de a scrie istoria – istoria instituțiilor noastre de cultură, istoria ideilor literare românești, istoria interioară a unei construcții intelectuale personale etc., – arhivele ne arată, de pildă, cu

exactitate, că Ioana Em. Petrescu, o profesoară pe care mulți și-ar fi dorit-o, nu a fost, cu adevărat, profesoara multora dintre cei care, azi, se revendică de la „școala” ei. Acest lucru este, de fapt, ne spun arhivele, imposibil.

Un alt exemplu, concret, în care arhivele ne permit o redimensionare a unei filiații intelectuale privește, iată, relația lui D. Popovici cu D. Caracostea. Invocată adesea, în trecere, în studiile de specialitate, aceasta este, probabil, o relație specială: D. Popovici și-a făcut doctoratul cu D. Caracostea, la București, a fost asistentul onorific al profesorului său, a scris un capitol foarte apreciativ despre eminescologia lui Caracostea (în cursul său despre *Eminescu în critica și istoria literară românească* [Popovici 1989]). Arhiva lui D. Popovici documentează însă și celelalte fețe ale acestei relații de discipolat: odată doctoratul luat, D. Popovici se duce... tocmai la Cluj la un concurs de profesor universitar, ceea ce însemna, în peisajul anilor '30, „departe de București”, într-o lume cu alte tradiții și alte practici (în Transilvania, recent unită cu Regatul României). Același Popovici se gândeste să revină la București numai după pensionarea lui Caracostea, și asta deși la Cluj își întemeiasă, între timp, o familie. Gândurile acestea îl bat spre finalul războiului, când discută, într-o corespondență cu Tudor Vianu, despre o posibilă întoarcere la Universitatea din capitală. Arhiva Popovici nu păstrează deloc urmele unei corespondențe cu Caracostea a fostului student eminent; poate că nici profesorul nu a păstrat legătura cu studentul său. Înclin să cred că, dacă această corespondență ar fi existat, Popovici nu ar fi aruncat-o, pentru că e foarte limpede (tot din această arhivă) că el și-a păstrat toate hârtiile profesionale, chiar și ciornele lor (adesea, numeroase). Ba chiar atunci când foștii studenți ai lui Caracostea au o inițiativă de a edita un volum omagial, la o vârstă rotundă, dedicat profesorului lor – asta se întâmplă în război: evident, după aceea Caracostea este arestat, închis..., iar volumul nu se va mai face –, comitetul de inițiativă îl contactează pe Popovici, care răspunde pozitiv, deși rezervat și laconic. Există scrisorile, există o ciornă de răspuns, dar... Popovici nu face parte din comitetul respectiv de inițiativă.

Arhiva familiei Popovici-Petrescu conține foarte multe asemenea documente, de diverse nivele de importanță, care adresează o istorie literară majoră: cercetătorii care se apleacă asupra lor pot documenta, astfel, cum se scriu anumite cărți (există manuscrise din diverse stadii de realizare a proiectelor), cum nu se scriu (există proiecte abia schițate, abandonate, trimise editurilor și neaprobate de acestea...), cum se croiesc (există conspecte din

cărți, note de lectură, note de curs și ciorne „fără căpătâi”, însemnări frugale...). Arhive ca aceasta susțin o istorie literară „în gamă minoră”, unde secundaritatea subiectelor lor nu le face, de fapt, mai puțin importante; ele sunt relevante pe diverse planuri istorice restitutive.

Însă, în 2008, când Biblioteca Județeană „Octavian Goga” s-a adresat Facultății de Litere a UBB, foarte oficial, prin managerul său, spunând, în esență: „Avem această arhivă, e în posesia statului român printr-o decizie judecătorească, nu v-ar interesa s-o studiați?!” cred că nimeni dintre noi, nici cei care au fost interesați de arhivă, nici cei care n-au fost interesați, nu bănuia bogăția ei. Mai întâi, din această primă propunere venită din partea Bibliotecii s-a născut un foarte bun parteneriat al Facultății de Litere cu Biblioteca Județeană „Octavian Goga”, care a dat ulterior roade în diverse direcții. Eu am ales să intru în arhiva respectivă.

Ca profesor de literatură română, istoric al ideilor literare, ale cărei interese acoperă domeniul în care s-au ilustrat atât D. Popovici, cât și fiica sa, Ioana Em. Petrescu, și ginerele lui, Liviu Petrescu (ultimii doi mi-au fost profesori, în studenția clujeană), am răspuns „da-da-da!” oricărei asemenea colaborări imediat, înainte chiar de a vizita și de a cunoaște arhiva propriu-zisă. După care am fost în situația de a organiza și de a coordona o studiere a acestei arhive. Nu mai făcusem așa ceva. Am întrebat în stânga și în dreapta cum se face, am constatat că foarte puține biblioteci publice românești și-au definit un set de bune practici pentru asemenea proiecte, în anii 2008-2010. Cele mai multe biblioteci publice românești sunt, încă, foarte reticente în a primi asemenea fonduri.

În cazul în discuție, Biblioteca Județeană „Octavian Goga” devenise proprietara arhivei ca reprezentantă a statului român. După ani de procese în instanțele românești, un tribunal a decis, fiind vorba de o moștenire fără moștenitori direcți, că această moștenire revine statului român; componentele respectivului inventar începeau cu apartamentul soților Petrescu (situat într-un bloc din cartierul clujean Mănăstur, ridicat în anii '70 ai comunismului), continuau cu piese mobile inventariate de un notar (piese de mobilier, tablourile de pe pereți și alte asemenea obiecte) și sfârșea cu un inventar al cărților și hârtiilor găsite în casă în momentul pronunțării sentinței. Construcția și cunoașterea arhivei pleacă de la acest prim document. Dar, așa cum aveam să constat, inventarul „neutru” al instanței ne oferea surprize, ne contrazicea așteptările. De exemplu (aleg exemplul cel mai flagrant, în opinia mea), din acest inventar oficial lipsea manuscrisul *Jurnalului*

Ioanei Em. Petrescu, care apăruse deja în ediția de la *Paralela 45*, îngrijită de soția profesorului Mircea Borcilă – Rozalia Borcilă, și de Elena Neagoe (Petrescu 2004), într-o perioadă imediat următoare morții profesorului Liviu Petrescu și când acești apropiați ai lui Liviu Petrescu aveau acces în casă, în timpul procesului moștenirii (și căutării, fără succes, a unui moștenitor legal).

Cu toate eforturile Bibliotecii Județene „Octavian Goga”, spuneam, aceasta n-a putut intra nici până astăzi în posesia manuscrisului pe baza căruia s-a publicat *Jurnalul*. Așa se face că voi fi nevoită să închei, anul acesta, ediția de autor a Ioanei Em. Petrescu, pe care am publicat-o începând cu 2008 din această arhivă, fără să includ în seria volumelor *Jurnalul*. Nu există un manuscris al *Jurnalului*; ediția de la *Paralela 45* spune clar că editorii au intervenit în textul original, scoțând anumite pasaje care li s-au părut neinteresante pentru cititor. Nu știm ce și nici cât s-a scos. Principial, eu consider că manuscrisele trebuie, în asemenea situații, editate integral – este ceea ce am făcut în toate volumele seriei postume de autor Ioana Em. Petrescu, publicate la Editura Casa Cărții de Știință¹.

Intrând în arhivă, am descoperit un mediu foarte bine catalogat de personalul Bibliotecii Județene „Octavian Goga”; arhiva și biblioteca au fost păstrate de noii proprietari în spațiul apartamentului și transformat într-un centru de studiu; arhiva propriu-zisă conține documente extrem de variate. Mai întâi, este vorba despre documente de familie provenind de la trei familii: familia Elvira și Dumitru Popovici, familia părinților lui Liviu Petrescu (Maria și Gheorghe Petrescu) și, apoi, familia Ioana și Liviu Petrescu.

Se vedește astfel că primele documente din arhivă sunt de la 1880-1890, și ele îi privesc pe părinții lui Liviu Petrescu și pe părinții lui Dumitru Popovici; rare la început (sau păstrate în copii manuscrise, neautentificate), actele de familie se înmulțesc în preajma Primului Război Mondial, pentru a deveni dominante în corpusul arhivei, odată cu perioada interbelică. Sunt nu numai acte care reconstituie viețile unor oameni, ci ele ne permit să reconstituim, în gamă minoră, nespectaculoasă – dar substanțială! –, evoluția societății românești din ultimele două secole. Oamenii aceștia, profesorii aceștia universitari, vin din neamuri de *țărani liberi* din sudul României, din *Regatul Vechi*, care și-au dat copiii la școală, cât au

¹ Seria poate fi văzută, pe site-ul editurii, la [https://www.casacartii.ro/editura/?filter_autor=petrescu-ioana em&s=Ioana+Em.+Petrescu&post_type= product &dgwt_wcas=1](https://www.casacartii.ro/editura/?filter_autor=petrescu-ioana%20em&s=Ioana+Em.+Petrescu&post_type=product&dgwt_wcas=1) (ultima consultare: 4 septembrie 2022).

putut, în preajma lui 1900. Să ne rezumăm, pentru exemplele de acum, la familia lui D. Popovici. Vorbim de preoți și de învățători care au avut, surprinzător, și roluri politice în epocă – tatăl lui Popovici a fost unul din capii răscoalei de la 1907, în satul unde era învățător și unde fratele lui era preot; va fi condamnat la moarte pentru asta și va fi eliberat doar pentru că, fiind bolnav de plămâni, era pe moarte. Va muri, într-adevăr, în 1914, lăsându-și familia, practic, sărăcită de procese și de tot ce vor fi însemnat pedepsele „oficiale” ale participării lui la mișcarea țărănească.

Generația următoare a familiei merge, totuși, la facultate, în pofida greutăților materiale. Dumitru Popovici face studii la București, întreținându-se cu dificultate (se poate deduce că familia, mama, nu îl ajuta deloc)². Sunt foarte multe documente despre viața lui privată ca elev și student: dă meditații private, este preceptor, urmează școala ca audient, pentru că nu își poate permite să frecventeze cursurile. La fel, și în cazul lui Liviu Petrescu, părinții lui, proveniți din mica intelectualitate rurală din sudul României, merg la facultate; tatăl termină Academia Militară, devenind ofițer, și va avea ghinionul de a fi trimis pe „frontul greșit” în al Doilea Război, iar mama, cernăuțeană, studiază limba franceză la universitatea din oraș și va fi profesoară de franceză la licee faimoase din București. Când al Doilea Război Mondial se încheie cum știm, părinții lui Liviu Petrescu (au un copil mic, născut în decembrie 1941, singurul lor fiu...) știu că dosarele lor *nu sunt bune*, mai ales al tatălui, pentru vremurile noi. Ceea ce urmează, efortul lor de a supraviețui și de a scăpa de biciul noului regim constituie o istorie pe care arhivele o documentează foarte bine: despre cum au plecat cât mai departe de București, la Cluj (unde nu îi cunoștea nimeni), ca să-și piardă urma și cum au încercat să nu se afle niciodată de unde vin. Tatăl lui Liviu Petrescu se angajează tehnician în industria grea locală (el fusese maior în armată, absolvent de studii superioare) și se lasă instruit, „alfabetizat”, ca simplu muncitor, face tot felul de cursuri, iar soția lui... se va pensiona ca telefonistă. Acasă, copilul învață franceza și citește literatură clasică... Este o istorie de

---

² Cronologia vieții și activității lui D. Popovici, pe baza documentelor din această arhivă, a constituit subiectul articolului Ioana Bot, Ionucu Pop, „The history of the Romanian University of Cluj, in the documents of a private archive”, DOI: <http://dx.doi.org/10.24193/JRHE.2022.1> (Published on-line: July, 2022); în *Journal of Research in Higher Education*, 2022, Issue no 1, Vol. VI (ultima consultare: 5 septembrie 2022).

viață privată dintr-o speță aparte, de reconstituirea și documentarea căreia cred că avem, în cultura română actuală, foarte mare nevoie. Îmi vine să spun că, indiferent cine sunt copiii acestor familii, este foarte important să salvăm documentele ce restituie asemenea evenimente. Faptul că copiii acestor familii sunt de talia intelectuală a Petreștilor este un argument în plus, adaugă și mai multă importanță reconstituirii. E un tezaur de memorie care ne poate vorbi despre viața clasei de mijloc a României „normale”, libere, dinaintea de ocupația sovietică și de dictatura comunistă.

O altă categorie foarte importantă de documente de arhivă „în cheie minoră” o reprezintă „atelierile de lucru” ale fiecăruia din cei trei universitari. Avem acces, în arhivă, la *notele de lectură* a trei intelectuali care au fost niște „citori feroce” și la conspectele lor: fișe de lectură, note ample, adnotări mici sau substanțiale și câteva cărți rare (pentru anii comunismului românesc), copiate cu metoda, denumită ironic de Ioana Em. Petrescu, „xerox călugăresc”: copiate de mână, parțial sau integral, cu notarea foarte atentă a paginii de referință din ediția originală (pentru eventualele note ale unui viitor studiu, în care le puteau folosi)... Sunt, acestea, argumente importante în discuțiile despre ritmurile și soluțiile cotidiene ale vieții intelectuale românești din perioada comunistă.

În fine, tot acolo, alături de arhive, este conservată biblioteca familiei: vorbim despre o bibliotecă a două generații de universitari, foarte puternic adnotată de D. Popovici și de Ioana Em. Petrescu. Popovici – cu toată ironia și distanța caracteristice, evocate de cei ce l-au cunoscut personal – citea adesea ca un adevărat... „temperamental”; scria pe marginea paginilor, identifica greșeli de istorie literară, marca discret, utilizând un adevărat cod personal, tot felul de erori și de exagerări, scria mai ales cu creioane boante, roșii și negre. Asemenea urme pe pagini transformă cărțile lui Popovici în adevărate documente de genetică literară, pe care încă ne punem problema cum le putem digitiza mai bine, pentru a putea și proteja materialul, dar a-l face și consultabil.

Ioana Em. Petrescu, pe de altă parte, bolnavă o mare parte a vieții sale adulte, începe să-și scrie cărțile și cursurile stând în pat (uneori, într-un pat de spital!), scriind pe cărți (pe cărțile pe care, ulterior, le citează). Asta face ca foarte multe din volumele pe care le-a utilizat în studiile ei de literatură română să fie foarte adnotate. La fel, cărțile plănuite, pe care n-a mai

avut timp să le scrie, sunt începute în biblioteca proprie, cu astfel de adnotări – multe, multe... și foarte lizibile în jurul textelor³.

De aici, desigur, mai facem încă un pas și ajungem la manuscrise, unde ediția de autor Ioana Petrescu, pe care am coordonat-o la Editura Casa Cărții de Știință, e dovada materialului enorm păstrat în arhiva familiei. Descoperirea acestor manuscrise și dactilograme a constituit o surpriză uriașă pentru mine și fiindcă, în 1990, după moartea Ioanei Em. Petrescu, profesorul Liviu Petrescu, întrebat și de mine (și de alții) dacă nu se poate edita ceea ce a rămas după Ioana Em. Petrescu, răspundea scurt: „Nu mai este nimic de editat, toate cărțile ei au fost publicate”. De foarte multe ori îmi amintesc cu mirare această replică a profesorului Petrescu: din 2008 până acum editez scrierile Ioanei Em. Petrescu, inclusiv restituind, pe baza arhivei, variante necenzurate ale cărților care au făcut-o celebră. Nu există diferențe spectaculoase față de ceea ce știam deja, dar *există* momente de cenzură pe cărțile lor de până în 1990 și asta explică... multe.

În ceea ce privește arhiva lui D. Popovici, ea mai este interesantă și prin documentele unei deveniri universitare, pe care le conține⁴. D. Popovici participă, în cariera sa didactică la Universitatea românească de la Cluj, la câteva etape esențiale din istoria instituției; chiar angajarea lui prin concursul din 1935-36 este rezultatul unor politici universitare de modernizare și de occidentalizare. Profesor la Seminarul de Istoria literaturii române, el se angajează imediat în restructurarea modului cum se predau disciplinele de specialitate (ceea ce astăzi am numi „planurile de învățământ ale secției”), și arhiva restituie în detaliu modul cum a procedat: ce a schimbat, ce se preda, care erau subiectele de examene, cum se organizau seminarele etc. Apoi, D. Popovici pleacă, după cedarea Ardealului de Nord, din 1940, cu Universitatea în refugiu, la Sibiu, unde se ocupă, între multe altele (și sunt foarte multe documente păstrate!), și de fondarea unui Institut de istoria literaturii române, și de fondarea revistei „Studii literare”, prima revistă universitară de studii literare de la noi, din România. La fel de energic, în anii războiului, se

³ Pe această temă, o cercetare făcută de un masterand în cadrul Arhivei a devenit, ulterior, o carte de specialitate: Silviu Mihăilă, *Ioana Em. Petrescu, citindu-l pe Eminescu. Note, arhive, documente*. Prefață de Ioana Bot, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2013.

⁴ Despre cariera universitară a lui D. Popovici, v. Ioana Bot, *Gesturile fondatoare ale istoricului literar. Singularități, singularități, exemplarități*, în Ioana Bot (coord.), *D. Popovici*, ed. cit., pp. 13-28.

ocupă și de salvarea bibliotecii universității, care se refugiase în mai multe orașe ale Ardealului românesc (la nord de Carpați, dar la sud de frontiera horthystă) și căreia Popovici îi ține seama. Ulterior, când avea să fie numit director al Bibliotecii Academiei din Cluj, după război, el caută s-o reasambleze, alergând între Cluj și București pentru a convinge „forurile superioare” de importanța bibliotecii. Desigur, arhiva conține numeroase documente referitoare la anii tulburi de după încheierea războiului: documente privind epurările de profesori din universitate, ciornele declarațiilor lui D. Popovici pentru noile „dosare de cadre” cerute la Universitate. Multe din ele sunt documente (sau „urme” – ciorne, manuscrise – ale acestora) pe care universitatea noastră nu le mai are astăzi, pentru că timpul sau atenția aceleiași puteri comuniste de a-și aranja istoria a făcut ca ele să dispară din arhiva oficială a universității. Unele dintre ele sunt absolut memorabile; de pildă, era obiceiul ca Universitățile să tipărească, la începutul fiecărui an, la deschiderea cursurilor, un afiș mare cu profesorii titulari care țin cursuri în anul respectiv și la ce facultate. Pe acest afiș se indica și adresa cu biroul unde profesorul putea fi contactat, iar afișul se punea pe holurile clădirilor universității. D. Popovici a păstrat câteva. Așa, de pildă, afișul din 1948, înainte ca reforma comunistă a învățământului să își trimită tăvălugul ucigaș în universități, e un adevărat „loc de memorie”. Din lista de profesori de acolo, în 1949 doar trei sau patru vor fi supraviețuit epurărilor politice. Cel puțin cincisprezece dintre cei aflați pe afișul din 1948, care făceau gloria Universității, aveau să fie anchetați, închiși, persecutați, dați afară din învățământ...

Asemenea documente ne vorbesc despre o lume care s-a destrămat și pentru care una din politicile comunismului, știm foarte bine, a fost să-i distrugă memoria. Consider că este foarte important, de aceea, să veghem la felul în care atari arhive private trec în circuitul public și readuc memoria respectivă sub ochii generațiilor de azi (și de mâine). Ele ne ajută să redesenăm contururile diverselor evoluții, ele ne așază cu picioarele pe pământ și mărturisesc despre trecut. Am invocat aici exemple în care arhiva conține documente despre o evoluție majoră, cea a Universității, în ani grei și tulburi, dar arhiva conține și documente în cheie minoră, privată, documente despre casa socrilor lui Popovici (familia Chifa sau Kiffa, clujeni, au locuit în casa de pe str. Bisericii Ortodoxe, nr. 1, unde după naționalizare li se va „permite” să locuiască din nou, la comun...), despre nunți și botezuri, despre istorii de familie, despre tot felul de gesturi și episoade ale unor vieți de oameni...

...Și uite-așa istoria continuă să se înnoade în file de arhivă și să fie interesantă. Nu m-am referit deloc, în această intervenție, la problemele metodologice, de studiere, de editare, de conservare a acestei arhive, pe care le întâmpinăm și cărora sperăm să le fi găsit soluții corecte, profitabile pentru viitorii ei cercetători. Ar fi un subiect prea amplu și care ar necesita un nou context de discuție⁵. Dar studierea unei arhive nu se termină niciodată, nici ceea ce am prezentat aici nu sunt decât niște „note de parcurs” ale unui șantier în plină desfășurare.

Bibliografie

- Bot 2016: Ioana Bot (coord.), *Ioana Em. Petrescu*, col. „Personalități ale Universității Babeș-Bolyai”, vol. III, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.
- Bot 2017: Ioana Bot (Bican), „Microresistances et autres braconnages”, în *Dacoromania litteraria*, nr. 4/2017, pp. 60-73, <http://www.dacoromanialitteraria.inst-puscariu.ro/ro/nr4.php> (ultima consultare la 6 septembrie 2022).
- Bot, Pop 2022: Ioana Bot, Ionucu Pop, „The history of the Romanian University of Cluj, in the documents of a private archive”, DOI: <http://dx.doi.org/10.24193/JRHE.2022.1> (Published on-line: July, 2022); în *Journal of Research in Higher Education*, 2022, Issue no 1, Vol. VI (ultima consultare: 5 septembrie 2022).
- Bot, Tudurachi 2022: Ioana Bot, Adrian Tudurachi (coord.), *D. Popovici*, col. „Personalități ale Universității Babeș-Bolyai”, vol. III, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.
- Mihăilă 2013: Silviu Mihăilă, *Ioana Em. Petrescu, citindu-l pe Eminescu. Note, arhive, documente*. Prefață de Ioana Bot, Cluj-Napoca, Eikon.
- Petrescu 2004: Ioana Em. Petrescu, *Jurnal (1959 – 1990)*, ediție stabilită și note de Elena Neagoe și Rozalia Borcilă, prefață de Carmen Mușat, Pitești, Paralela 45.

---

⁵ Am abordat o problemă similară în art. Ioana Bot (Bican), „Microresistances et autres braconnages”, în *Dacoromania litteraria*, nr. 4/2017, pp. 60-73, <http://www.dacoromanialitteraria.inst-puscariu.ro/ro/nr4.php> (ultima consultare la 6 septembrie 2022).

Popovici 1989: D. Popovici, *Eminescu în critica și istoria literară românească*, în vol. Id., *Studii literare*, ed. de Ioana Em. Petrescu, vol. VI, Cluj-Napoca, Dacia.

Rezumat: Articolul *Studierea arhivei Popovici – Petrescu. Note de șantier* prezintă câteva aspecte despre „lucrările în curs” coordonate de prof. Ioana Bican (Ioana Bot) în arhiva familiei D. Popovici – Ioana Em. și Liviu Petrescu, care se află în colecția Bibliotecii Județene „Octavian Goga” din Cluj. Totodată, este analizat rolul arhivei în redimensionarea unor filiații intelectuale, sunt clasificate și prezentate documentele, de diverse nivele de importanță, care alcătuiesc arhiva familiei Popovici-Petrescu: cărți cu note ample, adnotări mici sau substanțiale, fișe de lectură; manuscrise din diverse stadii de realizare a proiectelor; proiecte abia schițate, abandonate, trimise editurilor și neaprobatе de acestea; conspecte din cărți, note de curs și ciorne, însemnări frugale; documente de familie. Este adusă în discuție și lipsa din inventarul oficial al arhivei Popovici – Petrescu a manuscrisului *Jurnalului* Ioanei Em. Petrescu, care a fost publicat în 2004, cu pasaje lipsă, într-o ediție îngrijită de Rozalia Borcilă și Elena Neagoe.

Cuvinte-cheie: arhivă, bibliotecă, document, Dumitru Popovici, Ioana Em. Petrescu, Liviu Petrescu, manuscris, studiu arhivistic.

Abstract: The article *Studying the Popovici - Petrescu archives. Work diary* presents some aspects related to the „work in progress” coordinated by Professor Ioana Bican (Ioana Bot) concerning the archives of the D. Popovici – Ioana Em. and Liviu Petrescu family, which is part of the collection of the „Octavian Goga” County Library in Cluj. At the same time, the article analyzes the role of the archives in resizing certain intellectual filiations, classifies and presents the documents of various levels of importance which make up the archives of the Popovici-Petrescu family: books with extensive notes, insignificant or substantial annotations, reading notes; manuscripts from various stages of their projects; works barely sketched, or abandoned, or sent to publishers, but not approved by them; book summaries, course notes and drafts, frugal notes; family documents. It is also questioned the absence of the *Jurnal* manuscript of Ioana Em. Petrescu from the official inventory of the Popovici-Petrescu archives, which was published in 2004, with missing passages, in an edition supervised by Rozalia Borcilă and Elena Neagoe.

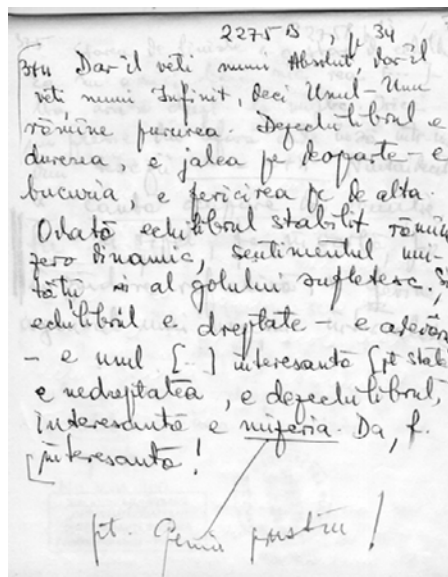
Keywords: archives, library, document, Dumitru Popovici, Ioana Em. Petrescu, Liviu Petrescu, manuscripts, archive studies.

Ioana Em. Petrescu la Colocviul Eminescu (Iași, 1985) / Liviu Petrescu (fotografie nedată)

Profesorul Liviu Petrescu (fotografie din 1993) / Liviu Petrescu la Simpozionul Național D. Popovici (Slatina, 8 iunie 1996)

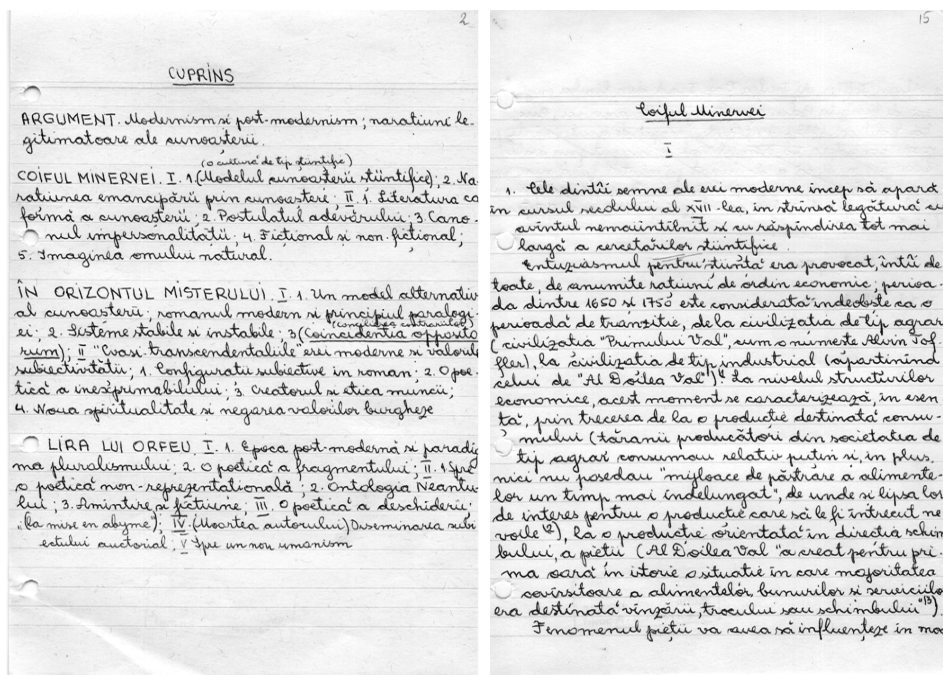

Ioana Em. Petrescu: Eminescu și mutațiile poeziei românești, p. 5 (manuscris) / Ioana Em. Petrescu: fișă despre M. Eminescu

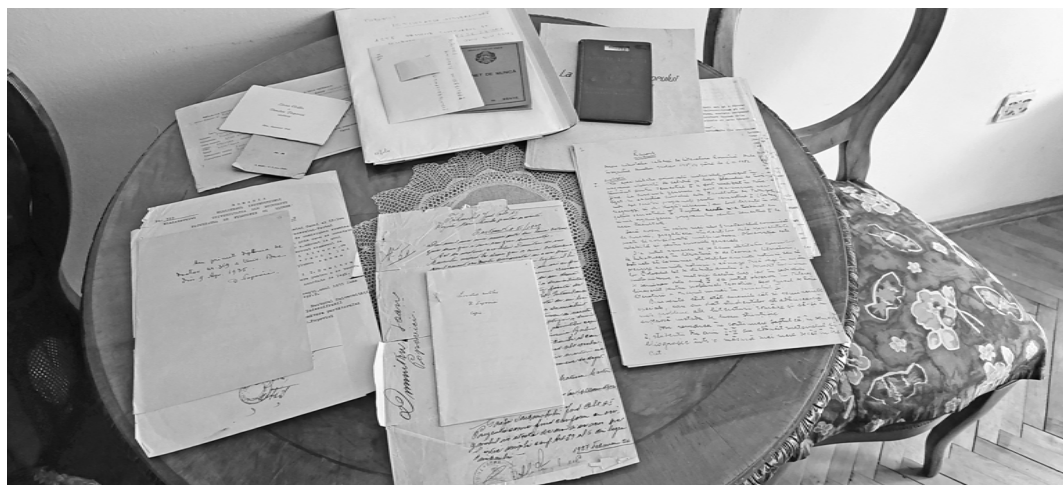

Fragmente din manuscrisul lucrării „Vârstele Romanului” de L. Petrescu

Imagine din Casa Memorială „Liviu și Ioana Emanuela Petrescu”

Imagini din Casa Memorială „Liviu și Ioana Emanuela Petrescu”

LITERATURA MEMORIEI – MEMORIA LITERATURII

În perioada 27 iunie – 3 iulie 2022, Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”, în parteneriat cu Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (Facultatea de Litere, Departamentul de literatură română și teoria literaturii, Centrul de Cercetare în Filologie Modernă), a organizat ediția a IV-a a Școlii de vară pentru tinerii cercetători filologi (masteranzi și doctoranzi), cu tema *Literatura memoriei. Memoria literaturii – patrimoniu, biblioteci, arhive*.

Actuala ediție a Școlii de vară de la Ipotești le-a propus tinerilor cercetători masteranzi și doctoranzi o reflecție extinsă asupra relației literatură-memorie, pornind de la distincția dintre *literatura memoriei*, care cuprinde orice creație literară cu caracter memorialistic sau istoric, și *memoria literaturii*, cu trimitere la toate formele de patrimonializare a fenomenului literar: biblioteci, arhive, muzee ale literaturii, case memoriale ale scriitorilor etc.

În lumina acestei delimitări operate și de Antoine Compagnon – care, în cursul *Proust, mémoire de la littérature*, ținut la Collège de France, discuta dublul sens al expresiei „memoria literaturii”: un sens subiectiv, în care memoria constituie obiectul literaturii, respectiv un sens obiectiv, în care literatura este ea însăși obiectul memoriei –, participanții au fost invitați să propună teme de cercetare vizând:

- Rolul memoriei în producerea și receptarea literaturii;
- Mecanismele memoriei individuale și/sau colective (v. Maurice Halbwachs) în discursul memorialistic și ficțional;
- Raportul istorie-memorie-ficțiune în literatura română modernă și (extrem) contemporană;
- Implicațiile estetice, etice sau ideologice ale rememorării istoriei în literatură: mize culturale, politice, identitare;

- „Abuzurile” memoriei în spațiul cultural românesc: „memoria blocată”, „memoria manipulată”, „memoria comandată” (v. Paul Ricoeur);
- „Locuri ale memoriei” (v. Pierre Nora) literare: biblioteci, arhive, muzee, case memoriale etc.;
- Conservarea patrimoniului literar local, regional, național: politici de patrimonializare și modele de bune practici.

La cele patru ateliere ale Școlii de vară (*Memoria romanescă; Rememorări eminesciene; Memoria colectivă. Memoria individuală; De la jurnal la arhive și mai departe*), coordonate prof. dr. Ioana Bican și lect. dr. Corina Croitoru (Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca), au participat doctoranzi și masteranzi de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Universitatea de Vest din Timișoara, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Universitatea din Torino. Conferințele plenare au fost susținute de: privat doz. dr. Florin Oprescu (Institutul de Romanistică, Universitatea din Viena); conf. dr. Radu Mârza (Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca); lect. dr. Simona Mălăescu (Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca); lect. dr., cerc. Iulian Costache (Universitatea din București, Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”); prof. univ. dr. Otilia Hedeșan (Universitatea de Vest din Timișoara).

Studiile incluse în acest grupaj au fost prezentate în cadrul atelierelor Școlii de vară pentru tinerii cercetători filologi (masteranzi și doctoranzi).

Comitetul organizator

DE LA „MEMORIA” FOLCLORULUI LA ARHETIP CULTURAL ȘI MIT NAȚIONAL ÎN ROMANUL HAIDUCESC

Alexandra OLTEANU

Doctorandă, Universitatea
„Alexandru Ioan Cuza”, Iași

C. Boerescu s-a afirmat ca orator politic, iar puținele sale scrieri au caracter politic și social. Unul dintre textele care i se atribuie, *Les Principautés devant le second congrés de Paris* (1858), este nesemnă și cuprinde o pledoarie pentru Unirea Principatelor sub conducerea unui principe străin, susținând respectarea drepturilor consfințite prin tratatele dintre Principate și Poartă. În privința unicului său roman, *Aldo și Aminta sau Bandiții*, prima proză haiducească din literatura română, criticii și istoricii literari au încercat să evidențieze prelucrarea mai multor modele străine. Chestiunea modelelor străine și, implicit, cea a originalității literare acaparează discursul critic, care devine orientat exclusiv către justificarea inconsistenței literare a primelor romane. Se omite faptul că o construcție romanescă artificioasă, așa cum este *Aldo și Aminta*, care uzează de un limbaj literar stângaci, nu face decât să compenseze sărăcia lexicală și lipsa unor modele din tradiția autohtonă la care s-ar putea raporta. Tradiția narativă românească din preajma anului 1850 nu era suficient de evoluată pentru a legitima consistența narativă revendicată de forma romanului. Impactul traducerilor este definitoriu, întrucât prin acestea se exersează condeiul viitorilor romancieri și se șlefuieste gustul estetic al cititorilor, al căror interes era suscitată de incitanta formă literară.

Romanul lui C. Boerescu reflectă fidel conflictul dintre forma străină, occidentală, a romanului și cultura locală. Vocea naratorului se găsește în poziția de a media armonizarea materialului local la solicitările complexității imaginarului românesc. Franco Moretti descrie acest rol distinct al vocii

narative în marea masă a literaturii extra-canonice, sau „*the great unread*”, prin introducerea unui raport convențional, sau chiar tradițional, între formă și conținut (Moretti 2000: 207). Cercetătorul descrie osmoza dintre materialul național și forma străină ca pe un compromis, explicând motivele pentru care ansamblul narativ poate apărea drept șubred, lipsit de naturalețe și fracturat de dificultățile de „autohtonizare” a formei. Structurile formale preluate din tradiția occidentală influențează cristalizarea poveștii în discurs, transfigurând personajele, care ajung să acționeze într-un mod nenatural pentru cititorul care se așteaptă la o adaptare armonioasă a acestora. Conform teoriei morettiene, condițiile istorice fragmentează forma literară pe care spațiul românesc încearcă să o adopte, aspect care se reflectă și în rupturile dintre poveste și discurs sau dintre lume și perspectiva asupra lumii.

Emergența atitudinii patriotice în roman și teoria personajului reprezentativ pentru aspirațiile națiunii

În *Aldo și Aminta sau Bandiții*, se produce clivajul dintre ideea unei literaturi în care realismul devine un obiectiv estetic implicit și formele românești ce amalgamează elemente specifice mai multor curente, rezultatul fiind o proză neverosimilă, cadențată de senzaționalism și melodramă. Deși nucleul poveștii este cât se poate de realist – rebeliunea unei cete de tâlhari împotriva fanarioților –, excesele retorismului romantic transformă discursul românesc într-o construcție fadă, artificială, cu aer puternic de improvizație. Scrierea romanelor precedă elaborarea unei teorii românești a genului, așa cum traducerile anticipează producțiile originale. Această descendență se va dovedi problematică pentru receptarea noului gen, întrucât multe dintre aceste texte vor fi considerate drept traduceri sau adaptări ale unor creații străine. Cert este că, odată cu încetățenirea popularității romanului, devenea

---

¹ În articolul „*The Slaughter house of Literature*”, Franco Moretti face apologia renunțării la dihotomia canonic-necanonic în favoarea unei abordări globale, care să așeze laolaltă scrierile „rivalilor” contemporani: „as a change in how we look at *all* of literary history: canonical and noncanonical: together. To do so, I focus on what I call *rivals*: contemporaries who write more or less like canonical authors (in my case, more or less like Arthur Conan Doyle), but not quite, and who interest me because, from what I have seen of that forgotten 99 percent, they seem to be the largest contingent of the «great unread», as Cohen calls it. And that’s really my hope, as I have said: to come up with a new sense of the literary field as a whole” (Moretti 2000: 208).

din ce în ce mai necesară și o fixare a acestuia în cadre teoretice care să îi explice emergența și finalitățile în spațiul cultural românesc.

Publicat în alfabet de tranziție, romanul *Aldo și Aminta sau Bandiții* face trecerea simbolică spre construirea unei mitologii literare care să înglobeze imaginea unui trecut glorios, aspirațiile naționalismului postrevoluționar și perspectiva unui viitor menit să îndeplinească dezideratele pașoptiștilor. Pe urmele lui Eric Auerbach și Walter Benjamin, Benedict Anderson descrie în *Imagined Communities* o simultaneitate specifică, pe care o putem atribui prozei istorice din epoca ascensiunii naționalismului european, consfințit prin „primăvara popoarelor”. Simultaneitatea propusă de Anderson este un echivalent al *timpului mesianic*, teoretizat de Walter Benjamin în *Illuminations*, și constă într-o „simultaneitate a trecutului și viitorului într-un prezent instantaneu” (Anderson 2006: p. 24). Acest aspect al simultaneității gândirii devine un factor determinant al prozei istorice din epoca ascensiunii naționalismului. Dinamica literară are un rol covârșitor în conturarea imaginii pe care o națiune și-o construiește, iar evoluția ziaristicii și popularitatea romanelor se transformă în instrumente sociale care scotează solidarizarea cu nobilele cauze: „the birth of the imagined community of the nation can best be seen if we consider the basic structure of two forms of imagining which first flowered in Europe in the eighteenth century: the novel and the newspaper. For these forms provided the technical means for re-presenting the kind of imagined community that is the nation” (Anderson 2006: 24-25).

Națiunea, explică Anderson, este un construct al imaginarului, semn că reprezentările „sinelui” colectiv sunt dirijate de producțiile imaginației. Deși teoria antropologului vizează Occidentul secolului al XIX-lea, ea poate fi extinsă și asupra începuturilor modernității culturii române moderne, a cărei morfologie literară reflectă fidel construcția miturilor naționale. Textul tipărit începe să ofere un corp palpabil tribulațiilor, revendicărilor și speranțelor unui popor care se privește drept *națiune*. Romanul *Aldo și Aminta sau Bandiții* nu face decât să încapsuleze, fie și cu stângăcie, obiective sociale explicite. Structural și tematic, Boerescu scrie o proză hibridă, un roman haiducesc istoric și totodată social, care uzează de o scenografie importată pentru a valorifica un arhetip regional, inițiind transformarea sa în mit național. Ca subgen al romanului istoric și al celui social, la care se adaugă și o intrigă amoroasă, cu irizații de melodramă, textul încearcă să cumuleze toate tendințele care s-au dovedit câștigătoare pentru „rețetele” na-

rative occidentale. Impresia generală care derivă din lectura textului este că autorul se străduiește mai mult să scrie un roman despre lupte alegorice și atemporale, fără însă a încerca să adapteze formula importată particularităților mediului cultural în care o transplantează. Personajele nu fac decât să respecte tiparele romantice, să acționeze previzibil, iar numele lor nu au nimic românesc, fiind străine.

Haiducii lui C. Boerescu fac parte mai degrabă din categoria spiritelor dilematice, sortite exceselor meditative, decât din cea a luptătorilor care urmăresc gloria pe câmpul de luptă. Portretele lor sunt stereotipe, alcătuite din clișee romantice care accentuează metaforic superioritatea morală și fizică. Lider al cetei de haiduci și figură paternă, căpitanul Brav se individualizează prin „nobilul său corp, ce purta o frunte măreață, întrecea p’alți soților săi, și în pătrunzătorii săi oikî se vedea focul ce anima pe omul cel liber” (Boerescu 1855: 10). Intriga se risipește în câteva direcții insuficient demarcate printr-o gradare coerentă a conflictelor, dar haiducii „preeminescieni” acaparează acțiunea cu meditațiile lor abisale, sporind neverosimilitatea construcției. Portretul colectiv al bandei de haiduci este și el articulat pe fizionomia thanatică a eroului romantic pentru care moartea reprezintă o dimensiune primară a existenței.

Societatea naturală pe care haiducii o construiesc în munți capătă funcție compensatorie, are rolul de a contrabalansa răul produs de comunitatea viciată din care s-au sustras, comunitate ce le-a provocat doar suferințe. Escapismul este consecința sentimentului persecuției pe care nobilii tâlhari caută să-l anihileze prin formarea unui model societal alternativ. Găsim ceva din teoria, destul de populară în epocă, a lui J.J. Rousseau despre puritatea originară și tendințele nocive ale societății care îl pervertește pe „bunul sălbatic”. Însăși ierarhia din ceata haiducilor oglindește noblețea spiritelor și tribulațiile spirituale ale acestora. Căpitanul are un nume care nu lasă loc de echivoc, Brav, și pare perpetuu urmărit de suferințe abstracte, dar își privește „soții” cu o grijă paternă, încurajându-i și conducându-i spre victorie ori moarte. Aldo, secundul și secretarul lui Brav, este un „june înfortunată” care devine haiduc în urma unei decepții sentimentale. Portretul său este unul dintre cele mai expresive din roman, îngemănând aura demoniacă a revoltatului patriot și inocența tânărului cu apetență pentru idealuri.

Aldo, spiritul contemplativ sfâșiat de sentimente contradictorii, se află în nucleul intrigii. Povestea de iubire care îl face să se retragă din societatea viciată continuă să îl tulbure, iar iubita pierdută ajunge și ea în

munți, atrăgând ceata de haiduci cu al său cântec trist. Scenariul reîntâlnirii dintre Aldo și Aminta respectă convențiile scenografiei melodramatice: apariția fetei pe coama unui munte, amânarea întâlnirii dintre secretarul căpitanului și femeia salvată, întâlnirea care produce emoții puternice și destabilizează fizic eroii. Unul dintre haiducii cu statut însemnat în banda lui Brav este bătrânul sfătuitor, care îl povățuiește pe Aldo să se sustragă amintirii tulburătoare a amorului nefericit. Viețile nobililor tâlhari se consumă în armonie, în exerciții meditative și elanuri contemplative îndreptate către natură sau către sufletul omenesc. Acțiunea nu are declanșatori, iar bătăliile sunt unele de uzură, îndreptate către un inamic general, un principiu negativ care amenință poporul în numele căruia luptă haiducii. Atunci când apar în șirul de episoade românești, reprezentanților autorității oficiale li se construiește o fizionomie impozantă, ornată prin bogăție și prin acumularea obiectelor vestimentare prețioase. Ei au drept trăsături capitale șiretenia și cruzimea, dar și un soi de senzualitate delirantă. Zapciul, om al „groazei”, este pregătit să o pedepsească pe tăinuitoarea haiducilor, însă este sedus de frumusețea Amintei și renunță la intenția punitivă în schimbul promisiunii unei întâlniri cu frumoasa tânără.

Finalul nu face decât să accentueze dimensiunea moralizatoare a discursului romanesc. Eroii au un sfârșit tragic care augmentează ipostaza romantică a vieții ca izvor nesecat de suferință. Aldo renunță să își trădeze vocația de haiduc în schimbul cruțării propriei vieți și al dobândirii bogăției. Aminta cade pradă deznădejdii la aflarea veștii morții lui Aldo, luând calea pustniciei. Boerescu își încheie romanul cu o meditație, asociind imaginea haiducului cu cea a eroului tragic care dezvăluie esența lumii răului și se jertfește pe sine pentru a face cunoscut acest adevăr ultim. Romanul *Aldo și Aminta* propune categorii romantice de personaje și mizează pe strategii facile desprinse din modelul occidental. Eroii lui Boerescu nu au ascendență folclorică, însă se identifică cu arhetipul cultural al banditului social. Acest fapt poate explica de ce nu C. Boerescu este reținut ca autor ce introduce personajul haiducului în literatura română, ci N.D. Popescu.

N.D. Popescu și patentarea formulei de succes a romanului haiducesc

N.D. Popescu este unul dintre cei mai productivi scriitori ai epocii. Activitatea sa bogată de autor de calendare, care se va întinde pe o perioadă

de peste patruzeci de ani, îi va permite să își popularizeze prozele cu subiect istoric. Opera autorului lui Iancu Jianu este omogenă, speculând din plin elementul senzațional și ineditul situațiilor surprinzătoare. În acest caz, se remarcă sensibilitatea sporită pentru popularitatea anumitor texte, asupra cărora autorul revine consecvent, dar și pentru dinamica preferințelor literare ale timpului său. Succesul la public al unui anumit subiect sau personaj conduce către crearea unor scenarii narative alternative sau conexe, pe care scriitorul are grijă să le evidențieze în corpul textului prin inserții cu dublu rol, de *captatio* și de *rememoratio*, care rezumă aspectele cele mai captivante ale aventurilor trecute, pentru a glisa apoi către cele viitoare. Desigur, acest mod de elaborare literară funcționează pe baza principiului productivității literare, fapt care imprimă romanului o anumită etichetă de gen facil, care trivializează experiența literară. În epoca în care autonomia esteticului își câștigase suficienți arbitri și admiratori, romanul pierde teren în categoria formelor nobile ale literaturii tocmai prin accesibilitatea sa și, mai ales, prin „democratizarea” câmpului cultural, proces care se realizează prin integrarea gustului publicului în politica editorială.

În studiul *Le roman populaire*, Jean Tortel distinge trei mari perioade ale romanului popular: perioada romantică sau eroică, etapa burgheză și perioada scurtă a revenirii la modelele propuse de tematica eroică (Tortel 1970: 55). Romanul popular care are în centru un erou responsabil de susținerea ordinii sociale se dezvoltă în paralel cu foiletonistica, ajungând să se contopească cu aceasta, fapt statornicit prin apariția „romanului-foileton”. Presa capătă rolul de agent fondator al succesului la public pe care îl are romanul popular. Cea de a doua etapă din evoluția romanului popular, momentul burghez, atinge apogeul în Franța între anii 1880 și 1890. Aglutinat în jurul marilor progrese tehnologice și al naționalismului aflat în plină ascensiune, romanul popular burghez aduce mari schimbări de perspectivă. Personajele centrale nu mai provin din pătura aristocratică, ci se aleg din categoria oamenilor de rând. Mizele ideologice se modifică și ele, implicând transformări la nivelul tehnicilor literare. Sensibilitatea la expectanțele de lectură ale publicului ajung însă să uniformizeze paleta de strategii întrebuițate de scriitori, separându-se de fizionomia modelului eroic anterior: „Complaisant, timide, stéréotypé et cependant emphatique et prolixes, il est une espèce de revanche de la mentalité conformiste sur la glorification de la révolte; la justification de l'encadrement social opposé à la solitude du hors-la-loi surgi des ténèbres” (Tortel 1970: 57).

Cercetătorul surprinde conformismul structural-tematic și motivațiile revanșarde ale romanului popular burghez, insistând asupra stereotipiei și prolixității stilistice care caută să opună determinismului încadrării sociale solitudinea eroului sau, putem adăuga, cristalizarea unei configurații sociale alternative. Cel de-al treilea moment din dezvoltarea romanului popular este restructurarea eroicului. Noul erou este marginalul, străinul, care nu mai aparține societății. În cazul romanului haiducesc al lui N.D. Popescu, momentul eroic și cel burghez fuzionează în texte românești hibride, ce aglutinează particularitățile fiecărei etape. Haiducii lui N.D. Popescu reprezintă restructurări ale eroului mitic, așezat într-un context istoric agitat, care le uniformizează structura sufletească și le imprimă aceleași imbalduri sociale, etice și naționale. Ceata unui Iancu Jianu, de pildă, se configurează ca o microsocietate guvernată de principiul democratic al reprezentativității, în care haiducii își desemnează în unanimitate un lider, al cărui cuvânt are rol normativ. Caracterul hibrid al subgenului a atras posibilitatea de a-l asocia celorlalte subgenuri majore ale epocii, fie că vorbim despre roman istoric, popular, de senzație, social sau chiar sentimental.

Istoria devine un pretext în aceeași pură accepțiune romantică pe care au supralicitat-o scriitorii pașoptiști. Decorul istoric joacă rolul unei camere de rezonanță pentru elanurile patriotice ale haiducilor pregătiți să răstoarne ierarhiile economice în favoarea comunității celor oprimați de autoritatea statală. Societatea se cere, așadar, purificată și reconstruită pe baze „egalitariste”, ideal anacronic care vizează eliminarea decalajelor dintre boierii care se bucură cu obstinație de bogăția și resursele adunate de pe urma muncii țăranilor oprimați. O asemenea interpretare alimentează teorii marxiste asupra bandiților sociali. Teoria care privește eroul-haiduc drept un tâlhar social justifică încadrarea subgenului în categoria romanului social, iar interpretările pe care le oferă modelele sociale se fundamentează pe o serie de opoziții între autoritatea oficială și comunitatea alternativă creată de haiduci sub ocrotirea naturii.

Haiducul, eroul istoric al întâmplărilor senzaționale

Activitatea de arhivar-șef i-a furnizat lui N.D. Popescu un material istoric bogat pe care să-l prelucreze conform expectanțelor formulate de gustul publicului. Deși pornește de la documentul istoric, așa cum se întâmplă cu majoritatea prozelor postpașoptiste, romanul popular al lui N.D. Popescu

trece dincolo de simpla „romanțare” a evenimentului². Romancierul se arată în repetate rânduri preocupat de nucleul baladesc al mitului haiducului, iar de cele mai multe ori reușește să construiască o atmosferă atemporală, apropiată de lumea basmelor. Totuși, arhetipul cultural al haiducului se dovedește deosebit de eficient în vehicularea principiilor naționaliste, iar permeabilitatea sa sporită la specificul local îl transformă rapid într-un mit național. Fantezia romantică este susceptibilă de a învălui fizionomia convențională și frustă a banditului în aura legendară a eroului desăvârșit, al cărui înfățișare oglindește înaltele calități morale. Maniera în care evoluează figura haiducului de la postura ingrată literar a unui om care nu surprinde prin înfățișarea sa ștersă la chipul ocrotitorului națiunii oropsite se explică prin ascensiunea imaginarului romanesc.

În *Scrisoarea IV*, care rememorează întâlnirea familiei sale cu haiducii Tunsu și Iancu Jianu, Ion Ghica le face vestiților tâlhari portrete deloc măgulitoare, care nu cadrează cu imaginarul romanesc al eroului reflexiv, scindat între vocația mesianică și demonismul titanice. Tunsu este un „fost paracliser și țârcovnic și candidat de diacon”, care îl jefuise pe vornicul Tache Rallet și îi „luase șaluri, scule, argintărie”, lăsându-l pe acesta și pe soția sa „numai în cămașe” (Ghica 1967: 162-163). Temutul lider Iancu Jianu nu beneficiază nici el de o ipostaziere flatantă, ci apare tânărului scriitor drept un „om scurt, îndesat, rumen la față, ras și cu mustața deasă și scurtă” (Ghica 1967: 163). N.D. Popescu posedă abilitatea de a specula eficient mizele ideologice incluse într-o narațiune cu subiect istoric și populată de eroi care uimesc prin ingeniozitatea cu care întorc în favoarea lor întâmplări extraordinare. Subtextul documentar din senzaționalul episoadelor narațiunii cu haiduci transformă romanele lui N.D. Popescu în „bibliografie” obligatorie pentru scriitorii seduși de forța simbolică a mitulul literar al tâlharului justițiar. Personajul Iancu Jianu, cel pe care îl construiește și reconstruiește în multe dintre prozele sale, ajunge să devină sigiliul subgenului, obținându-i scriitorului hegemonia asupra literaturii cu haiduci. Pentru N.D. Popescu, folclorul, alături de istorie, este o altă resursă esențială pentru romanul cu haiduci. Preluarea și prelucrarea imaginarului folcloric, extras din balade haiducești și cântece de cătănie, este justificat de ceea ce D. Caracostea conside-

² „Deobicei, imaginația i se grefează pe oarecare baze de documentare istorică reală, deși trebuie să ținem seama de o mărturisire revelatoare a autorului însuși: «Dascălii care-mi serviră de modele în modul de a scrie fură romanțierul frances Alexandru Dumas și romanțierul engles Walter Scott»” (Piru 1981: 33).

ra drept o fuziune între memoria culturală și istorie, amestec în care granițele dintre cele două domenii devin din ce în ce mai disparate (Caracostea 1969: 75).

Mișcarea pașoptistă a intensificat recursul romantic la folclor ca sursă primară a spiritualității naționale. Romancierii postpașoptiști, precum N.D. Popescu au înțeles oportunitatea ce li se oferea, formând o legătură cu tradiția rodnică a proiecțiilor legendare desăvârșite de generația scriitorilor pașoptiști. Traducerile și cărțile populare, expresii ale unor lumi îndepărtate și necunoscute, ajung să fie înlocuite de romanele cu haiduci, iar peste figura unui Alexandru Macedon se poate suprapune portretul nobilului haiduc, care provine dintr-o sferă familiară, apropiată reprezentărilor sociale românești, aspect observat și de Dinu Pillat³. Documentul istoric, mitul, legenda și balada panoramează narațiunile cu haiduci, opunând imaginii reflexive a banditului, avansată de C. Boerescu, pe cea a omului de acțiune, care nu se mai confundă cu principiile abstracte ale mulțimii, ci se individualizează de aceasta. N.D. Popescu redă haiducului rolul de „om de acțiune”, pentru care izolarea este o necesitate strategică, în timp ce bucuriile spiritului pălesc în fața fervorii luptelor, a plăcerii de a vărsa sângele corupților și a „pragmatismului” sentimental. În romanele sale haiducești, N.D. Popescu insistă asupra imaginii eroului ca strateg și totodată om de acțiune, care manipulează cu sagacitate episoadele problematice ale aventurilor sale. Rolul de justițiar îl dublează pe acela de apărător al celor năpăstuiți, ceea ce transformă „profesiunea” de haiduc într-o vânătoare de boieri vicioși. Străinul nu mai reprezintă o ipostază a necunoscutului, ci portretează o alteritate nefastă, pregătită să ruineze cu sadism viețile românilor.

Între tâlhar social și om de acțiune

Haiducii lui N.D. Popescu luptă nu doar pentru un set de principii patriotice abstracte, așa cum se întâmplă cu bandiții lui Boerescu, ci sunt adesea atrași în conflicte de motive personale. Acțiunea din *Iancu Jianu, căpitan de haiduci* urmărește vitejia haiducului însetat de răzbunare după răpirea, siluirea și moartea surorii sale. Eroul se refugiază în munți și devine

---

³ „Locul *Alexandriei*, printre operele de căpătâiu ale poporului știutor de carte de la noi, se găsește preluat de-a dreptul de romanele haiducești, cu vremea Jianu, Tunsu sau Codreanu ajungând nu mai puțin legendari în tradiția românească decât Alexandru Machedon însuși” (Pillat 1947: 32).

haiduc doar ca o consecință a unei vendete personale. Noua postură de tâlhar social îi alimentează însă și latura crudă, monstruoasă, care solicită perpetuu pedepsirea asupritorilor insensibili la suferințele țăranilor. Setea de răzbunare îndreptată asupra serdarului care îi necinstise sora se va extinde apoi asupra întregii categorii sociale din care el însuși făcea parte, cea a boierilor cu ascendență fanariotă sau care împrumutau practicile și modul de viață al funcționarilor veniți din Fanar⁴.

Modelul societal propus de ceata de haiduci se fundamentează pe ura față de autoritatea străină și pe un efort de purificare activă a influențelor vătămătoare venite dinspre greci, turci sau fanarioți. Fiecare ceată era încredințată de căpitan unui „sub-căpitan” ce avea un rol bine delimitat în societatea alternativă din munți: el avea să „haiducească în deosebite puncte ale țării sub cunoscuta sa lege care, precum știm, cuprindea numai două articole, adică să extermine tot ce era turc, grec și ciocoi, adică fanariot sau simpatizant, și să cruțe tot ce era român, de orice treaptă ar fi fost” (Popescu 2021: 74). Cât despre căpitanul cetii, acesta stabilește granițele acțiunilor grupului de haiduci, cuvântul său având rol normativ. Vechile mobiluri personale nu sunt însă uitate și, după o serie de scăpări ingenioase și surprinzătoare din capcanele întinse de poteră, Iancu Jianu reușește să-l atragă pe serdar la mormântul surorii sale pentru a-l ucide, ducându-și la bun sfârșit actul punitiv. Scena pedepsei este edificatoare din perspectiva demonismului care consumă un erou care privilegiază satisfacția rapidă a uciderii vrăjmașului în dauna unei acțiuni care să evedențieze superioritatea morală a justițiarului, nu pe cea fizică.

---

⁴ Scenele sângeroase susțin o mare parte din osatura tezistă a romanului, întrucât rolul lor este acela de a arăta pedepsele aplicate de haiduci străinilor, pe care îi considerau surse ale răului și ale pervertirii bunului suflet românesc: „De când se suise pe tron Vodă Caragea, năpădise asupra aceluia orașel o sumă oarecare de greci care prin șicane, hârtii mincinoase, nedreptățiri de tot felul și alte tertipuri răpiră din mâna bieților români moșioare, vie și case, iar unora chiar viața. Pe acești fanarioți Jianul voia să-i dea pierzaniei și voința sa se realiză: într-o noapte întunecoasă, întorcându-se pe coamele munților de la o călcare ce-o făcuse tocmai la Rucăr unde se ascuseseră câțiva secui, el cu camarazii săi năvăliră fără veste în oraș, se uniră cu mai mulți din cei lăsați pe drumuri de lăcomia grecească, se năpustiră asupra caselor acelor vecini răpitori, dărâmară, pârjolară tot ce le ieși înainte și uciseră pe toți străinii: pe femei le cruțară dar le legară ca să nu fie periculoase, iar pe români îi repuseră în stăpânirea drepturilor lor” (Popescu 2021: 21).

Iancu Jianu nu este un personaj contemplativ, secătuit de chinuri abstracte, ci un strateg care își întemeiază faima pe exemplul personal. Recuzita și decorul sunt elementele esențiale ale scenografiei punitive, iar căpitanul cetei de haiduci le alege cu grijă, cumpănind parcă efectul produs de gestul său sângeros. Grijă pentru rezonanțele acțiunilor lor îi transformă pe haiducii din romanele lui N.D. Popescu în actori care par că doresc să influențeze viziunea posterității asupra aventurilor lor. Membrii cetei se raportează admirativ la victoriile căpitanului, pe care caută să le transmită cât mai eficient, deoarece se simt părți integrante ale angrenajului legendar care se clădește din aventurile banditului-justițiar. Ioniță Tunsu, o altă căpetenie de haiduci, trece prin aceleași etape ale configurării destinului său de erou al unor scenarii aventuroase. Își descoperă vocația de lider și de haiduc întâmplător, iar „botezul” sângelui vrăjmașului îi produce revelația capitală, stabilind un curs crunt acțiunilor sale viitoare.

Atât Iancu Jianu, cât și Tunsu Haiducul ipostaziază o nouă etapă a identității tâlharului social. Tranziția dinspre reflexivitatea crepusculară a eroilor lui C. Boerescu către pragmatismul și energia vindicativă a personajelor lui N.D. Popescu evidențiază un nou stadiu al romanului românesc care, deși se află sub dominanța aceleiași efervescențe a clișeele romantice, reușește să se armonizeze cu particularitățile mediului cultural în care se dezvoltă. Romancierul care a ajuns să se specializeze în proza cu haiduci a descoperit formula de succes prin care un motiv literar regional poate fi transformat în mit național și plasat în întrigi senzaționale, îndeplinind un dublu rol, de instrument ideologic și de popularizare a speciei românești.

Bibliografie

- Anderson 2006: Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso.
- Boerescu 1855: C. Boerescu, *Aldo și Aminta sau Bandiții*, București, Tipografia Bisericească din St. Mitropoliei.
- Caracostea 1969: D. Caracostea, *Poezia tradițională română*, Vol. II, București, Editura Pentru Literatură.
- Ghica 1967: Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, Editura Pentru Literatură.
- Moretti 2000: Franco Moretti, „The Slaughterhouse of Literature”, în *Modern Language Quarterly*, Durham, Duke University Press, pp. 207-227.

- Pillat 1947: Dinu Pillat, *Romanul de senzație în literatura română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Imprimeria „Talazul”.
- Piru 1981: Al. Piru, *Istoria literaturii române de la început până azi*, București, Editura Univers.
- Popescu 2021a: N.D. Popescu, *Iancu Jianu, căpitan de haiduci*, Vol. I-II, Iași, Editura Cartea Românească Educațional.
- Popescu 2021b: N.D. Popescu, *Tunsu Haiducu*, Iași, Editura Cartea Românească Educațional.
- Tortel 1970: Jean Tortel, „Le Roman Populaire”, în Noël Arnaud, ed., *Entretiens Sur La Paralittérature*, Paris, Plon, p. 53-75.
- Vîrgolici 1963: Teodor Vîrgolici, *Începuturile romanului românesc*, București, Editura pentru Literatură.

Rezumat: Literatura și istoria nu fac decât să consemneze motivele pentru care tâlharul nobil, haiducul devine una dintre figurile centrale ale romanului istoric românesc din secolul al XIX-lea. Simbolistica eroilor-haiduci este susceptibilă de a susține întreaga osatură a revendicărilor ideologice, naționaliste și sociale ale statelor afectate de expansionismul marilor imperii. Memoria culturală și imaginarul colectiv au însă suficiente exigențe pentru a selecta din marea galerie de tâlhari sociali doar câteva figuri reprezentative, devenite mai întâi eroi de baladă, iar apoi personaje de roman. Romancierii care au ales să scrie despre aventurile haiducilor demonstrează că bătălia pentru eliberare națională este o temă predilectă în literatura Balcanilor secolului al XIX-lea. Lupta simbolică pentru independența națională este dublată și de una culturală, intrarea în epoca modernă.

Cuvinte-cheie: haiduc, erou, ideologie, memorie, folclor, istorie.

Abstract: Literature and history only record the reasons why the noble thief, the outlaw, becomes one of the central figures of the 19th century Romanian historical novel. The symbolism of the outlaw-hero is likely to support the ideological, nationalist, and social demands of the national states affected by the expansionism of the great empires. The cultural memory and the collective imagination have enough requirements to select from the great gallery of social bandits only a few representative figures, who will first become ballad heroes and then will be transformed into novel characters. The novelists who chose to write about the adventures of the hajduks show that the battle for national liberation is one of the favourite themes in 19th century literature. The symbolic struggle for national independence is also accompanied by a cultural one, the entry into the modern era.

Key-words: hajduk, hero, ideology, memory, folklore, history

DE LA ISTORIE LA FICȚIUNE. MEMORIA ÎN SCRIERILE AUTOFICȚIONALE

Mihai-Cătălin POPA

Master SLR, Facultatea de Litere,
Universitatea „Babeș-Bolyai”,
Cluj-Napoca

Istoria și beletristica

Relatarea experiențelor reale într-un format stilistic literar constituie unul dintre principalele puncte de pornire în compunerea universului beletristic. În acest sens, atât momentul scrierii, cât și diferitele dozaje de *real* inserate într-un text au dus la teoretizarea și clasificarea operelor literare tip proză în genuri și subgenuri precum: romanul, nuvela, povestirea scurtă – toate prezentând realizări realiste –, autobiografia, jurnalul, memorialul, autoficțiunea ș.a.m.d. În ceea ce privește momentul scrierii, excepție făcând jurnalul, întâmplările reale prezentate în textele literare sunt, de cele mai multe ori, îndepărtate temporal de momentul propriu-zis al scrierii textului. Henri Bergson nota despre memorie că: „Funcția ei primară este să evoce toate percepțiile trecute analoge percepției prezente, să ne amintească ceea ce a precedat și ce a urmat” (Bergson 1966: 197). Astfel, s-ar putea stipula ideea conform căreia memoria joacă un rol important în procesul autorului de a compune universul (ne)ficțional, deoarece ea reprezintă liantul dintre istoria¹/trecutul mai mult sau mai puțin îndepărtat și prezentul scrierii, moment în care se creează ficțiunea. Cu toate că rolul memoriei în compunerea operei literare este aproape evident, importanța acesteia nu trebuie trecută cu vederea în cazul unor genuri/subgenuri literare precum autobiografia, jurnalul, memorialul și autoficțiunea, deoarece reprezintă un punct de cotitură. Spre exemplu, pentru a demarca scrierile memorialistice de cele diaristice, teoreticienii au propus diferite caracteristici pentru subgenurile menționate,

---

¹ În demersul de față, utilizarea termenului „istorie” presupune semantismul echivalent faptului întâmplat/consumat.

cum ar fi legea calendaristică. Conform legii calendaristice a lui Blanchot, o scriere diaristică nu ar putea fi confundată cu una memorialistică, deoarece jurnalul este redactat „pe loc” – având ca semne distinctive ziua și/sau data, luna, anul etc. (vezi Simion 2018a, Simion 2018b) –, în vreme ce memorialul este un text care, prin scrierea lui, actualizează întâmplări mai îndepărtate din punct de vedere temporal de momentul scrierii – de unde și denumirea de „memorial”.

Autoficțiunea

De la apariția conceptului de autoficțiune odată cu romanul lui Serge Doubrovsky, *Fils* (1977), definirea acestuia, fie el completă sau aproximativă, a fost realizată de cele mai multe ori în raport cu scrierea autobiografică – mai precis, cu jurnalul (vezi Pîrjol 2014: 9-71). În spațiul francez, spre exemplu, scriitoarea Marie Darrieussecq definește autoficțiunea ca „o narațiune la persoana I, care se prezintă drept fictivă, dar în care autorul apare în mod homodiegetic cu propriul său nume și unde verosimilitatea este o miză menținută prin multiple «efecte de viață»” (*apud* Matei 2008: 172). În plan autohton, Mihai Iovănel notează în recenta sa *Istorie a literaturii române contemporane* că: „La mijlocul distanței dintre metarealism și realismul *updated* al anilor 2000, poate fi introdusă specia autoficțiunii, care apare de-a lungul anilor 2000 ca un compromis, importat din Franța, între ficțiune și nonficțiune” (Iovănel 2021: 429). Deși definiția scriitoarei Marie Darrieussecq nu a fost formulată în raport cu autoficțiunea românească, aceasta rămâne relevantă în cadrul dezbaterilor teoretice – fiind suficient de generală –, mai ales că, așa cum susține Mihai Iovănel, spațiul românesc a importat autoficțiunea franceză. Având în vedere că Philippe Lejeune însuși definește autobiografia drept o „povestire retrospectivă în proză, pe care o persoană reală o face despre propria existență, atunci când pune accent pe viața sa individuală, îndeosebi pe istoria personalității sale” (Lejeune 2000: 12), devine aproape evidentă motivația definirii autoficțiunii în raport cu genul autobiografic. În linii mari, trăsăturile comune dintre autoficțiune și autobiografie ar putea fi: (1) povestirea subiectivă, la persoana I, în care autorul este și narator, și „personaj”; (2) relatarea unor experiențe reale sau aparent reale; (3) prezența elementelor istorice sau a datelor biografice verificabile ce „garantează” veridicitatea povestirii. Or, studiile cercetătorilor amintiți/citați anterior demonstrează că scrierea autoficțională nu coincide cu scrierea

autobiografică, existând cel puțin o diferență între cele două.

Spre deosebire de genul autobiografic, în care veridicitatea povestirii este garantată de pactul autobiografic² (vezi Lejeune 2000), scrierea autoficțională românească prezintă o sumă de elemente în care tensiunea dintre real și ficțional – acel „compromis între ficțiune și nonficțiune” despre care vorbea Mihai Iovănel – este mai mult decât prezentă. Totuși, identificarea și/sau demonstrarea dozajului de real dintr-o operă literară nu constituie un demers suficient pentru a stabili dacă o scriere este sau nu autoficțională. Deși nu este un demers suficient, o astfel de cercetare este necesară, cel puțin la nivel general. În acest sens, cercetătorii s-au axat pe identificarea unor elemente comune făcute publice între eul biografic și eul ficțional (data nașterii/vârsta, localitatea de reședință, numele, studiile etc.). Există și cazuri particulare în care scriitorii au fost intervievați, iar în cadrul aceluia dialog aceștia au confirmat veridicitatea relatării/procentul de adevăr (vezi Sandu 2015). În aceeași ordine de idei, nici verificarea unui text doar în funcție de caracteristicile menționate anterior (trăsăturile comune între autoficțiune și autobiografie) nu reprezintă o metodă suficientă. În cadrul dezbaterilor teoretice cu privire la autoficțiune, articolul lui Arthur Suciu *Înțelegere și autoficțiune* (2018) ar trebui considerat un punct de cotitură. Unul dintre elementele de noutate din articolul menționat este plasarea sub lupă a autobiografiei și autoficțiunii vizând două aspecte: nivelul asumării și nivelul discursului. Astfel, Arthur Suciu ajunge la concluzia că: (1) autobiografia presupune o „asumare existențială”, fiind un „discurs existențial”, iar (2) autoficțiunea presupune tot o „asumare existențială”, dar este un „discurs proiectiv” (Suciu 2018: 67). Cu alte cuvinte, autobiografia prezintă fapte sau evenimente deja întâmplate – evenimente ce reprezintă istoria autorului –, iar autoficțiunea pornește de la istoria autorului, prezentând alături de faptele sau evenimentele deja întâmplate și alte întâmplări care nu s-au petrecut.

Studiu de caz

Revenind la raportul dintre istorie și autoficțiune, amintesc două scrieri autoficționale românești: Adrian Schiop, *Soldații. Poveste din Ferentari*

---

² În lucrarea *Pactul autobiografic*, Philippe Lejeune vorbește despre acel pact autobiografic, de așa-zisa înțelegere între autor și cititor în baza căreia cel din urmă – cititorul – acceptă faptele prezentate de autor ca fiind reale.

(2014) și Valeriu Nicolae, *Țigan Țândări* (2022).

Un prim exemplu îl ofer din cartea lui Valeriu Nicolae. Romanul-puzzle în care naratorul-personaj Vali relatează la persoana I diferite întâmplări din viața sa mai mult sau mai puțin recentă debutează cu un prolog în care naratorul spune: „Cartea asta are 50 de capitole. Capitolele care au numere prime sunt construite diferit. Restul sunt ficțiune amestecată cu lucrurile așa cum mi le amintesc” (Nicolae 2022: 6-7). O asemenea afirmație ar putea trimite imediat cititorul cu gândul la un pact, o înțelegere prin care acesta ar trebui să accepte faptul că cele relatate sunt, așa cum susține naratorul, întâmplări născute din ficțiune și memorie – pornind astfel de la o istorie personală și dezvoltând-o după bunul plac. În același timp, acest prolog poate fi considerat o declarație a autorului, o afirmație care confirmă existența unui procent de adevăr în povestire. Nu în ultimul rând, dacă considerăm că memoria este liantul dintre istorie și momentul scrierii, importanța memoriei în autoficțiune este identificabilă și în definiția pe care însuși Serge Doubrovsky o oferă autoficțiunii. Scriitorul susține că autoficțiunea este „ficțiune, a evenimentelor și a faptelor strict reale” (Serge Doubrovsky *apud* Hansen 2017).

Al doilea exemplu este un din romanul lui Adrian Schiop: „Meciul a ieșit cu scandal, cu zece minute înainte de sfârșit, un suporter rapidist a aruncat cu un obiect contondent, cum zicea crainicul, într-un jucător, iar meciul s-a întrerupt pentru zece minute. Meciul s-a terminat 1-1, la fix a aruncat ăla cu obiectul contondent, că Steaua domina masiv în momentul ăla” (Schioop 2014: 72). Spre deosebire de modalitatea directă în care Valeriu Nicolae alege să-și construiască veridicitatea relatării în romanul *Țigan Țândări*, Schiop optează, în *Soldații...*, să insereze acel detaliu semnificativ, meciul de fotbal scandalos care a fost mediatizat prin toate părțile României, pentru a garanta veridicitatea povestirii. Astfel, în diferite ocazii, Schiop își construiește romanul (auto)ficțional relatând, așa cum nota Doubrovsky, evenimente și fapte strict reale.

Bibliografie

Bergson 1996: Henri Bergson, *Materie și memorie*, tr. Cora Chiriac, Iași, Polirom.

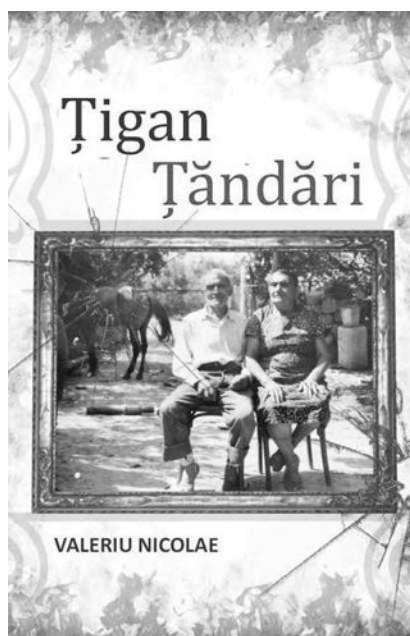
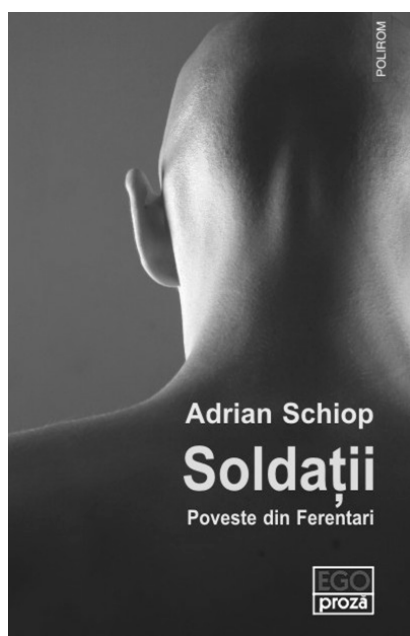
- Hansen 2017: P.K. Hansen, „Autofiction and authorial unreliable narration”, în I.P.K. Hansen, J. Pier, P. Roussin, & W. Schmid (red.), *Emerging vectors of narratology*, Berlin/Boston, De Gruyter.
- Iovănel 2021: Mihai Iovănel, *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020*, Iași, Polirom.
- Lejeune 2000: Philippe Lejeune, *Pactul autobiografic*, București, Univers.
- Matei 2008: Alexandru Matei, *Ultimele zile din viața literaturii*, București, Cartea Românească.
- Nicolae 2022: Valeriu Nicolae, *Țigan Țândări*, București, f.e.
- Pîrjol 2014: Florina Pîrjol, *Carte de identități: Mutații ale autobiograficului în proza românească de după 1989*, București, Cartea Românească.
- Sandu 2015: Ana Maria Sandu, „Soldații: 70% realitate și 30% ficțiune – interviu cu scriitorul Adrian Schiop”, în *Dilema veche*, nr. 576, 26 februarie – 4 martie 2015, <https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/articol/soldatii-70-realitate-si-30-fictiune-interviu-cu-scriitorul-adrian-schiop> (ultima consultare: 14.10.2022).
- Schiop 2014: Adrian Schiop, *Soldații. Poveste din Ferentari*, Iași, Polirom.
- Simion 2018a: Eugen Simion, *Ficțiunea jurnalului intim*, 3 vol., București, Tracus Arte.
- Simion 2018b: Eugen Simion, *Genurile biograficului*, 2 vol., București, Tracus Arte.
- Suciu 2018: Arthur Suciu, „Înțelegere și autoficțiune”, în *Transilvania*, nr. 1/2018.

Rezumat: În articolul *De la istorie la ficțiune. Memoria în scrierile autoficționale* se dezvoltă ideea că memoria joacă un rol important în procesul de compunere a universului (ne)ficțional, deoarece memoria reprezintă liantul dintre istoria/trecutul mai mult sau mai puțin îndepărtat și prezentul scrierii, moment în care se creează ficțiunea. Se face apoi distincția între autobiografie, care prezintă fapte sau evenimente deja întâmplate, și autoficțiune, care pornește de la istoria autorului, prezentând alături de faptele sau evenimentele deja întâmplate și alte întâmplări care nu s-au petrecut. Relația dintre istorie (autobiografie) și (auto)ficțiune este comentată aplicat pe baza romanelor *Soldații. Poveste din Ferentari*, de Adrian Schiop, și *Țigan Țândări*, de Valeriu Nicolae.

Cuvinte-cheie: autobiografie, autoficțiune, beletristică, eu biografic, eu ficțional, istorie, memorial, memorie, roman.

Abstract: The article *From history to fiction. Memory in autofiction works* develops the idea that memory plays an important role in the process of composing the (non)fictional universe, as memory is the link between history/the more or less distant past and the present of writing, the moment when fiction is created. A distinction is then made between autobiography, which presents facts or events that have already happened, and autofiction, which starts from the author's history, presenting alongside the facts or events that have already happened and other events that have not happened. The relationship between history (autobiography) and (auto)fiction is commented on based on the novels *Soldații. Poveste din Ferentari*, by Adrian Schiop, and *Țigan Țândări*, by Valeriu Nicolae.

Keywords: autobiography, autofiction, literature, biographic self, fictional self, history, memorial, memory, novel.

Soldații. Poveste din Ferentari, de Adrian Schiop, și *Țigan Țândări*, de Valeriu Nicolae

**FICȚIUNEA CA LOC
AL MEMORIEI.
CARTOGRAFIEREA
MEMORIEI ÎN PROZA
LILIANEI COROBCA ȘI
A LUI DAN LUNGU**

Andra GĂLAN

Masterandă, Universitatea
„Babeș Bolyai” din Cluj-Napoca

În cercetarea de față voi analiza relația dintre memorie și literatură prin evidențierea capacității ficțiunii de a transforma o experiență individuală într-una universală și de a o integra în memoria culturală colectivă. Pentru a ilustra modul în care memoria subiectivă găsește un spațiu de exprimare în literatură, voi porni de la premisa conform căreia ficțiunea este „rezultatul întâlnirii sensibilității individuale cu condițiile existențiale ale epocii” (Berindei 2020: 211) și mă voi raporta la romanele *Kinderland*, de Liliana Corobca, și *Fetița care se juca de-a Dumnezeu*, de Dan Lungu, în care un fenomen social, cum este migrația postdecembristă, determină construirea unor spații ale amintirii.

Romanele se disting în câmpul literar al anilor 2000 prin abordarea frontală a fenomenului migrației românești și a consecințelor pe care le are în conștiința celor care încearcă să supraviețuiască în țară. Scriitorii decupează din realitate un destin reprezentativ pentru o categorie de indivizi și îl folosesc ca material pentru ficțiune. Astfel, o istorie individuală (copilăria unei fete a cărei mamă pleacă la muncă) devine un pendant al unui fenomen social cu reverberații extinse (migrația postdecembristă). Unitatea cadrului familial se pierde odată cu plecarea mamei, iar Cristina și Rădița asistă neputincioase la dezvrăjirea ireversibilă a realității, încercând să își recupereze mama prin amintiri. Profunzimea acestui plan narativ al textelor rezidă din redarea atentă a trăirilor celor două fete, proces care conferă „adâncime psihologică unei proze de observație socială” (Burța-Cernat 2015).

Cele două scrieri sunt (re)umanizări ale narațiunii pe tema migrației, pentru că, dincolo de mizele sociale și etice, se coagulează un univers

al copiilor marcați de plecarea părinților, care nu pot descifra o realitate sufocantă prin complexitatea ei. Totodată, ele reflectă și mutațiile romanului autohton, care „s-a schimbat și se schimbă sensibil, pentru a putea integra o dinamică socială și o accelerație existențială de multe ori dramatice” (Cristea-Enache 2013a).

Odată cu *Kinderland* are loc o schimbare a mizelor romanului românesc douămiist, prin orientarea spre comunități din medii prezumat inferioare, din periferii, din sate populate doar de bătrâni și de copiii condamnați să crească fără părinți; „e vorba de o Românie atât de reală în ea însăși, dar care nu fusese încă epicizată” (Cristea-Enache 2013a). Satul nu mai reprezintă un teritoriu ocrotitor, un mod de reconectare cu natura, ci o permanentă oglindire a insuficiențelor socio-economice și a dificultății de a le combate. Universul satului moldovenesc, redat prin ochii copilului de 12 ani, este consumat de drame, de violențe, e guvernat de nedreptăți și de comportamente abuzive, pe care cei mici sunt condamnați să le imite, pentru că nu au alte modele. Ei nu găsesc în satul natal refugiu și protecție, pentru că până și biserica și școala, pârghiile sociale care ar fi trebuit să le asigure educația și sprijinul necesar (în absența părinților), ilustrează atitudini deviante. Singurul refugiu al copiilor îl constituie amintirea părinților, speranța că într-o zi se vor întoarce alături de ei, iar imitarea comportamentului lor nu este decât o încercare de fixare în memorie, pentru a nu cădea sub incidența timpului și a distanței.

Dan Lungu menține direcția romanelor scrise pentru export, în care reconstituie imaginea României postdecembriste, dar recurge la un narator-copil care înfățișează această realitate prin grila propriei drame. Dacă romanele anterioare aveau în centru „nevrozele și nostalgiile posttraumatice, cu oameni mărunți și debusolați, eroi de proză cehoviană plasați în contextul tranziției postcomuniste și al epocii globaliste” (Burța-Cernat 2015), *Fetița care se juca de-a Dumnezeu* se remarcă prin apelul la un narator-reflector care oglindește un fenomen social (migrația) și comunică o dramă universală (formarea identitară a copiilor departe de părinții lor). Dincolo de faptul că „romanul lui Dan Lungu e o foarte bună narațiune socială, care exploatează [...] *clash*-urile mentalitare ale lumii de azi [...] înțelese geografic-politic (ca opoziție între lumea occidentală și cea autohtonă)” (Goldiș 2019), apelul la un narator-copil prin care este metabolizată realitatea accentuează trauma

pe care o simt cei mici după plecarea mamei și încercările de regăsire a fericiții, prin amintire.

În ciuda faptului că insuficiențele socio-economice, efectele migrației sau trauma copiilor au ocupat prim-planul cronicilor și al studiilor critice, în cele două texte există un alt centru de greutate, reprezentat de figura mamei plecate la muncă, pe care Cristina și Rădița o actualizează fie prin scrisori, fie prin notații diaristice. Spațiile memoriei în care apare mama sunt atât „entități ce fac posibilă conectarea generațiilor prezente cu cele anterioare, prin raportarea la un trecut comun de la care se revendică” (Berindei 2020: 210), cât și o încercare de ordonare a universului și de stabilizare a unor principii și a unor valori. Memoria acționează ca un stabilizator al imaginii mamei prin evocarea sa în activitățile zilnice și prin convertirea ei într-un barometru al traseului identitar al protagonistelor. Un astfel de demers este susținut prin suprapunerea discursului epistolar și a celui diaristic, dar și prin instituirea unui joc între perspectivele narative, între obiectivitate și subiectivitate.

Printr-o analiză de tip *close-reading*, voi înfățișa, în cele ce urmează, modul în care memoria subiectivă structurează realitatea dezvrăjită a copiilor, prin recuperarea permanentă a imaginii mamei, și voi prezenta formarea identitară a acestora în absența figurilor tutelare. Totodată, voi sublinia faptul că demersul personajelor de a construi o cultură a amintirii, se asociază unei memorii care ordonează realitatea, esențială „pentru regăsirea sensului individual în această lume compozită” (Berindei 2020: 210).

Romanele reflectă lumea copiilor din timpul tranziției postdecembriste, surprinsă odată cu intruziunea capitalismului și cu creșterea dificultăților economice; nu mai e o lume captivă în mecanismul disfuncțional instituit de totalitarism, ci o lume a dificultăților economice care îi obligă să stea departe de părinții lor pentru a avea resursele necesare pentru supraviețuire. Copiii din cele două scrieri au povești similare, au aceleași frustrări și lipsuri, dar și aceeași pasivitate în fața deciziilor adulților. Prin omogenitatea lor structurală, se poate observa că ei formează un personaj colectiv cu o evoluție lentă, care oscilează permanent între dor și revoltă, între descoperire și teamă, între trecut și prezent.

Textele sunt organizate pe două planuri narrative, un plan al „interiorității epicului” (Burța-Cernat 2015), care surprinde trăirile Cristinei sau ale Rădiței, și un plan al „exteriorității epicului” (Burța-Cernat 2015), care focu-

sează asupra tabloului social. Explorarea din interior este o strategie narativă prin care se prezintă, cu ajutorul naratorului-copil, greutățile cu care se confruntă cei mici, parcursul lor, dar și modul în care un copil poate percepe realitatea. Atât Cristina, cât și Rădița îndeplinesc rolul unui narator-reflector, în descendența personajului Mini, din *Ciclul Hallipa*, dar, spre deosebire de Mini, ele filtrează un fenomen social și încearcă să reordoneze o lume dezvrăjită. În același timp, evoluția lor este marcată de absența mamei, ceea ce conduce la preluarea mai multor identități pe parcursul diegezei.

Romanul *Kinderland* debutează sub semnul obiectivității și al omniscienței, dar este modulată subiectiv începând cu al doilea capitol, toate evenimentele fiind redată prin intermediul Cristinei. Ea este, în același timp, un liant între două câmpuri narrative, naratorul homodiegetic care transmite, din interior, evenimentele, și un reflector, o portavoce a lumii rurale din Moldova prin care se construiește universul copiilor ai căror părinți au plecat după „bani lungi” (Corobca 2013:7); fără a fi vorba despre „copilăria copilului universal” (Călinescu 1998: 237), se poate vorbi despre o copilărie universală din țările postcomuniste, în care copiii rămân în grija bunicilor sau în atenția fraților mai mari.

Naratorul obiectiv, omniscient și omniprezent din primul capitol îi transferă rolul său Cristinei, o fată de 12 ani, aflată la mijlocul distanței dintre copilărie și maturitate. Traseul identitar pe care îl parcurge Cristina se află permanent între doi poli tensionali, între dorința de a rămâne copil și nevoia de a prelua atribuțiile părinților. Chiar și vârsta atribuită personajului constituie o strategie narativă atent gândită, întrucât „Cristina nu e nici atât de mică încât să nu poată «ține» o partitură romanescă a copiilor fără părinți, dar nici încă femeie, pentru ca astfel să iasă cu totul din rol și să reprezinte deja categoria adulților” (Cristea-Enache 2013a). Reducerea perspectivei narrative la un singur personaj constituie o metodă de anulare a distanței dintre cititor și text și de introducere a acestuia în dramele copiilor.

Juxtapunerea formulei diaristice și a celei epistolare constituie un artificiu narativ prin care se înfățișează trăirile fetei și se surprinde o lume în devenire, cea a copiilor, pentru a fi restituită mamei plecate la muncă. În jurnal se înregistrează emoțiile și neputința fetei de a-și aduce părinții înapoi, în timp ce scrisorile redau dorul celor trei frați, revolta lor în fața obstacolelor financiare și satul moldovenesc, plin de copii abandonați. Renunțarea la construcția epistolară în favoarea unui melanj între jurnal și scrisori este o

alegere mai potrivită pentru a putea realiza și o panoramă a satului, deoarece permite o expunere complexă a acestuia. Un aspect important de menționat este că scrisorile sunt adresate cu precădere mamei, ca mod de a-i stabili amintirea și a o transforma într-o prezență vie. În ciuda distanței, Cristina îi comunică evenimentele prin care trece alături de frații ei, obstacolele cu care se confruntă și îi transmite, de fiecare dată, că o așteaptă acasă cât mai repede.

Cristina nu are un parcurs identitar obișnuit, ci e nevoită să realizeze un salt de la copilărie la maturitate. Limbajul ei subliniază această pendulare între două vârste, fiind impregnat cu diminutive sau cu vorbe de alint pentru frații săi: „pernuță” (Corobca 2013: 60), „hăinuță” (Corobca 2013: 121), „ursuleț” (Corobca 2013: 50), „plâng amândoi neistovit, prelung, ca doi pui de lup abandonați în pădure” (Corobca 2013: 22), „țineți-vă inima în vârful degetelor și suflați cu putere, până când ea va zbura la mama” (Corobca 2013: 22), dar și cu reflecții filozofice sau concluzii mature prin care se face trecerea spre lumea adulților:

„Trebuie undeva să existe un sat doar al nostru, cu legile lui, cu viața lui inaccesibilă și necunoscută celorlalți. Unde viața să curgă frumos, darnic, milostiv, fără răutate, dor și așteptare. Un sat al copiilor buni. (...) Bărbații și femeile, normali, sănătoși, apti de muncă și care să trăiască la sat, sunt o raritate, o minoritate. Moldova copiilor. Sună foarte frumos. Construim un viitor luminos pentru copiii noștri. Da, numai că-l construim în Spania, Italia, Rusia, că-n Cehia am construit deja totul și nu se mai cer constructori. În Spania, de fapt, e criză. Copiii cu părinți în Spania s-au bucurat” (Corobca 2013: 121).

Această pendulare este sugerată de fragmentaritatea perspectivei narative, întrucât vocea Cristinei nu rămâne constantă de-a lungul întregului roman. Vocea narativă este trădată de reflecțiile critice asupra realității, digresiuni pe care Alina Purcaru le numește „trădări de perspectivă” (Purcaru 2013), având în vedere că aparțin unei alte vârste și unui alt tip de percepție (Purcaru 2013).

Fragmentaritatea este susținută și de dezechilibrul dintre construcția narativă și final, deoarece se creează impresia că totul a fost spus, că lumea copiilor din Moldova, ai căror părinți sunt plecați după „bani lungi” a fost complet dezvăluită, că „trecutul a fost consumat” (Cristea-Enache 2013b).

Pentru a dezamorsa drama copiilor, se recurge la inserarea unui eveniment tragic, dar care, paradoxal, provoacă fericire, pentru că îi aduce pe părinți acasă:

„Am primit un telefon de la Lucian. Știa el că nimeni nu mi-a zis. Bunica a murit ieri dimineață... Plâng și nici nu știu dacă de jale din cauza bunicii sau de bucurie că, în sfârșit, mama și tata vor veni acasă” (Corobca 2013: 179).

În ciuda dimensiunilor reduse, romanul impresionează prin strategiile narrative, prin contrabalansarea patetismului prin ironie amară, prin juxtapunerea dintre discursul diaristic și cel epistolar și fragmentaritatea perspectivei narrative, elemente care se regăsesc și în romanul lui Dan Lungu, *Fetița care se juca de-a Dumnezeu*.

Scrierea lui Dan Lungu se distinge însă prin conturarea migrației postdecembriste atât din perspectiva mamei, cât și a Rădiței, fiind suprapuse două lumi: cea a românilor adulți care depun eforturi pentru a se integra într-un spațiu nefamiliar, ostil, și cea a copiilor care cresc în absența părinților, având un traseu identitar marcat de sentimente contradictorii.

Construcția cărții pare schizoidă, pentru că cele 29 de capitolele pot fi citite separat, formând două povești paralele – experiența Letiției din Italia (capitolele pare) și copilăria Rădiței, puternic marcată de lipsa mamei (capitolele impare). Se delimitează două voci narrative care dau echilibru discursului și care sunt subordonate, treptat, unui narator obiectiv, omniscient, care oferă și perspectiva altor copii sau a altor personaje adulte (tatăl și bunicul), pentru că „avem în față un întreg univers al copilăriei și vocile sunt construite pe diferite vârste” (Purcaru 2014). Bianca Burța-Cernat subliniază faptul că Dan Lungu „lasă narațiunea să se desfășoare după legile-i specifice, intuind bine punctele de joncțiune dintre destinele particulare ale personajelor și cadrul mai general pe care traseul acestora îl ilustrează” (Burța-Cernat 2015).

Orientarea discursului narativ în jurul figurii absente din viața Cristinei și a Rădiței constituie o strategie narativă prin care se stabilizează imaginea mamei în conștiința lor. Totodată, jocul perspectivelor narrative evidențiază evoluția fetelor, obligate să devină extensii ale mamei plecate la muncă.

Cristina parcurge un traseu identitar în care copilăria ei este dizolvată treptat și înlocuită cu responsabilitățile unei mame. Fiindu-i refuzat

dreptul de a rămâne copil și îndeplinind, pe rând, rolul mamei, al bunicii sau al unui pedagog, încearcă să își transfere propria identitate asupra lui Marcel, fratele mai mic, îmbrăcându-l în fetiță. Construirea unei micro-lumi prin ochii Cristinei și asumarea (in)voluntară a rolului mamei reprezintă un instrument de denunțare a insuficiențelor realității și de evidențiere a dramei copiilor rămași acasă.

Destrămarea universului Rădiței are loc încă din primul capitol, când fata dorește să-i transmită mamei nota primită la caligrafie, dar află că aceasta va pleca pentru câteva luni în Italia. Din acel punct, ea evoluează „dinspre o inocență contrariată spre o inocență ultragiată” (Burța-Cernat 2015), pentru că își pierde reperatele și e nevoită să își reinventeze lumea prin jocul de-a Dumnezeu.

Realitatea pe care o prezintă protagonistele nu este una a copiilor care se dezvoltă fericiți, ci o lume a copiilor care imită adulții, care „pun în practică destul de brutal cam tot ce aud și văd că fac cei mari” (Purcaru 2013). Singurul instrument de ordonare a universului este jocul, care devine o oglindă a propriei existențe (*Kinderland*) sau o cale de apropiere de mama plecată în Italia (*Fetița care se juca de-a Dumnezeu*). Dacă *Kinderlandul* este o metaforă-paradox pentru viața celor trei frați, *jocul de-a Dumnezeu* nu e decât strigătul după părinți, încercarea de atenuare a distanței și un instrument de conservare a figurii lor ocrotitoare, conținând și „o trimitere simbolică la psihologia copilului-centru al universului, care va face loc, treptat – în cazul Rădiței –, unei maturizări precoce, dublate de izolare, de închidere în sine, dar și de dezvoltarea unor manii de comportament (provocate de lipsa mamei și, în genere, a familiei)” (Dinițoiu 2015).

Aflată permanent între doi poli, prinsă între continuitate și fragmentaritate, între iubire și revoltă, între dor și confuzie, imaginea mamei plecate la muncă funcționează ca oglindă în care se poate vedea universul copiilor. Prin scrisorile Cristinei și prin încercările Rădiței de a stabili o imagine supusă dizolvării, memoria se transformă într-un depozitar al trecutului și al clipelelor fericite petrecute alături de cei dragi.

Mutarea reflectorului asupra locurilor din casă în care este conservată amintirea mamei constituie o strategie de ancorare a acesteia în prezent și un demers care le ajută pe Cristina și pe Rădița „să se construiască identitar, să se revendice de la niște valori”, oferindu-le „sentimentul apartenenței” (Berindei 2020: 210).

În *Kinderland*, fixarea mamei în memorie se realizează prin amintirile Cristinei, prin apel la fluxul conștiinței și prin imitarea comportamentului ei: „Am procedat corect și pedagogic – l-am educat. Când voi avea copii, îi voi educa în duhul blândeții” (Corobca 2013: 36); „Mama tot ajută copiii săraci, ea m-ar fi lăudat” (Corobca 2013: 38); „Nici nu m-am gândit să învăț, dacă mă ajuta mama. Poate dacă aveam o soră mai mică, învățam să împlinesc în capul ei, dar așa... Mama avea mână ușoară, nu mă trăgea de păr” (Corobca 2013: 37); „Apoi mă uit semnificativ (cum făcea mama) la Marcel, că Dan e mare și oricum înțelege” (Corobca 2013: 32).

„Cu cât mă certa mama mai mult, cu atât era mai satisfăcut [...]. Odată a spart o cană și a ascuns-o sub masă. A așteptat ca mama să măture și s-a apucat să strige, arătând cu degetul la mine: Tina! Tina! Adică eu, Cristina, am spart-o. Mama nu l-a crezut. Dar el stătea și aștepta ca mama să mă certe ori să mă bată. Mama m-a chemat, dar știa că nu eu, ci el e autorul faptei, și se prefăcea că mă ceartă, sa vadă ce va face Dan” (Corobca 2013: 18).

După cum putem vedea din scrisorile Cristinei, reactualizarea imaginii mamei are loc și prin plasarea ei în dialogul dintre două lumi, prin compararea a două geografii, cea occidentală și cea autohtonă, printr-un discurs marcat de ironie amară și antifraze:

„Stai, mamă, cu copii străini zi și noapte, îi plimbi, te joci cu ei, îi hrănești, le spui povești la culcare. Iar cu noi nu stă nimeni, mâncăm ce apucăm” (Corobca 2013: 32);

„Nu-i așa că și tu plângi când te gândești la noi? Și când speli hăinuțele lor [...], te gândești la hainele noastre, cele mai multe aceleași, după ce le-au purtat italienii, după ce s-au învechit, ei ți le dau ție, să ni le aduci nouă” (Corobca 2013: 22);

„Ce mănâncă acolo copiii? Avocado uns pe franzelă, cu pește roșu deasupra? [...] Când vii acasă, să ne aduci și nouă o mangă. Am auzit că-i bună, dar nu am gustat încă. Cică oricum nu poate fi mai bună decât para noastră mustoasă și înmiresmată” (Corobca 2013: 23);

„Mamă, e adevărat că, la tine, acolo, copiii sunt scoși afară ca niște căței în lesă, legați cu frânghiuțe sau curelușe? [...] I-am legat și eu într-o zi pe cei doi frați, haideti, le-am zis, la plimbare ca-n Europa” (Corobca 2013: 23).

Universul celor trei frați se construiește în cercuri concentrice, ei sunt adulți atât în *Kinderland*, cât și în afara jocului și încearcă permanent să creeze o micro-lume subordonată lumii părinților. Din pricina absenței, a dorului și a revoltei, a nevoii de atenție și de afecțiune, copiii inventează „o comunitate de memorie” (Berindei 2020: 210), spații de regăsire a părinților prin asumarea identității lor sau prin reconstituirea figurii lor din păpuși și din haine:

„Din când în când, ne ducem în salon și ne uităm la rochiile tale. Duminica facem concert uneori, ne jucăm de-a familia. Eu mă îmbrac în rochiile tale, care îmi vin, un pic sunt cam largi, dar la anul îmi vor fi tocmai bune. Dan, care e tatăl, plutește în toate hainele tatălui [...]. Mirosim hainele. Pălăria miroase a tată și rochiile a mamă. [...] Mama miroase a cozonac și a plăcinte, tata miroase a lapte, după ce mulge caprele, și a fân, după ce dă de mâncare. Mama miroase a supă cu tăiței, iar tata a ciuperci, când se duce la pădure” (Corobca 2013: 44);

„A băgat o pernuță într-un palton vechi de-al tatei, a pus deasupra pălăria, care știam că e a tatei, dar nu o purtase niciodată [...]. Avea tatăl lui Marcel și cizme, și pantaloni. Marcel m-a privit triumfător chipurile, vezi, iată-l pe tata” (Corobca 2013: 61);

„După ce am văzut cum și-a construit un tată, hai să-i fac și o mamă la fel. Am îmbrăcat o pernă cu o rochie, un colț al pernei l-am îmbrobodit și mama-i gata. Vrei mamă, poftim mamă” (Corobca 2013: 62).

Dacă Cristina și frații ei apelează la diferite strategii de atenuare a dorului și de actualizare a figurii mamei, Rădița asistă neputincioasă la dizolvarea treptată a acesteia. În ciuda eforturilor ei de a o aduce acasă, fie prin reproșuri, fie prin amenințările cu plecarea în Italia, încercarea de a transforma mama într-o icoană este sortită eșecului, modificându-se treptat sub forța de eroziune a timpului

„Mama nu mai are față, i s-a tocit, liniile care la bătrâni se adâncesc din ce în ce mai mult la ea aproape că au dispărut. Mama e o voce umedă care o întreabă ce-mai-faci-iubita? ce-note-ai-mai-luat-la-școală? ce-cadou-să-ți-iau-de-ziua-ta? te-înțelegi-bine-cu-Buna? Fața ei ovală întinerește, începe să arate netedă ca în fotografii. Buna o preferă în rochie de mireasă, iar Bunu a tăiat fotogra-

fia în două, ca să-l scoată pe tata de lângă ea. (...) Vocea mamei trimite bani ca să refacă vechea casă a bunicilor (...). De fiecare dată promite că se va întoarce cât de repede poate acasă. Trebuie să se grăbească. Dacă stă prea mult, uită cuvintele, vocea i se schimbă și fața i se tocește. S-ar putea ca oamenii de la graniță să n-o mai recunoască și să nu-i mai dea voie să intre în țară” (Lungu 2014: 72-73).

Așadar, în romanele *Kinderland* și *Fetița care se juca de-a Dumnezeu* se poate observa modul în care ficțiunea poate integra o istorie individuală, pentru a o universaliza și pentru a o transforma într-o componentă esențială a memoriei colective. Volumele reconstituie o imagine complexă a perioadei postdecembriste, filtrată prin ochii Cristinei și ai Rădiței, astfel că micro-universul fetelor, construit bidimensional, axat pe recuperarea figurii mamei și pe redarea unui fenomen social, ilustrează modul în care memoria subiectivă articulează și ordonează o lume haotică, complexă.

Bibliografie

- Berindei 2020: Cosmina-Maria Berindei, „Limba ca loc al memoriei”, în Elena Platon (coord.), *Enciclopedia Imaginariilor din România*, Iași, Polirom.
- Burța-Cernat2015: Bianca Burța-Cernat, „România profundă. Destrămări, deziluzii”, în *Observator cultural*, nr. 756, ianuarie 2015, accesibil pe:<https://www.observatorcultural.ro/articol/romania-profunda-destramari-deziluzii/> (ultima consultare: 10 septembrie 2022).
- Călinescu 1998: G. Călinescu, *Viața și opera lui Ion Creangă*, Chișinău, Litera.
- Corobca2013: Liliana Corobca, *Kinderland*, București, Cartea Românească.
- Cristea-Enache2013a: Daniel Cristea-Enache, „Copii fără părinți (I)”, în *Observator cultural*, nr. 689, septembrie 2013, accesibil pe:<https://www.observatorcultural.ro/articol/copii-fara-parinti-i-2/> (ultima consultare: 5 septembrie 2022).
- Cristea-Enache 2013b: Daniel Cristea-Enache, „Copii fără părinți (II)”, în *Observator cultural*, nr. 690, septembrie 2013, accesibil pe:<https://www.observatorcultural.ro/articol/copii-fara-parinti-ii-2/> (ultima consultare: 1 septembrie 2022).

- Dinițoiu 2015: Adina Dinițoiu, „Mizele sociale ale romanului”, în *Observator cultural*, nr. 761, februarie 2015, accesibil pe:<https://www.observatorcultural.ro/articol/mizele-sociale-ale-romanului/> (ultima consultare: 17 august 2022).
- Goldiș 2019: Alex Goldiș, „Satul glocal”, în *Vatra*, nr. 1-2, din 2019, accesibil pe:<https://revistavatra.org/2019/04/11/alex-goldis-satul-glocal/> (ultima consultare: 29 august 2022).
- Lungu 2014: Dan Lungu, *Fetița care se juca de-a Dumnezeu*, Iași, Polirom.
- Purcaru 2013: Alina Purcaru, „Cristina, un copil prea adult”, în *Observator cultural*, nr. 684, august 2013, accesibil pe:<https://www.observatorcultural.ro/articol/cristina-un-copil-prea-adult-2/> (ultima consultare: 31 august 2022).
- Purcaru 2014: Alina Purcaru, „Interviu cu Dan Lungu”, în *Observator cultural*, nr. 753, decembrie 2014, accesibil pe:<https://www.observatorcultural.ro/articol/pentru-mine-fetita-este-in-primul-rind-un-roman-despre-copilarie/> (ultima consultare: 2 septembrie 2022).

Rezumat: Studiul *Ficțiunea ca loc al memoriei. Cartografierea memoriei în proza Liliane Corobca și a lui Dan Lungu* analizează relația care se instituie între memorie și literatură, prin faptul că memoria construiește spații de amintire în literatură și umanizează discursul ficțional, în timp ce literatura poate integra un destin individual în memoria culturală. Pentru a circumscrie această relație, autoarea se raportează la romanele *Kinderland*, de Liliana Corobca și *Fetița care se juca de-a Dumnezeu*, de Dan Lungu, în care se poate observa cum un fenomen social activează mecanismul memoriei și găsește un spațiu de exprimare în ficțiune. (Re)umanizarea narațiunii pe tema migrației prin plasarea unui narator-copil în centrul discursului narativ marchează și o mutație în proza douămiistă, astfel că drama copiilor și încercările de stabilizare a imaginii părinților implică și transcendera mizelor etice ale textelor. De asemenea, se are în vedere dinamica societății și traseul identitar al protagonistelor, prin recuperarea permanentă a figurii mamei și prin refugiul în amintire.

Cuvinte-cheie: memorie, literatură, ficțiune, migrație, copilărie, reflector, dramă, singurătate, evoluție, amintire.

Abstract: The study *Fiction as a place of memory. Memory mapping in the prose of Liliana Corobca and Dan Lungu* analyses the relationship between memory and literature, in that memory constructs spaces of memory in literature and humanises fictional discourse, while literature can integrate an individual destiny

into cultural memory. In order to circumscribe this relationship, the author refers to the novels *Kinder land* by Liliana Corobca and *The Little Girl Who Played at Being God* by Dan Lungu, in which we can see how a social phenomenon activates the mechanism of memory and finds a space of expression in fiction. The (re)humanization of the narrative on the subject of migration by placing a narrator-child at the centre of the narrative discourse also marks a mutation in the prose of the Generation of 2000, so the drama of children and the attempts to stabilize the image of parents also involve transcending the ethical takes of the texts. It also considers the dynamics of society and the identity trajectory of the protagonists, through the permanent recovery of the mother figure and the refuge in memory.

Keywords: memory, literature, fiction, migration, childhood, spotlight, drama, loneliness, evolution, memory.

Kinderland, de Liliana Corobca, și *Fetița care se juca de-a Dumnezeu*, de Dan Lungu

INTERTEXTUL CA LOC AL MEMORIEI

Andreea-Alina ȚICAL

Master SLR, Facultatea de Litere,
Universitatea „Babeș-Bolyai”,
Cluj-Napoca

Conceptul de intertext/intertextualitate a fost introdus în terminologia literară de Julia Kristeva, desemnând, în sens larg, proprietatea textelor de a fi legate de alte texte. Julia Kristeva preia viziunea filosofului Mihail Bahtin, potrivit căreia „toate exprimările sunt *dialogice* – sensul și logica lor depind de exprimările anterioare, la fel și de modalitatea în care ele vor fi percepute de receptori” (Roșcovan 2012: 86). Cu alte cuvinte, textele nu pot fi percepute ca independente, ele se află în legătură cu textele anterioare sau viitoare. În accepțiunea Juliei Kristeva, fiecare text se află într-o relație continuă cu alte texte, pe care le absoarbe și le transformă, în ansamblul culturii literare.

În sialul acestor idei, Roland Barthes susține pluralitatea textului, deschiderea acestuia spre diverse interpretări. Una dintre cele mai cunoscute trăsături ale intertextualității, conform lui W.M. Simandan, este definită de „afirmația lui Barthes despre *moartea autorului*” (Simandan 2011: 25-28). Barthes susține că originea textului nu provine dintr-o conștiință auctorială unificată, ci dintr-o „pluralitate de alte cuvinte, alte enunțuri și alte texte” (Simandan 2011: 25-28). În urma acestor idei, se poate specula că, în accepțiunea lui Roland Barthes, auctorialitatea este, în fapt, un construct, o iluzie. Simandan ilustrează, în studiul *Barthes's elements of intertextuality*, rolul cititorului în „producerea sensului” (Simandan 2011: 25-28) unui text, așa cum l-a prezentat Barthes în cercetările sale. Așadar, cititorii se divizează în două categorii: (1) cititorul consumator, care citește textul „pentru un sens stabil” și (2) cititorul care este „productiv”, implicat în actul lecturii, numit „scriitorul textului” (Simandan 2011: 25-28). În viziunea lui Barthes, cititorul implicat în procesul lecturii realizează, de fapt, o „analiză textuală”, această acțiune reprezentând „baza teoriei intertextualității

lui Barthes” (Simandan 2011: 25-28). Cu alte cuvinte, Barthes mută accentul de pe autor pe cititor, susținând că „unitatea unui text nu constă în originea lui, ci în destinația lui” (Barthes 1977 *apud* Simandan 2011).

De asemenea, pentru aprofundarea conceptului de intertextualitate, putem lua în considerare și afirmațiile teoreticianului Gérard Genette. În lucrarea sa *Palimpsests: Literature in the Second Degree* (1982), Genette evidențiază cinci tipuri de relații transtextuale: intertextualitatea, pe care o consideră „relația de coprezență între două sau mai multe texte” și „prezența reală a unui text în cadrul altuia”, paratextualitatea reprezentată de elementele care fac parte din procesul de receptare al unui text (titluri, subtitrări, prefețe, postfețe, notificări, redirecționări), metatextualitatea, care, în viziunea lui Genette, „unește un text dat de altul, despre care vorbește fără să îl citeze, de fapt, uneori chiar și fără să îl numească” (Genette 1982: 4), hipertextualitatea, prin care el înțelege „orice relație care unește un text B (hipertext) cu un text A (hipotext)”, și arhitextualitatea, care se referă la „desemnarea unui text ca parte dintr-un gen sau genuri literare” (Genette 1982: 1-5). Nu în ultimul rând, Marko Juvan oferă, în articolul *Către o istorie a intertextualității în studiile literare și culturale*, o serie de considerații referitoare la intertext(ualitate), printre care și faptul că acest concept „a introdus interacțiunea între text și capodoperele auctoriale ale trecutului” (Juvan 2021: 344). Astfel, se poate specula că prin practica intertextuală se realizează o actualizare a trecutului, producându-se un spațiu al memoriei în care textul folosit ca „sursă”, preluând terminologia lui Marko Juvan, poate fi rememorat.

Pornind de la studiile ce privesc intertextualitatea eminesciană în opera poetului Nichita Stănescu, putem constata că a existat o strânsă legătură între opera acestuia și cea a predecesorului său, Mihai Eminescu. Florin Oprescu menționa, referitor la opera eminesciană, că „are o prezență constantă în lirica lui Nichita Stănescu, atât la nivel teoretic, cât și la nivel practic, în diferite ipostaze, iar dialogul pe care acesta îl propune cu modelul funcționează obsesiv ca necesitate de ființare poetică onestă” (Oprescu 2010: 174). Același Florin Oprescu remarcă, în lucrarea *(In)actualitatea lui Eminescu. Izomorfismele canonului literar*, că cele mai dese trimiteri metaliterare din opera stănesciană „au în prim-plan *Oda (în metru antic)*” (Oprescu 2010: 174). În acest sens, trebuie luate în considerare și declarațiile admirative ale poetului Nichita Stănescu cu privire la oda eminesciană.

În *Antimetafizica*, Nichita Stănescu mărturisea că *Oda (în metru antic)* „începe cu cel mai frumos vers care s-a scris vreodată în limba română” (Stănescu 1985: 91).

Cu toate acestea, factorul estetic nu este singurul motiv pentru care creația eminesciană a reprezentat o sursă de inspirație pentru Nichita Stănescu. Spiritul modern și inovator cultivat de Eminescu în poemele sale, cu precădere în *Odă*, a fost remarcat atât de N. Stănescu, cât și de teoreticieni și critici literari. Tudor Vianu remarca, în *Studii de stilistică* (1968), maturitatea din spatele actului creator al *Odei (în metru antic)*; mai precis, modul cum Mihai Eminescu trece de la mijloacele artistice ornante, de tinerețe, la o serie de mijloace artistice mai simple, caracteristice maturității, iar această opțiune stilistică oferă un sens profund versurilor „până când se deschide către lume (...), până când se întregește concepția lui de viață” (Vianu 1968: 448). Edgar Papu a recunoscut, în studiul *Poezia lui Eminescu*, valoarea odei eminesciene și a demonstrat cum Eminescu devine un poet universal și, în cele din urmă, cum depășește romantismul prin *Odă*. În viziunea lui Papu, Eminescu atinge și dezvoltă, prin intermediul poeziei, o problemă specifică existențialismului, anume problema unui eu ce se poate înțelege pe sine doar regăsindu-se. Aceste problematici au fost observate și difuzate de Nichita Stănescu, ajungând să dialogheze implicit și explicit cu opera eminesciană. Poetul adoptă ideile despre existențialism din oda eminesciană și le introduce atât în cele patru rescrieri ale *Odei (în metru antic)*, cât și în alte poeme în care este prezent intertextul eminescian. Dialogul explicit între variantele odei stănesciene și oda eminesciană este vizibil atât prin preluarea și inserarea titlului *Odă (în metru antic)*, cât și prin preluarea ideii în jurul căreia gravitează oda eminesciană. Referitor la similaritățile dintre odele stănesciene, Florin Oprescu menționa că acestea sunt „catalizate vizibil de nucleul de tensiune eminescian” și că variantele odei stănesciene se grupează „în jurul unei idei guvernante care vine tot pe un fond eminescian, și anume al raportului omului cu Absolutul” (Oprescu 2010: 183). Se poate specula că repetarea și dezvoltarea aceleiași idei denotă, în fond, o obsesie de a recupera și reactualiza, în spațiul poeziei, tematica eminesciană. În ceea ce privește variațiile multiple pe aceeași temă din odele stănesciene, Florin Oprescu menționa că acestea au „semnificația unui dialog fecund, realizat în urma unor încercări repetate, poetul fiind conștient de necesitatea cristalizărilor repetate” (Oprescu 2010:

182). Așadar, prin „jocurile de suprafață ale intertextualității” (Oprescu 2010: 182), N. Stănescu propagă ideile eminesciene, le actualizează și construiește o conexiune între opera sa și cea a predecesorului său – rescrierile odei se metamorfozează, astfel, într-un spațiu al memoriei. Trebuie menționat faptul că replicile la oda eminesciană nu au rolul de a-l depăși pe Eminescu, ci de „a institui un nou Eminescu, înțeles în deplinătatea creației sale” (Oprescu 2010: 175). Inspirația din creația eminesciană pare a fi un act necesar în procesul creator al operei stănesciene; poetul preia elemente și noțiuni din opera eminesciană, pe care le rescrie subtil și le adaptează propriului stil, considerate de Florin Oprescu „prezențe eminesciene implicite”, dar și idei pe care le introduce în opera sa (așa cum apar ele în textul eminescian), denumite „prezențe dinamice” (Oprescu 2010: 177). În acest sens, sunt reprezentative rescrierile moderne ale odei eminesciene de către Nichita Stănescu: *Odă în niciun fel de metru*, *Odă în metru antic*, *Dialog cu Oda în metru antic* și prezența versului „nu credeam să-nvăț a muri vreodată” în poeziile *Ce este omul?*, *Care-i este originea?*, *Ce fel de destin are el?*, *Odă în metru antic*. În timp ce *Oda în metru antic* stănesciană reia tematica odei eminesciene – eul solitar, neînțeles, alienat –, poemul *Dialog cu Oda în metru antic* este cel care marchează „despărțirea de Eminescu”, fiind „un poem al suferinței de a fi în timpul absorbitor și al refuzului întoarcerii în sine însuși” (Petrescu 1989: 240). Spre deosebire de poemul-sursă, poezia lui Nichita prezintă un eu înstrăinat, ce refuză regăsirea de sine, optând pentru despărțirea de „condiția anost-mundană” (Oprescu 2010: 183).

Odă (în metru antic) nu a reprezentat o sursă de inspirație doar pentru scriitorii de odinioară, ci continuă să întruchipeze un material intertextual și pentru autorii contemporani. În acest sens, se fac remarcăți poezii Matei Vișniec, Răzvan Țupa și Liviu Antonesei, care au dialogat atât explicit, cât și implicit cu oda eminesciană în *Parodii originale – feat. Eminescu* (2021). Pe lângă păstrarea titlului original, *Odă (în metru antic)*, cei trei poeți au în comun inserarea unor versuri din poem și păstrarea tematicii eminesciene existente în *Odă (în metru antic)*. Spre exemplu, Matei Vișniec și Răzvan Țupa își încep poemele aidoma lui Mihai Eminescu: „Nu credeam să-nvăț a muri vreodată (...)”, în timp ce Liviu Antonesei inserează, în ultimele rânduri ale poemului său, versul eminescian „pe mine, mie redămă”. În ceea ce privește tematica odei eminesciene, Matei Vișniec o recuperează și o actualizează, prezentând în rescrierea sa un dialog între eul care

și-a acceptat condiția și a devenit „bufonul morții” (Parodii... 2021: 110). Liviu Antonesei abordează, în varianta sa de odă, tema unei iubiri realizabile doar după moarte, doar după regăsirea cu sinele: „cu flăcări strălucind pe muchiile sale – pe mine, mie redă-mă/ și în ultima clipă – pe mine ție redă-mă” (Parodii... 2021: 9). Asistăm, astfel, la o rememorare și o reactualizare atât a odei eminesciene, a tematicii sale, cât și a stilului scriptural eminescian.

Așadar, practica intertextuală este mai mult decât o simplă opțiune stilistică, devenind un liant între prezentul scrierii (și al citirii) și istoria literară. Trimiterile intertextuale servesc ca o modalitate literar-artistică de asumare și (re)memorare a trecutului. În acest sens, o operă configurată majoritar în jurul unui scriitor sau a operei sale constituie, în subsidiar, un „loc al memoriei” acestuia. Intertextualitatea eminesciană existentă în odele stănesciene sau în odele unor scriitori contemporani precum Matei Vișniec, Răzvan Țupa și Liviu Antonesei transformă rescrierile *Odei* (în *metru antic*) într-un „loc al memoriei” care, deși nu este un spațiu fizic propriu-zis (muzeu, casă memorială, arhive etc.), immortalizează și actualizează creația eminesciană.

Bibliografie

- Genette 1997: Gérard Genette, *Palimpsests. Literature in the second degree*, trad. de Channa Newman și Claude Doubinsky, University of Nebraska Press.
- Irimia 2008: Dumitru Irimia, „Ipostaze ale întâlnirii între Nichita Stănescu și Mihai Eminescu”, în *Limba română*, nr. 7-8, anul XVIII, <https://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=420> (ultima consultare: 12.10.2022).
- Juvan 2021: Marko Juvan, „Către o istorie a intertextualității literare și culturale”, trad. de Crina Neacșu, în *Studii contemporane în traducere*, Sibiu, Editura ULBS, <https://editura.ulbsibiu.ro/vol/sct2021/SCT-2021-Juvan.pdf> (ultima consultare: 12.10.2022).
- Kozak 2007: Mioara Kozak, „Intertextul eminescian. Perspective (post)moderne”, în *Limba română*, nr. 1-3, anul XVII, <https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=921> (ultima consultare: 12.10.2022).

- Opreescu 2010: Florin Opreescu, „(In)actualitatea lui Eminescu. Izomorfismele canonului literar”, în *Contemporanul*, București, https://www.researchgate.net/publication/272495421_Inactualitatea_lui_Eminescu_Izomorfismele_canonului_literar (ultima consultare: 12.10.2022).
- Parodii... 2001: *Parodii originale – feat. Eminescu*, Iași, Muzeul Național al Literaturii Române.
- Petrescu 1989: Ioana Em. Petrescu, *Eminescu și mutațiile poeziei românești*, Cluj-Napoca, Dacia.
- Rafferty 2014: Pauline Rafferty, *Genette, intertextuality, and knowledge organization*, https://www.researchgate.net/publication/290310957_Genette_intertextuality_and_knowledge_organization (ultima consultare: 12.10.2022).
- Roșcovan 2012: Nina Roșcovan, „Intertextualitate: geneza și evoluția conceptului: M. Bahtin, J. Kristeva, R. barthes și G. Genette”, în „*Studia Universitatis Moldaviae*”, seria „Științe umanistice”, Nr. 10 (60), <https://humanities.studiamsu.md/wp-content/uploads/2022/01/15.-p.85-90.pdf>.
- Simandan 2011: W.M. Simandan, *The Matrix and the Alice books*, Lulu Com, <https://www.simandan.com/barthess-elements-of-intertextuality/> (ultima consultare: 12.10.2022).
- Stănescu 1999: Nichita Stănescu, *Opera poetică*, vol. I-II, București, Humanitas.
- Vianu 1968: Tudor Vianu, *Studii de stilistică*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Rezumat: În articolul *Intertextul ca loc al memoriei*, după o trecere în revistă a definițiilor intertextualității date de Mihail Bahtin, Julia Kristeva, Roland Barthes, Gérard Genette, Marko Juvian, se analizează modul în care Nichita Stănescu, dialoghează implicit și explicit cu opera eminesciană. Poetul adoptă ideile despre existențialism din *Odă (în metru antic)* de Mihai Eminescu și le introduce în propriile poeme prin jocurile de suprafață ale intertextualității sau prin rescriere subtilă și adaptare la propriul stil. Prin dialogul între variantele odei stănesciene și oda eminesciană, sunt propagate ideile eminesciene, sunt actualizate, construindu-se o conexiune între opera lui Stănescu și cea a predecesorului său, iar rescrierile odei se metamorfozează într-un spațiu al memoriei. Un alt exemplu de rescriere-recuperare îl oferă poezii contemporani Matei Vișniec, Răzvan Țupa și Liviu Antonesei,

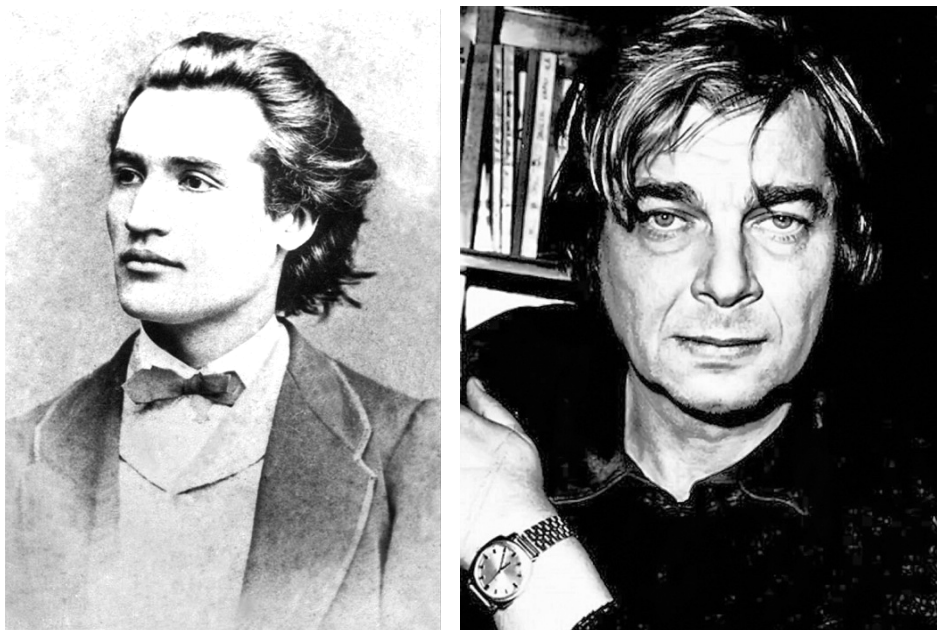
care dialoghează, atât explicit, cât și implicit, cu oda eminesciană în *Parodii originale – feat. Eminescu*. Practica intertextuală este astfel mai mult decât o simplă opțiune stilistică, aceasta devenind un liant între prezentul scrierii (și al citirii) și istoria literară, o modalitate literar-artistică de asumare și (re)memorare a trecutului.

Cuvinte-cheie: dialog, intertextualitate, memorie, Mihai Eminescu, Nichita Stănescu, recuperare.

Abstract: After reviewing the definitions of intertextuality given by Mihail Bahtin, Julia Kristeva, Roland Barthes, Gérard Genette, Marko Juvian, the article *Intertext as a memory place* analyzes the way in which Nichita Stănescu implicitly and explicitly converses with Eminescu's work. The poet takes the ideas concerning existentialism from *Odă (în metru antic)* written by Mihai Eminescu and introduces them into his own poems through the surface games of intertextuality or through subtle rewriting and adaptation to his own style. Through the dialogue between the versions of the ode of Stănescu and the one of Eminescu, the Eminescu ideas are disseminated, updated, thus building a connection between the work of Stănescu and that of his predecessor, and the rewritings of the Ode are metamorphosed into a space of memory. Another example of rewriting-recovery is offered by the contemporary poets Matei Vișniec, Răzvan Țupa and Liviu Antonesei, who converse, both explicitly and implicitly, with *Odă (în metru antic)* of Mihai Eminescu in *Parodii originale – feat. Eminescu*. The intertextual practice is thus more than a simple stylistic option, it becomes a link between the present of writing (and of reading) and the literary history, a literary-artistic way of assuming and (re)memorizing the past.

Keywords: dialogue, intertextuality, memory, Mihai Eminescu, Nichita Stănescu, recovery.

Mihai Eminescu și Nichita Stănescu

NARAȚIUNI IDENTITARE, AZI

PATRIMONIUL CULTURAL EUROPEAN: VALORI CULTURAL-IDENTITARE

Iulian COSTACHE

Lect. univ. dr.,
Universitatea din București

Dezbateră derulată sub genericul *Vocația coezivă a culturii: narațiuni identitare, azi*, organizată de Memorialul Ipotesti – Centrul Național de studii „Mihai Eminescu”, la data de 10 septembrie 2022, a avut loc în contextul „Zilelor europene ale patrimoniului”, o inițiativă a Consiliului Europei și a Uniunii Europene, la care România este parte din 1992.

Consiliul Europei a ales pentru anul 2022, când are loc cea de a 28-a ediție a acestui eveniment, tema *Patrimoniul durabil (Sustainable Heritage)*, iar Ministerul Culturii din România a stabilit, în virtutea responsabilității bazate pe principiul subsidiarității, o temă națională menită a susține această campanie de conștientizare în mediile locale: *Împreună, în simbioză cu patrimoniul cultural*.

Pentru început, în deschiderea acestei dezbateri – așa cum se întâmplă și în cadrul jocului de șah, unde la început sunt realizate unele mutări stereotipe, ce antrenează strategiile de dezvoltare ulterioară a jocului – așa propune să începem tot cu o opțiune tradițională: aceea de a rememora unele elemente din istoria conceptelor pe care le introducem în acest dialog. Și cred că este important un scurt moment de anamneză asupra terminologiei utilizate, mai cu seamă pentru faptul că evoluția istorică a conceptelor pe care le practicăm astăzi nu a fost una liniară, ba chiar pot fi evidențiate contradicții, incoerențe sau chiar fracturi de evoluție. Trebuie

să observăm că acest context conceptual dedicat valorizării patrimoniului cultural nu este o creație recentă și nu a fost introdus în câmpul epistemologiei acestui domeniu de către Consiliul Europei sau de către Uniunea Europeană, chiar dacă noi, astăzi, vorbim intens despre ideea de diversitate culturală și cea a unui patrimoniu cultural comun european, concepte ce se regăsesc în documentele fondatoare ale Uniunii Europene.

Povestea acestor concepte este mai veche, iar istoria lor pleacă din *Renaștere*, din *Iluminism*, având rădăcini mult mai vechi, ce au de-a face, în fapt, cu moștenirea *Antichității*, revendicate de spațiul cultural european. Într-un astfel de context, ideea protejării patrimoniului, ce fusese preluat în sfera publică, pe filiera activității religioase sau a celei de ordin laic, a adus în centrul preocupărilor ideea de conservare și de transmitere a obiectelor, a ritualurilor sau a vestigiilor trecutului către generațiile viitoare. Așadar, încă din această etapă apărea ideea unei responsabilități de tip „ștafetă” în gestionarea unui patrimoniu de cunoaștere, de valori sau de sensibilitate.

În secolul al XVII-lea apar primele societăți ale anticarilor – anticari, în sensul iubitorilor de antichități – care în unele țări, de exemplu în Suedia, nu doar că au constituit colecții specializate și au constituit primele muzee, dar au format și comunități ale erudiților, adoptând și un prim cadru de reguli al acestei activități.

Revoluția Franceză a intrat în scenă cu măsuri de protecție, dar câteodată aceste opțiuni și decizii erau contradictorii. În contextul *Revoluției*, este drept că, uneori, ideea protecției patrimoniului a fost „acompaniată” de gesturi contradictorii, ce țin de jaful unor valori de patrimoniu, al unor colecții ș.a.m.d., dar esențial rămâne faptul că *Revoluția Franceză* a introdus o dimensiune a educației, a responsabilității educative față de ideea de patrimoniu. Or, această linie de abordare venea din zona conceptelor iluminismului, traducând necesitatea de a pregăti o societate mai bună, meliorismul fiind inseparabil legat de ideea de educație, care juca un rol considerat a fi fundamental.

În procesul de configurare a acestor concepte intră în scenă însă și personalitățile. Astfel, Goethe, la 1799, vorbește despre conceptul de proprietate colectivă în legătură cu protejarea patrimoniului. El consideră că toate operele de artă aparțin, de fapt, întregii umanități. Iar logica bunului simț juridic spune că, în măsura în care cineva deține în proprietate anumite bunuri de patrimoniu, trebuie să le și conserve. Goethe apasă pe această

vocație a responsabilității față de patrimoniu, ideea de proprietate apărând într-un raport de „siamezitate” cu ideea de responsabilitate, ele fiind inseparabile.

Mai târziu, la 1825, Victor Hugo scrie un pamflet celebru, *Război contra demolatorilor* (1825). Acesta avea să se refere la monumente, dar de astă dată o făcea pentru a distinge între două tipuri de valori ce sunt încorporate într-un bun de patrimoniu: pe de o parte, era vizată *valoarea utilitară*, iar pe de cealaltă parte, interesul pentru *valoarea estetică* a unui monument. Distincția făcută de Hugo spunea următorul lucru: în ceea ce privește valoarea de utilizare a unui bun, obiectul de patrimoniu aparține proprietarului, pe când valoarea estetică a patrimoniului aparține întregii lumi. În context, putem să ne reamintim că, de exemplu, la reconstruirea și reintroducerea în circuitul public a Catedralei Note Dame, din Paris, în 2019, după cel mai recent incendiu devastator, prima expoziție inaugurată a adus un tribut lui Victor Hugo și arhitectului Eugene Viollet-Le-Duc, cei doi fiind responsabili pentru renașterea Catedralei în secolul al XIX-lea.

Pe această bază, *Iluminismul* aduce o practică a instituționalizării patrimoniului și introduce o rigoare a dimensiunii educative. În multe țări, sunt constituite muzee de artă și știință, care sunt deschise către public. În Franța, naționalizarea proprietății este însoțită de un proces de instituționalizare a patrimoniului, primind o importantă componentă educațională.

În secolul al XIX-lea, numit și „secolul națiunilor”, diversele națiuni care se redescoperă resimt acum nevoia de a-și construi propria identitate, încât fiecare națiune consideră necesar să se reazeme pe conceptul patrimoniului. De ce? Pentru că patrimoniul are și o vocație identitară. Dacă ar fi să ne gândim la situația patrimoniului imaterial, la constituirea patrimoniului unei literaturi, ne amintim că și în literatura română, apare, cum arăta Paul Cornea, o frenezie a „oamenilor începutului de drum”, care căutau să fondeze un patrimoniu, un sistem al genurilor și speciilor literare, pe un teren propriu culturii române. În acest sens, o prezentare a decantărilor ce au însoțit constituirea formelor discursului poetic în literatura română, cu un inevitabil balans între orientalizate și occidentalitate, poate fi observată și în *Dimineața poezilor*, a lui Eugen Simion. Așadar, în sinopsisul genurilor și speciilor literare, fiecare națiune simțea deja nevoia să își construiască propriul patrimoniu, simetric în raport cu patrimoniul literaturilor avansate. Și atunci, pătrățica din acest sinopsis ce revenea poeziei trebuia să fie și ea

marcată, chiar dacă materialul de lucru ce era utilizat putea să evoce proveniențe culturale diverse, iar discursul poetic era construit pe baza unui metisaj al formulelor poetice provenite din alte spații culturale.

Secolul al XIX-lea face recurs la valorile de patrimoniu, pentru că ele sunt purtătoare de valori simbolice, de valori identitare. Acum apar și *narativele* naționale. Într-un fel, am spune că națiunile sunt construite atât pe versantul acțiunii istorice, cât și pe cel al gestionării memoriei cultural-identitare. Parafrazând, am spune: câtă narațiune, atâta națiune! De aici apar narațiunile identitare, în timp ce ideea de monument – care etimologic înseamnă „a rememora” – aduce această idee de conservare a memoriei. Un monument pare să împrumute ceva din funcția chihlimbarului, care încorporează vietățile cu viața de o zi și le eternizează, salvând în eternitate memoria acestor instantanee.

Ideea de monument începe să fie valorizată, însă, și din punctul de vedere al semnificației estetice. La începutul secolului XX, au început să fie structurate tipologiile monumentelor. Istoricul de artă Alois Riegel va lansa o astfel de tipologie, care va oferi baza ulterioară a documentelor primului *Congres al arhitecților și tehnicienilor specializați în monumente istorice și a Cartei de la Atena pentru restaurarea monumentelor istorice* (1931).

În 1964 este organizat cel de-al doilea *Congres internațional al arhitecților și tehnicienilor specializați în protejarea și punerea în valoare a monumentelor istorice*, atunci când se instituie, de fapt, și ICOMOS-ul (Consiliul internațional al monumentelor și siturilor istorice).

În anii '70, sintagma de *monument istoric* glisează și este înlocuită cu ideea de *patrimoniu cultural*, care acoperă un câmp mult mai larg decât valorile materiale.

În 1972, avem o Convenție a UNESCO despre protejarea patrimoniului cultural și natural, asistând la o nouă extindere a domeniului patrimoniului, incluzând și bunurile patrimoniului natural.

Anul 1989 deschide o nouă perspectivă, fiind vorba de momentul care, după căderea *Zidului Berlinului*, a condus la reformularea hărților politice, economice și sociale ale Uniunii Europene, făcând astfel posibilă abordarea problematicei patrimoniului într-un context european reunificat.

În acest nou format de lucru, spațiul european își consolidează viziunea și instrumentele de punere în valoare a patrimoniului, inclusiv printr-o serie de Convenții europene dedicate protecției patrimoniului

europen. Astfel, Convențiile europene dedicate patrimoniului arheologic (într-o formă revizuită, la Valetta, 1992) sau cea dedicată peisajului (Florența, 2000) sunt reperi ale structurării noului cadru de lucru. Merită să insistăm însă puțin pe Convenția-cadru a Uniunii Europene referitoare la *valoarea patrimoniului cultural pentru societate* (Faro, 2005). Observăm deja că prin ultimele dezvoltări la nivel de reglementare nu se mai insistă atât pe problemele lui „ce” să conservăm sau „cum” să conservăm (se conservă cu maximă precauție, pentru a nu altera un monument; operațiunile de conservare se realizează în colaborare, cu deplinul respect arătat expertizei de specialitate), ci mai ales „pentru cine”, accentul fiind pus pe responsabilitatea conștientizării publicului cu privire la problematica patrimoniului și pe ideea transferului de valori de la o generație la alta.

După o astfel de punere în context a conceptelor cu care operăm astăzi în domeniul patrimoniului și pentru că această masă rotundă este organizată de Memorialul Ipotești, aș încerca să propun și unele sugestii pentru abordarea conceptului privind patrimoniul literar. Literatura reprezintă un act major de creație în cadrul patrimoniului unui popor, iar în contextul secolului al XIX-lea a jucat un rol central în construirea valorilor cultural-identitare și a identității de sine, precum și în definirea unui canon al modernității culturii române.

Patrimoniul cultural românesc a avut o vocație *literaturocentrică*, atestând rolul esențial acordat scriitorilor, dar mai cu seamă poezilor, care au fost în centrul construcției identitare. Ne aducem aminte că Heliade-Rădulescu, în timpul Revoluției de la 1848, atunci când pe Dealul Spirii se trăgea cu tunurile, apărea descinzând dintr-o caleașcă într-o impecabilă mantie albă – mantia poetului romantic – sfidând lupta la baionetă care se ducea în jur. De ce? Pentru că exista această credință foarte puternică în *vocația orfică* a verbului poetic, în forța *logosul poetic*, care poate schimba realitatea însăși. Despre această credință vorbea și Eminescu în *Epigonii*, celebrând încredințarea poezilor din „dimineața” literaturii române în puterea cuvântului care schimba lumea.

Dacă este să ne gândim la istoria recentă, ne aducem aminte că și în Revoluția de la 1989, a fost vestită, la Televiziunea Română, tot prin intermediul a două figuri exemplare ale verbului românesc: Mircea Dinescu – care era, de fapt, un Ion Heliade-Rădulescu al Revoluției din 1989 –, alături de regretatul, excepționalul actor Ion Caramitru. Ambii eroi ai noului

moment istoric erau figuri emblematice ale *verbului poetic*, cel care aduce și instituie *națiunea* prin puterea logosului, scris sau rostit.

Putem, desigur, să ne întrebăm ce a însemnat *construcția națiunii prin literatură*? Poezia, mai cu seamă, a fost un instrument de construire a unei sensibilității favorabile implicării pentru construirea unui sens comun al celor care se simțeau făcând parte dintr-o comunitate. Într-o epocă în care nu existau mijloace pentru comunicare în masă, iar presa în limba română era încă la începuturile sale și avea un impact deosebit de firav, *Hora unirii* a lui Alecsandri a fost o poezie cu audiență națională. Ajunseser să fie cunoscută de întregul popor. Și asta se întâmpla într-o epocă în care nu exista televiziune, nu exista radio, nu existau SMS-uri, dar poezia izbutea să aibă *rating*, arătând ce însemna în epocă să ai audiență națională.

Merită să punctăm și un alt aspect, care ține de ideea *limbii unui popor ca valoare de patrimoniu*. Aș propune să ne aducem aminte puțin despre proiectul excepțional lansat de B.P. Hasdeu, cel al *Dicționarului Tezaur* al limbii române, demers finalizat de Academia Română. Acest dicționar a avut, la prima tipărire, 37 de volume, în vreme ce a doua editare a structurat materia în cadrul a 19 volume masive. Fie doar și admirând monumentalitatea acestei opere, oricine poate înțelege foarte ușor ce înseamnă bogăția lingvistică a limbii unui popor.

Trebuie subliniat, totodată, faptul că valoarea de patrimoniu a unei limbi este dată nu doar de simpla bogăție a fondului lexical, ci de patrimoniul de cunoaștere ce apare în filigranul cuvintelor unei limbi. Pentru a putea înțelege mai bine un astfel de aspect, putem să revenim la una din aserțiunile fundamentale din cadrul lingvisticii generale, care postulează faptul că realitatea reprezintă un *continuum*, în timp ce limba este *discontinuuă*, cuvintele acesteia acoperind diverse segmente ale realității, fără a avea capacitatea de a epuiza integralitatea domeniului realității.

Astfel, unul din exemplele cele mai spectaculoase, ce pot sublinia valoarea patrimonială a unei limbii, poate fi oferit din limba eschimosă, unde noțiunea, conceptul de „zăpadă” are peste 50 de cuvinte. Ce înseamnă asta în patrimoniul de cunoaștere al limbii eschimose, care este o limbă cu circulație mică? Este vorba despre puterea unei limbi de a distinge peste 50 de concepte de zăpadă, cu diferite caracteristici, observate de un popor care a trebuit să învețe să „îmblânzească” zăpada. Asta înseamnă că limba

respectivă are un instrumentar extraordinar de a opera distincții conceptuale asupra realității.

Acest fapt ne atrage atenția că fiecare sistem lingvistic, fiecare limbă deține un sistem propriu de înțelegere, de cunoaștere a realității, ceea ce constituie în sine un patrimoniu de cunoaștere. Or, acest aspect nu este condiționat de puterea de circulație a limbii respective, neputând fi corelată cu distincția dintre „limbile mari” și „limbile mici”, dintre limbile ce acoperă spații largi sau cele care sunt vorbite pe arii mici. Valoarea patrimoniului de cunoaștere din cadrul unei limbi este prezumată pentru situația oricărui patrimoniu lingvistic, inclusiv pentru limbile rare, așa numitele limbi „orhidee”, sau pentru cele aflate într-o situație dramatică, fiind pândite de riscul dispariției.

Pentru că această intervenție și-a asumat mai curând rolul de a oferi unele sugestii pentru deschiderea dezbaterilor din cadrul mesei rotunde, mă opresc aici, salutând gestul Academiei Române, din chiar acest an, când printr-un proiect special de digitalizare a democratizat accesul la patrimoniul lingvistic al limbii române, oferind acces la ediția online a *Dicționarului tezaur al limbii române*, ceea ce înseamnă că toți iubitorii limbii române, de acasă sau din mediul internațional, pot accesa un patrimoniu ce este un bun al tuturor vorbitorilor limbii române.

Bibliografie selectivă:

- Delanty 2017: Gerard Delanty, *The European Heritage: A Critical Re-Interpretation*, Routledge, London.
- Florea 2007: Doina Florea et al., *Cartea de patrimoniu: vector cultural*, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu.
- Lähdesmäki 2020: Tuuli Lähdesmäki et al., *Creating and Governing Cultural Heritage in the European Union*, Routledge, London.
- Mihalache 2014: Andi Mihalache, *Contribuții la istoria ideii de patrimoniu: surse, evoluții, interpretări*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Teodorescu 2015: Răzvan Teodorescu et al., *România în patrimoniul UNESCO*, Editura Monitorul Oficial, București.

Rezumat: Articolul propune o trecere în revistă a unor etape din evoluția conceptelor asociate ideii de patrimoniu, subliniind relația dintre valorile materiale și cele simbolice, acestea din urmă fiind susceptibile a se integra unor narațiuni identitare, menite a conferi o legitimitate suplimentară prin consacarea la nivelul imaginarului colectiv.

Cuvinte-cheie: patrimoniu european, patrimoniu național, monumente, valori simbolice, imaginar colectiv.

Abstract: The article proposes a review of some stages in the evolution of concepts associated with the idea of heritage, highlighting the relationship between material and symbolic values, the latter being likely to be part of identity narratives, designed to confer additional legitimacy within the collective imaginary.

Keywords: European heritage, national heritage, monuments, symbolic values, collective imaginary.

CHIȘINĂUL INTERBELICULUI ROMÂNESC¹

**Alexandru
CORDUNEANU**

Scriitor, animator al
Grupului Civic pentru
Patrimoniul Cultural, Chișinău

Chișinău este într-o revenire lentă, dar implacabilă din exilul istoric și imagologic al orașului colonial, al orașului damnat («проклятый город Кишинев»², «пустыня»³, cum îl numea A.S. Pușkin). După o lungă perioadă de reprimare a memoriei etnice și culturale, această revenire la matricea firească activează procese dinamice și anevoioase de (re)construcție și afirmare identitară, pentru care este solicitat potențialul memoriei colective. Semioticianul și istoricul culturii Iuri Lotman configura specific provocatoarele ipostaze ale amintirii și uitării: „Fiecare cultură își definește paradigma proprie a ceea ce trebuie ținut minte (înregistrat în memorie) și a ceea ce trebuie uitat. Aceasta din urmă este ștearsă din memoria colectivă ca și cum încetează să mai existe. Se schimbă însă vremurile, se schimbă sistemul de coduri culturale și se modifică și paradigma a ceea ce trebuie ținut minte și a ceea ce trebuie uitat” (Lotman 1992). Astăzi, relația noastră, a românilor din Chișinău, cu spiritul locului este încă una neîmplinită, chiar defectuoasă⁴. Pentru o bună parte din mediul intelectual și artistic, Chișinăul este încă un loc în stare de „ascundere”, de eclipsă, un „dincolo”, un străin. Refacerea, ieșirea din această maladie este anevoioasă. Or, pentru definirea noului sistem de coduri culturale și a paradigmei identitare, cred că tocmai perioada interbelică a Chișinăului este cel mai evocator *acolo și atunci*.

---

¹ Imaginile care ilustrează acest articol sunt din colecțiile lui Iurie Șveț și Iurie Cojocar.

² (Rus.) „Chișinău, oraș blestemat”.

³ (Rus.) „Pustietate”.

⁴ Orașul este „necunoscut” (Iurie Colesnic), „ascuns” (Lică Sainciuc), „fără identitate” (Mircea V. Ciobanu) și, ca expresie a viciului estetizat, „urât” (Adrian Ciubotaru).

În conștiința românească, Chișinăul interbelic este prins între două imagini pregnante care marchează capetele segmentului temporar și îi stupefiază pe cei care le înregistrează în epocă, la fel ca pe cei care le redescopera astăzi în creuzetul uitării.

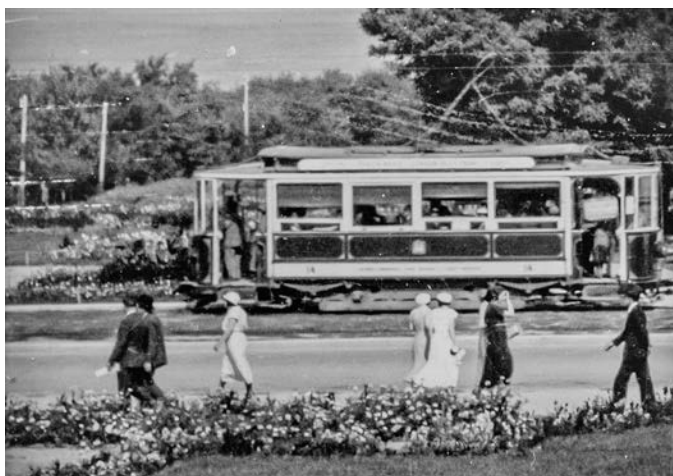
Întâi, Chișinăul de la sfârșitul Primului Război Mondial, dominat administrativ, politic și cultural de rușii imperiali, iar numeric și economic de comunitatea iudaică, abia marcat de afirmarea comunității românești, apare în fața românului din regat ca oraș uniformat, complet înstrăinat, cu patima lărgimii și mărimii, dar, cum îl vede Mihail Sadoveanu, „somnoros”, „ascuns după uși și obloane ferecate” și peste care „plutește parcă duhul cetăților abandonate” (*apud* Vrăbie 2018: 17-22). Acest „cuib al unei clase dominante [remarcă revoltat Ion C. Teodorescu] căreia i s-a îngăduit, pot zice chiar care a fost împinsă și încurajată să petreacă, să lenească, să trăiască în larg și din belșug o viață vegetativă, să facă orișice dar să nu se agite și să nu cugete prea mult” (*apud* Vrăbie 2018: 23-29) este stigmatizat drept o fundătură culturală, drept eșec istoric. La celălalt capăt este imaginea anului 1941, a unui Chișinău sacrificat, ridicând la cer un „fum acru de incendiu și miros de cadavre descompuse” (C. Panaitescu, *apud* Vrăbie 2022: 208-217), „cetate a suferințelor românești” (Sergiu C. Roșca, *apud* Vrăbie 2022: 422-428), unde în zi de duminică „nu se aude nici un clopot”, iar viața „parcă stă ascunsă în pământ” (Laurențiu Fulga, *apud* Vrăbie 2018: 246-266). Între extremele acestui imaginar sfâșietor redescoperim încă zece mii de *chișinăuri* imagologice și autoimagologice, distribuite cronologic, biografic și etno-cultural, fizic și metafizic pe o paletă de viață urbană care face deliciul orașului interbelic.

Acel interval de timp scurt între Primul și al Doilea Război Mondial a fost o perioadă de vârf a societății românești, iar Chișinăul, care a dat tonul Marii Uniri a românilor, a trăit din plin farmecul acelor vremuri turbulente, de împliniri și ratări, schimbându-se radical.

În volumul *Chișinăul*, editat în 1925 de Comisiunea Monumentelor Istorice, secția din Basarabia, Ștefan Ciobanu accentua că „sub regim rusesc, Chișinăul nu era din orașele de cultură. Încercările culturale rusești, în cele mai multe cazuri oficiale, n-au adus în acest oraș străin și Rușilor, decât la o parodie de cultură rusească, care se manifestă în partea exterioară a lucrurilor, în costume europene, într-o limbă pocită, într-un teatru mediocr, într-o școală moartă, în două-trei ziare de intrigi provinciale. Nicio lucrare, mai mult sau mai puțin serioasă în domeniul literar sau științific, n-a văzut

lumina la Chișinău. Și Rușii din centrele culturale adevărate erau în drept să disprețuiască această capitală a Vandeei, cum numeau ei urbea păzită de Dumnezeu a Chișinăului” (Ciobanu 1925: 85-86).

Orașul „tristeții noastre basarabene” (Vrabie 2018) depășește însă în mod remarcabil moștenirea țaristă și devine, cu toate neîmplinirile și tensiunile vecinătății și conspirației sovietice, unul dintre marile centre urbane ale României Mari, transformându-se dintr-o localitate colonială de la periferia imperiului într-un oraș românesc polietnic important în noua construcție culturală a țării. Orașenii ies cu strădanie din atmosfera de uniforme și cozârioace. Peste numai 20 de ani, Chișinăul este descris de scriitorul George Meniuc în cu totul alt registru decât de martorii primilor ani de după Unire: „Pe bulevardul Alexandru cel Bun claxonează automobilele, trec birjele, bangănă tramvaiele, iar alături pe trotuarul asfaltat, se preumblă publicul. [...] Seara, lângă Primărie se adună valuri de lume. Uniforme elegante de ofițeri, costume negri de domni, rochii deschise împestritează mulțimea dinamică. [...] La un colț de stradă se ridică statuia măreață a lui Ștefan cel Mare și prezența lui dă orașului o înfățișare voevodală” (apud Vrabie 2018: 208-209).

Monumentul lui Ștefan cel Mare, dezvelit pe 9 aprilie 1928 / Tramvaiul bangănă

Chișinăul, cu o nesățioasă poftă de devenire, intra în culoare și parfum, iar dragostea pentru peisajul geografic și istoric al orașului de pe Bâcu se înscria genetic în ochii generației născute odată cu Marea Unire. Studenții și liceenii anilor '30 purtau deja marca Chișinăului românesc. În-fățișarea voievodală a orașului de pe Bâcu era susținută de cele peste o sută

de instituții de învățământ (facultăți, conservatoare, licee, gimnazii, școli) cu predare în limba română, de câteva zeci bune de instituții culturale (de la Teatrul Național/Municipal la biblioteci, cămine culturale, societăți și cluburi sportive), de 28 de biserici ortodoxe în care se liturghisea românește, de șase tipografii mari care asigurau publicarea de cărți, ziare și reviste în limba română și în limbile minorităților naționale, de sute de unități economice (industrie și comerț, instituții de credit), de rețele și instituții edilitare în renovare, de instituții de sănătate publică, asistență și prevedere, de aeroportul deschis în 1921, de stadioane și hipodrom, de zeci de asociații profesionale (a medicilor, ziariștilor, scriitorilor etc.), uniuni profesionale și sindicale și asociații de caritate.

Interbelicul este o perioadă de efervescentă și transformare socială a Chișinăului. Bărbații reacționează lăsându-se încetul cu încetul de barba sfătulistă; indiferent de anotimp, nimeni nu iese în oraș fără pălărie („aduse din toată lumea”, cumpărate de la magazinul Rozenbaum), în costum „nemțesc”, cu pantaloni cu manșetă și haină la doi sau trei nasturi, în pantofi cehoslovaci de la magazinul Iaroslav Nemecec. Și dacă doamnele rămân la imaginea „femeii-bibelou” a începutului de secol XX, junioarele pun accentul pe ruj și rimel, adoptă rapid moda de la Paris și Viena, mai funcțională și mai comodă, mai simplă și mai accesibilă.

Chișinăuneni interbelici / Niciun cap fără pălărie

Toată lumea descoperă portul național, care însuflețește tot mai desele întruniri culturale, sărbătorile și paradele din centrul orașului. Liceele poartă berete și descoperă poveștile din *Decameron*, în traducerea lui Haralamb G. Lecca. Idealul de frumusețe feminină se subțiază până la silueta de tip „scândură”, pe care o poți menține practicând înotul, tenisul sau patinajul.

Anul 1940, sărbătoare la Liceul Eparhial de Fete / Parada de Ziua Regalității

Străjeria la sărbătoare

Sportul devine o componentă a vieții urbane care definește stilul epocii. După 1918 se deschide Stadionul orașenesc, denumit din 1920 „Regele Ferdinand”, unde se joacă *match-uri de football*, se dau starturile raliurilor automobilistice, se joacă tenis, iar pe timp de iarnă se amenajează un patinoar. Alte patinoare sunt amenajate în Grădina Publică și pe terenul Ciclodromului din zona Turnului de Apă de sus. Și Liceul Militar „Regele Ferdinand” are un stadion mare pe care liceenii practică diverse sporturi. Dar cea mai impunătoare arenă sportivă a Chișinăului interbelic era Hipodromul, amenajat în afara orașului de atunci, dincolo de râul Bâcu. Aici se adună protipendada Chișinăului, dar și golanii lui, urmărind cursele de cai și jucându-și averea pe potcoava de bidiviu. Tot dincolo de Bâcu, lângă pista aerodromului, se aduna populația orașului și a suburbiilor pentru a fi marțoră la show-urile aviatice de duminică, unde piloții demonstau virtuți aeronautice curbând și sonorizând spațiul la câteva sute de metri deasupra dealului Râșcanilor, vuietul în cabraj provocând senzații de gol excitant în cele mai „gâdilicioase” zone ale spectatorilor.

Stadionul „Regele Ferdinand”. Intrare pe intersecția București-Lazo (astăzi) / Anul 1928, meci de fotbal: „Sporting”, Chișinău – „Politehnica”, Timișoara

Startul raliului, 1928 / Hipodromul. Între curse

La un show aviatic

Teatralitatea urbană, tot mai evidentă, este surprinsă în jurnale și scrisori, în proză și poezie: „Bulevardul pare Greenwich Avenue din New York!/ Cafenele, biserici și castani din loc în loc./ Între Universității și Broșteanu,/ Merg în rând boierul și golanul,/ Trece pe aici Gore cel cu pivnițe de «Chianti»./ Alături de Sașa, geambașul cu trei amante./ Se leagănă în colț Dolenga, un fel de Madame Pompadour,/ Lângă ea-i Grușa cu trei roșiori împrejur./ Într-o birje cu cai albi împărătești, Glikman, negustorul,/ Se zice că-și toarnă din aur până și zăvorul./ La Covalschi se bea traminer cu pahare rotunde,/ În vreme ce muzica din parc pornește să ne inunde,/ Se cântă Monteverdi și Palestrina,/ Ca pe vremea împărătesei Ecaterina...” (Sergiu Matei Nica, text scris în 1935). De pretutindeni, răzbate zgomotul publicitar, din stradă, din ziar, la radio, încurajând schimbările adânci care se produc în viața orașului:

„ALEX. ALBULEȚ – croitor, diplomat și absolvent al Academiei de croitorie din Paris, str. Universității 37”;

„Pantofăria civilă și militară PEREPELIȚA, str. Al. cel Bun 65, primește comenzi din diferite piei exotice, ca șarpe, pantere, aur, argint, mătase”;

„Singura gheață sănătoasă era gheața artificială de la Fabrica de gheață ISAC SEBEL, de pe Calea Muncești 36”;

„Regeneratorul părului ALFA redă părului alb culoarea naturală (din tinereță)”;

„Pictor artistic de firme MOLDAVSCHII, cu prețuri ce disfid orice concurență, str. Mihai Viteazu, 64”;

„Papetăria și Librăria «Educația» – zilnic se primesc ziare din toate țările, jurnale de modă din Paris, Viena, Berlin/ cărți poștale italiene, engleze/ vederi din Chișinău, str. Alexandru cel Bun 110, casele Donciev”;

„Restaurant și Berărie «Centrala», str. Alexandru cel Bun colț Pușkin – bere Luther, Țuică de Văleni, vin vechi din recolta 1916 din viile Mănăstirii Suruceni”;

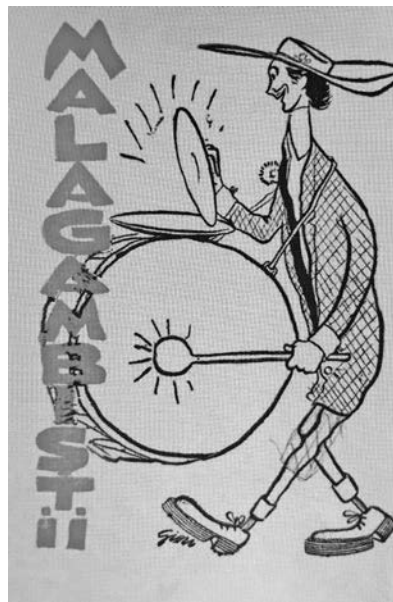
„Vizitați Cafe-Restaurant Bombonerie TRIANON, cel mai modern și elegant local din Chișinău, str. Al. cel Bun, 96, tel 1826” (Anuarul 1940).

Orașul își începea ziua dis-de-dimineată, odată cu vânzătorii de ziare și căruțașii platformelor de aprovizionare cu mărfuri a magazinelor și piețelor, apoi venea rândul muncitorilor, elevilor și studenților, funcționarilor publici și, în cele din urmă, ieșea „lumea bună”, inteligenția orașului, cu tabieturile ei mai vechi, mai noi. Aceste tabieturi includeau implicit savuroasa componentă culinară. Așa cum „e primit” la Chișinău, „ceaiurile de dimineată, oricât de multe vrei, se iau cu originala *zacuscă*⁵, urmată de o *zacuscă* mult mai abundentă pe la 12 ore din zi”. „Vizitele oficiale, ca și cele de etichetă”, se dădeau „între orele 12 și 2, căci la 2 jum. începea masa și ținea până pe la 4 jum. sau 5. /.../ Restaurante mari se găseau pretutindeni. Restaurantul Hotelului de Londra, Restaurantul Hotelului Savoia, Restaurantul de la Cazinou, cu orchestra clasică, Restaurantul Hotelului de Suisse, afară de altele mai mici, tot atât de bine și de neîntrecute în abundența mâncărilor, începând-o de la renumitul borș rusec și până la «pirojniile», prăjiturile cele mai delicioase...” (Eufrosina Simionescu, *apud* Vrabie 2018: 279-281). În oraș se dădeau și ceaiuri dansante, iar dansurile cele mai la modă erau valsul, tangoul, charlestonul și foxtrotul. Bandul de jazz cânta în restaurante, în sălile de cinema, la sărbători, expoziții și târguri de mostre. Petre Leșcenco era interpretul care cânta aproape exclusiv în limba rusă, dar își începea programul cu piesa lui Jean Moscopol, *Tot ce-i românesc nu piere*. Cea mai cunoscută orchestra era cea a lui Nicolae Cireș,zis

---

⁵ (Rus.) Gustare.

Cereșnea, în care și-a început cariera cel mai de forță percuționist al României anilor '40, Sergiu Malagamba.

*Percuționistul și conducătorul de orchestre Sergiu Malagamba /
Sergiu Malagamba, în fruntea malagambiștilor*

Muzica îi pasionează cu desăvârșire pe chișinăunieni, ei cunoscând la fel de bine muzica clasică occidentală, cât și muzica clasică rusească. George Enescu concertează în capitala Basarabiei de peste douăzeci de ori. Chișinăul, ca nici un alt oraș românesc, are trei Conservatoare: „Unirii”, pe str. Alexandru cel Bun 65, organizat încă în 1919, cu concursul lui George Enescu, și condus neîntrerupt de soprana Anastasia Dicescu; „Național”, pe str. Universității 39, condus de Traian Popovici; „Municipal”, pe str. Regina Maria 51, condus de compozitorul și dirijorul Mihai Bârcă.

În toată acea perioadă turbulentă și generatoare de viitor, Chișinăul, la fel ca întreaga regiune, a beneficiat de concursul oamenilor de cultură din celelalte provincii românești, prin întruniri publice, conferințe, editare de publicații și cărți. Intelectualii vremii consideră de datoria lor să ajungă la Chișinău. Imediat după Unire, statul român a înființat zeci de biblioteci publice și cămine culturale. În noiembrie 1926, la Chișinău se inaugurează Facultatea de Teologie a Universității din Iași.

Profesori și studenți ai Facultății de Teologie

Lista de profesori și absolvenți ai Facultății de Teologie face cinste Chișinăului de azi. Facultatea va deveni, așa cum arăta ulterior preotul, prozatorul și traducătorul Scripturii Gala Galaction, cea mai bună instituție de profil din România Mare. În ziua celei de-a 15-a aniversări a unirii Basarabiei cu România, se deschide și Facultatea de Științe Agricole. Aceste facultăți au fost primele centre de învățământ superior create în Basarabia. Practic, toată infrastructura educațională în limba română a Basarabiei a fost formată în perioada interbelică. La Chișinău a activat și filiala Institutului Social Român al lui Dimitrie Gusti, prima instituție științifică de cercetare din Basarabia, care, după o serie de studii monografice despre unele localități rurale, începe, spre sfârșitul anilor treizeci, cercetările pentru o monografie a Chișinăului.

Din interbelic, memoria Chișinăului înregistrează și bune și rele, și de bine și de rău. Va ține minte celebra periferie a Chișinăului „Mala Malina, care furniza elementele cele mai decavate ale societății, alături de unele inteligențe excepționale. Locuitorii ei erau pe atunci sezonieri la bazarul din Piața nemțească, geambași pe Bariera Sculenilor, muncitori pe la manufactura de tutun din lunca Râșcanilor, chelneri și barmani pe la restaurantele de pe strada Schmidt sau Broșteanu, pensionari din silozuriile de

cereale și «boemi» pripășiți din înfundăturile Visternicenilor. Cei mai mulți erau haholi, bulgari și găgăuzi, deși vorbeau intempestiv numai rusește... Ziua se închinau la icoane cu plecăciuni călugărești, iar noaptea înfingeau cuțitele în burțile veneticilor, pe care îi provocau într-o manieră originală și fără eșec” (Nica 2021).

Orașul va ține minte cum Gheorghe Gabriel Bezviconi – acel membru de onoare al Academiei Române la 26 de ani, despre care Nicolae Iorga spunea că merită nu numai laude dar și admirație – ieșea „în fiecare zi, la orele cinci spre seară, voluminos, volubil, cu frizura prusacă și ținuta scutită de eleganța căutată, cu bastonul rotund prins de antebrațul stâng ca o mascotă de ritual, și o lua pe Al. cel Bun de la Biserica Ciuflea, în apropierea căreia locuia, spre centrul Chișinăului” (Nica 2021).

Chișinăul nu-l va uita pe „Theofil Simenschy, profesorul de limbi clasice, care poseda indiana, egiptiana, persana, khmera și sanscrita, pe lângă limbile europene. Care tradusese în românește Rigveda, Panciatantra și cărțile lui Krishnamurti și alte somități orientale, care a predat opera lui Dionisie Areopagitul, Seneca, Horațiu și Virgiliu, Platon și Euripide, Cezar și Tacitus... Nu cunoștea după nume niciun student și nici nu vroia să-i cunoască, dar îi știa pe fiecare după capacitate și dotare. Umbla îmbrăcat ireproșabil, ca un Petronius al cetății universitare, și avea o privire transfigurată și frustă de după ochelarii cu rame de aur” (Nica 2021).

Îl va ține minte pe Sandu Tudor, cel care urma să devină inima și mintea grupului „Rugul aprins” de la Mănăstirea Antim din București, iar ulterior – Ieroschimonahul Daniil de la Rarău, ucis prin tortură la Aiud. Acest sfânt român în primăvara lui 1928, la Chișinău, în Grădina Publică, are revelația primei întâlniri cu Dumnezeu, așa cum o mărturisește într-o răvășitoare scrisoare trimisă prietenului său, poetul și economistul Paul Sterian.

Chișinăul, negreșit, o va ține minte pe Maria Cibotari, diva operei europene, care în primăvara lui 1937, aici, pe str. Armenească nr.245, la casa părintească, se destăinuia ziaristului, poetului și scriitorului Sergiu Matei Nica: „Niciodată nu mi-a dat prin cap că aș putea închide celebritatea numai în sertarul existenței mele, despovărându-mă de bucuriile și necazurile natale. Când pe scena Operei din Paris două mii de studenți și o sală ieșită din minți și-au rănit palmele aplaudând-o pe Tosca mea, când la München femeile germane m-au acoperit cu gladiole și trandafiri pentru nefericita

Mimi a lui Puccini sau când la Scala imperturbabila Aida ridică în picioare ca pe vremea lui Galli-Curci un public exigent, dar până la stupoare tulburat, înălțam odată cu glasul tot ce mi-a dăruit mai bun pământul acesta, în care m-am născut și în care vin în fiecare an să mă odihnesc și să mă regăsesc. În străinătate, pe unde călătoresc și unde locuiesc cu familia mea, toți cei ce știu de mine, cunosc că sunt originară din Chișinăul României, un oraș aproape de Nistru și o parte din tumultul sălilor pline se adresează acelor concetățeni care mi-au insuflat harul Lidiei Lipkovich și al Margaretei Dilincan. Poate nicio somitate științifică sau politică n-a făcut să se rostească pretutindeni numele orașului meu natal, așa cum am făcut și fac eu, simțind cum mi se toarnă în sânge rezistența creatoare neînvingătoare de nicio vicisitudine supraomenească. Nu pot înțelege ca un om de artă să-și acapareze gloria numai pentru sine și să uite că dacă voci mai au și alții pe lume, dacă tehnică vocală posedă milioane de dăruiri, căldura specifică pământului nostru de graniță și comunicativitatea fierbinte a sufletului nostru din văile Nistrului nu se cultivă oriunde și ne aparține numai nouă!” (Nica 2021).

Dar, mai presus de toate, mai ales sentimentul Regalității va rămâne impregnat în memoria Chișinăului, acel sentiment pe care l-a simțit și trăit după Marea Unire din 1918, când, odată cu toată Basarabia, a intrat în Casa Mare a Regalității Române. A intrat și heraldic, și simbolic sub ocrotitoarea coroană a lui Carol I, făurită din bronzul unui tun turcesc, cucerit în urma luptelor din timpul Războiului de Independență. Din bronzul acelor tunuri turcești va turna, ulterior, Alexandru Plămădeală și voievodala statuie a lui Ștefan cel Mare, înrudind prin materie coroanele victorioase ale lui Carol și Ștefan. Chișinăul interbelic a trăit la propriu și la figurat acest statut al coroanei regale de bronz. Scriitorul chișinăuian Serafim Saka, originar din Văncicăuții Bucovinei, își amintea, în articolul *Regele părinților noștri*, ocazionat de împlinirea a 80 de ani ai regelui Mihai I: „Cât au trăit, părinții i-au păstrat cu sfințenie imaginea dosită în cele mai tănuite ascunzișuri, scoțindu-l la Crăciun și Paști pentru a ni-l arăta..., punându-ne să ne rugăm Domnului să-i dea zile ca să ajungă din nou rege peste românii din țara lor” (*apud Grati 2021*).

Vizită regală la Chișinău

Chișinăul de astăzi datorează spiritul de rezistență și izbândă culturală anume orașului interbelic, când personalități de marcă ale culturii române, ale vieții academice și politice românești au condus instituții, au format elite, au creat fenomene de rezonanță și au impregnat Chișinăului un profil național, cultural și economic cu totul diferit de cel al „proclerului” oraș rusesc.

Scriind despre Bucureștiul interbelic, Ioana Pârvulescu surprinde un adevăr valabil și pentru Chișinăul de atunci: „Oamenii au trăit aici și idealul, și prostia însângărată, au simțit și rafinamentul extrem, și opacitatea grosolană, au avut generoși și ticăloși, echilibrați și fanatici, lucizi și fantaști, buni și răi, bun și rău. Nu semănau unii cu alții și nimeni nu-i obliga să gândească la fel și să spună același lucru. Minunat este că lumea lor nu era nici paradis, nici infern, ci o lume normală, o lume a tuturor posibilităților și un loc sub soare ca oricare altul. Au avut de toate. Bucureștiul este locul unde s-a întâmplat totul” (Pârvulescu 2007).

Aidoma, Chișinăul interbelic este locul unde s-a întâmplat totul și, putem spune, chiar mai mult, dacă ținem cont de faptul că ulterior s-a folosit atâta forță barbară pentru a-i dinamita, șterge sau denatura profilul inconfundabil din memoria colectivă⁶.

⁶ Vezi: Raport asupra stării clădirilor din Municipiul Chișinău după retragerea armatelor U.R.S.S., întocmit pe baza constatărilor făcute în zilele de 25-30 iulie 1941

Bibliografie

- Anuarul 1940: *Anuarul Chișinăului pe anul 1940*, Chișinău, Arpio.
- Ciobanu 1925: Șt. Ciobanu, *Chișinăul*, Chișinău, Editura Comisiunii Monumentelor Istorice, secția din Basarabia.
- Grati 2021: Aliona Grati, *Regele Mihai și Basarabia. O poveste uitată de neuitat*, București, Eikon.
- Lotman 1992: I. Lotman, *Статья по семиотике и типологии культуры* [Statii po semiotike i tipologii kultury], vol. I, Tallinn, Aleksandra.
- Nica 2021: Sergiu Matei Nica, *Scrieri*, 2 vol. Ediție îngrijită de Victor Durnea, Chișinău, Știința.
- Pârvulescu 2007: Ioana Parvulescu, *Întoarcere în Bucureștiul interbelic*, ediția a II-a, București, Humanitas.
- Vrabie 2018: *Chișinău. Evocări interbelice*. Ediție îngrijită și argument de Diana Vrabie, cuvânt de însoțire de Adrian Dinu Rachieru, București, Eikon.
- Vrabie 2022: *Chișinăul interbelic. Alte evocări (ne)sentimentale*. Ediție îngrijită și argument de Diana Vrabie, postfață de Alexandru Corduneanu, București, Eikon.

Rezumat: În articolul *Chișinăul interbelicului românesc* este urmărită evoluția Chișinăului între două imagini pregnante care marchează capetele unui segment temporar relevant pentru istoria orașului – perioada interbelică. La sfârșitul Primului Război Mondial, când este dominat administrativ, politic și cultural de rușii imperiali, iar numeric și economic de comunitatea iudaică, abia marcat de afirmarea comunității românești, Chișinăul apare în fața românului din regat ca oraș uniformat, complet înstrăinat, cu patima lărgimii și mărimii, dar stigmatizat ca o fundătură culturală, ca un eșec istoric. La celălalt capăt stă imaginea anului 1941, a unui Chișinău sacrificat de Armata Roșie în retragere. Intevalul dintre Primul și Al Doilea Război Mondial a fost o perioadă de vârf în care Chișinăul a trăit din plin farmecul acelor vremuri turbulente, de împliniri și ratări, schimbându-se radical. A depășit în mod remarcabil moștenirea țaristă, devenind, cu toate neîmplinirile și tensiunile vecinătății și conspirației sovietice, unul dintre marile centre urbane ale României Mari și transformându-se dintr-o localitate colonială de la periferia imperiului într-un oraș românesc polietic important în noua construcție culturală a țării.

---

de către Comisiunea tehnică numită de Domnul Ministru al Lucrărilor publice și Comunicațiilor cu ordinul No. 3474 M.O.N.T. / 1941.

Cuvinte-cheie: Chișinău, imagologie, interbelic, memorie colectivă, patrimoniu cultural.

Abstract: The article *Kishinev during the Romanian interwar period* explains the evolution of Kishinev between two significant images that mark the ends of a temporary segment relevant to the city's history - the interwar period. At the end of the First World War, when it was administratively, politically and culturally dominated by the imperial Russians, and numerically and economically dominated by the Jewish community, hardly marked by the presence of the Romanian community, Kishinev appears to the Romanians in the Kingdom of Romania as a harmonized city, completely alienated, with a passion for breadth and greatness, but stigmatized as a cultural dead end, as a historical failure. At the other end, the image of 1941, that of a Kishinev sacrificed by the retreating Red Army. The period between World War I and World War II was a peak period in which Kishinev fully experienced the charm of those turbulent times, of achievements and failures, which were changing drastically. It remarkably overcame the Tsarist heritage, becoming, despite all the shortcomings and tensions of the neighbourhood and the Soviet conspiracy, one of the great urban centers of Greater Romania and transforming itself from a colonial locality on the outskirts of the empire into a Romanian polyethnic city important for the new cultural construction of the country.

Keywords: Kishinev, imagology, interwar, collective memory, cultural heritage.

Sacrificarea Chișinăului de Armata Roșie în retragere, 1941

DESPRE PATRIMONIU, APROAPE UN MANIFEST

MIRCEA A. DIACONU

Prof. univ. dr., Universitatea
„Ștefan cel Mare” din Suceava,
Memorialul Ipotești –
Centrul Național de Studii
„Mihai Eminescu”

Am ascultat câteva intervenții de mare forță, și conceptual-teoretice, și, ca să spun așa, concrete, care vizează situații de fapt. Voi continua pornind de la ceea ce spunea dl. prof. Alexandru Corduneanu, de fapt, de la precizarea lui Iuri Lotman, care e provocatoare și cu care voi intra chiar într-un fel de dialog. Putem face această disociere între *ce trebuie ținut minte* și *ce trebuie uitat* în memoria colectivă. Întrebarea este: cine stabilește lucrul acesta?! Există, ce-i drept, o memorie naturală, dar tot timpul memoria aceasta naturală este și dirijată, dacă nu cumva chiar manipulată. Așa încât disocierii invocate ar trebui să-i adăugăm întrebarea – abia ea are relevanță pentru patrimoniu: ce trebuie recuperat din ceea ce s-a uitat?! Aici cred că este marea problemă. Și dacă tot s-a vorbit despre *curricula* din Republica Moldova, trebuie să vă spun (o știți, cu siguranță) că în România *istoria* este o disciplină pe cale de dispariție, cu tot ce decurge de aici. Pe lângă riscul de a nu cunoaște trecutul și a rămâne suspendat în prezent, există și acela de a nu vedea lucrurile din perspectiva unor metamorfoze și a judeca trecutul exclusiv după criteriile prezentului. De aici, până la fanatism, nu mai e decât un pas. Poate, nici măcar unul.

Pe de altă parte, domnul profesor Corduneanu a vorbit despre Chișinău – al doilea oraș din România interbelică; eu voi invoca Cernăuții din Bucovina. Cernăuți era al treilea oraș din România interbelică și avea a doua bibliotecă, după Biblioteca Academiei, din România. Cred că lucrul acesta ne proiectează inevitabil într-o construcție mentală, cu caracter inevitabil identitară. Patrimoniul este, în fond, despre identitate. Și aici aș vrea să fac o precizare. Poate că nu percepeți la fel lucrurile, însă, după părerea mea, în România a existat – poate că subiacent există încă – un puternic sentiment că identitatea este amenințată de intrarea în Uniunea Europeană,

de valorile europene. Or, ce constatăm – și o vom constata și din ceea ce voi spune mai departe – este că, iată!, tocmai Europa este preocupată de patrimoniul local, tocmai ea ne obligă să fim atenți la ceea ce se poate pierde definitiv. Și aici nu este vorba doar de muzeificare, de a muta obiectele într-un loc protejat în care să fie expuse și prezentate curioșilor, turiștilor etc.; este vorba de a face din patrimoniu valori vii, de a le pune într-un spațiu care să permită contactul și care să genereze un anumit tip de comportament.

Prin urmare, a discuta despre patrimoniu este inevitabil o problemă de identitate, dar identitatea este un concept în mișcare; inevitabil, în cazul nostru (dar nu numai al nostru), acest lucru vizează o relație între *național* și *cosmopolit*. Contează, desigur, de la ce te revendici; tocmai de aceea îți construiești trecutul sau îl recunoști, îl recuperezi. Dar nu trebuie să rămâi prizonierul trecutului. Din nefericire, informațiile de felul acesta, referitoare la patrimoniu, sunt, nu o dată, operaționalizate ideologic. E posibilă o recuperare a valorilor, a trecutului, a notelor definitorii pentru un loc, pentru un timp, care să nu fie viciate de ideologie, de substrat politic, de revanșe etc. Tocmai din această preocupare de a recupera un timp în forma aceasta neviciată am publicat, în urmă cu un an, la editura Cartier, volumul *Cernăuți, obiecte pierdute* (titlul nu are nimic revanșard, să se înțeleagă), în care am recuperat, proiectându-le într-o formă poetică, imagini din derizoriul diurn și nocturn al Cernăuților din intervalul 1923-1926. Nu intru aici în detalii referitoare la felul cum recuperez în acest volum o lume pierdută.

În discuția de astăzi am pregătit trei situații diferite referitoare la patrimoniu care au legătură cu Bucovina; unele dintre ele mă obligă să și citez destul de mult, pentru că sper ca din prezentarea acestor trei situații foarte diferite să ajungem măcar implicit la câteva întrebări fundamentale legate de ce e patrimoniul, cum ne raportăm la el și cum reușim să facem relația aceasta între a fi conservator și a fi, în același timp, modern, în spiritul timpului. E aici un echilibru foarte important, pentru că riști, referindu-te la patrimoniu, să devii retrograd și, eventual, naționalist și agresiv. Există și celălalt risc pe care îl invocam mai devreme, ca uitarea ca atare, ignorarea identității să ducă la un anumit tip de golire de rost.

Voi invoca la început un nume, poate puțin cunoscut, Zaharia Voronca, este unul din cei cinci tineri din Societatea Arboroasa care a fost

întemnițat pentru că folosise în două texte diferite – o telegramă către primarul din Iași și un text de mulțumire către guvernul din care făcea parte și Maiorescu, pentru o sumă, de altfel derizorie – cuvântul *de trunciat*. Or, Zaharia Voronca publică în 1901 un text care mi se pare fascinant, un text de veritabilă poezie, care pune o problemă de mare actualitate. Sigur că Zaharia Voronca are o poziție conservatoare, dar el este – știu asta din ce am mai citit din el, pentru că publica destul de mult în presa momentului – un modern. El constată însă că există în Bucovina un pericol al decăderii morale și naționale. Voi cita ceva care pare un poem: „Anilinul, prin ieftinătatea sa, prin ușurința de a-l prepara precum și prin primul efect ce-l produce este apt a nimici cu totul «știința de pâănă acuma (de) a boi cu sucuri de plante», căci în realitate o adevărată știință era aceasta, pe lângă că cerea o tehnică destul de mare. Mai întâi trebuia să se știe plantele care produc culoarea galbăn, roș, verde, albastru, cafeniu, mohorât, naranzâu, portocaliu, cenușiu, vișiniu, ca gușa porumbelului, ca pana păunului... etc., etc., toate pe numele lor, precum: sovârv, droghiță, cimbru, sânziană, avramască... etc., apoi cum se succed colorile din deschis în nuanțat și în mai întunecat, căci de multe ori pentru a produce o anumită culoare trebuia să petreci un «tort» sau o «materie de postav» prin cinci-șese sau mai multe sucuri de plante colorătoare”.

Așadar, la 1901, Zaharia Voronca acuză, ceea ce constatăm și noi astăzi, pierderea elementelor care vin din tradiție, alterarea sau distrugerea lor. În 1775, în timpul anexării Nord-Vestului Moldovei, spune el, ar fi existat în Bucovina sumedenie de aguzi cu care hrăneau viermi de mătase pentru borangic. Citez acum: „Generația de azi cunoaște borangicul numai după nume; a fost, a fost frumos și se purta dar astăzi nu mai este”. Așadar, nu numai că povestea este actuală, nu numai că noi trăim o poveste care se petrece și acum 120 de ani, dar mai putem spune și că lamentațiile de felul acesta nu trebuie să ne sperie. Și în sensul că, dacă nu sunt muzeificate și dacă anumite lucruri se pierd definitiv, lucrul acesta ține și de spiritul istoriei. Omenirea supraviețuiește unor astfel de pierderi apelând la o soluție pe care aș numi-o *de palimpsest*. Lumile se succed, obiceiurile se succed, se suprapun sau se înlocuiesc.

A doua narațiune se referă la arhitectul austriac Karl Romstorfer, care ar fi ajuns în Bucovina cu aproximativ 15 ani înainte de 1904, când avea să se desfășoare la Putna o nouă *Serbare*, ca și aceea din 1871; în paranteză

fie spus, Zaharia Voronca avea să țină aici o conferință semnificativă. De ce este important Romstorfer?! Tot ce ține de spiritul austriac din Suceava de astăzi i se datorează; el este cel care pentru prima dată oprește distrugerea ruinelor *Cetății de Scaun* – li se permitea localnicilor (armenii o făceau în mod deosebit) să folosească piatra *Cetății* la construcții civile, beciuri, hanuri etc. Pentru prima dată, el oprește acest proces, ba chiar scrie un studiu despre *Cetatea de Scaun* și începe refacerea ei.

Contribuția lui Romstorfer se vede și în alt loc sau este mult mai evidentă în alt loc. Dacă ați trecut prin Suceava, știți că *Biserica Sf. Gheorghe* de la *Mănăstirea Sf. Ioan cel Nou* este acoperită cu o țiglă smălțuită, așa cum se întâmplă și cu *Biserica Mirăuți*, aflată și ea la 1900 într-un puternic proces de degradare. Restaurarea o face acest arhitect, Romstorfer, care intervine prin introducerea acestui element nou. Acoperișurile de până atunci erau din draniță și aveau o formă mai puțin îndrăzneată, mai degrabă ternă, comună; ceea ce azi ne atrage atenția la aceste monumente este tocmai acoperișul din țiglă smălțuită, pe care îl asociem patrimoniului și identității, dar țigla aceasta a fost comandată la Viena.

Or, iată ce scria Artur Gorovei în *Călătorie prin Bucovina*, în 1903: „Un monument interesant al Sucevei este biserica Mirăuți, a lui Ștefan-Vodă. Am vizitat-o cu de-amănuntul. Acoperământul ei țuguat, de țigle smălțuite în culori așa de vii, poate că-i frumos; dar vederea acestor bizarerii nu te transportă deloc, dar deloc, pe timpul voievodului care a zidit-o. Un străin care ar vedea această biserică s-ar crede la Carlsbad, în pavilionul japonez, sau oriunde poștești, dar niciodată nu i-ar trece prin minte că are înaintea lui un monument istoric, o biserică zidită cu cinci sute de ani în urmă. Biserica Mirăuți se restaurează acum”. Gorovei contestă deci intervenția lui Romstorfer, considerând-o un atentat la adresa identității acestui lăcaș sfânt. Evident că astăzi nu mai vedem la fel lucrurile. Iată cum intervențiile de pe parcurs sunt metabolizate și intră în ceea ce numim *identitate*, în componenta definitorie a patrimoniului. Tradiția e deci un fenomen în mișcare, e tolerantă și asimilează. Patrimoniul nu e exclusivist, ci integrator, fiind un martor al istoriei. De altfel, orice poziție exclusivistă e ilegitimă.

O a treia problemă, a treia micro-narațiune pe care v-o propun, se referă la (și decurge lucrul ăsta din ce am spus mai devreme) *ce facem cu diversitatea?!* În fond, câte națiuni, atâtea narațiuni identitare, ba chiar narațiuni concurente și incompatibile. Ar trebui să ascultăm și narațiunea

rutenilor (ucrainenilor) din Bucovina, din Cernăuți sau din Suceava, a polonezilor, a armenilor, lipovenilor, austrieșilor, evreilor, romilor, slovaciilor, huțulilor etc. și vom constata diferențe enorme încă de la primele fapte care pot fi certificate istoric. Cum facem ca aceste narațiuni concurente care își creează propriul patrimoniu să intre în spațiul unei *societăți deschise*, să se accepte și să coexiste?! Identitatea e și o problemă de pluralism. Într-un timp al atrocităților și violențelor, cred că singura soluție este recuperarea dintr-o perspectivă nu revanșardă, nu ideologică, ci, dacă vreți, estetică a trecutului, pentru că ceea ce ar trebui să ne unească este emoția față de un timp definitiv dispărut pe care vrem să-l recuperăm și să-l salvăm. Aici am cumva și o experiență personală legată de Cernăuți și de Odorheiul Secuiesc: am ajuns în Odorheiul Secuiesc, un orașel cu vreo 40.000 de locuitori, dintre care vreo mie erau români, în 1986 (am ajuns prin opțiune, să se înțeleagă) și am constatat că nu știam absolut nimic despre faptul că în România există secui, că există sași și că oamenii aceștia au, la rândul lor, o istorie. Tocmai faptul că nu se știe nimic despre celălalt, că nu ne putem proiecta în mintea celuilalt, în existența lui pentru a vedea care sunt justificările lui, istoria lui, povestea lui, viața lui cotidiană generează tensiuni, conflicte, neînțelegeri.

Și acum mă întorc la Bucovina, despre care se spune că este un brand. Acum o spun mai ales politicienii; unii nu știu mai nimic despre Bucovina, dar sună foarte bine să susțină că Bucovina este *multiculturală, multiethnică*. Vorba lui Zaharia Voronca: „a fost, a fost frumos și se purta, dar astăzi nu mai este”. Dar în Bucovina au existat și conflicte, și intoleranță. Cum metabolizăm aceste situații? Tocmai am primit o scrisoare, din Germania, de la Baronul Peter von Capri, care îmi vorbește despre capela familiei zidită la sfârșitul secolului al XIX-lea în Șerbăuți, aflată într-un proces avansat de degradare, deși intrase la un moment dat, prin intervenția Monumentelor Istorice din București, în restaurare. Cu astfel de *răni în spațiu*, ca să-l parafrazez pe Blaga, avem de-a face frecvent, dar am sentimentul uneori că mai putem salva ceea ce ține de trecutul nostru identitar, o construcție, cum am zis ceva mai devreme, *în palimpsest*.

Rezumat: În articolul *Despre patrimoniu, aproape un manifest* se pun în discuție mai multe aspecte ce țin de problematica patrimoniului, având ca punct de pornire întrebarea: ce trebuie recuperat din ceea ce s-a uitat? Discuția despre patrimoniu este o problemă de identitate, iar identitatea este un concept în miș-

care și vizează o relație între *național* și *cosmopolit*. Trecutul, la rândul lui, trebuie reconstruit prin recuperarea valorilor, a notelor definitorii pentru un loc, pentru un timp, care să nu fie viciate de ideologie, de substrat politic, de revanșe etc. Sunt expuse, drept exemplu, trei narațiuni care prezintă diferite moduri de raportare la patrimoniul: narațiunea lui Zaharia Voronca, membru al Societății Arboroasa, înțemnițat pentru că folosise în două texte diferite cuvântul *detrunchiat*, care a condamnat pierderea elementelor ce vin din tradiție, alterarea sau distrugerea lor; narațiunea lui Karl Romstorfer, arhitect austriac, care a scris un studiu despre *Cetatea de Scaun* a Sucevei, a oprit distrugerea ruinelor acesteia și a început refacerea ei; narațiunea rutenilor (ucrainenilor) din Bucovina, din Cernăuți sau din Suceava, a polonezilor, a armenilor, lipovenilor, austrieșilor, evreilor, romilor, slovacilor, huțurilor etc., care readuce în discuție identitatea ca o problemă de pluralism. Concluzia este că într-un timp al atrocităților și violențelor, singura soluție ar fi recuperarea dintr-o perspectivă nu revanșardă, nu ideologică, ci estetică a trecutului.

Cuvinte-cheie: Cernăuți, cosmopolit, identitate, istorie, memorie, național, patrimoniu, recuperare, trecut identitar.

Abstract: The article *About heritage, almost a manifesto* addresses several aspects related to the heritage issue, starting with the question: what should be recovered out of what has been forgotten? The debate related to heritage is a question of identity, and identity is a concept in motion, aiming at a connection between *national* and *cosmopolitan*. The past, in turn, must be reconstructed by recovering the values, the notes defining a place or a time, which are not corrupted by ideology, political substratum, revenge etc. As an example, three narratives are presented describing different ways of relating to heritage: the narrative of Zaharia Voronca, a member of *Societatea Arboroasa*, imprisoned for having used, in two different texts, the word *detrunchiat* (*en. truncated*), which denounces the loss of the elements deriving from tradition, their alteration or destruction; the narrative of Karl Romstorfer, an Austrian architect who had written a study about *Cetatea de Scaun a Sucevei* (*Suceava Throne City*), stopped the destruction of its ruins and contributed to its restoration; the narrative of the Ruthenians (Ukrainians) of Bukovina, living in Chernivtsi or in Suceava, of the Poles, Armenians, Lipovans, Austrians, Jews, Roma, Slovaks, Hutsuls etc., which brings identity back into discussion as a pluralism issue. The conclusion is that, in an era of atrocities and violence, the only solution would be the recovery of the past, from a non-revanchist, non-ideological, aesthetic angle.

Keywords: Chernivtsi, cosmopolitan, identity, history, memory, national, heritage, recovery, identity past.

**CAMEEA ROMANĂ
CU REPREZENTAREA
GORGONEI MEDUSA:
O PIESĂ DE UNICAT
DIN PATRIMONIUL
MUZEULUI JUDEȚEAN
BOTOȘANI**

Adela KOVÁCS

Dr., muzeograf, Muzeul Județean Botoșani

Articolul de față readuce în discuție o piesă deosebită descoperită cu peste 25 de ani în urmă și aflată în prezent în depozitele Muzeului Județean Botoșani¹. Este vorba despre o camee cu reprezentarea Gorgonei Medusa, care a fost adusă la cunoștința publicului larg printr-o scurtă notă semnată de regretatul O.L. Șovan, publicată în „Forum cultural”, revistă editată de Direcția Pentru Cultură Botoșani (Șovan 2001: 7-8).

Reprezentarea Gorgonei Medusa pe camee este unul dintre cele mai populare subiecte pentru astfel de piese și, prin urmare, ea a devenit pretextul uneia dintre cele mai cunoscute serii gliptice, cu o popularitate care precedă chiar epoca Imperiului și durează până în Antichitatea târzie, fiind unul dintre simbolurile favorite în arta Evului Mediu².

Cameea a fost descoperită în 1994, cu ocazia unor cercetări arheologice desfășurate pe raza satului Coțușca (jud. Botoșani). Ea a apărut într-un sondaj efectuat la 1 km de necropola din secolele IV-V de la Nichiteni (Șovan 2001: 7) și se află în prezent în depozitele Muzeului Județean Botoșani, având numărul de inventar 14755 – colecția Arheologie.

---

¹ Textul a fost publicat într-o revistă științifică dedicată studiilor de arheologie, cu următoarele referințe bibliografice: Ana Cristina Hamat, Adela Kovács, „O camee romană cu reprezentarea Gorgonei Medusa din colecția Muzeului Județean Botoșani / A Roman Cameo with the representation of Gorgo Medusa from the collection of Botoșani County Museum” (DOI: 10.36935/ang.v24.3), în revista *Angustia*, nr. 24, Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Editura ANGVSTIA, Sf. Gheorghe, 2020, p. 91-100.

² A se vedea, spre exemplu, celebrul tablou pictat între 1617 și 1618 de Rubens, *The Head of Medusa*, și aflat în prezent la Kunsthistorisches Museum din Viena.

Necropola de la Nichiteni, comuna Coțușca, a fost descoperită în anul 1961, cu prilejul unor ample lucrări pentru îndiguirea cursului pârâului Volovăț și realizarea unei acumulări de apă în locul numit Mârzâc. Necropola se află la circa 800 m nord de satul Nichiteni și la circa 1 km sud-sud-est de satul Coțușca, pe partea stângă a pârâului Volovăț. În zonă au fost descoperite artefacte care pot fi încadrate în: paleolitic, cultura Cucuteni-faza B, cultura Noua cu elemente Costișa, Hallstatt târziu, cultura Sântana de Mureș-Černjachov și perioada medievală timpurie (culturile Costișa-Botoșana și Suceava-Șipot-Botoșana)³. În anii 1962, 1964 și 1966, Emilia Zaharia și Nicolae Zaharia au efectuat săpături preventive în zona necropolei din secolele IV-V d.Hr., recuperând inclusiv o parte din inventarul mormintelor distruse cu ocazia amenajării barajului pe pârâul Volovăț. În total, în necropolă, au fost descoperite și cercetate 25 de morminte, dintre care remarcabil este mormântul 18, care a beneficiat de o discuție separată (Șovan 2011: 61-66).

Piesa pe care o discutăm cu această ocazie este o camee lucrată din onix în două straturi, pe spatele ei fiind vizibil cel de-al doilea strat, de culoare albastrui-închis. Având dimensiuni mici (lungime: 12 mm; lățime: 10 mm; grosime: 6 mm), artefactul poate fi încadrat în grupa clasică a reprezentărilor Gorgonei Medusa. Capul personajului este redat prin tăieturi precise și simple. Fața este rotundă, obrajii sunt plini, iar trăsăturile faciale sunt abia schițate. Gura este întredeschisă, iar ochii bulbucați au fost redați prin două tăieturi practicate în unghi. Nasul este drept, cu calota tăiată pornind de pe frunte și nerespectând anatomia, partea superioară fiind tăiată în unghi drept fără a fi rotunjită prin șlefuire. Părul înconjoară fața ca un halou și este redat prin mici creștături marginale în masa stratului alb, acestea delimitând capul, precum și prin o rețea de incizii gravate care sugerează bogăția părului. Pe creștet este redat schematic, prin două șanțuri care îl delimitează, nodul format din păr, prezent și în alte reprezentări și aflat în relație cu șerpii veninoși care țin locul părului. Aripioarele au fost tăiate în stratul alb, de o parte și de alta a nodului median, pliate pe cap, penajul fiind sugerat prin creștături în rețea rombică. Tăietura generală a cameei oferă reprezentării un pseudovolum, necesar de altfel pentru a îndulci schematismul reprezentării.

³ Zaharia N. 1961: 23; Zaharia N. et alii 1970: 254; Zaharia N., Zaharia E. 1974: 137; Teodor 1974: 102-103; Teodor 1997: 122; Popescu 1964: 599; Păunescu et alii 1976: 92.

Folosirea acestui motiv în artă are la bază câteva legende cunoscute. În mitologia greacă, Medusa, numită și Gorgo, este una dintre cele trei Gorgone, descrise ca ființe supranaturale monstruoase cu părul format din șerpi veninoși și a căror privire putea transforma orice ființă vie – sau, după unele legende, doar bărbații care o priveau – în piatră (Hesiod, *Theogony*: 270-288; Pseudo-Apollodorus *Bibliothēke*: 1.10 și 2.4). Conform altei legende, care a ajuns până la noi datorită lui Ovidius, Medusa a fost o fată frumoasă posedată de Poseidon în altarul Athenei, fapt care a atras mânia zeiței, aceasta transformând-o apoi într-o zeităte monstruoasă (Ovid, *Metamorphoses* 4: 753-803). După ce Perseu a reușit să o decapiteze, capul acesteia și-a păstrat magia și a fost dăruit Athenei, pentru a-și decora scutul.

Imaginea Medusei în artă a suferit de-a lungul timpului diverse transformări, de altfel tributare dezvoltării și transpunerii unor variante ale mitului. Într-o primă fază, imaginea capului a fost integrată în obiectele de artă prin reprezentarea denumită Gorgoneion. Astfel, între secolele VIII și IV î.Hr. apare în prim-plan o divinitate semiumană cu o figură monstruoasă, ochi bulbucați și gură rânjită, având limba scoasă afară (Milovanović, Andelković Grasar 2017: 168).

Arta elenistică și apoi arta romană au transformat Gorgoneion-ul grecesc și l-au adaptat nevoilor societății, impunând tipul Medusei cu chip uman. Ea apare acum mai umanizată, cu fața rotunjită, am putea spune, figura unei femei frumoase cu părul bogat, dublat de șerpi și aripioare, și a fost denumită de specialiști *Medusa Rondanini* (Henig 1974: 20). Transformarea începe în epoca elenistică și se impune definitiv în timpul lui Augustus (Milovanović, Andelković Grasar 2017: 168; Henig 1974: 20), răspândindu-se treptat pe tot teritoriul Imperiului. Sub efectul acestor transformări, Medusa devine un personaj tragic, aproape uman (Karaglou 2018: 9-10), al cărui principal avocat nu este nimeni altul decât Ovidius (Ovid, *Metamorphoses* 4: 753-803).

Într-o lucrare recentă, cu privire la folosirea acestui motiv în arta romană din Balcani, B. Milovanović și J. Andelković Grasar au demonstrat că chipul Medusei era folosit în special pentru protecția femeilor (Milovanović, Andelković Grasar 2017: 168), ceea ce ar explica prezența cameelor cu acest motiv montate în diverse bijuterii feminine⁴. Astfel de camee erau folosite pentru a decora inele, medalioane, lanțuri, coliere, cerceii (Popović 1989: 54).

⁴ A se vedea cerceii de aur cu camee de la Drobeta sau Tomis.

Folosită mai ales pentru funcția sa apotropaică, imaginea Medusei a devenit una dintre seriile favorite în gliptica romană, îndeosebi pe camee (Marshman 2015: 25; Aparaschivei 2018: 95), mai puțin pe intalii. Ea apare aproape întotdeauna sub forma unui cap fără corp, de sine stătător sau ca parte componentă a scenei mitologice a uciderii Medusei de către Perseus. Studiind cameele descoperite în Moesia Superior, I. Popović a ajuns la concluzia că astfel de bijuterii erau purtate atât din motive apotropaice, cât și ca obiecte de podoabă de prestigiu (Popović 2010: 60; Marshman 2015: 25).

Datorită versatilității, motivul a fost folosit pentru a decora echipament militar, bijuterii, în arhitectură, artă (fresce, mozaicuri, sculptură) sau chiar arhitectura funerară (sarcofage, stele funerare, altare), Medusa căpătând astfel valențe psihopompe și fiind considerată din acest punct de vedere o protectoare a sufletului sau a locului, simbol al vieții de apoi și al victoriei asupra morții (Milovanović, Andelković Grasar 2017: 168; Karaglou 2018: 8) sau asociată cu norocul și considerată aducătoare de noroc pentru cei vii (Henig 1974: 20).

Motivul având o origine atât de veche, devine justificat patronajul extins și implicarea acestui tip de reprezentare în multe domenii – de la protecția imediată a posesorului, la protecția casei, a călătorilor –, atribundu-se chiar valențe procreatoare specifice cultului fertilității (Milovanović, Andelković Grasar 2017: 168).

Analogii pentru piesa noastră regăsim în multe dintre provinciile Imperiului. Între acestea, remarcăm diverse locații din Britannia (Henig 1974: 20; Marshman 2015: 25), la Augst (Riha 1990: 128, Taf. 5/64), în Germania Superior, și Cologne, în Germania Inferior (Krug 1981: 184, 239), în Gallia – la Alesia, Metz, Beaurains, Boitray (Guiraud 1988: 201), în Gallia Belgica – la Augusta Treverorum (Krug 1995, tafel 52), la Viminacium, Margum, Aquae, Osijek, Kavadar și cu loc de descoperire necunoscut în Moesia Superior (Popović 1989: 65-68; Milovanović, Andelković Grasar 2017: 174-175), Ratiaria și Novae în Moesia Inferior, descoperiri datate în majoritatea situațiilor în secolul III d.Hr. (Dimitrova-Milčeva 1980: 108-109⁵; Guiraud 1988: 201). Pe teritoriul României, camee cu efigia Medusei au fost descoperite la Ibida (Aparaschivei 2018: 96-97), Apulum (Ota 2020), posibil la Micia (Țeposu-David 1960: fig. 1/26)⁶, iar la Drobeta astfel de camee au fost încastrate în doi

⁵ Nr. 311, 313, 317.

⁶ Din păcate, imaginea nu este foarte clară.

cercei (Bălăceanu 2006: 164), pe când la Tomis ele decorează o pereche de cercei și un inel (Lungu et ali 2012: 40)⁷. Alături de acestea, trebuie menționate și gemele și cameele din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române, catalogate de M. Gramatopol (Gramatopol 2011: 141)⁸.

Subiectul reprezentării Medusei este foarte popular atât în timpul Antichității greco-romane, cât și după răspândirea creștinismului (Milovanović, Anđelković Grasar 2017: 167), fiind folosit în reprezentări diferite, inclusiv în perioada modernă. Popularitatea acestui motiv în bijuteriile feminine se datorează și faptului că privirea Medusei, conform unor părți ale legendei, împietrea doar subiecții masculini și, prin urmare, portul unor astfel de bijuterii se referea, în primul rând, la protecția femeilor împotriva forței masculine distrugătoare (Milovanović, Anđelković Grasar 2017: 173). Un alt motiv al utilizării unor astfel de camee îl reprezintă și simbolistica asociată cu cultul fertilității și, de ce nu, chiar prima funcție a bijuteriilor – purtate ca obiecte de prestigiu.

Din punct de vedere al tipologiei, capul Medusei poate fi reprezentat în mai multe variante.

Tipul I. Reprezentat dintr-o parte, tipul fiind ilustrat printr-o serie de camee, în mare parte din sticlă și datate începând cu perioada elenistică târzie și până în perioada timpurie a Imperiului (Aparaschivei 2018: 96-97). Din această tipologie face parte și Medusa de la Ibida, precum și o camee aflată în colecția Hermitage Museum, alături de alte piese, descoperite în Asia Mică⁹, precum și de Strozzi Medusa aflată în colecția British Museum¹⁰, Apollonophanes' Medusa (Spier 1991: 93), sau Medusa din colecția Farnese (Sena Chiesa 2009: 94).

Tipul II. Reprezentare din față, tipică pentru cameele din perioada celei de-a doua jumătăți a sec. II și până la începutul sec. IV d.Hr. (Popović 1989: 55; Milovanović, Anđelković Grasar 2017: 173), cu originea în frumoasele camee de secol I, asociate în principal cu dinastia Iulio-Claudică

⁷ Nr. cat. 35, pl.XIV/35 și 97, nr. cat. 8, pl. XLV/8.

⁸ Nr. 356-359; 687-700, pl. XVII și XXV-XXVI.

⁹ Aparaschivei 2018: 96- 97; Plantzos 1999, nr.468; SPIER 1992, nr. 232.Vezi și: Walters 1926, nr. 1830, 1832; Richter 1971, nr. 241, 242, 243, 687; Vollenweider 1966, pl. 17.7.

¹⁰ BM nr. 1867,0507,389 (https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1867-0507-389).

(Karaglou 2018: 22). Acest tip a fost divizat de I. Popović în patru variante, în funcție de anumite trăsături stilistice.

Tipul III. Reprezentarea lui Perseus ca învingător, în mână având capul Medusei. Acest tip este, cu prevalență, prezent pe intalii și mai puțin pe camee.

La fel ca în arta greacă, funcția apotropaică asociată în principal cu imaginea Medusei a dus la prevalența reprezentărilor de tip II, în detrimentul altor tipuri¹¹.

Din punct de vedere stilistic, varianta noastră se încadrează în tipul II și în varianta 3 Popović (Popović 1989: 12). Cea mai apropiată analogie pentru cameea de la Cotușca-Nichiteni este o camee de opal, descoperită la Viminacium și datată secolul al III-lea (Popović 1989:65). Prin urmare, propunem ca datare restrânsă a acestui artefact, perioada secolului al III-lea.

În ceea ce privește proveniența piesei, aceasta cu siguranță a fost lucrată într-unul dintre atelierelor care funcționau în Imperiu la nivelul secolelor II-III, aflat în apropiere. Prin urmare, am putea propune, pe baza asemănărilor stilistice, ca loc de proveniență, atelierul de la Viminacium (Popović 1989: 54).

Cum a ajuns această camee în afara granițelor Imperiului? Este una dintre întrebările la care nu avem și probabil că nu vom avea niciodată un răspuns. Comerț, pradă de război, sau zestre – toate aceste situații sunt plauzibile, având în vedere faptul că este vorba despre un obiect prețios, de prestigiu. Mai trebuie menționat faptul că sexul posesorului nu este predeterminat – cameea putea fi deținută, în egală măsură, atât de femei, cât și de bărbați.

Cameea din onix cu imaginea Medusei descoperită la Cotușca face parte din seria gliptică a cameelor cu chipul Gorgonei Medusa, foarte răspândit în perioada secolelor II-IV. Pe baza detaliilor stilistice și a analogiilor, ea poate fi încadrată cronologic în perioada secolului al III-lea d.Hr., fiind cu siguranță un produs al atelierelor din Imperiu care funcționau în această perioadă.

¹¹ Nr. 87. AN. 24 Getty Museum (<https://www.getty.edu/art/collection/objects/12867/unknown-maker-cameo-gem-with-perseus-holding-the-head-of-medusa-set-into-a-ring-roman-25-bc-ad-25/>) sau 1867, 0507.383 British Museum (https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1867-0507-383).

Credința în puterea pe care o are chipului Medusei de a deturna efectul produs de *evil eye* (ochiul rău sau deochiul) asupra purtătorului se pare că supraviețuiește în conștiința umană până în perioada bizantină (Henig 1974: 20) și, prin urmare, golirea de conținut a motivului se petrece mult mai târziu, însă nu total, fapt demonstrat de folosirea cameelor de acest fel pentru a decora relicvarii sau chiar coroane regale în perioada medievală (Bažant 2019).

Bibliografie

- Alicu, Rusu 1974: D. Alicu, A. Rusu, „Câteva reprezentări ale Gorgonei Meduza în Dacia intracarpatică”, în *Acta MN*, nr. 11, p. 93-101.
- Aparaschivei 2018: D. Aparaschivei, „Some engraved gemstones of Ibida fortress (Tulcea county)”, în *Archaeological Small Finds and Their Significance. Proceedings of the International Symposium from Deva – Geoagiu Băi, 23rd-25th of March 2017*, Deva, p. 91-110.
- Bažant 2013: J. Bažant, „Medusa, ancient gems, and the Holy Roman Emperor Charles IV”, în *Anodos. Studies of the Ancient World*, nr. 13, p. 35-50.
- Bălăceanu 2006: M. Bălăceanu, *Podoabe în Dacia Romană*, Craiova.
- Cravinho 2018: G. Cravinho, *A iconografia de Minerva através da glíptica, gemas y camafeos greco-romanos: arte, mitologías, creencias*, S. Perea Yébenes, J. Tomás García (eds.), Madrid- Salamanca, p. 41-82.
- Dimitrova-Milčeva 1980: A. Dimitrova-Milčeva, *Antike Gemmen und Kameen aus Archäologischen Nationalmuseum in Sofia*, Sofia.
- Gramatopol 2011: M. Gramatopol, *Gemeșicamee din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române*, Brașov.
- Guiraud 1988: H. Guiraud, *Intailles et camées de l'époque romaine en Gaule (Territoire français)*, Paris, Editions du CNRS.
- Hamat, Dinulescu 2014: A.C. Hamat, P. Dinulescu, „Câteva considerații cu privire la funcționalitatea bijuteriilor reflectate în descoperirile din provincial romană Dacia”, în *Drobeta*, p. 95-108.
- Henig 1974: M. Henig, „A roman cameo from Wakefords Copse, Leigh Park, Havant, Hants”, în *Proceedings of Hampshire Field Club Archaeol. Society*, nr. 31, p. 19-21.

- Hesiod, *Theogony*: Hesiod, „Theogony”, în *Perseus Digital Library*, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Hes.+Th.+286> (ultima consultare: 1.12.2020).
- Karaglou 2018: K. Karaglou, „Dangerous Beauty. Medusa in Classical Art”, în *The Metropolitan Museum of Art*, 75/3, New York.
- Krug 1981: A. Krug, „Antike Gemmenim Römisch-Germanischen Museum Köln”, în *Sonderdruckaus Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, nr. 61, Frankfurt.
- Krug 1995: A. Krug, „Römische Gemmenim Rheinischen Landesmuseum Trier”, în *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, nr. 76, Frankfurt, p. 159-218.
- Lungu et alii 2012: V. Lungu, Z. Covacef, C. Chera, *Bijuterii antice din aur din colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța*, Constanța, Ex Ponto.
- Marshman 2015: I.J. Marshman, *Making Your Mark in Britannia. An Investigation into the use of Signet Rings and Intaglios in Roman Britain*, ms., Leicester.
- Milovanović, Anđelković Grasar 2017: B. Milovanović, J. Anđelković Grasar, „Female power that protects: examples of the apotropaic and decorative functions of the Medusa in roman visual culture from the territory of the Central Balkans”, în *Starinar*, nr. 67, p. 167-182.
- Ota 2009: R. Ota, „Mythological Scenes from Dacia Province: Perseus Killing Gorgon Medusa and Zeus Seducing Leda”, în *Pontica*, nr. 42, p. 459-464.
- Ota 2020: R. Ota, *A recently discovered cameo and a few notes on the glyptics from Apulum*, mss.
- Ovid, *Metamorphoses*, Ovid, „Metamorphoses”, în *The Latin Library*, <https://www.thelatinlibrary.com/ovid.html> (ultima consultare: 1.12.2020).
- Păunescu et alii 1976: Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I, București.
- Plantzos 1999: D. Plantzos, *Hellenistic Engraved Gems*, Oxford.
- Popescu 1965: D. Popescu, „Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1964”, în *SCIVA*, XVI, 3, p. 587-604.
- Popović 1989: I. Popović, *Les camées romains au Musée National de Beograd*, Beograd.

- Popović 2010: I. Popović, „Roman cameos with female busts from Middle and Lower Danube”, în *Pallas*, nr. 83, p. 203-224.
- Pseudo-Apollodorus *Bibliothèque*, Pseudo-Apollodorus, „Bibliothèque”, în *Theoi Text Library*, <https://www.theoi.com/Text/Apollodorus1.html> (acc. 01.12.2020).
- Riha 1990: E. Riha, *Der Römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst*, Augst.
- Richter 1971: G. Richter, *Engraved Gems of the Romans – a supplement to the History of Roman Art (The Engraved Gems of the Greeks, Etruscans and Romans)*, part II, London.
- Sena Chiesa 2009: G. Sena Chiesa, „Antiquity Reused. Antique Engraved Gems on Byzantine Rings”, în C. Entwistle, N. Adams (eds.), *Gems of Heaven. Recent research on engraved gemstones in Late Antiquity, c.AD 200-600*, British Museum Research Publication, nr. 177, London, p. 29-238.
- Spier 1991: J. Spier, „Two Hellenistic Gems Rediscovered”, în *Antike Kunst*, 34, 2, p. 91-96.
- Spier 1992: J. Spier, *Ancient Gems and Finger Rings. Catalogue of the Collections of the J. Paul Getty Museum*, Malibu.
- Șovan 2001: O.L. Șovan, „Meduza de la Nichiteni”, în *Forum Cultural*, I, 2, Botoșani, p. 7-8.
- Șovan 2011: O.L. Șovan, „Necropola din secolele IV-V de la Nichiteni (com. Coțușca, jud. Botoșani)”, în *Acta Musei Tutovensis*, nr. 6, Bârlad, p. 61-66.
- Teodor 1974: Dan Gh. Teodor, „Descoperiri arheologice din sec. VI-XI e.n. în județul Botoșani”, în *Din trecutul județului Botoșani*, I, Botoșani, p. 101-114.
- Teodor 1997: Dan Gh. Teodor, „Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați în secolele V-XI”, București, Muzeul Național de Istorie a României.
- Timofan 2018: A. Timofan, „Fascinanta Medusa”, în A. Timofan (ed.), *Pantheon 3 D. I. Mituri greco-romane*, Cluj-Napoca, Mega, p. 59-66.
- Țeposu-David 1960: L. Țeposu-David, „Gemele și cameele din muzeul de arheologie de la Cluj”, în M. Macrea (ed.), *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, Editura Republicii Populare Române, p. 525-534.

- Vollenweider 1966: M.-L. Vollenweider, *Die Steinschneidekunst und ihre Künstler in spat republikanischer und augusteischer Zeit*, Baden-Baden.
- Walters 1926: H.B. Walters, *Catalogue of the Engraved Gems and Cameos Greek, Etruscan and Roman in the British Museum*, London.
- Zaharia 1961: N. Zaharia, „Descoperiri paleolitice în Moldova efectuate între anii 1952 și 1957”, în *Arheologia Moldovei*, I, p. 11-42.
- Zaharia et alii 1970: N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, Așezări din Moldova (de la paleolitic până în secolul al XVIII-lea), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Zaharia, Zaharia 1974: N. Zaharia, E. Zaharia, „Contribuții privind rezultatele unor cercetări arheologice în Câmpia Jijiei Superioare din jud. Botoșani”, în *Din trecutul județului Botoșani*, I, Botoșani, p. 135-156.

Rezumat: Articolul *Cameea romană cu reprezentarea Gorgonei Medusa: o piesă de unicat din patrimoniul Muzeului Județean Botoșani* readuce în discuție o piesă deosebită descoperită cu peste 25 de ani în urmă (în 1994, cu ocazia unor cercetări arheologice desfășurate pe raza satului Coțușca, jud. Botoșani) și aflată în prezent în depozitele Muzeului Județean Botoșani – o camee cu reprezentarea Gorgonei Medusa, lucrată din onix în două straturi, având dimensiuni mici (lungime: 12 mm; lățime: 10 mm; grosime: 6 mm). Motivul Medusei, folosit pentru a decora echipament militar, bijuterii, în arhitectură, artă (fresce, mozaicuri, sculptură) sau chiar arhitectura funerară (sarcofage, stele funerare, altare), a fost foarte popular atât în timpul Antichității greco-romane, cât și după răspândirea creștinismului, fiind folosit în reprezentări diferite, inclusiv în perioada modernă. Pe baza detaliilor stilistice și a analogiilor, cameea de la Coțușca-Nichiteni (asemănătoare cu o camee de opal, descoperită la Viminacium și datată secolul al III-lea) poate fi încadrată cronologic în secolul al III-lea d.Hr., fiind cu siguranță un produs al atelierelor din Imperiu care funcționau în această perioadă (cel mai probabil, atelierul de la Viminacium).

Cuvinte-cheie: arta elenistică, arta romană, camee, descoperire arheologică, efigie, gliptică, Gorgona Medusa, muzeu, reprezentare apotropaică.

Abstract: The article *The Roman cameo representing the Gorgon Medusa: a unique piece belonging to the heritage of the Botoșani County Museum* brings back to the discussion a special piece discovered more than 25 years ago (in 1994, on the occasion of archaeological research carried out within the village of Coțușca, county of Botoșani), currently in the storage facilities of Botoșani County Museum – a cameo representing the Gorgon Medusa, made of onyx, in two layers, a small-size

piece (12 mm long; 10 mm in width; 6 mm thick). The Medusa motif, used to decorate military equipment, jewellery, but also used in architecture, art (frescoes, mosaic elements, sculpting) or even in funerary architecture (sarcophagi, funerary stelae, altars), was very popular both during the Greco-Roman Antiquity and after the Christianity had become widespread, being used in different representations including during the modern period. Based on stylistic details and analogies, the cameo found in Coțușca-Nichiteni (similar to an opal cameo, discovered in Viminacium, dated back to the 3rd century) can be chronologically placed in the 3rd century AD, being certainly a product of the imperial workshops operating at the time (most likely the workshop of Viminacium).

Keywords: Hellenistic art, Roman art, cameo, archaeological discovery, effigy, glyptic, Gorgon Medusa, museum, apotropaic representation.

Camea romană de la Coțușca-Nichiteni, desen de Adela Kovács
 Camea romană descoperită la Coțușca-Nichiteni, fotografie Adela Kovács

Hărți cu satul și necropola de la Cotușca-Nichiteni

DIN PATRIMONIUL MEMORIALULUI IPOTEȘTI: DOCUMENTE CU REFERIRE LA SAMSON BODNĂRESCU

Ala SAINENCO

Conf. univ. dr., Memorialul Ipotești-
Centrul Național de Studii
„Mihai Eminescu”

Format prin separare de Muzeul Județean Botoșani, Memorialul Ipotești s-a constituit cu partea din patrimoniu preluată de la muzeu, în timp, achiziționând sau primind cu titlul de donație diverse obiecte sau documente care i-au completat fondul. Ca Centru Național de Studii, Memorialul și-a format și propria bibliotecă – Biblioteca Națională de Poezie, cu un Fond Documentar, format și acesta în baza unor documente preluate de la Muzeul Județean, achiziționate sau donate: corespondență; fotografiile și cărți poștale; acte și documente de sec. XIX; manuscrise, note, însemnări; carte rară și publicații de epocă etc.

Parte dintre aceste documente au fost publicate și sunt cunoscute publicului larg și/sau specialiștilor. Parte dintre ele însă, deși conțin informații cunoscute, nu au fost publicate în volum sau reviste de specialitate integral, iar unele încă își așteaptă descifrarea sau identificarea și plasarea în context. Contextualizarea acestor documente pune în evidență, iminent, relații din epocă, relevând nume din apropierea lui Eminescu, conturând biografii și reconstituind evenimente trecute.

Câteva documente din Fondul Documentar Ipotești, la care ne vom referi în continuare, îl vizează, într-un fel sau altul (ca destinatar, protagonist etc.), pe unul dintre prietenii lui Eminescu – Samson Bodnărescu.

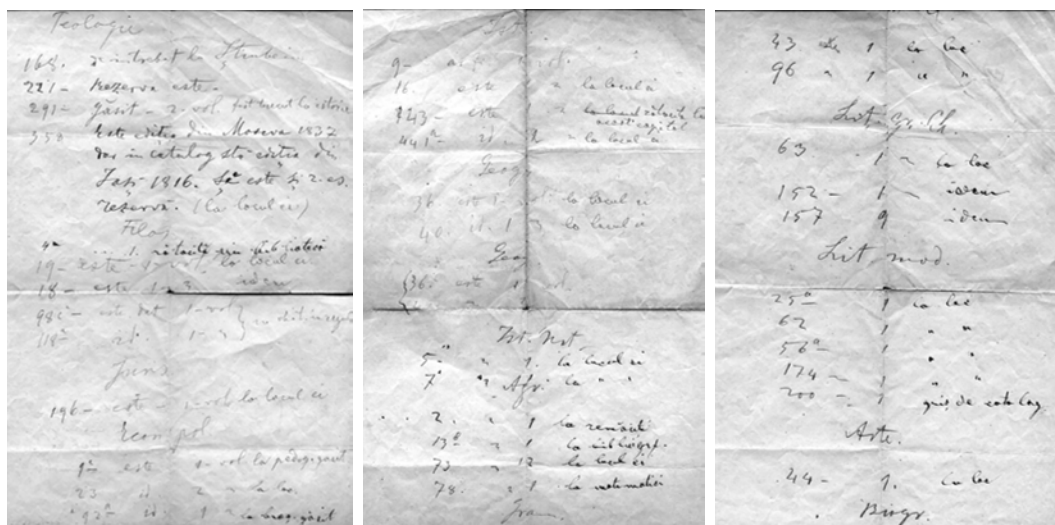
Notă verificare a Bibliotecii Centrale Iași – Samson Bodnărescu.

Revenit în țară după ce își luase doctoratul în filosofie la Giessen pe 3 noiembrie 1870, Samson Bodnărescu este numit, pe 19 noiembrie 1870, bibliotecar al Bibliotecii Centrale din Iași, premergându-i în această funcție lui Eminescu¹. În perioada directoratului său, Biblioteca primește mai multe

---

¹ Samson Bodnărescu „a dirijat”, probabil, „comptul de gestiune al bibliotecii centrale din Iași, pe anul 1865”, doar astfel explicându-se Hotărârea Înaltei Curți de

donății: în 1871, prințul Grigorie Sturza donează 384 de volume; în 1874, Titu Maiorescu – 44 de opere în 75 de volume; în 1871, Biblioteca ia în primire donația lui Constantin Hurmuzachi, care lăasă „întreaga sa bibliotecă, bogată în cărți de valoare mai ales din domeniul istoriei, în totul 7461 volume” (Klein 1934: 267-268) etc.

Notă de verificare a Bibliotecii Centrale Iași

C. Săteanu publicase, în *Figuri din „Junimea”* (Săteanu 1932: 220-223), câteva scrisori din corespondența Samson Bodnărescu – Gheorghe Hurmuzachi legate de donația prin care Bodnărescu completează patrimoniul Bibliotecii din Iași. În pofida lipsei de fonduri pentru mobilier și încăperi, el stăruie ca donația să ajungă la Biblioteca din Iași. „Meritul D-tale Domnule Bibliotecar, – care m’ai îndemnat și m’ai încurajat mai ales a face donațiunea în favorul Bibliotecii Centrale, – în privința aceasta va fi totdeauna strâns legat de biblioteca dăruită de noi, precum și de toți care vor cunoaște decursul trebiei și al greutăților iscate, a prețuit după toată greutatea sa”, îi scria Gheorghe Hurmuzachi pe 19 aprilie/1 mai 1872 de la Dulcești. Și în aceeași scrisoare: „Sunt fericit, Domnul meu, despre împărtășirea adresei D-Voastre No. 22 a.c. a amabilei D-Voastre epistole de aceeași dată. Căci eu tulburat prin știrile nefavorabile răspândite prin lume de către jurnalele din România, mă așteptam la contrariul, și am fost purces deja spre Iași, pela Dulcești, spre a mă afla acolo la termenul de Sf. Gheorghe pentru a-mi lua

Conturi, secția II, prin care se dispunea: „Find-că la 31 Decembre 1865 nu rezultă nici un escedent asupra domnului Samson Bodnărescu, se declară achitat de gestiunea sa pe anul 1865” (Monitorul 1883: 1212).

îndărăt, după o așteptare zădarnică de jumătate de an, biata bibliotecă oferită de mine, datorită și cerută de urgență crescândă din partea mea mai multor institute distinse, naționale și străine, și respinsă de D-Voastre.

Cu atât mai mult m'am bucurat în urmă aflând din scrisorile D-voastre cum că în fine Domnul Ministru al Instrucțiunii Publice ar fi binevoit a regula de a vi se da în localitățile Bibliotecii Centrale din Iași încăperile necesare pentru așezarea demnă și potrivită a bibliotecii răposatului meu frate Constantin Hurmuzache, pe care v'am încredințat-o D-voastre, Domnule Bibliotecar, astă toamnă la Iași ca depozit condiționat până la Sf. Gheorghe a.c. 1872".

În același an, donația Hurmuzachi – precizează Karl Kurt Klein – „fu instalată în două încăperi noi în frontispiciul palatului universitar, formând un «catalog» propriu” (Klein 1934:267). E vorba, probabil, de catalogul tipărit pe cheltuiala lui Gheorghe Hurmuzachi, care într-o altă scrisoare, îi cerea detalii lui S. Bodnărescu privind prețul de imprimare:

„Nu mă iartă timpul a revede și eu catalogul cum ați fost dorit, încredințat fiind că v'ați aranjat fără îndoială cu toată precauțiunea despre care ne-am fost înțeles amândoi la timp.

Acum vă poftesc să binevoiți a-mi scrie cât ține imprimarea unei foi de hârtie cu tot, la Iași ca să mă pot regula în privința aceasta, adică ca să înfăptuesc imprimarea acolo unde vor fi spezele mai scăzute, sau la Cernăuți, sau la Iași. Cred că va fi deajuns ca să scot catalogul în zece exemplare” (Săteanu, 1932: 223).

„Aproape în același timp – consemnează Karl Kurt Klein – fură luate în primire din succesiunea lui Ludovic Steege, fost ministru de finanțe sub Ioan Alexandru și Principele Carol, 892 opere în 1499 vol.” (Klein 1934: 267). Biblioteca depășește, în perioada conducerii sale, cifra de 25.000 de volume, fără publicațiile periodice, nelegate. Și tot Bodnărescu – menționează site-ul BCU – inițiază legături cu librarul Gerold din Viena pentru achiziția de publicații și întocmește primul registru din istoria instituției cu evidența cititorilor și a lucrărilor consultate, pe materii (29 iunie 1871).

Evidența riguroasă a cărților din bibliotecă pe care o ținuse Samson Bodnărescu transpare și din „documentul confruntării listelor de cărți date lipsă în diferite fonduri din bibliotecă” (Pop 1969: 155), atunci când intervine cunoscutul proces al lui Eminescu și Bodnărescu de la Biblioteca ieșeană și despre care pe „25 noiembrie 1876”, Eminescu îi scria lui Samson Bodnărescu: „Judecătorul de instrucție nu așteaptă decât mărturia ta pentru a da ordonanță de «non lieu», adică că nu e loc de urmărire împotriva mea în privirea cărților în cestiune. Dacă nu poți veni la Iași trimite, după

ce vei primi citația, o suplică către judecătorul de instrucție, prin care să-l rogi ca să delege pe primarul comunei să-ți ieie interogatoriul. De urmărirea pe cale civilă adică de restituirea prețului cărților lipsă nu vom scăpa; acolo vom intra cu toții de la Cătănescu începând până la inclusiv Petrino pentru că nici unul din noi n-au primit biblioteca în deplină regulă” (Bușulenga 2021: 227).

Scrisoarea lui D. Iamandi către Samson Bodnărescu. Mihai Eminescu e numit în funcția de bibliotecar pe 24 august 1874. Propunerea lui Titu Maiorescu către Consiliul de Miniștri pentru numirea lui Eminescu în postul vacant de bibliotecar la Biblioteca Centrală din Iași datează 23 august 1874. Urmează, după alte proceduri, Ordinul Ministerului Cultelor și al Instrucțiunii Publice către rectorul Universității din Iași, prin care Eminescu era numit, „cu începere de la 1 septembrie viitor”, bibliotecar, „în locul d-lui Samson Bodnărescu, trecut în alt post” (Ungureanu 1977: 290). Samson Bodnărescu – care îl va găzdui o perioadă în locuința sa pe Eminescu – era numit director al Școlii Normale „Vasile Lupu” din Iași începând cu 10 august 1874, succedându-l în funcție pe Mihail Ianculescu (1869-1874) și fiind urmat de Grigore Petrovanu (1876-1877). După aproape un an de activitate la bibliotecă, pe 1 iulie 1875, Eminescu trecea și el pe alt post – cel de revizor școlar pentru județele Iași și Vaslui și încheia un proces-verbal, între el și noul director al Bibliotecii Centrale din Iași, Dimitrie Petrino, prin care se consemnau cele găsite, „cercetând averea Bibliotecii”, și se preciza: „Toată această avere a bibliotecii se află regulat dispusă într-un local, cuprinzând cinci saloane” (Ungureanu 1977: 308). La câteva luni, prim-procurorul Tribunalului județului Iași aducea la cunoștința Ministerului Instrucției Publice și al Cultelor: „Prin rechizitorul nostru nr. 6222, din 20 octombrie curent, s-a dat în judecată pe d. Mihai Eminescu, fost bibliotecar Bibliotecii Centrale din Iassy, pentru faptul prevăzut de art. 204 c.p.” (Ungureanu 1977: 369). Raportul cu nr. 29, care a servit de pornire pentru constituirea rechizitoriului, fusese redactat de Dimitrie Petrino și îl viza atât pe Eminescu (bibliotecar în perioada 23.08.1874 – 2.07.1875), cât și pe Bodnărescu (bibliotecar în perioada noiembrie 1870 – august 1874). Negăsind niciun indiciu pentru acuzare, judecătorul de instrucție al Tribunalului Iași, Stoica, clasează ca nefondată acțiunea pe data de 17 decembrie 1876.

Dragi Samson,

Dupa cum ti am scris Iamanda
apare ca biblioteca din casa
mea, adica ce supat. Cind s-au
intalnit pe Dabulacu era ca pot
sa scriu ti la postu la
tine in sa scriu ti ce am
si adresat aplicat; cind m-am
dus la postu era Raja Simion
inapoi la Bucuresti, sau jura
ca nu stia Iamanda adresa
asa ca o luna fara sa ti scriu
astanech. Si de Data 17 ce adresa

la postu. - In un caz tu
mai te indispui numai ca, ca
nu pot sa te scriu cu bine
fiind ca nu pot sa scriu la
cartea de conturi, stau cu
si just adresa din la curtea,
sau ma pare la postu. In
Adresa ti, indata la Bucuresti,
ca te conchita si la ministera
si mai ale la ministera de
cultura, ce ar putea sa contina
acei adresa. - In un caz
ti mai repetau nu te mai face
cineva sa scrie, mai ale

acum cind te trebuie sa scria
dabulacu si la ce te scriu si
dabulacu, care si pentru ca scria
ti si scriu ti sau scriu ti
tut mult sau nu si scriu ti
misteriel. Tu aplicat. -
In mai am putina intrare aici. -
Intama te scriu ti. Tu te
saluta. - Scriu ti, am spus
si mai mult, si te scriu ti pe
longo si scriu ti si la publicu numai
dabulacu. Un rugat si pe
scriu ti si pe scriu ti si scriu ti.
Te scriu ti, scriu ti
Al tau amica
Dabulacu Samson Bodnărescu
1877.

Scrisoarea lui D. Iamandi către Samson Bodnărescu

Eminescu, vizat direct în proces, aflase despre clasarea dosarului înaintea lui Samson Bodnărescu, pe care îl și înștiințează despre încheierea „afacerii cu biblioteca”. În confirmare e și scrisoarea din 26 ianuarie 1877,

pe care Dimitrie Iamandi, bun prieten cu Bodnărescu, cu frații Xenopol și Negruzzi, „fost și el stipendist al Junimii” (Pop 1969: 172), o trimite acestuia:

„Dragă Samson,

După cum ți au scris Eminescu afacerea cu biblioteca s’au terminat, adică a scăpat (?). Când l’am întâlnit pe Eminescu mi-au dat un avis de la poștă cătră tine ca să mergi să cei o adresă afiliată; când m’am dus la poștă era deja trimesū înapoi la București, căci prietenul tău Eminescu ți-nuse avisul o lună fără ca să-și dea osteneala să se ducă să iia (?) adresa de la poștă. În ori ce cas nu-ți închipui nimic rău, căci nu poate să fie decât ceva bine, fiind că dac’ar fi ceva de la curtea de conturi, atunce ar fi fost adresat prin tribunal, ci nu prin poștă direct. Adresează-te îndată la Maiorescu, ca să cerceteze pe la minister și mai ales pe la ministerul de culte, ce ar pute să conțină acea adresă. – În ori-ce cas îți mai repetesū nu-ți mai face sînge rău degeaba, mai ales acum când îți trebui toată liniștea sufletească posibilă ca să scrii pe Lăpușneanu, care-i pentru viitorul tău de milioane de ori mai important decît zece mii de adrese ministeriale. [Indescifrabil]

Eu mai am puțină întîrziere aice. Suntemū toți bini. Toți te salută. – Apropos, am spus la mai mulți ca să stăruească pe lîngă Jacques să-ți publice numai decît poesiele. Am rugat și pe Georges și pe Eliza soră sa.

Te îmbrătoșază

Al tău amic

D. Iamandi

Iași 26 Ianuaru 1877”²

În scrisoare, D. Iamandi amintește despre *Lăpușneanu*, la care lucra Bodnărescu. „Lăpușneanu-Vodă”, tragedie în cinci acte de S. Bodnărescu, avea să fie publicată în „Convorbiri literare”, începând cu 1 noiembrie 1878: actul I – nr. 8; actul II – nr. 9; actul III – nr. 10; actul IV – nr. 11; actul V – nr. 12.

Tragedia avea să apară în volum cu dedicația „prea stimatului Domn Vasile Pogor”.

Scrisoarea lui Teodor Nica către Samson Bodnărescu. O scurtă notă din *Dicționarul Junimii* ni-l prezintă pe Teodor Nica: „Născ. în Brașov, în 10 fevr. 1846. Intrat în Junimea în mijlocul unei Aniversări în anul 1875.

² Aici și în continuare, texte transcrise de Mihaela Anițului, Memorialul Ipotești.

 BUCUREȘTI, 19 _____ 1875...
 MINISTERUL CULTELOR
 ȘI AL
 INSTRUCȚIUNII PUBLICE
 Cabinetul Directorului.

Amice Bodnărescule,

Dacă nu me iasol, ti-au vohit
 o dată sintio afacece a mica
 facultate si mi a promis qd
 vorul D'nei, pentru care te rog
 acum din nou.

Am o nepoto la Parlatiara
 Natalia chica, lipsita de avere
 si fara alti sprijin si luac chaci
 slabul ajutoz, ce i pot da eu.
 Pana acuma a urmat intr-un
 porticoz si a distand si unele
 exanomal ce a dat si vara
 accito, acum vedut an a fost!

diligenta dia in vedut tot ce te poti
 izbavti in asemenea scole.
 Am rugat din amici sa o mai
 pregate si cred ca ar putea merge
 la Concursul publicat pentru scola
 centrala din Iasi. Daca ar fi
 dreptate si bunavointa la juris.
 Cuter daca a nu adresa la D'na
 si me rog si de amical Eusebiu
 (amicul meu confident de acoli)
 sa binevoiti a nu iadatore catre
 venim pe la noi. D'na da juris
 nu ca sa se facea hataz, onu
 din ca nu sarit omul hataz, onu
 si ca sa se tina cont de hataz
 bilata ce poate dar arata la
 candidata, ca una ce va mai
 cit din Barlad si este
 limba de fal.

Te mai rog iati ostentala a
 o prezinta si D'nei Directie
 a scolei centrale catre care
 deosemenca in am adresat sa
 o cunosc.

Multaminduti dinacul pentru
 iadatorina ce mi faci, te
 rog a me iaditate si de
 rezultat si a priini si de
 accito ocaziune atignuarea
 amicitia mele

Mica

Scrisoarea lui Teodor Nica către Samson Bodnărescu

Nu scrie nimic, face acum pe avocatul în București și se arată prin Iași mai mult la Aniversări. Fost director la Ministerul de Instrucție Publică în vre-

mea lui Maiorescu și, din această cauză, mult prețuit de Caracudă” (Negruzzi 2011: 299).

Cu ocazia banchetului aniversar din anul 1876 (despre care Negruzzi scrie că „poate nici unul n-a fost așa de nebun ca acel din anul 1876”), când *Direcția nouă/Noua direcțiune* „era prigonită, ocărâtă, huiduită”, Negruzzi, în versurile făcute cu „acea ocaziune”, nu uită nici pe Eminescu, Burlă, Bodnărescu, dar nici pe Maiorescu și Nică, primul – fost ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, al doilea – director în cadrul aceluiași minister. Lor li se dedică strofa a IX-a:

„Dar pe bietul Maioresc/ Din toți mai mult îl jălesc:/ Ieri încă în minister/ Multor ordini Cavaler/ Stând la sfat cu împărați,/ La senatori, deputați/ Poruncind: copii avanti/ Tăiați leafa lui Vizanti!/,/ Declarând lui Crătunesc:/ «Cât voi fi nu te numesc,/ Fie bun concursul tău/ Eu urmez pe placul meu;/ Pe profesoare-n secret/ Primindu-le-n cabinet/ Pe o ușă-ascunsă, mică/ Știută numai de Nică»” (Negruzzi 2011: 206).

După 12 aprilie 1876, când căzuse guvernul Lascăr Catargiu, „o prigonire înverșunată – scria tot Iacob Negruzzi – începuse nu numai contra foștilor miniștri, ci și contra amicilor lor” (Negruzzi 2011: 191).

Încă pe 3 aprilie, Eminescu îi scria lui Iacob Negruzzi, cu umor, dar impacientat:

„Domnule Negruzzi,

În oraș circulează zgomotul că Ministeriul ar fi căzut. Acest zgomot ne neliniștește atât pe mine cât și pe Bodnărescu... Dacă știți ceva pozitiv, vă rog să ni spuneți și nouă cât și despre vo nouă combinație de care s-ar fi vorbind.

Pompiliu ș-a pregătit geamantanele și vrea să fugă la Magyar orszag. Panu se primblă cu neliniște prin Copou, deși omățul e pân’la brâu. Lambrior sedea tăcut în cafenea la Max și pe câți intră în cafenea îi întreabă ce s-aude”.

Pe Bodnărescu îl informa, pe 8 aprilie, Teodor Nica despre faptul că își dăduse demisia și el, și Polizu, apoi Mandrea și că Odobescu „*va fi depărtat*”:

„Dragă Bodnărescule,

spre orientarea Voastră, Vă înștiințez că ieri ne am dat dimisia și eu și Polizu. Astăzi și-au dat-o Mandrea, și Odobescu va fi depărtat. S-a făcut ieri decretele pentru Urechia, A. Horianu și Ștefănescu în Consiliu, și în locul meu veți avea pe Ghidionescu iar în locul Polizului pe Mano de la Regia Tutunului.

Resturnători victorioși (!) ai direcției nouă îi ved seloși de (...) dacă vor avea Țile să facă câte portă în tolbă.

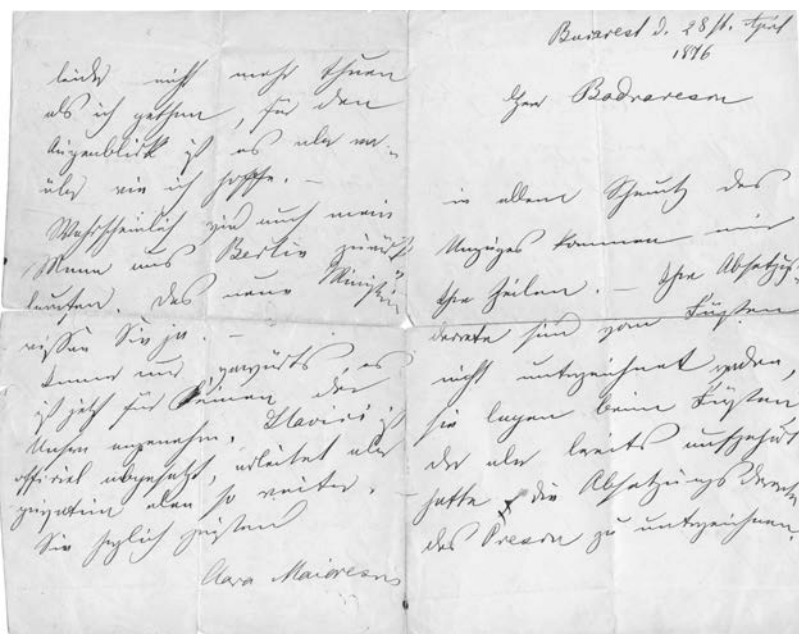
Să stați drepți, să stați cu luare aminte.

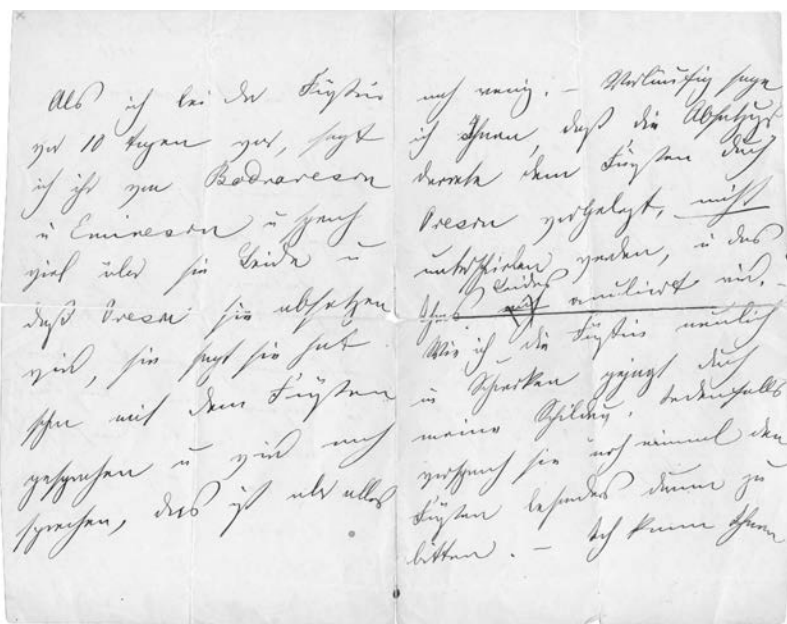
Transmite, Te rog, de urgență alăturata epistolă Dlui Carp. Nu știu adresa sigură, și nu voiesc să se piardă sau să se întârzieze.

Salută-mi pe Eminescu și pe amicii, și spune fratelui Xenopol că epistola Dsale relativă la ajutorul de învățământ al fratelui seu am primit-o prea târziu, atunci când nu aveam delegație dela noul ministru a lucra. Să se adreseze formal, și am prelucrat personalul cancelariei încât cred că i se va libera subvenția.

Salutări frățești”.

Scrisoarea Clarei Miorescu către Samson Bodnărescu. În aprilie și mai, ca și în lunile anterioare, Eminescu purtase o corespondență destul de intensă – dovadă a activității sale – cu Ministerul Cultelor și ministrul de atunci Alexandru Orăscu. În aprilie-mai, Eminescu a trimis zeci de rapoarte privind concursurile pentru ocuparea posturilor vacante în școlile rurale sau situația școlilor rurale, propuneri privind numirea învățătorilor, rapoarte de inspecție, circulare, a ținut corespondență cu învățătorii. Și totuși ministrul, prin ordinul N-o 3483, îl invită „a arăta de ce, în intervalul de la 15-31 martie a.c.” n-a inspectat „nici una din școlile rurale ale județului Iași”.

Scrisoarea Clarei Maiorescu către Samson Bodnărescu

Eminescu răspundea, din Iași, în data de 4 mai, pe un ton, calificat de el însuși, aspru: „Mai întâi am căutat a justifica acest ordin prin vro grășală de adresă a organelor de control din acel onorat Ministeriu, căci nu știu din care articol al legii instrucțiunii s-ar putea deduce regula că revizorul, care împreunează toate activitățile unei cancelarii într-o singură persoană, fiind curier, copist, registrator, administrator, examinator etc. trebuie să fie cu toate acestea și vecinic în călătorie, încât la fiecare 15 zile să facă și revizie, și toate acestea în marginile a 212 ½ lei noi pentru fiecare județ. Dacă există un asemenea revizor în școală, rog a mă informa unde-i acel prețios individ ca să apelez la vasta sa experiență și să aflu în care mod mai mult sau mai puțin apostolic îți îndeplinește sus-menționata datorie. (...) Eu, din contra, știu că norma de pînă-acuma este ca revizorul să inspecteze de două ori pe an fiecare școală. Considerînd pînă acuma numărul de 152 de școli publice și private din circumscripția subsemnatului împrăștiate pe o suprafață de mai multe sute de kilometri pătrați (1143570 p), considerînd minunatele căi de comunicație dintre comună și comună, că amîndouă județele nu sînt șese, ci pline de dealuri și păduri, că pentru inspectarea lor sînt abia șase luni lucrătoare dacă subtragem sărbătorile și vacanțele de peste an; considerînd, în urmă, că într-o zi de sărbătoare nu se pot inspecta conștiințios decît două școli, de vreme ce școala are numai 5 ore (ba joia numai 3), veți vedea, domnul ministru, că sarcina subsemnatului este de-a inspecta de

două ori 152 școli în timpul de 180 de zile, iar pentru lucrarea administrativă și de cancelarie i-ar rămînea, în acest timp, 28 zile. Și care este lucrul său administrativ? (...)

Fiindcă legile timpului și ale spațiului sînt apriorice și nu sufăr nici o discuțiune, de-aceea vă veți convinge că îndatorirea de-a inspecta școlile din 15 în 15 zile este o imposibilitate asupra căreia n-a insistat nici chiar ministrul care a emis ordinul respectiv. (...)

De-aceea îmi pare foarte rău că sunt silit a respinge ca nefondat avizul onor. Consiliu permanent că nu mi-aș împlini datoria. Din contra, cred că din august și pînă astăzi puțini vor fi revizorii cari să fi inspectat atîtea școli ca respectuos subsemnatul” (Eminescu 1989: 171-174).

Eminescu știa deja, probabil, prin Samson Bodnărescu, informat, la rîndu-i, printr-o scrisoare – păstrată astăzi în Fondul Documentar Ipotești – de Clara Maiorescu, „că decretulele privind demiterea au fost aduse regelui de către Orăscu”:

„București, 28 aprilie 1876

Domnule Bodnărescu,

În toată protecția împotriva răutății au ajuns la mine rîndurile lor. Decretulele privind demiterile nu au fost semnate de rege. Ele sînt la rege, care le-a cerut tuturor să le semneze. Când am fost la regină acum cîteva zile, i-am povestit despre Bodnărescu și Eminescu și i-am vorbit mult despre voi și i-am spus că Orăscu vă va concedia.

Ea a spus că deja vorbise cu regele, dar e prea puțin. Deocamdată pot să vă spun că decretulele privind demiterea au fost aduse regelui de către Orăscu, dar nu au fost semnate și ambele au fost lăsate deoparte.

Am sensibilizat-o pe regină prin relatarea mea. În orice caz, ea a promis să vorbească cu regele. Din păcate, nu pot face nimic mai mult pentru dumneavoastră, decît ceea ce am făcut deja. Sper că toate vor trece.

Probabil, și soțul meu va fi rechemat din Berlin. (...) Nu este plăcut pentru nimeni dintre ai *noștri*.

Slavici este oficial demis, dar el conduce și mai departe (...).

Vă salut din toată inima,

Clara Maiorescu”

Prin decretul domnesc din 3 iunie Eminescu a fost disponibilizat, împreună cu alți 8 revizori școlari, și a acceptat postul de redactor la gazeta „Curierul de Iași”.

Scrisoarea Eugeniei Frangolea-Bodnărescu către redactorul jurnalului „Deșteptarea”. Puținele referințe la Eugenia Frangolea-Bodnărescu

lui Ștefan Micle, soțul Veronicăi Micle, cu care a întreținut o corespondență regulată din Germania în virtutea unei relații de prietenie încă din timpul când erau colege apropiate la Școala Centrală din Iași.

Pe la 1876, după ce Eugenia Frangolea revenise de la studii în țară, Titu Maiorescu îi trecea numele într-o listă „de oameni de care ar putea dispune – o importantă falangă pentru mai târziu” – cum o numea el –, considerându-o: „cam greacă spinoasă, dar tot de întrebuințat” (Maiorescu I 1937: 264); în dreptul lui Samson Bodnărescu, în aceeași listă, Maiorescu nota: „bun director de școală normală, moale” (Maiorescu I 1937: 263). Eminescu o caracteriza, în nota despre nunta ei cu Samson Bodnărescu, care se întâmpla pe 10 aprilie 1877, drept „una din cele mai inteligente institute din orașul Iași”:

„Cu vie părere de bine înregistrăm cununia d-nișoarei Eugenia Frangulea cu d. dr. Samson Bodnărescu. Mireasa a fost una din cele mai inteligente institute din orașul Iași, directoare a unei școli de fete și bursieră a statului, trimisă în Germania pentru complectarea studiilor sale pedagogice. D. dr. Samson Bodnărescu, cunoscutul poet liric care în curs de mulți ani au îmbogățit paginile *Convorbirilor* cu producerile sale înzestrate cu o deosebită adâncime și curăție de simțământ și c-o formă ferită de necorectitudine și de exagerări tropice, a fost în curs de doi ani directorul conștiincios și inteligent al școlii pedagogice de la Trei-Ierarhi și s-a bucurat în acea calitate de stima nerezervată a întregului public luminat. Cununia civilă va fi astăzi la 6 oare sara în localul primăriei, cea religioasă la 7 oare în biserica de la Trei-Ierarhi. Cu această ocazie dorim potrivitei părechi o viață îndelungată și fericită” (Eminescu 1980: 297).

După numirea lui Samson Bodnărescu în funcția de director al Institutului „Anastasia Bașotă”, inaugurat pe 18 februarie 1879, Eugenia Bodnărescu și-a urmat soțul la Pomârla, ajutându-l și „îmbărbătându-l în clipele grele sau de șovăială, ce des se iveau în prima perioadă a existenței liceului”.

Aici i-au crescut pe cei cinci copii ai lor – Maria, Elena, Turel, Aristo și Ramir –, care au trăit „de a valma cu cei vr-o 80 de elevi de atunci ai liceului, ca niște adevărați frați” (Popescu 1927: 22). Și tot aici, Bodnăreștii erau frecvent vizitați de prietenii lor ieșeni, printre care: Eminescu, Creangă, A.C. Cuza, Miron Pompiliu și alții.

De la Pomârla, S. Bodnărescu îi scria, în 1881, lui T. Maiorescu în privința lui Eminescu: „Cred, că prin amicul nostru Eminescu va fi un post de profesor în Pomârla bine ocupat și de aceea vă rog primo să îl faceți pe el să se hotărască pentru aceasta, secundo să-l ajutați spre a-l dobîndi”

(Bodnărescu 1881: 281). La Pomârla, Eminescu va ajunge doar în vizită la prietenul său, inclusiv în 1883, când se crede că ar fi plantat un castan în fața casei lui Bodnărescu.

După o boală îndelungată, Samson Bodnărescu se stinge la Pomârla pe 18 februarie 1902, în ziua în care inaugurase, cu 23 de ani mai devreme, institutul „A. Bașotă”, fiind îngropat lângă zidul bisericii.

Eugenia Bodnărescu a vegheat continuu, după moartea soțului său, la memoria acestuia. În Fondul Documentar Ipotești se păstrează o scrisoare semnată de ea, cu un conținut a cărui relevanță mai mult o intuim din lipsa de informații și surse. Scrisoarea este adresată redactorului jurnalului „Deșteptarea” și conține, asemeni povestirilor în ramă, o altă scrisoare, „deschisă”.

În spațiul românesc au existat mai multe publicații cu titlul „Deșteptarea” (de Huși –1879-1880; Vaslui – 1876; Focșani – 1871; 1904-1905; Iași – 1882-1884; 1886; 1887; Piatra-Neamț – 1891-1892; Brașov – 1905) sau care conțineau în titlu cuvântul respectiv (*Deșteptarea comerțului și industriei române* – 1884-1906; *Deșteptarea Dobrogei* – 1892-1893; *Deșteptarea Ialomiței* – 1898; *Deșteptarea Națională* – 1883; *Deșteptarea poporului* – Mizil, 1883; Piatra-Neamț, 1891-1892; *Deșteptarea Prahovei* – 1882; *Deșteptarea Putnei* – 1904-1905; *Deșteptarea satelor* – 1904-1905)³. După cum reiese din scrisoare, aceasta este adresată redactorului „Deșteptării” din Cernăuți. Autorii „Publicațiunilor periodice românești” trec la articole separate două publicații cernăuțene care aveau în titlul lor cuvântul „deșteptarea”. Judecând după faptul că redactorul și editorul celor două publicații este același, e vorba, probabil, totuși de aceeași publicație – „Deșteptarea. Gazeta pentru popor”, editată începând cu 1/13 ianuarie 1893 și până pe 7/20 noiembrie 1904, reluată după o pauză ne semnificativă cu acest titlu, iar în perioada 1902-1904 numindu-se „Deșteptarea poporului”.

Scrisoarea nu este datată, nefiind indicat nici numele redactorului, acesta fiind, probabil, Eusebiu Stefanelli. Singurul indiciu temporal cu trimitere aproximativă la an este determinativul „văduvă” din prepoziția numelui Eugeniei Frangolea-Bodnărescu, din care rezultă că scrisoarea a fost scrisă după 3 martie 1902, data decesului lui Samson Bodnărescu.

„Redactorului jurnalului «Deșteptarea» din Cernăuți
Stimate domn

Cu onoare vă rog să bine[voiți] (?) a publica în jurnalul D-voastre răspunsul alăturat, intitulat «Scrisoare deschisă Dlui Dr. Sbiera profesor

³ A se vedea: Hodoș 1913.

universitar în Cernăuți». Veți face un act de dreptate în memoria unui om, care ne mai existând, nu se poate singur apăra.

Primiți stimate Domn, încredințarea înaltei mele stime și distinsei considerațiuni ce am onoare a vă păstra

Văduva Eugenia Samson Bodnărescu

Scrisoare deschisă Dlui Dr. I.G. Sbiera

Profesor universitar în Cernăuți.

În jurnalul «Deșteptarea» din 24 Mart (6 April) a.c. sub rubrica «să înlăturăm neadevărurile» cu surpriză și mirare am cetit cele scrise de D-voastră. Mă întreb, cu ce drept încercați prin publicitate a întuneca valoarea și chiar a insulta memoria unui om căruia v'ați arătat prieten? Vin și vă declar, că acele zise de D-voastră sunt false și probez.

Istoria maiialului din anul 1862, las la judecata și aprecierea logică a publicului, că dacă ați fi fost singur eroul aceluia timp sigur n'ați fi ajuns în Bucovina la 1864, după cum ziceți, profesor universitar.

Despre neadevărul cu diploma de maturitate din Cernăuți, acest act, care se află în mâna mea și care poartă data de 21 Iulie 1865, întărit cu sigiliul direcțiunii liceului din Cernăuți, este eliberat de următoarea comisiune examinatoare.

[Urmează iscăliturile.]

Cât despre fratele răposatului, care se numea Miron Ștefan Bodnărescu și era profesor de dreptul canonic la facultatea teologică din Lemberg și secretar general al ordinului minorităților, sigur tot mai sunt persoane în Bucovina carii l'au cunoscut și la nevoie vă vor putea împrăspăta memoria, precum vor face la timp și cărțile cu cuprins religios trimise de Miron Bodnărescu și care cărți se află în posesiunea mea.

Întemeiată pe aceste probe evidente, care scot la lumină perfidele D-voastre insinuări, care nu vă fac onoare, vă somez să vă retractați.

Văduva Eug. Samson Bodnărescu”

Despre *maiialul* (petrecere câmpenească în cinstea primăverii organizată de școlari în luna mai) *din 1862*, I.G. Sbiera scria, în 1899, în *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie. Amintiri din viața autorului*: „Un pas înainte în numărul și în modul petrecerilor naționale s-a făcut în anul 1862, cu introducerea așa numitelor excursiuni maiiale, aranjate de studenții gimnaziști români din Cernăuți, mai întâi numai pentru ei, mai apoi, însă, și pentru publicul român din oraș și din împrejurime. La aceste excursiuni, erau cântările și declamările patriotice și naționale lucrul principal”.

Ce și-ar fi revendicat I.G. Sbiera din organizarea acestui maial rămâne deocamdată incert.

Rolul lui Samson Bodnărescu în maialul din 1862 însă este cunoscut din relatarea nepotului său, Leonida Bodnărescu⁴:

„Era în primăvara anului 1862. Elevii români ai gimnaziului superior din Cernăuți hotărâseră serbarea unui maial. Zădărnicită la început sub pretext iscodit de o minte dușmănoasă Românilor, această petrecere, pentru a cărei realizare tânărul Samson Bodnărescu lucrase din răspuțeri, a fost în urmă încuviințată de autorități. Studenții români porniră cu mare alaiu spre păduricea din Horecea.

Boeri, preoți, câțiva studenți universitari, poporeni, și mulți străini luară parte la acest convoiu imosant. Moșu Grigore, cu banda lui de lăutari români, intona melodii naționale, și în rotunda cea veche, ce se afla și azi în păduricea Horecea, s-a jucat de multe dame, domnișoare și cucoane pretesehora, mândrul nostru dans național.

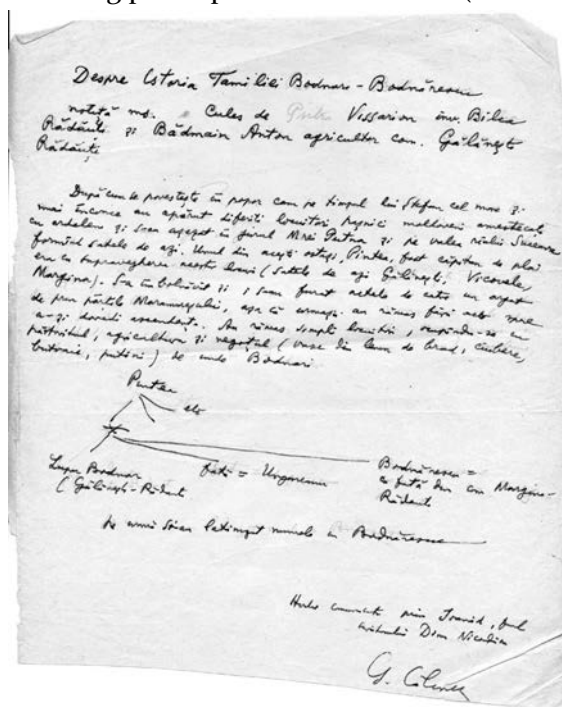
În mijlocul roții întinse apăru deodată tânărul Samson ținând în mâini, cu fală și mândrie, un steag tricolor. «La culme!» strigă el și ridică cu bucurie steagul la înălțimea visată de boerul Doxachi Hurmuzachi și de unchiul Samson, Mihaiu Bodnar, încă în anul 1848. Neturburați petrecură tinerii cu bătrânii ziua maială în fericire nespūsă. Întrocându-se spre sară cu toții în ordine militară spre Cernăuți, se întâmplă un fapt, care n-a plăcut de fel străinilor. Apropiindu-se adică trupa Românașilor prin Strada Rusească de Piața Principală, făcu moșu Grigore semn dobașului, și acesta bătu doba militărește. Crezând soldații dela straja cea mare (Hauptwache), – care atunci găsia pe piața capitală, – că sosește comandantul militar cu trupele, ce făceau în acea zi afară de oraș exerciții de arme, și fiind piața de tot rău luminată, se strigă:«La arme!» și atunci prezentară toți soldații armele înaintea steagului tricolor, pe care îl ducea tânărul Bodnărescu în fruntea convoiului. Bucuria Românilor nu fu mică, intonară înaintea străjii imnul împărătesc în limba română și siliră astfel pe soldați ca să rămâie pe poziția lor. Atrăși de cântare și muzică, orașenii umplură în curând toată piața magistratului. De la magistrat tinerii români se duseră la conducătorul guvernului, îi făcură ovațiunile obicinuite, plecară apoi la directorul gimnaziului în același scop, parcurseră cu cîntece naționale străzile mai de seamă și se

⁴ Text publicat în „Deșteptarea” din Cernăuți, nr. 16 din 9 martie 1902 și nr. 17 din 13 martie 1902, reproduș după: „Samson Bodnărescu”, în *Clipe de amintire închinatē lui Samson Bodnărescu cu ocazia comemorării a 25 de ani de la moartea sa, 1927*, Iași, Tip. „H. Goldner”, p. 5-17.

îndreptară în sfârșit spre localul «Societății pentru cultura și literatura poporului român din Bucovina», unde depuseră cu mare pompă steagul⁵.

Schiță genealogică Samson Bodnărescu – G. Călinescu. Gestul lui Samson Bodnărescu – unic de acest fel, se pare, în modul său de manifestare – amintește de linia sa genealogică, mai exact de Nicolae Bodnar sau de Mihai Bodnar-Bodnărescu.

Nicolae Bodnar (1777-1846), bunicul poetului, „se destinsese în luptele de la Marienburg pe timpul Mariei Terezia” (Petrescu 1968: VII).

Schiță genealogică Samson Bodnărescu – G. Călinescu

⁵ În urma acestui episod – concluzionează autorii studiului, publicat cu ocazia comemorării a 25 de ani de la moartea lui Samson Bodnărescu –, „Samson Bodnărescu se găsea la o respântie determinantă a viitorului său. Oficialitatea austriacă a Cernăuților l-a trecut în cartea neagră. Episcopul Hacman, care îi făgăduise un stipendiu (bursă) din Fondul Religionar pentru continuarea studiilor, fu nevoit să-și retragă cuvântul. Cu mari eforturi își mai agonisi încă mijloacele de traiu spre a-și trece ultima clasă și bacalaureatul. Ajuns aici, lupta pentru viitorul lui în Bucovina sub Austrieci i s-a părut prea grea; și atunci, la 24 Decembrie 1865, s-a decis să emigreze în România” (Clipe 1927:6-7).

Și mai cunoscut în istoria Bucovinei este Mihai Bodnar-Bodnărescu, deputat din partea Bucovinei în forul legislativ al Imperiului Austro-Ungar. El „a redactat, tipărit și înaintat împăratului și parlamentului, memoriul, cunoscut ca *Prememoriu* la Petiția Țării Bucovina, alături de Eugenie Hacman, Nicolae Hacman, Constantin Popovici, Ioan Calinciuc, Anton Kral, Iordache Vasilco, Alexandru Goian, Mihaiu Zotta, Iacob Mikuli, Cristof Petrovici, Eudoxiu Hurmuzachi” (Nistor 1915: 90). M. Iacobescu enumera printre alte „înfăptuiri” ale lui Mihai Bodnar-Bodnărescu: „Desființarea boierescului și a servituțiilor feudale, acordarea statutului de autonomie, înființarea catedrei de limba și literatura română din Cernăuți, a Bibliotecii țării, a școlii normale și a liceului din Suceava (1860) și a celui din capitala Bucovinei (1862), pătrunderea primilor trei țărani români în Dieta Bucovinei în 1861” (Iacobescu 1997: 351).

Miron Bodnărescu, fratele lui Samson Bodnărescu, amintit de Eugenia Frangolea în scrisoarea sa, era episcop catolic la Lemberg, profesor universitar de drept canonic, secretar al ordinului „minorităților”, autorul „unui vast dicționar în limbile română, italiană, latină și germană, rămas în manuscris” (Petrescu 1968: VII-VIII).

Cumulând aceste date cu datele dintr-un manuscris, păstrat în Fondul Documentar Ipotești, o genealogie a Bodnăreștilor prinde un contur, fie și vag.

Manuscrisul cu următorul conținut îi aparține lui G. Călinescu: „Istoria Familiei Bodnari-Bodnărescu”, culeasă de un învățător pe nume Vissarion (...) din Bilca, Rădăuți și Bădmain Anton, agricultor din comuna Gălănești, Rădăuți: „După cum se povestește în popor cam pe timpul lui Ștefan cel Mare și mai înainte au apărut diferiți locuitori pașnici moldoveni amestecați și ardeleni și s-au așezat în jurul M-rei Putna și pe valea râului Siret, formînd satele de azi. Unul din acești ostași, Pinteia, fost căpitan de plai era cu supravegherea acestor locuri (satele de azi Gălănești, Vicovala (?), Margina). S-a îmbolnăvit și i s-au furat actele de către un argat de prin părțile Maramureșului, așa că urmașii au rămas a-și dovedi existența. Au rămas simpli locuitori ocupîndu-se cu păstoritul, agricultura și negoțul (vase din lemn de brad, ciubere, butoaie, putini), de unde Bodnari”. Nota se încheie cu o schiță genealogică din care deducem că Pinteia a avut mai mulți copii, dintre care: un fiu, Lupu Bodnar (stabilit în Gălănești, Rădăuți), o fată, căsătorită Ungureanu; și, probabil, un alt fiu, căsătorit cu o fată din Marginea, Rădăuți. Sub schiță, o precizare: „Pe urmă și-au latinizat numele în Bodnărescu”.

Numele lui Lupu Bodnar este consemnat la 1768: „Fără voia lor ctitori de vatră de sat, Petre Gălan, Toader Gălan, Pavel – fiul lui Toader, Lupul Botnar – ginerele lui Petre Gălan „și tot cutul Gălăneștilor”, deci întregul cătun, pun degetul pe zăpășul întocmit de ispravnicul de Suceava, în 21 aprilie 1768, confirmând că au luat cunoștință de „porunca lui Vodă” de a se așeza în vatra satului (n.n. – Gălănești), ieșind din arături și din fânețe, dar cer păsuire, fiind așezați acolo „de câtăva vreme” (Drăgușanul). Acesta este probabil, tatăl lui Nicolae Bodnar și străbunicul lui Samson Bodnărescu.

Pintea, fost căpitan			
Lupu Bodnar căs. cu fiica lui Petre Gălan, stabilit în Gălănești		Fiică, căs. Ungureanu	Fiică căsătorită în Marginea
Nicolae Bodnar ⁶ (1777-1846), căs. cu Iliana Burciu			
Mihai Bodnar-Bodnărescu (08.10.1816-15.10.1867), căs. cu Ana, fiica dascălului Gheorghe Popescu din Horodnic			
10 copii, dintre care un fiu trebuia să fi fost tatăl lui:			
Samson Bodnărescu, căs. cu Eugenia Frangolea	Miron Bodnărescu, episcop de Lemberg	Eugen Bodnărescu ⁷ , protoereu în Dărmănești, căs. cu Veronica (Boian) Hatna	
Maria, Elena, Turel, Aristo, Ramir		Leonida Bodnărescu (19.07.1872-1944) ⁸ , căs. cu Stela Hatman	Victor Bodnărescu (1885-1940)

⁶ „Născut la 8 octombrie 1816 în satul Gălinești, comuna Voitinel, districtul Rădăuți, Mihai Bodnar era fiul lui Nicolae Bodnar și al Irinei Burciu, din Vicovul de Jos” (Iacobescu 1997: 345).

⁷ Mihai Bodnar „s-a căsătorit în 1842 cu Ana, fiica dascălului Gheorghe Popescu din Horodnic, cu care a avut zece copii – patru feciori și șase fete. Primul său fiu a fost protoiereu în Dărmăneștii Bucovinei, bunicul vestitului dascăl și cărturar Leonida Bodnărescu (1872-1945) și al vicedecanului baroului bucovinean, distinsul avocat Victor Bodnărescu (1885-1940) (Hurjui).

⁸ „Leonida Bodnărescu, fiul preotului Eugenși al presviterii Veronica, s-a născut în comuna Boian, districtul Cernăuți, la 19 iulie 1872. Era nepot de frate al scriitorului junimist Samson Bodnărescu” (Macrin 1998: 266).

Fotografia lui Samson Bodnărescu. Dintre fotografiile care îi reprezintă pe Bodnărești este cunoscută mai cu seamă cea a lui Mihai Bodnar-Bodnărescu, precum și cele ale lui Samson Bodnărescu.

Fotografie – Samson Bodnărescu (Fondul Documentar Ipotești) / Mihai Bodnar-Bodnărescu (sursă foto: Arhivele Naționale Suceava)

Câteva portrete, schițate de cei care l-au văzut/cunoscut conturează imaginea lui Samson Bodnărescu. Lui Gheorghe Panu i se arăta „înalt, slăbănog; cu ochii lipsiți de vioiciune și cam gârbovit” (Panu 1942: 47). Din amintirile elevilor săi de la Pomârla desprindem portretul lui Bodnărescu, „adus puțin de spate, slab și palid la față, cu ochii duși în fundul capului, cu privirea melancolică cu vorba blândă” (Ștefănescu 1927: 48); cu „fața lungăreață și oacheșă, încadrată de o scurtă barbă neagră; părul negru, stufos, încrețit din fire și totdeauna pieptănat în sus, îi reliefa expresiv fruntea lată și bombată de intelectual, iar ochii înfundați în orbite, aveau priviri rătăcite și melancolice de poet” (Olinescu 1927: 58).

Fotografia păstrată astăzi în Fondul Documentar Ipotești îl reprezintă pe Samson Bodnărescu în anul numirii sale ca director al Liceului din Pomârla, 1879.

Bibliografie

- Clipe 1927: *Clipe de amintire închinat lui Samson Bodnărescu cu ocazia comemorării a 25 de ani de la moartea sa*, Iași, Tip. „H. Goldner”.
- Drăgușanul: I. Drăgușanul, *Povestea așezărilor bucovinene (revăzută)*, pe https://dragusanul.ro/povestea-asezarilor-bucovinene-revazuta-galanesti/#_ftn1 (ultima consultare: 26.10.2022).
- Eminescu 1980: M. Eminescu, *Opere*. Vol. IX, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Eminescu 1989: M. Eminescu, *Opere*. Vol. XVI, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Haneș 1936: Petre V. Haneș, „Un manuscris corectat de M. Eminescu”, în *Preocupări Literare*, nr. 1, 1 ianuarie, p. 14-21.
- Hodoș 1913: Nerva Honoș, Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, Tom I, Catalog alfabetic 1820-1906, București, Librăriile Socec&Comp. și C. Sfetea.
- Hurjui: C. Hurjui, *Mihai Bodnar Bodnărescu, reprezentant al bucovinenilor în Parlamentul de la Viena*, pe <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/an-omagial/mihai-bodnar-bodnarescu-reprezentant-al-bucovinenilor-in-parlamentul-de-la-viena-163903.html> (ultima consultare: 26.10.2022).
- Iacobescu 1997: M. Iacobescu, „Mihai Bodnar-Bodnărescu (1816-1867)”, în *Analele Bucovinei*, Tom IV, 2, p. 345-352.
- Klein 1934: Karl Kurt Klein, „Biblioteca Universității din Iași”, în: *Boabe de grâu*, nr. 5, p. 256-283.
- Macrin 1998: G. Macrin, „Leonida Bodnărescu (1872-1945)”, în *Analele Bucovinei*, Tomul V, 2, p. 265-272.
- Maiorescu 1937: T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, Vol. I: 1855-1880, București, Editura Librăriei Socec.
- Monitorul 1883: *Monitorul Oficial al României*, nr. 59, vineri, 17 (29) iunie.
- Negruzzi 2011: I. Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, București, Humanitas.
- Nistor 1915: I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, București, Librăriile Socec&Comp. și C. Sfetea.
- Olinescu 1927: T. Olinescu, „Samson Bodnărescu în cadrul culturii și poeziei”, în *Clipe de amintire închinat lui Samson Bodnărescu cu ocazia comemorării a 25 de ani de la moartea sa*, Iași, Tip. „H. Goldner”, p. 58-60.

- Paicu 1968: Pavel Paicu, „Prefață”, în *Samson Bodnărescu, Scrieri*, București, Editura pentru literatură.
- Panu 1942: G. Panu, *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, Volumul I, București, „Remus Cioflec”.
- Pop 1969: Augustin Z.N. Pop, *Noi contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Popescu 1927: I. Popescu, „Un părinte sufletesc,” în: *Clipe de amintire închinat lui Samson Bodnărescu cu ocazia comemorării a 25 de ani de la moartea sa*, Iași, Tip. „H. Goldner”, p. 21-40.
- Săteanu 1932: C. Săteanu, *Figuri din „Junimea”*, București, Bucovina.
- Sbiera 1899: I.G. Sbiera, *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie. Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, Tipografia Universală R. Eckhardt.
- Bodnărescu 1881: S. Bodnărescu, „Scrisoare către Titu Maiorescu”, în *Ei l-au văzut pe Eminescu*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989, p. 281.
- Ștefănescu 1927: C.I. Ștefănescu, „În amintirea lui Samson Bodnărescu”, în *Clipe de amintire închinat lui Samson Bodnărescu cu ocazia comemorării a 25 de ani de la moartea sa*, Iași, Tip. „H. Goldner”, p. 47-49.
- Ungureanu 1977: Gh. Ungureanu, *Eminescu în documente de familie*, București, Minerva.
- Bușulenga 2021: Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu: viața, cuvânt înainte* – Dan Hăulică. Ediția a 3-a, Putna, Editura Nicodim Caligraful.

Rezumat: Articolul *Din patrimoniul Memorialului Ipotești: documente cu referire la Samson Bodnărescu* pune în evidență câteva dintre Documentele deținute de Memorialul Ipotești în Fondul său Documentar, care îl vizează, într-un fel sau altul (ca destinatar, protagonist etc.), pe unul dintre prietenii lui Eminescu – Samson Bodnărescu. Contextualizarea acestor documente – *Notă de verificare a Bibliotecii Centrale Iași, Scrisoarea lui D. Iamandi către Samson Bodnărescu, Scrisoarea lui Teodor Nica către Samson Bodnărescu, Scrisoarea Clarei Maiorescu către Samson Bodnărescu, Scrisoarea Eugeniei Frangolea-Bodnărescu către redactorul jurnalului „Deșteptarea”, Schiță genealogică Samson Bodnărescu, Fotografia lui Samson Bodnărescu* – pune în evidență, iminent, relații din epocă, relevând nume din apropierea lui Eminescu, conturând biografii și reconstituind evenimente trecute.

Cuvinte-cheie: Eminescu, Samson Bodnărescu, Eugenia Frangolea, Teodor Nica, Clara Maiorescu, D. Iamandi, corespondență.

TRADUCERI

**MIHAI EMINESCU,
INFLUENȚA AUSTRIACĂ
ASUPRA ROMÂNILOR
DIN PRINCIPATE/
THE AUSTRIAN INFLUENCE
ON THE ROMANIANS
IN THE PRINCIPALITIES¹**

Cătălin PAVEL

Lect. dr., Universitatea „Ovidius” din Constanța

Din M. Eminescu, *Opere IX. Publicistică 1870-1877. „Albina”, „Familia”, „Federațiunea”, „Convorbiri literare”, „Curierul de Iași”, București: Editura Republicii Socialiste România, 1980*

Influența aceasta, fiind mai cu samă actuală, are dezavantajul de a nu sta înaintea noastră ca un șir de fapte complinite, ca ceva rotunzit, ci ne încunjură din toate părțile, trăim sub presiunea ei, e asemenea unui demon din povești pe care îl zărești oriîncotro te-ai întoarce, din care cauză începe a ți se năzări și acolo unde nu e. Pentru a cunoaște mai bine raportul în care

This influence, for being more manifest than ever, has the drawback of not presenting itself to us as a series of full-fledged facts, something well-rounded, but rather it surrounds us on all sides so that we live under its strain. It is akin to a fairy tale demon that one sees wherever one turns, to the effect that one begins to imagine it to be even where it's not. To better understand the

---

¹ Traducerea a fost realizată în cadrul Programului de stagii pentru traducerea operei eminesciene (ediția 2021) al Memorialului Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”. Textul a fost publicat prima oară în „Swedish Journal of Romanian Studies”, vol. 5, nr. 1/2022, pp. 184-202, ca parte a articolului „History of states, history of individuals. Eminescu on Austria and the Romanian Principalities”, autori: Cătălin Pavel, Daniel Citirigă, pp. 178-202.

aceste două elemente, cel românesc și cel austriac, au trebuit să intre, vom trebui să le caracterizăm asemenea unui chimist și să stabilim proporția puterilor în joc, avantajele unuia din elemente, dezavantajul celuilalt. Ce vedem dar la cea întâi privire? Pe de-o parte un stat mare, având razimul său spiritual în culta Germanie, stăpânind sub un sceptru popoare foarte deosebite, nemulțămite cu supremația a două elemente numeric mici, un stat căruia îi lipsește condiția principală a unui stat, unitatea națională, și cu toate acestea are justiția și administrația cum se cade, negoț, industrie, ba chiar o mișcare științifică destul de însemnată.

Pe de altă parte întâlnim un popor mic a cărui populație agricolă, a cărui inteligență consistă dintr-un element omogen, dar a cărui funcții vitale sunt în mare parte împlinite de străini. În adevăr, negoțul de import și export, cel din lăuntru țării, drumuri de fier, manufactură, c-un cuvânt circulația sângelui social e împlinită de străini, și dacă întrebăm care element parazit au intrat cu sistemul său de arterii în organismul vieții noastre naționale, vom trebui să răspundem: în cea mai mare parte *cel austriecesc*. [...]

Austria există prin discordia popoarelor sale. Pentru a le ține vecinic lipite și vecinic în discordie are

relationship that Romanians and Austrians had to enter, we shall have to characterize them as a chemist does, by establishing the balance of forces brought into play, the advantages of one element, the disadvantage of the other. What do we see then, at a first glance? On the one hand, a great state, with the cultivated Germany as its spiritual foundation. This state rules under one crown over vastly different peoples, who are dissatisfied of being ruled by two peoples, comparatively less numerous, and it does not fulfill the main requirement for being a state, namely national unity. However, it enjoys proper laws and administration, as well as trade, industry, and even a rather vigorous scientific movement. On the other hand, we are dealing with a small nation, whose people of agriculturalists and whose elite consists of one homogeneous element, but whose vital functions are, for the most part, performed by foreigners. Indeed, import, export, and domestic trade, as well as railways and manufacturing, in one word, the flow of social blood, is accomplished by foreigners. If we were to ask what parasitic element has entered, with its own arterial system, the body of our national life, we shall have to respond: for the most part, *the Austrian one*. [...]

Austria endures as a result of the discord between its peoples. In order to keep them forever conjoined and forever

nevoie de un *element internațional*, fără patrie proprie, fără naționalitate, fără limbă, de un element care să fie acasă în Tirol ca și în Boemia, în Galiția ca și-n Transilvania. Acest om pur cosmopolit *per excellentiam* a fost pentru această ambițioasă Casă preotul catolic. Neavând familie, căci era neînsurat; neavând limbă, căci limba sa era o limbă moartă (cea latină); neavând patrie, căci patria sa este unde-l trimite ecclesia; neavând rege, căci regele său este Pontifex maximus, acest element încerca să unifice Austria prin religie. Pe lângă acest element s-au mai format încă unul, hibrid și stângaci, cu o fizionomie fatală: *beamterul austriecesc*. [...]

Din punct de vedere austriecesc ar fi nedrept însă de a pretinde ca Austria să ne cruțe pe noi. Pentru orice patriot austriecesc e o datorie de a deschide porțile Orientului pentru colonizarea prisosului copiilor săi și desfacerea mărfurilor sale, c-un cuvânt pentru pionirii cuceririi sale. Ar fi absurd din punct de vedere austriecesc de a pretinde ca ea s-o facă aceasta cu arma în mână, când are înainte-i o cale pacinică, nebătătoare la ochi și care nimicește pe contrariu în mod atomistic, atacând prin agenți economici nu forma statului, ci pe fiecare membru al statului în parte, care nici știe nici voiește să se sustragă de la această

antagonistic, it needs an *international element*, without a fatherland of its own, with neither nationality nor language, an element which should feel at home in the Tyrol just as well as in Bohemia, in Galicia, just as well as in Transylvania. This pure man, cosmopolitan *per excellentiam*, turned out to be the Catholic priest. Lacking a family, as he was not married, lacking a language, for his language was a dead one (Latin), lacking a fatherland, for his fatherland is wherever the ecclesia details him, lacking a king, for his king is the Pontifex maximus, this element was attempting to unify Austria through religion. Along with it, yet another took shape, hybrid and awkward, with a fatal physiognomy : *the Austrian Beamte*. [...]

From an Austrian point of view, however, it would be unfair to ask that Austria spare us. For any Austrian patriot, it is a duty to fling wide the gates to the Orient, so that its supernumerary offspring – pioneers of the conquest – can colonize it and market their commodities. It would be preposterous, from an Austrian point of view, to ask that it see to all this by dint of the military, when it can resort to a peaceful and inconspicuous means, one that destroys the enemy on an atomic level, by striking through economic agents not against the structure of the state, but against each and every member of that state individually, for they know not how to escape such

influență. [...]

[S]ă ne întrebăm fără părtinire cum întâlnim pe poporul nostru în istorie din momentul în care ea devine mai străvezie, adică de pe la începutul secolului al 14[-lea]. Îl găsim *totdeauna dezbinat înlăuntrul, dezbinat în politica sa față cu vecinii.*

O teorie filozofică a istoriei nu ne pare de prisos aicea. Popoarele nu sunt produse ale inteligenței, ci ale naturei, – aceasta trebuie stabilit. În începutul dezvoltării lor ele au nevoie de un punct stabil împrejurul căruia să se cristalizeze lucrarea lor comună, statul lor, precum roiul are nevoie de o matcă. Dacă albinele ar avea jurnale, acestea ar fi foarte *legitimiste*. Când mersul liniștit și regulat al afacerilor este lovit în centrul, în regulatorul său, treaba nu poate merge bine. Și cu toate aceste noi românii de sute de ani n-am avut altă plăcere mai mare decât a ne răsturna principii.

Alături cu această teorie fundamentală, despre stat ca așezământ al naturei și nu al rațiunii, vom trebui să-l caracterizăm răpede.

1) Istoria dinlăuntru a popoarelor este o luptă între ideea statului și individualism. Ce este individualismul? Fiecare ființă organică e pentru sine lucrul principal, semenul său lucru secundar. Dorințele și aspirațiile

influence – nor do they want to. [...]

[L]et us ask ourselves, without bias, how do we encounter our people in history, starting with the moment when its history becomes more fathomable, that is around the dawn of the 14th century. We *always* find this people *divided in its internal affairs, divided in its policy towards its neighbours.*

A philosophical theory of history does not seem out of place here. Peoples are not products of intelligence, but of nature – this ought to be established. In the early stages of their development, they need a stable point around which to crystallize their common creation, their state, just as a honey bee colony needs a queen bee. If honey bees had newspapers, they would be *legitimist* newspapers. When the smooth and regular course of affairs is struck in its core, in its pacemaker, things cannot go well. And still, for hundreds of years, we, Romanians have never had a bigger pleasure than deposing our rulers. Now, beyond this fundamental theory on the state as an institution of nature, rather than of reason, we should also offer its brief characterization.

1) The history of a people's internal affairs is a fight opposing the concept of state to individualism. What is individualism? Any organic being sets itself as its prime concern, while its neighbour is a secondary matter. The wishes and aspirations of any

oricărui individ omenesc sânt nemărginite, încât funcțiunea principală a vieții, a inimei sale este nu realizarea unei dorinți, ci dorința, voința ca atare. De acolo proverbul: toată lumea să piară, numai Manea să trăiască. Acest element e și periculos și folositor. Periculos, dacă o putere mai mare nu-i pune margini; folositor, dacă în margini legiuite el caută a-și realiza prin muncă aspirațiile sale și, precum soarele este tatăl luminei și al umbrei, tot așa individualismul este tatăl înfloririi și al decăderii, justiției și a in justiției, binelui și răului. Față cu această iluzie a inteligenței și a inimei individuale, care e cauza ca om pe om se exploatează, om pe om se nimicește, față cu acest *bellum omnium contra omnes*, un ochi mai limpede zice: Stăi! Nimicind pe vecinul tău, tu lovești în tine, căci pute-rile care exploatează natura brută s-au împușinat, *tu* ești mai sărac cu o sumă oarecare de puteri. Deci vecinul să trăiască. El produce grâu, el are trebuință de mine, eu de el, nimicirea sa ar fi o pierdere vădită pentru mine, care nu mă pot ocupa cu toate celea. Va să zică interesele individuale sânt *armonizabile*. Iată dar ideea statului: *ideea armoniei intereselor*. Dar producătorii de grâu au o țintă comună, interese comune, iată *clasa*; identitatea de interese naște o identitate de părerii: iată

human being are boundless, so that the prime function of its life and of its heart is not the fulfillment of desire, but the desire, the will as such. Hence the saying: may the world perish, as long as I flourish. This element is both dangerous and useful. Dangerous, if not reined in by a higher power; useful, if, within the realm of the law, it seeks to achieve its aspirations through work. Just as the sun engenders light and shade, individualism engenders prosperity and decadence, justice and injustice, good and evil. Confronted with this illusion of individual intelligence and soul, which is at the root of the exploitation of man by man and of the destruction of man at the hands of man, confronted with this *bellum omnium contra omnes*, a sharper wit commands: Halt! By ruining your neighbour, you undermine yourself, for when the powers tapping nature's resources diminish, it is your own power that is correspondingly impoverished. Let, then, my neighbour live. He harvests his grains, he needs me, I need him, his death would be an obvious loss for myself, for I cannot cope on my own with it all. In other words, individual interests are *harmonizable*. And that's the notion of state right there: the *notion of the harmony of interests*. Furthermore, the cultivators of wheat have a common goal and common interests, so a *class* is born. The identity of interests begets an identity of

principiile.; se cere realizarea acestor păreri în stat: iată *partida*.

Tot așa fac breslașii. Formează o clasă, au principii, sânt o partidă. În locul individualismului personal vine cel de clasă. Pentru a-și asigura cercul de exploatare ele încremenesc câteodată: iată *castele*. Nimic nu va schimba natura societății. Ea va rămânea un *bellum omnium contra omnes*, sub orice formă pacinică s-ar prezenta. Puterile în luptă se comasează, în locul indivizilor avem clase, forme superioare a aceluiaș princip, carile se luptă pentru supremație.

Statul însă, ca o formă și mai înaltă a aceluiași princip, nu vede în clase indivizi deosebiți, ci un complex de organe sociale, un individ: națiunea. Toate clasele sunt înaintea sa egal de importante, menirea sa este de a stabili armonia între ele, de a opri ca una să nu fie exploatată prea mult prin alta, căci toate trăiesc și înfloresc una de la alta și pieirea uneia condiționează pieirea mai curândă sau mai târzie a celeilalte.

2) Statul mai are și un scop *moral*. Drept va rămânea totdeauna că societatea există prin exploatarea unei clase prin alta – afară de clasa, după părerea noastră cea mai *importantă*, care exploatează de-a dreptul *natura*, care produce materiile brute. Deci pe

opinions, so *principles* are born. Such opinions must be materialized within the state, and thereby a *party* is born. Same goes for all craftsmen. They create a class, they uphold principles, they are a party. Instead of personal individualism, we witness class individualism. Sometimes, in order to safeguard their catchment area, they freeze: a *caste* is born. Nothing shall ever change the nature of society. It will remain a *bellum omnium contra omnes*, regardless of the peaceful form it may assume. Belligerent forces merge, classes are born out of individuals as superior conformations of the same principle, fighting for supremacy.

Nevertheless, the state, as an even higher form of the same principle, does not perceive classes as distinct individuals, but as an ensemble of social organs, as one individual: the nation. All classes are equally important before it, its mission being to establish harmony amongst them, to prevent excessive exploitation of one by the other. For they all live and thrive through one another, and the extinction of one brings about, sooner or later, the demise of the other.

2) The state also has a *moral* goal. It will always stand to reason that society exists through the exploitation of one class by another – save for one class, which in our view is *paramount*, the class which directly exploits *nature* and extracts raw materials. So, besides

lângă aceea că statul va îngriji ca această clasă, acești hamali ai omenirii să stea cât se poate de bine, el va căuta a deprinde și clasele superioare la o muncă folositoare, care să compenseze pe deplin sacrificiile celor inferioare. De aceea el va fi, prin o aspră organizare, contra semidoctismului, contra spoielei, contra tendinței egoistice a acestor clase de a câștiga mult prin muncă puțină, de a nu se întreba în socoteala *cui* trăiesc.

Deci societatea e câmpul schimbărilor vecinice, a luptelor pentru existență și supremație, un *bellum omnium contra omnes*, statul este regulatorul acestei lupte, el oprește ca aceste puteri egal de folositoare să nu se nimicească una pe alta. Societatea e *mișcarea*, statul *stabilitatea*.

De aceea, pentru ca lupta să poată fi purtată în margini, trebuiește o familie ale cărei interese să fie acelea ale armoniei societății, care să fie bogată când *toate* clasele sunt bogate, puternică când *toate* sunt puternice. Aceasta e dinastia – monarhul. Tot pentru că individualismul este principiul vital al naturei omenești, preferăm în privirea moștenirii legea salică și nu maioratul.

Cu totul opus acestei serii de idei este *republicanismul*. Nu vorbim de republicanismul în sens diplomatic, ci în sens social. Republica este orice stat în care o partidă, reprezentanta unei sau mai multor clase (însă nu a

seeing to it that this class, these porters of mankind, fare as good as possible, it shall seek to accustom upper classes with productive work, thus fully compensating for the sacrifices of the lower classes. Therefore, through the strictest management the state will stand against fake learning, against shallowness, against the selfish tendency of said classes to earn much through little labour, to not question *whose* expense they secure their livelihood.

To sum up, society is the province of perpetual change, of the fight for life and supremacy, that struggle of each against all. The state is the regulator of such fighting, it prevents these equally useful powers from wiping one another out. Society is *movement*, state is *stability*.

Therefore, so that the fighting can be done within limits, a family is needed, whose aim should be societal harmony, a family that is rich when *all* classes are rich, strong when all are strong. This is the dynasty – the monarch. Also on grounds that individualism is the vital principle of human nature, we prefer, with respect to inheritance rights, the Salic Law, rather than the primogeniture.

Nothing could be farther from this series of notions than *republicanism*.

It is not meant here republicanism in a diplomatic sense, but in a social sense. A Republic is any state wherein a party, representing one or several classes (but

tuturor), poate să ajungă la stăpânire. [...] not *all* classes), can get to rule. [...]

[D]e aceea se vor vedea în toată omenirea două mari serii de idei, două tabere, aceea a individualismului, sistemul liberal, și aceea a armoniei intereselor, a statului ca o unitate absolută, a monarhiei juridice. Libertatea e libertatea de a exploata, egalitatea e egalitate de a deveni tiran ca și vecinul meu, fraternitatea – un moft ilustrat prin guilotină. Să cercetăm în zigzag ideea libertății. [...] [T]wo great schools of thought are discernible throughout history: the side of individualism, that is the liberal system, and the side of the harmony of interests, of the state as absolute unity and of the juridical monarchy. Freedom is freedom to exploit, equality is equality to become a tyrant just like my neighbour, fraternity – a whim illustrated by the guillotine. Let us quickly probe into the idea of freedom. [...]

Să venim la republicele române care, ca și cele antice, trăiau prin exploatarea sclavilor și a țăranilor, unde Domnul era cu mâinele legate și cel întâi între egali – *primus inter pares* – unde o clasă stăpânea totul. Vodă, adică statul, putea să zică da, Hîncu zicea ba și pe-a lui Hîncu rămânea. Să vedem cum libertatea, când nu pornește din armonia intereselor, ci din individualism, nimicește clasele sociale și în urmă și statul; cum, prin înmulțirea neamului lui Hîncu, influența economică a Austriei devine distructivă și cum sub ea abia Hîncul își deschide ochii, se sparie de câte vede și nu știe de unde vin relele, nu știe că vin din *ba* al lui. De aceea să privim împrejurimile în care s-au dezvoltat românii, ca să pricepem și mai bine organizarea lor

Coming now to the Romanian Republics, they, just as the ancient ones, lived through the exploitation of slaves and peasants. There, the Prince had his hands tied and was the first among equals – *primus inter pares* – and one class ruled everything. The ruler, that is, the state, could say yea, [boyar] Hîncu said nay, and nay it was. Let us see how freedom such as does not derive from the harmony of interests, but from individualism, dismantles social classes and, ultimately, the state itself. How, as Hîncu's breed filled the earth, Austria's economic influence became destructive, and how only then these Hîncus open their eyes, are scared by what they see, and do not know where the evil comes from, not realizing that it all comes from that *nay* of theirs. Therefore let us take a look at the circumstances in which the Romanian

putredă de stat. Noi am trăit sub influența dreptului public a unui popor republican, în sensul antic al cuvântului – *respublica Poloniae*. Cetățenii acestui stat era egali; fiecare din ei era statul polon în persoană. [...]

Să facem oarecum o sumă a acestei stări de lucruri și să vedem cum se dezvoltă din ea suma de astăzi. Ce era în țară la 1820?

Boierii mari.

Boierii mici slujbași.

Țăranii iobagi, cari stau sub ocrotirea acestora, fiind oamenii lor.

Clerul laic și monastic.

Aceștia nu stăteau sub autoritatea statului.

Erau clase ale Evului Mediu, administrate de ele înșile. Boierul era aproape autocrat pe moșia sa. Numai în grave cazuri penale – și nici atunci nu tocmai – intervenea justiția statului.

Cine rămânea să fie administrat de stat? Două elemente neatârinate:

1) răzășul, 2) negustorul și breslele.

Deci vedem că existau două clase neatârinate, una *țăărănească, ieșită din războiniciei împrăștiată*, alta *burgeză*.

Aceștia nu erau oamenii nimănui.

Istoria celor din urmă 50 de ani, pe care mulți o numesc a regenerării naționale, mai cu drept cuvânt s-ar putea numi istoria nimicirii răzeșilor și breslașilor. Nimicindu-se

state developed, to grasp even better its rotten organization. We lived under the influence of the public law of a Republican people, in the ancient sense of the word – *respublica Poloniae*. The citizens of this state were equals: each of them was the Polish state itself. [...]

Let us attempt to summarize the past situation and see how the present situation is an outcome thereof. Who was in this country back in 1820?

Grand boyars.

Lesser boyars.

Serfs, which were under their protection, since they belong to them.

Secular clergy and hieromonks.

These were not under the authority of the state.

They were classes of the Middle Ages and were self-administered. The boyar was almost an autocrat on his estate. Solely in serious criminal cases – and not even then fully – could state justice intervene.

Who was left to be administered by the state? Two autonomous elements: 1) the yeomen 2) the merchants and the guilds.

We realize, then, that there were two autonomous classes, one being *the peasantry, issued of the soldiers with bounty land*, the other being *the bourgeoisie*.

All these were their own men. The history of the past 50 years, which many call the history of national regeneration, could be more adequately labeled the history of the destruction of yeomen and

însă talpa țării, era neapărat ca și stâlpii să cadă. Au căzut și boierii. O clasă este într-un popor un factor al armoniei societății, de aceea rău este c-au căzut răzășii, rău c-au căzut breslele, rău c-au căzut boierii. Căci se vor vedea urmările. Se va vedea cum influințele străine găsesc în falangele naționale goluri din ce în ce mai simțitoare, cum funcțiile vieții economice degenerază, cum arterii străine intră în corpul nostru social, cum dispar clasele pozitive ale Moldovei, om cu om, clasă cu clasă, cum pământul românesc devine un teren de exploatare pentru industria străină și proletariatul indigen. [...]

În genere toată societatea secolului al XVI și al XVII se poate caracteriza scurt: *Datoria se preface în drept*. Noi la începutul veacului acestuia am fost încă în veacul al XVII. Datoria de a fi slujbaş al țării – o datorie foarte grea și periculoasă sub domniile vechi – devine un *drept* de a sluji țara, dacă vrea ea sau dacă nu vrea. Și acești îndreptățiți de a o sluji se înmulțesc din zi în zi, căci toate izvoarele de puteri ale societății curg spre un singur punct, spre acest privilegiu, părăsind vechea și neatârnată lor albie. Negustorul vrea să fie boier, țăranul – fecior boieresc, boierul mic – boier mare, boierul mare –

of craftsmen.

But with the destruction of the country's foundation, its pillars could not but fall. Boyars fell, too. A class is, within a people, a factor of societal harmony, and therefore it is bad that the yeomen collapsed, that the guilds collapsed, that the boyars collapsed. Consequences will indeed make themselves felt. It will be felt how foreign influences find within the defenses of the nation ever wider entry points, how the functions of economic life deteriorate, how foreign arteries infiltrate our social body, how Moldavia's positive classes disappear, person by person, class by class, how Romanian soil becomes a land to be exploited by the foreign industry and the indigenous proletariat. [...]

Generally speaking, the entire society of the 16th and the 17th centuries can be briefly characterized as follows: *Duty becomes a right*. At the beginning of this century we still found ourselves in the 17th century. The duty to serve the country – a very burdensome and dangerous duty under previous rulers – becomes the *right* to serve the country, whether the country wants it or not. And those entitled to serve multiply by the day, for all streams of strength in the society, relinquishing their old, independent beds, now flow towards just one haven, towards privilege. The merchant wants to be a boyar, the peasant, a boyar's foreman, the petty boyar – a grand boyar, the grand boyar –

domn. [...]

Dar prin această grămadire la porțile privilegiilor și ale slujbelor rămân goluri economice pe care le umple un element străin – *evreii*. [...]

Pe când în statele vecine domnea un binefăcător absolutism, care deprindea popoarele la o muncă regulată, la noi Vodă era cu mâinile legate, temându-se vecinic de plângeri la Poartă și de răsturnare. Să vorbim drept – se poate pretinde de la un om să fie mai mult decât om? Când domnul nu e pus afară de orice controversă, ce devine el decât o simplă persoană care își căuta de interesele sale. Într-o țară unde fiecare zice: „chacun pour soi” și „après moi le déluge” – ce să zică domnul decât tot atâta... Și pe când puterea statului român scădea – se urca ce? – *puterea consulatelor*. Casa unui consul devenise o adevărată cetate.

De aici înainte într-o societate a nestabilității se va vedea cum orice lege organică a țării introduce elemente de nestabilitate. Regulamentul organic, mult lăudat și cu drept cuvânt pentru unele părți ale sale, cuprinde o mică dispoziție, nebăgată în seamă și totuși distructivă; boierul are voia de-a alunga oricând de pe moșiile sale și din vatra strămoșească pe țăranul iobag. Invaziile rusești aduc jocul de

a prince. [...]

But by swarming around the gates of privileges and positions, they left behind economic gaps, filled by an alien element: *Jews*. [...]

While neighbouring states were ruled in a beneficial absolutist manner, accustoming peoples to regular work, our Prince had his hands tied by the permanent dread of complaints lodged with the Sublime Porte and of being deposed. Let us be frank: can it be asked of a man to be more than a man? Unless the Prince is placed outside the reach of any controversy, what becomes of him if not an average individual looking out for his own interest? In a country where everyone says “chacun pour soi” and “après moi le déluge” – how can the ruler say any different... And as the power of the Romanian state waned, what increased? *The power of the consulates*. The house of a consul had become a whole city.

From now on, in a society of instability, we shall see how any of the country's organic laws introduces elements of instability. The Organic Regulation, much praised – and where certain parts of it are concerned, rightly so – includes a certain stipulation, tiny and inconspicuous, yet harmful: the boyar was permitted at any time to chase serfs from his estates and from their hearth and home. The Russian invasions brought with them the card games. In a

cărți. Într-o societate în care munca ar fi fost lucrul principal jocul de cărți n-ar fi fost nimic – într-o societate de privilegiați, fără nici o treabă, care căuta să-și omoare vremea, jocul de cărți a trebuit să fie destructiv – un element de nestabilitate în averea oamenilor. După ocupația rusască vine un domn foarte inteligent, cu un rar simț istoric, dar care, pus în această societate nestabilă ca năsipul pustiilor, caută să-și asigure poziția personală. În locul boierilor mari, care-i cereau scaunul, el deschide o poartă mare boierilor mici, foștilor comiși, foștilor vătăji de moșie sau fiilor lor. Grămădirea la porțile privilegiului devine din ce în ce mai mare, aspirații la posturi se înmulțesc într-una – oamenii care nu știau decât arta scrierii și a cetirii, pe care în țările civilizate le știe fiecare, acești oameni se înmulțesc pe zi ce merge, cancelariile gem de practicanți fără plată, și în schimbul vechei clase boierești avem o nouă clasă, care n-o compensează de fel pe cea veche, clasa *scribilor*.

Această clasă se îmflă rânduri, rânduri, recrutându-și membrii din fiii clerului laic, din slugile foștilor boieri și fiii acestor slugi, din negustorii retrași și din fiii acestor negustori, mișcarea merge crescând, clasa de mijloc a pierit, ea s-a schimbat într-o clasă de proletari ai

society where labour were paramount, card games would have been of no consequence – but in a society of the privileged, untroubled by labour, seeking to kill time, card games were going to be nothing if not destructive – a factor of instability for people’s wealth. After the Russian occupation, there came a very astute Prince, with an uncanny historical sense. But he, faced with a society as erratic as the desert sand, chose to only tend to his personal position. He opened wide the gates not to grand boyars, who demanded his resignation, but to petty boyars instead, to former equerries, former bailiffs, and their sons. Those aspiring to positions multiplied constantly, crowding ever more the gates to privilege – people whose only claim to fame was that they could read and write, something that in a civilized country would apply to any man on the street. These people become more numerous by the day, chanceries are chock-full of unpaid interns, and where we once had the old boyar class, now there’s a new class, in no way compensating for the old one: the class of *scribes*.

This class swells like a wave, recruiting its members from amongst the sons of the secular clergy, the valets of former boyars, and the sons of these valets, the retired merchants and their sons. This gathers momentum, while the middle class is defunct. Or rather, it changed suddenly into a class with no positive

condeiului, fără nici o însemnătate pozitivă în stat, fără nici o însemnătate pentru nație, o clasă de turburători de meserie.

Tot în această vreme se exterminază prin procese nedrepte clasa răzășească, tot în această vreme răzeșiile vechi devin moșii de privilegiați mici și, pe când un boier care avea 10.000 de fălci apăsa foarte ușor asupra supușilor săi, unul care are 300 apasă foarte greu asupra satului. Desfacerea parțială a latifundiilor înmulțește numărul clasei feudale, apăsarea devine atomistică, țăranul începe a sărăci și a da înapoi. Aceasta merge crescând și disoluțiunea claselor pozitive crește, crește – crește și azi.

E greu de a espune o idee fundamentală cu ramificațiile ei așa încât să deie un tablou unitar. Ideea există toată implicite în cap, dar spre a o espune ne servim de cuvinte, de șiruri ce au început, au un sfârșit. De aceea voi ilustra prin fapte aceste teorii. [...]

Un mic bulgăr de omăt căzând din vârful unui munte se face din ce în ce mai mare, rupe cu el copacii codrilor, strică ogoarele, astupă un sat. Un mic sâmbure greșit în organizația societății, în viața economică crește și îngroapă o națiune. Ne mirăm cu toții de mulțimea crâșmelor în țara noastră,

significance within the state, with no significance for the nation, a proletariat of the pen, tantamount to a class of professional agitators.

Also during this time the yeomen class was liquidated through rigged trials, while ancient yeoman land turned into landed estates for those granted small privileges. And, where a boyar with 40,000 acres put only a light pressure on each of his subjects, one with 1,000 almost crushes the village. The partial fragmentation of latifundia leads to the proliferation of the feudal class, the pressure becomes atomistic, the peasant class, gradually impoverished, declines. The process accelerates and the dissolution of positive classes increases, increases – increases to this day.

It is hard to expound a fundamental idea in its ramifications while maintaining the unity of the picture. The idea in implicit form exists as a whole in the mind, but in order to present it we resort to words, strings bounded by an incipit and a finis. For this reason I will illustrate these theories through facts. [...]

A tiny snowball rolling down from the top of a mountain will become larger and larger, uprooting the trees, destroying the crops, covering up a village. A tiny rotten kernel in the fabric of society, in its economy, will grow and bury a nation. We are all astounded that taverns are legion in our country, that the Jews are so many. The cause is the

de mulțimea judanilor, cauza e mulțimea rachiului, mulțimea velnițelor, dar oare această mulțime de unde vine? Sub domnia turcească au existat micul sâmbure, o dispoziție de export. Exportul grânelor era oprit. Prin urmare grânele neconsumate trebuiau prefăcute în obiect exportabil – în vite. S-au combinat lucrurile. Velnița consuma prisosul și da hrană vitelor. Velnița producea rachiul, rachiul trebuia consumat și era mult. S-au făcut multe crășme. Pentru acestea trebuiau crășmari. S-au adus mulți evrei și proprietarul impunea fiecărui din supușii săi de a lua atâta rachiul pe an. Unele plăți pentru muncă se făceau în rachiul. S-au introdus exportul într-adevar, însă velnițele au rămas; în locul grânelor s-au luat cartofii, căci rachiul devenise o trebuință și această trebuință cerea împlinire. Care a fost rezultatele ei? O populație nesănătoasă, fără energie de caracter, fără energie economică, care își vinde munca pe băutura, o populație în care mortalitatea crește în mod înspăimântător, iar sudoarea mânelor ei se capitalizează în mâinile unui element fără patrie, fără limbă, fără naționalitate... Nu e de mirat că influența austriacă e mare. [...]

De toate dezastrele vecinilor noștri noi nu ne-am folosit decât spre a ne răsturna domnii. [...] Cu cât deveneau mai mulți aspiranții la

abundance of brandy, the abundance of stills. But how do we account for such abundance? The Turkish rule saw appear that tiny kernel under the guise of a provision concerning exports. The export of grain was prohibited. Unused grain had therefore to be turned into something exportable – cattle. Things got sorted out. The still used up the surplus and fed the cattle. The still produced brandy, the brandy needed to be imbibed, and there was a lot of it. Lots of taverns opened. They needed tavern keepers. *Lots of Jews* were brought in and the landowner forced each and all of his subjects to purchase a specific amount of brandy annually. Certain payments for labour were made in brandy. Exportation did resume eventually, but the stills remained. Instead of grain, potatoes were used, for brandy had become a need and this need had to be fulfilled. What were the results? An unhealthy population, with no grit in its personality, with no economic vitality, selling its labour for booze, a population whose mortality increases alarmingly, while the sweat of its brow is capitalized in the hands of a stateless element with neither language nor nation... No wonder the Austrian influence looms large. [...]

We only used our neighbours' debacles as an opportunity to depose our rulers. [...] As those aspiring for privileges and positions became more numerous, they

privilegii și posturi, cu atât cereau lărgirea privilegiilor, lărgirea libertății pe conta puterii statului, până ce am ajuns la constituție, care dă într-adevăr tuturor acestor aspiranți și numai acestora, precum voi arăta, o egalitate de drepturi fără datorii și proletarii de scribi au pus mâna pe țările românești. Fiecare constituție, ca legea fundamentală a unui stat, are drept corelat o clasă mai cu samă, pe care se întemeiază. Corelatul constituțiilor statelor apusene este o clasă de mijloc, bogată, cultă, o clasă de pătriciani, de fabricanți, industriași care văd în constituție mijlocul de a-și reprezenta interesele în mod adecuat cu însemnătatea lor, – la noi legea fundamentală nu însemnează decât egalitatea pentru toți scribii de a ajunge la funcțiile cele mai nalte ale statului. De aceea partidele noastre nu le numesc conservatoare sau liberale, ci – oameni cu slujbă: *gubernamentali*, oameni fără slujbă: *oposiție*. De acolo vecinica plângere că partidele la noi nu sunt partide de principii, ci de interese personale; și principiile sunt interese – dar interesele unei clase pozitive, clasa pozitivă a proprietății teritoriale, *tory* conservativ; clasa negustorilor și-a industrialilor, *wygs*; clasa lucrătorilor, *socialiștii*. Unde sunt la noi aceste clase pozitive? Aristocrația istorică – și ea trebuie să fie totdeauna istorică pentru a fi

increasingly demanded the extension of their liberties and clout to the detriment of the state's might. This is how ultimately the Constitution permitted indeed to all these wannabes, and to others, as will be shown below, equal rights sans the duties, and how the proletariat of scribes seized in its grasp the Romanian Principalities. All constitution, as the fundamental law of the state, has as its correlative a certain class, more than any other, to use as foundation. The correlative of Western states' constitutions is a middle class that is rich and cultivated, a class of patricians, manufacturers, and industrialists who regard the constitution as a means to promote their interests in a manner commensurate with their importance. But to us the fundamental law only codifies equality for all scribes to rise through the ranks to the highest positions in the state. For this reason, we do not label our parties *conservative* or *liberal*, we label people with a post, *government's men* and people without a post, *the opposition*. Hence the permanent complaint that our parties are not parties of principles, but of personal interests. Principles, too, could be interests, but the interests of a positive class: the positive class of landed property, the conservative *Tories*; the class of merchants and industrialists, *Whigs*; the working class, socialists. Can we boast such positive classes? Our historical aristocracy – and it must always be historical in order for

importantă – au dispărut aproape, clasa de mijloc pozitivă nu există, golurile sunt împlinite de străini, clasa țăranilor e prea necultă și, deși singura clasă pozitivă, nimeni n-o pricepe, nimeni n-o reprezintă, nimănui nu-i pasă de ea.

Ne mai rămâne o singură clasă pozitivă, pe al cărui spate trăim cu toții – țăranul român. Să vedem acum cum ne silim din răputeri de a o nimici și pe aceasta cum am nimicit pe celelalte și, împreună cu ea, statul și națiunea.

Să nu uităm un lucru – toată activitatea unei societăți omenești e mai mult ori mai puțin o activitate de lux, numai una nu: producerea brută care reprezintă trebuințele fundamentale ale omului. Omul, în starea sa firească, are trebuințe de puține lucruri: mâncarea, locuința, îmbrăcămintea. Aceste pentru existența personală. De aceea o nație trebuie să îngrijească de clasele care produc obiectele ce corespund acestor trebuințe. Românul care mânca limbi de privighetoare se putea hrăni și cu pâine, dar fără aceasta nu putea; el purta purpura, dar îi trebuia postav; locuia în palat, dar îi trebuia casă. Oricât de modificate prin lux ar fi aceste trebuințe, ele sunt în fond aceleași. Producătorul materiei brute pentru aceste trebuințe este țăranul. De acolo proverbul francez: *Pauvre*

it to be of importance – has almost disappeared, a positive middle class is lacking, the gaps are filled by foreigners, the peasantry is too uncultivated, and, despite being our one positive class, nobody understands it, nobody represents it, nobody cares about it.

The only positive class, then, that we are left with – the one on whose back we all live – is the Romanian peasantry. Let us see now how we strive to dismantle at all costs this class as we dismantled all others, and, with it, the state and the nation.

We should not forget one thing – all activities in a human society are more or less a luxury, except for one: the production of raw materials to satisfy man's basic needs. For man, in its natural state, only needs a few things: food, shelter, clothing. Wherewithal for a personal existence. That is why a nation must look after the classes which produce the objects fulfilling those needs. The Romanian who used to eat nightingale tongues could also eat bread, and it is bread he could not do without; he wore purple, but could not do without broadcloth; he lived in a palace, but could not do without a house. No matter how much luxury alters such needs, they remain fundamentally the same.

The suppliers of raw materials for these needs are the peasants. Hence the French saying: *Pauvre paysan, pauvre pays — pauvre pays, pauvre roi*. Their

paysan, pauvre pays – pauvre pays, pauvre roy. Aceasta este într-o țară clasa cea mai pozitivă din toate, cea mai conservatoare în limbă, port, obiceiuri, purtătorul istoriei unui popor, nația în înțelesul cel mai adevărat al cuvântului.

Cum am tratat noi pe acești țărani? Am clădit un aparat greoi și netrebnic pe spatele sale, aparat reprezentativ cum îl numim, și care nu-i decât pretextul de a crea din ce în ce în mai multe posturi, plătite tot din punga lui, direct sau indirect.

Într-o țară care n-are export industrial țăranul muncește pentru toți: sigur și necontestabil. Dantela de Bruxelles, galonul de pe chipiul generalului, condeiul de fier cu care scrim, chibritul cu care ne aprindem țigara, toate ne vin în schimbul grâului nostru și acest grâu îl produce numai țăranul; grâul e productul muncii *sale*.

Cu cât mai mulți indivizi se sustrag de la producerea brută, cu atât mai mulți trăiesc pe sama aceleiași sume de oameni. Ce este consecuența?

Este că acel om sau nu va mai fi în stare să ne susție, sau va trebui ca, cu același timp și cu aceleași puteri, să producă mai mult. Va trebui sau să piară sau să se cultiveze și să lucreze cu mașina. Care-i cazul nostru? El nu s-a cultivat. Țăranul nostru e acelaș ca și înainte de cincizeci de ani, dar sarcina ce o poartă e înzecită. El poartă în spatele lui: câteva mii de

class is the most beneficial of all, the most conservative in language, garb, and customs, it is the bearer of a people's history, the very nation in the truest sense of the word.

How did we treat these peasants? We built a clumsy and vile apparatus at their expense, a representative apparatus as we call it, which is only a ploy for opening up ever more offices, paid for out of their pocket, directly or indirectly. In a country with no industrial export, the peasants work for everybody: an incontrovertible fact. The Brussels lace, the bar on the general's kepi, the steel nib we write with, the matches we light our cigarettes with, all come in exchange for our wheat, and this wheat is produced solely by peasants. The wheat is the product of *their* labour.

The more numerous the people dodging productive work, the more numerous those living at the expense of just one category of people. What obtains from this? That one category will either grow unable to sustain us, or will be forced to produce more with the same time and resources. It will have to either perish or to invest in education and resort to mechanization. Does this apply to us? Our peasant did not invest in education. He is the same as he was half a century ago, but the burden he bears has increased tenfold. Piggybacking on him are several thousand landowners (at the beginning of the century, a few dozens),

proprietari (la începutul secolului câteva zeci), mii de angajați (în începutul secolului câteva zeci), sute de mii de evrei (în începutul secolului câteva mii), zeci de mii de alți supuși străini (în începutul secolului câteva sute).

Pe atunci țăranul nostru creștea mai cu samă vite, era păstor. Această muncă ușoară se potrivea cu regimul aspru, cu posturile sale lungi, cu traiul său simplu. Azi muncește toată vara ca să-și plătească dările, trăiește mult mai rău decât atunci și se stinge. Mor o sută și se nasc în locul lor 60. Și aceasta nu e o veste de senzație – ci adevărul. Față c-o asemenea stare de lucruri, față cu o țară care se depopulează se înțelege că influența austriacă economică va trebui să propășească răpede și să umple golurile noastre cu prisosul populației sale. Meserie și negoț, parte din arendași, parte din proprietari, proprietatea fonciară orășenească e străină. În orașul Iași abia a treia parte a populației sunt supuși românești. Și asta merge crescând.

Vecinătatea Austriei e omorătoare pentru noi dacă nu ne vom trezi de cu vreme și nu vom arunca la naiba toți percepătorii, subpercepătorii, sub-sub-percepătorii, dacă nu vom descărca pe țăran și nu-i vom asigura

thousands of employees (at the beginning of the century, a few dozens), hundreds of thousands of Jews (at the beginning of the century, a few hundreds), tens of thousands of other foreign subjects (at the beginning of the century, a few hundreds).

Back in the day, our peasants mainly used to farm livestock, they were shepherds. This easy work matched their harsh regimen, their prolonged fasting, their simple way of life. Nowadays they work all summer to pay their taxes, their life is much worse off, and they wane away. A hundred die and sixty are born to take their place. This is not sensational headlines, just the truth. Faced with this state of affairs, faced with a country whose population is depleting, it is self-understood that Austria will have to increase its economic influence rapidly and fill up our voids with the surplus of its population. Our craftsmen, our merchants, some of the leaseholders, some of the landowners, the owners of urban real estate are all foreigners. In the city of Jassy, a mere third of the population are Romanian nationals. And the situation worsens.

The proximity of Austria is devastating for us, unless we wake up soon and send to hell all tax collectors, their assistants and those assisting them, unless we unburden the peasants and ensure their unhindered development, unless we

o dezvoltare liniștită, dacă nu ne vom hotărâ să nu purtăm nici un product străin pe noi, precum au făcut ungerii în vremea absolutismului.

Răul deci e înlăuntru. Nestabilitatea este cauza căderii proprietății mari teritoriale, căderea acesteia e strâns combinată cu căderea breslelor, și aceste clase au format în disoluțiune o clasă de proletari care trebuiește deprinsă la muncă. Nu dreptul public, ci păstrarea naționalității noastre e lucrul de căpetenie pentru noi și ar fi mai bine să nu alegem deputați decât să piară nația românească. Dacă n-am avea vecinic influențe străine precum le avem, dacă am fi în Spania, atuncea ne-am sparge capetele unul altuia până s-ar așeza lucrurile. Dar acest lux de revoluțiuni sociale nu ni este permis nouă, a căror stat e vecinic o cestiune. De aceea ne trebuiesc trei lucruri:

Stabilitatea, adică guvern monarhic, ereditar, mai mult ori mai puțin absolut;

Muncă, adică escluderea proletarilor condeiului de la viața publică a statului și prin asta silirea lor la o muncă productivă.

Economia, adică dreapta cumpănire între foloasele aduse de cutare cheltuială și sacrificiile făcute pentru ea; aceasta atât în economia generală a statului cât și în cea individuală. Altfel am avea a alege între domnia austriacă și cea rusească. Sub cea

decide to not wear anything manufactured abroad, the way the Hungarians did under the absolutist rule.

The evil is, therefore, within. The instability is the cause for the demise of the large estates, their demise being directly related to the demise the guilds. These classes formed, upon shattering, a class of the proletariat which needs to be accustomed to labour. Not public law, but safeguarding our nation is paramount to us and it would be best to not elect deputies, than for the Romanian nation to perish. If we hadn't always suffered from foreign influences, as we had, if we were in Spain, then we would crack one another's skulls open until everything would be settled. But we cannot afford the luxury of social revolutions, since our state is always in question. Therefore what we need are three things.

Stability, that is a monarchic and hereditary government, more or less absolutistic.

Labour, that is, the exclusion of the proletariat of the pen from the state's public life, and their obligation to engage into productive labour.

Economy, that is, a proper weighing of the benefits brought by a particular expenditure against the sacrifices that it entails; and this both in the general economy of the state and in the individual economy. Otherwise, we would have to choose between the Austrian rule and the Russian rule.

dintâi evreii ar intra în sate în număr mai mare decât astăzi, țărani ar deveni servii lor, moșiile ar fi cumpărate de societăți de capitaliști, colonizate cu nemți, iar nația redusă la proletariat. – În cazul al doilea un ucaz ar șterge limba din biserică și stat, țăranul ar trăi mai bine, însă sub condiția ca să se rusifice; care din noi cum ar scrie, acolo i-ar îngheța mucu condeiului; iară cei mai curajoși ar mări pohodul na Sibir, fără judecată, prin ordin administrativ – administiwnym poriadkom.

Under the former, Jews would enter the villages in larger numbers that today, peasants would become their serfs, estates would be purchased by associations of capital owners and colonized by Germans, while the nation would be reduced to proletariat. Under the latter rule, an ukase would wipe away the language from Church and state alike, peasants would fare better, but under the condition that they Russify; should any of us dare to write, their pen would freeze on the spot; while the braver amongst us would be sent marching to Siberia, without a trial, pursuant to an administrative order – administiwnym poriadkom.

MIHAI EMINESCU
SĂRMANUL DIONIS /
JADNI DIONIS¹

(Traducere în limba sârbă, fragment)

Đura MIOČINOVIĆ
Master în arte, traducător, Belgrad

SĂRMANUL DIONIS

În fața locuinței lui Dionis se ridică o casă albă și frumoasă. Dintr-o fereastră deschisă din catul de sus el auzi prin aerul nopții tremurând notele dulci ale unui clavir și un tânăr și tremurător glas de copilă adiind o rugăciune ușoară, pare că parfumată, fantastică. El își închise ochii ca să viseze în libertate. I se păru atunci că e într-un pustiu uscat, lung, nisipos ca seceta, deasupra căruia licărea o lună fantastică și palidă ca fața unei virgine murinde. E miază-noapte. Pustiul tace, aerul e mort și numai suflarea lui e vie, numai ochiul lui e viu, pentru ca să vadă pe un nor de argint, în naltul cerului, un înger alb, îngenuncheat, cu mâinile unite, care cânta o rugăciune divină,

JADNI DIONIS

Naspram Dionisovog stana dizala se lepa, bela kuća. Kroz jedan otvoreni prozor na gornjem spratu on začu kroz noćni vazduh kako trepere slatke note klavira i mladi drhtavi glas devojke kako izgovara laku molitvu, kao parfimisanu, fantastičnu. On zatvori oči da bi slobodno sanjao. Učinilo mu se tada da je u nekoj suvoj, dugačkoj pustinji, peščanoj kao suša, iznad koje je svetlucao fantastični bleđi mesec poput lica device koja umire. Ponoć je. Pustinja ćuti, vazduh je mrtav i samo je njegov dah živ, samo je njegovo oko živo, da bi videlo srebrni oblak, u visini nebeskoj, belog anđela, na kolenima, sklopljenih ruku, koji peva božansku, duboku, potresnu

---

¹ Traducerea a fost realizată în cadrul Programului de stagii pentru traducerea operei eminesciene (ediția 2022) al Memorialului Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”.

adâncă, tremurătoare: rugăciunea unei vergine. Întredeschise ochii și văzu prin fereastra arcată și deschisă, în mijlocul unui salon strălucit, o jună fată muiată într-o haină albă, înfiorând cu degetele ei subțiri, lungi și dulci clapele unui piano sonor și acompaniind sunetele ușoare a unor note dumnezeiești cu glasul ei dulce și moale. Părea că geniul divinului brit Shakespeare expirase asupra pământului un nou înger lunatic, o nouă Ofelia. Închise iar ochii până ce, recăzut în pustiul cel lung, palatul alb se confundă cu nourul de argint și juna fată cu îngerul în genunchi. Apoi, strângând ochii silit și tare, a înecat visul său în întuneric, n-a mai văzut nimic, ci auzea dispărând, ca o suvenire întunecată, rugăciunea unei vergine. Muzica încetase de mult și el, cu totul în prada impresiunii sale, ținea încă ochii strâns închiși. Când se deșteptă din reveria sa, fereastra de sus a palatului era deschisă, în salon întuneric și sticlele ferestrei străluceau ca argintul în alba lumină a lunii. Aerul era blând și văratic, iar razele lunii, pătrunzând în camera lui Dionis, izbeau fața sa palidă și umpleau sufletu-i plin de lacrimi c-o nespusă melancolie. „Da – repetă el încet ideea lui fixă – sub fruntea noastră e lumea – acel pustiul întins – de ce numai spațiul,

molitvu: molitvu jedne device. On napola otvori oči i vide kroz lučni otvoreni prozor, usred sjajnog salona, mladu devojku u beloju haljini, kako draži svojim tankim, dugačkim i slatkim prstima dirke zvučnog klavira i prati lake zvukove božanskih nota svojim milim i mekim glasom. Izgledalo je kao da je genije božanskog Britanca Šekspira izdahnuo na zemlju jednog novog mesečevog anđela, jednu novu Ofeliju. On ponovo zatvori oči dok se, ponovo pao u onu dugačku pustinju, bela palata nije izmešala sa srebrnim oblakom i mlada devojka sa anđelom na kolenima. Zatim je, stiskajući oči silno i snažno, utopio svoj san u mrak, više nije video ništa, nego je čuo kako nestaje, kao mračna uspomena, molitva jedne device. Muzika je odavno prestala, a on je, zapljenjen svojim utiskom, još držao oči čvrsto zatvorene. Kad se probudio iz svog sanjarenja, gornji prozor palate je bio otvoren, u salonu je bio mrak i prozorska stakla su svetlucala kao srebro na beloju mesečevoj svetlosti. Vazduh je bio plavušast i letnji, a mesečevi zraci koji su prodirali u Dionisovu sobu, udarali su u njegovu bledu lice i punili mu dušu punu suza neizrecivom melanhelijom. „Da – ponovi on polako svoju fiks-ideju – pod našim čelom je svet – ta prostrana pustinja – zašto ne i prostor, zašto ne i

de ce nu timpul, trecutul”. Privi din nou la painjinișul de linii roșii – și liniile începură a se mișca. El puse degetul în centrul lor – o voluptate sufletească îl cuprinse – mai întâi i se păru c-aude șoptirea acelor moșnegi bătrâni care, pe când era mic, îi povesteau în timp de iarnă, ținându-l pe genunchi, povești fantastice despre zâne îmbrăcate în aur și lumină, care duc limpedea lor viață în palate de cristal – și pare c-a fost ieri, ieri pare că-și încâlcea degetele în barba lor albă și asculta la graiul lor înțelept și șoptitor, la cumiștia trecutului, la acele vești din bătrâni. El nu se mai îndoia... de o mână nevăzută el era tras în trecut. Vedeă răsărind domni în haine de aur și samur, îi asculta de pe tronurile lor, în învechitele castele, vedeă divanul de oameni bătrâni, poporul entuziast și creștin undoind ca valurile mării în curtea Domniei – dar toate erau încă amestecate.

Și liniile semnului astrologic se mișcau cumplit ca șerpi de jăritic. Tot mai mare și mai mare devenea painjinul.

– Unde să stăm? auzi el un glas din centrul de jăritic al cărții.

– Alexandru cel Bun! putu el șopti cu glasul apăsător, căci bucuria, uimirea îi strângea sufletul și... încet, încet painjinișul cel roș se lărgi, se diafaniză și se prefăcu într-un cer rumenit de apunerea

vreme, proșlost”. On ponovo pogleda paučinu od crvenih linija – i linije počеше da se kreću. On stavi prst u njihov centar – obuze ga neka duševna čar – najpre mu se učinilo da čuje šaputanje onih staraca koji su mu, kad je bio mali, zimi pričali, držeći ga u krilu, fantastične priče o vilama obučenim u zlato i svetlost, koje vode svoj bistri život u kristalnim palatama – i kao da je to bilo juče, kao da je juče uplitaio svoje prste u njihovu belu bradu i slušao njihov mudri i šaputavi govor, mudrosti prošlosti, te vesti iz starine. On se više nije dvoumio... nevidiljiva ruka ga je povukla u prošlost. Video je kako iskrsavaju gospoda u odeći od zlata i samurovine, slušao ih je s njihovih prestola, u njihovim ostarelim dvorcima, video je skup starih ljudi, oduševljeni hrišćanski narod koji se njiše kao talasi mora u dvorištu Gospodara – ali sve je još bilo izmešano.

I linije astrološkog znaka su se kretale kao užarene zmije. Sve je veći i veći postajao pauk.

– Gde da stanemo? – začu on glas iz užarenog centra knjige.

– Kod Aleksandra Dobrog! – uspe on da prošapuće tužnim glasom, jer su mu radost i zadivljenost stezali dušu i... malo po malo, crvena paučina se proširila, postala providna i pretvorila se u nebo koje se

soarelui. El era lungit pe o câmpie cosită, fânul clădit mirosea, cerul de înserare era deasupra-i albastru, limpede, adânc, nouri de jărătic și aur umpleau cu oștirile lor cerul, dealurile erau încărcate cu sarcini de purpură, paserile-n aer, oglinzile râurilor rumene, tremurătorul glas al clopotului umplea sara chemând la vecernie, și el? – el – ce îmbrăcăminte ciudată! O rasă de șiac, un comanac negru – în mâna lui cartea astrologică. Și ce cunoscute-i păreau toate. El nu mai era el. I se părea atât de firesc că s-a trezit în această lume. Știa sigur cum că venise în câmp ca să citească, că citind adormise. Camera obscură, viața cea trecută a unui om ce se numea Dionis, ciudat – el visase! „Ah! gândi el – cartea mea mi-a făcut șotia asta, în urma citirii ei am visat atâtea lucruri extraordinare. Ce lume străină, ce oameni străini, ce limbă, parcă era a noastră, dar totuși străină, alta...” Ciudat! Călugărul Dan se visase mirean cu numele Dionis... pare că se făcuse în alte vremi, între alți oameni! Ciudat! „Ah meștere Ruben, zise el zâmbind – cartea ta într-adevăr minunată este!... numai de n-ar ameți mintea; acuma simt eu, călugărul, că sufletul călătorește din veac în veac, același suflet, numai că moartea-l face să uite că a mai trăit. Bine zici, meștere Ruben, că egiptenii aveau pe deplin

rumenelo od zalaska sunca. On je bio opružen na pokošenoj livadi, gomile sena su mirisale, večenje nebo je nad njim bilo plavo, bistro, duboko, oblaci od žara i zlata punili su svojim vojskama nebo, brda su bila natovarena tovarima purpura, ptice u vazduhu, ogledala rumenih reka, drhtavi glas zvona punio je veče pozivajući na večernju službu, a on – on – kakva čudna odeća! Vunena mantija, crna kaluđerska kapa – a u ruci astrološka knjiga. A kako mu je sve delovalo poznato. On više nije bio on. Činilo mu se tako prirodnim što se probudio u tom svetu. Sa sigurnošću je znao da je došao u polje da čita, da je čitajući zaspao. Mračna soba, prošli život jednog čoveka koji se zvao Dionis, čudno – on je sanjao! „Ah! – pomisli on – moja knjiga mi je napravila tu šalu, posle čitanja sam sanjao toliko izvanrednih stvari. Kakav čudni svet, kakvi čudni ljudi, kakav jezik, kao da je bio naš, pa ipak strani, drugi...” Čudno! Kaluđer Dan je sanjao da je svetovnjak po imenu Dionis... kao da je bio u drugim vremenima, među drugim ljudima! Čudno! „Ah, majstore Rubene, reče on sa osmehom – tvoja je knjiga uistinu čudesna!... samo još da ne opija um; sada osećam ja, kaluđer, da duša putuje iz veka u vek, ista duša, samo što je smrt natera da zaboravi da je već živela. Dobro kažeš, majstore Rubene, da su Egipćani bili potpuno

dreptate cu metempsicoza lor. Bine zici cumcă în sufletul nostru este timpul și spațiul cel nemărginit și nu ne lipsește decât varga magică de a ne transpune în oricare punct al lor am voi. Trăiesc sub domnia lui Alexandru-vodă ș-am fost tras de-o mână nevăzută în vremi ascunse în viitorul sufletului meu. Câți oameni sunt într-un singur om? Tot atâția câte stele sunt cuprinse într-o picătură de rouă sub cerul cel limpede al nopții. Și dac-ai mări acea picătură, să te poți uita în adâncul ei, ai revedea toate miile de stele ale cerului, fiecare – o lume, fiecare cu țări și popoare, fiecare cu istoria evilor ei scrisă pe ea – un univers într-o picătură trecătoare. Ce adânc e evreul acesta”! – gândi el în sine despre dascălul Ruben.

El se sculă din iarbă cu cartea cea veche în mână. Departe, munții cu fruntea încununată de codri, cu poalele pierdute în văi cu izvoare albe. Nouri mari, rotunzi și plini pare-că de vijelie treceau pe cerul adânc albastru; prin ei munții ridicau adâncuri și coaste-n risipă, stanuri negre și trunchiete despicau pe ici pe colo negurile și un brad se înălța singur și detunat pe-un vârful de munte în fața soarelui ce apunea. Când soarele intră în nouri, ei părură roșii și vineți, tivți cu aur ce lumina dinapoia lor. Îngropau în grămezi de arcuri înalte, de spelunci

u pravu s njihovom metempsihozom. Dobro kažeš da su u našoj duši vreme i neograničeni prostor i da nam fali samo magični štapić da se prebacimo u bilo koju željenu tačku. Živim pod vladavinom vojvode Aleksandra i nevidljiva ruka me je bila povukla u vremena skrivena u budućnosti moje duše. Koliko ljudi ima u jednom čoveku? Isto toliko koliko zvezda ima u kapi rose pod vedrim noćnim nebom. I kad bi povećao tu kap, da možeš da pogledaš u njenu dubinu, video bi ponovo hiljade nebeskih zvezda, od kojih je svaka – jedan svet, svaki sa zemljama i ljudima, svaki sa istorijom njegovih eona zapisanim u njoj – univerzum u prolaznoj kapljici. Kako je dubokouman taj Jevrejin”! – pomisli on u sebi za svog učitelja Rubena.

On ustade iz trave sa starom knjigom u ruci. U daljini, planine sa celom ovenčanim šumama, s padinama koje se gube u dolinama belih izvora. Veliki oblaci, okrugli i kao puni oluje prolazili su po duboko plavom nebu; među njima su planine dizale ambise i padine, crne stene i stabla su tu i tamo razbijala maglu i poneka jela se uzdizala sama i spaljena gromom na vrhu planine pred suncem što zalazi. Kad je sunce ušlo u oblake, oni su izgledali crveno i modro, obrubljeni zlatom što se sjajilo iza njih. Ukopavali su u gomile visokih

adânci, suite una peste alta, lumina cerescului împărat, și numai din când în când, sfâșiindu-se, se revărsa prin negrele lor ruine lacuri de purpură. Apoi, încet, se risipiră în creți vineți, soarele cădea la vale și părea pe vârful bradului singuratec ca o frunte în raze pe umeri negri, apoi coborî printre crengi de păru un cuib de rubin între ramuri, apoi, după trunchiul gros, aruncă dungi rumene pe stanurile munților și făcea ca ei să-și aprindă jărăticul de argint al frunților lor – până ce se cufundă cu totul după munte, care sta negru și nalt, zugrăvindu-și în aerul albastru marginile lui tivite cu roșată. Înserează încet, stelele mari izvorăsc pe albastrele lanuri ale cerului și tremură voluptos în aerul moale și clar al serii și armonia câmpenească împlă sara cu miile ei de glasuri, toate deosebite și toate contribuind la dulcea și voluptoasa somnoroșie a lunii.

Prin lumea rumenă de apunerea frumoasă trece călugărul nostru, neluând parte la fărmeata stare a firei, plin încă de impresiunile ciudatei sale întâmplări. De departe se văd turnurile strălucitoare ale bisericilor Iașilor, casele frumos văruite, cu streșine vechi peste care vărsa o viorie lumină răsăritoarea lună. El își grăbi pașii, până ce intră în târg. O uliță strâmtă, cu case vechi și hâr-buite a căror caturi de sus erau mai

lukova, dubokih pećina, jedne preko drugih, svetlost nebeskoga cara, i samo katkad, kad bi se pocepali, preivala su se kroz njihove crne ruine jezera purpura. Zatim, polako, rasulo se u modre nabore, sunce je padalo u dolinu i izgledalo na vrhu usamljene jele kao čelo u zracima na crnim ramenima, zatim se kroz grane kruške spustilo kao rubin među granama, zatim je, iza debelog stabla, bacalo rumene štrafte na stenovite planine i činilo da oni upale srebrni žar na svojim čelima – dok nije sasvim potonulo iza planine, koja stoji crna i visoka, slikajući u plavom vazduhu njene ivice obrubljene crvenilom. Polako se smrkava, krupne zvezde izviru na plavim njivama neba i drhte sa uživanjem u mekom i prozirnom večernjem vazduhu i poljska harmonija puni veče hiljadama svojih različitih glasova, koji su svi posebni i koji svi doprinose slatkoj i miloj sanjivosti meseca.

Kroz rumeni svet lepog zalaska prolazi naš kaluđer, ne uzimajući učešća u začaranom stanju prirode, još pun utisaka o svom čudnom događaju. Izdaleka se vide sjajni vrhovi crkava u Jašiju, lepo okrečene kuće, sa starim strehama preko kojih mesec koji izlazi izliva svoju ljubičastu svetlost. On ubrza korak, sve dok nije ušao u grad. Jedna strma ulica, sa starim i oronulim kućama čiji su gornji

largi decât cele de jos, așa încât jumătatea catului de sus se răzima pe stâlpi de lemn și numai jumătate pe cel de jos, cerdacuri înalte, înaintite sub șandramale lungi, apăsate, pline de mușchi negru-verde; iar în cerdacuri șed bătrânii vorbind de ale lor; fetele tinere ivesc fețele rumene ca mărul prin obloanele deschise ale ferestrelor cu gratii, prin care vezi oale cu flori galbene ca de aur. Numai pe ici pe colo luna răvarsă câte-o dungă lungă și îngustă în umbra uliței, pe ici pe colo trece câte-un om șuierând – încet, încet ulițele adorm, obloanele se-nchid, lumânările se sting, paznicii de noapte trec cu capetele înfundate în mantale albe, și călugărul nostru trece ca o umbră aspru-zugrăvită prin lungile și întunecoasele ulițe.

El se opri înaintea unei case ce se ridica izolată în mijlocul unei ogrăzi pustii. Prin crăpăturile obloanelor închise se zărea lumină. Casa era c-un acoperământ țuguit, pereții erau de piatră mică ca ceea cu care se pietruiesc fântânele și orice tencuială căzuse de pe ele, încât părea o bucată din ruina unei cetățui. Obloanele erau mult mai largi decât ferestrele cele înguste, și la un cerdac ținut în aer de stâlpi de zid în patru muchi[i] duceau dintr-o lature niște scări nalte, care ajungeau la jumătatea întregii înălțimi a casei. Nici un copac, nici un acaret pe lângă casă; ograda

spratovi bili širi od donjih, tako da se polovina gornjeg sprata oslanjala na drvene stubove i samo napola na donji sprat, visoki tremovi istureni pod dugačkim, udubljenim krovovima, punim crno-zelene mahovine; a na tremovima sede starci i pričaju svoje priče; lica mladih devojaka rumena kao jabuke pojavljuju se kroz otvorene šalone prozora s rešetkama, kroz koje vidiš cvetove žute kao zlato. Samo tu i tamo mesec izlije po jednu dugačku i usku prugu u senci ulice, tu i tamo prođe poneki čovek zviždućući – lagano, lagano, ulice padaju u san, šaloni se zatvaraju, sveće se gase, noćni čuvari prolaze glava uronjenih u bele ogrtače, i naš kaluder prolazi kao oštro zaslikana senka kroz dugačke i mračne ulice.

On zastade pred jednom kućom koja se uzdizala izdvojena usred pustog dvorišta. Kroz pukotine na zatvorenim šalonima se nazirala svetlost. Kuća je imala izdužen krov, zidovi su bili od sitnog kamena poput onog od kog se zidaju bunari i sav kreč beše otpao sa njih, tako da je izgledala kao deo ruševine neke tvrđavice. Šaloni su bili mnogo širi od uskih prozora, i do jedne terase koju su u vazduhu držali ozidani stubovi vodile su s jedne strane visoke merdevine, koje su dosezale do polovine celokupne visine kuće. Nigde ni drveta, niti pomoćne zgrade uz kuću; veliko dvorište sa svojom

cea mare cu iarba ei uscată
se-ntindea gălbuie în lună și numai
o fântână își mișca gemând
cumpăna ei în vânt. El sui iute
scările și bătu tare în ușa tinzii. În
tindă răsunară pași.

– Cine-i? întrebă un glas adânc,
dar liniștit.

– Eu, Dan. Ușa se deschise și
drept în fața lui Dan se ivi un om
nalt, cu barba lungă și sură, cu
fruntea mare, iar pe creștet avea
un fes mic, asemenea iarmurcei
jidovești. El întinse călugărului
mâna și-l duse-n odaie. În dulapuri
vechi de lemn simplu erau cărți
vechi legate în piele, crane de
oameni și păseri împăietate pe
polițele din perete, un pat și o masă
pline cu pergamente și hârtii; iar în
atmosfera, grea de mirosul
substanțelor închise în fiole, făclia
arunca o lumină turbure, roșie,
galbenă și somnoroasă.

Maistrul Ruben era un bătrân de
o antică frumusețe. O frunte naltă,
pleșuvă, încrețită de gândiri, ochii
suri, bolțiți adânc în capul cel înțe-
lept, și barba lungă, care curgea de
sub adâncii umeri ai obrazului până
pe pieptul întotdeauna cam plecat, îi
da arătarea unui înțelept din vechi-
me. Arătarea lui era liniștită – dar nu
blândă; numai în împrejurul gurei
musculoase se vedea o dulceață amă-
râtă de îndoieli. El este un evreu
învățat, pribegit din Spania în
Polonia, unde însă, neputând fi învă-

suvom travom prostiralo se žučkasto
na mesečini i samo se na bunaru
ječeći pomerao đeram na vetru. On
se brzo pope uz merdevine i jako
udari na vrata predsoblja. U
predsoblju odjeknuše koraci.

– Ko je? – upita dubok, ali
smiren glas.

– Ja, Dan. Vrata se otvoriše i pred
Danom se pojavi jedan visok čovek,
dugačke i sede brade, visokog čela, a
na potiljku je imao mali fes, sličan
jevrejskoj kapici. On pruži kaluđeru
ruku i uvede ga u sobu. U starim
ormarima od prostog drveta bile su
stare knjige u kožnim povezima,
ljudske lobanje i punjene ptice na
policama kod zida, a pored su bili
krevet i sto prekriveni pergamentima
i papirima; a u atmosferi, teškoj od
mirisa supstanci zatvorenih u
fiolama, a velika sveća je bacala
mutnu, crvenu, žutu i sanjivu
svetlost.

Majstor Ruben je bio starac
antičke lepote. Visoko, ćelavo čelo,
naborano od misli, sive oči, duboko
uronjene u mudru glavu, a dugačka
brada, koja je tekla od istaknutih
jagodica do grudi koje su uvek
nekako bile pognute, davala mu je
izgled starinskog mudraca.
Njegova pojava je bila smirena –
ali ne i blaga; samo se oko
mišićavih usta videla gorka slast
sumnje. On je učeni Jevrejin,
izbegao iz Španije u Poljsku, gde
nije mogao biti javni učitelj, jer je

țător public, pentru că rămăsese în legea lui, fusese chemat de Domnul Moldovei ca dascăl de matematică și filozofie la Academia din Socola. Călugărul Dan e unul din școlarii Academiei, iar cu deosebire al maistrului Ruben, care-i împărtășește toate îndoielile, dar și toate descoperirile lui tănuite. Înțeleptul evreu se uită cu oarecare curiozitate la fața visătoare a lui Dan.

– Ei?

– Pe deplin așa cum mi-ai spus-o, dascăle – zise Dan – azi sunt încredințat că vremea nemărginită este făptură a nemuritorului nostru suflet. Am trăit în viitor. Îți spun, acuma am doi oameni cu totul deosebiți în mine – unul, călugărul Dan, care vorbește cu tine și trăiește în vremile domniei lui Alexandru-vodă, altul cu alt nume, trăind peste cinci sute de ani de acum înainte.

– În șir, răspunse Ruben, poți să te pui în viața tuturor inșilor care au pricinuit ființa ta și a tuturor a căror ființă vei pricinui-o tu. De aceea oamenii au o simțire întunecată pentru păstrarea și mărirea neamului lor. Sunt tot ei cei care renasc în strănepoți... Și asta-i deosebirea între D-zeu și om. Omul are-n el numai [în] șir ființa altor oameni viitori și trecuți. D-zeu le are deodată toate neamurile ce or veni și ce au trecut; omul cuprinde un loc în vreme. D-zeu e vremea însăși,

ostao veran svom zakonu, odakle ga je pozvao Vldar Moldavije kao učitelja matematike i filozofije na Akademiji u Sokoli. Kaluđer Dan je bio jedan od učenika Akademije, a posebno učenik majstora Rubena, koji je sa njim delio sve svoje sumnje, ali i sva svoja tajna otkrića. Mudri Jevrejini je sa izvesnom radoznalošću posmatrao sanjalačko Danovo lice.

– I?

– Sasvim je onako kako si mi rekao, učitelju – reče Dan – dana sam se uverio da je bezgranično vreme biće naše besmrtno duše. Živeo sam u budućnosti. Kažem ti, sada imam dva sasvim različita čoveka u sebi – jedan je kaluđer Dan, koji razgovara s tobom i živi u vremenu vladavine vojvode Aleksandra, a drugi je s drugim imenom, te živi pet stotina godina kasnije.

– U nizu, odgovori Ruben, možeš da se staviš u život svih osoba koje su uzrokovale tvoje biće i svih čije si ti biće uzrokovao. Zato ljudi imaju mračan osećaj za očuvanje i uvećanje svog roda. Oni su ti koji se ponovo rađaju u unucima... I to je razlika između Boga i čoveka. Čovek u sebi ima samo u nizu bića drugih ljudi, budućih i prošlih. Bog ima odjednom sve narode koji će doći i koji su prošli; čovek zauzima jedno mesto u vremenu. Bog je vreme

cu tot ce se-ntâmplă-n ea, dar vremea la un loc, asemenea unui izvor a cărui ape se întorc în el însuși, ori asemenea roții ce deodată cuprinde toate spițele, ce se-ntorc vecinic. Și sufletul nostru are vecinicie-n sine – dar numai bucată cu bucată. Închipuiește-ți că pe o roată mișcată-n loc s-ar lipi un fir de colb. Acest fir va trece prin toate locurile prin care trece roata învârtindu-se, dar numai în șir, pe când roata chiar în aceeași clipă e în toate locurile cuprinse de ea.

– Sunt incredințat, dascăle, în privința vremii, dar nemărginirea – spațiul?

– Tot ca vremea, bucată cu bucată poți fi în orice loc dorit, pe care n-o poți părăsi neumplută. Știi că în puterea unei legi: nu este spațiu deșert. Dar este un mijloc pentru a scăpa de această greutate... o greutate impusă de trecătorul corp omenesc. Ai văzut că în om e un șir nesfârșit de oameni. Din acest șir lasă pe unul să-ți ție locul pe câtă vreme vei lipsi din el. Se înțelege că acesta nu va putea fi întreg căci, întreg fiind, ți-ar nega existența ta. În faptă însă, omul cel vecinic, din care răsar tot șirul de oameni trecători, îl are fiecare lângă sine, în orice moment – îl vezi, deși nu-l poți prinde cu mâna – este umbra ta. Pe o vreme vă puteți schimba firile – tu poți să dai umbrei tale toată firea ta trecătoare de azi, ea-ți dă ție firea ei

sâmo, sa svim što se u njemu događa, ali vreme na jednom mestu, slično izvoru čije se vode vraćaju u njega samog, ili slično točku koji odjednom sadrži sve svoje tačke, koje se večno okreću. I naša duša ima večnost u sebi – ali samo komad po komad. Zamisli da se na točak koji se okreće u mestu zalepi zrno prašine. To zrno će proći kroz sva mesta kroz koja prolazi točak koji se okreće, ali samo u nizu, dok je točak u istom trenutku na svim mestima koja zauzima.

– Uveren sam, učitelju, što se tiče vremena, ali beskraj – prostor?

– Isto kao vreme, parče po parče možeš biti na bilo kom željenom mestu, koje ne možeš ostaviti neispunjenim. Znaš da po jednom zakonu: nema praznog prostora. Ali postoji način da se pobegne od te težine... težine koju nameće prolazno ljudsko telo. Video si da je u čoveku beskrajni niz ljudi. Iz tog niza ostavi po jednog da ti čuva mesto dok odsustvuješ iz njega. Razume se da taj neće moći da bude ceo, jer bi takav, ceo, negirao tvoje postojanje. A zapravo, taj večni čovek, iz kog izvire celi niz prolaznih ljudi, ima svakog pokraj sebe, u svakom trenutku – vidiš ga, iako ne možeš da ga dosegneš rukom – on je tvoja senka. Na određeno vreme možete da razmenite bića – ti možeš dati svojoj senci sve tvoje današnje

cea vecinică, și, ca umbră înzestrată cu vecinicie, capeți chiar o bucată din atotputernicia lui Dumnezeu, voințele ți se realizează după gândirea ta... se-nțelege, împlinind formulele, căci formulele sunt vecinice ca cuvintele lui Dumnezeu pe care el le-a rostit la facerea lumii, formule pe care le ai toate scrise în cartea ce ți-am împrumutat-o.

– Meștere Ruben, oare când voi ajunge să pricep adâncimea ta?

– Adâncimea mea tu o ai în tine, numai încă nedescoperită. Crezi c-ai pricepe ceea ce zic dacă n-ai fi de firea mea? Crezi că te-aș fi ales de discipol al meu de nu te știam vrednic și adânc? Tu ești ca o vioară în care sunt închise toate cântările, numai ele trebuiesc trezite de-o mână măiastră, și mâna ce te va trezi înăuntrul tău sunt eu.

– Dacă în această sară aș încerca să mă duc într-un spațiu zidit cu totul după voia mea...?

– Vei putea-o... căci îl ai în tine, în sufletul tău nemuritor, nesfârșit în adâncimea lui. Pe fila a șaptea a cărții stau toate formulele ce-ți trebuiesc pentru asta. Și tot la a șaptea filă vei afla ce trebuie să faci mai departe. Se-nțelege că atunci trebuie să ne despărțim pentru totdeauna; căci, în spații dorite, ziua va fi secol, și când te vei întoarce nu vei mai găsi pe Ruben, ci un alt om, analog cu mine, pe care însă ușor îl vei găsi – numai poate el nu te va

prolazno biće, a ona ti daje svoje večno biće i, kao senka nadarena večnošću, dobijaš komad Božje svemoći, tvoje volje se ostvaruju po tvojim mislima... razume se, ispunjavajući formule, jer formule su večne kao Božje reči koje je on izrekao kad je stvarao svet, formule koje sve imaš zapisane u knjizi koju sam ti pozajmio.

– Majstore Rubene, kada ću ja uspeti da razumem tvoju dubinu?

– Moju dubinu ti imaš u sebi, samo je još neotkrivena. Misliš da bi razumeo ono što ti govorim da nisi po prirodi kao ja? Misliš da bih te izabrao za svog učenika da te ne znam kao vrednog i dubokoumnog? To si kao violina u koju su zatvorene sve pesme, samo njih treba probuditi majstorskom rukom, a ruka koja će te probuditi iznutra sam ja.

– A ako bih ove večeri pokušao sa odem u neki prostor sasvim sazdan po mojoj volji...?

– Moći ćeš to... jer ga imaš u sebi, u svojoj besmrtnoj duši, beskrajnoj u njenoj dubini. Na sedmoj stranici knjige stoje sve formule koje ti trebaju za to. Na sedmoj ćeš pronaći sve što treba dalje da uradiš. Razume se, onda ćemo morati da se rastanemo jednom za svagda; jer u željenim prostorima, dan će biti vek, a kad se vratiš nećeš više naći Rubena, nego nekog drugog čoveka, sličnog meni, kog ćeš pak lako pronaći – samo što

cunoaște, poate va fi pierdut tainele învățaturii lui și va fi om ca toți oamenii.

Învățături nu-ți mai dau, căci e de prisos; când umbra ta, ca umbră încă, va începe a vorbi, ea va fi atotștiutoare și-ți va spune ce trebuie să faci; când te vei muta tu în firea ei, atunci vei fi tu atotștiutor și în orice caz nu mai ai nevoie de mine. Dar vei fi băgat de samă o împrejurare: cartea mea, citind-o în șir, rămâne neînțeleasă... dar orideunde-i începe, răsfoind tot la a șaptea filă, o limpezime dumnezeiască e în fiecare șir.

Aceasta e o taină pe care nici eu n-o pricep, și se zice că unui om îndințat despre ființa lui Dumnezeu nici nu-i poate veni în minte cugetul ascuns în această ciudată numărătoare. În zadar ți-i întreba și umbra... ea nu știe nimic despre această taină. Se zice că Diavolului înainte de cădere i-ar fi plesnit în minte această obscură idee și de atuncea a căzut. De ți-ar veni în minte să știi, se risipesc toate dimprejuru-ți, timp și spațiu fug din sufletul tău, și rămâi asemenea unei crengi uscate, din care vremea asemenea a fugit. Neștiind eu singur această taină, căci, cum am spus, nici nu sunt în stare să-mi treacă prin minte, nici nu te pot sfătui în această privire.

Ruben își netezi încet barba și o adâncă întristare era scrisă pe fața lui bătrână și înțeleaptă. Dan îi sărută mâna. Nu erau să se despartă

te možda on neće poznavati, možda će izgubiti tajne svog učenja i biti čovek kao i svi drugi.

Dalje ti pouke neće davati, jer je suvišno; kada tvoja senka, kao senka, počne da govori, ona će biti sveznajuća i reći će ti šta treba da radiš; kad se ti preseliš u njenu prirodu, onda ćeš ti biti sveznajući i u svakom slučaju ti više neće biti potreban. Ali primetićeš jedno: moja knjiga, ako je čitaš redom, ostaće nerazumljiva... ali odakle god počeo, listajući je od sedme stranice, Božja jasnoća je u svakom nizu. To je tajna koju ni ja ne razumem, i kaže se da čoveku kome je povereno Božje biće ne može ni pasti na pamet misao skrivena u tom čudnom brojanju. Uzalud ćeš pitati i senku... ona ne zna ništa o toj tajni.

Kaže se da je đavolu pre pada pala na um ta opskurna ideja i da je zato pao. Ako ti dođe u um da znaš, rasipa se sve oko tebe, vreme i prostor beže iz tvoje duše, i ostaješ kao osušena grana iz koje je i vreme pobeglo. Pošto ni ja sam ne znam tu tajnu, jer, kao što sam rekao, nisam ni u stanju da mi prođe kroz glavu, ne mogu te ni posavetovati o tome.

Ruben polako zagladi svoju bradu i duboka tuga se ispiše na njegovom starom i mudrom licu. Dan mu poljubi ruku. Zar se neće

pentru totdeauna? Ruben rupse cu degetele mucul căzut al lumânărei și se văzu în lumina vie că ochii lui erau plini de lacrimi. Amândoi se sculară și Dan s-aruncă la gâtul lui plângând ca un fiu ce n-are să mai vadă pe tatăl său.

Dar îndată ce ieși Dan, îndată ce coborâse scările cu cartea subsuori și ridicând cu mâna lungă poală a rasei de șiac... casa se prefăcu într-o peșteră cu pereții netezi ca cerneala, lumânarea de ceară într-un cărbune plutitor în aer, cărțile în beșici mari de sticlă, la gură legate cu pergament, în mijlocul cărora tremurau într-un fluid luminos și vioriu draci mici spânzurați de coarne, care zupăiau din piciorușe. Ruben însuși se zbârci, barba-i deveni lăptoasă și-n furculițe ca două bărbi de țap, ochii îi luceau ca jeratic, nasul i se strâmbă și se uscă ca un ciotur de copac și, scărpinându-se în capul lăptos și cornut începu a râde hâd și strâmbându-se: hâhî! zise, încă un suflet nimic cu totul! Dracii se strâmbau râzând în beșicile lor și se dădeau peste cap, iar Satana își întinse picioarele lui de cal, răsufând din greu.

– Mult a trebuit pân l-am prins în laț pe acest călugăr evlavios, dar în sfârșit... hâhî... totuși... totuși... are să-l nimicească bătrânul meu dușman. l-am spus că nu-i poate veni în minte gândirea tăinuită de numărătoarea cărții?...

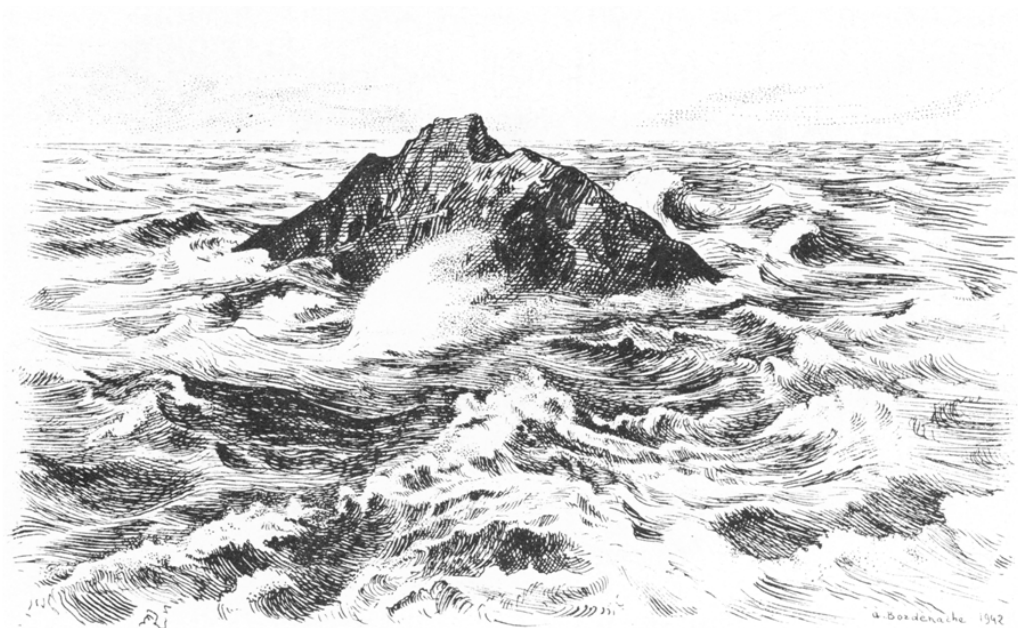
rastati zauvek? Ruben otkide prstima nakrivljeni vrh fitilja na sveći i u živoj svetlosti se vide da su mu oči pune suza. Obojica ustadoše i Dan mu se obisnu o vrat, plaćući kao sin koji više neće videti svog oca.

Ali čim je Dan izašao, čim je sišao niz merdevine s knjigom ispod pazuha i zadižući dugačkom rukom skute vunene mantije... kuća se pretvori u pećinu sa zidovima crnim kao mastilo, sveća u komad uglja koji lebdi u vazduhu, knjige u velike staklene lopte, vezane pergamentom, usred kojih su u šljaštećoj i ljubičastoj tečnosti drhtali mali đavoli obešeni za rogove, koji su batrgali nožicama. Ruben se zbrčka, brada mu postade čupava i razdvoji se na dve jareće brade, oči su mu svetlele kao žar, nos mu se iskrivio i osušio kao panj i češući se po čupavoj i rogatoj glavi, poče odvratno da se smeje i krivi: ha, ha! – reče – još jedna potpuno uništena duša! Đavoli su se krivili od smeha u svojim staklenim lopotama i prevrtali se preko glave, a Satana opruži svoje konjske noge, odahnuvši teško.

– Dugo je trebalo dok nisam u svoju omću uhvatio ovog pobožnog kaluđera, ali najzad... haha... ipak... ipak... unišće ga moj stari neprijatelj. Rekao sam mu da mu ne može pasti na pamet tajna misao o brojanju u knjizi?... moraće da mu dođe...

trebui să-i vie... trebui să-i vie...
Mie de ce mi-a venit? Pentru c-a
trebuit să-mi vie!...

moraće da mu dođe... Zašto je
meni došla? Zato što je morala
da mi dođe!...

Ilustrație la *Glosă*, din ediția *EMINESCU – Ediție bibliofilă ilustrată*
(cu ilustrații de A. Bordenache), Editura Cartea Românească, București, 1944

**DOUĂ POEZII EMINESCIENE
ÎN TREI LIMBI:
SPANIOLĂ, OLANDEZĂ,
ENGLEZĂ**

Eliza Claudia FILIMON

Lect. univ. dr., traducătoare,
Universitatea de Vest din Timișoara

GLOSSĂ

*Vreme trece, vreme vine,
Toate-s vechi și nouă toate;
Ce e rău și ce e bine
Tu te-ntreabă și socoate;
Nu spera și nu ai teamă,
Ce e val ca valul trece;
De te-ndeamnă, de te cheamă,
Tu rămâi la toate rece.*

*Multe trec pe dinainte,
În auz ne sună multe,
Cine ține toate minte
Și ar sta să le asculte?...
Tu așează-te deoparte,
Regăsindu-te pe tine,
Când cu zgomote deșarte
Vreme trece, vreme vine.*

*Nici încline a ei limbă
Recea cumpăn-a gândirii
Înspre clipa ce se schimbă
Pentru masca fericirii,
Ce din moartea ei se naște
Și o clipă ține poate;
Pentru cine o cunoaște
Toate-s vechi și nouă toate.*

*Privitor ca la teatru
Tu în lume să te-nchipui:
Joace unul și pe patru,
Totuși tu ghici-vei chipu-i,
Și de plânge, de se ceartă,
Tu în colț petreci în tine
Și-nțelegi din a lor artă
Ce e rău și ce e bine.*

*Viitorul și trecutul
Sunt a filei două fețe,
Vede-n capăt începutul
Cine știe să le-nvețe;
Tot ce-a fost ori o să fie
În prezent le-avem pe toate,
Dar de-a lor zădărnice
Te întreabă și socoate.*

*Căci acelorași mijloace
Se supun câte există,
Și de mii de ani încoace
Lumea-i veselă și tristă;
Alte măști, aceeași piesă,
Alte guri, aceeași gamă,
Amăgit atât de-adece
Nu spera și nu ai teamă.*

Nu spera când vezi mișeii
 La izbândă făcând punte,
 Te-or întrece nătărăii,
 De ai fi cu stea în frunte;
 Teamă n-ai, căta-vor iarăși
 Între dânșii să se plece,
 Nu te prinde lor tovarăș:
Ce e val, ca valul trece.

Cu un cântec de sirenă,
 Lumea-ntinde lucii mreje;
 Ca să schimbe-actorii-n scenă,
 Te momeste în vârteje;
 Tu pe-alături te strecoară,
 Nu băga nici chiar de seamă,
 Din cărarea ta afară
De te-ndeamnă, de te cheamă.

De te-ating, să feri în laturi,
 De hulesc, să taci din gură;
 Ce mai vrei cu-a tale sfaturi,
 Dacă știi a lor măsură;
 Zică toți ce vor să zică,
 Treacă-n lume cine-o trece;
 Ca să nu-ndrăgești nimică,
Tu rămâi la toate rece.

*Tu rămâi la toate rece,
 De te-ndeamnă, de te cheamă;
 Ce e val, ca valul trece,
 Nu spera și nu ai teamă;
 Te întrebă și socoate
 Ce e rău și ce e bine;
 Toate-s vechi și nouă toate:
 Vreme trece, vreme vine.*

GLOSA

(traducere în limba spaniolă)

*Horas pasan, horas vienen,
 Todo es nuevo, toda es vieja;
 Lo que es mal y que es bien
 Tú sopesa y refleja;
 Ni temes ni esperes nada,
 Las oyas fluyen delante;
 A son retos y llamada,
 Sé gélido y distante.*

Muchas estarán pasando,
 Muchas se están oyendo,
 ¿Quién los esta recordando?
 ¿Quién los esta escuchando?
 Túretiratelejano,
 Regresa a ti mismo tambien,
 Cuando con su ruido vano
Horas pasan, horas vienen.

El hilo del razón eficaz
 No recosta su balanza
 Hacia un momento fugaz
 Por disfrazada bonanza,
 Que de su fin ha nacido
 Y en un secundo deja;
 Para quien la ha sabido
Todo es nuevo, toda es vieja.

Piensa que estas al teatro
 Del mundo un espectador;
 Actue uno como cuatro,
 Tú eres aún conoedor,
 Si grita riendo aparte,
 Tú busca un hueco sin alguien
 Y entiende de su arte
Lo que es mal y que es bien.

El futuro, el pasado
 Son dos caras de la moneda,
 Quien las ha identificado
 Ve el incio a el fin rueda;
 Días de hoy y pasada edad
 Nuestra variedad compleja,
 Pero de su vanidad
Tú sopesa y refleja.

Pues a un destino igual
 Se somete lo que existe,
 Desde tiempo immemorial
 Es la gente feliz y triste;
 Otros trajes, una obra,
 Otra voz, una cantada,
 Te han mentido, pero recobra
Ni temes ni esperes nada.

No esperes si villanos
 Se empujen por la victoria,
 Te superan los inhumanos,
 Así tu genio alumbra la gloria;
 No temas, están determinado,
 Entre ellos ser importante,
 No te hagas su aliado,
Las oyas fluyen delante.

Con canciones de sirena,
 Tira el mundo rayos de luces;
 Para un cambio de la escena,
 Con tumultos te seduce,
 Evitalo, no se deje
 Engañar por su carnada,
 Prosigue su senda sordo
A son retos y llamada.

Si te tocan, mantente lejos,
 Si te insultan, no te asustes;
 ¿Qué querés con tus consejos
 Cuándo sabes sus embustes?
 Digan todos sos palabras,
 Sigán todos adelante;
 Que tu corazón no abras,
Sé gélido y distante.

Sé gélido y distante,
A son retos y llamada,
Las oyas fluyen delante,
Ni temes ni esperes nada;
Tú sopesa y refleja,
Lo que es mal y que es bien;
Todo es nuevo, toda es vieja,
Horas pasan, horas vienen.

GLOSSE

(traducere în limba olandeză)

*De tijd is gekomen, de tijd verstrijkt,
 Alles is oud en alles is nieuw;
 Wat is goed en wat is slecht
 Vraag jezelf en denk na opnieuw;
 Heb geen hoop en wees niet bang,
 Aan alles komt een eind;
 Als ze je verleiden of je roepen tijdlang,
 Wees onverschilling, ongepijnd.*

Veel dingen zullen ons bezighouden,
 Ons gehoor is diep bekoren,
 Wie kan zich alles onthouden
 En wie zouden dat horen?...
 Je blijf maar buiten,
 Volledig verwezenlijkt,
 Toen, met valse geluiden
De tijd is gekomen, de tijd verstrijkt.

Ook al ligt de rede zijn nadruk,
 Deze weegschaal, zo ongeroerd,
 Op het masker van geluk,
 Dat een vluchtige moment duurt;
 Maar uit zijn dood geboren is
 En wordt elke minuut vernieuwd,
 Voor hen die het weten, geen geheimenis
Alles is oud en alles is nieuw.

De wereld is in een theaterstuk gesneld
 Als kijker kunt je ontspannen;
 Toen iemand meer rollen spelt,
 Je zal z'n vermomming openbaren,
 Als hij huilt en als hij twist,
 Verblijf in je hoek, blijf nu hecht
 En je begrijpt uit wat zij hadden geëist
Wat is goed en wat is slecht.

Het verleden en de toekomst
 Twee pagina's van een blad,
 Ziet het einde als de aankomst
 Die het wel heeft opgevat;
 Wat ooit was en wat moet zijn
 We hebben alles, er is niets nieuw,
 Hoe zinloos ze kunnen zijn
Vraag jezelf en denk na opnieuw.

Dezelfde mogelijkheden
 Alles stoomt met hetzelfde tij,
 Sinds duizenden jaren geleden
 Is de wereld verdrietig en blij;
 Andere maskers, hetzelfde stuk,
 Andere stemmen, dezelfde zang,
 Je bent misleid door een goede truc
Heb geen hoop en wees niet bang.

Niet hopen toen je de dwazen ziet
 Staan te dringen bij de triomf poort,
 Ze je zouden ontlopen voor benefiet,
 Ook al bent je er één van een soort;
 In de plot ze samen zweren
 De andere worden ondermijnd,
 Met hen, geen fraternizeren:
Aan alles komt een eind.

Met een lied van een meermin,
 Zal het wereld lokazen aanbreiden;
 Om de actors te veranderen ertussenin,
 Zal ze je in de glanzend kolk verleiden;
 Probeer ze veilig om te leizen,
 Waardeer je gedachtengang,
 Blijf op het pad van je reizen
Als ze je verleiden of je roepen tijdlang.

Als ze je aanraken, blijf vastberaden,
 Als ze jouwen je uit, hou je kop;
 Wat is het nut van je raden,
 Als je kent hun waarde volop?
 Wat ze hebben gewaargeworden,
 Degene die verschijnt of verdwijnt;
 Niet om verliefd te worden,
Wees onverschilling, ongepijnd.

Wees onverschilling, ongepijnd,
Als ze je verleiden of je roepen tijdlang;
Aan alles komt een eind,
Heb geen hoop en wees niet bang;
Vraag jezelf en denk na opnieuw
Wat is goed en wat is slecht;
Alles is oud en alles is nieuw:
De tijd is gekomen, de tijd verstrijkt.

GLOSS

(traducere în limba engleză)

*Time has come, time zips along,
All is old and all is new;
What is right and what is wrong
You should question and review;
Give up hope and have no fear,
Waves will rise and waves will fall;
If they prompt you, if they cheer,
Be indifferent to it all.*

Many things for us to find.
Many things for us to hear.
Who can keep them all in mind
Who would want to lend an ear?...
Stay aloof, regain your poise.
Find yourself and remain strong.
As in waves of hollow noise
Time has come, time zips along.

Though the cold balance of reason
May tilt one arm for a moment
Ever fleeting, out of season,
To the guise of pure enjoyment,
Which is born of its demise
Yet is gone out of the blue;
To the one who can advise
All is old and all is new.

Life is like dramatic arts
Yours is the spectator's place:
One may play four different parts,
You'll still see his real face,
Should he cry, should he contend,
From the side, you play along
From his act you understand
What is right and what is wrong.

Signs of the future and the past
Faces of a copper spinning,
He who knows they don't contrast
Sees the end as the beginning;
What has been and what's in store,
We have it now, there's nothing new,
But the hollow of its core
You should question and review.

All there is, all we construe
Follows the same course of action,
And for millennia anew
We feel rapture and dejection;
Other masks, the same old play,
Other voices, the same cheer,
Ofttimes you've been led astray
Give up hope and have no fear.

Give up hope as many a wretch
For the laurels push and shove,
They'll outrun you down the stretch,
Though you are a cut above;
Have no fear, they will aspire
To push for a curtain call
Don't befriend them, just retire:
Waves will rise and waves will fall.

With a charming mermaid's tune,
The world is casting lustrous lures;
To change the actors much too soon,
They charm you with swirling detours;
Pay no heed to what they say,
Walk around and never veer
Off your own well-trodden way
If they prompt you, if they cheer.

En vano me estoy quemando vivo, como Nessus
O como Hércules, envenenado por su manta;
No puedo apagar mi fuego interior por todas
Las aguas del mar.

Estoy gimiendo, abrasado por mi propio sueño,
Estoy ardiendo, en llamas en mi propia pira...
¿Resurgiré majestuosamente de sus cenizas como
El ave Fénix?

Fuera de mi vista, ojos seductores,
Embarga a mi corazón, displicencia triste;
Para poder morir en paz, ¡devuélveme
Mi mismo!

ODE (IN ANTIEKE METRUM)

(traducere în limba olandeză)

Ik had nooit gedacht dat ik zou leren sterven:
Voor altijd jong, in mijn mantel gewikkeld,
Mijn dromerige ogen strak gericht op de ster
Van eenzaamheid.

Toen kwam je plotseling op mijn pad,
Jij pijnlijk zoete verdriet...
Ik dronk alle sensualiteit van de dood
Zo wrede.

Tevergeefs wordt ik levend verbrand, zoals Nessus
Of zoals Hercules, vergiftigd door zijn mantel;
Van al het zeewater kan ik mijn innerlijke vuur
Niet doven.

Ik kreun, verschroeid door mijn eigen droom,
Ik smeul, brandend op mijn brandstapel...
Zal ik herrijzen majesteus uit zijn as zoals
De Phoenix vogel?

Blijf uit mijn zicht, verleidelijke ogen,
Slokt me op opnieuw, trieste verdooving;
Zodat ik in vrede sterf weg, geef me
Mezelf terug!

ODE (IN ANTIQUE METER)
(traducere în limba engleză)

I never thought I'd learn to die;
Forever young, wrapped in my mantle,
I would dreamily contemplate the star
Of solitude.

And then, you suddenly came my way,
You painfully sweet anguish...
I drank the sensuousness of ruthless death
To the last drop.

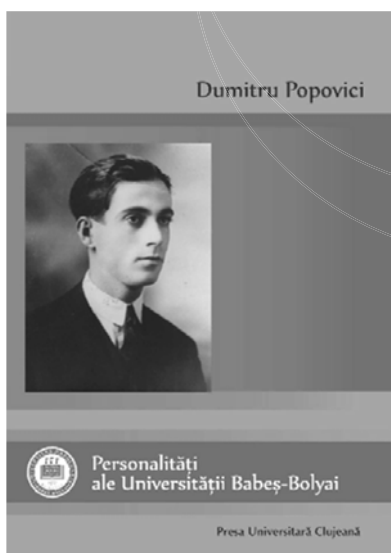
In vain am I burning alive, like Nessus
Or like Hercules, poisoned by his very cloak;
For all the sea waters, I cannot quench
My inner fire.

I am moaning, scorched by my own dream,
I am smouldering, ablaze on my own pyre...
Will I majestically rise from its ashes like
The Phoenix bird?

Stay out of my sight, alluring eyes,
Engulf me anew, melancholy torpor;
So I can die in peace, give my own self
Back to me!

RECENZII

**Ioana Bot, Adrian Tudurachi (coord.), *Dumitru Popovici*,
colecția „Personalități ale Universității Babeș-Bolyai”,
Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2022, 198 p.**

Colecția *Personalități ale Universității Babeș-Bolyai* revine în atenția cititorilor cu al XI-lea volum monografic, consacrat criticului și istoricului literar Dumitru Popovici, și reunește articole ce cuprind abordări din perspective științifice actuale, care nu se suprapun, dar reconfirmă simultan și vehement anvergura „moștenirii” lui Popovici, în ciuda receptării sale întârziate. Apărut la Presa Universitară Clujeană și coordonat de Ioana Bot și Adrian Tudurachi, studiul dedicat profesorului înglobează un aparat critic bogat și constituie un prilej pentru autorii săi, nu doar de a-l celebra cu ocazia aniversării

duble, pe care anul 2022 o marchează (120 de ani de la nașterea lui D. Popovici și 70 de ani de la moartea sa), ci și de a-și „defini profilurile proprii în oglinda istorică a unui înaintaș ilustru care nu a fost, totuși, profesorul niciunuia dintre ei”¹, după cum este precizat în prefață de coordonatorii volumului.

Figura emblematică a lui Dumitru Popovici este prezentată în profunzime de Ioana Bot în articolul său. Pornind de la o concisă incursiune în timp și continuând cu o radiografie în perspectivă diacronică a catedrei universitare clujene, autoarea îl găsește drept un deschizător de drumuri,

¹ Ioana Bot, Adrian Tudurachi (coord.), *Dumitru Popovici*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2022, p. 11.

care construiește modele, dar care manifestă un parcurs dificil de clasificat, de pe urma căruia îi sunt reprezentative, în calitatea de istoric literar, anumite gesturi fondatoare. Calitatea de inițiator este slab sesizată în timpul vieții acestuia, iar printre cercetătorii care o remarcă totuși este Rosa Del Conte, care îl identifică pe Popovici drept ghid intelectual și îndrumător. Această constatare se regăsește în articolul *R. Del Conte și D. Popovici: un discipolat sub semnul tăcerii*, inclus în monografie. Autoarea, Jessica Andreoli, retrasează parcursul universitar al Rosei Del Conte, iar ceea ce atrage atenția este întâlnirea cu realitatea academică românească, în special cea din Cluj, care a influențat cariera și alegerile intelectuale ale profesoarei italiene.

Se remarcă în cadrul acestui volum diversitatea și unicitatea perspectivelor critice. Dacă Ioana Bot insistă asupra caracterului novator al metodei critice a lui Popovici, precum tehnica de receptare a lui Eminescu – care sugerează să-l privim, mai întâi, prin prisma criticii și istoriei literare, iar mai apoi prin opera sa –, Călin Teuțișan, în *D. Popovici, între istorismul sociologic și critica ideilor*, îi identifică actului critic cu miză didactică un cumul de biografism și istorism sociologic pozitivist. Adriana Stan prezintă cu minuțiozitate motivele pentru care cursul lui D. Popovici nu a avut un impact semnificativ asupra exegezei locale, însă dintre cei care duc mai departe premise ale anchetei lui Popovici îl găsește remarcabil pe Paul Cornea. Printre „înalți succesori” ai lui Popovici îl regăsim și pe Virgil Nemoianu, cu studiul *Îmblânzirea romantismului*, în care ipoteza nucleelor multiple de emergență a romantismului european este extinsă, dar fără omagierea elementului național.

O altă perspectivă notabilă a receptării critice a cercetărilor este oferită de Christinne Schmidt. Ea realizează o prezentare amplă a lui Dumitru Popovici în calitatea de profesor, comparatist și istoric literar, oferind și o anexă de tip tabelar – *Dosar de receptare critică* –, o ierarhizare alfabetică a studiilor despre Dumitru Popovici, începând cu dicționarele literare, continuând cu publicațiile periodice și finalizând cu studiile monografice care îl au ca subiect.

Dincolo de portretele de critic și istoric literar, zugrăvite cu o atenție deosebită și o remarcabilă dedicare, filtrul cercetărilor relevă și latura de ironist a profesorului clujean. Corina Croitoru propune un articol a cărui supratemă este „fina sa *ironie*”, ca expresie a unei atitudini elitiste, de evaluare a performanțelor unor autori.

Volumul înglobează și o impresionantă pledoarie pentru o lectură a vestigiilor umaniste în studiile literare, prin intermediul articolului lui Adrian Tudurachi. Cititorii lui D. Popovici pot constata, astfel, că termenul „cetate” este frecvent utilizat în critica lui Popovici, în timp ce *civitas* nu mai corespunde ca referință clasicist-umanistă culeasă de Heliade Rădulescu în aventurile lui erudite, ci, potrivit lui Adrian Tudurachi, este motorul rânduiri societății românești, întrucât angajează o tensiune spre viitor. În aceeași sferă istorică, Marius Popa realizează o contextualizare atent documentată a operei lui Dumitru Popovici, oprindu-se asupra vârstelor ideologiei literare heliadești și tratând această ideologie atât sub semnul supra-*semnificărilor*, cât și al sub-*semnificărilor*, pe care clasicismul francez le presupune.

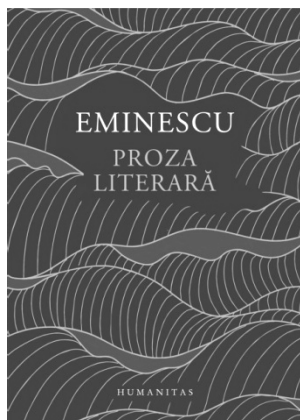
Privită în ansamblu, această lucrare se adresează publicului filolog, în egală măsură studenților și specialiștilor. Actualitatea reflecțiilor critice ale lui D. Popovici justifică, fără îndoială, actualizarea operei sale prin intermediul acestui volum comemorativ ce întregește portretul unui intelectual care merită să fie cunoscut mai bine.

Georgiana-Adriana TITULEAC

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

**Mihai Eminescu, *Proza literară*, selecție, prefață și note de
Ioana Bot, cronologie de Cătălin Cioabă,
Editura Humanitas, București, 2022, 520 p.**

Scena literară românească se îmbogățește în 2022 cu volumul *Eminescu. Proza literară*, care continuă seria reeditărilor operei eminesciene la Humanitas. Selecția textelor, prefața și notele au fost realizate de unul dintre cei mai cunoscuți eminescologi contemporani, Ioana Bot, iar cronologia îi aparține lui Cătălin Cioabă. Necesitatea unei astfel de ediții critice este indiscutabilă, căci, prin prisma ei, cititorii pot accesa mai ușor latura mai puțin cunoscută publicului a „poetului nepereche”, cea de prozator. Totodată, este cu adevărat remarcabil faptul că, pe lângă cele mai cunoscute proze eminesciene, devenite canonice, ediția de față recuperează și o serie de eboșe literare, destinate „lăzii cu manuscrise”. Este vorba despre proze de mici dimensiuni, precum *Falsificatorii de bani* sau *S-a întâmplat în vremea mea* ș.a. De asemenea, în ajutorul cititorului vine și ordinea textelor, care face rabat de la distincția *antume* și *postume*, ele fiind ordonate în funcție de momentul scrierii, devenind astfel facilă urmărirea evoluției imaginarului și a stilului prozatorului. Plecând de la primele încercări, precum *Geniu pustiu*, „*Casele negre*”, *Sofia-Dochia*, ale anului 1868, și continuând cu titluri ca „*Trăia într-un orașel supus turcilor...*”, „*Ea era culcată pe patul ei cel alb...*”, *Contrapagină*, *Făt-Frumos din lacrimă*, *Umbra mea*, *Însemnări caracterologice*, „*Ea era albă ca zahărul...*”, „*Basmul cel mai fantastic...*”, *Scrisoarea lui Dionis*, *Amalia*, *Iconostas și Fragmentarium*, *Avatarii faraonului Tlă*, *Aur, mărire și amor*, *Întâia sărutare*, *Sărmanul Dionis*, *Călin Nebunul*, „*O, taci, ce spui că mă iubești, copilă...*”, *Poveste indică*, *Moș Iosif*, *Istorie miniaturală*, *Cezara*, *Archaeus*, *Părintele Eromolachie Chisăliță*, *La curtea cuconului Vasile Creangă*, *La aniversară*, *Visul unei nopți de iarnă*, *Când eram încă la Universitate...*, *Moartea lui Ioan Vestimie*, „*Șesul nemăsurat...*”, volumul se încheie cu *Exerciții & moloș*, care vizează acele fragmente nedatabile, dar alese tocmai pentru a exemplifica dinamica procesului de creație.

Mai mult decât atât, acest volum aduce împreună toate variantele prozelor eminesciene, structurate cronologic. Spre exemplu, sunt reproduse

variantele nuvelei *Cezara*, fiind prezentă varianta parțială, urmată de cea a morții Cezarei, povestea întregind versiunea completă a operei *Cezara* (*Nuvelă originală*), dată spre publicare de însuși Eminescu în 1876, la revista „Curierul de Iași”. Însă firul revizuirilor nu se oprește aici, volumul cuprinzând și ultima versiune a *Cezarei*, modificată de autor în 1881, dar publicată postum, în „Epoca”.

Foarte interesante sunt și notele editorului pe marginea prozei *Geniu pustiu*, care deschide volumul, acestea fiind, în sine, un proiect de roman. Ioana Bot surprinde paradoxurile acestei proze și comentează amplu modul în care, de fiecare dată când a simțit că poezia nu mai poate salva lumea, Eminescu s-a refugiat într-o proză din care configurația poetică nu dispare niciodată. De asemenea, este bine cunoscut faptul că anumite aspecte, idei, teme, motive și formulări din poeziile sale se regăsesc și în proză. Ediția de față are meritul de a sublinia că proza eminesciană nu este relevantă doar pentru înțelegerea poeziei, ci este interesantă, așa cum observase cândva și Tudor Vianu, prin ea însăși. Proza eminesciană se izolează, astfel, de verdictul criticilor care au considerat-o doar un substitut al poeziei autorului. Practicând o lectură dezbărată de prejudecăți critice, Ioana Bot convinge cititorul că „proza eminesciană ar putea fi descoperită cu totul altfel decât ca o variantă a poeziei, altfel decât o ezitare continuă între genuri și universuri filozofice, altfel decât o refolosire în planul ficțional a unor rețete încercate în scrieri non-ficționale (jurnalismul aceluiași autor)”¹. Totodată, autoarea demonstrează, în prefață, că proza lui Eminescu, considerată „neterminată” de către exegeți, poate fi percepută ca fiind, de fapt, experimentală, tocmai prin forma sa „neisprăvită”.

Prin urmare, felul în care a fost concepută această nouă ediție critică a prozei eminesciene vine să faciliteze atât întâlnirea publicului larg, cât și a specialiștilor filologi cu opera lui Mihai Eminescu. Pornind de la prefața care încurajează oferirea de credit prozei eminesciene, reproducând traseul biografic al autorului, dar și cronologia operei, în fine, adnotând critic fiecare text reprodus, volumul devine un excelent instrument de lucru pentru orice cititor sau cercetător.

Roxana Gina TITULEAC

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

¹ Ioana Bot, *Proza, iar nu poezia...*, în *Eminescu. Proză literară*, Editura Humanitas, București, 2022, p. 13.

Memorialul Ipotești / Biserica Uspenia – Botoșani (foto: Ovidiu Ilisie și Ovi D. Pop, 2022)

ISSN 1583-932X

Memorialul Ipotesti – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”

Tel: 037020346 / e-mail: m.ipotesti@gmail.com / www.eminescuipotesti.ro